POLITIKATÖRTÉNETI INTÉZET

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON 1920–1998

Szerkesztette:
FÖLDES GYÖRGY
HUBAI LÁSZLÓ

Második, bővített, átdolgozott kiadás

Megjelent a Politikatörténeti Alapítvány támogatásával

Az első kiadás: Parlamenti képviselőválasztások, 1920–1990
Budapest, 1994, Politikatörténeti Alapítvány

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.

Első kiadás: 1994
Második, bővített, átdolgozott kiadás: 1999

ISBN 963 908252 X

Printed in Hungary

TARTALOM

ELŐSZÓ

Az 1848. évi V. törvénycikk a rendi országgyűlés helyébe a népképviseleti országgyűlést állította. Azóta 38 alkalommal került sor Magyarországon a törvényhozó szerv, a parlament alakuló ülésére. A hazai parlamentarizmus történetében azonban csak harmincnégy „szabályszerű" parlamenti választást tartottak: az elsőt 1848-ban; a dualizmus idején tizenhármat; a két világháború között hatot; a koalíciós időkben kettőt; 1949 és 1985 között kilencet; majd a rendszerváltás óta hármat (1990, 1994 és 1998). A kétféle esemény, a parlament megalakulása és a „szabályszerű" választás tehát négy alkalommal nem esett egybe. A szabadságharc leverése és a kiegyezés között a szavazásokat (1861 és 1865) az 1848. évi törvény alapján, de az uralkodó által hozott választási rendszabályban rögzítettek szerint tartották meg.[1] A Tanácsköztársaság idején, 1919 áprilisában elektori rendszerben bonyolították le a választásokat. A szavazók előbb a települések tanácsainak tagjait választották meg, azok a városi testületek tagjait, majd hasonló „felmenő" rendszerben a megyei vezetést és végül az országos törvényhozó testület, a Tanácsok Országos Gyűlésének tagjait. 1944 decemberében a német megszállás alól felszabadított területeken 45 településen rendszerint népgyűléseken választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldötteit.[2]

Kötetünk döntően a 20. században megtartott és a modern kori Magyarország történetében meghatározó választásokról szól. Kezdési időpontnak több okból az 1920-as esztendőt választottuk. A trianoni békefeltételek akkor határozták hazánk mai határait. (Az 1947-es párizsi béke azután további három magyar települést ítélt Csehszlovákiának). A 20. század elején tartott parlamenti választások nem feleltek meg a polgári demokrácia korabeli minimumának sem: az összlakosság mindössze 6-7%-a volt választójogosult; nem szavazhattak a nők; a szavazás nem titkosan történt; s voksolni csak a választókerület központjában lehetett. A dualista államberendezkedés felbomlásával ér-

[1] Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868.* Budapest, 1999.

[2] A „szabályszerű" választás hiánya nem jelenti azt, hogy az így létrejött parlament törvényalkotása ne lenne kiemelkedő jelentőségű a magyar történelemben. Ilyen volt az 1865-ben megalakult magyar országgyűlésben a kiegyezésről szóló törvény, az Ideiglenes Nemzetgyűlés hadüzenete a náci Németországnak, valamint a földreformról szóló törvény.

telmét vesztette a közjogi felállásról folytatott vita, amely az addig meghatározó pártok politikai alapállását jellemezte. E pártok történelmi ellehetetlenülésével párhuzamosan zajlott le az átmenet a modern politikai tömegpártok: az osztály-, illetve a néppártok irányába. A kényszerűen lecsökkent területű, de immár önmagát független államkeretben meghatározó ország a nagyhatalmak és a korszak szellemi-politikai áramlatai által kínált minták szinte mindegyikét kipróbálta. Legtöbbjük a választásokon induló politikai pártok programjában és – kisebb mértékben – a parlamentben is megjelent. A második világháború után megtartott két választás még megfelelt a többpárti demokrácia követelményeinek. 1949-től azonban a hatalommegosztás elvére épülő polgári demokráciát a hatalom egységére épülő, szovjet mintájú államszocialista rendszer váltotta fel. Ezután több mint négy évtizedet váratott magára Magyarországon a többpárti parlamenti választás.

A kötetben 11 többpárti parlamenti képviselőválasztást mutatunk be önálló tanulmányban – lehetőleg azonos szerkezetben. A tanulmányok az adott időszak legfontosabb politikatörténeti eseményeinek rövid elemzésével kezdődnek, ezt követi a választójogi szabályozás változásainak ismertetése, amennyiben az eltér az előző választásokétól, majd a választásokon induló pártok helyzetét és programját mutatjuk be. A választási kampány ismertetése után közöljük a szavazás végeredményét, valamint a választások utóéletét. Egy-egy tanulmány eltérhet ettől a szerkezettől, hiszen a választások történeti környezete jelentősen módosulhatott, s az egyes szerzők kezét sem kívántuk megkötni. Az egyes választásokról szóló tanulmányok mellett három összefoglalás teszi teljessé, időrendben is folytonossá a választások történetét. Mintegy bevezetésként a dualista időszak 13 választásának legfontosabb vonásait tekintjük át, hiszen ezek – bár egyre halványuló módon – tovább éltek a Horthy-korszakban is. Hasonló módon összevontan tárgyaljuk az 1947 és 1990 között megrendezett „egypárti" népfrontos választások alakulását. Külön tanulmány elemzi az 1920 és 1947 közötti időszak többpárti választásának dilemmáit.

Kötetünk címe a parlamenti választások feldolgozását ígéri. Ehhez tudni kell, hogy a magyar törvényhozás 1927-től 1945-ig kétkamarás parlamentként működött. 1926-ban törvény született a dualizmus korában működött főrendi ház szerepének megújításáról, immár felsőház néven. A felsőház tagjai pedig természetesen nem a képviselőház választási elveinek megfelelően kerültek a parlamentbe: a tagok egy része méltósága jogán vagy kormányzói kinevezéssel került a testületbe, másik részüket a grófi vagy bárói családok képviselői delegálták, illetve a törvényhatóságok (a megyék, a székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok) vezető testületei választották a felsőházba, s még ez utóbbiak felsőházba való bekerülésénél is csak igen nagy áttételeken keresztül érvényesülhetett a választójoggal rendelkező polgárok politikai akarata. A felsőház működésének elemzése külön nézőpontot s ezért külön kötetet igényel.[3]

*

[3] Püski Levente: *A Felsőház története Magyarországon 1927–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. (Megjelenés alatt.)

A Horthy-korszakkal foglalkozó köztörténeti és politikatörténeti feldolgozások természetesen mindig kitérnek a parlamenti képviselő-választásokra. E munkák nagy része azonban elsősorban a szavazás végeredményére és a megválasztott képviselők pártonkénti megoszlására fordít figyelmet. Jóval kevesebb az olyan elemzés, amely társadalomtörténeti szempontból és/vagy a regionális eltérésekre koncentrálva vizsgálja a választásokat. A magyarországi választásoknak a vizsgált időszakban nem volt tétje a parlamenti váltógazdálkodás, a választások csak kivételesen eredményeztek számottevő politikai változást, ezért részletes politikatörténeti elemzésükre sem volt szükség. Az 1922 elején megalakult (változó nevű) Egységes Párt a német megszállásig sikerrel monopolizálta a politikai hatalmat: a kormány(koalíció) bízvást támaszkodhatott az abszolút, sőt gyakran kétharmados többségű parlamenti frakció(k)ra. 1922 és 1939 között a mandátumok 80%-ára kiterjedő nyílt szavazás, a nagyszámú egyhangú szavazás miatt a lakosság politikai irányultságára csak nagy áttételeken keresztül lehet következtetni. A két világháború közötti időszakban a titkosan voksoló kerületek mandátumai (az összes képviselői hely 20%-a) minősíthető olyannak, amely mögött többé-kevésbé szabad állampolgári akarat nyilvánulhatott meg. Mindazonáltal a korszakra vonatkozóan számos helytörténeti feldolgozás született, elsősorban az ellenzéki hagyományú választókerületekről.

A második világháború utáni két többpárti választásról már több történeti feldolgozás született. Az 1947-es voksolás politikatörténete kellőképpen feltártnak tekinthető ugyan, a területi eltérések és a társadalmi háttér tekintetében azonban még számos megoldatlan probléma van. Az 1945 és 1985 közötti időszak egypárti, „népfrontos" választásai – alternatívák híján – egyhangú szavazásokat jelentettek. A hatalmi ágak megosztása helyett a hatalom egységéből kiinduló felfogás magát a parlamentet is a szocializmus politikai rendszerének szükséges, de súlytalan szereplőjének tekintette. Az 1985-ös voksolás előtt bevezetett kötelező kettős jelölés, megkésettsége miatt, nem jelenthetett számottevő reformot az egypárti rendszerben is lehetségesnek vélt alternativitás igazolására. A rendszerváltás utáni időszak, a kilencvenes évek választásairól nagyszámú elemzés készült, ezek közkézen forgó művekben fellelhetőek.

A választások statisztikáját idősorosan feldolgozó, eddig egyetlen összefoglaló munka *Ruszkai Miklós* 1959-ben megjelent tanulmánya.[4] Vizsgálata mindössze két területre terjedt ki: a választójogosultak számának alakulására és a választókerületek alakulására. A szerző a választójog fejlődését az 1848. évi V. törvénytől kezdődően kíséri végig, a legfontosabb tervezetek elvi megállapításait is ismertetve. Táblázataival meggyőzően bizonyítja, hogy a szabályozás (mind a választójog kiterjesztése vagy szűkítése, illetve a választókerületek kialakítása) a mindenkori kormánypolitika céljainak elérése érdekében történt. A szavazások pártonkénti megoszlását csak illusztrációs mellékletként közli: 1896–1935 között, forrásként a hivatalos statisztikákat használva, így az 1939-es eredmények itt sem találhatóak meg. Az 1848-as népképviseleti országgyűlést követő

[4] Ruszkai Miklós: Az 1945 előtti választások statisztikája. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1959. 1–2. sz. 11–37.

száz év választási bíráskodását *Ruszoly József* dolgozta fel.[5] Az 1990-es évben jelent meg *Jónás Károly* könyvészeti anyagokon nyugvó munkája, amelyben 1848-tól kezdődően ismerteti a választójogi szabályozás változásait, az egyes parlamentek pártonkénti összetételét és 1944-től kezdődően a képviselők névsorát is.[6]

A két világháború közötti időszakból az Egységes Pártról nem készült önálló monográfia. A párt választási pártként működött, tevékenysége a parlament és a kormány történetéről szóló munkákban kísérhető figyelemmel. Önálló monográfiák születtek azonban a jelentősebb parlamenti pártokról, irányzatokról. *Lackó Miklós* a szélsőjobb legjelentősebb évtizedét, *L. Nagy Zsuzsa* a liberális pártokat, *Gergely Jenő* pedig a keresztény pártok történetét dolgozta fel.[7] A szociáldemokrata párt választási eredményeinek elemzése *Borsányi György* és *Pintér István* munkáiban került publikálásra.[8] Az egyes régiókat érintően is születtek monográfiák. *Tóth Gábor* a Tiszántúl, *Farkas Gábor* Fejér megye, míg *Dobos Gyula* Tolna megye vonatkozásában végezte el a munkát.[9] A koalíciós időszak két választásának politikatörténetét *Balogh Sándor* dolgozta fel a korszakról írott átfogó monográfiájában. A törvényi szabályozás kialakítása mögött húzódó politikai eltérések mellett a nemzetközi és belpolitikai viszonyok és a korábbi hagyományok is erősen hatottak a választási eredményekre. Balogh Sándor későbbi, az 1945-ös választásokat ismertető munkájában részletesen elemzi a pártok eredményeit a városi és falusi lakosság, sőt a férfi és női szavazók körében is.[10] Jól használhatóak a választási eredmények értékeléséhez a második világháború utáni időszakra vonatkozóan az egyes politikai pártokat, illetve irányzatokat bemutató kötetek: *Tóth István* (Nemzeti Parasztpárt), *Vida István* (Független Kisgazdapárt) és *Izsák Lajos* (polgári ellenzéki pártok) munkái.[11]

[5] Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

[6] Jónás Károly: *Pártpanoptikum – 35 választás, 256 párt – Magyarországon 1848–1990.* INTERART, 1990. 355.

[7] Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzeti szocialisták 1935–1944.* Kossuth Könyvkiadó, 1966. 251.; L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919–1931.).* Akadémiai Kiadó, 1980. 243.; uő.: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945.* Akadémiai Kiadó, 1986. 199.; Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944.* Typovent Kiadó, 1993. 270.

[8] Borsányi György: *„Munkát! Kenyeret!" A proletariátus tömegmozgalmai Magyarországon, a gazdasági válság éveiben (1929–1933).* Kossuth Könyvkiadó, 1971. 305.; Pintér István: *A Szociáldemokrata Párt története 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, 1980. 443.; Pintér István: Az 1935-ös választásokról és az MSZDP társadalmi bázisáról. *Párttörténeti Közlemények,* 1978. 4. sz. 175–196.

[9] Tóth Gábor: *Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években 1929–1939.* Akadémiai Kiadó, 1982. 303.; Farkas Gábor: *Politikai viszonyok Fejér megyében 1919–1945.* Akadémiai Kiadó, 1980. 295.; Dobos Gyula: *Ellenforradalom és konszolidáció.* Tanulmányok Tolna megye történetéből XI. Szerk.: K. Balog János. Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1987. 241–243.

[10] Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947.* Kossuth Könyvkiadó, 1975. 631.; uő.: *Választások Magyarországon 1945. A fővárosi törvényhatósági és nemzetgyűlési választások.* Kossuth könyvkiadó, 1984. 181.

[11] Tóth István: *A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948.* Kossuth Könyvkiadó, 1972. 326.; Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947.* Akadémiai Kiadó, 1976. 367.; Izsák Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949.* Kossuth Könyvkiadó, 1983. 381.

A pártok társadalmi bázisának *módszeres* meghatározására kevés kísérlet történt. *Ránki György* megpróbálta megállapítani a nyilaskeresztes párt szavazóinak társadalmi összetételét az 1939-es választásokon. A 320 fővárosi szavazókörből kiválasztotta 14 körzet eredményét, és ezt összevetette az 1943-as névjegyzék foglalkoztatási adataival. Megállapította, hogy a nyilas mozgalom egyaránt sikerrel vonzotta az elégedetlen középosztályi elemeket, valamint a bizonytalan gazdasági helyzetű kisegzisztenciákat és munkásokat.[12] *Borsányi György* a főváros hat munkáskerületében és Pest környékének öt legnagyobb településén vizsgálta meg a szociáldemokraták szavazati arányait. Vizsgálata szerint nem minden munkás szavazott a szociáldemokrata pártra, és nem csak munkások szavaztak rá. Számos korábbi egyoldalúságot cáfolt meg a vizsgált adatok alapján. Bizonyította, hogy nincs szoros és szükségszerű összefüggés a szociális helyzet és a munkásmozgalmi irányultság között: a kommunisták a nyomorgó, a szociáldemokraták a jómódú munkások politikai igényeit elégítette ki. A nyilas és a kommunista mozgalom nem ugyanarra a társadalmi bázisra épült, bár található közöttük némi összefüggés.[13]

A pártok kontinuitásának, átalakulásának, irányultságának eldöntéséhez nagy segítséget jelentettek a korábban megjelent pártprogramok, amelyek négy történelmi korszak mentén (dualizmus, 1918, Horthy-korszak, koalíciós időszak) közölnek részletes ismertetést a pártokról, illetve közlik a pártok programjait.[14] A keresztény pártok családfáját, irányzatainak és képviselőinek kontinuitását *Gergely Jenő* újabban tanulmányban mutatta be.[15] A jelen kötetünkhöz kapcsolódó választástörténeti kutatás során is elkészült néhány ilyen tanulmány.[16]

A kilencvenes évek elejétől kezdve örvendetesen megnőtt a korábbi választásokról szóló publikációk száma. *Vonyó József* a Nemzeti Egység Pártja kutatásához kapcsolódva végzett alapos, adatokra épülő elemzést a nyilasok Zala megyei befolyásáról a harmincas évek közepén, valamint az 1935-ös és 1939-es mohácsi választásokról.[17] *Wiener György* a jelenkori fővárosi választási eredmények és a történeti adatok összeveté-

[12] Ránki György: Az 1939-es budapesti választások. *Történelmi Szemle,* 1976. 4. sz. 613–630.

[13] Borsányi György: A budapesti munkások választási magatartása (1922–1945). *Valóság,* 1989. 1. sz. 87–99.

[14] A megjelenés sorrendjében: *A magyar októberi forradalom és a polgári pártok.* Szerk.: Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, 1969.; *A magyar polgári pártok programjai 1867–1918.* Szerk.: Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, 1971.; *Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948.* Szerk.: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Tankönyvkiadó, 1977.; *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk.: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Kossuth Könyvkiadó. 1991. 589.

[15] Gergely Jenő: A keresztény pártok és a választások 1920–1947. *Századok,* 1996. 3. sz. 613–638.

[16] Hubai László: A szociáldemokrata párt a parlamenti választásokon 1922–1947. *Múltunk,* 1997. 2. sz. 119–145.; uő.: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947). *Társadalmi Szemle,* 1998. 7. sz. 105–117.; uő.: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. *Múltunk,* 1999. 1. sz. 44–69.

[17] Vonyó József: *Meskó pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról 1933–1935.* Zalai történeti tanulmányok 1994. Zalai Gyűjtemény 35. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1994., 277–303.; uő.: *Adatok és dokumentumok két parlamenti választásról (Mohács, 1935 és 1939).* Baranyai Történetírás 1992–1995. Pécs, 1995.

se alapján kutatta a választói magatartás történeti meghatározottságát.[18] *Tombor László* – az 1926-os választásokra vonatkozó, egyelőre csak részben publikált – kutatása jelentős új eredményeket hoz. Feldolgozta a miniszterelnök által egykorúan elrendelt felmérés általa megtalált részét, amely vallás és foglalkozás szerinti bontásban községenként tartalmazza a választójogosultak számát és az egyes jelöltekre leadott szavazatokat.[19] *Szerencsés Károly* az 1947-es választások politikatörténetét tárta fel,[20] míg *Feitl István* a fővárosi XVIII. kerület eredményeinek folytonosságát tárgyalta.[21]

A kilencvenes évek választásairól bőségesebben keletkeztek tanulmányok, közülük itt csak a leginkább hozzáférhetőeket említjük. Az MTA Politikai Tudományok Intézete mindhárom választás után önálló kötetben ismertette – *Böhm Antal* és *Szoboszlai György* szerkesztésében – az eredményeket, és tanulmányokat is közölt.[22] 1994-ben jelent meg a Századvég Politikai Iskola hasonló célú kiadványa is.[23] A *Magyarország Politikai Évkönyve* sorozatnak a választási évekről szóló kötetei számos, a választásról szóló tanulmányt tartalmaznak.[24]

*

A választással szemben alapvető követelmény, legalábbis a polgári demokráciákban, hogy a választójog *általános és egyenlő*, a szavazás pedig *titkos és közvetlen* legyen. Az *általánosság* elve azt jelenti, hogy a törvényhozó hatalom, a parlament megalkotásában a nagykorú állampolgárok minél szélesebb köre vehessen részt választópolgárként. *Egyenlő* a választójog akkor, ha a mandátumok elnyerésénél minden szavazat egyenlő súllyal esik latba. *Titkosnak* akkor tekinthető a szavazás, ha a választópolgár a szavazófülke magányában semmitől sem zavartatva adhatja le voksát, amelynek tartalmáról még a választási szervek sem szerezhetnek tudomást. A *közvetlen* szavazás során a választópolgár parlamenti képviselőre szavaz, nem pedig olyan személyre (küldött, elektor), aki majd az ő nevében szavaz valóságos képviselőjelöltekre.

[18] Wiener György: *Az 1994. évi választások Budapesten,* Parlamenti választások 1994, politikai szociológiai körkép. Szerk.: Böhm Antal és Szoboszlai György. MTA Politikai Tudományok Intézete, 1995. 215–258.; *A választói magatartás történelmi meghatározottsága és dinamikája.* (Kézirat). Magyar Közigazgatási Intézet, 1997. 57.

[19] Tombor László: *Az 1926-os országgyűlési választások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében,* Fuga temporum, ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerk.: Závodszky Géza. ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, 1997.; uő.: *Adalékok a református lakosság választójogosultságához és politikai irányultságához.* (Parlamenti képviselő-választások 1926, kézirat.) 28.

[20] Szerencsés Károly: *A kék cédulás hadművelet. (Választások Magyarországon 1947.)* IKVA, Budapest, 1992.

[21] Feitl István: *Parlamenti képviselő-választások Pestszentlőrincen és Pestszentimrén (1920–1949).* Emlékezések, tanulmányok Pestszentlőrinc múltjáról. Bp. XVIII. kerületi Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, 1996. 140–172.

[22] *Parlamenti választások 1990.* Politikai szociológiai körkép. Szerk.: Szoboszlai György. MTA Társadalomtudományi Intézet, 1990.; *Parlamenti választások 1994.* Politikai szociológiai körkép. Szerk.: Böhm Antal és Szoboszlai György. MTA Politikai Tudományok Intézete, 1995.

[23] *Parlamenti választások 1994.* Szerk.: Gábor Luca, Levendel Ádám és Stumpf István. Osiris–Századvég, 1994.

[24] *Magyarország Politikai Évkönyve 1991., 1995. és 1999.* Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Demokráciakutatások Magyarországi Központja Alapítványa.

Ez a választással szembeni demokratikus követelmény az utóbbi 100-150 évben alakult ki és fejlődött tovább. Formálódása a kapitalizmus klasszikus időszakára esett, és alakulását a lakosság műveltségi (pontosabban iskolázottsági) szintjének emelkedése, valamint a modern pártok kialakulásával összefüggő politikai küzdelmek határozták meg. Az elmúlt másfél század nagy történelmi kataklizmái nyomán és az azokat követő nekirugaszkodások következtében a magyar választási rendszer megfelelt nemcsak az európai standardnak, hanem a fejlett európai demokráciák működő gyakorlatának is. A 20. század két „nagy" háborújában Magyarország mindig a vesztesek között volt, és hasonlóképpen értékelhető a helyzet a hidegháború befejezésekor is. 1920-ban és 1945-ben, sőt az 1989/90-es rendszerváltás során is egybeesett a meghatározó nemzetközi és hazai tényezők politikai törekvése: a törvényhozó hatalom a korábbinál szélesebb választójog alapján és/vagy a politikai pluralitás alapján jöjjön létre. Éppen ezért a fordulópontok alkalmával korrektnek és tisztának fogadták el a választásokat mind a hazai közvélemény, mind a meghatározó nemzetközi tényezők. A kialakított választójogi szabályozás azonban a két háború után nem maradhatott tartós. Az antidemokratikus visszarendeződésnek sem az egyre inkább a saját belső konfliktusaik megoldásával elfoglalt nagyhatalmak, sem a demokratikus hazai közvélemény nem tudott gátat vetni.

A választójogi szabályozás önmagában azonban csak az egyik minősítő tényezője a politikai rendszer demokratikus működésének. A választójog általánossága vagy a szavazás titkos módja önmagában nem eredményez demokratikus választást, lásd például a hitleri Németország, Mussolini Olaszországa vagy a Szovjetunió választási (és politikai) rendszerét. A korrekt vizsgálathoz szervesen hozzátartoznak további fontos szempontok: a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonya; az államfő és az alkotmánybíróság szerepköre; a parlament egy- vagy kétkamarás felépítése és a két ház közötti viszony stb.

A hazai választások – mint fentebb már jeleztük – csak számos megszorítással vethetők össze azokkal a más országbeli vizsgálatokkal, ahol a többpárti választások már mintegy évszázados múltra tekinthetnek vissza. Mindenekelőtt a legfontosabb eltérés, hogy a kilencvenes évekig Magyarországon a hatalom megszerzése nem volt tétje a választásoknak. A kormányzó politikai elitek számára éppen ennek elkerülése volt a cél. A két világháború között közjogi és politikai eszközök sorozatát vetették be azért, hogy *a szavazás megtartásával elkerüljék a parlamenti váltógazdálkodást.* A választásokat inkább a kialakult politikai viszonyok legitimálásához használták fel, és kevésbé annak önálló megalkotásához. A második világháború után – kül- és belpolitikai okokból – sem kerülhetett napirendre a politikai váltógazdálkodás.

A választások idősoros áttekintése során figyelembe kellett venni, hogy 1920 és 1947 között *két különböző történelmi korszak* és annak megfelelő politikai rendszer adta a „választások környezetét". A két világháború közötti Horthy-korszak autoriter és demokratikus elvek, intézmények sajátos elegye, a szűkülő demokratizmus és egy konzervatív nacionalista irányultságú, változó nevű „Egységes Párt" uralta politikai viszonyokkal. A második világháború utáni korszakban, 1945–1947 között a rendszer korlá-

tozott többpárti demokrácia, ahol széles pártkoalíció kormányzott, és a pártok közül teljes egészében hiányzott a politikai szélsőjobb, de nem volt hagyományos értelemben vett konzervatív nacionalista párt sem. Mindkét korszakban közös a korlátozott parlamentarizmus, a végrehajtó hatalom túlsúlya, de a második világháború után lényegesen szélesebb volt a kormány mögötti társadalmi támogatás.

A választási eredmények mögött rejlő társadalmi támogatottság rekonstruálása nem jelenti azt, hogy az adott időpontban ismerjük az ország egészének politikai tagoltságát. Az adatok mindig csak a választásra jogosult polgárokra, még pontosabban azoknak is csak az érvényes szavazatot leadó részére vonatkoznak. *A választójogosultság mértéke* az, ami alapvetően minősíti az adott politikai rendszert és mutatja meg, hogy a lakosságnak mekkora hányada az, amely egyáltalán részt vehet a közügyek gyakorlásában. 1920-ban az össznépesség 40%-a rendelkezett szavazati joggal, s ez nemcsak a korábbi 7-8%-os arányhoz képest volt igen jelentős változás, hanem a jogosultságnak ez a mértéke Európában is kiemelkedő volt. 1922-ben a választójogi rendelet 30%-ra szorította le a választójogosultak arányát; a későbbiekben az iskolázottság emelkedésével ennek párhuzamos növekedése regisztrálható. Az 1938-ban hozott választójogi törvény cenzusainak szigorítása miatt ismét 30% alá esett a választópolgárok aránya. A szűkítés célja természetesen mindig az ellenzéki szavazók számának csökkentése volt. A második világháború után a cenzusok megszűnésével a jogosultak aránya a kétszeresére nőtt; nagymértékű változásokra ezen a téren az 1947-es – politikailag motivált és jobbára törvénytelen – kizárások nyomán sem került sor.

A dualista Magyarországon megtartott valamennyi szavazás nyílt volt, a választóhelyiségbe érkező szavazópolgár egy ott elhelyezett dobogóra állva nyilatkozott arról, hogy melyik jelöltre kíván szavazni. A nyílt voksolás módszere – az 1920-as választásokat kivéve – egészen 1939-ig fennmaradt, miközben Európában az első világháború után már sehol sem alkalmazták. (Jugoszláviában – valószínűleg magyar példára – 1931-ben vezették be a nyílt szavazást, Lengyelországban pedig fakultatív bevezetésével kísérleteztek.)[25] 1922-től a mandátumok több mint 80%-a ilyen módon került kiosztásra, mindössze a fővárosban és környékén, valamint a hét többmandátumos törvényhatósági jogú városban folyt a voksolás végig titkosan. Így az – úgymond – magyar néplélektől idegen „titkolózás" csak a fővárosban és környékén érvényesült, valamint hét törvényhatósági jogú városban a mandátumok 20%-ára terjedt ki. A nyílt szavazás brutálisan sértette a demokratikus elveket és a polgári szabadságjogokat, lehetőséget adva az államnak arra, hogy meggátolja a szavazópolgár szabad akaratkifejezését. Ehhez nem feltétlenül kellett konkrét fenyegetés; elég volt a puszta tudat, hogy a hatóságok, a polgár politikai irányultságának ismeretében, korlátozhatják létfeltételeit. Természetesen nem ismerhetjük, hogy a voksok milyen arányát térítette el a nyílt szavazás. Azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy a kormánypárti (hivatalos) jelöltre leadott voksok demokratikus viszonyok között *elérhetetlen maximumot* jelentenek. Az ellenzéki jelöltekre leadott szavazatok pedig olyan *biztos minimumok,* amelyekről joggal feltételezhető, hogy jóval nagyobb társadalmi támogatást takartak.

[25] Berecz Sándor: *A tökéletes választójog.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932. 69–70.

A dualizmus korában csak egyéni szavazás létezett. Így természetesen elvesztek a kisebbségben maradt szavazatok. Az 1920-as választásokon is csak egyéni kerületben lehetett indulni. 1922-ben azonban bevezették az 1913-ban meghatározott, de a dualizmus során már nem alkalmazott megoldást. Ez a törvény ismerte el ugyanis először a titkos szavazás intézményét, igaz, akkor is csak a törvényhatósági jogú városokban. 1922-ben a fővárosban és környékén a 245-ből 30 képviselőt küldhettek a parlamentbe listás szavazással. E változás egy mozdulattal két politikai hatást ért el: a liberális, keresztény és szociáldemokrata ellenzék parlamenti képviselethez jutott ugyan, de behatárolták működési körét. A kormánypárt elfogadta, hogy a listás kerületekben – valóságos politikai harcok következtében – a társadalom politikai tagoltságát tükröző végeredmény szülessen. A kormányzó politikai csoport azonban igényt tartott arra, hogy az engedményért cserébe a 245 választókerületből 199-ben szabad kezet kaphasson. Az így kialakított rendszer eredményesen működött; a liberálisok és a szociáldemokraták ritka kivételtől eltekintve csak titkos és lajstromos helyekről tudtak képviselőt küldeni. Az akkor lehetséges ellenfelek legnagyobbikát, a keresztény pártot pedig paktumra és koalícióra lehetett fogni a Dunántúlon, a Balaton vonalától északra eső nyílt és a Budapesten megszerezhető titkos mandátumokkal. 1939-ben a titkosság újbóli bevezetésével járó kockázat csökkentése végett a maihoz sok tekintetben hasonló választási rendszert vezettek be. A korábbi titkos és listás kerületek kivételével a választópolgár két szavazólapon szavazott: az egyiken az egyéni kerület jelöltjeire, a másikon a megyei listára. A kormánypártnak kedvezett, hogy kettőnél több jelölt esetén már az első fordulóban elegendő volt a győzelemhez a (40%-os) relatív többség.

A versenytársak számának optimalizálása minden, a választásokon induló párt nyilvánvaló törekvése. Ennek érvényesítésére a két világháború között az Egységes Pártnak volt leginkább módja, részint a jogalkotás segítségével, „törvényesen", részint törvénysértő módon a választási-közigazgatási apparátuson keresztül. (Majd 1947-ben leginkább a kommunista párt jutott hasonló helyzetbe.) Az ellenfelek számának optimalizálása konkrét helyzetekben mást és mást jelenthetett; az aktuális politika és a választókerület jellegzetessége döntötte el, melyik módszer vezethet eredményre. A betiltás két szélsőséges pártot érintett: a kommunistákat mindvégig és eredményesen, a Szálasi-féle szélsőjobboldali pártot időlegesen és eredménytelenül. Az ellenfelek minimalizálását szolgálta az induláshoz kötött magas (10%-os) ajánlási követelmény, amelyet 1939-ben a nagy összegű választási biztosíték rendszere váltott fel. Így csak komoly támogatottsággal rendelkező országos pártok számolhattak parlamenti frakcióval. Az ajánláshoz szükséges aláírások körüli manipulációk és visszaélések különösen a nyílt szavazásos vidéki kerületekben voltak gyakoriak, s ez a gyakorlat törvényellenesen korlátozta a vetélytársakat. 1939-ben a kormánypárt középponti helyzetbe került a szélsőjobb és a baloldali pártok között: ennek jogi megfogalmazása abban fejeződött ki, hogy ekkor 40%-os relatív többséggel is mandátumot lehetett szerezni. Más alkalommal éppen az ellenzék több pártra való tördelése, megosztása ígért sikert, így a többmandátumos törvényhatósági városok listás körzetekké alakítása tartósan megakadályozta az ellenzéki pártok összefogását. Igen gyakori volt a versenytársak teljes kiiktatása. Az egyhangú kerületek és

azok, ahol csak az Egységes Párthoz tartozó két-három jelölt versengett, akár a mandátumok 20-50%-át is a kormánypártnak juttatták.

A végig titkosan voksoló kerületekben felléptek mindazok a pártcsaládok, amelyek a nyugat-európai országokban a korabeli politikai élet meghatározó szereplői voltak, s Magyarországon is jelentős társadalmi támogatottságot tudhattak maguk mögött. Politikai arculatukat és érdekérvényesítési lehetőségeiket természetesen a hazai viszonyok határozták meg. A két világháború között az ellenzéki pártok viszonylag szabad mozgásterülettel és biztos parlamenti képviselettel csak a törvényhatósági jogú városokban rendelkeztek. E (végig) titkosan szavazó kerületekben a polgári pluralizmus társadalmi feltételei – az önálló egzisztenciák léte, a választók politikai nyitottsága, fogadókészsége és a pártok támogatottsága – igen közel állt az élenjáró nyugati demokráciák politikai gyakorlatához. Az 1947-es választás eredményei is a magyar társadalom többféle irányultságú politikai tagozódását mutatják. Természetesen tovább éltek a korábbi politikai attitűdök, ugyanakkor a háború utáni demokratizálás hatására balratolódás következett be. A politikai tagozódás ekkor is igen hasonló volt ahhoz, ami Európa fejlett demokráciáit jellemezte. A társadalom oldaláról tehát hazánkban is adottak voltak a többpárti váltógazdálkodás feltételei. Hogy a történések nem ebben az irányban haladtak, abban döntő szerepe a Jaltában történteknek, majd az antifasiszta koalíció felbomlásának volt.

*

A hazai többpárti parlamenti választások tanulmányozása nem ígér könnyű olvasmányt. Túlságosan sok dolog változott meg, túlságosan sokszor. Bízunk azonban abban, hogy e nyolc évtized nagyon különböző választásainak számbavétele számos tanulsággal szolgál kutatónak, oktatónak, hallgatónak, politikusnak, vagy ami a legfontosabb, a magyar történet kérdései iránt érdeklődő olvasónak. Jelen kötetünk nem végállomása, inkább feltételes megállója egy olyan kutatásnak, melynek célja a hazai választástörténet mind teljesebb feltárása és nyilvánosságra hozatala.[26]

1999. szeptember

Hubai László

[26] A hazai többpárti parlamenti képviselő-választások eredményeinek rendszeres feltárása és feldolgozása a Politikatörténeti Intézetben 1992-ben kezdődött, *Magyarország 20. századi választási atlasza* elnevezéssel, több tudományos alapítvány támogatásával. E kutatás első terméke volt jelen kötetünk előző kiadása. (*Parlamenti képviselőválasztások 1920—1990.* Szerk.: Földes György és Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1994. 339.) A választási eredményeket a lehető legrészletesebb bontásban, azaz szavazókörönként gyűjtöttük és rögzítettük. A feltárt adatok ma már többféle számítógépes adatbázisban állnak rendelkezésre. A közeljövőben megjelenő *Magyarország 20. századi Választási Atlasza* című kötet táblázatok, diagramok és kartogramok formájában mutatja majd be az eredményeket választási évenként, pártok és választókerületek szerinti részletezésben.

Varga Lajos

ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK A DUALIZMUS KORÁBAN

Törvények és választójogosultak

Magyarországon a modern értelemben vett választójogról, a népképviseletről először az 1848: IV. tc., az országgyűlés évenkénti üléseiről és az országgyűlési követek népképviseleti alapon történő választásáról az V. tc. rendelkezett. Az erdélyi lakosság választójogát – az 1848: V. tc.-hez hasonlóan – az erdélyi 1848: II. tc. szabályozta. Az V. tc. első szakasza meghagyta mindazon személyek (a nemesek) választójogát, akik korábban is jogosultak voltak a követek választására (rendi gyűlések). Az 1874: XXXII. tc. (amely az 1848-as V. tc.-t módosította, illetve kiegészítette) úgy rendelkezett, hogy a választói jog tovább már nem alapozható az 1848 előtti kiváltságokra, ám akik az 1872-es évvel bezárólag a régi (az 1848 előtti) jog alapján a névjegyzékben szerepeltek és szavazhattak, e jogaikban meghagyandók, de e jog nem örökölhető, és így az utódokra nem vonatkozik (eltérően a főrendiháztól). Az 1870-es években a jogosultaknak körülbelül egyhetede még így is, a régi, a szerzett jog alapján választhatott. Számuk azonban a századfordulóra már nem volt jelentős (28 000–30 000).

Az 1848: V. tc. szerint választójoga volt annak a 20 éven felüli, bármelyik, törvényesen bevett valláshoz tartozó férfinak, aki nem esett atyai vagy gyámi, illetve gazdai felügyelet alá, vagyis önálló keresetű, jövedelmű és büntetlen előéletű, hazai vagy honosított lakos volt. A 20 éves korhatár látszólag nagyon kedvezőnek tűnik, a valóságban azonban 24 éves korig kevesen élhettek választójogukkal. (Katonaság, a vagyoni helyzet kialakulatlansága, főiskolai tanulmányok, ebben a korosztályban még kevés az önálló adófizető stb.) Az 1904-es választói névjegyzékben Kristóffy József adatai szerint csak 8682, 24 évesnél fiatalabb választópolgár neve szerepelt.

A vagyoni cenzust az 1848: V. tc. a kor viszonyai között rendkívül liberálisan, demokratikusan kezelte. Eszerint választójoguk volt:

a) azoknak, akik szabad királyi városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községekben éltek és 300 ezüst forint értékű házzal vagy földdel rendelkeztek; a községekben pedig az egynegyed úrbéri telek vagy ennek megfelelő birtok tulajdonosának (családi tulajdon);

b) a saját tulajdonú műhellyel, kereskedési teleppel rendelkező gyárosoknak, kereskedőknek, valamint a legalább egy segéddel folyamatosan dolgozó kézműveseknek;

c) az évi 100 ezüst forint biztos jövedelmet élvezőknek, amely jövedelem földbirtokból vagy tőkéből származik (tőkés bérlők, bankok stb.);

d) a törvény értelmi cenzusa szerint választójogosultak a lakóhelyük szerinti választókörzetekben: a tudorok (jogvégzettek), ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, gyógyszerészek, sebészek (orvosok), lelkészek, tanítók, községi jegyzők stb.

Vagyis az 1848: V. tc. választójogot adott a korábban, 1848 előtt is szokásjogon választójoggal rendelkező nemeseknek és a városi polgároknak; megfelelő felsőbb iskolát végzetteknek, tekintet nélkül vagyoni helyzetükre; ház- vagy földbirtoktulajdonnal rendelkezőknek, vagy akiknek a földjéből adózó jövedelem származik; megtelepedett iparosoknak, kereskedőknek és a legalább egy segéddel dolgozó kézműveseknek.

1848-ban Magyarország lakossága 11,2 millió volt, s mintegy 800 000 embernek, a lakosság 7,1%-ának volt választójoga (a régi jogon körülbelül 200 000 jogosult szavazott), relatíve többnek, mint a korabeli Angliában, nem is szólva Ausztriáról, Poroszországról. A vagyoni cenzus is alacsony volt, s jóllehet a nemesség választójoga a régi jogokra épült, de a megállapított vagyoni és értelmi cenzus is biztosította volna számukra a választójogot. Emellett az 1848: V. tc. kidolgozói nem tekintették művüket tökéletes és befejezett jogalkotásnak, hanem inkább kezdetnek, alapnak, amelynek alapján a népképviseleti választásokat újra meg lehet tartani, de mindenképpen tökéletesítésre szorul.

A továbbfejlesztés azonban már nem a választójog kiterjesztése felé haladt.

Az 1848: V. tc.-t az 1874: XXXIII. tc. elfogadásával és november végi kihirdetésével módosították és kiegészítették. A dualizmus korának valamennyi országgyűlési választását e törvénymódosítás alapján bonyolították le.

Az 1869-es és az 1872-es választások kormánypárti (Deák-párti) fölényt eredményeztek, de az ellenzéknek is jelentős befolyása, ereje volt. Utóbb a kormánypárt nyilvánvaló hanyatlásnak, bomlásnak indult. Helyzetének erősítésére a Lónyay-kormány olyan törvénytervezetet terjesztett be, amelynek – ahogy Beksics Gusztáv kifejezte – szellemisége visszalépő: a választócenzus felemelésére, a választók számának csökkentésére törekedett. A szándék az volt, hogy a törvény világosabb és szabatosabb legyen, melyet az adózás alapján lehet megállapítani. Csakhogy az adócenzus alkalmazásával a kormány Tisza Kálmán szerint „a reform címén és a szabadelvűség köpenye alatt csúsztatná be az ország alkotmányába a reakció mérgét". A balközép erőteljes harcot folytatott, még az obstrukciót is igénybe vette a kormány tervezete ellen.

Az 1874-ben beterjesztett és elfogadott törvényjavaslat alapgondolata nem különbözött a korábbiaktól, és kisebb korrekciókat tartalmazott. A balközép párt (hisz folytak a fúziós tárgyalások) már elfogadta, csak az Irányi Dániel köré csoportosulók bírálták élesen.

Az 1874: XXXIII. tc. nem jelentett reformot, hanem a választójogot szűkítette. Meghagyta ugyan a korábbi jog alapján választók jogát, de csak azokét, akik 1848 és 1872 között a választói névjegyzékben szerepeltek (tehát állandó lakásuk volt).

A leglényegesebb változás abban állt, hogy míg az 1848-as törvény a választói jogosultságot a jövedelemre építette, addig az 1874-es módosítás a befizetett évi adóhoz kötötte. A módosítás szerint csak az a városi lakos tekinthető választónak, akinek három lakrészből álló háza van, vagy 105 forint évi tiszta jövedelme után házbéradót fizet. 1874-ben a három lakrészes ház értéke a 300 Ft-nak már többszöröse volt, így a módosítás a cenzus jelentős emelésével volt egyenlő, nem is szólva arról, hogy a cenzus a különböző városokban nagyon is eltérő volt. (A háztulajdon alapján megállapított cenzus városonként 11 és 70 forint között mozgott.) Választópolgárnak tekinthető az a városi lakos, aki 16 forint tiszta jövedelmet hozó föld után földadót fizet. Vagyis nem elégséges a tulajdon, a döntő az adófizetés.

A községek lakosaival kapcsolatban az 1848-as törvényt úgy módosították, illetve egészítették ki, hogy az egynegyed telkes úrbéri birtokcenzust földadócenzussá változtatták; a polgárosított határőrvidéken pedig a tíz katasztrális, másutt a nyolc magyar holdas (1200 □-öl) birtok utáni földadót fizetők, míg Erdélyben a 73–84 forint kataszteri tiszta jövedelem után földadót fizetők választópolgárok. Ez az intézkedés a birtokérték emelkedése következtében hatalmas aránytalanságokhoz vezetett, mert a földadóminimum az ország különböző részein 17 krajcár és 44 forint között változott. (1899-ben a Máramaros megyei Zárnyán 43 krajcár, míg a Bács megyei községekben 35–38 forint, de Salgón, Szenicén 32–33 forint stb., Erdélyben pedig 21,50 forint.) Igaz ugyan, hogy a választójogosultak összeírását végző bizottságok a legalacsonyabb adót fizetőket is felvették a névjegyzékbe, de 1899 előtt az adóhátralékosokat (körülbelül 110 000 parasztgazdát, kisiparost) megfosztották a választójog gyakorlásától. E jogukat csak 1899-ben, a Széll-kormány idején kapták vissza (1899: XV. tc.). Az intézkedés elsősorban az alföld és a magyar kerületek paraszti szavazóit sújtotta, akik leginkább a függetlenségi jelölteket támogatták (esetenként 90 000–110 000 választópolgár). Zömük elvégezte az elemi iskolát és tudott írni-olvasni, de az országosnál jóval magasabb földadót nem tudta folyamatosan kifizetni, míg a viszonylag alacsony földadót fizető, sok esetben analfabéta magyarországi honos nemzetiségi állampolgár megbízhatóan voksolt a kormánypártra, a néppártra, legfeljebb a nemzetiségi jelöltre, vagy különböző megfontolásból távol tartotta magát vagy tudatosan passzivitásba vonult (erdélyi románok). Amikor sok országban az írni-olvasni tudás a választójogosultság feltétele volt, Magyarországon a választók 15–17%-a analfabéta, elsősorban a nemzetiségi körzetekben.

Az ipari, kereskedői tevékenységet folytatók akkor választópolgárok ha évi 105 forint tiszta jövedelem utáni két éven keresztül fizetik az adót. A legfontosabb változás az volt, hogy immár nem maga a foglalkozás, hanem a foglalkozásból származó rendszeresen és folyamatosan befizetett állami adó szolgált alapul (első osztályú jövedelmi adó 10 forint felett).

Az 1874-es módosítás határozottan kibővítette a jogosultak körét az állami és köztisztviselői kar körében. Alsó határként jelölte meg az évi 500 forint tiszta jövedelem után fizetett, másodosztályú évi jövedelmi adót (10 forint alatt). Ez a jogkiterjesztés természetesen a kormánypolitika megbízható és állandó támogatóinak körét szolgálta és egyben szélesítette.

Az ipari munkásokat már az 1874: XXXIII. törvény is azzal az indokkal zárta ki az adózók közül, hogy nincs állandó jövedelmük (bármekkora is az éves keresetük), ezért nem fizetnek jövedelmi adót és nem sorolhatók a köz- vagy magántisztviselők közé sem. Azaz a cenzus a jövedelemhez, és nem a keresethez volt kötve. Az 1870-es években bevezetett kereseti adó sem adott megfelelő alapot ahhoz, hogy a munkásság jelentősebb része a minimális cenzusnak számító négy forint adó címén szavazhasson, holott az ipari munkásság jelentősen nagyobb adót fizetett, mint bizonyos területek agrárnépessége.

A módosított adócenzusra épülő 1874-es törvény alapján például az 1905-ös évre a választópolgárok köre jogcím szerint a következőképpen oszlott meg:

az összeírtak száma	1 057 217
– a régi (1848 előtti) jog alapján	32 724
– értelmiség alapján (függetlenül vagyoni viszonyoktól)	77 288
– földbirtok (földadó) alapján	677 785
– egyéb vagyoni cenzus alapján	269 420

A választójogosultak 90%-a vagyoni cenzus alapján szavazhatott, közülük 72% földbirtok alapján. Jóllehet ez utóbbi jogcímen szerzett választójog elfedte a hatalmas társadalmi különbségeket (a földbirtok alapján választópolgár a herceg és a napszámból élő máramarosi tíz-húsz holdas „földbirtokos"), de a vagyonosodás alapján választójogot szerzettek növekvő köre már a lassú a polgárosodást is jelezte.

Az adócenzusra épülő választójog azt a benyomást keltette, ha e jog megvásárolható, akkor a szavazat is megfizethető. Ez a választási rendszer nagy visszaélésekhez, korrupcióhoz vezetett, amit a nyílt szavazás törvénybe iktatása csak fokozott.

A népesség és a választópolgárok számának alakulása (Horvátország nélkül):

Választási év	lakosságszám (millió)	a választójogosultak	
		száma (ezer)	a népesség (%-ában)
1848	11,2	kb. 800	7,2
1869	13,2	902,7	6,8
1875	13,5	846	6,2
1881	13,7	821	6,0
1884	14,3	842	5,9
1887	14,6	847	5,8
1892	15,2	871	5,7
1896	15,9	890	5,6
1901	16,8	1025	6,1
1905	17,6	1057	6,0
1906	18,0	1085	6,2
1910	18,2	1162	6,4

A dualizmus 50 esztendeje alatt a választójogosultak aránya soha nem érte el az 1848-as szintet. Abszolút számokban 1869 és 1910 között a jogosultak száma mindössze 260 000-rel emelkedett, miközben Magyarország lakossága ötmillióval gyarapodott; a népesség száma 40%-kal növekedett, a választópolgároké viszont csak 5%-kal, ami arányaiban csökkenést mutatott. Ez az ultrakonzervatív választójogi rendszer a társadalmi kasztosodást is elősegítette, és az elemi politikai jogoktól megfosztottak óriási tömegét fokozottan szembeállította a kiváltságos uralkodó elit képviselőivel. A magyarországi polgárosodás torzulásaihoz hozzátartozik ez a végletesen korszerűtlen választási rendszer, és a hatása is. A választójogosultak körének bővítését célzó törvényjavaslatok időközben megbuktak, vagy nem alkalmazták őket (a Lukács-féle 1913-as elfogadott törvényt vagy a Vázsonyi-féle javaslatokat).

A magyar földadócenzus elsősorban a magyarságot sújtotta és zárta ki a jogosultak köréből, míg a ruszin, a román parasztság éppen az alacsony helyi adócenzus következtében könnyebben jutott választójoghoz. Egyes nemzetiségek választópolgárainak (németek, ruszinok) aránya meghaladta a lakossághoz viszonyított arányukat. A kormányok biztosabban számíthattak a nemzetiségi területek szavazóira, mint az ellenzéki magyar paraszt szavazataira.

Az erdélyi magyarság úgy látta, hogy az érvényes választójog a románoknak előnyös, csak ők nem élnek vele. Az ott élő románok pedig megalázottnak érezték magukat. A megyerendezés előtti Erdélyben a székely székek falvaiban két és félszer több szavazó kellett egy képviselő megválasztásához, mint a szász székek falvaiban. A megyék esetében a különbség négyszeres. A századforduló éveiben – nem számítva néhány magyar megyét – a román választók a megyékben többségben voltak ugyan, de a „magyar" kerületekben 70-75%-kal több szavazó esett egy képviselőre, mint a román kerületekben. A módos román választók alkalmazkodtak az államrendhez és az ezt védelmező kormánypárti képviselőkhöz, akik helyi ügyes-bajos dolgaik kezelésében megbízhatóbb mentoroknak bizonyultak, mint az olykor türelmetlennek, antiliberálisnak tűnő vagy úgy szereplő, kormányellenes, néha „oláhfaló" 1848-as függetlenségi hazafiak.

A választójog másutt

Mint az köztudott, a 19. században a rohamosan kapitalizálódó országokban fokozatosan terjesztették ki a választójogot. Angliában 1832-től a városok képviseletének kiterjesztésével, vagyis az arisztokrácia jogainak visszaszorításával megkezdődött a választójogi reform, s a választójog az 1880-as évekre csaknem általánossá vált, jóllehet az aránytalanságok, akárcsak Németországban, fennmaradtak. Mind Németországban, mind Franciaországban bevezették az általános választójogot. Ausztriában évtizedeken keresztül a kuriális választási rendszer (az 1890-es években már munkáskúria is!) volt érvényben, és 1907-ben már az általános választójog törvényes életbe léptetésével tartották meg a választásokat a magyar konzervatívok (elsősorban Tisza István és környe-

zete) nem kis megrökönyödésére. Igaz, hogy az ausztriai „birodalmi" választójog értékét és jelentőségét csökkentette a (főleg) nemzetiségi képviselők obstrukciója, amely a törvényhozói gyakorlatot működésképtelenné tette, és így az abszolutizmusra emlékeztető, császári rendeleti kormányzás (a magyarországi gyakorlattól eltérően) gyakori jelenség volt a Bécs központú birodalom koronatartományi részében.

Kelet-Európában több vonatkozásban a belga, az osztrák, a porosz kuriális választási rendszer mintájára honosították meg a választójogot.

Oroszországban az első és második duma és az önkormányzati választásokat szabályozó törvények az általános választójog érvényesüléséhez közelítettek. A sztolipini, 1907. júniusi államcsíny konzervatív-reakciós kuriális rendszert léptetett életbe.

Romániában az 1866-os alkotmány kétkamarás törvényhozást vezetett be. A törvény a 25 évnél idősebb férfi lakosokat a befizetett évi adó szerint négy kúriába osztotta. (A 300 lej évi adó feletti földbirtokosok; a 100–300 lejt fizető földbirtokosok; a 80 lejt fizető városi polgárok, illetve értelmiségiek; s végül az egyenes adót fizető polgárok.) Az első három osztályban a választás közvetlen, míg a negyedikben 50 választó egy elektort választ, s majd az elektorok a képviselőt. Romániában rendkívül erőteljesen korlátozták a zsidók választójogát.

Szerbiában 1869 után az egykamarás nemzetgyűlés tagjainak háromnegyedét választották, egynegyed részét az uralkodó nevezte ki. Az egyenes adót fizető 24 éven felüli férfiak egyben választópolgárok. Mivel a lakosság többsége birtokos paraszt volt, s kevés a mezőgazdasági munkás, így a lakosság többsége élhetett választójogával. Minden 3000 választó állíthatott egy képviselőt, az analfabéták közvetett úton választottak. Az 1888-as alkotmány már csak választott képviselőket ismert el. A választójogosultsághoz ötéves egy helyben lakást is előírtak. A választás közvetlen és titkos volt, de megszabták, hogy az egyes körzetekből egyetemi végzettségű jelölteket is kell választani. Az uralkodó 1901-ben még tovább növelte kinevezési hatáskörét (a miniszterelnök nem a parlamentnek, hanem a kormánynak felelt) s kétkamarás rendszert állított fel, de 1903-ban, Sándor szerb király meggyilkolása után, az uralkodó Karagyorgyevics visszaállította az 1888-as, széles választójogra épülő egykamarás parlamentet. Az uralkodó nagy fontosságú kérdések eldöntéséhez a nagy nemzetgyűlés összehívását (egyfajta népszavazás) is kezdeményezhette.

Bulgáriában volt a térség legdemokratikusabb választójogi rendszere. Az egykamarás parlamentbe a 21. életévüket betöltő férfiak az általános választójog alapján három évre választották képviselőiket, tízezer lakos egyet. Az írni-olvasni nem tudókat is megillette a választójog. A képviselők (30 év feletti, írni-olvasni tudó választók) választási utasításokat nem fogadhattak el, mivel nemcsak a választókat, hanem a nemzetet is képviselték. A nemzetgyűlés ülései nyilvánosak voltak, és évenként október 15. és december 15. között üléseztek.

1906-tól még Montenegróban is bevezették a választójogot.

Természetesen ezen országok politikai berendezkedése a választójog kiterjesztésétől még nem vált demokratikusabbá. Ez mindenekelőtt a parlament szűk hatáskörével vagy éppen a törvényalkotás korlátaival volt összefüggésben. A miniszterek az uralkodónak, és nem a törvényhozásnak tartoztak felelősséggel, a költségvetés megszavazása

– ellentétben Magyarországgal – nem okozott kormányzati zavarokat. Egyébként a Német Birodalom egyes tartományi parlamentjei döntöttek a tartományi költségvetésről, és így a Reichstagban a költségvetési vita már nem volt döntő.

Európa számos országában a lakosság 20–28%-a élhetett a választás jogával (Franciaországban a lakosság 28%-a, Ausztriában 27%, Németországban és Belgiumban 22%). Magyarország lakosságának csak kis része az életkor szerinti szavazójogosult: a férfi lakosság 20%-a. A Kristóffy-féle tervezet szerint, amely nem volt egyenlő az általános választójoggal – hiszen az írni-olvasni tudáshoz is kötötte a jog megadását –, durván 2,5 millió lett volna a választójogosultak száma. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Magyarországon a 25–90 éves férfiak száma 4 216 446, a 20–24 éves korosztályba tartozóké 711 219, együtt csaknem ötmillió.

Választókörzetek – aránytalanságok

Az érvényben lévő magyar választójogi rendszer elavultságát, korszerűtlenségét, igazságtalanságát csak tovább növelte a választókörzetek megkövesedett rendszere. Ez a beosztás a meglévő szűk kereteken belül csak tovább fokozta az aránytalanságokat, és konzerválta a választói szavazatok megoszlásának egyenlőtlenségét.

Az 1848: V. tc. alapvetően és nagyjából maradandóan meghatározta a választókörzeti beosztást. A dunántúli, felvidéki, alföldi megyék és városok beosztása 1910-ben is megfelelt az 1848-as állapotoknak. 1848-ban Erdélyből 69 követet vártak Pestre, amely az 1876–1877-es közigazgatási rendezéssel 74-re módosult. Ekkoriban szűntek meg a székek (még 1872-ben is a régi felosztás szerint szavaztak, sőt a „füstök" utáni voksolás is kb. 3000–4000 volt), és a Király-hágón túli Erdélyben 15 megye létesült. A székek hagyományait a választókörzetek beosztásánál természetesen érvényesítették. Brassó (lakóinak száma 1910-ben 41 056), Nagyszeben (33 489) két-két képviselőt választhatott, akárcsak Marosvásárhely (25 517) és Kolozsvár (60 808). Az erdélyi szavazók száma 75 000–85 000 között mozgott, és lényegesen kevesebb szavazattal aránytalanul több képviselőt küldhettek az országgyűlésbe. A megyerendszer véglegesítése tisztázta a jászok, a kunok, a hajdúk kerületeinek közigazgatási hovatartozását, megőrizve e városok országgyűlési képviseletét. A Részek térségében jelentősen átrendezték a közigazgatást (Kraszna, Zaránd megye megszűnt, illetve összevonták őket, kialakították Szilágy megyét stb.). A Határőrvidék felszámolása is véglegesítette Temes, Torontál megye választókörzeteinek számát. Az 1848-as alaptörvény úgy rendelkezett, hogy Budát két, Pestet öt képviselő reprezentálja. Az egységes Budapestet tíz közigazgatási kerületre, de csak kilenc választókörzetre osztották. A IX–X. kerület lett a 9. fővárosi választókörzet. Budapest, miközben csaknem egymilliós város lett, országgyűlési mandátumainak számát mindössze kettővel növelhette 1848-hoz képest. A módosítások eredményeként az országgyűlési választókörzetek száma 413 lett. A képviselőket mindvégig egyénileg választották, a listás szavazás ismeretlen volt a dualizmus kori Magyarországon.

A legszembetűnőbb aránytalanság az volt, hogy a rendkívül kevés szavazóra aránytalanul sok képviselő jutott (országos átlagban 1901-ig 2000-2500, 1901-től 2500-2800 választójogosult). Németországban a Reichstagnak 397 tagja volt több mint 10 millió szavazóval; az ausztriai Reichsratnak 1907-től 516, a francia parlamentnek 583 képviselője volt az első világháború előtt. Angliában az 1885-ös törvény szerint (a reform életbe léptetéséig a lakosság 6%-a szavazhatott) hétmillió szavazópolgár 670 alsóházi képviselőt választott.

Szinte egyetlen országban sem sikerült megvalósítani az arányos választási rendszert – ehhez legközelebb Franciaországban jutottak –, de törekedtek a 40 000–60 000 lakos (kivétel Németország, ahol 140 000 lakos), 10 000–20 000 választó után egy választott képviselő elvhez igazodni.

Az aránytalanságok legfőbb oka volt, hogy a választókerületek beosztása 1914-ig alig változott, és nem számolt a lakosság területi elhelyezkedésének módosulásával, a városiasodással. Jóllehet a mezővárosok korábbi jogállása megváltozott vagy elveszett, de számos kis népességű város megőrizte, átmentette még a középkorra visszanyúló városi jogait.

A lakosság képviseleti aránya az ország egyes tájegységei, részei szerint is nagy eltérést mutatott. Így például az 1905-ös választások adatai szerint a Duna–Tisza közének 3,3 millió lakosa 64 képviselővel számolhatott, míg a Király-hágón túli Erdély 2,4 millió lakosa 74-gyel. A hárommillió dunántúlinak 72 képviselője volt, a Felvidék (Duna bal partja, Tisza jobb partja) 19 megyéjének (Esztergom, Borsod megyét is beleértve) és városainak (Pozsony, Kassa, Miskolc, Selmecbánya) 106, 3,7 millió lakos képviseletében. A Felvidék és Erdély 6,2 millió lakosának 182 képviselője volt, a 6,3 milliós Dunántúlnak és a Duna–Tisza közének 135.

Természetesen nagy eltérés volt az egyes tájegységek választókörzetei között is. A rendezett tanácsú városok lakossága a megyei körzettel szemben privilegizált helyzetben volt. 37 ilyen városnak volt képviselőválasztási joga (1910-es adatok), s a 37 városból 11-nek (zömmel erdélyi városok) 10 000 alatt volt a lélekszáma, például:

	lakosság száma	választók száma
Abrudbánya	2973	295
Bereck	2917	108
Erzsébetváros	4408	273
Kézdivásárhely	5451	636
Szamosújvár	6857	477
Vízakna	3914	420

Ugyanakkor több, 15 000 lelkesnél nagyobb városnak nem is volt önálló képviselőválasztási joga. Például 1905-ben:

Hajdúnánás	15 877	lakos
Sátoraljaújhely	16 712	"
Szolnok	25 042	"
Szombathely	23 309	"
Újpest	41 836	"

A teljes törvényhatósági jogú városok közül Debrecennek három választókörzete volt, míg Szegednek 2, noha 20 000-rel több volt a lakossága; Miskolcon is két választókörzet volt, míg Pécsett egy; Hódmezővásárhelynek is két képviselői hely járt volna lakossága után.

1905-ben az egynél több képviselőt választó városok közül egy képviselőre esett:

Budapest	79 600	lakos
Debrecen	24 700	"
Kecskemét	28 400	"
Kolozsvár	23 300	"
Marosvásárhely	8 800	"
Pozsony	30 700	"
Szabadka	41 500	"
Szeged	50 100	"

A célszerű arány talán a 35 000–40 000 lett volna. (Temesvárnak 1910-ben 72 555 lakosa volt, és egy képviselőt választhatott, akárcsak Temes megye másik jeles városa, Versec, 27 370 lakossal.)

Az aránytalanságot szemléletesebben igazolja a kispesti járás 1910-es példája. Kispest 1910-ben a járás nagyközségi székhelye volt, s a hozzá tartozó települések lélekszáma összesen 95 674, az alábbi megoszlásban:

Kispest	30 970
Erzsébetfalva	30 212
Csepel	9 462
Dunaharaszti	3 861
Peslőrinc	7 824
Soroksár	13 345

A járás nem volt önálló választókörzet, a községek választópolgárai a ráckevei vagy a monori körzetben voksolhattak.

vármegye (1910)	lakosság	képviselők száma
Árva	78 745	2
Esztergom	90 817	3
Turóc	55 703	2

A kapitalizálódás, az urbanizáció felgyorsulása a választókörzetek 1848-as beosztását szétfeszítette. Az Alföld, a Délvidék (Temes, Torontál, Bács-Bodrog, Krassó-Szörény) lakossága is viszonylag gyorsan nőtt, nem szólva a fővárosról és környékéről. A lakosság belső migrációja, valamint a kivándorlás következtében egyes kerületek elnéptelenedtek. Az erdélyi kisvárosok lakossága és választóinak száma erőteljesen csökkent. E változások következtében 1906-ban például a 142 berecki választópolgár is egy képvise-

lőt választott, de Budapest 123 000-es lélekszámú VII. kerülete is. A szélső esetek mellett a táblázat a választókerületek megoszlását a jogosultak számának nagysága szerint érzékelteti:

A választókerületek csoportjainak a választók szerinti száma:

	1881	1887	1892	1896	1901
1– 500	12	16	14	12	8
501–1000	52	42	46	48	41
1001–2000	145	142	136	133	88
2001–3000	153	156	148	146	165
3001–4000	42	48	53	57	74
4001–7000	8	9	6	17	32
7000 felett	–	–	–	–	5

A szavazók száma leginkább a városokban és a magyarlakta vidékeken nőtt erőteljesen és megszakítás nélkül. Az 1913: XIV. tc. (Lukács-féle, Tisza István szellemiségét érvényesítő választójogi törvény) a magyarországi választási rendszerben érdemi, lényegbeli változást nem hozott, még az Andrássy-féle plurális tervezettől is elmaradt. Az elfogadott, de már nem alkalmazott törvény csaknem 400 000-rel növelte volna a szavazók – köztük az ipari munkások – számát.

A választókörzetek alapjában elavult rendszerén az elfogadott törvény biztatóan változtatott. Az 1913: XIV. tc. a választókörzetek számát (vagyis a mandátumokét) 413-ról 435-re emelte, köztük a dunántúli kerületekét héttel. Budapest 13 új kerületet kapott, ami jelentős változás, és így a főváros választókerületeinek száma 22-re emelkedett. Pest-Pilis megye választókörzeteinek számát 15-ről 22-re, a Tisza–Maros-szög megyéinek mandátumát 42-ről 46-ra növelték. A nagyobb népességű városok – Arad, Győr, Nagyvárad, Kassa, Pécs, Pozsony, Temesvár, Szeged – egy-egy új parlamenti helyet kaptak. (Mandátumaik száma így általában kettő lett; Szeged és Pozsony három képviselőt választhatott volna.) A választókerületek száma Erdélyben kilenccel lett volna kevesebb, míg a Felvidéken hárommal. Ezek a változtatások csak a kiáltó aránytalanságokat mérsékelték volna.

A tényleges szavazók köre

A dualizmus kori Magyarország választási rendszerét nemcsak a jogosultak szűk köre, a körzetek aránytalansága jellemzi, hanem az 1874: XXXIII. tc.-nek az a rendelkezése is, amely az egyhangú szavazásról szólt. A törvény egy jelölt esetén felhatalmazta a választási körzet elnökét a választás befejezetté nyilvánítására. Már az 1848: V. tc. 30. szakasza is hasonlóan rendelkezett azzal a különbséggel, hogy ha 10 választó szavazni kívánt, azt le kellett bonyolítani. 1874-től akár nem is kellett a választást elkezdeni. Ha a szavazás idején valamelyik jelölt visszalépett, szintén befejezték a választást. Az egyhangú választások száma a 413 körzetből: 1896 – 149, 1906 – 213, 1901 – 123, 1910 – 86. Vagyis a választókörzetek egyharmadában, egynegyedében gyakorlatilag nem is volt szükség választásra.

A választókörzetek kétharmadában, háromnegyedében, tehát a többes jelöltek esetében, az abszolút többség döntött, vagy második fordulót tartottak. A választási ciklus idején a megválasztott képviselő lemondása, felmentése, elhalálozása esetén pótválasztások voltak.

A választásokon a részvétel 65–73% között mozgott. A csak egyéni választókörzeti rendszer miatt a választáson alulmaradt képviselőre leadott voksok – akár 55–75% szavazati arányban – egyszerűen elvesztek, és a képviselőházban ezeknek a szavazatoknak, a választók véleményének teljesen nyoma veszett.

A kiesett jelöltre és az egyhangúlag vagy több lépcsőben megválasztott képviselőkre adott szavazatok:

Választási év	Választójogosultak száma (ezer)	Az „összes" beszámítható szavazat, azaz a tényleges szavazó (ezer)	Az egyhangú kerületben beszámított szavazat (ezer)	A kiesett jelöltekre leadott szavazatok száma (ezer)	Megválasztott jelöltekre leadott szavazatok száma (ezer)	A szavazók aránya a népesség %-ában
1896	890	655	231	164	260	1,6
1901	1025	694	193	197	305	1,8
1905	1057	718	224	177	317	1,8
1906	1085	675	340	116	219	1,2
1910	1116	808	147	259	409	2,2

Az 1906-os választáson rendkívül magas volt az egyhangúlag választott képviselők száma. Ennek a kialakult politikai, kormányzati válság volt az alapja, hiszen a Szabadelvű Párt nem indult, és a koalícióba, választási szövetségbe tömörült pártok vagy egy, vagy közös (többnyire függetlenségi) jelöltet állítottak. Ezzel szemben a pártok kiélezett harca miatt az 1910-es választáson az egyhangúlag megválasztott képviselők száma (vagyis a formális választás) volt a legalacsonyabb, noha a romjaiból újjáéledt, Tisza István irányította Nemzeti Munkapárt fölényes győzelmet aratott.

Választási módozatok, kellékek, forgatókönyvek

A népképviseletről, az országgyűlési követekről szóló 1848: V. tc. 32. szakasza arról is rendelkezett, hogy a szavazás nyilvánosan történik, a szavazó nyilvános szólításával, aki jogát csak személyesen gyakorolhatja. Az 1874: XXXIII. tc. 76. szakasza megismételte, illetve határozatban leszögezte: „A szavazás nyilvánosan, élőszóval történik. A község vagy városrész, melyhez a szavazó tartozik, a szavazó neve és szavazata a rovatos ívre azonnal feljegyeztetik." A törvény kimondta, hogy a választóhoz kérdést csak a szavazatszedő elnök intézhet, és a választót „a szavazásnál irányadólag útbaigazítani vagy rábeszélni nem szabad". A választás módját illetően öt évtized alatt annyi törvényes változás történt (de nem alkalmazták), hogy az 1913-as Tisza–Lukács-féle törvény a fővárosban és a törvényhatósági jogú városokban lehetővé tette a titkos szavazást. A hivatalos és uralkodó felfogás mindazonáltal a nyílt szavazás mellett tört lándzsát arra hivatkozva, hogy a magyar ember jellemes, egyenes, szókimondó és nincs titkolni- vagy takargatnivalója. Titkolózni – szólt a fáma – csak kétes jellemek szoktak. Igaz ugyan, hogy a magyar haladás és jogérzet ügyének kiváló politikusai az országgyűlés békés vagy viharos tanácskozásain töretlenül a választás tisztaságának feltételeként jelölték meg a szavazás titkosságát, ám hangjuk elveszett az „egyenes jellemű", nyíltszavazáspárti, „önálló véleménnyel rendelkező" mungók táborában.

Irányi Dániel, a Függetlenségi Párt következetesen demokrata politikusa, egész parlamenti működése során követelte a titkos választás bevezetését. Indokai között megemlítette, hogy: „Nyilvános szavazás olyan függetlenséget tételez fel, amellyel, mint a tapasztalás mutatja, a választóknak egy része nem dicsekedhetik. Családi, társadalmi összeköttetések, a megélhetés gondjai, végre az emberi gyarlóságok megmagyarázzák ezen jelenségeket. Hát még oly országban, hol a tisztviselők ugyancsak használják befolyásukat a választók akaratának megváltoztatására, hol annyi kísértésnek, vesztegetésnek vannak a választók kitéve, ahol annyian és annyian áldozatul ejtik ezeknek meggyőződésüket!"

Tisza Kálmán elutasító válaszaival Szilágyi Dezső, a kor egyik legnagyobb jogásztekintélye és szónoka szállt szembe. Megállapította, hogy a titkos szavazás igen hatékony biztosítéknak bizonyult, és csökkentette a visszaéléseket és a korrupciót. Ami Európában – érvelt tovább – nem volt veszélyes, sőt üdvös, miért lenne veszélyes a magyar államra? Szilágyi, már miniszterként, folyamatosan harcolt a képviselő-választások feletti kúriai bíráskodás meghonosításáért. (Ezt 1899-ben fogadták el, ami persze a visszaéléseket nem szüntethette meg, legfeljebb nyilvánvalóvá tette a választási visszaéléseket.)

Kunfi Zsigmond, mint temesvári reálgimnáziumi tanár, 1906 áprilisában Bokányi Dezső szociáldemokrata jelöltre szavazott, nyilvánosan. A városban sokak körében nagy rokonszenvet keltett, kiállásának országos visszhangja volt. A tanári testületben viszont óriási megdöbbenést váltott ki, beadványok követelték Kunfi elbocsátását; a „kollégák" ezzel a hatóságok előtt akartak pontokat szerezni. A konzervatív-liberális Apponyi kultuszminiszter egyetemi állással kínálta meg Kunfit, amit ő köszönettel elutasított.

A századfordulótól mégis mind nagyobb tábora lett a titkos szavazás bevezetését követelőknek. A titkosság ellen immár inkább csak olyan érveket hoztak fel, hogy sok

választó járatlan a politikában, tájékozatlan, iskolázatlan, esetleg kulturálatlan. 1914-re már a „hivatalosok" is nagy nehezen elfogadták a titkosság elvét, a városokban már lehetett „titkolózni". De a kisebb városokban, a községekben, falvakban – s ott élt a választók nagyobbik része – még nem. Még várni kell... nem tudni, hány fordulót. Kétségtelen: a nyilvános választás melegágya volt a visszaéléseknek, a korrupciónak, a megvesztegetésnek, a megfélemlítésnek, a klientúraszellem megkövesedésének.

Az eleinte (1887-ig) három-, majd ötévenkénti választások viszonylag rövid választási kampányidőt (általában egy, olykor másfél hónapot, de inkább kevesebbet) szabtak meg. A képviselői választásokat hétköznap tartották, nem feltétlenül egy napon valamennyi körzetben. Az időpont pontos meghatározása megyei hatáskörben maradt, noha országosan a kerületek 90%-a a központilag meghatározott napon szavazott. Tisza Kálmán országlásának idején mindig a nyári hónapokban (június–júliusban, sőt amikor helyzete megingott – 1878-ban –, augusztusban) rendezték meg a választásokat. Tudniillik a nyári dologidőben a vidéki szavazók az aratás előkészületeivel vagy lebonyolításával voltak elfoglalva. Fogatot, hogy a körzetekbe bekocsikázzanak, alig vagy legfeljebb nagy pénzért lehetett csak kapni (ezt mindig valamelyik jelölt vagy megbízott főkortese fizeti).

A képviselő-választás irányítása, lebonyolítása a miniszterelnök emberének, a megye- vagy a törvényhatóság első számú bizalmi méltóságának, a főispánnak a kezében futott össze. A főispán amolyan közjogi, politikai felelős, a kormány politikájának képviselője és megvalósítója, a miniszterelnök (aki gyakran belügyminiszter is) javaslatára a király nevezi ki. Néha tartania kellett a megyegyűlések ilyen-olyan élénk vagy éppen megfakult „önigazgató, autonóm" tradícióitól, nyakas kálvinisták ellenzékieskedésétől. Tisza Kálmán jelentősen kibővítette a főispánok hatáskörét, akik gyakorlatilag a törvényhatóság korlátlan urai, vezetői lettek. Kivételes esetben megkerülhette a szakmai közigazgatást irányító alispánt, és az egész apparátussal rendelkezhetett. A jelentős számú, szigorú hierarchiára épülő apparátus embereit ő felügyelte, nem is szólva a főszolgabírókról, szolgabírókról, körjegyzőkről, jegyzőkről stb. Természetesen az okos főispán megbízható és kezelhető alispánt, polgármestert választatott... Az ellenzéki többségű törvényhatóságokban a főispáni magatartás már nagyobb körültekintést igényelt.

A zökkenőmentes választásokért központilag is felelős főispán nemcsak az igazgatási, bírói, hivatalnoki apparátussal rendelkezett, hanem igénybe vehette és vette is a rendőrséget, csendőrséget, sőt a katonaságot is. A választási kampány idején, a választások napjaiban a fegyveres erőket készültségbe helyezték, a csendőrség, a rendőrség ellenőrző járőrszolgálata a rend, a biztonság címén elsősorban a kormánypárti jelöltek nem is titkolt támogatására összpontosított. Az 1870–1880-as években a fővárosban még elegendő néhány gyalogsági és huszárszázad. Az 1884-es békés és szokványos választás alkalmából az egyes választási körzetekben (ahol két jelölt volt) katonák, huszárok vigyázták a rendet. A fegyvereket gúlákba rakták, de tennivalójuk nem akadt. „A tisztek a fák árnyékában (a Lövölde tér környékén) elhelyezett padokon szivaroztak, élcelődtek. A bejárásoknál (a szavazóhelyiségeknél) teljesen fölszerelt bakák föltűzött szuronnyal izzadtak és unatkoztak." (*Pesti Hírlap*, 1884. június 12–13.) Thaisz rendőrfőkapitány erre az alkalomra különleges díszparádéba vágta magát, kora reggel körbe-

kocsizta a kerületeket, megjelenésével is a rendet, a biztonságot reprezentálva. A nyugalmas, mondhatni unalmas és egyhangú választásról hozzá futottak be a jelentések. Például már reggel kilenc órakor kiderült, hogy a három budai kerületben már be is fejezték (helyesebben el sem kezdték) a választást, hisz ezúttal is, mint később is csak egy – kormánypárti – jelölt volt (sorrendben: Pauler Tivadar igazságügy-miniszter, Darányi Ignác, Országh Sándor). „Buda a csendes, hallgatag, ősi, királyi város nem kívánja magát pártoskodással, szavazással háboríttatni békés nyugalmában." Ezúttal sem akadt ellenjelöltje a Lipótváros szinte örökös és mindig győztes jelöltjének, először Deák, majd Tisza töretlen hívének, Wahrmann Mórnak (1861-től 1892-ig volt képviselő). A főváros VII. kerületében – a Terézvárosból kivált Erzsébetvárosban – Eötvös Károly alulmaradt az államtitkár Matlekovics Sándorral szemben. Bár a zsidó kis- és nagykereskedők igencsak sokat köszönhettek Eötvösnek, nem kis részük mégis a kiváló gazdasági szakembert, a szabadelvűt támogatta, noha sajnálta a demokrata függetlenségi politikust. Eötvös Veszprémben is alulmaradt egy kormánypárti kanonokkal szemben.

Az 1884-es fővárosi választás legfőbb eredménye: szuronyok bevetése nélkül, békésen, vértelenül, a Szabadelvű Párt nagy fölényével zárult, akkor, amikor az országban először jelentkezett az Antiszemita Párt, nem kevés gondot okozva ezzel az ultramontán elveket valló, csupán „generálisokat" felvonultató elitpártnak, az Apponyi körül csoportosuló mérsékelt ellenzéknek. A függetlenségi antiszemiták is saját pártjuk szereplését nehezítették, elsősorban vidéken.

Ugyanakkor több vidéki kerületben a választás idején súlyos összecsapások történtek. Mindszenten például szabályos ütközet zajlott le a függetlenségi párti tömeg és a szabadelvű Pallavicini-szimpatizánsok között: megzavarták a gyűlést, abcúgoltak, belefojtották a szónokba a szót, egy-két kő is elrepült stb. A szolgabíró hamarosan attakot vezényelt, és az eredmény nem is maradt el: kilenc halott, több tucat sebesült... riadalom, katonaság kivezénylése... Kiskőrösön, Solton szintén megfutamították a Kalocsáról több tucat kocsin érkező kormánypárti híveket. A Csík megyei Gyergyón – ahol erős volt a Függetlenségi Párt, és több kerületet megszerzett – négy ember életét kioltó összetűzés volt. Valóságos ostromállapotot alakult ki. A *Pesti Hírlap* (1884. június 5.) vezércikkírója még a választási kampány idején írta:

„Nem választás ez többé, hanem háború. Minden választókerület egy-egy csatatér. Folyik nemcsak a bor, hanem a vér is. Eddig csak verekedés, kövezés volt: most már valóságos csatára került a sor... Az elesettekről és sebesültekről forma szerint való hadijelentéseket bocsátanak ki. Megtámadják most már nemcsak a választókat és képviselőjelölteket, hanem a fegyveres erőt is. Drága lett a bor, de annál olcsóbb a vér...

Most az sem segít, hogy ha a véres verekedések okát kutatjuk. Bizonyos, hogy az évek óta tartó izgatás így bosszulja meg magát. Nemcsak a lázítókat és a tömeget uszító korteseket terheli a felelősség, hanem azokat is, akik a hatóságtól nem háborgatva, évek óta hirdetik a törvény iránt való tiszteletlenséget, a hatóságok irányában az engedetlenséget, a fajok és felekezetek ellen a gyűlöletet.

És nemcsak a hivatásszerű izgatók bűnösek ebben. Vannak mind a három országos pártnak tagjai, akik részesek ezen izgatásban. Mikor már oda jutottunk, hogy egy képviselőjelölt nyíltan kimondja, hogy Magyarországon a szegény embernek nincs igazsága, mert a bírák úgy ítélnek, mint Tisza Kálmán parancsolja; mikor oda jutottunk, hogy egy másik jelölt úgy osztályozza a hivatalnokokat, hogy egyik fele hibákat, mulasztásokat, hivatalos hatalommal való visszaéléseket követ el, a másik fele eltussolja azokat; mikor eljutottunk oda, hogy Hontban maguk a közigazgatási tisztviselők vonulnak faluról-falura korteskedni, s a kormánypárt nagyobb dicsőségére vasra veretik és terrorizálják az ellenzéki választókat ..."

A megoldásra a lap javaslata:

„Itt tenni kell, s pedig gyorsan. Fegyveres erőt kell küldeni minden választókerületbe, ahol a zavargásnak bármily csekély előjele mutatkozik. Ha nem elég a közös hadsereg tényleges állománya, be kell rendelni a honvédeket. Nagy rendszabályokra van itt szükség, a kis rendszabályok innéttul elégtelenek. Elég szégyen, hogy szuronyok közt kell választani, hogy a magyar alkotmányos szabadság legfontosabb ténye csak katonai sorfal közt történhetik. De a szégyen azoké, akik a sajnos kényszerhelyzetet felidézték..."

A cikk írója nem is gondolta, mennyire megfogadták a tanácsát. Az 1896-os Bánffy-korszak emlékezetes választása mély nyomokat hagyott Apponyi gróf és Ugron Gábor emlékezetében. (Apponyi csak szoros küzdelemben győzött, Ugron Gábor kibukott.) A terror, az erőszak, a megfélemlítés, a megvesztegetés országosan triumfált. A Szabadelvű Párt több kerületet elhódított a Függetlenségi Párttól az Alföldön és Erdélyben is. Jelentősen visszaesett Apponyi Nemzeti Pártja. Az 1910-es választások biztosítására már nemcsak néhány század gyalogság és nyalka huszárjárőrök szükségeltettek, hanem a többszörösen megerősített csendőrség, rendőrség mellett már a tüzéregységet is készenlétbe helyeztették ütegeivel, géppuskáival. Szerencsére nem került sor a bevetésükre, elegendő volt a kardlapozás, a szurony- és revolverhasználat.

A választásokkal, a képviselő-állítással kapcsolatos megvesztegetésről, korrupcióról a dolog természeténél fogva nincsenek összegszerű bizonylatok, kimutatások, nyugták. Aki képviselői mandátumot pénzért vásárolt (az előre kialkudott vagy felajánlott összeg általában 20 000–30 000 korona), elismervényt nem kapott, és az sem adott, aki a pártkasszából pénzt vett fel a választás költségeire, hisz megbízták benne, és zsebből lehetett fizetni. A magyar irodalom kiválóságai műveikben, publicisztikájukban, naplóikban koruk magyar valóságának és közéletének e jelenségét maradandóan és utolérhetetlenül megörökítették.

Halász Imre, az idősebb Andrássy titkára, mindenese, az első miniszterelnökségi sajtótitkár, *Egy letűnt nemzedék* című kiváló könyvében nevek nélkül említi meg, hogy egy erdélyi kerületben szerették volna őt indítani, de ő ettől elzárkózott. Másvalaki – aki jelentős anyagi áldozatra is hajlandó volt – elvállalta a számára teljesen ismeretlen kerület képviseletét. Természetesen megválasztották. A függetlenségi Beck Lajos, mint a körmendi választókerület képviselője, részletesen beszámol a különféle megvesztegetési kísérletekről.

Apponyi Albert a Tisza Kálmán-korszakot a szervilizmus, a haszonlesés korának tartotta, ahol a kormányzat a párturalmi cezarizmus érdekében előforduló törvénytelenségeket, visszaéléseket érdemnek minősítette.

A kúriai bíráskodásról szóló törvény indoklása is a vesztegetés, az etetés-itatás elburjánzásáról emlékezik meg, amikor egész választókörzetek erkölcsi felfogása bomlott

fel, a választási tevékenység erkölcsi, politikai alapja szétrombolódott. Hozzátehetjük, hogy a kúriai bíráskodás nem tudta visszaállítani ezeket az alapokat, jóllehet a századelő választásai már jogszerűbbek voltak. Az 1901-es Széll-féle választást a közvélemény egyenesen tisztának tartotta, noha utóbb, 1903 júliusában Papp Zoltán képviselő a Tisztelt Ház asztalára tette a fiumei kormányzótól, Szapáry Lászlótól származó 10 000 korona megvesztegetési összeget. Az 1901-es választások idején a Szilágyságban induló Károlyi Mihály csak azért vérzett el, mert 15 000 koronánál nem fizetett többet, noha Széll Kálmán is azt tanácsolta neki, hogy ezt tegye. Nem fizetett – megbukott. 1905-ben – igaz, más körülmények között – már nagyobb összeget fordított a választási kiadásokra, s egyhangúlag be is került az országgyűlésbe.

Az 1910-es választás, amely sok tekintetben a Bánffy-féle választásokra emlékeztetett, a Nemzeti Munkapárt abszolút győzelmét hozta. A banktőke korlátlan támogatását élvező Tisza vezette Munkapárt győzelmére némi árnyékot vetett a híres-hírhedt Désy–Lukács-per, melyben kiderült – nem utolsósorban Vázsonyi Vilmos bravúros ügyvédi munkájának köszönhetően – a négymilliós sópanamaügylet. A per után Lukács László kénytelen volt a miniszterelnöki bársonyszékből felállni, de a nyilvánvaló választási visszaélések kivizsgálására a kúriai bíráskodást ezúttal nem alkalmazták.

A választáshoz nélkülözhetetlen pénz előteremtésére a kormány-, illetve az ellenzéki pártoknak nagyon is eltérő esélyei voltak. A grófok, bárók, földbirtokosok adományai, a bankok és a nagypolgárság juttatásai nélkülözhetetlenek voltak a szilárd kormánytöbbség megteremtéséhez. Az állam, a közigazgatás nemcsak címekkel, rangokkal jutalmazta a kézzel fogható figyelmességet, hanem az üzleti, gazdasági bankhitelek sokoldalú biztosításával is. Az államot, a politikát irányító és vezénylő elit nagyon is jól tudta, hogy a meghatározó jellegű gazdasági tevékenységet nem lehet függetleníteni, elválasztani az államtól. A gazdasági kulcspozíciók megszerzése vagy megtartása nem kis mértékben függött a kormányzati politikát irányító, befolyásoló elit magatartásától. Magyarországon az állam jól vagy rosszul, elősegítve vagy lassítva, de permanensen beleszólt a gazdaság fejlődésébe. Ilyen körülmények között hosszú ideig – a súlyos ellentétek ellenére is – jól-rosszul, de megfért az agrárius politika a merkantil törekvésekkel szemben a Szabadelvű Pártban.

Az ellenzéki pártok lehetőségei lényegesen kisebbek voltak. Ez nemcsak a szerényebb anyagiakra vonatkozott, hanem a közigazgatást általában jellemző kormánypártiságra és arra is, hogy az ellenzék eleve kevesebb egyhangú választásra számíthatott.

A választások előkészítése, megszervezése, a kampány lebonyolítása, a szavazás kivitelezése egyfajta mesterséggé vált. A képviselői helyek kijelölése az országos politikai vezetés legszűkebb körére tartozott, hiszen a mandátum megszerzése és megtartása jutalom is lehetett a hajdani vagy majdani szolgálatért. Tisza Kálmán szívesen adományozott híveinek vagy jövendő támogatóinak egy-egy kerületet. Ezt eldönthették a klub, a kaszinó dohányzójában zamatos havannák pöfékelése közben, egy izgalmas tarokkcsata utáni pihenő szünetében vagy éppen a főispánnal való hivatalos tárgyaláson, de gyakrabban kedélyes hangulatú urambátyámos beszélgetéseken.

A kormánypárti képviselők jelentős részének állandó kerülete vagy vidéke volt, ahol szinte nem is kellett választást tartani. Az ellenzéki képviselők közül többen biztosan számíthattak stabil szavazóikra, de kampány, választás nélkül ritkán sikerült a kerületet megőrizni. (Például Jászberény: Apponyi Albert, Cegléd: Kossuth Ferenc, Makó: Justh Gyula, Budapest VI. ker.: Vázsonyi Vilmos.) A Szabadelvű Párt ismert személyei választókerületeiket gyakran szabadon változtatgatták (például Darányi Ignác, Falk Miksa, Matlekovics Sándor), míg az ellenzék néhány prominens vezetője inkább rákényszerült a helyváltoztatásra (Eötvös Károly, Barabás Béla, Bartha Miklós, sőt még Ugron Gábor is).

A képviselő-választás és a vele járó jövés-menés, vendégeskedés, gyűlés, felvonulás a városi és vidéki lakosság nagy tömeget megmozgató eseménye volt. Nemcsak a választójogosultaké, hanem a nem választóké is.

A választási kampány a jelöltállítással kezdődik. Az adott párthoz, körhöz, klubhoz, netán egylethez tartozó tekintélyes polgárok (helyi virilisták, notabilitások) rendkívüli ünnepélyességgel és „elszántsággal" teszik meg jelölésüket. A jelölt lakásán, esetleg palotájában várja az 50–100 tagú delegációt, melynek vezetője esdekelve kéri a nagy hazafit, a város, a megye kiválóságát, hogy méltóztasson elfogadni a jelölést. (50 év leforgása alatt Deák Ferenc volt az, aki 1875-ben, betegsége miatt a jelölést, ragaszkodást tisztelettel megköszönve, de elhárította.)

Ezzel a jelölési és felkérési jelenettel kezdődik a választási kampányforgatókönyv. Miután az ötventagú delegáció tagjai (némelyek meghatódnak, hogy beléphetnek a kegyelmes úr palotájának szalonjába) örömmel és bizakodással veszik tudomásul, hogy jelölésük kegyes meghallgatásra talált, már a győztesnek kijáró diadallal kísérik jelöltjüket a vigadó, kaszinó stb. nagytermébe, ahol is a békésen várakozó közönség ovációval fogadja képviselőjelöltjét. A jelölt azután az aktuális eseményeknek megfelelő beszédet tart, amelyet gyakori éljenzések, egyetértő felkiáltások, valamint az ellenfél, de gyakran ellenség abcúgolása tarkít. A jelölőbizottság elnöke, aki rendszerint a helyi kör első embere is, megköszöni a magasröptű gondolatokat tartalmazó, kiváló programbeszédet, és felszólítja a jelenlevőket erejük latbavetésére. A kaszinóban vagy a Koronában a pincérek már felsorakoztak, hogy a kétszáz, esetleg több száz terítékes ebédet vagy vacsorát szervírozhassák: a helyhez és az alkalomhoz illő Újházy-tyúkhúslevest vagy a magyaros őzgerincet vagy a hollandi mártásos fogasszeleteket, a desszerteket. Tósztokkal a rendezők szolgálnak.

Amikor a jelölt vidéki városba érkezik, a pályaudvaron vagy az állomáson díszes fogatok várják. Andrássy grófnak lovasbandérium is kijárt. Nagyszerű látvány a szép, fényes szőrű paripákon a jelölt címere, zászlója, tolla. A város házait a képviselőjelölt zászlajával díszítik. A környék „első osztályú" cigányzenekarai gondoskodnak a megfelelő hangulatról, pattogó indulókkal a rezesbandák szórakoztatják a kíváncsi tömeget. Már a kormánypártiak is dúdolják a Kossuth-nótát.

A parádés fogadás után kezdetét veszi az ünnepélyes bevonulás a város, a nagyközség főterére; gyűlések, beszédek, ovációk, kalaplengetés, kendőlobogtatás. Ebéd vagy vacsora a Koronában, ahol bár a francia konyha ínyencségeivel nem büszkélkedhetnek, a menüből a birkapörköltet elhagyják: azt majd a kocsmában, a vendéglőben, nyáron sátrakban osztják (nem szervírozzák) a parasztvoksolóknak.

A nagygyűlés után megkezdődik a falvak, a községek választóinak meggyőzése. Ennek fő mestere a kortes, aki csapatával bejárja a vidéket. Jól ismeri a gondokat, tud a

kisebb-nagyobb szabálytalanságokról, meghallgatja a szavazókat, tanácsokat ad, különféle történeteket mesél a képviselőjelöltről. De tud fenyegetni, megfélemlíteni is, pénzt, esetleg adóelengedést ígér. Az asszonynépnek is bókol, dicséri a fiatalokat. Megszervezi a befuvarozást a kerület központjába.

A beutazás leginkább kocsin történt. Néha 80-100 fogat vitte a szavazókat, néha a kíváncsiskodókat is. Lovak díszesen felszerszámozva, kocsik zászlókkal, pántlikákkal ékesítve, férfiak ünneplőben, kalapjukra kitűzve a jelölt tolla. Rigmusok, jelszavak, az ellenfél ócsárlása... közben a hegy levének mind gyakoribb fogyasztása. Elszánt hangulatban érkeznek a nyílt voksolás színhelyére, némelyek egy nappal korábban, mások hajnalra, reggelre. Gyakran előfordul, hogy a szomszédos, de mondjuk, a legelőhasználat miatt vitában álló falvak más-más jelöltet támogatnak. A semleges helyen való találkozás jó alkalom a vitás ügyek „tisztázására" is.

A szavazás sorrendjét sorsolással kellett megállapítani, de ha a szavazók nem érkeztek meg, az elnök döntött. Márpedig könnyen megeshet, hogy nem érkeznek meg, vagy legalábbis időre nem. (Az úton felborul néhány kocsi, eltörik a kocsirúd, vagy éppen a csendőrök állják el az utat, mert valamilyen tolvajt keresnek stb.) Az elnök a szavazást előbb lezárhatja vagy éppen késleltetheti. Nem fogadja el az igazolást, hibát talál a névjegyzékben, néhol elhaltak nevében szavaz valaki. A kortesek még a szavazás napján is csalogatják az ellentábor befolyásolható vagy megvásárolható szavazóit, de a szavazótáborok akkorra nagyjából kialakultak.

A szavazás valójában sokat veszített egyéni jellegéből azzal, hogy a falvakból egyszerre, gyakran egy zászló alatt érkeztek. A szavazás pártonként történt. Ha valaki megváltoztatta véleményét, közösségében az nem maradt hatás nélkül. A hivatalnoki, tisztviselői, tanári kar nagyjából együtt szavazott, kínosan figyelve a másikra.

A szavazás után a megválasztott képviselőre alig emlékeztek, annál élénkebben egy-két jó kortesi rigmusra, kiadós mulatozásra, amit néhány koronával is megtoldottak, hisz napidíj címén költségtérítés is járt, s netán valamilyen harcias kakaskodásra, szokásos verekedésre is sor került. Az egész csak úri huncutság volt, hiszen őket kellett megválasztani – vélte és véleményezte a nép.

Pártok az országban, a régiókban

Magyarországon 1867 és 1918 között tizenháromszor tartottak képviselő-választást: 1867–1887 között hároméventként, 1887 után ötévenként szólította a választási törvény a választójogosultakat a szavazatszedő bizottság elé. Az 1901 októberében megválasztott – tisztának és példamutatóan törvényesnek minősített – országgyűlés az 1904 végén kirobbant parlamenti és kormányzati ellehetetlenülés következtében nem tudta kitölteni törvényhozási idejét, így 1905 januárjában választásokat tartottak, és 1906. április végén ismét. 1910 júniusában – az újabb kormányválság miatt egy évvel korábban – választottak képviselőket utoljára a dualista Magyarországon (a háború miatt több mint nyolc évre).

Nem számítva az 1905-ös és 1906-os választást, Magyarországon egypárti kormányzati rendszer volt már a Deák-párt idején is, nem szólva a Szabadelvű Párt töretlen, 30 éves kormányzásáról és annak szerves folytatásáról, a Nemzeti Munkapártról. A stabil kormányzati többség már 1869-ben létrejött, ami a mandátumok 58-60%-át jelentette. Az 1875-ös fúzió folytán a Szabadelvű Párt 333 mandátummal, azaz 80%-kal rendelkezett, de ez 1878-ban 239-re, 1881–1884-ben 235-re olvadt (általában 55–57%), míg 1887-ben 263 képviselőt (63%) jelentett. Az 1896-os Bánffy-féle erőszakos választás 290 mandátumot (70%) eredményezett, míg a Széll-féle törvényes választás 279-et, amivel a „generális" Tisza Kálmán is nagyon elégedett volt. 1905-ben a kialakult válság ellenére a Szabadelvű Párt 159 helyet szerzett (38,5%), 1906-ban nem indult, míg 1910-ben a Tisza István által vezérelt Nemzeti Munkapárt 256 helyet szerzett, és ezt még 20 párton kívüli (főleg alkotmánypárti) 1867-es támogatta. Tisza István az első világháború előtt időnként háromszáz képviselővel (messze túl a kétharmados többségen) számolhatott – noha számos alkotmányos és házszabálykérdésben ideiglenesen több párthíve is elhagyta a Munkapártot, nem szólva a párton kívüli támogatókról. A kormánypártnak e korszakra vonatkozó – a képviselők arányát mutató – görbéje nem mutat különösebb ingadozást.

Az 1875-től kialakuló, de több frakcióból, sőt pártból álló Függetlenségi és 1848-as Párt görbéje lassan felfelé ível, enyhén visszaesik, majd kiugró és egyszeri abszolút többséget jelölő csúcs (1906) után zuhanás következik. A Függetlenségi Párt általában 15–20%-kal végzett a választáson, s 65–85 mandátumot szerzett. 1910-ben a három Függetlenségi Pártnak 109 (26%) képviselője volt, de a választási kampányban gyakran egymás ellen harcoltak.

A Sennyei–Apponyi-féle mérsékelt vagy egyesült ellenzék, majd a Nemzeti Párt befolyása csökkenő tendenciájú. A „konzervatív" ellenzéknek az 1880-as évek végén a Függetlenségi Párttal nagyjából azonos, néha erősebb támogatottsága volt. Az 1890-es évektől választásról választásra csökkent mandátumaik száma: 1892 – 61, 1896 – 34, 1901 – 16; vagyis tíz év alatt 14%-ról 4%-ra esett vissza. (1901-ben belépett a Szabadelvű, majd a Függetlenségi Pártba.) Ez a politikai irányzat fokozatosan veszített önálló szerepéből, és más politikai áramlatokhoz csatlakozott.

Az 1880-as évek Antiszemita Pártja két-három százalékos támogatottságot kapott két parlamenti ciklusban. A Katolikus Néppárt 1896-tól állandóan képviseltette magát a parlamentben: 1896-ban 17, 1901-ben 25, 1905-ben 25, 1906-ban 33, 1910-ben 14 fővel. Ez 3–7%-os támogatottságot jelentett.

A nemzetiségi és párton kívüli képviselők (15–25) száma a palettát valamelyest színesítette, de az erőviszonyokat döntően nem befolyásolta.

Az egyes politikai pártok, áramlatok támogatottságát egy adott nagyobb régió lakosságának politikai meggyőződése, érzülete, de nagyobb mértékben nemzetiségi összetétele, részben a településstruktúra határozta meg. A legszembetűnőbb vonás, hogy a kormánypártok – Deák-párt, Szabadelvű Párt stb. – a nem magyar lakosság szavazóinak támogatásával érték el stabil, szilárd többségüket.

A Deák-párt fő bázisa 1875-ig: Moson, Sopron megye teljesen, Vas, Zala megye nyugati körzetei, Pozsony, Trencsén megye néhány nyugati körzete, Nyitra megyétől

keletre egészen Máramaros megyéig, Bihartól Besztercéig (Királyföld), a szász megyék (Brassó, Fogaras, Alsó Fehér). Az említett helyeken több mint 80%-ot kapott, míg 40–60%-ot néhány bánáti, bácskai és az Arad megyei körzetben, Dunántúlról Baranya, Veszprém, Komárom megyében.

A Szabadelvű Párt a Sennyey, majd Apponyi vezette mérsékelt vagy egyesült ellenzék színre lépésével átmenetileg visszaszorult a felső-magyarországi kerületekből. Ez a konzervatív, de 1867-es alapon álló ellenzéki párt, amely bizonyos mértékig objektíve előkészítette a talajt a Katolikus Néppártnak, illetve a majdani Nemzeti Párton keresztül a Függetlenségi Pártnak, 70–100% támogatottságra talált 1875–1890 között Sáros (Kisszeben, Hétházy, Girált), Ung (Szobránc, Nagykapos), Zemplén (Nagymihály, Királyhelmec, Megyasszó), Gömör, Borsod, Heves megyében. Nyugat-Magyarországon Eszterháza, Somorja, Lövő, Kismarton, míg délebbre a Zala megyei Baksa és Csáktornya. Erdélyben kimondottan a szász kerületekből Nagyszeben (I., II.), Brassó (I.), valamint a nagydisznódi, medgyesi, vidomboki kerületekben.

Az 50–70%-os támogatottsági sávba az egy Eperjes kivételével a mai Szlovákia nyugati részének korabeli választókörzetei kerültek; mint például Vágújhely, Verbó, Szliács, Szalka, Galánta, Dunaszerdahely. Délre–délkeletre a Győr megyei Tét, majd Esztergom városa, majd északkeletre Nógrád, Szécsény, Kápolna, Mezőcsát. A nyugat-dunántúli kerületekből: Kőszeg, Alsólendva, Zalaszentgrót, Baranyából Mohács, Sásd. A Székelyföldön csak Maros-Torda megyében, míg Arad megyében három választókörzetben. Ennek az áramlatnak nem volt erős befolyása és támogatottsága a városokban. 1892 előtt 50%-ot ért Székesfehérváron, Miskolcon, Brassó II. körzetében és a főváros VIII. kerületében. Ugyanakkor ezt az áramlatot csekély mértékben támogatták az alföldi körzetben, a fővárosban és más városokban. Számos székely, hajdúsági, békési körzetben a konzervatívok nem szerepeltek az összesítésben. A 15–40%-os támogatottság nagyjából egybeesett a többséget adó régiók választókörzeteivel. Természetesen egyedi eltérések voltak, de a közép- és felső-magyarországi megyék és a Csallóköz, valamint a nyugat-dunántúli megyék (Csorna, Rum, Magyaróvár), a Mátravidék (Putnok, Edelény) körzetei is a fő tendenciát támasztják alá.

A kormányzó Szabadelvű Párt 100-104 kerületben a szavazók 90-100%-ára számíthatott, többek közt a történelmi bányavidék – Korpona, Körmöc, Selmecbánya – német lakosságára, a szepességi cipszerekre, valamint Nyitra, Túróc, Trencsén, Árva, részben Pozsony megye szlovák szavazóira és magyar hivatalnokaira. A délvidéki (Temes, Torontál, Krassó és Hunyad) megyék szavazói a szabadelvű párti jelölteket vagy a párttal szorosan együttműködő nemzetiségi képviselőket választották meg. (1896-tól ez a jelenség valamelyest módosult.) Ide tartozott a Székelyföldön Háromszék megye Sepsiszentgyörgy várossal, Csíkból Gyergyószentmiklós, Budapest II., III., V. kerülete.

A 70–90%, vagyis a kétharmadon felüli támogatottság (75–85 választókerület) nagyjából a felsorolt területeket vagy a hozzájuk közel fekvő körzeteket jellemzi. Kiegészült még néhány dunántúli (Veszprém, Pápa, Győr) kerülettel. A városok lakossága előnyben részesítette a Szabadelvű Pártot. Szembetűnő, hogy az erdélyi, felvidéki városok alacsony számú szavazói tartós szabadelvű bázisok. (Például Dániel Gábor, a Szabadelvű Párt alelnöke, 1878-tól, 24 éves korától az Udvarhely megyei Oklándot, illetve

Oláhfalut képviselte. Már 136 szavazat elegendő volt megválasztásához.) A kálvinista Debrecen egy-két kerülete szabadelvű képviselőt választott. Szegeden is mindig volt szabadelvű képviselő, akárcsak Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szabadkán. A többi 80-85 mandátum sorsa az 50–70%-os támogatottság megszerzésén múlott.

A Bánffy-féle választások idején, 1896-ban, a Szabadelvű Párt még az Alföldön is (többek közt: Ócsa, Alsódabas, Fülöpszállás, Kunszentmárton, Nagylak) szerzett mandátumot, de ezeket megőrizni nem tudta.

A Katolikus Néppárt elsősorban nyugat-dunántúli szubregionális párt: Zalaegerszeg, Zalaszentgrót, Letenye, Baksa, Alsólendva, Nagykanizsa (1906), Keszthely; Moson megyéből: Zurány, Magyaróvár (itt Giessvein Sándor az egyetlen keresztényszocialista 1910-ből); Németújvár (Simonyi-Semadam), Kőszeg (Rakovszky István), Rum, Sárvár (Huszár Károly) Vas megyéből.

Sopron megyéből a különböző években 1896 és 1910 között szinte valamennyi (6) körzetet, kivéve Sopron városát, különböző időre, de meghódítja a Néppárt. (Eszterháza: Molnár János, Lövő: Huszár Károly.) 1906-ban Veszprém megyében két kerületet is szereztek, míg a Somogy megyei Marcali két ízben is néppárti képviselőt választott.

A Katolikus Néppártnak jelentős befolyása volt Nyitra (7 körzet) és Trencsén (4 körzet) megyében, Árva, Liptó, Bors, Pozsony megye egy-egy körzetében.

A Néppárt az Alföldre, Erdélybe, Északkelet-Magyarországra, a Délvidékre nem jutott el, amit nem lehet pusztán felekezeti indokokkal magyarázni, noha jelentős szerepük volt ezeknek is. A fővárosban a keresztény párt 1910-ig mandátumot soha nem szerzett, jelöltjei jelentéktelen számú szavazatot kaptak. A katolikus többségű Győr, Fejér, Esztergom megyében (jóllehet főpapi székhelyek) a párt akkoriban nem talált követőkre. Trencsén és Nyitra megye szlovák többségi választói a katolikus hitet politikai választóvíznek is tekintették, hiszen szívesen szavaztak a Szabadelvű Pártra, de 1906-ban nem kívántak magyar függetlenségivé válni. Így a nyitrai hét kerületből 1910-ben kettő szavazott a Néppártra (egyik Szmrecsányi Györgyre, aki időben lépett ki a Szabadelvű Pártból), a többit a Munkapárt nyerte el, de Eperjesen néppárti programmal Beszkid Antal nyert. Trencsén megye egyöntetűen Tisza István pártját támogatta. A Dunántúlon is tízre fogyatkozott mandátumuk száma, jóllehet a pécsváradit elhódították.

Lényegében a balközép 1848-hoz szigorúan ragaszkodó szárnyából 1875 után kialakult Függetlenségi Párt hagyományosan a magyar Alföld és a Dunántúl egyes megyéinek pártja. A nemzetiségek lakta régiókban nem játszott különösebb szerepet. Szilárd befolyása volt a Mátravidéken, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Abaúj-Torna megyében. Több mandátumot szerzett a székelyek körében. A Függetlenségi Párt a magyar városok és a vidék pártja is volt, ám a fővárosban nem volt számottevő és maradandó befolyása. Kétségtelen, hogy a Tiszántúl protestáns népessége szívesen szavazott a Habsburg-ellenes tradíciókat ápoló függetlenségi jelöltekre, de szembetűnő, hogy Erdély protestáns nagyurai jól megtalálták helyüket a Szabadelvű Pártban. Az Alföld vagy a Dunántúl katolikus népessége a püspöki vagy érseki megyékben is a függetlenségiekkel tartott, noha egyházi támogatásra aligha számíthatott, vagyis a felekezeti megoszlás nem játszott meghatározó szerepet. A Függetlenségi Párt az évtizedekig tartó ellenzékiség

nem éppen vonzó, inkább gyakran fárasztó szerepét töltötte be, és epizódnak is beillő 1905-ös túlsúlya, majd 1906-os abszolút többsége csak másodrendű koalíciós partnerségre és nem irányító erőre volt elegendő. Az 1910-es vereség csak az 1906-os pünkösdi királyságú győzelem mellett tűnik nagynak. A nagyobb veszteség a párt kettészakadása és a kossuthista, apponyista mérsékeltek felülkerekedése volt. De ekkor is szilárdan tartotta pozícióit, például Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye 17 körzetéből 16-ot, Szolnok, Heves, Csongrád körzetében 75%-ot szerzett. Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Hajdú megyék szavazóinak 55–65%-a voksolt mellettük. Békés, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod megyében két-három függetlenségi képviselőt választottak, de Bács-Bodrog városai is (Zenta, Baja, Újvidék, Zombor, Szabadka II.) a Munkapárt képviselőire szavaztak (Szabadka I., Ókanizsa kivételével). A Dunántúlon a fő bázis Fejér megye – valamennyi kerületet megszerezték –, míg Tolnában hármat, Győr megyében a négyből kettőt, Baranyában nyolcból hármat. Somogy megye nyolc választókörzetéből három Szabó István Gazdapártjának jutott (akárcsak 1905–1906-ban Szegvár Mezőfinek), némi függetlenségi segédlettel, kettő lett a 1848-asoké. Zalában három körzetet visszaszereztek a Néppárttól. Egy-két mandátum jutott Pozsony, Nógrád, Komárom, Esztergom, Bihar megyére, kevesebb Erdélyre.

A szlovák-, szerb-, német-, románlakta megyék szavazói elzárkóztak a Függetlenségi Párttól, és a Justh-párt demokratikus programja sem talált támogatásra a nemzetiségi szavazók körében.

Társadalmi helyzet, hivatal, mandátum

A magyar országgyűlésben az agrárius politika képviselői – akár a kormánypártban, akár az ellenzékben foglaltak helyet – a mandátumok 30%-ával, de inkább többel rendelkeztek. Tisza Kálmán idején a Szabadelvű Párt képviselőinek 31-33%-a földbirtokos, a Munkapárt idején arányuk 30% körüli. Az ipar, a kereskedelem – korabeli kifejezéssel: a mozgó tőke – kiválóságainak aránya 5,5–7% (például Lánczy Leó, Chorin Ferenc, Weisz Berthold), 1910 után csaknem 9%. Ebben is kifejeződött az, hogy a Szabadelvű Pártban és a Nemzeti Munkapártban a nagybirtok mágnásai jól megfértek az ipari nagytőke, a bankok újdonsült báróival. Itt nemcsak arról volt szó, hogy a földbirtokosok szerepe nőtt (1901-ben például Széll Kálmán kormányzása idején 35%), hanem az arisztokráciáé is. Az 1880-as években a képviselők 12-13%-a, a századfordulón csaknem 15%-a arisztokrata, az első világháború előtt arányuk a 16%-ot is meghaladja. A mágnás arisztokraták képviselőházbeli részvételi aránya igen magas volt. Abszolút számokban 50–60 között mozgott, és csaknem minden tizedik felnőtt arisztokrata képviselő lett, zömmel a kormánypártot erősítve.

Az örökös felsőházi tagságú nemzetségek négy-öt emberrel is képviseltették magukat a képviselőházban. A töretlen 1867-es Andrássyak általában három-négy mandátumért szoktak „harcba szállni", egyet igyekeztek néha a fővárosban is szerezni, de hitbizományaik (Homonna, Tőketerebes, Kassa, Nagymihály, Rozsnyó) elegendő háttérül

szolgáltak a mandátumok szinte örökletes birtoklásához, habár az Andrássyak liberálisok és européerek voltak.

A Zichyek a Szabadelvű Párt konzervatív-reakciós szárnyán foglaltak helyet. Így például 1896-ban négy Zichy került be – néppárti programmal – a Felvidékről és a Dunántúlról. Az Esterházyak grófi ága a Felvidékről vagy a Dunántúlról két-három taggal képviseltette magát, 1867-es mérsékelt ellenzéki programmal, az Apponyi-, majd inkább az Andrássy-féle Alkotmánypártban vagy csoportban. (Az Alkotmánypárt különben is az arisztokraták pártja, itt volt a majdani legitimista tábor: Pallavicini, Hadik, Esterházy, Andrássy, Teleki.) A Batthyányak dunántúli birtokai két-három mandátumot is biztosítottak a nemzetségnek – egyre inkább függetlenségi párti programmal, sőt 1910 után Justh táborában. A Benyovszky grófok is függetlenségiek, míg az erdélyi Bethlenek bethleni ága következetes kormánypárti (három gróf), csak István gróf lesz rendhagyó: Apponyit követi még a Függetlenségi Pártba is. Ezzel szemben a Teleki, Teleky grófok Erdélyben, és a Felvidéken is mindvégig 1867-hez igazodtak. Ugyanígy a Degenfeldek, már csak a köznemesből gróffá avanzsált Tiszákhoz való legszorosabb családi kötelékek miatt is. István gróf 1910-ben testvérének, Kálmánnak juttatta a szalontai (csak egy ugrásra van Ugra) mandátumot. A mágnás Károlyiak vagy pártonkívüliek, vagy az agrárius érdekeket túlhangsúlyozó konzervatívokhoz csapódnak, de meggyőződéses katolikus hitük nem viszi el őket a Zichy-féle Néppárthoz. A századfordulótól útjuk a függetlenségiekhez vezetett; ebben a család élénk 1848-as tradíciója, Bécs-ellenessége is fontos szerepet kapott. (Károlyi Sándornál is.)

Az arisztokráciának óriási jelentősége volt a magyar politikai életben, az országgyűlésben. Az okok természetesen összetettek, csupán egyik tényező, hogy a főnemesség nem sínylette meg a jobbágyfelszabadítást úgy, mint a köznemesség, sőt a hitbizományok számának növelésével (Tisza Kálmán idején több mint 50 hitbizomány létesült) pozíciója erősödött. Az arisztokrata származás szinte gyerekjátékká tette a politikai életben való részvételt. Ez volt a legjobb ajánlólevél. Így nyitva állt az út a miniszteri bársonyszékhez, a diplomáciai pályához, az örökös főispánsághoz. A feudális rendiség régi uralma a liberális parlamentarizmus idején is tovább élt.

A földbirtokosok másik nagy csoportja a köznemesség, tágabban, lazábban értelmezve a dzsentri is. Az ide tartozók közül kerültek ki 1848 bukásának nagy vesztesei, osztályrészük a rabság, az emigráció, a birtok és a vagyon elvesztése. Zömük különböző okok miatt nem tudott alkalmazkodni a modern gazdálkodáshoz. Bár a középnemesek arisztokrataellenesek (a szatmári kisnemesek tudták, hogy a Károlyiakkal atyafiságban álltak, de mint mondták: ők nem tartják a rokonságot), de szeretnének mágnások lenni, mint ahogyan a polgárok nemesek. Polgári származású egyetemi tanárnak a legnagyobb elismerés volt, ha nemesi címet kapott; a nyugati polgárosodás mércéje ennek a fordítottja. A kiegyezés utáni évtizedekben erőteljes volt a polgárok (idegenek, magyarok) nemesítése, és az azzal járó birtokszerzés is – jórészt a dzsentri rovására.

A köznemességet ért csapások és társadalmi átalakulások ellenére e réteg politikai szerepvállalása nem szűnt meg, inkább felerősödött. Már az 1860-as évek országgyűlésein nagy számban vettek részt, zömmel azok, akik 1848-ban is jelen voltak. Az 1880-as évek közepéig 230–270 birtokos nemes volt a képviselők között, később ez

170–180-ra apadt, sőt a koalíció idején 135 lett, míg az 1910-es választáson a Munkapárt visszahozta a régi szabadelvű földbirtokosokat (számuk 165). Arányuk tehát csökkent annak ellenére, hogy a birtokos nemesség általában a kormányt támogatta.

A dzsentri egyúttal a helyi társadalom prominens alakja, egyben az ottani takarékpénztár, gőzmalom stb., különféle értékesítő egyesülések igazgatóságának tagja vagy éppen elnöke; bankok, ármentesítő társaságok vezérkarának elmaradhatatlan oszlopa. Az 1880-as évek közepétől – amikor a mérsékelt ellenzék szerepvállalási készsége meggyengült – a kormánypártban foglaltak helyet. A koalíció idején a Függetlenségi Párt 150 új képviselőt egy ciklusra juttatott be. Zömük a 300–500 hold körüli földbirtokosokból került ki, és a közvélemény hamarosan Mokány Berciknek keresztelte el őket. Arisztokrata-, nemzetiség- és szocialistaellenesek, s még a lélekben hozzájuk közel álló Ugron Gábor is megfeddte őket, mert a cselédházak építését is sokallották. Andrássy belügyminiszter, akit ők már szabadkőműves szocialistának is tartottak, szánakozott radikalizmusukon, de ajánlotta nekik, ha már túl radikálisok (nem mondta, hogy jobbról) akarnak maradni, nem ártana, ha liberálisok is lennének.

A Függetlenségi Pártban a birtokos nemességnek, az ezerholdasoknak, az 500–1000 holdasoknak meghatározó szerepük volt. 1906 után a 300-400 holdasok szaporítják a képviselők számát, akik a helyi vagy megyei pártklubok, egyletek vezetői. Viszonylag jól gazdálkodtak, nem függtek a mozgó tőkétől (ez antiszemitizmusuk egyik alapja), és a hivataltól sem féltek (Bécs- és arisztokrataellenesség). Ezzel szemben a Szabadelvű Pártban tevékenykedő jelentős köznemesi-középbirtokosi csoport vagy tömb csak a hagyományos, 1867-es alapokhoz ragaszkodó arisztokráciával együtt képes hatalmát és pozícióját megőrizni vagy visszahódítani.

Az országgyűlési képviselők között jelentős tömböt képviselt az állami, a megyei hivatalnokok csoportja. Tisza Kálmán idején a Szabadelvű Párt képviselőinek 30%-a, a Bánffy-választások idején 35%-a, a Munkapárt idején 25%-a volt állami vagy megyei hivatalnok.

A rendszerint nemesi származású hivatalnokok karrierjében sok az azonosság. A helybeli vagy a megyei gimnázium elvégzése után rendszerint valamely jogakadémia (Kassa, Eperjes, Nagyvárad, Miskolc, Kecskemét, Pápa stb.) következett, az eminensebbek jogtudori vizsgát tettek vagy külföldi egyetemeket látogattak. A miniszteri tisztviselőséghez ez mindenképpen kívánatos volt, némelyek előtt a diplomáciai pálya is megnyílt (itt nem az arisztokratákról van szó). A megyei főjegyzői vagy akár törvényszéki álláshoz ez már nem volt szükséges. A hivatalnokok 80%-a jogi végzettségű. A Szabadelvű Pártban a megyei tisztviselők száma lényegesen meghaladta az állami tisztviselőkét, vagyis a kormányzópárt vidéken a közigazgatási apparátusra épített. A másik – a jogászkodást nem kedvelő – csoport a magyaróvári mezőgazdasági akadémiát látogatta, vagy a Theresianumot Bécsben.

A Függetlenségi Pártban 1906-ban a képviselők öt százaléka volt állami és megyei tisztségviselő. Ez az alacsony arány azt mutatja, hogy a Függetlenségi Párt megválasztott képviselői valóban függetlenek voltak az állami befolyástól.

Az értelmiségi foglalkozásúak közül külön megemlítendők az ügyvédek. Az ügyvédek politikai szerepét mindkét oldalon felesleges hangsúlyozni. 1884 és 1910 között az

ügyvédek száma a parlamentben 50–95 között mozgott. Az összes képviselőhöz viszonyított arányuk 12–15%. Kiugróan megnőtt a befolyásuk 1906-ban (94%). Jóllehet lassan átvették a birtokos nemesség szerepét, de 1910 – a Függetlenségi Párt veresége – után befolyásuk visszaesett. A háború előtti Magyarországon 4000–6000 ügyvéd működött, vagyis legalább minden századik ügyvéd képviselő lett. Ilyen arányt más szellemi foglalkozásúaknál hiába is keresnénk.

A kormánypárti képviselők 16-18%-a ügyvéd 1905 előtt, míg 1910-ben 21%-a. Nagyon gyakori volt, hogy a mágnás arisztokraták saját ügyvédeiket, jogtanácsosaikat mandátumhoz juttatták (esetleg az ellenzék padsoraiban), jóllehet a jellemző magatartás a kormánypártiság, hiszen döntően egy ügyfelet (uradalom, bank, gyár) képviseltek. Elkötelezettségük folytán a mamelukok táborát gyarapították.

Az ügyvédek másik csoportja az ellenzék oldalán található. A Függetlenségi Pártban különösen sokan voltak, de közülük jó néhányan a választási kampányban elvéreztek. 1906-ban a Függetlenségi Párt 254 képviselőjének egyharmad része ügyvéd. Az ügyvédekből, jogászokból remek szónokok, igazi debatterek, kiváló kodifikátorok is lettek, nem is szólva a jog, a törvény védelmezőiről.

A képviselőknek mindössze két-három százaléka volt orvos, gyógyszerész, leginkább hűséges kormánypártiak. Kevés a banktisztviselő és a katona. Valamelyest nagyobb számban voltak tanárok, szerkesztők, írók. A néhány tanár között szász, román gimnáziumi tanár is akadt, s néha egy-egy tudós (Hoitsy Pál csillagász, Thaly Kálmán, Berzeviczy Albert).

A magyar irodalom klasszikusai is a kormánypárt padjait koptatták a képviselőházban (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Hercegh Ferenc, Benedek Elek stb.), de a népszerű irodalom és a dalszerzés művelői (Rákosi Viktor, Fráter Loránd) az ellenzék erőit gyarapították. A publicisztika kiváló művelője – Eötvös Károly – a Deák-pártból jutott el ismét 1848 védelméhez.

Tíz-tizenkét szerkesztő, újságíró képviselt valamely politikai áramlatot, némelyek kíméletlen módon (például Csernátony Lajos), de Tisza Kálmán politikai igényeinek megfelelően, míg mások magas színvonalú publicisztikát művelve (például Beksics Gusztáv) vették védelmükbe a kormányzati politikát. A függetlenségi Bartha Miklós, Holló Lajos lapjai is méltó ellenfelek voltak.

A kiegyezés utáni időben a korábbi, a rendi korszakhoz viszonyítva a papok, lelkészek szerepe lényegesen összezsugorodott, noha a liberális korszak első időszakában még elég sok katolikus pap volt a kormányzópártban, akikről Deák úgy vélekedett, hogy mind püspök akar lenni. 1890-ig még számottevő a katolikus lelkész képviselők száma a Szabadelvű Pártban (28–31), de ezek az egyházpolitikai viták után távoztak, legfeljebb egy-két román görögkeleti pap maradt (például 1892-ben 0,3% lelkész). 1910-ben már ismét megjelent három-négy lelkész. A katolikus papok a Nemzeti, de főleg a Néppártba léptek be, s szereztek mandátumot. 1905–1906-ban 23 (5,6%), illetve 33 (8,7%) lelkész volt országgyűlési képviselő. A Függetlenségi Párt képviselőinek több mint 6%-a volt lelkész, ekkor már vegyesen református és katolikus.

A századfordulótól megjelent egy-két demokrata képviselő (Vázsonyi mellett Bródy Ernő, Pethő Sándor), 1905–1906-ban pedig Áchim András és Mezőfi Vilmos is – a par-

lamenti évkönyvekben szociáldemokrataként jelölve. A Függetlenségi Pártban is volt időnként néhány gazda: a székely Molnár Józsiás és Makkay Zsigmond 1901-ben. Szabó Istvánnak három követője akadt az 1910-es választáson, valamennyien Somogy megyéből.

1869 és 1910 között több mint hatezer képviselőt választottak meg, soha egyetlen munkást, és csak öt-nyolc valóságos gazdálkodót.

A képviselők átlagéletkora a dolgok természeténél fogva – hiszen nagyon sok képviselőt több ciklusban, sokukat csaknem életük végéig újjáválasztottak – mind magasabb lett.

életkor	1887 (%)	1910 (%)
40 év alatt	36,6	28,1
41–60 éves	49,1	56,7
60 felett	14,3	15,2

Az elöregedés erőteljesebben jellemezte a kormánypártot, mint az ellenzéket. 1910-ben a Munkapártban 24% a 40 éven aluli, az ellenzéknél 35%, a 61 éven felüli 17%, illetve 7%.

A fluktuálódás – „örökös" parlamenti tagság, egyciklusos képviselőség – statisztikája külön elemzést igényel, úgyszintén a rokoni kapcsolatok és egyéb összefonódások bemutatása. Önálló tanulmányt érdemelne a születési hely, a szűkebb pátria és a képviselőség összefüggése, főleg a harmadik vonalbeli, amolyan „mezei" képviselők, a „szavazógép"-mandátum birtokosainak esetében.

A kormányzópárt és az ellenzék

A dualizmus kori magyar parlamenti pártok – mint ez köztudott – legszembetűnőbb vonása, hogy közjogi jellegűek. Szerveződésük, működésük rendezőelve nem valamely korabeli eszmei-politikai áramlat fő képviselete volt, működésük tengelyében sem valamely társadalmi osztály, csoport érdekeinek fő védelmezése állt, hanem az önálló magyar állameszme, a függetlenség kérdése, az uralkodó és a nemzet kiegyezésének értelmezése dominált.

A pártok szerveződésének ez a rendezőelve a korszakban végig fennmaradt. Ez tükröződött programjaikban, program jellegű megnyilvánulásaikban, vezetőik fontosabb beszédeiben. Az 1890-es évektől – a dualista rendszer válságának kialakulásával – kezdtek létrejönni olyan pártok, amelyek világnézeti alapon vagy valamely eszmei, politikai áramlat köré csoportosultak. A Néppárt, a katolicizmus eszmeiségét hirdetve, a 1890-es évektől konzervatív parlamenti párt. Vázsonyi Vilmos pártja tipikusan polgári demokrata párt, amely a kis- és középpolgárság érdekeit képviselte programszerűen, míg Szabó István pártja elsősorban a birtokos gazdákét. Ezek a parlamenti pártok már a korszerű, a 20. századra jellemző pártosodás medrében haladtak, ez azonban az irányt, és nem az erőviszonyokat jelzi. A korszerű pártalakulást – a tömegpártiságot – pedig a parlamenti képviselettel nem rendelkező szociáldemokrata párt testesítette meg.

Noha az 1860-as évek országgyűlésein formálódott pártok egyöntetűen az 1848-as törvények alapján álltak, a magyar parlament első fél évszázados fennállása során mégis leginkább a közjogi kérdésekkel, Ausztria és Magyarország viszonyának jogi szőrszálhasogatásával, a delegációk kompetenciájával vagy megszüntetésével, az uralkodó és a nemzet együttműködésének kérdéseivel, a közös ügyek kezelésével foglalkoztak. A parázs és szenvedélyes viták ezután nem hagytak elég teret a fontos társadalmi és politikai problémák törvényes kezelésére. Kétségtelen, hogy a kiegyezés bírálatára szükség volt, s a közjogi kérdés alapján is szerveződhettek volna pártok, de e fő pártszerveződési elv már önmagában nagy károkat okozott, mert a politikai küzdelmet mellékvágányokra terelte.

A magyar alkotmányosság és parlament – minden súlyos fogyatékossága ellenére – hozzájárult a dualista rendszer fenntartásához, de sajátságos módon annak gyengítéséhez is. Különös érzékenységgel ügyelt az alkotmányosság, a törvényesség, az államélet működését sértő, bárhonnan jövő és bármilyen irányú megnyilvánulásokra. A gyakorlatban az országgyűlést a vezető pártok és politikusaik nem is annyira a széles népképviselet letéteményesének, intézményének tekintették, hanem a magyar függetlenség, önállóság megtestesítőjének, a Bécsből kiinduló legkisebb, az önállóságot bármiben is sértő abszolutista törekvések meggátlójának. A magyar felelős és mérlegelő politikai gondolkodás nagyon is jól tudta, hogy 1867 nélkül a történelmi Magyarország aligha tartható. Mégis, a bécsi kormánnyal szembeni – olykor betegessé váló – gyanú sokakat arra indított, hogy a metternichi kamarilla vagy a Bach-korszak udvari magatartásával vonjanak párhuzamot. Ezt az ellentmondást a parlamentben működő pártoknak nehéz vagy egyenesen lehetetlen volt feloldaniuk.

A magyar parlament megszüntette a rendiséget, és jogalkotásával nem kis mértékben szolgálta a polgárosodást, a polgári államrend működését. Tisza István joggal hangoztatta, hogy a parlament hivatott minden politikai, társadalmi kérdés megvitatására. Csakhogy nem minden fontos társadalmi kérdés került a parlament elé.

Az országgyűlésnek felelős kormány miniszterelnökét a győztes párt jelölte ki. Magyarországon nem volt törvényszerű, hogy a győztes párt elnöke vagy a közvélemény által elfogadott első embere legyen a miniszterelnök, jóllehet a két Tisza ezt a gyakorlatot folytatta. Az viszont igen – nem számítva az 1906–1909 közötti kisiklást –, hogy a kormányzás egypártrendszere alakult ki. A kormánypárttal szemben álló oldalon nem teremtődött meg a kormányképes ellenzék reális parlamenti ereje. Magyarországon még szóba sem jött a parlamenti váltógazdálkodás, vagyis a kétpólusú kormányzás. De valójában a koalíciós kormányzás elvi-szervezeti alapjai is hiányoztak, a konstruktív ellenzékiség átfogóbb céljai sem körvonalazódtak. Valami (néhány részkérdés) vagy valaki ellen szövetkeztek, de távlatosan nem valamiért.

A kiegyezés megkötésétől 1874 végéig a Deák-párt a kormányzó párt. (Ekkoriban a parlamenti pártoknak valódi nevük sincs.) A párt tényleges vezére, a kiegyezés megalkotója nem azonosul kormányával, és mindinkább eltávolodik attól. Ezt a pártot a kiegyezés létrehozásának műve tartotta össze, s a párt bomlása hamarosan elkezdődött.

Noha a Deák-párthoz sok volt konzervatív gondolkodású férfiú csatlakozott, s e nagy tömegű pártban kevés volt a valódi 1848-as szabadelvű politikus, Deák és Andrássy mégsem gondolt a Sennyey-féle konzervatívokkal való koalíciós kormány alakítására, akik megrökönyödve hallották az Andrássytól származó kitessékelő kijelentést, hogy az ő dolguk az út megtisztítása, s utána mehetnek. Deák és Andrássy inkább a Tisza Kálmán-féle csoportosulással – a határozati pártokkal – működött volna együtt kormányszinten, de ezt a tervet a centralista Kemény és Eötvös megakadályozta, s az egypárti kormányzás mellett döntött. Andrássy a magyar szívekben érzelmileg ellenszenves kiegyezési művet nem kívánta az abszolutizmus korában a Béccsel együttműködő, kollaboráló, s 1867-re akárhogy is, de kompromittálódott konzervatív politikusokkal tovább terhelni, mire ők – némi joggal – sértődötten visszavonultak, vagy mérsékelt, konzervatív ellenzékbe tömörültek. A mérsékelt konzervatív ellenzék sok kiváló politikus elmét fogadott be. Félreállításuk vagy visszavonulásuk nem vált a korabeli magyar politikai közélet előnyére. Állam- és közigazgatási szakértelmük hiányát a törvényhozás is megsínylette.

A Deák-pártot szétziláló belső egyenetlenség, vezérnélküliség (Lónyay alkalmatlan volt Andrássy pótlására), pozíciókeresés, korrupciós botrányok, szakszerűtlen politikai és gazdasági döntések következtében a Tisza Kálmán körül, a balközépen csoportosuló 70-80, 1848-at vállaló képviselő esélye és reménye egyre biztatóbbá vált. Vagyis folytatódott a „nyitás balra" politikája. A szakszerű és felkészült, 1847-et már régen elutasító konzervatívok 1874–1875 fordulóján sem jöttek számításba.

Tisza Kálmán balközép pártja a Teleki László-féle határozatiakból alakult. Ennek a politikai csoportosulásnak a magja az alföldi 1848-as köznemesség. Az 1870-es évekre öntudatos és független választópolgárrá váltak, a volt 1848–1849-es forradalmi ifjú harcosok – megjárva az emigrációt, megszenvedve a börtönt, megélve a vagyonfosztást – továbbra is a kossuthi eszmeiség jegyében formálták politikai felfogásukat. Itt Kossuth neve nélkül politikai sikerre – akár csak meghallgatásra is – aligha lehetett számítani. A balközép párt politikai programja szervezeti keretbe terelte, alkotmányos formákba foglalta a 1848-as szellemiséget, s megelőzte az ösztönös és vulkánszerű kitöréseket. Tisza Kálmán programjai, nyilatkozatai erősítették az 1848-as szellemiséget, s egyben levezették a feszülő indulatokat. Nem véletlen, hogy Tisza Kálmán élesen szembefordult a 1849-es nosztalgiákkal, jóval előbb, mint ahogy a bihari pontokat „szegre akasztotta". Ez a lépés azt jelentette, hogy a „balközép" párt mint középpárt önmaga szüntette meg a kormányzóképessé válás lehetőségét, a váltógazdálkodás meghonosítását. Vagyis ekkor sem lett koalíciós kormányzás, hanem a pártok összeolvasztása, formális fuzionálása történt meg.

A pártok alapállása megfordult. Az a párt, amelyik tagadta a 1867-es alapállást, a 1867-es alapon való kormányzást vállalta, míg a 1867-es alapon álló konzervatív ellenzék fokozatosan a 1848-as perszonálunió álláspontjára helyezkedett (Apponyi fordulatai). A 1848-as ellenzék nagy része 1867-es kiegyezéspárti lett.

Az 1875-ös fúzióval megalakult Szabadelvű Párt nemcsak a konzervatívokat szorította ki végleg a kormányzásból, hanem a népes (200 képviselő), de valójában kiüresedett Deák-párt kormányzó szerepét is fokozatosan felszámolta. A kis párt elnyelte a nagyot. A „generális" első ténykedései közé tartozott, hogy a 15 megüresedett főispáni helyre 13 volt, saját balközép emberét ültette, nem is szólva a megyei apparátusok új összetételéről. Tisza bőkezűen osztogatta a hivatalt, és jól tudta, hogy a köznemességből felkerült hivatalnokaira biztosan számíthat. Újjáalakult és kibővített pártjának nem volt kimunkált, kiérlelt programja, és a korábbi közjogi kinyilatkoztatások programszerűségét sem kérte számon senki. Különben is azok időszerűsége igen kétséges – vélekedtek a régi 1848-asok.

Tisza Kálmán a hangsúlyt nem a programalkotásra helyezte, hanem arra, hogy a hatalomba került párt valóságos kormánypárttá, a hatalom tartós birtoklójává és gyakorlójává váljon. Ennek megvalósításához embereitől fegyelmet, szolgálatkészséget, hűséget követelt. A párturalom megvalósításához nem tagságra, hanem engedelmes, fegyelmezett hivatalnokokra, végrehajtókra volt szükség, akik nem holmi ködbe vesző programszövegezéssel bíbelődnek, hanem a vállalt és rájuk bízott feladatot megvalósítják. Tisza Kálmán vezéri pártot alapított és működtetett. A vezéri szerepre majd Tisza István vállalkozott, aki a kilencvenes években is fontos személyiség a Szabadelvű Párt vezetésében – a személyi kérdések eldöntésében. Irányító vezéri szerepe 1909-től vitán felül áll. A Nemzeti Munkapárt hatalomra jutásakor Tisza István biztosan számíthatott képviselői 80%-ának szinte töretlen támogatására.

Az 1890-től 1905-ig tartó miniszterelnök-cserék is bizonyították, hogy a Szabadelvű Párt uralmát parlamenti módszerekkel nem lehet megdönteni. Ha a kormány vagy annak feje menni akart (vagy kényszerült), az döntően a korona határozatán múlott, de a Szabadelvű Párt megőrizte hatalmát és struktúráját, döntési mechanizmusát. A párt a legbonyolultabb politikai kérdéseket is eldöntötte saját keretein belül. Ha kellett, feláldozta miniszterelnökét, hogy másikkal lecserélhesse. A tényleges nézeteltérések a Szabadelvű Pártban formálisan nem vezettek pártszakadáshoz, jóllehet a kiválások, visszavonulások gyakoriak voltak. A népszerű Wekerlét felváltó Bánffyt nem csekély ellenszenvvel fogadták saját pártjában, de hamarosan mögé álltak, hogy nemsokára saját párthíveik menesztését legalább olyan hévvel követeljék, mint az apponyista nemzetiek. Bánffy leváltásával elült a vihar, és az új pártember, Széll mögé mindenki felsorakozott, s aztán minden kezdődött elölről. Az 1905-ös kisiklás még mindig népes szavazóbázist bizonyított, és biztosította a tervszerű átrendeződést. A Szabadelvű Párt megőrizte befolyását, szervezeteit, vagyonát, „kádereit". Az 1906-os választáson nem induló szabadelvűek egyszerűen kivártak, és 1910-ben különösebb nehézség nélkül visszakerültek a politikai közélet élvonalába – bizonyítva azt, hogy nélkülük egyszerűen kormányozhatatlanná vált az ország.

Az 1875-ös fúzió után a balközép képviselők kisebb csoportja különvált. Az Irányi Dániel, Helfy Ignác, Simonyi Ernő körül kialakult csoport a Függetlenségi Párt magja lett. Hamarosan kitöltötte azt az űrt, amelyet a balközép maga után hagyott. A Függetlenségi Párt arra a társadalmi bázisra épített, mint amelyre korábban a balközép. E párt fennállása során nem vált ún. tekintélyelvű, egyszemélyi vezetésű párttá, jóllehet fennállását végigkísérte ez a törekvés. A pártot állandósuló belső viták, pártharcok és szakadások jellemezték. A függetlenségi eszmét, a demokráciát, valamint a nemzetiségi problémát korszerűen értelmező Mocsáry Lajos túlságosan is radikálisnak tűnt a magyar

szupremáciát valló, osztrákellenes függetlenségieknek. Az Ugron-csoport konok kormányellenessége (például az egyházpolitikai viták során) joggal váltotta ki Justh és Eötvös ellenállását. A sorozatos egyesülések és szétválások természetesen nem növelték a Függetlenségi Párt társadalmi bázisát és kormányzóképességét. A párt valóban képtelen volt teljesen megszabadulni az úri ribillió tradíciótól. A függetlenségi képviselők nem jelentéktelen része a politikai racionalitást az „elvek" feladásaként élte meg. Az uralkodó nem szívesen vált volna meg megszokott arisztokrata politikusaitól, ugyanakkor a parlamenti erőviszonyok még nem tették a függetlenségieket udvar- és szalonképessé. A Függetlenségi Párt támaszkodhatott ugyan az alföldi és a dunántúli gazdálkodó parasztságra, kisiparosságra, de ezek társadalmi-gazdasági problémáit érdemben nem tudta képviselni. E pártnak alig volt befolyása az erősödő nagypolgárság körében.

Az örök ellenzéki szerepet betöltő Függetlenségi Pártot az 1905-ös év teljesen felkészületlenül érte. A 250 képviselőt felvonultató függetlenségi frakció a kormányzásban alárendelt szerepet játszott. Kormánypozícióból sem volt képes megoldani, megválaszolni a legfontosabb társadalmi-politikai kérdéseket. A háború előtti évek pártszövetkezései pedig követték a régi gyakorlatot: Tisza ellen összefogni, és nélküle, de pártjával tovább őrizni a 1867-es alapot.

A függetlenségi balszárny Justh–Károlyi-csoportja azt bizonyítja, hogy a közjogi ellenzék talaján is kialakulhat olyan párt, amely hajlandó együttműködni a parlamenten kívüli társadalmi erőkkel, ezzel is segítve a pártalakulások modern gyakorlatát. Magyarországon csak elvétve jelentek meg például a paraszti érdekeket nyíltan felvállaló pártok vagy képviselők, míg akár Nyugaton, akár Keleten tekintélyes agrár- vagy parasztpártok működtek (hogy radikálisok vagy konzervatívok, az más kérdés). A modern demokrata vagy radikális pártok több ország parlamentjében a demokrácia tökéletesítésén munkálkodtak. Magyarországon a progresszív értelmiségnek nem volt parlamenti párti képviselete. (Vázsonyi pártja döntően a Terézvárosra és környezetére terjedt ki.)

Európa valamennyi országának parlamentjében akkoriban már népes szociáldemokrata frakciók működtek. A magyar konzervatívok, szabadelvűek, függetlenségiek az alkotmány sáncaiba nem engedték be a munkások és a munkavállalók képviselőit. Erre ötven év parlamenti és parlamenten kívüli harca, küzdelme sem volt elég.

A népképviseleti jognak ez a merev elutasítása nemcsak a korabeli Európában kirívó jelenség, hanem a többi polgárjoggal való összehasonlításban is. A dualista Magyarországon a sajtó-, az egyesülési és a gyülekezési jogok elsősorban a fővárosban és a nagyobb városokban érvényesültek. A különféle társadalmi szervezetek, egyletek, érdekképviseletek tevékenysége széles alapon folyt, javaslataik az állami és gazdasági életbe is beépültek. Ezzel szemben a választójogi reform, a népképviselet kiszélesítésének elodázása, elutasítása óhatatlanul is a társadalmi feszültségek növekedéséhez vezetett.

IRODALOMJEGYZÉK

A magyar országgyűlés almanachjai.
A magyar országgyűlés története 1867–1927. Szerk.: Balla Antal. Budapest, 1927
A magyar politikai pártok programjai 1867–1918. Szerk.: Mérei Gyula. Budapest, 1934. és 1971
A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Budapest, 1920
A választójog reformja. Cikkek, előadások. Budapest, 1912
Apponyi Albert emlékiratai. I–II. k. Budapest, 1922–1934
Beck Lajos: *A régi Magyarország.* Budapest, 1944, és visszaemlékezése a Politikatörténeti Intézet Levéltárában
Beksics Gusztáv: *A szabadelvű párt története.* 1902
Deák Albert: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* 2. Kolozsvár, 1912
Eötvös Károly: *Magyar alakok.* Budapest, 1901
Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék.* Budapest, 1911
Herczeg Ferenc: *A gótikus ház.* Budapest, 1985
Hieronymi Károly: *A választójogról.* Budapest, 1913
Horváth Róbert: *A magyarországi választások a statisztika tükrében.* Állam és Igazgatás, 1953. 7–8. sz.
Klein Ödön: *Tiszától Tiszáig.* Budapest, 1922
Krausz Simon: *Életem.* Budapest. 1991
Kristóffy József: *Magyarország kálváriája.* Budapest, 1927
Választójogi beszédek. Budapest, 1911
Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918.* Budapest, 1942
Magyar Törvénytár 1936–1868., 1872–1874.
Politikai Magyarország. (A politikai pártok története.) Szerk.: Szász József. Budapest, 1913
Rudai Rezső: *A politikai ideológia, a párt szerkezet, hivatás szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében.* 1861–1935. Budapest, 1936.
Ruszkai Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. *Történeti Statisztikai Tanulmányok,* 1959. 1–2. sz.
Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai.* Budapest, 1928
Tisza István Művei. I. Budapest, 1928
Tóth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1893.* München, 1973

Gergely Jenő

TITKOS VÁLASZTÁS ÉS ELLENFORRADALOM – 1920

A Monarchia romjain újjászülető Magyarországon – a trianoni békeszerződés árán és az antant szabta keretek és feltételek között – formáljogilag lehetővé vált, hogy a lakosság döntsön az ország politikai berendezkedéséről. Történelmileg ez adja meg az első nemzetgyűlési választások jelentőségét.

A választásokkal kapcsolatban számos tényezőt kell figyelembe venni. Az utolsó országgyűlést 1910-ben választották meg igencsak retrográd, antidemokratikus választójog alapján, és nyolc évig maradt hivatalban. Egy évtized kimaradt a választójogi gyakorlatból. Ezalatt megváltozott a világ, lezajlott a világháború, a forradalmak, összeomlott a Monarchia, felosztották, megszállták az ezeréves Magyarországot. A korosztályok összetorlódva kerültek a politikába. A polgárok többsége életében először választott képviselőt az általános és titkos választójog alapján.

A választásokat, az agitációt és a programokat tartalmilag az átmenetiség jellemezte. Egyértelműbb a negatív tartalom, jellemzőbb, hogy mi ellen szavaztak: a kommunisták és a szociáldemokraták, a liberálisok ellen. Az ellenségképhez viszonyítva a pozitív program: a keresztény nemzeti Magyarország megteremtése. A keresztény kurzus inkább jelszavak szintjén maradt, és nem vált konstruktív programmá. Új volt a helyzet, a pártok és a választók is. Átalakult a dualizmus kori pártszerkezet, értelmét vesztette a közjogi alapállás. A szavazók nem bevált reflexek szerint dönthettek régi, megbízható pártokról és politikusokról, hanem ismeretleneket választottak. Az átalakulás a választási klubpártokból a korszerű tömegpárt irányába mutatott. Mindez megváltoztatta az addigi választási gyakorlat, agitáció, korteshadjárat módszereit, fogásait is.

Az antant jelenléte mellett két, merőben új tényezőről kell szólni. A hatóságokon (szolgabírák) keresztül történő, megszokott beavatkozáshoz képest újszerű volt a karhatalom, a Nemzeti Hadsereg direkt beleszólása a választási küzdelembe. A készülő alkotmányos parlamentáris szisztémával szemben ez a katonai diktatúra felé mutatott. A közigazgatás és a karhatalom közötti kommunikációt szolgálta a rendkívüli körülmények között létrehozott kormánybiztosi intézmény, amely a választott önkormányzat önállóságának felfüggesztése után a központi hatalmi akarat, még inkább a Fővezérség kirendeltsége lett. A másik, korábban ebben a formában nem tapasztalható jelenség főleg a katolikus egyház politikai aktivitása, amely nem egyszerűen erkölcsi iránymutatást

adott papjainak és híveinek, hanem tekintettel a titkos szavazásra, a lelkiismereti presszió gyakorlásától sem zárkózott el. Ez pedig egy olyan országban, ahol a lakosság döntő többsége keresztény és hívő ember, komoly tényező a választási hadjáratban és az eredmények alakulásában.

Az ellenforradalom berendezkedésének fő közjogi problémája volt, hogy a polgári alkotmányosság alaptényezői – a törvényhozó hatalom, az államfő – hiányoztak az államéletből. Ahhoz, hogy elkerüljék közjogi tekintetben a korábbi illegitim, forradalmi állapotokat, döntésre kellett jutni. A kormányzati hatalomba bekerülő új elemek – hivatalnokok, közép- és kispolgári rétegek, a birtokos parasztság, a politizáló katonák – pozicionális előnyeiket kihasználva, az összeomlásért is felelőssé tett hagyományos uralmi csoportok rovására meghatározó politikai szerepre tartottak igényt. Elutasították az 1918 előtti állapotok restaurálását, a legitimitás elvét, a volt képviselőház vagy országgyűlés összehívását, a király visszatérését. Hatalmuk megszilárdításához politikai eszköznek – a Nemzeti Hadsereg mellett – az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását tekintették mint a népszuverenitás megnyilatkozását. Ezt a törekvést – legalábbis átmenetileg és a konszolidáció érdekében – támogatták a nagyhatalmak is, elsősorban az angol diplomácia.

Az 1920-as nemzetgyűlési választások időbeni széthúzása az ország megszállásának fokozatos megszűnésével magyarázható. A román hadsereg 1919. november első felében először az Észak-Dunántúlt adta fel, majd november 14–16. között kivonult Budapestről és a Duna–Tisza közéről. Megszállás alatt maradt a Tisza vonalától keletre eső országrész (románok), valamint a Szeged–Baja–Pécs vonaltól délre eső terület (szerb-horvátok).

A választások első szakasza 1920. január 25–26-án volt. A nemzetgyűlés február 16-án összeült, és a párizsi békekonferencia utasításának megfelelően a románok február 24-én megkezdték a Tiszántúl kiürítését. Ez március 30-ára fejeződött be, és a korábbi megállapodás értelmében hat héten belül ki kellett írni a választásokat.

A tiszántúli választásokat 1920. június–júliusban tartották, már megváltozott körülmények között. Ekkorra aláírták a békeszerződést, megoldódott az államfő és az államforma kérdése. Bár a hatóságok továbbra is beavatkoztak, a korábbi atrocitások elmaradtak. A Tiszántúlon nemcsak az MSZDP maradt távol a választástól, hanem a polgári pártok is.

A baranyai háromszög 1921 augusztusában szabadult fel, a magyar haderő augusztus 22-én vonult be Pécsre. A Bethlen-kormány a választásokat október 30–31-re tűzte ki. Ezekről a második királypuccs terelte el a figyelmet, és csak számszakilag módosították a választási eredményeket.

Érdemben az 1920. januári választások történetével foglalkozunk, az ezt megelőző jogi szabályozással, a választási küzdelemmel és eredményekkel. A tiszántúli választási agitáció csak a kisgazdapárti jelöltek harcában hozott némi újdonságot.

A jogi szabályozás és politikai körülményei

Az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalom eredményeként született köztársaság konszolidálására – alkotmányos alapokra helyezésére – született meg az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának a gondolata. Az erről szóló 1918. november 2-i nemzeti tanácsi határozatot a november 22-én megjelent 1918: I. néptörvény követte, amely az általános, egyenlő és titkos választójogot szabályozta. Ezen a jogalapon született meg az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló törvénytervezet, amelyet a Berinkey-kormány 1919. február 26-i ülésén fogadott el, és az 1919: XXV. néptörvényként hirdették ki.[1]

A választási mozgalmak 1919. március első napjaiban megkezdődtek. Három politikai erő volt esélyes: a szociáldemokraták a Nagyatádi-féle kisgazdapárt szövetkezve Károlyival, és az ún. Polgárszövetséggel együttműködő Keresztényszociális Néppárt. Ezzel szemben a KMP 1919. március 8-án a választások bojkottálására hívott fel. Az 1919. április 13-ára kiírt választások a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt elmaradtak.

A Tanácsköztársaság idején áprilisban tartott tanácsválasztás az általános, titkos választójog alapján zajlott. A részvételi arány – főleg vidéken – igen alacsony volt. A választás közvetlen jellegű volt, a helyi tanácsok delegálták a járási, azok a megyei tanácsok tagjait, és ők küldték megbízottaikat a Tanácsok Országos Gyűlésébe.

Az 1919. augusztus 1-jei hatalomváltást követően, augusztus 2-án Ágoston Péter, a Peidl-kormány külügyminisztere beszélt először a nemzetgyűlésről. A demokráciába való visszatérés első lépéseként értelmezte az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását. A kabinet érdemben augusztus 4-én foglalkozott a választásokkal. Peyer Károly belügyminiszter megbízást kapott, hogy tegyen előterjesztést a választások lebonyolítására. Mivel a kommün előtti jogi szabályozás készen állt, ezt átvehette, és a döntés már aznap este megszületett. A választójogot és az eljárási kérdéseket szabályozó rendeleteket 1919. augusztus 6-án tették közzé.

Az 1919. augusztus 7-én hivatalba lépő ellenforradalmi Friedrich-kormány és József főherceg mint kormányzó sem tudott eredetibb megoldást találni: legfőbb célkitűzésnek tartották a nemzetgyűlés összehívását. Amikor augusztus 15-én a politikai pártokból megalakult a második Friedrich-kormány, már megjelentek az első pártprogramok, és megindult az új típusú pártok szerveződése. József főherceg biztosította Párizst: „A kormány célja az, hogy helyreállítsa a belső rendet, és gondoskodjék, amilyen korán csak lehet, az általános választójog alapján megtartandó választásokról, és hogy békét kössön. Ez a kormány be fogja nyújtani a lemondását, amint a nemzetgyűlést összehívják... A nemzetgyűlés feladata az, hogy a békét ratifikálja, megválassza az államformát és megalkossa az alkotmányt."[2] A továbbiakban nagyjából valóban e menetrend szerint történt a politikai kibontakozás.

[1] A törvények és rendeletek hivatkozási helyét nem adjuk meg. A választás jogi szabályozására lásd Ruszoly József: *Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez.* In: *Jogtörténeti tanulmányok.* I. Szerk.: Csizmadia Andor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 91–109.

[2] Uo. 95.

A választójog vitáját a minisztertanácsban 1919. augusztus 20-án tűzték napirendre, amikor még nem ismerhették az antant idevágó ultimátumát. Báró Perényi Zsigmond belügyminiszter készítette el a választójogi tervezetet, és a választások időpontját szeptember 20-a körül jelölte ki.[3] A korhatárt egységesen 24 évben határozta meg, a nőknél írni-olvasni tudáshoz kötötte. Haller István javaslatára bevették: aki a fronton szolgált, 21 éves korától kapjon választójogot. Nagyatádi előterjesztésére az 1918-as néptörvényhez képest kimondták, hogy a választás nem lajstromosan, hanem kerületenként történik. Ez azért volt fontos, mert a helyi jelöltek esélyeit növelte a központiakkal szemben, s a választás inkább személyre szólt, semmint országos programra.

A kormány megbízta a miniszterelnököt: tájékozódjon az antantnál afelől, hogy a választásokat az ország mely területére lehet kiírni. Párizsban azonban nem kapott bizalmat a Habsburg-főherceg kormányzó és kormánya. Nem tartották kielégítőnek azt a meghatározást, hogy a választásokat az „általános választójog alapján" fogják megtartani. A békekonferencia augusztus 22-i üléséről ultimátumot küldött, s az általános, egyenlő és titkos választójog előírása mellett felszólította József főherceget és kormányát a lemondásra. (Párizsban nem vették figyelembe a kormány 20-i, idevágó döntését.) A főherceg valóban távozott, de Friedrich nem. Ismét átszervezett, immár harmadik kormányából kimaradtak a liberális és demokrata politikusok, és egyértelműen a keresztény pártokra támaszkodott. Az új belügyminiszter a volt néppárti Beniczky Ödön lett, aki augusztus 29-én a korábbi választójogi tervezetet terjesztette elő. Friedrich erre a kormányülésre meghívta Lovászy, Nagyatádi és Mayer János volt minisztereket is; ezzel a konszenzus látszatát akarta kelteni.

Az új választójogi rendelet (4245/1919. ME. sz.) augusztus 31-én megjelent a félhivatalos kormánylapban. Elemzésére azonban nem kell kitérnünk, részint mert ennek alapján nem írtak ki választásokat, részint mert a november 17-én publikált végleges jogszabály (az 5985/1919. ME. sz.) csupán szerkezetében tér el ettől. (A végrehajtási utasítás is elkészült augusztus végén, de papírhiány miatt nem publikálták.) A harmadik Friedrich-kormány a tervezett nemzetgyűlési választások jogi szabályozásán túl megállapította a választások időpontját is: 1919. október 28. Az elhatározást a hivatalos lap szeptember 3-i száma közölte volna, de a román cenzúra törölte. A dolog pikantériája, hogy egy olyan országban kellett alkotmányos alapokat teremteni, amelynek nem voltak határai, demarkációs vonalak között élt, és amelynek területéből csak néhány megyényi nem volt megszállás alatt.

Azokkal szemben, akik az új hatalmat a nemzetgyűléssel szerették volna törvényesíteni, a jogfolytonosság hívei, a legitimisták 1919 szeptemberében nyíltan követelték az 1918. november 16-án önmagát feloszlató képviselőház, illetve az üléseit berekesztő főrendiház újbóli összehívását. A nemzetgyűlést tehát előzze meg a jogfolytonosság deklarálása. Ez a megoldás korlátozta volna az ellenforradalommal hatalmi pozícióba jutott csoportokat, elsősorban a kisgazda- és keresztény párti politikusokat. A legitimista néző-

[3] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1919. augusztus 19. és 20.; *Reggeli Hírek,* 1919. augusztus 21.

pont szerint a forradalmi kormány kezdeményezte a nemzetgyűlési választásokat, ezek eredménye kvázi az ellenforradalom idején is az illegitim állapotot tartósítaná.

Friedrich miniszterelnök szeptember 23-án úgy nyilatkozott, hogy a kormány kész összehívni a régi képviselőházat, de csak azzal a korlátozott feladattal, hogy elfogadja az ő választójogi javaslatát, majd önmagát ismét feloszlatja, s azután következtek a nemzetgyűlési választások.[4] Az antant Legfelsőbb Tanácsa elutasította az elképzelést, hiszen a régi országgyűlés elismerése egyfajta jogalap is lehetett volna az integritásra. A legitimisták sem voltak egységesek a régi országgyűlés összehívását illetően. Maga gróf Andrássy Gyula úgy vélte, hogy a király nélküli régi országgyűlés félmegoldás lenne. Kijelentette, hogy „csak a nemzeti szuverenitás: minden jog forrása teremthet új jogalapot", ez pedig a nemzetgyűlés.[5] Ugyancsak a nemzetgyűléssel szemben jött szóba az államtanács felállítása. Az államtanács mint jogforrás szintén az ellenforradalom-ellenes konzervatív körök érdekeit szolgálta volna. Ezért a Friedrich-kormány határozottan elutasította. November 14-én az egyik legmagasabb közjogi méltóság, Csernoch János hercegprímás is biztosította Friedrichet arról, hogy az államtanács felállítását nem tartja indokoltnak.

A Friedrich-kormány az antant kívánalmainak megfelelően szabályozta a választójogot. Alighogy a román csapatok kivonultak Budapestről, s 1919. november 17-én publikálta a már kész választójogi rendeleteket. Ezek lényegében a polgári demokratikus forradalom idején kiadott néptörvényekre épültek. A Friedrich-féle választójog végül is egy sor kormányrendeletből és belügyminiszteri rendeletből tevődött össze. Öt alap-, négy kiegészítő, illetve módosító kormányrendelet és számos belügyminiszteri rendelet alkotja e rendszer joganyagát.[6]

A nemzetgyűlési választások kiírásáról az 5984/1919. ME. sz. kormányrendelet szólt. Eszerint a választásokat 1919. december 21-én kellett volna megtartani, az így összeülő nemzetgyűlés mandátuma két évre szól. Ezt követte az 5985/1919. ME. sz. kormányrendelet „a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról". 1. szakasza szerint „nemzetgyűlési választójoga van minden férfinak, aki legalább hat év óta magyar állampolgár, ha legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik vagy ott lakása van, és életének huszonnegyedik évét betöltötte. Ennek az életkornak betöltése előtt is választójoguk van azoknak, akik 1918. évi november hó 1. napja előtt legalább tizenkét héten át a harctéren arcvonalbeli katonai szolgálatot teljesítettek. (Ti. a Károly-csapatkereszt tulajdonosai. – G. J.) Nemzetgyűlési választójoga van minden nőnek, aki legalább hat év óta magyar állampolgár, életének huszonnegyedik évét betöltötte, és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud, ha legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik vagy ott lakása van."

A rendelet különbséget tett aktív és passzív választójog között. A 2. szakasz szerint: „A nemzetgyűlés tagjává választható az, akinek a választás időpontjában nemzetgyűlési választójoga van, ha életének harmincadik évét betöltötte."

[4] *Budapesti Újság*, 1919. szeptember 30.
[5] *Új Nemzedék*, 1919. október 9.
[6] Valamennyit elemzi Ruszoly József: i. m. A BM-rendeletek ismertetésétől eltekintünk.

A 3. szakasz felsorolja azokat az eseteket, amelyeknél megfosztják az egyébként megfelelőket a választójogtól: „Nem gyakorolhat választójogot a fegyveres erőknek, a csendőrségnek és a rendőrségnek tényleges szolgálatban álló tagja. A választójogból ki van zárva: 1. aki politikai jogainak gyakorlásából fel van függesztve; 2. aki bűntett avagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt büntetőeljárás alatt áll, vagy jogerősen el van ítélve."

A 4. szakasz szerint „nem választható a nemzetgyűlés tagjává, aki... a választójogból ki van zárva", vagy aki „a választást megelőző húsz napon belül bármely törvényhatóságban kormánybiztos, vagy a főispáni teendők ellátásával is megbízott kormánybiztos-helyettes volt". Tehát nekik 21 nappal korábban le kellett mondaniuk, ha indulni akartak. Ugyanezt mondta ki a 3. pont a törvényhatóságok vezető tisztviselőire is.

Korszakos változást jelentett, hogy a választójogot titkosan kellett gyakorolni, amit a Károlyi-féle tervezet vezetett be először. Ugyanakkor nem vette át a lajstromos és arányos választási rendszert, hanem a közvetlen, községenkénti szavazást írta elő. A rendelet az 1914-ben megreformált egyéni választókerületeket állította vissza. (A választókerületek beosztását az 1914: XV. tc. alapján az 55 000/1914. BM. sz. rendelet állapította meg.) Városokban és nagyobb községekben több szavazókörzetet szerveztek, kisebb helyeken egy falu egy körzet volt.) A választásokat elvileg valamennyi választókerületre kiírták, ténylegesen azonban csak a kormány fennhatósága alatt álló területeken lehetett megtartani. Ahol a kerületet a demarkációs vonal kettészelte, ott csonka kerületek keletkeztek.

Az ugyancsak november 17-én publikált 5986/1919. ME. sz. kormányrendelet a nemzetgyűlési képviselőkre vonatkozó összeférhetetlenséget szabályozta. Eszerint pl. a premontrei, ciszterci, bencés és kegyesrendi szerzetesrend tagjai nem voltak választhatók. Ugyanekkor az 5987/1919. ME. sz. kormányrendelet „a nemzetgyűlési választók névjegyzékének elkészítéséről és szavazóigazolványok kiállításáról" rendelkezett. Ennek lényege, hogy a névjegyzéket az összeírási biztosok, illetve a községi összeíró bizottságok állítják össze, mégpedig a választók bejelentőlapokon tett vallomásai alapján. Az elkészült névjegyzéket hivatalos helyiségben két napon át közszemlére kell kitenni. Akinek felvételét nem támadják meg, annak szavazóigazolványt állít ki az összeírási biztos.

Az 5985/1919. ME. sz. alaprendelet végrehajtási utasításának tekinthető az ugyancsak november 17-én publikált 5988/1919. ME. sz. kormányrendelet „a nemzetgyűlés tagjainak választásáról". Második fejezete a szavazás tisztaságának és zavartalanságának a biztosításáról rendelkezett. A 10. szakasz szerint „tilos a választót ingyen vagy ellenértékül nem tekinthető díjazásért a szavazás helyére vagy onnan visszaszállítani... bármilyen ellátásban részesíteni". A rendelet ezzel az 1918 előtti etetés-itatás módszerét akarta kiküszöbölni, és szabályozni igyekezett a választási hadjárat mikéntjét is. A 12. szakasz szerint: „Választási körmenetek tartása tiltva van, s nyilvános választási pártgyűlést vagy pártünnepélyt csak abban az esetben lehet tartani, ha azt ... legalább négy választó legalább huszonnégy órával előbb bejelenti... A rendőrhatóság a bejelentett pártgyűlés megtartását el nem tilthatja; ha azonban a közbiztonság szempontja kívánja, a pártünnepély megtartását indokolt határozattal el lehet tiltani." A 13. szakasz formálisan is megtiltotta, hogy a közigazgatási tisztviselők a választási vagy pártgyűléseken mint

hatóság közreműködjenek. A 14. szakasz a szesztilalomról, a 15. a szükséges karhatalomról rendelkezett.

A harmadik fejezet a nemzetgyűlési képviselők jelöléséről szólt. „A választást jelölés előzi meg. A jelöltre vonatkozó ajánlatot a választás napját megelőző nyolcadik napon kell a választási biztosnak átnyújtani... Jelöltet az illető kerületben lakó legalább ötszáz választó ajánlhat." (17. szakasz.) Ugyanitt szabályozták azt az esetet is, ha csak egy jelölt indul a választásokon. Ez lehetővé teszi a pártok közötti paktumokat a mandátumok elosztására. A 23. szakasz szerint „ha csupán egy jelölt van, a választási biztos a szavazatszedő küldöttségeket, valamint a választásnál közreműködőket értesíti, hogy a választókerületben a szavazás elmarad". Fontos lehetőség volt, hogy mindazok a pártok, amelyek jelöltet állítottak, a választási bizottság mellé egy ún. pártmegbízottat delegálhattak. „A pártmegbízott feladata, hogy a párt érdekeit a választási bizottságnál képviselje." (24. szakasz.)

A rendelet 36. szakasza előírta, hogy „a választók titkosan, borítékba zárt szavazólappal szavaznak". Ennek részletes leírása is fontos volt, hiszen aki utoljára 1910-ben szavazott, annak még fel kellett állnia a dobogóra, és hangos szóval kellett kimondania, hogy kire szavaz.

Az 54–55. szakasz szabályozta, hogy ki tekinthető megválasztott képviselőnek. „A választókerületben megválasztott nemzetgyűlési tagnak azt kell kijelenteni, aki a szavazatok általános többségét elnyerte. A szavazatok általános többsége az összes érvényes szavazatok felénél nagyobb szám." (54. szakasz.) „Ha a jelöltek közül a szavazatok általános többségét egyik sem nyerte el, a közt a két jelölt közt, akik az aránylag legtöbb szavazatot kapták, pótválasztásnak van helye." (55. szakasz.) A rendelet részletesen szabályozta a választási jegyzőkönyv felvételét, hiszen ez a dokumentum volt a legfontosabb. A 60. szakasz szerint ugyanis „a nemzetgyűlés megválasztott tagjának a választási jegyzőkönyv szolgál megbízólevél gyanánt". Ha az első fordulóban nem született döntés, akkor „a pótválasztást az alapválasztás napjától számított hetedik vagy tizennegyedik napra kell kitűzni". (62. szakasz.)

Végül az igen részletes, 78 szakaszból álló végrehajtási utasítás X. fejezetének 64. szakasza kimondta, hogy „minden választó, aki a választók névjegyzékében fel van véve, a szavazásban részt venni köteles".

A kormány a nemzetgyűlési választások időpontját 1919. december hó 21-ről 1920. január 25-re helyezte át, majd december 4-én Huszár Károly kormánya úgy rendelkezett, hogy „az idegen megszállás alól utóbb felszabaduló választókerületekre a belügyminiszter a választás napját oly módon tűzi ki, hogy a kitűzés és a választás napja között legalább harminc napi időköz legyen". (6514/1919. ME. sz.)

A december 4-i módosító rendeletcsomagnak része volt a választói névjegyzék elkészítéséről szóló rendelet módosítása (6515/1919. ME. sz.), valamint a végrehajtási utasítás némely rendelkezéseinek a pontosítása (6516/1919. ME. sz.). Ez utóbbi megszabta, hogy milyen legyen a szavazólap. „A hivatalos szavazólapon... minden jelölt neve alatt fel kell tüntetni a jelölt pártállását, esetleg azt, hogy a jelölt pártokon kívül áll (pártonkívüli). Minden jelölt neve után, a szavazatot kifejező keresztjel elhelyezésére, üres négyszöget kell alkalmazni." Mellékletként mintát is közölt a rendelet. Bizonyára

hasznos volt az a központi rendelkezés is, amely szerint (7. szakasz) „a választási pártgyűlés tartásának céljára a nyilvános iskolák helyiségeit kívánatra térítés nélkül át kell engedni". A szavazókörzetek berendezésekor is az iskolák tantermei bizonyultak célszerűnek.

Amikor e kétségtelenül progresszív választójog megszületését vizsgáljuk, nem feledkezhetünk meg a nemzetközi feltételekről, az antant nyomásáról, ami ebbe az irányba hatott. De aligha tekinthetünk el a belső feltételek, okok vizsgálatától. A választójogi reform már a századelőtől jelen volt a jogalkotásban. A forradalmak előtti reformelképzelések is efelé tendáltak. Az is tény, hogy az 1919 őszén aktivizálódott legnagyobb politikai pártok programjának sarkalatos pontja az általános, egyenlő és titkos választójog. Ez közismert a szociáldemokrata párt esetében, de ez a helyzet a különféle kisgazdafrakciók, elsősorban Nagyatádi pártjánál is. Ha a keresztény pártokat nézzük, a Katolikus Néppárt kezdettől programjába vette a választójogi reformot, a Keresztényszocialista Párt pedig 1907-től határozottan az általános, egyenlő és titkos, közvetlen és községenkénti választójog híve volt. De a Friedrich-féle Keresztény Nemzeti Párt is ezt tartotta érdekében állónak. Tehát konszenzus állt fenn a mérvadó pártok között a választójog tekintetében és abban is, hogy a nép akaratnyilvánításán alapuló alkotmányozó nemzetgyűlés határozzon a nemzet sorskérdéseiben. E tekintetben tehát a külső kényszerek és a belpolitikai szándékok találkoztak.

Pártszerveződések az ellenforradalom győzelmétől a választások kiírásáig

A Tanácsköztársaság bukását követő, szakszervezeti vezetőkből alakult Peidl-kormány kibővítése polgári politikusokkal már augusztus 2–3-án napirenden volt. Peidl az egyik partnert Nagyatádiban látta, akivel állítólag már 2-án tárgyalt. A másik kísérlet Huszár Károly, illetve Giesswein Sándor, tehát a keresztényszocialisták bevonására irányult. Peidlék előtt egy olyan polgári demokrata koalíció tűnt kívánatosnak, amelyben szociáldemokrata, kisgazda, keresztényszocialista irányzatok működnének együtt. 1919 nyarán és őszén ez a három politikai irányzat volt az, amely tömegtámogatásra számíthatott, és amely a hagyományos közjogi pártok, illetve a hitelüket vesztett liberális és konzervatív alakulások helyébe léphetett.

A KERESZTÉNYSZOCIALISTÁK ÉS A FRIEDRICH-PÁRT

Bár az első Friedrich-kormány hivatalnokkormány volt, magát nyíltan kereszténynek és nemzetinek nevezte, s ezzel elnyerte a katolikus egyház támogatását. Mészáros János budapesti általános érseki helynök augusztus közepén körlevélben fordult a lelkészkedő papsághoz és a hívekhez: „Megdőlt a vallás és a haza esküdt ellenségeinek rémural-

ma. Különös nyomatékkal kérem a híveket, hogy a közelgő nemzetgyűlési választásoknál, amelyek hivatva lesznek a nemzet jövő fejlődésének irányát megadni, egyértelműleg azok mellé álljanak, akik kifejezetten keresztény és nemzeti eszmék megbízható képviselői akarnak lenni."[7] Maga a mód is szokatlan volt, hogy az egyház direkt politikai irányadást vállalt. Ennek értelmében augusztus 9-én Prohászka Ottokár, 10-én Csernoch János bíboros volt audiencián az ideiglenes államfőnél, József főhercegnél.

Legkorábban a keresztényszocialisták kezdték meg a szervezkedést. Vezetőik nem emigráltak, és radikális szociális programjuk alkalmasnak tűnt a tömegek megnyerésére az átmeneti időszakban.

A Keresztényszocialista Párt kormányba lépésének programatikus dokumentuma az az augusztus 14-én kibocsátott röplap, amely egy keresztény, demokratikus és szociális Magyarországot kívánt. A kommün eszerint egy „torz szocializmus" volt, s az erkölcsi alap hiánya buktatta meg. De a szociális eszme tovább él. „Jönni fog tehát egy új szocializmus a kimúlt helyébe... Keresztények! A mi szocializmusunk legyen ez! Mit akarunk? Demokratikus, keresztény Magyarországot akarunk. Szocialisták vagyunk, de Istenünket és hazánkat meg nem tagadjuk."[8]

Míg a Keresztényszocialista Párt a szocializmus keresztényi változatát vallotta programjának, addig a politikai katolicizmus konzervatív agrárius és néppárti vezetői egy másik párt, az Egyesült Keresztény Gazdasági Párt szervezésével kísérleteztek a kommün bukása után. A „keresztény magyar kisgazdákhoz és földmunkásokhoz" szóló program leplezetlenül antiszemita és agráriusérdekű. Itt szó sincs semmiféle szocializmusról, helyette a föld népének az őt megillető jogokhoz való juttatása szerepel: „A föld népét földhöz kell juttatni",[9] mondja ki, de a „hogyan" már homályban marad, pontosabban gyenge pótlékok helyettesítik; antikapitalista tézisek a lánckereskedelemről, az uzsoráról. Az irat feltűnő módon tartózkodik a politikai kérdések tárgyalásától.

Az 1919 augusztusától alakuló keresztény pártokkal, majd pedig a választási küzdelemmel kapcsolatban az egyházak nem voltak semlegesek, különösen nem a katolikus egyház. A forradalmak utáni első püspöki konferenciát augusztus 22-én tartották meg. Csernoch János bíboros hercegprímás bevezető szavaiban nemcsak a testület elhunyt tagjait parentálta el, hanem a Tanácsköztársaságot is. Kiemelte, hogy „a katolikus egyház a kommunizmussal szemben szilárdan állott".[10] A határozat értelmében „a püspöki kar a mai viszonyok között szükségesnek tartja a keresztények politikai összetartását, s a maga részéről támogatni kívánja a keresztényszociális pártot. Mindent elkövet, hogy a különböző keresztény pártok a keresztényszociális program alapján egyesüljenek, igyekszik odahatni, hogy ez a párt alkalmas vezetőséget nyerjen, és valóban keresztény, okos politikát űzzön. Kéri az egyes püspököket, hogy a párttal keressenek érintkezést, s azt jótékonyan befolyásolják."[11]

[7] Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. 25/2303–1919.
[8] Legújabban közli Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Kossuth Könyvkiadó, 1991. 13.
[9] Uo. 17.
[10] EPL Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1919. augusztus 22. Elnöki jel.

A konferencia jóváhagyta Prohászka és Csernoch addigi lépéseit. A Prohászka fogalmazta közös pásztorlevelük legelső teendőként a kereszténység érvényesítését sürgette az élet egész területén. Ez azt jelentette, hogy elismerik a munkások gazdasági érdekvédelmének jogosságát; hangsúlyozzák a munka és a tőke egymásrautaltságát és egyenrangúságát; a társadalmi igazságosság megteremtésének szükségességét a társadalmi béke és egyensúly érdekében. Mindez szinte szó szerint egybevág a keresztényszociális programmal. De a püspökök nem maradtak általánosságoknál, hanem konkrét választási iránymutatást is adtak: „Álljunk ellent a rossznak, s fogadjuk meg, hogy csak oly képviselőjelöltekre adjuk szavazatunkat, kik a keresztény hit alapján állnak, kik a hitvallásos iskolának hívei, kik a keresztény elveket az élet egész vonalán érvényesíteni akarják; mert az a meggyőződésünk, hogy Isten, lélek, vallás s erkölcs nélkül mindenünk romba dől."[12]

A püspöki kar augusztus végi politikai állásfoglalása a parttalan fehérterrorral szemben a törvényes számonkérést és a mielőbbi megbékélést sürgette. „Álljon tőlünk távol minden bosszúvágy, megtorlás, álljon ez távol egyesektől és osztályoktól – írta Prohászka. – Itt nem győzött le, nem tepert le osztály osztályt, nem győzte le senki a munkásosztályt, hanem a gazdasági és társadalmi rend gonosztevőit törték le. Nem lehet tehát köztünk arról sem szó, hogy a középosztály most már megint uralkodhatik a munkásosztály fölött; nem lehet szó reakcióról, sem elnyomásról. Senkiét el nem venni, mindenkinek a magáét megadni – ez a jövő Magyarország boldogulásának föltétele. Reakcióról tehát, mely elnyomást, véres visszavonást és üldözést jelent, mely kínzókamrákért kínzókamrákkal, vörös terror helyett fehér terrorral fenyeget, köztünk még szó se essék..."[13]

Csernochnak és Prohászkának a Fredrich-kormánnyal való naprakész együttműködését jelzi, hogy megfelelően informálva voltak a készülő választásokról, ezért adták ki az augusztus 22-i körlevelet. Ha figyelembe vesszük, hogy a zavaros körülmények között ezt a pásztorlevelet minden templomban felolvasták, orientáló hatása nyilvánvaló. De az egyház nemcsak itthon állt ki Friedrich és a keresztény pártok mellett – hiszen a harmadik Friedrich-kormány lényegében ezekre támaszkodott –, hanem nemzetközi kapcsolatait is latba vetette.

Amikor augusztus végén a kormány ki akarta írni a választásokat, a keresztényszocialista és a volt néppárti irányzatok egyesültek. Valószínűleg augusztus végén a Keresztényszocialista Párt és az Egyesült Keresztény Gazdasági Párt fúziójából megalakult a Keresztény Szociális Gazdasági Párt (KSZGP). Elnöke Haller István lett. Szeptember 24-én megjelent programja az első komoly, koherens programadás az ellenforradalomban. Preambulumában elvi kérdéseket tisztáz: „Első királyunk magyar és keresztény országot

[11] Uo. Határozat.
[12] Közli Gergely Jenő (szerk.): *A püspöki kar tanácskozásai 1919–1944.* Gondolat, 1984. 323.
[13] Uo. 324.

alapított, magyarrá és kereszténnyé kell tenni tehát újból, mert csak így támadhat fel és maradhat meg." Témánk szempontjából az 56 pontos programból az alkotmányjogi passzus a mérvadó: „1. Követeljük az általános, egyenlő, közvetlen és titkos, a nőkre is kiterjedő választójogot úgy az országgyűlési, mint törvényhatósági és községi választásoknál. Követeljük a választások szabadságának és tisztaságának a biztosítását."[14]

Amikor 1919. szeptember 28-án megjelenhettek a politikai napilapok, a keresztényszocialisták a többi párthoz képest nagy előnyben voltak. A Központi Sajtóvállalat már 1918 őszén indulásra készen állt, és most reggeli lapként a *Nemzeti Újság*ot, délutáni bulvárlapként az *Új Nemzedék*et jelentette meg. Ezek mellett *A Nép*, a *Keresztény Szocializmus* és a *Népakarat* szolgálta az irányzatot. Komoly anyagi források kellettek a hivatásos pártszervezők munkába állításához is. „A szervezőbizottság első legsürgősebb feladata a központi apparátus, a pártiroda megszervezése volt, ahol nagyszámú pártalkalmazottak beállításával az iroda lázas munkával bonyolította le óriási forgalmát. Az adminisztráció kiépítése után különböző osztályokban, bizottságokban szervezték meg a mozgalmakat kezdeményező és irányító szerveket" – írta a bizottság élén álló Anka János szerkesztő.[15] Nyilvánvaló tehát, hogy egy korszerű tömegpárt kiépítésére tettek kísérlet – a főpapok pénzére támaszkodva.

A hercegprímás 1919 októberében 50 000 koronát adott a Keresztény Szociális Gazdasági Párt szervezkedésének támogatására, azzal a kikötéssel, hogy a székvárosa közelében lévő bányavidéken is szervezkedjenek.[16] Tokod és Dorog térségében azonban erősebb volt a szociáldemokrácia, és a prímás pénze sem volt elegendő, hogy a dorogi mandátumot keresztényszocialista nyerje el.[17]

A KSZGP arra törekedett, hogy szakítva a néppárt felekezeti jellegével, valóban interkonfesszionálisan szerveződjön. Protestáns részről elsősorban Raffay Sándor püspök mutatott készséget az együttműködésre. A párton belül alakult egy protestáns szervezőbizottság is,[18] de ez nem járt sikerrel. A mozgalom megmaradt katolikus jellegűnek, és csak a fővárosban, a leendő Wolff-féle Keresztény Községi Pártban lesznek mérvadók protestáns politikusok is (például Csilléry András).

A Friedrich István vezette Keresztény Nemzeti Párt programadó röplapja már a címében – „Polgártársak! Keresztény magyarok!" – is jelezte, hogy a polgársághoz szól. „Romokban hever ezeréves hazánk. Újjáépítésének, új alapok lerakásának óriási feladata vár a közeljövőben összeülő magyar nemzetgyűlésre." Ők nem valamiféle „szocializmus" programjával álltak elő, hanem az „igazi demokráciával". Eszerint „a párt az állami és társadalmi téren az igazi demokráciának híve, amely nem a formai egyenlőség elérhetetlen lidércfényét hajszolja, hanem az egyenlő érvényesülés lehetőségét kívánja biztosítani a gazdasági, társadalmi és politikai téren egyaránt a haza minden polgárának".[19] Ez a keresztény polgárság zászlóbontását jelentette.

Míg a keresztényszocialisták néppárt jellegüket hangoztatták, a KNP egyértelműen vállalta polgári jellegét. Ezt első programjában így fogalmazta meg: „Magyar polgári társadalom! Erős, céltudatos szervezkedésre hív föl benneteket szörnyen komoly idők messzehangzón intő szava. Felhív benneteket bátran színvallásra, világos célkitűzésre, szerves kormányzati program megalkotására, egyszóval céltudatos politikai tevékenységre. Ezt az ország érdekében döntően fontos feladatot: egy erős, öntudatos, a fejlődés szellemétől áthatott polgári párt megteremtését tűzte ki célul a Keresztény Nemzeti Párt."[20]

Nem a nemzetgyűlési választások kimenetele, hanem a kor hangulata okán mutatjuk be a Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Pártot. Ez a lump elemekre számító extrém csoport már korábban is jelen volt a keresztényszocialista mozgalomban, de 1919-ben felértékelődött a kapcsolatai révén: részint az Antiszemita Párttal és az Ébredő Magyarok Egyesületével (ÉME-vel), részint a Fővezérség propagandarészlegével (Görgey őrnagy) állt kapcsolatban. Lapjuknak, a *Népakarat*nak a kaucióját, a 20 000 koronát is a Fővezérségtől kapták.[21] A „forradalmi szocializmussal" a radikális keresztényszocializmust állították szembe: „Harcba szállunk a nemzetietlen vörös imperializmussal, azon erős meggyőződéssel és szilárd elhatározással, hogy a mi radikális keresztényszocializmusunk győzni fog, mert győzni akarunk. Egyszerű kisemberek vagyunk, a mi radikális szocializmusunk az igazi szocializmus."[22] Jellemző argumentáció: győzni fogunk, mert győzni akarunk...

A keresztény pártok közül a választásokon végül indulni sem tudó Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Párt adott 1920. január 15-én öt pontból álló antiszemita „választási programot". Az 5. pont szerint „követeljük a zsidótörvény megalkotását. Az összes zsidó vagyonok lefoglalását. A zsidók politikai jogoktól való megfosztását. Egyetemi és egyéb főiskolákról való kitiltását. Helyettük munkásgyermekek kerüljenek az egyetemekre. Árusítási engedélyek és igazolványok bevonását. A dolgozni nem akaró henye zsidó tömegeknek az országból való sürgős eltávolítását."[23] Tehát már ekkor készen állt a jobboldali radikalizmus konkrét elképzelése a zsidókérdés „megoldására".

A KERESZTÉNY BLOKK ÉS A KNEP LÉTREHOZÁSA

1919–1920-ban permanensen élő politikai kérdés volt, hogy miként történjen a különböző keresztény pártok együttműködése. A pártszövetségtől a fúzióig terjedő elképzelések a hatalmi viszonyok függvényében alakultak. Már 1919. augusztus vége felé tárgyalások indultak arról, hogy a KSZGP, a KNP és az Egyesült Kisgazda- és Földmíves Párt

[14] Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc: i. m. 23.

[15] *Nemzeti Újság,* 1919. szeptember 28.

[16] EPL Cat. C/2700–1919.

[17] A szociáldemokrata Peyer visszalépése után Kocsán Károly keresztényszocialista a pótválasztáson alulmaradt kisgazdapárti ellenfelével szemben.

[18] 1919. augusztus 26-án. Elnöke egy Székely György nevű egyetemi tanár lett. Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban PIL) Röplapgyűjtemény. III/33. 1919. szeptember „Protestáns testvérek!"

[19] Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc: i. m. 33.

[20] Uo. 32.

[21] MOL K-26. ME. ált. 1923-V-2093. 20. fol.

[22] Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc: i. m. 20.

[23] *Új Barázda,* 1920. február 4.

fuzionál. A nagy egységes keresztény pártot Bethlen István egyetértésével Teleki Pál igyekezett tető alá hozni, és elképzeléseiről informálta a fővezért is. A fentiek érdekében Teleki 1919. augusztus 27-én belépett a Friedrich-féle KNP-be, és annak elnöke lett. Ekkor a kortársi visszaemlékezések szerint a pártegyesülés meghiúsult, a Rubinek Gyula vezette Kisgazdapárt ellenállásán.[24] Teleki kudarca után a Friedrich-párti Pekár Gyula javaslatára egy lazább pártszövetség, a Keresztény Blokk alakult meg 1919. szeptember 2-án.

A keresztény pártok egyesítésének terve Haller István szerint eltért Rubinekék verziójától. Haller azt állította, hogy 1919. október 17-én a KSZGP, a KNP és az Egyesült Kisgazda és Földmíves Párt „kimondta a fúziót, amiről az ugyanakkor felvett és Friedrich, Haller, Pekár, Csilléry, Ereky, gróf Teleki, Rubinek, Huszár, Meskó, Sokorópátkai Szabó és dr. Wein által aláírt jegyzőkönyv tanúskodik. Ez a jegyzőkönyv írásos megállapítása volt annak, hogy mind a három párt kezdettől fogva a fúzió álláspontján volt és csak a fúzió végrehajtása, illetve publikálása tekintetében nem történt fix megállapodás, mert a Kisgazdapárt vezetőit akkor még bizonyos taktikai szempontok ettől visszatartották. Miután azonban a fúziót elvileg kimondták, s miután ezt a vidéken több helyen keresztül is vitték", most országosan is be kell fejezni az egyesítést.[25] Rubinek tagadta, hogy az egyesülésbe bármikor belementek volna, és cáfolatként Haller nem publikálta az állítólagos jegyzőkönyvet, ami azt sejteti, hogy ilyen nem is létezett.

Annak érdekében, hogy a George Russell Clerk antantmegbízottal folytatott tárgyalásokon a keresztény pártok akaratát keresztül tudják vinni, a KSZGP és a KNP egyesült. Clerk október 23-án érkezett Budapestre, s 24-én bejelentették a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) a megalakítását. A KNEP elnöke Friedrich miniszterelnök lett. Az erőegyesítés a keresztényszocialisták rovására történt. Huszár Károly kijelentette, hogy a keresztényszocialista politika 22 éves múltja után „az egységes politikai front létrehozása érdekében a Keresztényszocialista Párt a keresztény nemzeti egyesülés oltárára teszi zászlaját".[26]

A KNEP létrehozását jóváhagyta a püspöki kar és a prímás is. Ernszt Sándor prelátus 1919. október 30-án tájékoztatta Csernochot, hogy „megcsináltuk a Keresztény Nemzeti Párttal a fúziót, részint azért, mert az bátran kereszténynek mondta magát, két keresztény pártot nem akartunk, részint mert azt az ország keresztény törekvéseinek megerősítésére alkalmasnak láttuk".[27] Mindez megfelelt a püspöki kar augusztus végi intenciójának. A pártközpontok egyesítésével azonban nem valósult meg egyetemlegesen a fúzió. Számos fővárosi vagy vidéki szervezetben, ahol – főleg keresztényszocialista hagyományok voltak – nem történt meg az egyesítés, megmaradt a KSZGP.

Az 1919. őszi politikai harcokban a katolikus egyház, főként maga a hercegprímás – a korábbi rezervált magatartástól eltérően – fontos szerepet játszott. Clerk feladata az

[24] Dudás Lajos: *Az 1920-as nemzetgyűlési választás Csongrádban.* In: *Mozaikok Csongrád város történetéből.* Kecskemét, 1986. 16.

[25] *Nemzeti Újság,* 1920. február 11.

[26] *Nemzeti Újság,* 1919. október 26.

[27] EPL Cat. C/2700–1919.

volt, hogy politikusokkal, közéleti emberekkel tárgyaljon, de számos „közjogi tényezőt" sem hagyott figyelmen kívül. Ezek között pedig ott volt Magyarország hercegprímása is. Csernoch már november 7-én memorandumot küldött Clerknek, és kifejtette véleményét a kibontakozást illetően, amely fedte a KNEP álláspontját. „Nézetem szerint – olvasható a levélben –, a jelenlegi magyar kormányt kellene a választásokig meghagyni, a román csapatokat Magyarország területéről elrendelni, a politikai választásokat mielőbb megtartani, s az új kormányt és alkotmányt a választások eredményétől függővé tenni." Csernoch ezek után kifejtette, hogy „a kijózanodott munkásság a proletárdiktatúra után nem akar többé hallani a szociáldemokrata vezérekről és elvekről... Csatlakozott a nemzeti irányú keresztény szociális munkásmozgalomhoz. Kevesen maradtak a szociáldemokrata táborban. Tehát a munkásságot a kormányban ma jogosan csak a keresztényszocialista vezérek képviselik."[28] Csernoch ezzel akarta megakadályozni, hogy az MSZDP-t bevegyék a koalíciós kormányba.

A prímás bizalmi embere, az ekkor inkább a háttérből irányító Ernszt Sándor úgy látta, hogy „a tekintélyeket fenn kell tartani, meg kell becsülni, mindenkit oda kell állítani, ahová való", de ez az ellenforradalom első hónapjaiban csak vágy maradt. Ő sem merte nyíltan hangoztatni, hiszen akkor Wekerle Sándorral, Sándor Pállal vagy jobb esetben Apponyi Albert gróffal került volna egy platformra, nem Friedrichhel és Hallerral. Az általa adott helyzetkép reális volt: „A régi politikai klubok megvoltak, de új emberek tolongtak bennük, új emberek, új vezérek, új ideák... A régi pártok háttérbe szorultak. A népnek új jelszavak kellettek, s a nép új szónokok után szaladt."[29] A klubok maguk is gazdát cseréltek, és hogy ezek az új emberek mennyire kellettek a polgároknak, azt a választások mutatták meg.

AZ EGYESÜLT KISGAZDA- ÉS FÖLDMÍVES PÁRT (KERESZTÉNY FÖLDMÍVESPÁRT)

1919. szeptember 3-án alakult meg a magát Egyesült Kisgazda- és Földmíves Pártnak nevező Rubinek–Sokorópátkai-féle párt.[30] Elnöke Sokorópátkai Szabó István kisgazda volt, a két alelnök pedig Patacsi Dénes és Kuna P. András.

[28] EPL Cat. C/2776–1919.

[29] Ernszt Sándor: *A keresztény nemzeti politika egy éve.* Budapest, 1921. 8–9.

[30] A kisgazdapártok előtörténetéhez tartozik, hogy a Nagyatádi Szabó István–Mayer János vezette Országos Kisgazdapárt mellett 1918 decemberében a Magyar Gazdaszövetségre támaszkodó őrgróf Pallavicini György és Meskó Pál létrehozta az Országos Földmíves Pártot. Ehhez csatlakozott Sokorópátkai Szabó István és Patacsi Dénes. A későbbiekben ez a párt használta a Keresztény Földmívespárt nevet is. 1919. január 6-án az Országos Kisgazdapárt és az Országos Földmíves Párt egyesült Országos Kisgazda- és Földmíves Párt néven. Elnöke Nagyatádi, társelnökei Meskó és Mayer lettek. 1919 augusztusában a két irányzat ismét szétvált. Nagyatádiék megtartották az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt nevet, míg a Pallavicini–Meskó-csoport, kiegészülve az agrárius Rubinek-csoporttal, szeptember 3-án felvette az Egyesült Kisgazda- és Földmíves Párt nevet, és formálisan Sokorópátkai Szabó lett a vezére.

A Rubinek-féle párt központi jelszava a választási harcban a parasztdemokrácia volt. Erre „kell építenünk nemzetünk megújhodását; mert a régi vezető osztályok túlélték magukat, tehát új középosztályt kell nevelnünk és teremteni".[31] A parasztdemokrácia égisze alatt az addigi nagybirtokos, nagytőkés hatalmi felálláshoz képest ez a párt a keresztény középosztály és a birtokos parasztság hatalmi igényeit fogalmazta meg. A velük szövetségesként is rivalizáló KNEP mindebből nem parasztdemokráciát, hanem parasztdiktatúrát vélt kihallani. Érvelésük, igencsak populista módon, erre okot is adott. „Demokrácia magyarul népuralmat jelent. Magyarországban a nép a földmívesnép. A demokrácia tehát nálunk csak annyit jelent, hogy itt a földmívesnép uralkodjék. A demokrácia minden másféle értelmezése farizeus politika és népcsalás... Lesz demokrácia Magyarországon, de az igazi magyar demokrácia lesz. A nép zöme itt a földmívelő nép, s ennek a földmívelő népnek az uralma lesz a magyar demokrácia."[32]

A Rubinek–Sokorópátkai-féle Keresztény Földmívespárt 1919. szeptember–október folyamán fő ellenségének a Nagyatádi Szabó István vezette Kisgazdapártot tekintette. Ez utóbbinak október 19-re, Szegedre meghirdetett gyűlését a „keresztény kisgazdák" botrányba akarták fullasztani. „Nagyatádi, a *Népszava* primadonnája, fényes kíséretével, amelynek egyes tagjait későn keresztelték meg, leutazott Szegedre, hogy a helyi moziban a kisgazdák javára eljátssza a nagygyűlés című bohózatot. Hosszas fáradozás után sikerült pár száz áldozatot összefogni, akiket halálos fenyegetésekkel az előadásra betoloncoltak, és ott a szociáldemokraták díszszázada vette körül őket, nehogy megszökjenek."[33] Az *Új Barázda* hangvétele magáért beszél, az érdemi kritika azonban elmaradt.

Nagyatádiék demokratikus földreformprogramjával szemben nemigen volt hatékony Sokorópátkai programja. Így a fő érv Nagyatádival szemben az, hogy „Károlyiék szekerét tolta", és a zsidókkal szövetkezik. De mit tudtak vele szembeállítani? „A mi földbirtokreformunk nem kortesfogás, hanem nemzeti alkotás lesz – írta Sokorópátkai Szabó. – Lesz mindenkinek földbirtoka, aki arra érdemes, aki nemcsak a földet akarja, de meg is tudja azt művelni. Nem kívánunk mi más bizonyítványt, csak azt, hogy a földigénylő szorgalmas, becsületes, takarékos, munkáséletű, meg hazafias földmívelő legyen."[34] Magyarán a megfelelő tőkével rendelkező és politikailag megbízható paraszt juthat földhöz, míg Nagyatádiéknál ilyen megszorítások nem szerepeltek.

A Magyar Gazdaszövetségre és a Hangyára épülő pártjuk a lassú, természetes úton való parcellázás híve volt. Akinek volt megfelelő tőkéje, azt akarták földhöz juttatni. Probléma akkor keletkezett, ha a térségben nem volt elég eladó föld, s a nagybirtokosok nem akartak parcellázni. Sokorópátkaiék olyan fogásoktól sem riadtak vissza, hogy a nagybirtokosokkal „mondassák ki" a földreform sürgetését. Úgy adták elő, hogy Sokorópátkai Szabó felhívására a Somogy megyei nagybirtokosok Kaposvárott értekezletet tartottak, ahol elhatározták (Nagyatádi szűkebb hazájában, a vele nem paroló

[31] *Új Barázda*, 1919. október 21.
[32] *Új Barázda*, 1919. október 23.
[33] *Új Barázda*, 1919. október 24.
[34] *Új Barázda*, 1919. október 26.

urak): „a föld arányosabb elosztását célzó földbirtokreformot szükségesnek tartják. Teljes erejükből támogatni készek olyan reformot, amely a magántulajdon tiszteletben tartásával a közgazdasági szempontokat kellően figyelembe veszi."[35] A tanácskozáson megjelentek a Széchenyi grófok, gróf Somssich, Hoyos, Festetich, herceg Esterházy Miklós és őrgróf Pallavicini. Az akciót az OMGE elnöke, gróf Somssich László szervezte.

A Keresztény Földmívespárt demagóg módon előtérbe állította és felnagyította a falu és a város ellentétét. Ezzel a látszólagos antagonizmussal akarták elfedni a nagybirtok és a parasztság tényleges érdekütközéseit. A „falu" üzenete a városi munkásságnak így szólt: „Azt üzeni a falu: testvér, ne felejtsd el, amit a saját károdon tanultál. Testvér, én, az ország ura, ígérem neked, hogy gondodat fogom viselni, fölemelem szavamat melletted az ország házában... A városban is a régi maradj: hittel, házával magyar légy és ember. De ne feledd, a falunak ökle is van ám. Ha még egyszer harcba szállsz a testvéred ellen, a falu még egyszer elbánik veled. Ha még egyszer tömeges erőt adsz gazembereknek, és magadhoz, vezéreidhez kaparintod az ország kormányát, visszaélve azzal, hogy a falu, az ország távol van, munkán van, a falu újra tudni fogja a módját, hogy viszszaszerezze a hatalmat."[36] Az ilyen „falusi bírós" feddések és fenyegetések mindennaposak voltak, és eleve abból indultak ki, hogy a „falu" lesz az ország új ura, kvázi a Keresztény Földmívespárt nyeri meg a választásokat.

A Rubinek-párt sajtója a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulását is felhasználta arra, hogy a parasztság és a hadsereg szoros kapcsolatát demonstrálja. Az *Új Barázdában* kiemelt helyen publikálták Horthy fővezér üzenetét a falu népéhez: „Horthy Miklós, a magyar nemzeti hadsereg fővezére az alább következő, lelkéből fakadt üdvözletét küldi Budapestre való bevonulása alkalmával a falu népének: Falu népe, fajunk törzse, őserő, őserényeink letéteményese, hozzád száll köszönetem és meleg üdvözletem a mai napon ebből a nagy, megtévelyedett városból. Ha a te fehér házacskáidból kisugárzó őserő megtölti a kőpaloták és munkásházak lakóinak szívét is, akkor Magyarország nagyobb és hatalmasabb lesz, mint valaha! Horthy s. k."[37]

A NAGYATÁDI-FÉLE ORSZÁGOS KISGAZDA- ÉS FÖLDMÍVES PÁRT

A függetlenségi hagyományokra építkező Kisgazdapárt felölelte a paraszti társadalmat, a szegényparasztságtól a gazdag parasztokig. Az agrárreformot, a földreformot a politikai demokráciával kötötte össze. Elfogadta a köztársasági államformát, s fő ellenfelének a nagybirtokos arisztokráciát és főpapságot tekintette.

A nemzetgyűlési választásokra készülve a Dunántúlon a Keresztény Blokk pártjai és Nagyatádiék között kezdődött meg a mérkőzés. A keresztény pártok mögött álltak a közigazgatási hatóságok, illetve a karhatalom. A parasztság politikai állásfoglalása azonban ettől függetlenül is megoszlott Nagyatádi Szabó és Sokorópátkai Szabó között.

[35] *Új Barázda*, 1919. november 7.
[36] *Új Barázda*, 1919. november 11.
[37] *Új Barázda*, 1919. november 16.

E mögött a parasztság kétféle politikai mentalitása rejlik. Az egyik a Nagyatádiéké: a polgárosultabb, a függetlenségi tradíciókon nevelkedett, gazdagparaszti attitűd, amely az árutermelő kisgazda mentalitása: nagybirtok-, úr- és feudalizmusellenes, általában protestáns és antiklerikális. Ugyanakkor a dunántúli parasztság másik része, főleg a nyugat-dunántúli, más mentalitású: ott több a szegényparaszt, a katolikus vallású, amely alázatos az úrral és a pappal szemben, inkább konzervatív, inkább paraszt, mint gazda, ha vagyonos. Ezt a mentalitást fejezte ki az egyébként Nagyatádival nagyjából azonos korú és azonos vagyonú Sokorópátkai Szabó István.

A pártszervezésben és a választási küzdelemben vidéken is fontos szerepe volt a sajtónak. Az Egyesült Kisgazda- és Földmíves Pártnak megfelelő volt a sajtója, sőt az *Új Barázdának* megyei kiadásai is voltak. Az Országos Kisgazda- és Földmíves Pártnak 1919. szeptember 28-ától jelent meg központi politikai napilapja, a *Budapesti Újság,* de vidéki terjesztését a hatóságok megakadályozták, cikkeinek számottevő részét pedig a cenzúra törölte.[38] Az újság első számában Nagyatádi elhatárolta magát és pártját mind a szociáldemokratáktól, mind a Tanácsköztársaságtól. A tragédiához vivő úton azonban megnevezte a főbűnösöket: „A főurak, főpapok és nagytőkések több évtizedes, csapnivalóan rossz politikája sodorta a szerencsétlen kimenetelű háborúba az országot, melyet a bolsevisták rablóuralma tett végleg tönkre."[39] A bolsevizmus a kisgazdák ellenállásán bukott meg, de a Tanácsköztársaság után az ellenforradalomban megint nem a nép érdekei érvényesültek – s Nagyatádi ezt ki merte mondani –, hanem „ismét előbújtak a főurak, főpapok és nagytőkések, hogy mentsék, ami menthető, és magukhoz ragadják a hatalmat".

Az Országos Kisgazdapárt elsősorban a protestáns egyházakkal igyekezett megfelelő kapcsolatokat kialakítani. Vezetői között éppúgy találhatók lelkészek, mint jövendő képviselői között. Lapjuknak, az *Új Barázdának* interjút adott többek között Raffay Sándor evangélikus püspök is. Progresszív vonása volt a Nagyatádi-pártnak, hogy elutasította a kurzuskereszténységet, a kereszténység politikai jelszóvá degradálását. „A legszentebb és legnagyobb eszmét, a kereszténységet akarják Friedrichék végképpen kompromittálni. Még sohasem éltek vissza úgy egy jelszóval, mint azt most teszik a kereszténység jelszavával. Ezt harsogja feléd minden tizedik lépésnél a plakátok és egyéb nyomtatványok tömege, ez zúg az utca piszkos levegőjében száz meg száz rekedt torkú rikkancs ajkáról... Ezek ellen a keresztények ellen meg kell védeni a kereszténységet."[40] A kurzust és antiszemitizmust leplező kereszténységgel szemben Nagyatádi az evangéliumi üzenetet tartotta szem előtt.

A Kisgazdapárt vezetősége is a sajtó útján próbálta meg informálni helyi híveit arról, miként is kezdjenek hozzá a párt szervezéséhez. Erre bizonyára azért volt szükség, mert a személyes kapcsolatfelvételre nem volt lehetősége. Ezt – mint a szövegből kitűnik – a hatóságok és a megszállók akadályozták. „Pártunk vezetősége, amint csak lehetséges lesz, megkezdi a kisgazdák szervezését vármegyénként, járásonként s községenként." A szervezetlenség következménye az, hogy nem tudják politikai akaratukat érvényesíteni. Ezért „válasszanak minden községben párthíveink közül 6-10 küldöttségi tagot és egy-egy pártelnököt, azzal az utasítással, hogy azok majd az általunk kitűzött vármegyei pártszervező gyűlésen megjelennek, és oda a megválasztott községi küldöttek és a pártelnök névjegyzékét hozzák el és adják át a vármegyei pártszervező gyűlés vezetőjének."[41] Az itt ismertetett módszerrel kísérelte meg Nagyatádi a párt országos kiépítését. Ezt a szisztémát elsőként szűkebb pátriájában, Somogyban próbálta ki, az október 12-i kaposvári zászlóbontáskor.

Az eseményről tudósító *Budapesti Újságot* a cenzúra jobban kigyomlálta, mint a *Népszavát* szokta. A gyűlésen állítólag 60 000 kisgazda jelent meg, elsősorban Somogyból, de az ország más részeiből is. Az eseményt alaposan előkészítették. Október 5-én a pártvezetőség – Barla Szabó József, Drózdy Győző, EsküTt Lajos, Kovács J. István és Kerekes Mihály – elhatározta, hogy megkezdik a választásokra való szisztematikus felkészülést.[42]

A kisgazdák módszerei az 1918 előtti koreográfiát követték. Előző este a pártvezérek és a vármegyei kiküldöttek társasvacsorát rendeztek, ahol a beszédek mellett „végehossza nem volt a pártvezér ünneplésének". A vasárnapi, Honvéd téri nagygyűlésre „Szabó Istvánt díszes lovasbandérium kísérte... Emelkedett hangulatban, ájtatosan énekelte el a téren szorongó ember-tenger a himnuszt. Felemelő látvány volt, amikor minden fejről lehullott a kalap."[43] Nagyatádi háromórás beszédet mondott, ami fizikailag is komoly teljesítmény. Ez a programbeszéd méltó volt a párt választási hadjáratának a nyitányához, megadta annak alaphangját és főbb témáit is. A pártvezér kifejtette, hogy augusztusban azért lépett be a Friedrich-kormányba, mert bízott a gyors kibontakozásban, de amikor kitűnt, hogy programját nem fogadják el, inkább távozott, és helyét Rubinek foglalta el. Ez után a „kormány szervezett egy ál-kisgazdapártot, és szerzett egy másik Szabó Istvánt... A nagyurak most új kisgazdapártot csináltak egy másik Szabó Istvánnal a saját, főúri birtokpolitikájuk érdekében." A két kisgazdapárt közötti harc háttere valóban az volt, amit Nagyatádi mondott: a nagybirtok védelme vagy annak alapvető megrendítése; a személyes motívumok ezt csak kiegészítették.

Nagyatádi kaposvári programbeszédében nem kevesebbet hirdetett meg, minthogy a párt meg akarja nyerni a nemzetgyűlési választásokat és azután meg akarja ragadni a hatalmat. „Elég volt! Mi már többé nem egy-két miniszteri tárcáért küzdünk, hanem el akarjuk foglalni a kormányzásban a bennünket megillető helyet, mi akarjuk a kormányzást irányítani." Nagyatádi az össztüzet a nagybirtok ellen irányította, amelynek szerves része volt a nagybirtokos katolikus főpapság is. „Tűrhetetlen, hogy a főpapok, akik most irtják a zsidókat, nem a kisgazdáknak, hanem a dúsgazdag zsidó bérlőknek adják bérbe a birtokukat" – mondta.

[38] *Új Barázda,* 1919. november 14.
[39] *Budapesti Újság,* 1919. szeptember 28.
[40] *Budapesti Újság,* 1919. október 3.

[41] *Budapesti Újság,* 1919. október 11.
[42] Uo.
[43] *Budapesti Újság,* 1919. október 14. *Zászlóbontás.*

A nagygyűlésen elfogadott határozati javaslat leszögezte, hogy a tagok ragaszkodnak régi pártjukhoz és Nagyatádihoz, s egyben bizalmatlanságot szavaznak „a jelenlegi kormánynak". Ezt azzal indokolták, hogy az antant nem ismeri el a Friedrich-kormányt, tehát a nemzet érdeke, hogy távozzék. Figyelmet érdemel az is, hogy bár a pártja ezután sem vette fel nevébe a „keresztény" jelzőt, egyértelműen állást foglalt a keresztény és nemzeti erkölcsi alap mellett. „Az országos gyűlés ragaszkodik ahhoz – olvasható a határozatban –, hogy nemzeti életünket a keresztény szellem hassa át, de ezt az eszmét nem engedi kisajátítani és a politikai pártoskodás fertőjébe alacsonyítani."

A kaposvári zászlóbontással a Kisgazdapárt kilépett regionális jellegéből, megkezdte az országos szervezést és a választási hadjáratot. Megfelelő választási muníciót adott a magyar falunak. Ennek is köszönhető, hogy meglepően gyorsan vált tömegpárttá és ért el politikai sikereket, amivel már mindenkinek számolnia kellett. A kormányzati szerepvállalásra készülést igazolja, hogy a korábban közzétett programtervezetet a kaposvári nagygyűlés véglegesítette, és azt a párt lapja publikálta. A program elvi bevezetőjében leszögezte: „Az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt keresztény (keresztyén) valláserkölcsi alapon állva és a nemzeti függetlenség gondolatától áthatva küzd nemzetének, elsősorban pedig annak zömét alkotó kisgazdák és földművesek érdekeiért."[44] Tehát a Nagyatádi-párt is megfelelt a keresztény és nemzeti elvárásoknak, de túllépve a keresztény pártok néppárt jellegén, tudatosan vállalta a kisgazda társadalom képviseletét. Ilyen értelemben nem ideologikus, hanem osztálypártnak tekinthető.

Az Országos Kisgazdapárt programja egyszerű, világos szövegezésű dokumentum. Az I. pont leszögezte, hogy az ország államformáját népszavazással kívánják megállapítani. (Ezzel nyitva hagyták a köztársaság lehetőségét is.) A II. pontban az ország alkotmányos életének helyreállítását tárgyalták. Eszerint:

„a) Követeljük, hogy az ország különböző társadalmi rétegei és osztályai a népességben elfoglalt arányszámuk szerint vegyenek részt az ország kormányzásában. Az osztályuralmat minden formájában elítéljük. Képviselő-választói jogot követelünk minden 24 évet betöltött magyar honos férfinak és minden írni-olvasni tudó 24 évet betöltött magyar honos nőnek.

b) Követeljük, hogy az országgyűlési képviselő-választás községenként titkos szavazás útján történjék... Tiltakozunk ellene, hogy a köztisztviselők politikai kortescélokra használtassanak fel.

c) Követeljük a képviselő-választó kerületek aránylagos és igazságos beosztását.

d) Követeljük az összes kiváltságok eltörlését. Követeljük a főrendiház és a virilizmus korszerű reformját."

A program a legnagyobb társadalmi osztály, a parasztság fokozott hatalmi törekvéseinek érvényesítését kívánta, de egyben elutasította a keresztény párttól jövő vádat: hogy parasztdiktatúrára törekednének. (Ez kapóra jött formula volt a proletárdiktatúra után...) Választójogi követeléseik a Friedrich-féle rendeletekkel megvalósultak. Földbirtokpolitikai programjuk azonban csak egy sikeres választás után realizálódhatott

[44] Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc: i. m. 35.

volna. Ez az állami kisajátítás jogát a kötött birtokokra, így az egyházi birtokokra is kimondta nagyságrend megjelölése nélkül; egyéb birtokoknál 500 kataszteri hold volt a felső határ. A kisajátított birtokokért állami kárpótlás jár, és abból az „önálló kisgazdák számának gyarapítását és minél több önálló kisgazdaság létesítését" követelték.

A Nagyatádi-párt demokratikus választójogi követelése, amely a politikai demokrácia megteremtésére irányult, és földreformprogramja, amely elvileg minden 500 hold feletti nagybirtok felosztását lehetővé tette volna, érthető módon nemcsak a nagybirtokosok között, hanem a nagybirtokos katolikus egyházban és az úri középosztályban is nagy riadalmat keltett. Éppen ezért mindent elkövettek annak érdekében, hogy a pártot semlegesítsék, azaz beolvasszák az egyetemes agrárius érdekeket képviselő pártba.

Az Országos Kisgazdapárt gyűléseit a karhatalom és a hatóságok mellett a politikai ellenfelek is igyekeztek akadályozni. A KNEP és a Rubinek-párt együttesen lépett fel ellenük, nemegyszer útszéli hangvételű hecckampánytól sem riadva vissza.[45]

A „LIBERÁLIS BLOKK" ÉS AZ MSZDP

Az 1918 előtti polgári pártok újjászerveződésének nehézségeit jelzi, hogy az egyik legnagyobb múltú közjogi alapon álló párt, a 48-as Függetlenségi Párt, pontosabban az, ami belőle Lovászy Márton vezetésével megmaradt, 1919 őszén még sajtóval sem rendelkezett. Lovászy a *Népszava* 1919. szeptember 28-i – újrainduló – számában tette közzé pártja választási felhívását.

Az ellenforradalom fő vádja a liberális Lovászyval és az októbristákkal szemben is ugyanaz: szálláscsinálói voltak a bolsevizmusnak. Míg a keresztény pártok a leszámolást és megtorlást szorgalmazták, Lovászy a megbékélés érdekében lépett fel. „Tegyük most félre a belviszályt, a pártoskodást, a gyűlölködést, az izgatást, az egymás marcangolását, az osztály-, faj- és felekezeti harcokat; egyesüljünk újra nemzetté, mert máskülönben elvész a magyar."[46] Amikor egy rendszer megbukik, az abban részesek reflexe a megbocsátás, míg az új hatalom birtokosai a megtorlás, a számonkérés szorgalmazói. Lovászy igyekezett a kereszténység szellemére hivatkozva igazolni a megbocsátás és kiengesztelődés szükségességét – gondoljunk csak a püspöki kar idézett körlevelére –, és a polgárság és a munkásság közötti tartós együttműködést szorgalmazta.

A kibontakozás útja a „tiszta demokrácia" lenne, ami ideális polgári jelszónak tűnhetett. Ezen Lovászy az általános választójog alapján létrejött nemzeti képviseletet értette. „A kibontakozás mindezekből önként következik: legyen olyan kormánya az országnak, amely az antanttól a választások megejtésének lehetőségét kieszközölni képes, és amely a választásokat a társadalmi béke és kiegyenlítés programjával ejti meg."

A „liberális pártok" elsősorban a győztes antanthatalmak külső támogatására alapozták politikájukat. Az említett Lovászy-féle párt mellett Vázsonyi Vilmos Nemzeti Demokrata Pártja, a Bárczy–Ugron vezette Szabadelvű Párt, Nagy György Köztársasági

[45] *Budapesti Újság*, 1919. október 22.

[46] *Népszava*, 1919. szeptember 28. Lovászy Márton: *A magyar társadalomhoz!*

Pártja, a Heinrich Ferenc–Hegedüs Loránd-féle Középpárt tartozott ide, mely a szabadelvű és a munkáspárti maradványokra épült. A Liberális Blokk megalakítását elsősorban Lovászy és Vázsonyi szorgalmazta. Az alakulást 1919. október 1-jére tűzték ki, s kívülről támogatta volna őket az MSZDP is. A liberális blokk alapítása nem utolsósorban Nagyatádi ellenkezésén bukott meg, aki féltette az önálló, demokratikus kisgazdapolitikát a nagytőkés túlsúlytól. Ellenjavaslatának lényege az volt, hogy egy Keresztény Szabadelvű Szövetséget hozzanak létre, aminek ugyancsak nem volt realitása.

A vajúdó liberális blokk október 1-jén kilencpontos programot hozott nyilvánosságra, amely azonban igencsak általánosságokban mozgott, és később egyik párt sem tekintette magáénak.[47] A társadalmi, felekezeti és faji megbékélés, a demokratikus szabadságjogok biztosítása, a jogrend, a vagyonbiztonság, a termelés megindítása, a fehérterror helyett a törvényes megtorlás a bolsevizmus bűneiért, s egy általánosságban mozgó földreform sürgetése – ennyit kívánt a liberális blokk. Szembetűnő, hogy a programból hiányzott az általános egyenlő és titkos választójog követelése, ami az 1918 előtti rendszerhez való visszatérésre is utalhat, és eleve versenyképtelen volt az új pártok radikális programjaival.

A legitimitás megteremtésére és az alkotmányosság helyreállítására a baloldalon is több elképzelés született. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt – amelynek több évtizedes követelése volt az általános titkos választójog, s attól a polgári demokrácia szinte automatikus valóra válását remélte –, az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokban látta a törvényesség helyreállításának útját. Ezt látszik igazolni az is, hogy Garami 1919. augusztusi bécsi tárgyalásai az antant képviselőivel arról is folytak, hogy a Friedrich-kormány eltávolítása után öttagú államtanácsot állítanak fel, amely kiírná és levezetné a választásokat.[48]

Az MSZDP-n belül az újjáalakulás és az augusztusi programadás nyomán, mondhatni permanens vita alakult ki arról, hogy az egyre nyilvánvalóbban a párt megbénítását célzó fehérterror közepette célszerű-e részt venni a politikai közéletben, s készüljenek-e a választásokra. Garami és a köré csoportosulók úgy látták, hogy nincs biztosítva a párt szabad mozgása, a választásokat karhatalomi presszziók fogják kísérni. Ezért ő már októberben azt javasolta, hogy a párt menjen passzivitásba. Ezzel szemben a Vanczák–Miakits-csoporthoz tartozók mégis szükségesnek tartották a közreműködést és a megmérettetést. Mindkét álláspontnak megvolt a maga igaza, de ezek a belső viták, a bizonytalanság ab ovo gátolták az MSZDP felkészülését a választási hadjáratra.

[47] A programokat ismerteti Mészáros Károly: *Horthy és Teleki 1919–1921.* Nesztor Kiadó, 1992. 45–47.

[48] Lásd részletesen Fehér András: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus–1921.* Akadémiai Kiadó, 1969. 35.

A választási hadjárat

A hadjárat hivatalosan a választások 1919. november 17-i kiírása után kezdődött, s az eredeti elképzelések szerint még karácsony előtt befejeződött volna. Clerk ugyanakkor közölte a pártokkal, hogy az antant nem ismeri el a Friedrich-kormányt, hanem „az összes számottevő pártokból" alakuló koncentrációs kabinetet fogad csak el. „A nemzetgyűlési választásokat is csak olyan kormány írhatja ki, amelynek összetétele garanciája a választások pártatlan lefolyásának."[49] Friedrichék azonban ennek elébe vágtak, és még ugyanezen a napon, a hivatalos lap 17-i számában megjelent a választásokról szóló kormányrendelet, amely december 21-ét jelölte meg időpontként. A trükk azonban Friedrichet nem mentette meg.

Huszár Károly dezignált miniszterelnök az antant elvárásainak megfelelően fogalmazta meg kormányának programját. „Az én megbízatásom egy átmeneti kormány megalakítására szól, határidőhöz van kötve. Feladatom: a nemzetgyűlési választásokat megtartani, az entente kívánsága értelmében a lehető legrövidebb idő alatt, mindenesetre még karácsony előtt. A választásokat a kormány által megállapított választójogi rendelet alapján akarom végrehajtani, az agitáció és a választás teljes szabadságával minden párt részére, hogy a legdemokratikusabb választási rendszer alapján összeülő parlamentben a nemzet végre önmaga dönthessen sorsa fölött. Mert nincs sürgetőbb feladat, mint véget vessünk a jogbizonytalanságnak, a forradalmi állapotoknak... Amint a nemzetgyűlés összeül, átadom a hatalmat a parlamentnek."[50]

A Nagyatádi-féle Kisgazdapárt a részvétel feltételeit négy pontban foglalta össze: 1. „A választások tisztasága, a gyülekezés szabadsága, a sajtótermékek szabad terjesztése kellőképpen biztosíttassék." A párt e téren ugyanis augusztustól november közepéig igen rossz tapasztalatokat szerzett. 2. A választások idejét egy hónappal tolják el. 3. A leendő nemzetgyűlés megbízatása csak egy év legyen, feladata korlátozódjék a békekötésre, új választójog megalkotására, az államforma eldöntésére hívatott referendum kiírására és a költségvetés elfogadására. 4. Az államfő kérdésében is népszavazás döntsön.

Az MSZDP is pontokba foglalta, hogy milyen feltételekkel csatlakozik a koncentrációhoz. A választásokra a harmadik pont vonatkozott, amely szerint a szociáldemokraták is a választások elhalasztásához ragaszkodtak. A megegyezés érdekében mindkét oldal engedményeket tett. A kompromisszum a november 21-i pártközi tanácskozáson született meg, amelyen 36 politikus vett részt, és Horthy is jelen volt. Huszár és a keresztény pártok újólag megerősítették, hogy a kormány biztosítani fogja a választások szabadságát és tisztaságát, aminek nyomatékot adott a fővezér egyetértése. Az ellenzék halasztó indítványát elfogadták, belátva hogy a december 21-i időpont túl közeli, és a keresztény pártoknak is több időre van szükségük a kellő felkészüléshez. Így megállapodtak a választások elhalasztásában: az új időpontot a kormány tűzi ki. A nemzetgyű-

[49] *Pesti Hírlap,* 1919. november 18.

[50] *Pesti Hírlap,* 1919. november 20.

lés jogkörének korlátozását, az államforma és államfő kérdésének referendummal való eldöntését viszont elvetették.[51]

A megegyezéssel elhárult az akadály a Huszár-kormány megalakulása, illetve elismerése elől, ami Clerk november 25-i jegyzékével meg is történt. Ugyanekkor Huszár miniszterelnök 1920. január 25-ére kiírta a nemzetgyűlési választásokat. A Huszár-féle koalíciós kabinet megalakulása lehetővé tette az alkotmányos állapotok helyreállításának megkezdését. A kényszerű kompromisszum eredményeit elsősorban a szociáldemokraták tartották kétesnek; nem bíztak abban, hogy a kikényszerített ígérvények behajthatók lesznek. De a keresztény pártokban is volt ellenzéke az alkunak: a KNEP-ben a szélső-keresztényszocialisták, az Egyesült Kisgazdapártban Sokorópátkaiék.

November utolsó napjaiban a politikai életnek és a választási előkészületeknek a legnagyobb szenzációja az addig egymás ellen acsarkodó két kisgazdapárt „egymásra találása", fúziója volt. 1919. november közepén már előkészületeket tettek a Nagyatádi-párt beolvasztására, s olyan hírek röppentek fel, miszerint egyes szervezetei a két párt egyesülését óhajtanák. November 9-én a ceglédi kisgazda-pártszervezet küldöttsége megjelent Nagyatádinál, és követelte, hogy szakítson a liberális, demokrata és szociáldemokrata pártokkal, és nyíltan helyezkedjék keresztény alapra. Nagyatádi állítólag kijelentette, hogy ezzel egyetért, „s kötelességének tekinti, hogy vállalkozzék a keresztény pártokkal való együttműködésre".[52] A „hirtelen szerelem" bizonyára kapcsolatban volt a Fővezérség késztetésével, bár ezt még nem dokumentálták. A sajtóból annyi derült ki, hogy a Huszár-kabinet megalakulását követő miniszterelnöki vacsorán – ahol az új kormány tagjai megjelentek – Nagyatádi állítólag közeledésre szólította fel Sokorópátkai Szabó Istvánt. A két fél közeledését külső presszióval „egyengették". A Baranya megyei kisgazdák küldöttsége mindkét Szabót felkereste, és összefogásra buzdította őket. Delegációt persze bármikor könnyű szervezni...

Az Egyesült Kisgazda- és Földmíves Párt csak akkor volt hajlandó a fúzióra, ha az nem jár együtt a Keresztény Blokk feladásával. Amikor Nagyatádi elfoglalta közélelmezés-ügyi miniszteri hivatalát, beköszöntő beszédében újabb tanújelét adta a „keresztény" politikához való közeledésének. Ezek után az egyesítés lebonyolítása már csak technikai kérdés volt, s a dolgot olyan ünnepélyes formákba kellett önteni, hogy kifelé az erőgyarapodás látszatát keltse.

A kisgazdapárti egység megteremtése azt célozta, hogy ellensúlyozzák a KNEP addigi nyomasztó fölényét. A fúzió konkrétan úgy történt, hogy a Nagyatádi-párt „bevonult" a Rubinek-pártba. Az Esterházy utcai párthelyiségben november 29-én Sokorópátkai Szabó, Rubinek, Patacsi és Kuna P. András fogadta a Nagyatádi Szabó, Mayer János államtitkár, Kovács J. István református teológiai tanár vezette küldöttséget. A tárgyalásokon megállapodtak abban, hogy az egyesült párt neve Országos Kisgazda- és Földmíves Párt lesz. Élére nem kerül pártvezér, hanem négytagú elnökség: Nagyatádi, Sokorópátkai, Rubinek és Mayer. Megalkották az egyesülési alapelveket. Nagyatádiék ünnepélyesen deklarálták, hogy keresztény-nemzeti alapra helyezkedtek. Megegyeztek a birtokpolitikai programban, a szövetkezeti mozgalomban, a keresztény ipar-, kereskedelem- és pénzügyi politika tekintetében. „Lényeges pontja a megegyezésnek a keresztény egyházak támogatása, a keresztény valláserkölcsi elv elfogadása az egész vonalon... Az egyesült párt programjának részletes kidolgozására külön bizottságot küldenek ki."[53] Végül leszögezték, hogy az egyesült párt kitart a Keresztény Blokkban – ezzel a KNEP-et kívánták megnyugtatni.

Az 1919. november 29-i egyesülést másnap Kecskeméten, a Duna–Tisza közének nagygyűlésén Rubinek Gyula jelentette be. A kisgazda vezérkar és kísérete vasárnap reggel indult a Nyugati pályaudvarról a kecskeméti vonattal, amelyben három különkocsit foglaltak el. Útközben többször megálltak. Üllőn a helybeli református lelkész köszöntötte őket, s a jelenet Monoron, Cegléden és Nagykőrösön megismétlődött.

A kecskeméti nagygyűlést a Széchenyi téren tartották tízezer ember előtt. Mindenütt nemzetiszínű drapériák. A helybeli pártelnök megnyitója után Rubinek mondott nagy beszédet, amely képviselőjelölti programadása is volt. Ecsetelte a kisgazda-társadalom nemzetfenntartó szerepét, aminek hitelét azzal támasztotta alá, hogy a Nagyatádi-programból magáévá tette a kisajátítás jogát. Agrárius követelés volt a mezőgazdasági kamarák kiépítése, a „zsidó" lánckereskedelem és uzsora megfékezése és a numerus clausus behozatala a keresztény középosztály védelmében. Nagyatádi Szabó szerint „a politika tengelye ma Magyarországon a földkérdés. Magyarország csak úgy tudja rettenetes terheit elbírni, ha itt igazságos földosztás lesz. Nem akarják ingyen a földet, meg fogják fizetni, amit kisajátítanak, de a földre a népnek szüksége van."[54] Az agrárius sajtó Nagyatádi beszédéből nemcsak ezt emelte ki, hanem azt is, hogy „a vezető szerepet az értelmiségnek szánja... Ennek az értelmiségnek a vezére Rubinek Gyula, akit épp ezért őszinte melegséggel fogadott vezértárssá a két Szabó István".[55] A továbbiakban minden a bevett koreográfia szerint történt: délben a Nemzeti Szálló nagytermében társasebéd, számos tószt a képviselőjelöltre, aki délután fogadta az elébe járuló küldöttségeket.

Az 1919. november 29-i fúzió után, december 6-án jelenhetett meg ismét *A Kisgazda,* az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt hivatalos lapja, amelyet lapvezérként Nagyatádi jegyzett. *A Kisgazda* politikai hetilapként indult, de csak rendszertelenül jelent meg, s így alkalmatlan volt a politikai véleményformálásra. A Kisgazdapárt hatékony sajtója továbbra is az *Új Barázda* volt.

A Kisgazda első vezércikkében Nagyatádi feltárta a pártját és személyét ért üldözést, s ezzel közvetve utalt arra, miként tudták őt a fúzióra kényszeríteni. „A politikai pártok és vezetők egymás ellen mentek – írta az 1919. augusztusi állapotokról. – Példa rá a mi

[51] *Nemzeti Újság,* 1919. november 21. és 22.; *Pesti Hírlap,* 1919. november 22.
[52] *Új Barázda,* 1919. november 30.

[53] A hat hetet megért újságot a Wodianer-cég adta ki. A lap szerkesztője Fabinyi-Füzesséry István volt, akit az *Új Barázda* cikke szerint korábban Forsner Izidornak hívtak. (*Új Barázda,* 1919. október 30.) A közlemény igazságtartamától függetlenül azt sugallta, hogy Nagyatádit a zsidóság tartja kézben.
[54] *Új Barázda,* 1919. december 2.
[55] Uo.

pártunk, a régi Kisgazdapárt, hiszen lapunkat nem engedték kivinni a néphez, gyűléseinket több helyen betiltották és rágalmak özönét zúdították pártunkra, de különösen az én igénytelen személyem ellen."[56] Mindezek ellenére a pártot nem tudták megsemmisíteni. A fúzió okairól rejtelmesen nyilatkozott. „Tudják olvasóink, hogy másik Kisgazda- és Földmíves Párt is szervezkedett Sokorópátkai Szabó Istvánnal és Rubinek Gyulával az élen. Sok-sok indok szólt amellett, hogy a kisgazdáknak és általában a földmíveseknek egy táborban kellene lenniük. Sok kísérlet, sok tárgyalás után ez is megtörtént. Megegyeztünk becsülettel, hátsógondolat nélkül, és az esetleg aggódó párthíveket megnyugtathatom, hogy nem kellett feladnunk semmit, a másik irányzat is azt akarja, amit mi, és ugyanaz a célja, ami nekünk. Kölcsönösen hoztunk áldozatokat a megegyezésért."[57]

A KNEP számára túlsúlyosnak tűnő egységes kisgazdapárt létrejötte után a keresztény párt is új szövetségesek után nézett. Ez kézenfekvően adódott a korábbi konzervatív és munkapárti maradványokból. 1919. december elején Heinrich Ferenc és Lukács László megalakították a Nemzeti Középpártot, amely a „mérsékelt" keresztény nemzeti politika hívének tekintette magát. Az *Új Barázda* gúnyosan „Nemzeti Közép Vakaródzók Pártjának" titulálta őket. A KNEP azonban nem lépett szorosabb együttműködésre a Középpárttal.

December közepétől a politikai közélet a képviselő-jelölésekről szóló hírekkel volt tele. Mindegyik induló párt a jelölőgyűlések szervezésével, a megfelelő jelöltek kiválasztásával volt elfoglalva. A Kisgazdapárt december közepén előbbre tartott a jelölésekben, mint riválisa, a KNEP. December 17-től a párt központja megkezdte a jelöltek hivatalos jóváhagyását célzó tárgyalásokat. A Kisgazdapárt választási hadjárata formálisan a december 14-én közzétett kiáltvánnyal indult, melyben tömören összefoglalták a választási agitáció fő érveit: a kisgazda-társadalom a nemzetfenntartó erő, a társadalom döntő többsége, nélküle nincs nemzeti fejlődés. Egyértelmű a visszalépés a Nagyatádi-féle földreformhoz képest, itt ugyanis csak annyi szerepelt, hogy „a véráztatta földből mindenkinek juttatunk, akit tehetsége és szorgalma érdemessé tesz erre".[58] A kiáltvány a becsületet és munkát tekinti érdemszerző tényezőnek. Fontosnak tartja az értelmiséggel – a tanítókkal, jegyzőkkel és lelkészekkel – való összefogást. A Kisgazdapárt választási szlogenje nem a legjobban sikeredett, de ezzel zárult a felhívás: „Fel a zászlóval magasra: egész világ hadd láthassa!"

A választási hadjárat 1919 karácsonyán ért a félidejéhez, ami alkalmas volt egyfajta számvetésre is. A független *Pesti Hírlap* közölte az ismertté vált jelöltek listáját, kerület és pártállás szerint. Mindenki azt latolgatta, hogy ki fog győzni. A KNEP és a Kisgazdapárt egyaránt a többség megszerzésére számított. A jóslatok komolysága legalábbis kérdéses, inkább figyelmet érdemel az a bejelentés, hogy a Keresztény Blokkon belül olyan megállapodás született, hogy bármelyik párté lesz is a többség, együtt fognak kor-

[56] *A Kisgazda*, 1919. december 6. Nagyatádi Szabó István: *Keserű múlt, reményteljes jövő.*
[57] Uo.
[58] *Pesti Hírlap*, 1919. december 14.; *Új Barázda*, 1919. december 14.; *A Kisgazda*, 1919. december 20.

mányozni. Az év végéig a KNEP és a Kisgazdapárt 30 olyan kerületben egyezett meg, ahol nem lépnek fel egymás ellen, és még további 50-60 kerületre akartak paktumot kötni.

A KNEP annak érdekében, hogy megkapja az egyház támogatását, a jelöltek listáját a hercegprímáshoz terjesztette fel jóváhagyásra. A névsort Csernoch december 28-án hagyta jóvá. December végén főegyházmegyéje papságához küldött körlevelében a KNEP támogatására hívta fel a figyelmet. A korábbi országgyűléshez képest a papok, lelkészek, teológiai tanárok nagy számban indultak, s számíthattak arra, hogy voksokat nemcsak programjukkal, hanem talárjuk imázsával is szerezhetnek. De a keresztény pártok világi jelöltjei is esetenként a klérus támogatásáért folyamodtak.

A szociáldemokraták „késleltetett" választási hadjárata a karácsonyi ünnepek után vett lendületet, elsősorban Budapesten. Az MSZDP 1919. december 28-án hozta nyilvánosságra képviselőjelöltjeinek névsorát. A párt a fővárosban az I. választókerület kivételével mindegyikben indulni szándékozott, itt tehát 21 jelölt volt. Budapest környékén 11, vidéken 56 választókerületben volt jelöltje, összesen 88 a lehetséges 164 közül. Az MSZDP eredetileg minden nagyobb vidéki városban és jelentősebb iparvidéken indított volna jelöltet. Meglepő módon a vidéki lista élén a garbócbogdányi kerületben egy római katolikus lelkész volt a jelöltje. Néhány nap múlva felettesei tiltakoztak a „megtévesztő" szerepeltetés miatt.

A szociáldemokrata pártvezetőknek először azt kellett megmagyarázniuk a tagoknak, hogy miért indulnak a terror dacára a választásokon. *A Magyarország összes munkásaihoz és munkásnőihez, a szociáldemokrata párt valamennyi hívéhez* című röplap jelentette be választási agitációjuk megindítását. „A gyors békekötés egyik föltétele az, hogy a nemzetgyűlési választásokban részt vegyünk, és így az ország olyan törvényhozó testületet kapjon, amelyben a lakosság minden rétege képviselve van, mert az antant csak ilyen törvényhozó testülettel hajlandó a békét megkötni. Erre való tekintettel a választási agitációt megkezdjük, és ha nekünk az illetékes tényezők az agitáció szabadságát biztosítják, ha élőszóval és nyomtatásban, szervezeteinkben és nyilvános gyűlésekben programunkat szabadon kifejthetjük, és ha a választások törvényes lefolyását is biztosítottnak látjuk: a választási küzdelemben mindvégig ott leszünk, hogy a munkásság számára az őt megillető befolyást a törvényhozásban biztosítsuk."[59] Ez a hosszú körmondat igencsak sok „ha" esetén ígért részvételt és sikert, nyitva hagyva a visszavonulás lehetőségét. A párttagokat felszólították az agitációs munkára, a ház- és utcabizalmi rendszer kiépítésére, hogy azok terjesszék újságjaikat és röplapjaikat.

A rövid időtartamú szociáldemokrata választási hadjárat egyik markáns mozzanata volt, hogy a párt igyekezett megszervezni és aktivizálni azokat a női választókat, akik most jutottak először ehhez a joghoz. Közismert, hogy a női voksokért elsősorban a KNEP szállt harcba abból a megfontolásból, hogy a női szavazók többsége vallásos. De a szociáldemokrata mozgalomban is hagyományai voltak a női egyenjogúsági küzdelemnek, s a feminista mozgalmak baloldali elkötelezettségűek voltak. Több röplapon ki-

[59] PIL Röpiratgyűjtemény III.2/1920/I.2569-1.

mondottan a munkásnőkhöz fordultak – egyértelműen szocialista szellemben. „Csak a szocializmus szüntetheti meg a társadalmi osztályok között fönnálló gazdasági ellentéteket. Elvtársnők! A nőkre igen fontos és nagy szerep vár"[60] – olvashatjuk a választási felhívásban.

Január elején a két nagy párt azzal volt elfoglalva, hogy miként hozza tető alá a választási paktumot a biztos siker érdekében. Az eredeti szándék az volt, hogy 60-60 kerületben megegyeznek, ami a 164-ből a fővárosi 22-t leszámítva azt jelentette, hogy a kerületeket egyszerűen el akarták osztani egymás között. A kisgazdapárti vezetés beismerte, hogy nem rajta múlott ennek sikere. „Nem rajtunk múlik, hogy az egyezségnek nehézségek vannak az útjában – nyilatkozta Rubinek –, hanem a vidéki pártszervezeteken, amelyek igen gyakran nem fogadják meg a központ utasítását, és jelöltet állítanak a maguk akaratából. Különben sem a Keresztény Egyesülés pártjának, sem nekünk nincsenek mindenütt annyira kiépítve pártszervezeteink, hogy azok a központ kívánságának fegyelmezetten alávetnék magukat. Karakterizálója általában a mostani választási mozgalomnak, hogy mindenütt lehetőleg helyi embert igyekeznek jelölni."[61]

A KNEP választási hadjáratának egyik sikeres húzása volt a nagy tekintélyű Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök megnyerése arra, hogy induljon a választásokon. (Ez azért is unikális volt, mert sem korábban, sem azután püspök ilyen szerepre nem vállalkozott.) 1920. január 1-jén hozták nyilvánosságra, hogy Prohászka a városban kibékíthetetlenné fajult kisgazda–keresztényszocialista ellentét elsimításáért vállalta – a főispán és a polgármester kérésére, de valamennyi párt felkérésére – az ellenjelölt nélküli indulást.[62] Prohászka keresztényszocialista programot adott: „Mi akarjuk a harcot a szociális eszmékért, mi igenis akarjuk a harcot a tőke ellen, de nem osztályharcot, hanem egy olyan harcot, amely több igazságosságra vezet. Előttem elvben nem ellenszenves a szocializálás sem, amennyiben az általános közkincsekre, bányákra, kőszénre, földgázra és más ilyen természetű dolgokra terjed ki." Ez a felfogás megfelelt a keresztényszocialista párt programjának. De ezen túllépve Prohászka egyetértett egy messze menő földreformmal is: „A szociális program magában foglalja a földreformot is. Magyarország agrárállam, és erőteljes népe minden államiság ideálja. De erőteljes a nép csak úgy lesz, ha földhöz jut. De természetes az is, hogy a földnek nem szabad parlagon maradnia, hanem a modern technika színvonalán álló termelési eszközzé kell válnia." Prohászka programjában így próbálta kibékíteni a keresztény párti és kisgazdapárti érdekeket.

A szociáldemokraták választási agitációja január első két hetében nevezhető formálisan is kampánynak. Ennek organizátora a *Népszava* volt, már legalábbis ott, ahová eljutott. A pártvezetőség január 3-án újratárgyalta a jelöléseket, mert „lemondás és egyéb fontos körülmények miatt" a jelöltek névsorában változások történtek. Azok ugyanis, akikkel szemben büntetőeljárás folyt vagy indult, kénytelenek voltak visszalépni.

[60] Uo. III.2/1920-6067.
[61] *Pesti Hírlap*, 1920. január 3.
[62] *Nemzeti Újság*, 1920. január 4.

A sorozatos és egyre durvább hatósági terror (a képviselőjelöltek mozgási szabadságának korlátozása, súlyosabb esetben internálása, toloncolása, rövidebb ideig tartó őrizetbe vétele stb.) miatt 1920. január 14-én az MSZDP vezetősége bejelentette, hogy a párt kilép a koalíciós kormányból, és nem vesz részt a nemzetgyűlési választásokon. Újabb tárgyalások után, 15-én végleg úgy döntöttek, hogy kilépnek a kormányból, és visszalépnek a választásokon való indulástól. A párt nem kívánta közreműködésével a terror törvényesítésének a látszatát kelteni. De ez mégiscsak kétélű fegyver volt: a visszalépéssel a városokban és az ipari kerületekben, de főként Budapesten a keresztény párti jelöltek esélyei nőttek meg.

A választási hadjárat szervezőközpontjai a pártok budapesti pártkörei voltak. A pártkör – ennek ma leginkább a pártszékház felel meg – helyiségeiben találkoztak a vezetők, a szervezők, a képviselőjelöltek és az aprómunkát végzők.

A pártközpont sugallatára a *Nemzeti Újság* nyilvánosan is kifogásolta, hogy „olyan kerületekben is, ahol csak erős küzdelem árán ragadhatjuk magunkhoz a győzelmet, két-három keresztény párti önjelölt veszélyezteti a sikert. Akár helyesen jelölt a párt központja, akár nem, a segítésnek nem újabb jelöltségek halmaza a módja, hanem a pártszervezeti szabályokban lévő jogorvoslás. Egység és fegyelem hozhat csak diadalt."[63] A probléma nemcsak a Kisgazdapártban, hanem a KNEP-ben is jelentkezett.

1920. január közepén, amint közeledett a jelöltállítás lezárásának a határideje, a két nagy párt között is kiéleződtek az ellentétek, s a paktum jórészt kudarcba fulladt. A paktumtárgyalások január 10-én megszakadtak, pontosabban csendben abbahagyták az alkudozást, mert egyikük sem volt kész további engedményekre. A sajtó szerint a KNEP állt fel az asztaltól, és csak arra a 30 kerületre állta a paktumot, amelyekről korábban megegyeztek.

A potenciális választók megnyerésének és mozgósításának akkor a sajtó melletti fő formája a népgyűlés volt, ahol a jelölt és támogatói közvetlen és személyes kontaktusba kerültek a közönséggel. Éppen ezért sokat számított a jó fellépés, a szónoki képesség, vagy akár a gyűlés helyének és idejének megválasztása. A dolog természetéből adódik, hogy a rendezvények szombat délutántól vasárnap estig tartottak, hiszen – a falut kivéve – a bérből és fizetésből élőknél figyelembe kellett venni a munkaidőt is. A hely megválasztását pedig megszabta annak elérhetősége, kellemessége (hiszen télről van szó!), megfelelő méretei stb.

Elsősorban Budapesten kapott nagy szerepet a választási küzdelemben az írott szó, a nyomtatványok, a reklám. Az, ami a fővárosi utcán plakátként hatásos lehetett, nemigen volt alkalmazható a sárba-hóba ragadt falvakban. „Még a főváros arculatán is meglátszik a heves készülődés nyoma. Plakátok borítják a falakat, az utcákon mozgó reklámtáblák hirdetik a többé-kevésbé szeretett jelölt nevét vagy a programbeszéd helyét és idejét."[64] A „korszerű" reklámhordozó, a szendvicsember, már Amerikát jelentette az evés-ivás és tósztozás mellett.

[63] *Népszava*, 1920. január 4.
[64] *Nemzeti Újság*, 1920. január 9.

Melyek voltak a jellemző helyszínek? Egy januári hét átlagában a keresztény párti gyűlések a legtöbb esetben valamely iskola tornatermében vagy dísztermében zajlottak. (Erre a választási rendelet adott lehetőséget). Emellett a fővárosban leggyakrabban előforduló helyszínek: vendéglők, klubhelyiségek, párthelyiségek, szállodák, a Gellért Szálló előcsarnoka, a Vigadó díszterme, a Zeneakadémia, a Szent Imre Kollégium, a Gólyavár stb.

A szavazók igazolványokat kaptak. Ezeket Budapesten a házmesterek, illetve a háztulajdonosok a kerületileg illetékes liszthivatalban kapták kézhez. Nekik kellett elhozniuk és szétosztaniuk a házban. Az igazolványt a tulajdonosa töltötte ki.

A választási hadjárat csúcspontjának a választásokat megelőző utolsó előtti hétvégét (január 10–11.) tekinthetjük. Az utolsó hétvégére ugyanis már rányomta bélyegét az, hogy ismertté váltak a párizsi súlyos békefeltételek, s a lapok éppúgy ezt tárgyalták, mint a lakosság. A KNEP vezérei ezt a vasárnapot a „magyar Bretagne"-ban, Nyugat-Magyarországon töltötték. Huszár Károly miniszterelnök a Néppárt hazájában, Vépen és Sárváron mondta el programbeszédét. A vépi gyűlést gróf Erdődy Sándor kastélyának udvarán a helyi plébános nyitotta meg.[65]

A fentiekhez képest a kisgazdapárti propaganda és választási hadjárat bokrétás-árvalányhajas majálisnak tűnik. A csongrádi választókerületben Huszár miniszterelnök lépett fel a kisgazdapárti Schandl Károllyal szemben. A csongrádi kisgazdák a régi szép idők bevált receptje szerint készültek a választásokra. A kortesnóta is elkészült, a *Kossuth Lajos azt üzente* dallamára énekelték. A 7. versszaka a következő:

„Tisza vizén aranycsónak;
Gazdapárti szavazónak.
Gyere pajtás, ülj beléje,
Hagyd a Huszárt a fenébe!
Éljen doktor Schándli Károly!
Éljen a haza!"[66]

A nótát röplapokon terjesztették. A függetlenségi hagyományok ápolása, a miniszterelnök fenébe kívánása mindenesetre figyelmet érdemel. Az sem volt könnyű költői feladat, hogy a sváb Schandl nevét Sándlira magyarítsák...

A fővárosi lapok 1920. január 20-án, kedden hozták nyilvánosságra a BM által hivatalosan jóváhagyott képviselőjelölt-listákat. Ezek ugyan hiányosak voltak, de azért feltűnést keltettek, mert ekkor már kiderült, hogy mely kerületekben és kik jutnak mandátumhoz szavazás nélkül, ellenjelölt híján.[67] Az MSZDP a listák közlésekor felhívással fordult tagjaihoz: „A szavazás kötelező volta miatt nem szólíthatunk föl benneteket arra, hogy a szavazástól tartózkodjatok, ezért a választások alkalmával mindenki, mielőtt a szavazólapot borítékba teszi, azt egész terjedelmében húzza át kereszttel, hogy a szavazata érvénytelenné váljék."[68]

[65] *Nemzeti Újság*, 1920. január 21.
[66] *Nemzeti Újság*, 1920. január 13.
[67] *Népakarat*, 1920. január 15.
[68] *Az Est*, 1920. január 20.; *Nemzeti Újság*, 1920. január 20.; *Pesti Hírlap*, 1920. január 20.

A nemzetgyűlési választások első napjának reggelén, január 25-én a *Pesti Hírlap* közölte a jelöltekről szóló végleges statisztikát. Eszerint az ország egész meg nem szállt területén megtartják a választásokat – a szavazók nagy számára való tekintettel két napon, 25-én és 26-án –, összesen 164 kerületben. 382 jelölt indult, abból a Kisgazdapárt 135, a KNEP 120 kerületben állított hivatalos jelöltet. Mellettük egyes kerületekben további 2-3, főként kisgazda jelölt is fellépett, de ők nem voltak hivatalos jelöltek. Továbbá a Függetlenségi Párt (Lovászy) 7, a Nemzeti Középpárt (Heinrich) 10, a Nemzeti Demokrata Polgárpárt (Vázsonyi) 14 kerületben állított jelöltet.

A választási eredmények

AZ 1920. JANUÁR 25–26-I VÁLASZTÁSOK

A választások két napján sem a fővárosban, sem vidéken nem voltak atrocitások. A hatósági beavatkozás és karhatalmi megfélemlítés a választási hadjáratra volt a jellemző. Az összeomlás és a forradalmak utáni első választásokról azért olyan képet rajzolt a sajtó, mintha itt legalábbis angliai típusú választások zajlottak volna. „A város külső képén meg sem látszott az, hogy itt az emberek legfontosabb polgári jogukat gyakorolják." Tényleg kiválóan megszervezték a választások technikai lebonyolítását, a fővárosban a karhatalomra nem is volt szükség. A lapok megállapították, hogy a jogosultak túlnyomó többsége élt szavazati jogával. A *Pesti Hírlap* azt is közölte, hogy „a választások az egész országban izgalmak és zavarok nélkül folytak le".[69] Ezt nincs okunk kétségbe vonni. Egyben közölték azt is, hogy a kormány február 16-ra hívta össze a nemzetgyűlést.

A választások első fordulója után nem lehetett megállapítani, hogy melyik párt nyert, de a győzelem egyértelműen a keresztény pártoké, pontosabban a Keresztény Blokk pártjaié lett. Mellettük a polgári pártok csak Budapesten tudtak némi sikert felmutatni, míg vidéken még ez sem volt elmondható. A szociáldemokrata szavazók érvénytelen szavazatai sem tehették ezt a tényt kérdésessé, mert demonstrációjuknak nem volt a hatalomgyakorlás szempontjából lefordítható konzekvenciája.

A választások lebonyolításának technikája következtében a fővárosi mandátumok sorsa dőlt el legkorábban. Mivel itt a KNEP győzött, az első híradások ezt országosan is kivetítették. Ezzel szemben a kisgazdapárti mandátumok száma lassabban növekedett. A pótválasztások többsége is Budapesten kívül volt, így a KNEP győzelmi ünnepe egy kicsit elsietettnek bizonyult. A mandátumok pártok szerinti összegzése azért okozott eltéréseket, mert nem volt világos, hogy egyes képviselők hová sorolták magukat. Mind a keresztény, mind a kisgazdapártiak esetében fennállt az, hogy egyes helyi pártszervezetek másként nevezték magukat; vagy megtartották korábbi különállásukat vagy éppen fuzionáltak olyan formában, amit az országos pártok nem tettek meg.

[69] *Pesti Hírlap*, 1920. január 20.

A választások másnapján megindult a támadás a kisgazdapárt ellen. Részint szerették volna szétrobbantani a pártot a Nagyatádi–Sokorópátkai törésvonalon, részint szerették volna mielőbb kikényszeríteni, hogy az a KNEP-pel fuzionáljon egy egységes nagy kormánypárttá. A Kisgazdapártban, úgy tűnik, Rubinek véleménye volt a mérvadó, aki közvetlenül a választások után a leghatározottabban fellépett a párt egységéért, illetve elutasította a párt Czettler Jenő–Pallavicini őrgróf által szorgalmazott egyesítését a KNEP-pel.

A KNEP-ben a választások első fordulója után optimista hangulat uralkodott. Huszár miniszterelnök értékelte a választásokat. Megállapította, hogy a pártnak a fővárosban óriási sikere volt, megkapta a szavazatok 63%-át. A fővárosi első fordulóban leadott 340 000 szavazat így oszlott meg:[70]

Jelölt	szavazat	%
KNEP + keresztényszocialista	215 000	63
Nemzeti Demokrata Párt	68 000	19
Nemzeti Középpárt	8 502	2,49
48-as Függetlenségi Párt	7 570	2,22
Országos Kisgazdapárt	4 180	1,23
Magyar Munkáspárt		0,5
Párton kívüli	10	
Érvénytelen	71 000	
Összesen:	374 252	

Budapesten összesen 400 000 szavazásra jogosult volt, tehát több mint 80%-uk szavazott is.

Az 1920. február 8-i pótválasztások eredményei először a fővárosban váltak ismertté. Itt mindhárom függőben lévő kerületben a konzervatív-liberális jelöltek győztek. A VIII. kerületben báró Szterényi József pártonkívüliként 8870 szavazatot kapott, KNEP-beli ellenfele 4938-at. A XI. kerületben Bródy Ernő (Nemzeti Demokrata Párt) 514 szótöbbséggel győzött a keresztény pártival szemben, s a XIV. kerületben az ugyancsak NDP-s Ugron 2800 szavazattal győzte le a keresztény párti ellenfelét. A pótválasztások némileg mérsékelték a KNEP fölényét. Végeredményben a KNEP kapott 163 070 szavazatot és 11 mandátumot, a Keresztényszocialista Párt 40 415 szavazatot és 4 mandátumot, összesen tehát 15 mandátumot 203 485 szavazattal. Ezek közül az I. kerületben Szabó József egyhangúlag jutott mandátumhoz. Ehhez Haller István, a XXII. kerületben Szabó József egyhangúlag jutott mandátumhoz. Ehhez képest a Nemzeti Demokrata Párt 6 mandátumot szerzett, és egy pártonkívüli volt.[71]

A februári pótválasztások országosan a kisgazdapárt néhány mandátumnyi többségével zárultak. A párt igazgatója úgy értékelte ezt, hogy „a Kisgazdapárt győzelme a választásokon most már bizonyosnak látszik, bár ellenfelünk, a Keresztény Nemzeti Egyesülés 26–28 kerületnyi előnnyel ment bele a választási harcba, mert mi átengedtük az egész fővárost és több városi kerületet, ahol állíthattunk volna jelöltet... a Kisgazdapárt mindenütt csak megengedett eszközökkel harcolt, nem terrorizált. Mi nem fütyültük ki a keresztény egyesülés minisztereit, és nem tettük lehetetlenné gyűléseik megtartását. A közigazgatás, nagyon csekély kivételtől eltekintve, mindenütt ellenünk dolgozott."[72]

A paktummal biztosított mandátumokat (ekkor negyvenet) a két nagy párt vezetőinek adták, s a pártonkívüliek közül két olyan nagy tekintélyű politikus kapta meg, mint gróf Apponyi Albert Jászberényben és gróf Andrássy Gyula Miskolcon. Ez is jelezte, hogy a régi uralkodóréteg az ellenforradalmi tömegmozgalom sikere dacára sem volt leírható. A KNEP összesen 22 mandátumot kapott választás nélkül, s ezek többségét a párt országos vezérei kapták: Huszár, Beniczky, Bleyer miniszterek, gróf Teleki Pál, Prohászka, Ernszt, Vass József a papok közül, Szmrecsányi, Hegyeshalmy és Pekár Gyula. A túlbiztosított Haller István három mandátum birtokosa lett, ezért lemondott a Budapest I. kerületben egyhangúlag szerzettről. Itt a helyére az első magyar női képviselő, Slachta Margit került a Keresztény Női Tábor programjával. A Kisgazdapártnál csak a valóban nagy nevek kapták meg ezt az előnyt: a 16 egyhangú mandátumból Kecskeméten Rubinek, Jászjákóhalmán Czettler, Kormáromban Korányi báró. Nagyatádon Szabó István, Kunszentmártonban Sokorópátkai Szabó István, Lengyeltótiban Gaál Gaszton.

A biztos kerületekben azok indultak és nyertek mandátumot, akik miniszterek, államtitkárok voltak. Az ellenforradalomban feltűntek – elsősorban a KNP és a keresztényszocialista párt vezetői – már nehezebb megmérettetésnek voltak kitéve. E téren Friedrichék jártak jobban. Ők ugyanis a fővárosban jól szervezettek voltak, s a keresztény polgárság többsége rájuk szavazott, így itteni embereik – egy-két kivételtől eltekintve – bejöttek. Nem úgy a keresztényszocialistáké, akiket vidéki kerületekben indítottak, ahol szembetalálták magukat a Kisgazdapárt jelöltjeivel. Míg ők idegenek voltak, s programjukban a „szocializmus" sem csengett rokonszenvesen, szinte mindnyájan bukásra voltak ítélve. Kivételt néhány pap jelent, akik agrár-keresztényszocialista programmal győztek, mint például Griger Miklós plébános.

A pótválasztások befejeződése után sem fedték egymást a pártok szerinti eredmények és a BM hivatalos közleménye. A Kisgazdapárt által közölt eredményt elfogadták a polgári pártok is:[73]

Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	75	mandátum
Országos Kisgazda- és Földmíves Párt	79	"
Nemzeti Demokrata Polgári Párt	6	"
Keresztény Szociális Gazdasági Párt	1	"
Párton kívüli	3	"
Összesen:	164	mandátum

[70] *Pesti Hírlap*, 1920. január 27.

[71] *Nemzeti Újság*, 1920. február 6.; *Új Barázda*, 1920. február 7. – A többi lap is közölte az eredményeket; mi a pártállást vettük tekintetbe.

[72] Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) IV-1428/a. Pol. gyűjtemény. Az 1920-as választás iratai.; *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve*. XIII. évf. Budapest, 1925.; *Nemzeti Újság*, 1920. február 10.; *Pesti Hírlap*, 1920. február 10.

[73] *Pesti Hírlap*, 1920. február 11.

Beniczky Ödön belügyminiszter 1920. február 12-én a KNEP-ben tett nyilatkozatot a választások hivatalos eredményéről:[74]

Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	68	mandátum
Keresztényszocialista Párt	5	"
Keresztény Szociális Gazdasági Párt	4	"
Országos Kisgazda- és Földmíves Párt	71	"
Egyesült Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt	3	"
Keresztény Kisgazda- és Földmíves Párt	4	"
Nemzeti Demokrata Polgári Párt	6	"
Párton kívüli	3	"
Összesen:	164	mandátum

Az adatokat valóban többféleképpen lehet értelmezni. Szerintünk is a KNEP-hez lehet számítani a választókerületekben annak idején a KNP-vel nem fuzionált keresztényszocialisták 5 mandátumát, és a KSZGP mandátumaiból 3-at, mert a 4., Giessweiné, nem tekinthető annak. (Ő ekkor már határozottan megtagadta a KNEP-pel a közösséget.) A KNEP-nek tehát: 68 + 5 + 3 = 76 mandátuma volt. Nem vitás a NDP 6 mandátuma és a 3 párton kívüli sem. De mennyi volt a Kisgazdapárté? A 71 biztos mandátumon túl a 3 + 4 hova sorolandó? Mind a 7 ugyanis olyan kerület eredménye, ahol a kereszténypártok és a kisgazdák fúziója a választások előtt megtörtént. A Kisgazdapártnak az volt a véleménye, hogy ez a 7 mandátum is az övék, tehát a Kisgazdapárté 71 + 3 + 4 = 78 mandátum. A keresztény párt és a BM szerint legrosszabb esetben is ez a 7 személy párton kívülinek tekinthető.[75]

Ezek a számokkal végzett mutatványok is jelzik, hogy egyenlő eredmény született a két nagy párt között.[76] A kiegyenlítettség kétségtelenül a fúziót sürgetők malmára hajtotta a vizet. Míg a KNEP döntő többsége e mellett volt, a Kisgazdapártban a Pallavicini–Czettler-csoport szorgalmazta leginkább az egyesülést.

A TISZÁNTÚLI VÁLASZTÁSOK (1920. JÚNIUS–JÚLIUS)

A románok 1920. március 30-ra befejezték a Tiszántúl kiürítését. A tiszántúli régió protestáns többségű agrárvidék, függetlenségi hagyományokkal. Itt nem tudott hosszabb időre berendezkedni a proletárdiktatúra, tartós volt a román megszállás. Ekkorra a KNEP feladta a reményt, hogy egyedül is megszerezheti a hatalmat, s ezért inkább az egységes, nagy kormánypártot szorgalmazta. Így a Tiszántúlon a kisgazdák „bizonyítottak", miközben a saját pártjukon belüli irányzatok között folyt a harc. Ez a magyarázata annak, hogy számos választókerületben különböző irányzatú kisgazdapárti jelöltek is szemben álltak egymással (a Nagyatádi-csoport, Sokorópátkai–Rubinek hívei és azok, akik egy nagy kormánypárt létrehozását szorgalmazták).

A tiszántúli választási agitációt a Kisgazdapárt kezdte meg. 1920. május 8-án bontott zászlót a Tiszántúlon. A vasúton utazó kisgazda politikusok körútján Nagyatádi Szabó, Sokorópátkai, Rubinek, Mayer János és Meskó Zoltán vettek részt. Május végén megismételték az agitációs körutat, majd harmadszor június 5–6-án mentek a választók közé. Szemmel láthatóan Rubinek Gyula irányította a választási hadjáratot. A párt ekkor már felvette a Keresztény-Keresztyén Kisgazda- és Földmíves Párt elnevezést, ami itt a protestáns jelleg hangsúlyozására is utalt. Rubinek, bízva a tiszántúli mandátumok többségének a megszerzésében, már június elején kijelentette, hogy „a Kisgazda- és Földmíves Párt el van határozva, hogy a választások után átveszi a kormányhatalmat".[77] Nyilván erre az eshetőségre is számítottak, amikor a tiszántúli választások előtt nem voltak hajlandók sem Teleki, sem Bethlen kedvéért arra, hogy a koalíciós együttműködésen és pártszövetségen túlmenve összeolvadjanak a KNEP-pel. (Amit egyébként is gyengített Friedrichék kiválása 1920 tavaszán,[78] és a KNP most a Tiszántúlon mint önálló ellenzéki keresztény párt lépett fel!) Később nyerő pozícióból a Tiszántúlon megerősödött Kisgazdapárt megy bele az egységes kormánypárt megalakításába.

A KNEP választási agitációját a Tiszántúlon Haller István irányította, aki így szerette volna a párton belül megerősíteni pozícióját. A KNEP azonban, felmérve esélytelenségét, csak fél gőzzel vett részt a választási hadjáratban. A párt figyelmét és energiáit ekkor már a székesfővárosi községi választásokra való készülődés kötötte le.

Június első hetében megtörténtek a jelölések a tiszántúli választókerületekben. A listákat június 10-én publikálták. A Kisgazdapárt minden kerületben állított hivatalos jelöltet, de számos helyen emellett több kisgazdajelölt is fellépett. Szeghalmon négy kisgazdapárti képviselőjelölt indult, de a legtöbb kerületben ketten vagy többen álltak szemben egymással, ritkábban pártonkívüliekkel vagy keresztény pártiakkal. A jelölések lezárásakor kiderült, hogy a Kisgazdapárt színeiben Törökszentmiklóson induló Gömbös Gyulának nem akadt ellenjelöltje, így a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) vezére szavazás nélkül jutott mandátumhoz. Bethlen grófnak viszont meg kellett küzdenie a mandátumért: Hajdúböszörményben indult pártonkívüliként, ellenfele egy kisgazda- és egy Friedrich-párti volt. Meglepő volt a Friedrich-féle Keresztény Nemzeti Párt agilitása, ők több kerületben indultak, mint maga a KNEP. Érdekes párharcnak ígérkezett egyes keresztényszocialisták és kisgazdák küzdelme; így például a keresztényszocialista Miklós Ferenc fellépett Szentesen, Bernolák Nándor Debrecen III. választókerületében, Kacsóh Gyula magyar munkáspárti Hódmezővásárhely II.-ben, illetve Milotay István, ekkor még a KNEP színeiben Debrecen I. választókerületében.

[74] *Új Barázda,* 1920. február 12.; *Pesti Hírlap,* 1920. február 13.

[75] *Nemzeti Újság,* 1920. február 13.; *Pesti Hírlap,* 1920. február 13.

[76] Végignézve az idevágó irodalmat, a magyar történeti kronológia, a *Magyarország története* VIII. kötet, Gratz Gusztáv, Nemes Dezső, Fehér András éppúgy eltérő számokat ad meg, mint pl. a Vidor-féle almanach vagy a különböző pártállású napilapok. Szerintünk éppen a most induló kutatás fogja tisztázni ezt a kérdést is.

[77] *Új Barázda,* 1920. június 1.

[78] 1920. április 12-én Friedrich István és 6 képviselőtársa kilépett a KNEP-ből, és újjáalakította a KNP-t. *Világ,* 1920. április 14.

A tiszántúli választások több szakaszban, 1920. június 13–14-től csaknem egy hónapon át tartottak 45 választókerületben.[79] A szavazatok összeszámlálása igen vontatottan haladt. A lapok pártállásuk szerint egy-két eltéréssel közölték az eredményeket. Szerintünk az *Új Barázda* által publikált adatok felelnek meg leginkább a valóságnak. Az első hét végén 18 kerületben dőlt el a mandátum sorsa:

KNEP	5	mandátum
Friedrich-párt	1	"
Kisgazdapárt	11	"
Párton kívüli	1	"
Összesen:	18	mandátum.

A többiben pótválasztást kellett kiírni. Gömbösön kívül mandátumhoz jutott Kuna P. András, Sokorópátkai alvezére, vagy Debrecenben Milotay István, aki megválasztása után már nem tekintette magát a KNEP tagjának. Figyelmet érdemel, hogy a KNEP-nek inkább a nagyobb városokban volt esélye: így nyert ugyancsak Debrecenben Bernolák Nándor, Hódmezővásárhelyen Szádeczky K. Lajos vagy Mátészalkán Gerencsér András. A paraszti és kispolgári politikai erők pozícióit igazolta, hogy több nagynevű politikus vagy megbukott, vagy pótválasztásra kényszerült. Bethlen grófot egy Friedrich-párti szorította meg, gróf Ráday Gedeon pártonkívülinek pedig kisgazdapárti ellenfele jelentett akadályt. A kor politikai sokszínűségét olyan esetek is jellemzik, mint például az orosházi választás: itt két testvér, Csizmadia András kisgazdapárti és Csizmadia Sándor nemzeti munkáspárti, a renegát szociáldemokrata állt szemben egymással a pótválasztáson. Kunhegyesen Ráday gróf megbukott a kisgazdapártival szemben; Mezőtúron Tóth János volt belügyminiszterrel szemben a kisgazdapárti jelölt 1400 szótöbbséggel nyert, Hajdúböszörményben Bethlen gróf szenvedett vereséget a Friedrich-pártitól.

Több napilap és a *Parlamenti Almanach* adatainak összevetéséből, illetve néhány jegyzőkönyv adatai alapján az alábbi választási eredményt kapjuk:

	alapválasztás	pótválasztás	összesen
Kisgazdapárt	18	10	28
KNEP	5	5	10
KNP (Friedrich-párt)	1	1	2
Magyar Nemzeti Munkáspárt	1	–	1
Párton kívüli	2	2	4
Összesen:	27	18	45

[79] A Tiszántúlon 44 mandátum sorsáról kellett dönteni. A 45. a kunszentmártoni választókerület. Itt januárban is tartottak választást, de ekkor a szavazópolgárok körülbelül 90%-a megszállás alatti területen élt. A győztes Sokorópátkai sem ezt, hanem győrszentmártoni mandátumát tartotta meg.

A számszerű végeredményt nehéz objektíven megállapítani, mert míg itt a választások elhúzódása jelentette az esetlegességet, a januárban megválasztott képviselők egy része időközben pártállást változtatott, lemondott stb. A szakirodalom általában elfogadja az *Új Barázda* 1920. június 18-i adatát, miszerint a Kisgazdapárt a tiszántúli választások eredményeként megszerezte a nemzetgyűlési mandátumok abszolút többségét, s ezzel formálisan is átvehette volna a kormányzást.[80]

VÁLASZTÁSOK A SZERB KIVONULÁS UTÁN (1921. OKTÓBER–NOVEMBER)

Az ország legdélibb része 1921 augusztusában szabadult fel, a magyar haderő augusztus 22-én vonult be Pécsre. A Bethlen-kormány a választásokat a hiányzó 10 választókerületben október 30–31-re tűzte ki, amelyek a három pótválasztás miatt november közepéig húzódtak el. Ezekről a második királypuccs elterelte a figyelmet, de különben is csak számszakilag módosították a választási eredményeket. Öt kerületben a Kisgazdapárt győzött (Baranyában négy helyen és Szőregen), háromban (Pécs I., Baja és Kiszombor) pártonkívüli; egy mandátum jutott a KNEP-nek (Nagybaracska) és egy párton kívüli liberális jelöltnek (Pécs II.). A szerb kivonulással az addig csonka választókerületek (Szigetvár, Szalánta, Szentlőrinc, Pécsvárad és Bácsalmás) is kiegészültek. Eddigi képviselőik lemondtak mandátumaikról, ám a december közepén megtartott választásokon valamennyiüket újraválasztották.

*

1920-ban a választásra jogosultak abszolút száma: 3 133 094, az összlakosság 39,7%-a. A 24. év feletti lakosság 87%-ának volt szavazati joga, ezen belül a nők 81%-ának. Ez azt jelzi, hogy nem jelentett különösebb megszorítást a nők választójogának írni-olvasni tudáshoz kötése.[81]

A három menetben megtartott választások összesített eredményét nehéz együttesen és egyértelműen megadni. Az 1920 tél végi állapotokhoz képest 1920 nyarára módosult a pártstruktúra (Friedrichék régi-új pártja, disszidensek), és a két nagy párton belül is élesedett az irányzatok közötti harc. Még inkább igaz ez 1921 őszén. (A szakiro-

[80] Mészáros Károly is elfogadja idézett művében (133.), hogy a 212 mandátumból a kisgazdapárt 110-et szerzett meg. A probléma ezzel kapcsolatban az, hogy a baranyai választásokon még 10 mandátum sorsa várt eldöntésre, így 1920. augusztus végén maximum 208 mandátumról beszélhetünk csak.

[81] Ruszkai Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. In: *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1959. 1–2. sz. 13.

dalomban található összesítések a jegyzőkönyvek teljességének hiányában csak ellentmondásosak lehetnek.)[82]

Az első nemzetgyűlési választások kimenetelét a demokratikus választójog érvényesítési lehetőségei döntötték el. Az egyik szenvedő alany, Drózdy Győző írja emlékirataiban: „Ilyen tiszta, ilyen demokratikus, egyszerű választási rendelettel nem találkoztam. De olyan terrorisztikus választással sem, mint amilyet ezzel a kifogástalan alkotással véghezvitt a hatalom... Minden jót, amit a Nyugatnak eme ránk oktrojált demokratikus választójogi rendelete hozott, kijátszott, megsemmisített a terrornak az a soha nem tapasztalt mértéke, ami abnormális állapotot teremtett az egész országban."[83]

Az új választójog teljes egészében megfelelt mind a keresztényszocialisták, mind a Kisgazdapárt és a szociáldemokraták programjának, elvárásainak is. De nem lehet leegyszerűsíteni az eredményeket és politikai erőviszonyokat csak a terrorra, nem lehet csak a kényszer hatásának betudni a milliós szavazati tényeket. Ezért úgy véljük, hogy a hatósági, még inkább a karhatalmi terror szerepének figyelembevételével is elmondható, hogy ekkor voltak először – és 1945-ig utoljára – olyan választások, amelyek lehetőséget adtak a széles néprétegek politikai véleménynyilvánítására, tehát végső soron bizonyos a torzulásoktól eltekintve, tükrözték a lakosság politikai akaratát.

[82] A pártok szerinti megoszlást az alábbi táblázat tartalmazza. Ha abban a két kisgazdapárt mandátumait összesítjük, úgy 10 + 77 = 87, illetve 6 + 18 = 24, összesen 87 + 24 = 111 mandátumot kapunk. Ugyanakkor a KNEP 17 + 57 = 74 mandátumához hozzáadhatjuk a KSZGP 4 + 5 = 9 mandátumát, akkor 74 + 9 = 83 mandátumot kapunk. (Giesswein 1 mandátumával, illetve ha ideszámítjuk a Friedrich-párt képviselőit is.)

Párt	Jelölt	Megválasztott			Szavazat	
		összes	egyhangú	szavazással	egyhangú	szavazással
Országos Kisgazda- és Földmíves Párt	236	87	10	77	78 306	557 975
Keresztény Földmíves és Kisgazda Párt	68	24	6	18	42 314	127 363
KNEP	141	74	17	57	209 317	175 932
KGSZP	13	10	4	6	42 098	58 684
Nemzeti Demokrata Polgári Párt	11	6	–	6	–	51 110
Magyar Munkáspárt	3	1	–	1	–	13 209
Pártonkívüli	33	6	3	3	26 504	18 036
Egyéb	21	–	–	–	–	–
Összesen	526	208	40	168	398 539	1 302 309

Forrás: Ruszkai Miklós: i. m. 48.

[83] Drózdy Győző: *Memoárok*. XXVII. ív 5. (MTA Történettudományi Intézet Könyvtára.) Idézi Ruszoly József: i. m. 105.

Szabó Ágnes

A KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETE – 1922

Az új nemzetgyűlést 1922. június 16-ára hívták egybe. Ez a munka kezdetének hivatalos dátuma, de az ünnepi megnyitó az Országház kupolacsarnokában 1922. június 20-án volt. Horthy Miklós kormányzó köszöntötte az egybegyűlteket. Beszédében hangsúlyozta az újjáépítés nagy munkáját, de az előző két évben működő nemzetgyűlés eredményeit is méltatta. Úgy vélte, a következő országgyűlésnek nagy feladatokat kell megoldania, gazdasági téren éppen úgy, mint – ahogy beszédében fogalmazta – „a lelkek egyensúlyának" végleges helyreállítása céljából. „Istenbe vetett bizalommal" hitte, hogy a nemzetgyűlés „önzetlen odaadással fogja nemes feladatát teljesíteni". Nem kívánunk gúnyolódni e „magasztos" szavakon. Frázisok nélkül nincs politikai nyilatkozat, és ezt Horthy is tudta. Kormányzóként tisztában volt vele, hogy az elmúlt két év parlamenti tevékenysége nem volt felhőtlen, és sejthetően a következő évek is tartogatnak nehézségeket, politikai és gazdasági bonyodalmakat egyaránt. A politikai élet korántsem könnyű helyzetére utalt 1922 tavaszán a választójogi törvény megalkotása körüli zűrzavar, az összecsapások, a véleménykülönbségek, a parlamenti viták stb. És jóllehet a törvényt pótló választójogi rendelet kibocsátása és tartalma a bethleni politika megerősödésének irányába mutatott, a konszolidáció lényegében éppen csak elkezdődött.

1920–1921 eseményei azt bizonyították, hogy a rendszer megszilárdításához még kemény küzdelemre lesz szükség. 1919. augusztus 1-jét, a Tanácsköztársaság megdöntését követő hónapokban, de később is elsősorban a fehérterror és elkendőzése funkcionált igazán eredményesen. 1920 júniusában a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség jelentése 50 000 internáltról és 5000 kivégzésről adott hírt. „Ezreket és ezreket gyilkoltak le minden előzetes bírósági eljárás nélkül, ezrek sorvadtak el éhség, rosszul tápláltság és betegség következtében. A reakciós tiszti különítmények teljhatalmúak" – olvashatjuk a megrázó jelentésben.[1]

Ezt a teljhatalmat bizonyította Horthy Miklós kormányzóvá választása is. A parlament mentelmi bizottságának 1920. március 1-jei jelentésében a következőt olvashat-

[1] *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919–1929.* Kossuth Könyvkiadó, 1964. 88.

juk: „Magába a Házba is behatolt nagyobb számú szolgálati jelvényt viselő, felfegyverzett, s részben kézigránátokkal is felszerelt katona..." – nyilván a választást biztosítandó.[2] A politikai hatalom még korántsem szilárdult meg. Horthy kormányzóvá választása után az új kormány összetételéről két hétig folytak a tárgyalások, de a kormány kinevezése után sem szűnt meg a hatalmi vetélkedés. Mindenekelőtt a KNEP és a Kisgazdapárt között folyt éles küzdelem, de porondon volt a liberális ellenzék (ellenzéki pártok és tömörülések), a Polgárok és Munkások Szövetsége is. Kormányválságok, pártegyesülések és szétválások követték egymást, és a kormányzatra fenyegető kísértetként nehezedett a többszöri Habsburg-restaurációs próbálkozás is.

A hatalom megszilárdulását jelezte, hogy 1921. április 14-én Bethlen István vezetésével megalakult az új kormány. Bethlen személyében a kormányzás olyan politikus kezébe került, aki megértette a világ változásait. Ráérzett arra, hogy az 1918 előtti állapotok visszaállíthatatlanok, az uralkodó osztályoknak a középrétegekre kell építeniük, és igényeiket kívánatos figyelembe venni, és valamelyest kielégíteni. Az 1921 tavasza és 1922 eleje közötti csaknem egy év azzal telt el, hogy felmérték a birtokos parasztság, a városi kispolgárság és egyes dzsentri rétegek igényeit. A miniszterelnök a politikai és gazdasági konszolidációt tartotta feladatának, a hozzá vezető út azonban nehéznek bizonyult. Politikája a reális lehetőségek feltárásának és az elképzelések mindenáron való megvalósításának zavaros konglomerátuma volt. A dualizmus tapasztalataira alapozva a meglévő politikai pártokból kellett építeni egy erős kormányzó pártot, az ezen kívül eső pártokat és pártmaradékokat pedig szét kellett verni vagy meg kellett velük alkudni. A politikai szerkezet ilyen átstrukturálása a bethleni konszolidáció napi problémája volt. A megoldás: megállapodásokkal és kompromisszumokkal kell a pártokat sakkban tartani, illetve leszerelni. „Elérkezett az utolsó pillanat arra, hogy a nemzetgyűlés pártjai a saját soraikban rendet teremtsenek" – hangoztatta a miniszterelnök 1921. október 21-i pécsi beszédében.[3]

A miniszterelnök ezért kezdeményezett tárgyalást egy egységes párt létrehozására a legitimista Andrássyval. A megállapodást azonban megakadályozta az októberi királypuccs, amely után újra megerősödött a szabad királyválasztás programját képviselő Kisgazdapárt. Egyre sürgetőbbé vált a kormány megerősítése. Ezt szolgálta az 1921. december 22-én kötött megegyezés a szociáldemokratákkal, amelyet Bethlen–Peyer-paktumként őrzött meg a történelem. Az 1922 elején a Kisgazdapárttal folytatott tárgyalások eredménytelenségét Bethlen egy zseniális lépéssel hidalta át: 1922. február 23-án 20 társával együtt belépett a Kisgazdapártba. Követte őket a KNEP számos képviselője is. Megszületett tehát az egység. Az új párt neve hivatalosan Keresztény-Keresztyén Földműves-, Kisgazda- és Polgári Párt, de általában Egységes Pártként emlegették. Az irányító szerep hivatalos funkció nélkül is Bethlen Istváné lett; Nagyatádi Szabó István elnökként, Gömbös Gyula ügyvezető alelnökként vett részt a munkában.

[2] *Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921.* Szikra, 1953. 346.
[3] *Pesti Hírlap,* 1921. október 22.

Az Egységes Párt életre hívása kétségtelenül Bethlen győzelme volt, de a győzelmet további eredményekkel kellett megerősítenie. Ezt szolgálta az új választások kiírása egy új választójogi törvény alapján.

Választójog: törvény helyett rendelet

Az új választás kiírása 1922 elején már erősen foglalkoztatta a közvéleményt, hiszen 1920 januárjában a nemzetgyűlést csak két évre választották. Lassan olyan hírek kaptak lábra, hogy a miniszterelnök a választójog megváltoztatására készül. „Bethlen rövidesen leleplezi választójogi szándékait" – írta a *Népszava* 1922. január 3-án. Majd január 6-án így végződött a lap vezércikke: „Fölhívjuk a kormányt és a parlamenti pártokat sürgős nyilatkozattételre! Sem tiltakozásnak, sem frivol taktikázásnak itt helye nincs. Nyílt, őszinte, egyenes beszédet várunk. Nyugtassák meg a nyugtalankodó közvéleményt, ha nincsen jogfosztó szándékuk. De mondják meg azt is, ha merényletet készítenek elő a demokrácia ellen. Előbb-utóbb úgyis kitudódik, jobb előbb átesni rajta, mert a harcot úgysem lehet elkerülni. Pártok, politikusok is valljanak színt, mert most igazán nem babra megy a játék. Mi is megmondjuk a magunkét, a szociáldemokrata párt készen áll a legélesebb küzdelemre a becsületes, demokratikus választójogért."[4]

Az MSZDP információi helyesek voltak. Bethlen ugyanis előző este a Kisgazdapárt vacsoráján kijelentette, hogy nagy harcok előtt állnak, és ezt a harcot a kisgazdákkal közösen akarja megvívni. „A bejelentett harc elől nem térünk ki, és különösen nem térek ki én. Ebben a harcban a Kisgazdapárt férfiasan és keményen kitartott, kitartott, mint egy szikla. Erre a sziklára építeni lehet"[5] – mondotta Bethlen. Január 7-én a miniszterelnök szándékáról ezt jelentette az MTI: „A miniszterelnök, híven az új kormány megalakulásakor kifejtett programjához, a zilált pártviszonyok rendezésére az időpontot elérkezettnek látja. Hajlandóságát nyilvánította ezért arra, hogy a Kisgazdapárttal egyesüljön. Ez az egyesülés már régóta várt döntő lépés a miniszterelnök tervének keresztülviteléhez, amely egy egységes, szilárd kormányzópárt megalakítására irányul."[6]

Az emlékezetes látogatásról így szól a jelentés: „A Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt egyesülése a disszidens csoporttal és az ehhez csatlakozott képviselőkkel, csütörtökön megtörtént. Fáy Gyula, Gyömörey György és Karafiáth Jenő nemzetgyűlési képviselők csütörtökön adták át a Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt vezetőségének a disszidens csoport és a csatlakozott képviselők nevében adott választ. Este 8 órakor megjelent a Kisgazdapárt körhelyiségében

[4] *Népszava,* 1922. január 6.
[5] *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* I. Genius, Budapest, 1933. 223.
[6] MOL MTI Magyar kiadás 1922. január 7. Közli: *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon.* Szikra, 1956. 255.

Bethlen István gróf miniszterelnök, Ereky Károly, Fáy Gyula, Gyömörey György, Jármy József, Karafiáth Jenő, Klebelsberg Kunó gróf belügyminiszter, Korányi Frigyes báró, tasnádi Kovács József, Magyar Kázmér, Mahunka Imre, Mikovinyi Jenő, Nagy János (egri), Pálfy Dániel, Pröhle Vilmos, Putnoki Móric, Ráday Gedeon gróf, Rupprecht Olivér, Sallay János, Szádeczky-Kardoss Lajos és Széchenyi Viktor gróf kíséretében. A betegen fekvő Kenéz Béla levélben mentette ki távolmaradását. A megjelent képviselőket a párt jelen volt tagjai nagy ovációval fogadták. A kifejlődött barátságos eszmecserét a párt büféjében vacsora követte, amely a legjobb hangulatban az éjféli órákig eltartott."[7]

A paktumok és megegyezések után egyre sürgetőbb lett az új választójogi koncepció ismertetése, hiszen az új kormányzópárt létrejöttét a parlament mandátumának lejártától mindössze néhány hét választotta el. Időszerű és célszerű volt tehát az új választójogi elképzelésekkel előállni. Klebelsberg Kunó belügyminiszterre hárult az a feladat, hogy a minisztertanács 1922. január 24-i ülésén ismertesse az új választójog koncepcióját.

Az ülésen Klebelsberg hangsúlyozta, hogy a Friedrich-féle választójogi rendelet (1919. november 17.) törvényerőre emelését nem tartaná célszerűnek. „Ha tehát a Friedrich-féle választójogi rendeletet emelnők törvényerőre – hangoztatta –, ez a régi állapottal szemben egy ugrásszerű lépést jelentene, és a régi állapotból az új állapotba való átmenet nélkülözné azt az óvatosságot, amelyet egy céltudatos és az ország javára törekvő kormányzatnak mindig szem előtt kell tartani."[8] Azaz, mint a továbbiakból is kiderül, a belügyminiszter a túlzott demokratizálástól féltette az országot, és ebben a „féltésben" osztoztak minisztertársai is. Általában a minisztertanácsi ülést nagy egyetértés jellemezte. A minisztereket nem sértette, hogy a törvény értelmében csökkenni fog a választók száma. Úgy ítélték meg, hogy elég az, ha a polgárság 54, a munkásság 46%-a járulhat az urnákhoz.

Vitát váltott ki körükben a nők választójogára irányuló javaslat. A miniszter urak többsége sokallta, hogy az új választójogi törvényjavaslat értelmében mintegy 609 000 nő nyerne választójogot. Mentegetőzésként a belügyminiszter csak azt tudta mondani, hogy a Friedrich-féle rendeletben a nők választójoga igen kiterjedten volt megállapítva, így a női választójog teljes megszüntetése most már nem lehetséges. Okfejtését maga a miniszterelnök is szükségesnek tartotta megerősíteni, amikor kijelentette: „A nőknek igenis meg kell adni a választójogot, de a férfiakkal szemben csak bizonyos megszorításokkal. Ezt a megszorítást eléggé biztosítja a férfi és női választókra nézve megállapított korhatárkülönbség."[9] Klebelsberg a javaslat értékét abban látta, hogy ha vannak is korlátai, alapjában véve növelte a választáson részt vevők számát. „Fontos még annak megállapítása, hogy az utolsó választójogi törvény, az 1918. évi XVII. tc. szerint választójoghoz jutó 1 250 100 választóval szemben a jelen törvényjavaslat 2 447 300 választót kreál, a választók számának növekedése tehát 1 197 200, vagyis 95,7 százalék! De még ha az 1920. évi adatok alapján (az 1918. évi XVII. tc. szerint) bejutó választók számához [mérjük], akkor is a szaporodás 948 900, vagyis 63,3 százalék."[10] A növekedés kétségtelen, mivel közben tisztázódtak például a trianoni béke, a határ és hovatartozás kérdései is.

[7] Sokszorosított másolat. MOL–MTI Magyar Kiadás. 1922. február 3.
[8] *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon.* 256.
[9] Uo. 260.

Az idézetben szerepel a „kreál" szó, amely akaratlanul ugyan, de jellegzetesen fejezi ki a választóktól és választottaktól a jövőben elvárt szerepet.

1922. január 27-én a kormányzópártok egyetértettek a választójogi törvényjavaslattal. Ezt megelőzően a miniszterelnök és a belügyminiszter a tervezetet a kormányzónak is bemutatta. A nyílt szavazást visszaállító javaslatot a kormányzó és kormánya egyaránt elfogadta.

Az ellenzék egyértelműen a Friedrich-féle választójogi rendelet törvényre emelését szerette volna elérni. Vázsonyi Vilmos a *Népszava* 1922. február 2-i számában fogalmazta meg az ellenzék álláspontját: „Lehetetlen 1922-ben, amikor már a nemzetgyűlés az általános, egyenlő, titkos választójog alapján gyűlt össze, szűkebb választójogot csinálni, mint amilyent csináltunk 1917-ben a konzervatív és demokratikus pártok megegyezése alapján."

A törvényjavaslatot Klebelsberg Kunó január 27-én nyújtotta be a nemzetgyűlésnek. Kérte, hogy a tervezet megvitatására küldjenek ki húsz tagból álló bizottságot. A nemzetgyűlés összeállította a bizottságot, amelynek tagjai voltak: Beniczky Ödön, Dömötör Mihály, Ernszt Sándor, Fáy Gyula, Gerencsér István, Gömbös Gyula, Haller István, Hencz Károly, Homonnay Tivadar, Karafiáth Jenő, Kovács J. István, Könyves Lajos, Meskó Zoltán, Nagyatádi Szabó István, Rassay Károly, Rubinek István, Simonyi-Semadam Sándor, Szabó József, Szijj Bálint, Vázsonyi Vilmos. A névsor is tanúsítja, hogy a kérdésben valóban szembesülhettek a kormánypárt és az ellenzék nézetei.

1922. január 31. és február 9. között nyolc alkalommal csaptak össze a nézetek a bizottságban, míg végül Bethlen győzött. Ezt mutatta a nemzetgyűléshez február 11-én Karafiáth által beterjesztett bizottsági javaslat is.[11] A nemzetgyűlés mandátuma már csak néhány napig volt érvényben, de a kormány remélte, hogy ki tudja kényszeríteni a döntést, és „legalizáltan" – idézve Vázsonyit –, egy általános, egyenlő, titkos választójogi rendelet alapján összehívott nemzetgyűléstől „kapja meg" az új szellemű választói törvényt.

A bizottság munkáját Bethlen is szorgalmazta. Mint később kiderült, így – arra való hivatkozással, hogy a tárgykörben komoly előkészítés folyt, sőt bizottsági határozat is született – a kormány elképzelései parlamenti megegyezés hiányában rendeleti úton is érvényesíthetők voltak. A bizottság összetételénél fogva ingadozott. A Bethlen által sugallt nyílt választások mellett egyértelműen csupán hárman tették le a garast: Fáy Gyula, Gömbös Gyula és Rubinek István.

A bizottság munkájának befejezése után kísérletek történtek a kérdés parlamenti vitájának korlátozására. A parlament elnöksége a törvényjavaslatot a nemzetgyűlés utolsó napirendjeként kívánta tárgyaltatni, ám Rassay Károly, a jeles ellenzéki politikus, a kérdés fontosságát hangsúlyozva, első napirendi pontnak ajánlotta. Javaslatát rövid vita után a képviselők elvetették. Fengler Béla zalabaksai keresztény párti képviselő némi

[10] *Népszava,* 1922. január 27.
[11] *Parlamenti Irományok.* XIII. 1922. 453.

iróniával, keserűen jegyezte meg: „És még azt merik mondani, hogy az ellenzék akadályozza meg a választójogot."[12]

A hozzászólók közül Huszár Károly a politikai feszültség növekedésétől féltette a nemzetgyűlést, és ő is a kérdés későbbi időpontra halasztását kérte. Hozzászólása nyomán a miniszterelnök is szükségesnek tartotta, hogy a ringbe lépjen. Indokai elég egyértelműek. Kormányzásában konkrét helyzet kialakítására törekszik – mondta felszólalásában –, eddig is bizonyította kompromisszumra való hajlandóságát, de elveit nem adja fel. A titkos és nyílt szavazás egyesítésében véli a választások tisztaságát bizonyítani, és az ellenzékkel a kérdésről mindig kész tárgyalni. Végül nagyon határozottan kijelentette: „Mi igenis a törvényes állásponton, a törvények között fogunk maradni, de annak az eldöntésére, hogy mi a törvényes álláspont, nem az urak az elhivatottak."[13]

A bizottság munkájáról szóló jelentést Karafiáth Jenő terjesztette a T. Ház elé. Megállapította: „A választójog kérdésében nyugvópontot a politikai élet nem ismer." Mentegetőzve megjegyezte, hogy korábban nem röpke napok kimerítő bizottsági munkája során születtek a javaslatok, hanem hónapokig tartó megfontolt és átgondolt véleménycserék alapján. Gondot okozott neki (és a bizottság tagjainak), hogy milyen megoldást találjanak a választókerületek beosztásában, hiszen a trianoni békeszerződés következtében területi változások történtek az országban. „Abban a tudatban, hogy a választótörvény nem máról holnapra, hanem a következő nemzedékek számára szükséges alkotás, tagadásba veszem, hogy ebben a Nemzetgyűlésben már csak a csonka ország területi viszonyaihoz alkalmazkodva hozzuk meg a törvényeket" – hangoztatta.[14]

Karafiáth a választójogi törvény elfogadását is a nemzeti erők megerősítésére kívánta fordítani: „Magam részéről a választói jogot sohasem tekintettem öncélúnak, hanem csak eszköznek arra, hogy oly törvényhozást kapjunk, mely a nemzeti akarat hamisítatlan képviselője és igazi kifejezője."[15] A beterjesztést szellemes közbeszólások tarkították. Amikor például Karafiáth a nyílt szavazás előnyeit fejtegetve kijelentette, hogy a nyílt állásfoglalás lehetővé teszi, hogy a szavazónak legyen bátorsága, Andaházi-Kasnya Béla közbekiáltott: „Beveretni a fejét!" A nyílt szavazás érdekében Karafiáth még a szociáldemokrata Kunfit is idézte, aki szerint „a nyílt szavazás a prémium jellegével bírt".

Ezek után nézzük a javaslatot. Az első szakasz szerint választójoga van minden férfinak, aki 24. életévét betöltötte, 10 éve magyar állampolgár, két év óta egy helyben lakik, és négy elemi iskolát végzett. Régi jogon választó az, aki szerepel az 1918. évi névjegyzékben. Választójoga van ezenkívül minden nőnek, aki 30. életévét betöltötte, 10 éve magyar állampolgár, legalább négy elemit végzett, vagy mint törvényes feleségnek legalább két gyermeke van, vagyonának jövedelméből vagy keresetéből tartja fenn magát, továbbá a nyolc középiskolát végzett nő, vagy a hasonló képzettségű férfinak a felesége.

A második szakasz a választhatóságot határozza meg. A harmadik szakasz ismerteti a tervezett választókerületi összevonásokat. Eszerint minden választókerület egy képviselőt választ. Budapesten az eddigi 22 egyéni választókerület helyett három listás választókerületet hoznak létre. Az 5. pont körül vita támadt, mivel ez rögzítette: „A szavazás községenként (szavazókörönként) éspedig a törvényhatósági városokban titkosan, másutt nyilvánosan történik."

[12] *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*. XVII. Athenaeum, 1922. 67.
[13] Uo. 72.
[14] Uo. 82.
[15] Uo. 83.

A vita, tekintettel a parlamenti ülésszak rövidségére, naponta 10 órán át is eltartott, de nem jutottak dűlőre. A legitimista, a liberális és a keresztényszocialista ellenzék szónokai egyaránt azt hangsúlyozták, hogy nincsen szükség új választójogi törvényre. Nagyon határozottan javasolták, hogy a nemzetgyűlés feloszlatása után a kormány a Friedrich-féle választójog alapján rendelje el a választásokat. Maga a miniszterelnök és párthívei a törvényjavaslat elfogadása mellett érveltek. Február 15-én még nem született semmilyen határozat. A Ház elnöke este 8 órakor megállította az órákat abban a reményben, hogy amennyiben mégis megegyezés jönne létre, azt a házszabályok értelmében lehessen ratifikálni.

Az óra állt, de az idő haladt, és kormányzói leirattal február 16-án berekesztették a nemzetgyűlést. A következő nemzetgyűlés megválasztásának kiírását az utolsó ülés átutalta az alkotmányjogi értekezlet hatáskörébe. A vita ott tovább folyt, és az a nézet került többségbe, mely szerint választójogi törvény híján a választásokat a Friedrich-féle választójogi rendelet némi módosításával ki lehet írni. A bizottság határozata nem győzte meg a miniszterelnököt. A sajtó képviselőinek adott tájékoztatón kijelentette, hogy kormányának szabad keze van a választójogi megoldást illetően, és a minisztertanács az elkövetkező napokban megoldja a kérdést. 1922. március 2-ára készen volt a nyolc fejezetből, 117 szakaszból álló a választójogi rendelet, amely nagy körültekintéssel határozta meg a választási rendszert. A választást és a választhatóságot illetően lényegében összhangban állt az el nem fogadott választójogi törvényjavaslattal. A 11. szakasz kimondta: „A szavazás községenként (szavazókörönként) éspedig Budapest székesfővárosban és a 10. §. 2. pontjában jelzett új kerületben az arányos képviseleti rendszer szerint lajstromos szavazással titkosan, a többi törvényhatósági városban az általános többségi rendszer szerint titkosan, más választókerületekben pedig az általános többségi rendszer szerint, nyilvánosan történik."[16] A rendelet szerint a nyílt választásokon nem volt kötelező a részvétel, a titkos választás azonban kötelezőnek minősült.

Az induló pártok és programjaik

Az agitációban, a politikai küzdelemben és magán a választásokon tíznél is több párt vett részt, továbbá két csoport eltérő politikai nézeteket valló pártonkívüli. A pártok 1921–1922 folyamán felhívásokban, programnyilatkozatokban összegezték a jövőt illető elképzeléseiket és tennivalójukat.

A kormányzópárt 1922 februárjában „véglegesítette" profilját, amelyet a választásokon kívánt elfogadtatni a választókkal. A harc a hatalomért lényegében az elődpárt,

[16] *Magyarországi rendeletek tára 1922*. 21.

az Országos Kisgazda- és Földművespárt soraiban ment végbe. E párt a valóságban 1919 őszétől fúziós pártegyesülés volt, amely magában foglalta a kisgazdaérdekekért folyó küzdelmekben elkötelezettek elképzelését éppen úgy, mint a konzervatív agrármegoldások híveinek nézeteit. Helyesen állapítja meg tanulmányában Sipos József,[17] hogy lényegében a liberális agrárdemokrata és az újkonzervatív agrárius szárny küzdelméről volt szó. Csakhogy e küzdelemben egyre halványult a liberalizmus, és egyre nagyobb erővel érvényesült az újnak nem mondható konzervativizmus.

A liberális agrárdemokrata szárny 1921. február 15-e után lényegesen meggyengült. Miután megalakult Rassay Károly Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Pártja, az a liberális szárny egy részét magához vonzotta. Innentől kezdve a párt vezetésében a Nagyatádi Szabó István vezette csoport dominált, amely a kis-, közép- és gazdagparasztok érdekeit védte hol liberális platformon, hol tétova a liberalizmussal. A párt irányításában egyre nagyobb befolyást szerzett a Rubinek vezette agrárius csoport, amely elsősorban a középbirtokosok és a gazdagparasztok szószólója volt. 1921 folyamán megnőtt a Horthy Miklóst egyértelműen támogató Gömbös Gyula vezette csoport befolyása, mely csoport látszólag elismerte a Nagyatádi által követendő politikát, de cselekedeteiben a radikális jobboldal nézeteit érvényesítette, és Bethlen Istvántól várta, hogy realizálja politikai elképzeléseit.

A győzelem napja: 1922. február 23. Gróf Bethlen István és 20 társa ezen a napon belépett a Kisgazdapártba, s Bethlen az így létrejött Egységes Párt irányítója lett.

Programját, amely harmincegy pontból állt, 1922 tavaszán kiáltványban tette közzé. Első pontja meghatározta a program célkitűzését és szellemiségét. „Követeljük a magyar alkotmány, a gazdasági és társadalmi élet újraépítését, keresztény-keresztyén nemzeti alapon."[18] A további pontok a királyság megőrzésének, a felsőház korszerűsítésének fontosságát hangsúlyozták. A program szólt a földreform „nemzetmegerősítő" jellegéről. Nem zárkózott el a szövetkezeti gazdaság támogatásától, a progresszív adórendszer megteremtésének követelésétől sem. A kormánypárt a választásokat illetően a községenkénti titkos választójog megteremtése és a választás tisztaságának intézményes biztosítása mellett tört lándzsát.

A program kibocsátását követő napok és hónapok eseményei azután bebizonyították, mennyire kellett komolyan venni a programban foglaltakat. Bethlen már a választási agitáció előkészítésekor több, „Igen bizalmas" jelöléssel ellátott levelet küldött szét. Március 3-án például Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszterhez írott levelében azt kérte, hogy a földreform-agitációt megfékezendő három nap alatt készítsen számára rendelettervezetet. Ravasz László református püspökhöz pedig azzal a kéréssel fordult, hogy intézze el Bakó József református lelkész visszalépését Nagykőrösön, mivel fellépése a kormány jelöltjének, Ráday Gedeonnak a köreit zavarja.[19]

[17] Sipos József: *A Kisgazdapárt struktúrája és a bethleni konszolidáció kezdetei. Parasztkérdés 1890–1930.* Szeged, 1985.

[18] *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Kossuth Könyvkiadó, 1991. 64–67.

[19] *Bethlen István titkos iratai.* Kossuth Könyvkiadó, 1972. 86–87.

Szintén február 22-én jött létre a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja maradék csoportjaiból (melyek nem kívántak a kisgazdákkal egyesülni) a Keresztény Nemzeti Egyesülés Többségi Pártjaként ismert politikai csoportosulás. A pártot Vass József és Bernolák Nándor képviselte a Bethlen-kormányban. Kiáltványuk 1922. április 27-én jelent meg. Hangoztatták a király nélküli királyság létjogosultságát, ám késznek mutatkoztak mindent megtenni, „hogy a törvényes király homlokán újra felragyogjon Szent István koronája".[20]

A Keresztény Földmíves- és Polgári Párt az után alakult, hogy a miniszterelnök bejelentette az új Egységes Párt megalakítását. A párt e nevét akkor vette föl, amikor az egyesülés hírére a KNEP-ből kilépő gróf Andrássy Gyula és tíz képviselőtársa csatlakozott a Friedrich vezette Keresztény Nemzeti Párthoz. Ez az alakulat ekkor komoly ellenzéki erőt jelentett, a parlamenti frakcióban harmincan foglaltak helyet. A rövid pártprogramból is kitetszik határozott legitimizmusa: a Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvénycikket együtt kívánta megsemmisíteni a trianoni béke becikkelyezéseiről szóló törvénnyel. Mindezt „erőszak nélkül, csupán alkotmányos úton" egy majdani kedvező külpolitikai helyzetben. Addig a fő feladat „a mutatkozó politikai és gazdasági lezüllést mielőbb megakasztani". A program a képviselni kívánt társadalmi csoportok között jelölte meg a „különböző sorsú földművelőket, a városi polgárokat és „a magyar érzésű és a keresztény világnézetet valló ipari munkásságot" is.[21]

Ha összevetjük a Kisgazdapárt 1921. évi eseményeinek történetét a „maradék" KNEP történetével, bizonyos hasonlóságokat fedezhetünk fel. A Kisgazdapártban 1921 folyamán bukkantak elő a párton belüli különbségek, a lényegében szétvert, finomabban fogalmazva sok változást megélt KNEP-en belül is fennmaradt az ellentmondásos és ellentétes indulatokat is hordozó heterogén összetétel. Ezt mutatják az eddig már bemutatott utódpártok, és erre utal a Keresztény Nemzeti Egyesülés kisebbségi pártjának léte, mely Keresztény Szocialista Pártként is ismeretes volt, és Haller István vezette. A húszas évek elejei pártmozgásokban e párt is átment az összeolvadás és szétválás számos szakaszán, de bizonyos szervezeti és nézetbeli önállóságát mindig sikerült megőriznie.

A Keresztény Szocialista Párt a kormányalakítást részben támogatta, részben ellenezte. Ellenzéki volt a kormány választójogi, szakszervezeti és szociálpolitikai megnyilvánulásaival szemben, de megértést mutatott a kormány „népi", nemzeti és keresztényi alázatot hirdető politikája iránt. Ez jutott kifejezésre az 1922. május 10-én nyilvánosságra hozott választási programjában is, amelyet a párt ellentmondásosságára jellemző módon május 11-én a *Nemzeti Újság* (a csendőrség által is keresztény nemzeti szelleműnek minősített lap) tett közzé, hogy azután 10 nap múlva, 1922. május 20-án a *Szakszervezeti Élet*ben is közreadják.

Ha az eddig bemutatott pártok választási programját összevetjük egymással, azt látjuk, hogy ha egyesekben van is némi ellenérzés az Egységes Párt politikájával szemben, mégsem a különbségek, hanem a lényegi hasonlóságok dominálnak bennük. Valamennyi szinte érzelemmentesen nemzeti, mélységesen keresztény, esetenként kereszt-

[20] *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* 81.

[21] Uo. 60.

tyén. A „nemzeti gondolat" ilyen nagymérvű előretörését a trianoni béke határozatai és Magyarországot sújtó következményei némiképpen érthetővé is teszik. De ha alaposabban elemezzük a programokat, a revíziókövetelésen túl alig találunk bennük konkrét megoldási javaslatokat a helyzet rendezésére, a politikai és gazdasági feladatok meghatározására.

Milyen „ajánlatokkal" akartak az ellenzéki pártok tért hódítani? A Függetlenségi Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt 1922. május 10-én közzétett *Mit akarunk?* című programja az emberi szabadságjogok védelméért szállt síkra. „Azt akarjuk – szögezi le a nyilatkozat –, hogy szűnjön meg a politikai üldözés, hogy minden családapa emberi békességben dolgozhasson gyermekeiért és hazájáért."[22] Munkával akarja Magyarországot a megbecsült európai államok sorába állítani. Szót emel az állami pénzpazarlás ellen; a megtakarítást az adófizető polgár helyzetének megkönnyítésével hozza kapcsolatba: a progresszív adórendszer bevezetését tartja célszerűnek. Ellenzi a fogyasztási adókat, mondván: „A fogyasztási adó a legnagyobb igazságtalanság, mert ebben mindig az fizeti a jövedelméhez képest a legnagyobb adót, akinek legkisebb a jövedelme."[23]

Ezután a párt kifejti nézeteit az egyes társadalmi csoportok nehézségeiről, sérelmeiről. Ismerteti a háború áldozatainak, a rokkantaknak, a hadiözvegyeknek, a hadiárváknak a siralmas helyzetét, a nyugdíjasok kiszolgáltatottságát stb. A nehézségek megoldására reformot javasol. Bírálja a földreform végrehajtásának lassúságát, a nagybirtok fennmaradásának hátrányait a mezőgazdasági és ipari fejlődés szempontjából. A földreform hasznosságának kifejtésénél a környező országok sikeres földreform-politikáját is számba veszi, s konkrét számításokat végez a hazai teendők végrehajtásához. Alkotmányjogi kérdésekben – mint például a háború és béke vagy a királykérdés – népszavazást javasol. A dolgozó ember bevonása az aktív politikába, azaz a demokrácia megszilárdításának igénye is megfogalmazódik a programban.

Ugyancsak a demokratikus Magyarország megvalósításáért küzdött a Vázsonyi Vilmos vezette Nemzeti Demokrata Párt. E párt választási célkitűzéseit 1922. május 15-én maga a párt vezetője hozta nyilvánosságra beszédében. E programbeszéd a városi kispolgárság gondjait helyezte előtérbe. Élesen elítélte az antiszemitizmust. A magyarság nemzetközi tekintélyét és hazai önbecsülését a párt a 19. század demokratikus hagyományainak szellemében akarta helyreállítani. „Jöjjön vissza a Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Szemere Bertalan Magyarországa, Jókai és Petőfi lánglelkének Magyarországa, nem pedig az apró gyűlölködő törpéknek Magyarországa, akiknek annyi közük van a nagyokhoz, mint azoknak a bizonyos darazsaknak a nemes paripa hagyományaihoz és életéhez."[24]

Lényegében a többi ellenzéki párttal összhangban állt a gróf Batthyány Tivadar vezette Függetlenségi 48-as Kossuth-párt programja. E párt helyzetét jelentősen nehezítette, hogy az 1918-as forradalomban részes párt folytatójának tekintették. A tárgyalt időpontban vezetési nehézséggel is küzdött.

[22] Uo. 68.
[23] Uo. 70.
[24] Uo. 90.

Az ellenzéki pártok sorában indult a választásokon a magyar ipari proletariátus több mint két évtizede működő pártja, az eddig parlamenten kívüli Magyarországi Szociáldemokrata Párt is. Nehéz évek álltak mögötte. A Tanácsköztársaság megdöntését követően, 1919. augusztus 24-én újjáalakult. Bár az újjáalakulást kimondó konferencián az 1903-ban elfogadott programját és szervezeti szabályzatát helyezte hatályba, az adott helyzetben az új vezetésnek új feladatokkal kellett megküzdenie. Nem adta fel a hatalom megragadására és új társadalmi, gazdasági rend létrehozására irányuló távlati törekvéseit. Az ellenforradalmi hatalommal vívott küzdelmében a polgári demokratikus követelésekért folyó harcot tartotta elsődlegesnek. Ugyanakkor legális politikai működésének kialakítása a kormányzattal való tárgyalásokra, majd 1921 decemberében a Bethlen-kormánnyal való megegyezésre kényszerítette. A Bethlen–Peyer-paktum, azaz a kormánnyal történt megegyezés szabadabb mozgási lehetőséget biztosított a MSZDP-nek, és megadta a lehetőséget, hogy a szűk és ellenőrzött választójogi rendelet alapján részt vehessen a választásokon. Az ellenzéki beállítottságú pártok közül a legszervezettebb volt. Hagyományai, a választójogért folytatott több évtizedes harcok, valamint tömegeinek növekvő politikai aktivitása indokolta, hogy az 1922-es választásokon részt vegyen. A pártválasztmányon belül mégis hosszas vitákat folytattak, míg megszületett ez a döntés. A részvétel mellett kardoskodók legfőbb érve volt, hogy „a modern osztályharc fegyverei közé tartozik a parlamenti tevékenység is". Választási agitációjában, majd a parlamentben 1922. június 28-án felolvasott elvi deklarációjában a polgári demokrácia követelményeit állította szembe a kormányzattal. Más ellenzéki pártokhoz képest szociálpolitikai kérdésekben élesebben bírálta a kormányzatot. Állást foglalt Trianon revíziója mellett, de hangsúlyozta, hogy elutasít minden céltalan, kalandos és veszedelmes vállalkozást.

A felsorolt és eddig ismertetett pártokon kívül a választásokon indult még a Heinrich Ferenc vezette Nemzeti Polgári Párt lényegében nemzeti liberális programmal, a Dénes István vezette Magyarországi Munkáspárt az alföldi földmunkások és törpebirtokosok szószólójaként, továbbá a 48-as Kisgazdapárt.

A választási kampány

IV. Károly 1922 április 1-jén bekövetkezett halála nyilván megkönnyebbülést jelentett Horthy és a kormányzat számára. A nemzeti gyászt, melyet még ugyanazon a napon elrendelt Klebelsberg Kunó belügyminiszter, egyúttal arra is felhasználták, hogy április 18-ig minden politikai népgyűlés megtartását betiltsák más nyilvános rendezvények, például mulatságok mellett. Ez is fékezte a választási agitációt, és esetenként az ellenzék gyűléseinek lehetetlenné tételével a kormánypárt esélyeit növelte. A rendelet és a már márciusban megindult választási hadjárat is arra utalt, hogy a főispánok, alispánok, szolgabírák fontos feladatuknak tartották, hogy a „nép" megértse a választás, pontosabban a kormányzó pártra való szavazás fontosságát. A tisztségviselők ilyetén hajlandóságát elő-

segítette, hogy amint azt egy korabeli jelentésben olvashatjuk, „minden jegyző, minden vasutas, minden korcsmáros és trafikos szigorú parancsot kapott, hogy a kormánypárt jelöltjére kell szavaznia, mert különben elveszíti állását, italmérési jogát".[25] Itt jegyezzük meg, hogy az iratok tanúsága szerint az alispánok az ellenzékkel kapcsolatos, nem egészen törvényesnek mondható eljárásaikról szóló összegező jelentéseiket csak utólag adták le, mintegy bizonyítandó, milyen jól dolgoztak.

Gömbös Gyula a Keresztény Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt budapesti pártelnökségi irodájából írta egy honatyának, felsőőri Nagy Pálnak 1922. április 11-én: „A párt központja részéről arra helyezünk nagy súlyt, hogy a jelöltek legkésőbb 1922. április 15-én, azaz attól a pillanattól kezdve, amelyben a járásbíróságoknál átvehetők az ajánlási ívek, kerületük területén tartózkodjanak. Volnál szíves minden községbe ajánlási íveket juttatni, hogy ezáltal is a választók egy része a jelölt mellett le legyen szögezve."[26] Az ellenzéki jelöltekkel szemben a választási agitáció során a csendőrség bevetésétől sem idegenkedtek – jóllehet még abban sem bíztak meg teljesen. Gulácsy István főispáni teendőkkel megbízott alispán például ezt jelenti Gömbös Gyulának Tarpáról 1922. május 19-én: „Tiszaháti járási főszolgabíró 18-án Nagy Ernő Rassay-párti képviselőjelölt internálását hozta javaslatba, és elrendelte nevezett őrizetbe vételét. Csendőrök, akik öt szekéren, Tarpáról Vásárosnaményba kísérték, elnézték, hogy szekerét útközben felvirágozzák." Ez utóbbi mondatot Gulácsy a miniszterelnök figyelmébe is ajánlja, és egyúttal jelenti, hogy e „csendőrszolidaritásról" értesítette a kerületi csendőrparancsnokságot.[27]

A választási kampány legdöbbenetesebb eseménye a pokolgépes merénylet volt. Az ellenzéki pártok tagsága által látogatott Erzsébetvárosi Kör Dohány utcai helyiségében 1922. április 3-án a szokásos hétfői társasvacsorára gyűlt össze a tagság. Sokan jelentek meg, hiszen hivatalos volt Rassay Károly, Ruppert Rezső és Sándor Pál. A vacsora érdekes politikai összejövetelnek ígérkezett. Az eszmecsere azonban elmaradt. Nemcsak azért, mert az említett meghívottak késtek, hanem mert fél kilenckor a kör dísztermében bomba robbant. A merényletnek néhány halálos áldozata és csaknem negyven sebesültje volt. Az ellenzéki sajtó elszörnyedve tudósított a Magyarországon enyhén szólva szokatlan „politikai kampányról". Prónay Pál, a gyanúsított szélsőjobboldali Ébredő Magyarok Egyesületének oszlopos tagja viszont sajnálkozott, hogy a demokrata vezérek – késve a vacsoráról – életben maradtak: „...tiszta véletlennek köszönhették életüket – köztük dr. Vázsonyi Vilmos... is. Sajnos, az áldozatok jobbára jelentéktelen személyek voltak."[28]

A választási kampány tehát nem ígérkezett egyszerűnek, de nemcsak az ellenzék, hanem a kormány sem tartotta szerencsésnek a „hadjárat" ilyen módját. Báró Korányi Frigyes volt pénzügyminiszter például így kommentálta a merényletet: „Gazdaságilag

[25] MOL K. 149-1922-10.
[26] Fehér megyei Levéltár. Főispáni Iratok. Gömbös Gyula ügyvezető alelnök levele 1922. április 11.
[27] *Bethlen István titkos iratai.* 88.
[28] *A határban a Halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Kossuth Könyvkiadó, 1963. 330.

óriási kárt okoz az országnak ez a véres esemény, mert a külföldi tőke nem bolond, hogy idehozza a pénzét, mert az ilyen események nem a konszolidáció jelei."[29]

A merényletet követő politikai nyilatkozatok arra utalnak, hogy a robbantás az ellenzék politikai kampányának lehetőségeit növelte. Legalábbis a fővárosban, de egyes vidéki városokban is. Maga a miniszterelnök – útban a genovai konferenciára – a vonaton adott nyilatkozatában is elítélte a merényletet, de mint gyakorlott politikus, másutt kereste a valóságos felelőst: „Nem a magyar kormány jóakaratán és energiáján múlik, ha bizonyos bűncselekmények elkövettetnek, hanem... azoknak a szenvedéseknek a következményei, amiknek az ország a békeszerződések és a békeszerződések végrehajtása következtében ki van téve."[30]

A választási agitáció, mely IV. Károly temetése, majd az erzsébetvárosi bombamerénylet miatt szünetelt, április 18-a után teljes hevességgel indult újra. Celldömölkön Vass József kultuszminiszter választási beszédét „tűz van, tűz van" kiáltással zavarták meg. A tömeg szétfutott, a miniszter abbahagyta beszédét, a csendőrök és a tömeg egymásnak ment. Egy csendőr leszúrt egy tüntetőt. Szinte mindegyik választási gyűlésen történt valamilyen incidens, és többször is bevetették a csendőrséget.

Az ilyen gyűléseket általában vasárnap tartották, de a vasárnapi választási nagygyűlések sokszor elmaradtak. Ezt példázza Sávolt Ferenc szociáldemokrata képviselőjelölt eleki választási agitációs útja. Sávolt vasárnap délelőtt érkezett meg a községbe. Már a vasútállomáson igazoltatták, majd felszólították, jelentkezzen a főszolgabírónál. Igaz, hogy csak 24 órára volt tartózkodási engedélye, ez azonban nem akadályozta meg a hatóságot abban, hogy 48 órán át „lássa vendégül". A szolgabíró ugyanis szintén agitációs úton volt, és csak hétfőn tért haza. Ekkor viszont nem egészen a bethleni propagandabeszéd szellemében közölte a szociáldemokrata képviselőjelölttel: „Egyáltalán nem érti, hogy a szociáldemokrata párt miért küld jelöltet az eleki választókerületbe, holott ott ipari munkásság nincs. Márpedig az ő fölfogása szerint a szociáldemokrata pártnak csak ipari kerületekben szabad jelölteket állítania. Neki különben is utasítása van arra, hogy szociáldemokrata képviselőjelöltnek tartózkodási engedélyt ne adjon, és szociáldemokrata gyűlést ne engedélyezzen..."[31]

Nem járt jobban a Rassay-párti Fényes László sem, aki ellen a kormánypárti *Szózat*ban 1922. május 5-én minősíthetetlen hangvételű cikket írtak, felhánytorgatták politikai múltját, majd Verpeléten a főszolgabíró kiutasította a járás területéről, sőt az internálását is javasolta. Maklár községben a Rassay-párt egri képviselőjét érte inzultus. Amikor ugyanis dr. Csepányi László a községbe érkezett, hogy ott a választójogi rendeletben foglaltak előírása szerint a hivatalos ajánlási íveket párthíveivel aláírassa, két csendőr feltűzött szuronnyal arra kényszerítette, hogy vonatra szállva visszautazzék Egerbe. A biztonság kedvéért el is kísérték.[32]

[29] *Pesti Hírlap,* 1922. április 5.
[30] *Pesti Hírlap,* 1922. április 8.
[31] *Népszava,* 1922. május 4.
[32] *Jövő,* 1922. május 7.

1922. május 14-én csak Budapesten 134 népgyűlést tartottak. A rend biztosítására kivonult a budapesti államrendőrség tisztviselői karából a fogalmazók zöme. A rendőrségi jelentés szerint csak a III. kerületben, az Apáti utcában történt rendbontás. Pásztor Imre vasutas ugyanis szót emelt az ártatlanul lecsukott vagy internált munkások érdekében. Felszólalását a tömeg hatalmas morajlása kísérte. E helyeslés kiváltotta a hatóság képviselőjének ellenérzését, a gyűlést feloszlatták, a felszólaló ellen eljárás indult.

Csanád vármegyében például az alispán május folyamán több, főleg ellenzéki gyűlést nem engedélyezett. „Csongrádban a csendőrség szintén nem engedélyez számos gyűlést, sok szavazónak veréssel vagy nyolcnapi elzárással kíván »politikai tájékoztatást« nyújtani."[33] Esztergomban kifejezetten munkásellenes hangulat alakult ki. Amikor pedig Leányváron a bányászzenekar az Internacionálét kezdte játszani, a karhatalom a gyűlést feloszlatta.

Figyelemmel kísérve a választási gyűléseket, gróf Apponyi Albert joggal írhatta jászberényi választóihoz intézett nyílt levelében: „A választási mozgalom napról-napra erőszakosságot termel, a közszabadságok helyreállítása csak látszólagos."[34]

A plakátragasztás szabadságát is megakadályozta a kormány azzal, hogy a falragaszokra is kiterjesztették a kalapácsrendeleteket: azaz a falragaszok és plakátok terjesztéséhez hatósági engedély kellett, és a hirdető vállalatok csak ilyen engedély bemutatásával vállalhattak el megrendeléseket plakátkészítéshez és -terjesztéshez. Ennek ellenére május közepén, amikor a választási agitáció elérte csúcspontját, naponta – a sajtó szerint – 50 000–60 000 plakátot ragasztottak ki. A cenzúrahivatalnak e plakátözön kétségkívül sok munkát adott, de mivel az engedélyezési kérelmet meg kellett fizetni, az illeték például a fővárosnak több mint kétmilliós jövedelmet is hozott.[35]

A választójogi rendeletnek, a választási agitációban kialakult káosznak, a szabad agitációt akadályozó helyi intézkedéseknek viszont ellentmondanak Bethlen István megbékélést sürgető és ígérő választási beszédei. 1922. április 30-án Egerben kijelentette: az Egységes Párt követeli „a teljes egyenjogúságot, a polgári rendet, társadalmi téren a szociális és felekezeti békét, politikai téren a pártszempontok háttérbe szorítását, erős parlamenti alappal bíró kormányzatnak megteremtését".[36]

Szinte ugyanezeket a gondolatokat öntötte formába április 30-án a győri II. választókerületben a szociáldemokrata Miákits Ferenc. „A szociáldemokrata párt az új nemzetgyűlés egyik legfontosabb föladatának az »igazi jogrend« és jó belpolitika megteremtését tartja, hogy ezzel is előmozdíttassék az igazságtalan trianoni békeszerződés revíziója. A jó belpolitikának az alapja pedig az igazi általános, egyenlő és titkos választójog, mindennemű politikai üldözések megszüntetése, minden kivételes törvény hatályon kívül helyezése, a közszabadságok teljes biztosítása, az ország valamennyi állampolgára részére vallás- és osztálykülönbség nélkül. A fegyelmi után elbocsátott közalkalmazottak ügyének revízió alá vétele, a teljes tanszabadság megvalósítása a numerus clausus eltörlésével. Gazdasági téren az első és a legfontosabb teendő az, hogy a külfölddel megfelelő kereskedelmi szerződések kötessenek, mert amíg a területi integritásról nem lehet beszélni, legalább a gazdasági integritás álljon helyre."[37]

A gondolatok „egybecsengése" ellenére jelentős a különbség az MSZDP és az Egységes Párt politikája között. Történelmi tény: a szociáldemokrata párt mögött három évtized és két forradalom állott, melynek során küzdött a fenti idézetekben megfogalmazott gondolatok megvalósításáért. Az ellenforradalmi kormányzat mögött pedig a cselekedetek hosszú sora állott, amelyekkel minduntalan megsértette a szabadságjogokat. Elég itt megemlíteni az itt tárgyalt, 1922-es választójogi rendelet létrejöttének körülményeit és funkcióját.

Az ellentmondásos helyzetet érzékletesen fejezte ki a keresztény ellenzék pártja is. Április 30-án gróf Apponyi Albert Szombathelyen, majd Kőszegen mondott beszédet. Szombathelyen kijelentette: „Minden reakciós ember hirdeti, hogy ő a szabadság bajnoka. Az egységes párt ugyanezt teszi..." Majd hozzáfűzte: A párt (tudniillik a Kisgazdapárt) amelyre az egységes párt épült, „hirdette az agrárdemokráciát és az általános titkos szavazást. Az egységes párt programja a választási jogban tömeges jogfosztás és nyílt szavazás. Ha ilyen ellentétes követelések egy pártban tömörülnek, akkor valaki be van csapva, csak azt nem tudjuk, kicsoda..."[38]

Apponyi (aki hagyományosan Jászberényben indult, pártonkívüliként) Kőszegen is támogatta az ott fellépő Andrássyt, illetve helyi jelöltjüket, Lingauer Albint. Kőszegen Apponyi sikerét az is erősítette, hogy a város németajkú lakosságához német nyelven szólt, méltatva hűségüket Magyarországhoz.

Mintegy válaszul az ellenzéki programbeszédekre – ami arra utal, hogy a pártok és jelöltjeik jól ismerték a választás tétjét és saját felelősségüket – Klebelsberg Kunó ugyancsak április 30-án, délután Sopronban mondta el programbeszédét. A királykérdés, a felekezeti kérdés, valamint a város és falu ellentétei álltak a beszéd középpontjában. A belügyminiszteri széket betöltő szónok a királykérdés felvetését a legnagyobb veszélyként aposztrofálta. A felekezeti kérdésben egy 1919 decemberében elhangzott kijelentésére utalt vissza, amely szerint nem kapható általános és agresszív antiszemitizmusra. A falu és város közötti ellentét szításában veszteséként a magyar népet jelölte meg. Végezetül a bethleni politika jegyében és védelmében maga is a választójogi rendelet létjogosultsága mellett tört lándzsát. Beszédét azzal a kecsegtető reménnyel zárta, hogy a második nemzetgyűlés színvonala és működése az elsőt lényegesen felül fogja múlni. Megígérte, ha ez sikerül, olyan közigazgatást fog alkotni, amely elsősorban nem büntető, megtorló, hanem mindenekelőtt segítőkész.[39]

A liberális ellenzék állásfoglalását plasztikusan, elgondolkodtatóan és találóan tükrözte Rassay Károly Nagykanizsán és Kiskanizsán elmondott beszédében. Elítélte az elvtelen irredentizmust, és ügyesen összekötötte a hazai állapotok jellemzésével. Jogosan

[33] *Népszava*, 1922. május 24.
[34] *Népszava*, 1922. április 29.
[35] *Az Est*, 1922. május 20.
[36] *Pesti Hírlap*, 1922. május 3.

[37] *Népszava*, 1922. május 4.
[38] *Az Est*, 1922. május 3.
[39] Uo.

tette fel a kérdést: „Ha idebent ilyen viszonyok vannak, ha eltiporják a népjogokat és a jogfosztást emelik uralomra, hogyan ápoljuk az irredentizmus gondolatát?"[40]

Az együttműködés lehetőségeit latolgatta Vázsonyi Vilmos is egyik választási beszédében. „A társadalmi és nemzeti egység útjára kell lépnünk – mondotta, és bírálta Bethlent – A miniszterelnök egysége abból áll, hogy párosítani akarja a gyűlölködést és a szeretetet. Az ébredőket és azokat a szabadelvűeket, akik minden hatalom számára szívesen lefekszenek..."[41] Ugyanakkor felelevenítette az antiszemitizmus veszélyét, de remélte is, hogy az nem lesz úrrá a kurzuson.

Májusban sűrűsödtek a választási gyűlések. Május 7-én, vasárnap például csak a szociáldemokrata párt 50 gyűlésen vett részt országszerte. Szónoklatoktól és a programokban közzétett ígéretektől volt hangos az ország. Az elkeseredettség, a kiábrándultság és a reménység egyaránt jellemező volt mindenütt.

Május 22-én volt az utolsó vasárnap, amikor még a szavazások előtti lázban égett az ország. „A választási agitáció utolsó vasárnapja van holnap. Az összes pártok jelöltjei és a pártvezérek még egy utolsó nagy nekilendüléssel igyekeznek eszméik számára híveket toborozni" – írta a *Magyarország*. Az elkövetkező napok sajtója a nagy választási beszédekkel és a választást követő bankettek, ünnepi vacsorák eseményeivel telített. A választási agitációból természetesen kivette részét a kor vicclapja, a *Borsszem Jankó*. Egyik pártot, egyik jelöltet sem kímélve javasolta:

„Válasszatok! És vissza ne riasszon
Holmi erőszak, szép szelíd nyomás.
Kedves ez ősi nemzeti vonás,
Szénhajítás, bűzbomba, puskatusok:
Van ebben némi játékos erő
És mindannyinál hangosabban puffog
Maga a Száj, a Szóló, az Erő."[42]

A választójogi rendeletnek megfelelően nyolc nappal a választások előtt már mindenféle népszerűsítés tilos volt a választókerületekben, de a politikai összecsapások és manőverezések a szavazás közben is folytatódtak. Ellenzéki és a kormányhoz közel álló pártok támogattak egy-egy jelöltet, visszalépésre, félreállásra kényszerítettek egy-egy politikust, ahogyan a változó helyzetnek megfelelően helyesnek és fontosnak tartották.

Sommázva a „neves" napok eseményeit, igazat kell adni Vanczák János megállapításának, amely a *Szocializmus* júliusi számában olvasható: „Mindenki, aki ismeri a magyarországi választások történetét, kénytelen megállapítani, hogy a legféktelenebb párturalom idején sem voltak itt annyira tisztátlan választások, mint amilyen ez volt, amely az újból kifoltozott Bethlen-kormánynak adta meg a többséget. Az olyan politikai iránYzattól, amely így igyekszik megalapozni és biztosítani a maga hatalmát és uralmát, alig van várnivalója az országnak és az ország népének. Teljesen előrelátható, hogy itt most a régi, reakciós, minden demokrácia elől elzárkózó nagybirtokos és nagytőkés osztályok

[40] *Az Est*, 1922. május 3.
[41] *Pesti Hírlap*, 1922. május 22.
[42] *Borsszem Jankó*, 1922. május 21. Részlet a *Válasszatok* c. versből.

egyeduralmáért folyik a játék, a polgári demokrácia visszaszorításával. Egyetértésünk mellett kritikailag ehhez csak annyit mondhatunk, hogy a polgári demokráciát nem kellett »visszaszorítani«, hiszen legfeljebb, mint messzibe nyúló vágyálom élt egyes ellenzéki csoportok, pártok körében."

A választások eredményei

A választásokon 1 812 906 választópolgár vett részt. Az 1922. május 28-án, június 1-jén, június 12–13-án és 15-én sorra kerülő választások és pótválasztások a 2200/922. ME. sz. választójogi rendeletnek és a hozzá tartozó kiegészítő rendeletnek megfelelően folytak le.

Az első fordulóban, 1922. május 28-án, a választók 141 mandátumról döntöttek: 141 kerületben 86 egységes párti képviselő (61%), 1 Heinrich-párti (0,7%), 2 Ernszt-párti (1,4%) jutott mandátumhoz. Azaz a kormánypárt és támogatói, a Keresztény Egység Tábora jelöltjei 89 mandátummal e fordulóban az elnyerhető mandátumok 63,1%-át kapták. Az ellenzék eredményei: 1 mandátum 48-as kisgazda (0,7%), 4 mandátum pártonkívüli (2,8%), 2 mandátum Rassay-párti (1,4%), 4 mandátum MSZDP (2,8%), 1 mandátum nemzeti demokrata (0,7%), 1 mandátum 48-as Kossuth-párti (0,7%), 2 mandátum Haller-párti (1,4%), 1 mandátum nemzeti munkáspárti (0,7%). Az ellenzék összesen 16 mandátumhoz jutott, azaz a mandátumok 11,3%-ának birtokosa lett. Harminchat kerületben kellett tartani pótválasztásokat. Május 28-án az Andrássy–Friedrich-pártnak, valamint a Honvédelmi Pártnak nem sikerült mandátumhoz jutnia.

1922. június 2-án 104 kerület választott képviselőt. Ez alkalommal 74 kerületben folyt nyílt szavazás, négy kerületben pedig, ahol a lajstromos szavazással 30 képviselőt választottak, titkos szavazással voksoltak.

Ha figyelembe vesszük a május 28-i választás adatait, úgy tűnik, a kormánypártnak nem volt oka különösebb izgalomra, hiszen elsöprő győzelmet aratott. A keresztény-nemzeti eszme hirdetése jól funkcionált, és országszerte szavazóurna elé szólította a polgárokat.

A június első napjaiban tartott budapesti és Pest környéki választások némiképpen módosították ezt a képet. Ebben szerepet játszott Budapestnek az ország életében betöltött gazdasági szerepe is. A főváros a maga politikai és gazdasági struktúrájával nemcsak a kormányt támogató pártok mozgásszabadságához nyújtott lehetőséget, hanem a vidéknél sokkal nagyobb lehetőséghez juttatta az ellenzéket támogató polgári erőket is. Mivel Budapest és környéke az ország ipari centrumát is alkotta, nyilvánvaló volt, hogy a néhány vidéki ipari központhoz mérten is itt fognak a munkások a legnagyobb számban az urnákhoz járulni. Ezek a szavazók többségükben az állami és közigazgatási hatóságoktól független egzisztenciák voltak, az ellenzéki pártok esélye is nagyobb volt, jobb eredménnyel kecsegtetett.

A budai választókerületben 68 500 szavazatot adtak le, ebből érvényesnek minősíttetett 67 232 szavazat. Minthogy a kerület hat képviselőt küldhetett a parlamentbe,

egy-egy mandátumhoz több mint 10 000 szavazat volt szükséges. A leadott szavazatok az induló pártok között az alábbiak szerint oszlottak meg:

Keresztény Egység Tábora	18 376
Keresztény Ellenzék	8 645
Nemzeti Demokrata Párt	7 562
Keresztényszocialista Párt	3 997
Nemzeti Polgári Párt	2 625
Gazdaságpolitikai Párt	2 511
Függetlenségi Párt	1 595
MSZDP	21 921

A szociáldemokrata párt egyik kerületi jelöltje Peidl Gyula volt, s őt Szegeden is megválasztották. Helyét Kéthly Anna vette át, aki ezzel a parlament egyetlen női képviselőjeként ahhoz a nehéz szerephez jutott, hogy pártja érdekeinek képviselete mellett általános, a nők életére és helyzetére is kiható határozatok idején a nők érdekeinek szószólójaként nyilvánítson véleményt.

A déli választókerületekben a szavazópolgárok 130 632 szavazatot adtak le, amelyből érvényes 125 230 szavazat. Ezek pártok közötti megoszlása a következő volt:

Keresztény Egység Tábora	22 145
Nemzeti Polgári Párt	3 674
Nemzeti Demokrata Párt	20 808
Szociáldemokrata Párt	51 798
Honvédelmi Párt	1 985
Andrássy–Friedrich-párt	11 297
Gazdaságpolitikai Párt	5 034
Keresztényszocialista Párt	8 463

Budapest északi választókerülete kilenc képviselőt küldhetett a parlamentbe, egy-egy mandátumhoz 13 252 érvényes szavazat kellett. A 119 269 érvényes szavazat a kerületekben induló hat párt között a következőképpen oszlott meg:

Keresztény Egység Tábora	12 952
Nemzeti Polgári Párt	3 174
Szociáldemokrata Párt	48 070
Keresztény Ellenzék	7 466
Nemzeti Demokrata Párt	44 060
Régi Friedrich-párt	3 547

Amint a számok is mutatják, ez volt a fővárosnak az a része, amelyben a demokrata és szociáldemokrata ellenzék programja, mindkettő a kormánypolitikával szemben a polgári demokrácia és elnyomottak érdekeit képviselve, széles körű megértésre talált.

A Pest környéki kerületben viszont a szociáldemokrata párt és a kormánypárt tört előre úgy, hogy az MSZDP egyúttal elsöprő győzelmet aratott. Pest-környék huszonkét, a fővárost övező község együttes választási körzete volt, melyek Alagtól Újpestig alkották e gyűrűt. 81 332 lakosuknak volt szavazati joga és 5 képviselőt küldhettek a parlamentbe.

Egységes Párt	10 953
Nemzeti Demokrata Párt	7 039
Keresztény Ellenzék	6 369
Keresztény Egység Tábora	6 133
Függetlenségi Párt	2 153
Honvédelmi Párt	1 433
MSZDP	45 829

A demokratikus ellenzék gyengesége, a kormányzópárt viszonylagos ereje már itt is kifejezte azokat a tendenciákat, amelyek vidéken még erőteljesebben érvényesültek: a Bethlen-kormány érdekeit szolgálták, és a társadalom gazdasági és politikai összetétele következtében ennek ellensúlyozására az MSZDP nem tudott eredményesen és tartósan érvényt szerezni elképzeléseinek.

Néhány titkosan szavazó vidéki városban, például Miskolcban, Győrött, a Viharsarok egy-egy városában vagy községében a jelöltek már szinte biztosak lehettek győzelmükben. A nyílt szavazás eredményeként a helyi szervek is szinte szavatolták a jelöltek sikerét. Amellett, hogy a fővárosban viszonylag erős ellenzéki pártpolitika érvényesült, az ellenzék helyét és szerepét országosan így jellemezhetnénk: a Dunántúlon, ahol mint ismeretes a katolikus klérusnak is számottevő politikai befolyása volt, az ellenzéket a protestáns egyházak képviselték vagy legalábbis támogatták. A Tiszántúlon, ahol az agrárszocialista mozgalomnak voltak nagy hagyományai, az ellenzék erejének jelentős bázisát és aktív szereplését ezek az erők adták.

Az Egységes Párt választási győzelmének – összhangban a választójogi rendelet nyújtotta lehetőségekkel – három módozata volt. Győzhetett a jelölt úgy, hogy egyhangúlag megválasztották. Ilyen győzelmet aratott az egységes párt 22 nyílt szavazású körzetben. Abszolút szótöbbséggel 23 nyílt szavazású körzetben győztek. Itt esetenként az is előfordult, hogy az ellenjelölt nemhogy nem volt ellenzéki, de még a kormányt támogató más párt tagjai sorában sem tartozott, hanem esetleg a helybeli egységes párti jelöltnek kellett egy megyei vagy máshova való egységes párti jelölttel megküzdenie. Voltak azután választókerületek, ahol az egységes párti jelölttel szemben teljesen váratlanul új ellenzéki jelölt tűnt fel, aki egyszerű szótöbbséggel győzött. Ez történt például a párton kívüli Mirbach Antal esetében Mohácson, Dénes István munkáspárti képviselővel Tótkomlóson. Országszerte 49 városban, községben – 35 községben került sor pártválasztásokra.

A kétségtelenül jól átgondolt, előkészített és megszervezett választásokon egy nagyon stabil, a kormány politikai elképzeléseit támogató választójogi rendelet szellemében működő választási rendszerben is születtek meglepetések. Ilyen „meglepetés" volt az a tény, hogy a magyar parlamenti életben először kapott képviseletet az MSZDP: 25 képviselő szerzett mandátumot a szociáldemokrácia gondolatainak kifejtésére. Az ellenzék viszonylag erős képviselete azt vetítette előre, hogy a kormányzat csak élénk parlamenti csatározások közepette tudja majd érvényesíteni elképzeléseit. A 245 tagú

országgyűlés a politikai pártállást tekintve 166 kormányt támogató, 76 ellenzéki, három közömbös párton kívüli képviselőből állott.

A mandátumok pártok szerinti megoszlása:[43]

Egységes Párt	140
Huszár–Ernszt-párt	15
Heinrich-párt	2
kormányt támogató pártonkívüli	9
Friedrich–Andrássy-párt	12
Haller-párt	8
Rassay-párt	8
Batthyány-párt	2
Vázsonyi-párt	4
ellenzéki pártonkívüli	17
MSZDP	25
„közömbös" pártonkívüli	3

Ebben az összetételben kezdte meg működését az új országgyűlés. Az új kormány (amelyben öt tárca cserélt gazdát) június 18-án mutatkozott be és tett esküt Horthy Miklós kormányzónál. Tagjai közül csak három volt nemzetgyűlési képviselő. A kormány felesketése után, 1922. augusztus 20-án megkezdte munkáját az új országgyűlés, amely a választási küzdelmek eredményeként a bethleni konszolidáció szellemében működött a következő választásokig.

[43] A pártokat vezetőik neve alapján adjuk meg, mivel szinte minden párt hivatalos nevében szerepel a keresztény, a nemzeti, vagy éppen a földmíves megjelölés.

Kende János

EGY TÚLNYERT VÁLASZTÁS – 1926

Az 1922-ben megválasztott nemzetgyűlést Horthy kormányzó 1926. november 15-én oszlatta fel, és az 1925-ben elfogadott új választójogi törvény alapján kiírta a képviselőházi választásokat. A választások december 8. és 15. között voltak, a kampányra viszonylag kevés idő jutott – főként ami az ellenzéki pártokat illeti, hiszen az időpontot nem ők választották meg. A második nemzetgyűlést akkor oszlatták fel, amikor a gyakran emlegetett jogfolytonosság jegyében lényegében befejeződött a Bethlen vezérelte konzervatív konszolidáció. 1924-ben kemény, sokszor a „boldog békeidők" politikai stílusát idéző parlamenti küzdelmek nyomán helyreállították a Tisza István-féle házszabályokat (amelyeket egykor Bethlen István is, még mint ellenzéki képviselő, hevesen bírált).

Megszületett a választójogról szóló 1925: XXVI. tc., amely kisebb módosításokkal törvényhozási úton erősítette meg az 1922-es nemzetgyűlési választásokat szabályozó 1922/2200 ME. sz. rendeletet. Ez utóbbi pedig az alkalmazásra soha nem kerülő Tisza-féle választójogi törvény (az 1913: XIV. tc.) némileg korszerűsített változata volt, amenynyiben – erős korlátozásokkal bár – lehetővé tette a nők számára a szavazati jog gyakorlását. Megszületett végül az 1918-as polgári demokratikus forradalom során önmagát feloszlatott főrendiház utódaként a felsőházról szóló törvény, az 1926: XXII. tc. Ez a jogszabály csakúgy, mint a választójogi törvény, a korábbi szabályozás korszerűsített változata volt, amennyiben a létrehozandó testület „rendi" jellegét erősen korlátozta a képviselet korporatív elve (bár a szakszervezeteknek nem kínáltak helyet a felsőházban). A jogfolytonosság törvényi-intézményi kereteinek helyreállítása persze csak a „felépítménye" volt a konzervatív konszolidációnak. E folyamat „alapját", bel- és külpolitikai, valamint gazdasági előfeltételeit azonban ugyancsak sikerült Bethlennek megteremtenie. Ezen az úton a legfontosabb lépések közé tartozott az 1921 decemberében megkötött Bethlen–Peyer-paktum, valamint a Kisgazdapárt „gleichschaltolása" 1922-ben, de fontos állomás volt Nagyatádi lojalitásának biztosítása érdekében a földreformnovella (az 1924: VII. tc.) megvalósítása is. Részben bel-, de részben külpolitikai szempontból elkerülhetetlen eleme volt az ország konszolidációjának a Gömbös Gyula vezette szélsőjobboldali csoport kiszorítása a kormánypártból. Az egykor a hatalomra is veszélyes fajvédők, ellenzékbe vonulva, a magyar pártstruktúra egyre inkább marginalizálódó, s gyakorlatilag kormányfüggő elemévé váltak.

Bethlen kormányfői tevékenységének egyik legnagyobb sikere az ország külpolitikai elszigeteltségének megszüntetése volt. Eredményesen biztosította a világháború győztesei közül Anglia és (Mussolini hatalomra jutása után) Olaszország támogatását, amivel az érintettek főként a kisantantországokban jelen levő francia dominanciát kívánták ellensúlyozni.

Bethlen az utódállamok nyomását más irányból is megkísérelte „blokkolni". Megbízásából 1922-ben a genovai konferencián Bánffy külügyminiszter titkos tárgyalásokat kezdett a szovjet kormány képviselőjével, Csicserin külügyi népbiztossal. Hogy Bethlen mennyire komolyan gondolta az orosz „nyitást", arra a legjobb bizonyíték Horthyhoz intézett 1926. szeptember 24-i levele, amelyben a kormányzót ideiglenes visszavonulási szándékáról tudósítja. Ebben a kissé politikai végrendelet jellegű dokumentumban az utódállamokkal szembeni külpolitikai lépések kapcsán ismét kitért a bevezetendő „orosz kapcsolatok"-ra.

Külpolitikai lépéseket kellett tenni a gazdaság stabilizálását biztosító feltételek megteremtése érdekében. Bethlennek 1924-re sikerült elérnie a háborús jóvátételek mérséklését, kedvezőbb fizetési feltételeket alkudott ki, és megszerezte a szanálási programhoz a népszövetségi kölcsönt. A kölcsönnel együtt jártak a Népszövetség szakértőinek megszívlelendő ajánlásai is. Az 1924–1926 közötti szanálási válság következtében megnőtt a gazdasági emigráció, hiszen a térségben szinte mindenütt konjunktúra volt. A szakirodalom ennek mértékét alig tárta fel, erre csak közvetett adatokból tudunk következtetni (például memoárokból, az emigrációs sajtó, könyvkiadás és egyesületi élet felvirágzásából stb.). A pangó építőipar munkásai főleg a Balkán és Törökország felé vándoroltak. (A magyar építőmunkásoknak például jelentős szerepük volt Ankara felépítésében.) A leépülő hagyományos vas- és gépipar szakmunkásai döntően Nyugat-Európában kerestek és találtak munkát. A húszas évek elejének rövid bányaipari fellendülése véget ért, és tömegesen vándoroltak ki a magyar bányászok Belgiumba és Franciaországba, de számottevő volt a szakképzett munkaerő kiáramlása a tengerentúlra is: Argentínába, Brazíliába, Uruguayba, illetve Kanadába. A szakmailag és politikailag képzett szakmunkásréteg egy részének kivándorlása nem pótolható veszteséget jelentett az MSZDP, illetve a szakszervezetek számára. Az elkerülhetetlen, ám kíméletlen radikalizmussal végrehajtott váltás után azonban, úgy 1926 vége táján, a kitűzött választás idején már látszott: a magyar gazdaság túl van a nehezén, s közeledik az alagút végéhez.

Az 1922-es nemzetgyűlési választások után a parlamenti ellenzék még sokáig gyengébbnek ítélte meg a Bethlen-kabinet helyzetét, mint amilyen valójában volt.

Megtévesztően hatott a kompromisszumos nyitás, a Bethlen–Peyer-paktum, amelynek részletei persze egyelőre nem voltak ismeretesek, de az eredmény: az MSZDP látványos visszatérése a politikai életbe, majd a sikeres választási szereplés nyilvánvaló volt. A 24 megválasztott képviselő, a titkos kerületekben elért átütő szociáldemokrata győzelmek és a néhány, nyílt körzetben megszerzett mandátum önbizalommal töltötte el az MSZDP-t.

A különféle liberális jellegű pártok, csoportok összességében – már ami a mandátumok számát illeti – hasonló eredményt értek el, mint az MSZDP. Bár a kormánypárt megszerezte az abszolút többséget, 1922–1923-ban, illetve majd a frankhamisítási bot-

rányt követő parlamenti vitákban nem volt elképzelhetetlen, hogy kialakuljon (akárcsak alkalmi akcióegység formájában) egy olyan ellenzéki blokk, amely bizonyos legitimista csoportoktól a liberálisokon át a szociáldemokratákig húzódik (a formálisan is létrejött ellenzéki tömörülések ennél mindig szűkebbek voltak).

A régi-új házszabályok elfogadásáig, 1924 decemberéig, mód nyílott arra, hogy az ellenzék a dualizmus parlamentarizmusának ismert harci módszerével, az obstrukcióval éljen, vagy olyan látványos kivonulásokat produkáljon, mint amilyen 1924 novemberében történt, s amely ugyancsak a „régi szép idők"-re emlékeztetett. De nemcsak a parlamenti harc módszerei voltak békebeliek, hanem a kialakult ellenzéki csoportosulások is, amelyek szinte az 1911–1913-as vagy az 1917-es összefogásokat idézték fel. Egy időre úgy tűnt, mintha az akkori személyi-politikai kapcsolatok fontosabbak lettek volna, mint a forradalmak és az ellenforradalom másként megélt élményei.

Ezt látszott bizonyítani, hogy az 1922–1926-os átmeneti időszakban az ellenzék – legalább részben – nyitott volt az októbrista emigráció felé, ezzel mintegy kifejezve: Magyarországon még nem dőlt el minden, még van lehetőség egy demokratikusabb konszolidációra, ha a kormány helyzete meginogna, ha ehhez a változáshoz létrejönne egy megfelelő külpolitikai konstelláció. Az ellenzék optimizmusát erősíthette, hogy bizonytalan volt, mennyire gyöngíti meg a többséget a szélsőjobb kiszorítása, s az sem volt világos, mennyire lojális Nagyatádi.

Ennek megfelelően az ellenzék képviselői együtt és külön-külön követelték az alkotmányos rend helyreállítását, az ellenforradalom időszakában született jogszabályok, rendeletek felülvizsgálatát és eltörlését, az önkormányzatok autonómiájának helyreállítását, és mindenekelőtt az első nemzetgyűlés feloszlatása után született és puccsszerűen életbe léptetett választójogi rendelet helyett az általános választójogot biztosító törvény megalkotását. Az ellenzéki kampányok csak annyit értek el, hogy e kérdéseket felszínen tartották, ám nem volt módjuk „ütközni" a konkrét kormányzati elképzelésekkel, mert azok csak akkor jelentkeztek, amikor Bethlen megkezdte az 1926. decemberi választásokkal betetőzött offenzíváját a konzervatív konszolidáció megteremtésére.

E küzdelem során az ellenzéknek meg kellett értenie, hogy a jogfolytonosság nem jelenti a dualizmus politikai viszonyaihoz való visszatérést, hogy Bethlen nem Tisza István reinkarnációja – legfeljebb a konok konzervativizmus tekintetében, ám nélkülözi annak erkölcsi tartását. Tisza nem alkalmazta volna politikai fegyverként a zsarolást, ahogyan azt Bethlen tette az MSZDP-vel kötött paktum nyilvánosságra hozásával, vagy az olyan manipulációkkal, mint a nyilvánvalóan kommunista hátterű MSZMP engedélyezése a szociáldemokraták pozícióinak gyengítésére. A nagy elõd személyes feddhetetlenségével szemben az ellenzéki kortárs közvélemény joggal gyanította Bethlen politikai felelősségét a kor nagy botrányaiban, az Eskütt-féle panamák ügyében,[1] illetve a frankhamisításban.[2]

[1] Eskütt Lajos Nagyatádi Szabó István személyi titkára volt, és kiviteli engedélyeket árult pénzért. Az 1921-ben kirobbant ügyben Bethlen családja is érintett volt, mivel legidősebb fia is vállalt kijárói szerepet. Az Eskütt-panama állandó fegyver volt Nagyatádi lojalitásának biztosításában, s végül ürügyet szolgáltatott eltávolításához is.

[2] A frankhamisításról részletesen lásd: *Iratok az ellenforradalom történetéhez.* (A továbbiakban: *Iratok...*). III. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 442–597.

Arra is rá kellett eszmélnie az ellenzéknek, hogy nem számíthat a külföldi demokratikus hatalmak támogatására. 1924 januárjában, amikor még függőben voltak a jóvátételi, illetve a kölcsöntárgyalások, Angliában munkáspárti kormány került hatalomra. Ettől a fordulattól az ellenzék, s főként a szociáldemokraták sokat vártak, azt remélték, hogy a MacDonald-kabinet kompromisszumokra kényszeríti a magyar kormányt – ám hiába. Hasonlóképp eredménytelen volt a külföldi közvéleményre apellálás a frankügyben, sőt – mivel balsikerrel végződött – negatív hatása visszahullott az ellenzékre.

A választások előtt, a kampányban a kormánypárt, illetve a jobboldal (mert kritikus helyzetekben a jobboldaltól való „elhatárolódás" nem működött) olyan hangulatot igyekezett kialakítani, hogy nem az elkövetők, a közvetett vagy közvetlen felelősök hozták hírbe Magyarországot, hanem azok, akik itthon vagy külföldön „rágalmaztak", idegen, ellenséges fórumokhoz fordultak – természetesen önérdekből.

Nem hozott sikert az ellenzéknek sem a belpolitikai botrányok „meglovagolása", a már említett Esküttügy, amelynek végül egyetlen „hozadéka" Nagyatádi kiszorítása volt a politikai életből (amibe röviddel később bele is halt), sem Beniczky Ödön nyilatkozata a Somogyi–Bacsó-gyilkosság körülményeiről,[3] ami viszont a legitimisták elleni határozottabb fellépésre ösztönözte a kormányt, s ez megmutatkozott az 1926-os választásokon.

Ezek a vádak (különösen a Horthyt személyesen terhelő utóbbi) egy más korszakban megrendíthették volna az egész rendszert, ahogyan ezt a vádak felmelegítői hitték is. Itt és ekkor mindez, főként a „kormányhoz közel álló" sajtóban úgy hatott, mint gáncsoskodás egy ezer sebből vérző ország üdvén fáradozó kormány ellen. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a viszonyok fokozatos konszolidációjának örvendő polgári közvélemény sem örült a „múlt" felhánytorgatásának, szívesen borított fátylat az 1919–1920-ban történtekre.

Az 1925-ös választójogi törvény megszületése

A liberális és szociáldemokrata ellenzék 1924 derekán kénytelen volt ráeszmélni, hogy „más idők járnak". Ekkoriban körvonalazódott Bethlennek az a törvénycsomagja, amellyel a konzervatív konszolidáció jogi feltételeit kívánta biztosítani.

Ennek első eleme a fővárosi törvény volt. A fővárosi önkormányzat mandátuma 1923 decemberében lejárt. A korábbi ciklusban nem volt képviselve az MSZDP, a meghatározó erő a kormánypártnál is jobboldalibb, Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt volt. A változott viszonyok miatt elkerülhetetlennek tűnt a választójog újabb szabályozása, az önkormányzat jogkörének meghatározása, a főpolgármester-választás módjának megváltoztatása. A benyújtott javaslat egyik, az ellenzék számára neuralgikus pontja a hivatalból kinevezett törvényhatósági tagok magas aránya volt.

A hónapokig tartó vitában az ellenzék kifogásolta a szavazati jogot korlátozó intézkedéseket, a magas adócenzust, a hatévi helyben lakást mint szavazási feltételt (az országgyűlési választást szabályozó 1922/2200 ME sz. rendelet csak kétévi helyben lakást írt elő). Ellenezték, hogy a főpolgármestert a tervezet szerint nem a közgyűlés választja, hanem a belügyminiszter által felterjesztett három személyből a kormányzó nevezi ki. Be akartak iktatni a jogszabályba egy „ellenállási záradékot", mely szerint az önkormányzat megtagadhatná az általa törvénytelennek minősített rendeletek végrehajtását, ám hiába. A törvényt az ellenzék tiltakozása ellenére a kormány eredeti javaslata alapján fogadta el a nemzetgyűlés (1924. november 11.).

Bethlen aggodalmait igazolták az 1925. évi fővárosi önkormányzati választások. A liberálisok egy részét, illetve az MSZDP-t tömörítő Demokratikus Szövetség megszerezte a leadott szavazatok és mandátumok abszolút többségét, a kormány jobboldali ellenzékével együttműködő Wolff-párt és a kormánypárt fővárosi „ága" kisebbségbe került, s csak a kinevezett 60 törvényhatósági képviselővel sikerült biztosítani a kormányzati akarat érvényesülését és – többek közt – megakadályozni a dualizmus nagy polgármesterének, a blokk jelöltjének, Bárczy Istvánnak a főpolgármesterségét.

A fővárosi törvény (1924: VII. tc.) vitája során formálódott ki a fentiekben említett blokk, hivatalos nevén az Országos Demokratikus Szövetség, amely a liberálisok egy részét (Vázsonyi híveit), az októbrista Kossuth-pártot, illetve az MSZDP-t tömörítette. Az első erőpróba a házszabályok módosításával kapcsolatos vita volt. A kormány javaslata – amelyet a megyei önkormányzatok kellő időben megrendelt kezdeményezései mintegy követeltek – az általános politikai viták minimalizálását, a napirendi kérdésekre való szigorú koncentrálást, a tárgyalások időbeli korlátozását, valamint a Ház elnökének szélesebb jogkörét tartalmazta, természetesen a hatékonyabb törvényhozási munka érdekében.

A kormány koncepciója gyakorlatilag lehetetlenné tette az obstrukciót. Az ellenzék nem volt hajlandó addig tárgyalni a házszabályokról, amíg nem születik törvény a választásokról (a rendeleti szabályozás helyett). A demokratikus tábor természetesen ezen az általános, titkos választójog kodifikálását értette. Ha ebben nem is, de a házszabály-revízió elleni fellépésben számíthatott más ellenzéki erőkre, hiszen a kormány terve – a mindenkori kormánytöbbség szavazatával – korlátozta volna az ellenzék javaslattételi jogát is. Az elhúzódó vitákban az ellenzék minden árnyalata igyekezett gátolni a tárgyalást, de egy váratlan epizód megmutatta a kormány eltökéltségét e kérdésben. A revízió tárgyalása 1924. november 26-án kezdődött meg. A november 28-i ülésen Györki Imre szociáldemokrata képviselő felszólalásában Bethlen István szerepét kezdte firtatni az Esküttügyben, mire az elnök megvonta tőle a szót. Györki az ellenzéki képviselők biztatására folytatni akarta beszédét, mire – a még el nem fogadott házszabályokat alkalmazva – az elnök a parlamenti őrséggel eltávolíttatta Györkit a teremből, s hasonló sorsra jutott egy

[3] Beniczky Ödön (1878–1931) – legitimista politikus. A Friedrich-, majd a Huszár-kormány belügyminisztere, hivatali ténykedése idején nyomozást folytatott a Somogyi–Bacsó-gyilkosság ügyében. Mivel az ügy 1924–1925 folyamán ismét szőnyegre került, 1925. május végén vallomást tett erről a katonai ügyészségen. Ebben Horthy felelősségét emelte ki a gyilkosságra való felbujtásban, illetve a nyomozás akadályozásában. Vallomását közzétette *Az Újság* 1925. május 31-i számában, ezért a lapot betiltották, Beniczkyt pedig a kormányzó megsértéséért kétévi börtönbüntetésre ítélték.

liberális képviselő is. Utóbb a velük szolidaritást vállaló ellenzéki képviselőket szintén kivezették. Ez az epizód szolgált indítékul ahhoz, hogy a Demokratikus Szövetség körül tömörült ellenzéki erők kivonuljanak a parlamentből, majd deklarálják a passzivitást.

A botrány megrendítette a konszolidációba vetett bizalmat, s ez nemcsak a passzivitáshoz nem csatlakozó ellenzéki erők, hanem bizonyos kormánytámogató csoportok magatartásán is látszott. Ezek azt akarták, hogy Bethlen tárgyaljon a kivonultakkal, ám a kormányfő semmilyen kompromisszumra nem volt hajlandó. Összpontosította a karhatalmi erőket, hogy ha az ellenzék netán az utca támogatását kérné, ne érjék váratlanul az események, ám erre nem került sor.

Bethlen eltökéltségét mutatta, hogy tudomást sem véve az ellenzék jelentős részének távollététől, változatlanul napirenden tartotta a házszabály módosítását és el is fogadtatta azt a csonka Házzal, majd beterjesztette a választójogi törvény tervezetét, és bejelentette, hogy szándékban áll visszaállítani a felsőházat. Az ellenzék úgy vélte, hogy a kormány végül nem fog ilyen sarkalatos törvényeket egy csonka parlamenttel megtárgyalni, s a napirendre tűzésnek csak az a célja, hogy megpuhítsa a passzivitást választókat; ám a választójogi törvény tárgyalásai szabályszerűen – mintha mi sem történt volna – megkezdődtek.

Az ellenzék ezúttal is hiába remélte a „demokratikus hatalmak" támogatását, míg a kormány rendre sikereket ért el külpolitikájában. A parlament bojkottjának eredménytelenségét mutatta, hogy megindult a liberális képviselők egy részének „visszaszivárgása".

Ami az MSZDP-t illeti, a szakszervezetek, amelyek a pártot politikai képviselőjüknek tekintették, nyomást gyakoroltak a frakcióra a visszatérés érdekében. A párt más vonatkozásban is kellemetlen helyzetben volt. A kormány zsarolását kivédendő, 1924. december végén a *Népszavában* nyilvánosságra kellett hozni a Bethlen–Peyer-paktum szövegét.

A passzivitásba vonultak 1925. május 26-án tértek vissza a parlamentbe. A végsőkig kitartók: az MSZDP, Vázsonyi pártjának és a Kossuth-pártnak a képviselői is teljes erővel bekapcsolódtak a választójogi törvény vitájába.

A kormány elképzeléseinek első elemei már 1924 végén kirajzolódtak. Bethlen a *Pesti Naplónak* adott nyilatkozatában már körvonalazta azt a koncepcióját, hogy az új szabályozás nem teszi sem általánossá, sem titkossá a választójogot. Ezzel kapcsolatban nagyvonalúan elsiklott azon körülmény fölött, hogy az 1922-es fúzió alkalmával Nagyatádiék követelésére az Egységes Párt programjába bekerült, hogy „alkalmas időben" meg fogják valósítani az általános és titkos választójogot. Ezt a problémát úgy hidalta át, hogy azt állította: e követelés csak az egykori Kisgazdapárt programjában szerepelt – ami nem felelt meg a tényeknek. Bethlen egy másik, már 1925 elejei megnyilatkozásában kibővítette a választójog demokratikus reformjával szembeni érvrendszerét, számítva arra, hogy az ellenzék majd – mint szokta – Európára fog hivatkozni. Mint mondotta, a demokratikus Nyugaton bevált intézmények „Magyarországon azt idéznék és idézik elő, hogy minden olyan demagógia, amely a szenvedélyekre apellál a felsőbb osztályokkal szemben, nagy sikerre találhat, mint láttuk 1918-ban".[4]

[4] *Pesti Napló,* 1924. december 25., illetve 1925. január 13.

A miniszterelnöki megnyilatkozásokkal összehangolva megszólaltak a megyei törvényhatósági bizottságok is. Részben takarékossági okokra hivatkozva, részint azért, mert így látták biztosítva, hogy csak hazafias, és tanultságuknál, szellemi képességüknél fogva vezető szerepre hívatott rétegek kerüljenek be az alkotmány sáncaiba, elvetették az általános, titkos szavazati jogot.

Vas vármegye törvényhatósági bizottságának 1925. február 16-án kelt felirata kifejtette: „Ez idő szerint a választójogi törvénynek túlzottan radikális megoldását korainak és nemzeti érdekeink védelme szempontjából károsnak ítéli, és különösen a titkos szavazásnak, amely a magyar ember alapjellemvonásaival ellentétben áll, az egész vonalon leendő elejtését feltétlenül és elengedhetetlenül szükségesnek tartja, figyelemmel arra, miszerint tapasztalati tényt képez, hogy a titkos választójog mellett a felelőtlen, lelkiismeretlen és minden eszközzel érvényesülni akaró demagógia következtében a jól megszervezett, de politikailag iskolázatlan tömegek előtérbe kerülnek..." Ennek elkerülésére a megye közönsége felkéri a miniszterelnököt, hogy „a titkos választást a minimumra korlátozni méltóztassék", nehogy az említett tömegek „az 1919. évihez hasonló felfordulást zúdítsanak újból az akkori aléltságából még alig lábraállott nemzetre".[5] Heves megye törvényhatósági bizottsága az említett, megismételt érvrendszerhez még azt is hozzátette: „A nők választójogának fenntartását szintén nem tartjuk megengedhetőnek, mivel a magyar ember gondolkozásával nem fér össze, hogy feleségében ne a hűséges házastársat, hanem a szavazó polgárt becsülje."[6]

A hasonló szellemiségű határozatok, feliratok minden megyében, valamint Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét és Sopron törvényhatóságában is megfogalmazódtak. Adott volt tehát a hivatkozási alap a nemzeti közvéleményre. Hangot kapott a vitában a konzervatív tudományosság is.

Kovács Alajos, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója külön füzetben foglalta össze a magyarországi választójogi törvények történetét. Írásában nagyvonalúan eltekintett a szavazás módjának problémájától, kizárólag azt vizsgálta – összevetve az 1918: XVII. tc.-vel –, hogy a Bethlen-féle javaslat mekkora jogkiterjesztést jelent. Azt igyekezett bizonyítani, hogy a kormány tervezete „nem az intelligens ipari munkásság választójogát szorítja meg, hanem a mezőgazdasági munkásokét és cselédekét, továbbá a különböző ágban dolgozó napszámosokét és házi cselédekét". A javaslat, miként az 1922-es választójogi rendelet, számol „az ország lakosságának kulturális és szociális viszonyaival, és számol azzal a veszéllyel, amelyet a szélsőséges, teljesen általános választójog jelent". Az Európára hivatkozókkal szemben a tudós szerző hangsúlyozta: „Ne izgasson bennünket az, hogy mit mond a külföld a mi választójogunkról. Minden ország olyan választójogot csinál magának, amely sajátos viszonyainak és érdekeinek megfelel." Kovács itt övön aluli ütést mért a kormányjavaslat egyik fő ellenzőjére, Vázsonyi Vilmosra, szembesítve őt 1918-as miniszteri véleményével, ami logikájában nagyon hasonló volt Kovács Alajos 1925-ös felfogásához. Vázsonyi akkor (is) azt mondta, hogy a külföldi vé-

[5] *Iratok...* III. 408.

[6] Uo. 409.

lemények azért sem érdeklik, mert „csak látszólag azok, legtöbbször álarcos belföldi vélemények". Kovács helyesli Vázsonyi 1918-as mondandóját, hozzátéve, hogy ezzel maga is „beismerte, hogy a külföldi vélemények rendesen Magyarországon készülnek". Arra az érvre, hogy a nagyszámú kirekesztett miatt a választójog ügye Magyarországon nem fog nyugvópontra jutni, Kovács Alajos a következőket írta, mintegy megnyugtatásul: „Azok a tömegek, amelyek súlyt helyeznek arra, hogy választók lehessenek, már bent vannak és bent is maradnak a választójogban. Azok a tanulatlan, értelmetlen, újságot nem olvasó és a közdolgokhoz egyáltalán nem értő emberek pedig, akiket még a legenyhébb értelmiségi cenzus is kirekeszt, maguk sohasem fogják követni a választójogot..., amelynek úgyszólván még mibenlétéről sincs fogalmuk, ellenben követelni fogják helyettük azok, akik ezeket a tanulatlan, kritika nélküli és ennélfogva mindenre kapható tömegeket csak azért akarják a választók közé bejuttatni, hogy azokat az ő szélsőséges, az állam céljaival és érdekeivel ellentétes törekvéseik szolgálatába hajtsák."[7]

A „nemzeti közvélemény" megnyilatkozásaihoz képest szinte liberálisnak hatott a nemzetgyűlés választójogi bizottságának jelentése a szóban forgó törvényjavaslat tárgyában, hiszen a nők szavazati jogának fenntartása mellett foglalt állást. Igaz, az 1922-es rendelethez képest nem négy, hanem hat osztály elvégzését szabták meg feltételül. Figyelemre méltó a bizottság érvelése is. Szerintük a nők, főként a családanyák, „oly értékes konzervatív erőt képviselnek, amelynek érvényesülése a politikai életben, főként a választójog általánossá tétele esetén, csak nyereséget jelent".

A javaslat a Friedrich-féle választójogi szabályozást kivételes jellegűnek minősítette, és alapelvként rögzítette, hogy a „jogkiterjesztés tekintetében is a jogfolytonosság alapjára helyezkedjünk", azaz a „haladást" az 1913: XIV. tc.-hez, a Tisza István ihlette törvényhez mérte. Ennek megfelelően az általános választójog csak mint ideális végcél szerepelt a jelentésben, viszont a „magasabb érdekek" meghatározta konkrét szabályozás jegyében kimondta: alaposan mérlegelni kell, „kik alkalmasak értelmi és erkölcsi tekintetben arra, hogy az urnák elé eresszük őket, és hogy a nemzeti szempontból való megbízhatóság előfeltételeit kikben feltételezhetjük. „Ebben a tekintetben korlátokat kell megállapítani, vagyis a jogok biztosításánál a polgári társadalom védelméről kell gondoskodnunk az egyoldalú osztályuralmi törekvésekkel szemben." Ezt a tervezet, amely lényegében az 1922-es rendeletet kívánta törvényerőre emelni, megfelelően biztosította.

A politikai berendezkedés stabilitását, az uralkodó elit hegemóniájának fenntartását szolgálta a szavazás tervezett módja. „Bizottságunk többségének az a véleménye – így a jelentés –, hogy a választójog közjog lévén, elvileg annak csak nyílt gyakorlása indokolt."[8] Ehhez képest hajlandónak mutatkozott némi kompromisszumra, amennyiben kész volt fenntartani a titkos szavazást Budapesten és környékén, valamint azokban a törvényhatósági jogú városokban, amelyek egynél több képviselőt választanak (így megfosztották a titkos szavazástól a hasonló státusú kisebb városokat, amelyek még 1922-ben titkosan szavaztak: Baját, Sopront, Székesfehérvárt). A tervezet biztosítani kívánta a titkos szavazást öt bányakerületben: Ózdon, Dorogon, Tatabányán, Salgótarjánban és Pilisvörösvárott. Ám ezt a jogkiterjesztést a tárgyalások során a kormánytöbbség képviselői „kiszavazták" saját javaslatukból.

[7] Kovács Alajos: *A magyar választójogi reformok számszerű hatása*. A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása, Budapest, 1925. 21. és 23–24.

[8] *Iratok*... III. 419–420.

A bizottság vélekedése szerint a titkosság „nem követelménye a demokráciának. Állami intézményeink átalakításánál sajátos viszonyainkra, és nem a külföldi mintákra kell elsősorban figyelemmel lennünk."[9]

A sajátos viszonyok lényeges eleme volt az ajánlási rendszer. Csak olyan jelölt indulhatott a választásokon, aki előzetesen megszerezte a jogosult polgárok 10%-ának írásos támogatását (ez a nagyobb kerületekben legalább 1000 ajánlást jelentett). Ez a rendszer a titkosságot is erősen relativizálta, hiszen az ajánlási íven a támogató minden fontos személyi adata szerepelt. A levéltárakban mindmáig gondosan megőrzött ajánlási ívek korlátlan lehetőséget nyújtottak a közigazgatási hatóságoknak arra, hogy a „rossz útra tévedt" polgárokat megdolgozzák. Az ilyen renitens személy nem kaphatott telefont, kocsma-, trafik- vagy csak újságárusi engedélyt, esetleg a következő választáson kihagyták a választói névjegyzékből, de érhették egyéb hátrányok is: például sürgősen be akarták hajtani az adóhátralékát, mihelyt megjelent a neve egy ellenzéki párt jelöltjének ívén. Ez a rendszer igazán csak az 1926-os választásoktól működött, hiszen ekkor már a Bethlen-rezsim (részben a B-listázásokkal, részben a megmaradt állomány kedvező anyagi kondíciókba helyezésével) megfelelően a „magáévá tette" a közigazgatást.

A választások eredményét befolyásolhatta a kerületi beosztás is. A kormány a húszas évek derekától folyamatosan kért elemzéseket a főispánoktól abból a célból, hogy az Egységes Párt számára minél kedvezőbben módosítsák a kerületeket, ám lényeges változások nem történtek, csak kisebb kiigazítások. Az anomáliákra még Vass József miniszter is felhívta a figyelmet a kormány 1925. február 9-i ülésén, ahol a választójogi törvényjavaslatot tárgyalták. Megemlítette, hogy az ő, valamint Huszár Károly kerületében 20 000–20 000 választó van, szemben az 1922-ben kormánytámogatóként mandátumot szerző, ám utóbb a liberális táborhoz csatlakozó Kis Menyhérttel, aki mögött mindössze 787 polgár áll. A koalíciós keresztény párti partner kifogását az előadó belügyminiszter azzal intézte el, hogy a kerületi beosztás módosítása „igen sok időt venne igénybe", s ezért a kormány a továbbiakban nem foglalkozott a kérdéssel.[10]

A kormány választójogitörvény-javaslatát 1925. május 8. és július 7. között 32 ülésen tárgyalta a nemzetgyűlés. A javaslatot kezdetben nemcsak a szociáldemokrata és a liberális csoport, hanem szinte a teljes ellenzéki tábor támadta. A parlament 1925. május 12-i és 27-i ülésén Griger Miklós és Csík József keresztényszocialista képviselők is az általános, titkos, egyenlő és a nőkre is kiterjedő választójog követelését fogalmazták meg. Arra a kormánypárti érvre, hogy így a keresztényszocialisták egy táborba kerültek az MSZDP-vel, Szabó József keresztényszocialista képviselő így válaszolt: „A szociáldemokrácia a keresztényszocializmussal találkozik akkor, ha a népjogok kiterjesztéséről, ha az igazságról van szó."[11]

[9] Uo. 421.

[10] Uo. 411–412.

[11] *Nemzetgyűlési Napló 1922–1926*. XXXI. 411. és XXXII. 231.

Természetesen szembeállították a hivatalos javaslattal álláspontjukat – az általános, titkos választójog követelését – a liberális és szocialista képviselők is, ám hiába hivatkoztak Európára, vagy arra, hogy a nyilvánvalóan konzervatív, jogokat szűkítő kormányjavaslat az elcsatolt területek magyarságára is rossz hatással lehet, hiszen az új államkötelékek között élők esetleg több demokratikus jogot élveznek, mint az anyaország polgárai. A kormány nem kívánt az ellenérvekkel foglalkozni.

A vita során a kormányzati padsorokban gyakran csak néhány képviselő ült, kifejezve, hogy a hatalom a benyújtott javaslattal minden lényeges dolgot elmondott e tárgyban, s a vitának csak formális jelentőséget tulajdonít. Ahogy a kiküldött választójogi bizottság jelentése megfogalmazta, a javaslat „a jogkiterjesztés tekintetében elment addig a szélső határig, amelyet – legalább ma még – a különböző társadalmi tényezők egyensúlyának veszélyeztetése nélkül átlépni nem szabad".[12] Ennek megfelelően a vita nem párbeszéd volt, hanem párhuzamos monológok előadása, s csak jelentéktelen módosítások születtek az ellenzéki bírálatok nyomán (például a képviselői eskü elmaradása).

A fővárosi önkormányzati választás eredményei is megosztották a többé-kevésbé egységes ellenzéki frontot. A Demokratikus Szövetség győzelme meggyőzte az oppozíció konzervatívabb és jobboldali részét arról, hogy igenis szükség van a korlátozó jogszabályokra, s így a következetes kritikát képviselő liberális-szocialista blokk meglehetősen elszigetelődött. Ennek megfelelően a vita lezárása után a nemzetgyűlés többsége lényeges változtatások nélkül megszavazta a kormány javaslatát, s megszületett a Horthy-rendszer választójogát a harmincas évek végéig meghatározó 1925: XXVI. tc.

A választási kampány

A Demokratikus Szövetség meddő erőfeszítései elégedetlenséget keltettek az MSZDP táborában (ekkor még erős volt a párt baloldali ellenzéke, s a porondon volt még az alig néhány hónapja alakult MSZMP is, amit szintén nem lehetett figyelmen kívül hagyni). Ennek hatására a párt 1925 végén kilépett a Demokratikus Szövetségből, amely ezzel ténylegesen felbomlott. A választójogi törvény vitájában elszenvedett kudarc miatti vereség érzését egy váratlan esemény közbejötte megváltoztatta. Az esztendő végén kirobbant a frankhamisítási botrány, amely megrendítette a Bethlen-rezsim kül- és belpolitikai pozícióit, s lehetőséget adott a rendszer liberális, szocialista és legitimista ellenzékének, hogy újabb erőpróbára kényszerítse a hatalmat. A botrány parlamenti viharainak nagy része volt abban, hogy a kormányzó, nyilván a miniszterelnök kérésére, jóval a nemzetgyűlés mandátumának lejárta előtt, 1926 decemberére írta ki az új választásokat. A kormány felelősségéről folyó, elhúzódó vita alaposan befolyásolta a kampányt, illetve a közigazgatási hatóságok magatartását.

[12] *Iratok...* III. 422.

Az ellenzék fellépésének legintenzívebb időszaka 1926 eleje. Akkor tárgyalta az ügyet a kiküldött parlamenti vizsgálóbizottság. Míg a 25 tagú testület kormánypárti többsége felmentette a kormányt és fejét a közvetlen felelősség alól, a kisebbség Vázsonyi Vilmos fogalmazta különvéleménye ellenkező következtetésre jutott, és a kormány távozását követelte. A feszült hangulatra jellemző, hogy a bizottság ülésére siető Vázsonyit 1926. február 16-án két volt különítményes tiszt a nyílt utcán megtámadta és inzultálta. A támadás és a botrány izgalmai is hozzájárultak ahhoz, hogy az ellenzéki akciókban meghatározó szerepet játszó Vázsonyi Vilmos 1926. május 24-én meghalt.

A legitimista, illetve a liberális és szocialista ellenzék – természetesen más és más csatornákon – egyaránt megpróbálta a külföldi közvéleményt is mozgósítani a frankügyben. A szociáldemokraták igyekeztek felhasználni az emigrációt is, míg Horthy királypárti ellenfelei jobbára beérték sajtónyilatkozatokkal. Hamarosan kitűnt, hogy ezek az akciók nem járnak sikerrel. Míg a francia közvélemény, s érintettsége okán bizonyos francia kormánykörök, valamint a francia lapok, illetve az utódállamok sajtója „fogadókész" volt az ilyen információkra és némi hajlandóságot mutatott a politikai fellépésre is (a magyar hatóságoknak el kellett viselniük ebben az ügyben a francia rendőrség külön nyomozását), az angol konzervatív kormány elfogadta a hivatalos magyar magyarázatot, a Bethlen-kormány mellé állt, s ez döntött a külföldre való apellálás ügyében, bár az emigráció ökumenikus módon készült egy alaposan dokumentált leleplezés kiadására.

A frankügy az ellenzék szempontjából szerencsétlen elmozdulásokat hozott a magyar belpolitikában. Azok a keresztényszocialisták, akik a választójogi vitában a kormány javaslata ellen szóltak, most feltétlen lojalitást mutattak Bethlen iránt. Természetes, hogy az ügyben érintett jobboldali ellenzék is a kormányt támogatta – nemcsak tettel, mint a Vázsonyi elleni támadás mutatta, hanem a parlamentben és a sajtóban is. Ezt a segítséget a kormány a választások során honorálta is némiképp. A közvélemény egy része elfogadta az elkövetők „hazafias indítékait": e réteg számára a liberális, a szocialista és a legitimista ellenzéket kompromittáló tény volt, hogy a nemzetközi baloldali sajtó, illetve Franciaország és az utódállamok lapjai foglalkoztak nagy hangsúllyal a leleplezésekkel. Indulataik nem az országot tettekkel lejáratók, hanem a „rágalmazók" ellen fordultak. Az a körülmény, hogy az ügyben felsejlett a szélsőjobboldali szervezetek, titkos társaságok szerepe, a mérsékeltebb körökben sajátos reagálást indított el. Sokan úgy vélték, nem szabad Bethlent „ejteni", ő mégis a kisebbik rossz. Ezt a hangulatot találóan jellemzi Vámbéry Rusztem, aki nem a frankügy, hanem a Beniczky-botrány kapcsán egy Károlyihoz írott 1925. június 25-én kelt levelében, talán némi túlzással ezt írja: „... a pesti zsidók imájukba foglalták: add meg nekünk a mindennapi Bethlenünket, és ments meg Gömböstől."[13] Ez a hangulat mindenekelőtt a liberális pártok támogatói körére hatott. A frankhamisítók pere 1926 nyárutóján és kora őszén zajlott, de politikai hatása már elébb kifulladt, főként mert az angolok és az olaszok szilárdan támogatták Bethlent. Az ő eltökélt magatartását Kozma Miklós egy későbbi naplófeljegyzése mél-

[13] *Károlyi Mihály levelezése.* III. Akadémiai Kiadó, 1991. 36.

tatja (1929. január 17.). Kozma, aki egyébként igen kritikus hangot üt meg a kormányfővel szemben, szembeállítva a normális viszonyok között tapasztalható enerváltságot a frankügyhöz hasonló „nehéz és veszélyes" körülményekkel, hozzátette: „ezek mind harcos ügyek voltak, ahol lehetett verekedni".[14] A „verekedés" azonban nyilván kifárasztotta a miniszterelnököt, mivel a per végkifejletekor egy Horthyhoz intézett személyes hangú levelében felajánlotta távozását. Az iratban többször említett fáradtság nyilván igaz volt. A botrányt kísérő parlamenti harcok, sajtópolémiák, az elsimítást célzó külföldi tárgyalások Bethlent éppúgy megviselhették, mint az az inzultus, amely június elején a Népszövetség palotájában érte, ahol egy Justh Iván nevű emigráns felpofozta. Levelében hivatkozott arra, hogy mivel a frankügyben kétségtelenül érintett több hivatalos személy, a kormánynak az ügyből le kell vonnia a konzekvenciákat. Erre, mint említette, azért nem került sor korábban, mert ez objektíve a kormány közvetlen bűnrészességét igazolta volna, amit el akart kerülni. A kormányzó és a miniszterelnök tárgyalásáról nincsenek forrásaink, ám bizonyos, hogy az 1926. október 14-i formális lemondás csak egy kisebb kormányátalakulást eredményezett, s az újjáalakult Bethlen-kabinet erőfeszítéseket tett, hogy – miként a Horthyhoz írott levélben maga a kormányfő kifejezte – további lépéseket tegyen a konszolidáció megalapozásában. Ennek következő eleme a felsőház életre hívását célzó törvény előterjesztése és elfogadtatása volt, majd amikor ez a kezdeményezés minden nehézség nélkül „átment" a nemzetgyűlési vitán, Horthy 1926. november 15-én feloszlatta a parlamentet, és kiírta a választásokat.

A közeljövő programját a hivatkozott levélben Bethlen a következőképp képzelte el (ti. az „alapok lerakását"): „A belpolitikában... a termékeny építőmunkára kell szorítkozni, és tartózkodni olyan nagy belpol. (rövidítés az eredetiben – K. J.) kérdések felvetésétől, amelyek mélyreható pol. ellentéteket idézhetnek fel."[15] Ehhez a konstruktív építőmunkához persze megfelelő összetételű törvényhozásra volt szükség, s aligha kétséges, hogy az 1922–1926 közötti parlamenti küzdelmek után a kormányfő el volt szánva arra, hogy minden lehetséges eszközt felhasznál ennek biztosítása érdekében.

Ha eposzi seregszemlét tartunk az 1926-os választáson induló, indulni szándékozó pártok között, kétségtelenül a kormánypárt, illetve a kormányt támogató erők tömbje a legnagyobb csoportosulás. Idetartozik a hivatalos nevén Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt, röviden az Egységes Párt, a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt és a Keresztényszocialista Párt 1926 februári egyesüléséből létrejött Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, az előbbinek koalíciós partnere; a választásokon ugyancsak csatasorba álló, jelentéktelen Magyar Nemzeti Szociális Párt; s a kormányt támogatta a liberális blokkból kivált, Szilágyi Lajos vezette Kispolgárok Országos Pártja is.

A Bethlen-kormánynak döntő kérdésekben lojális jobboldali ellenzéke volt a Gömbös Gyula vezette Fajvédő Párt.

Köztes helyzetet foglalt el a kormánypártból kivált, Gaál Gaszton vezette, lokális jelentőségű Agrárpárt, amelyet a korabeli vélekedés sem ellenzékinek, sem pedig kormánypártinak nem tartott, bár a belügyminisztérium kimutatása kormánytámogatóként jellemezte.

Megoszlott a legitimisták tábora. A Székesfehérvárott elinduló gróf Károlyi Józsefet a sajtó kormánytámogató legitimistának minősítette. Jászberényben gróf Apponyi Albert pártonkívüliként indult, ellenjelölt nélkül. Őt inkább nemzeti intézménynek, mint határozott politikai áramlat képviselőjének tekintették, ám választóihoz intézett felhívásában kritikus hangot ütött meg a kormánnyal szemben, és támogatta a Vácott induló ellenzéki legitimista gróf Andrássy Gyulát.

A liberális tömb is több áramlatra oszlott. Vázsonyi Vilmos halála után Vázsonyi és Rassay híveiből létrejött az Egyesült Balpárt. Külön erőt képviselt a mérsékelt októbrizmus örököse, a Független 48-as Kossuth-párt. Az egykorú sajtóhíradások balpártiként tüntették fel a Dénes István vezette Magyarországi Földmíves- és Munkáspárt jelöltjeit is. Idetartozott néhány, magát párton kívüli ellenzékinek meghatározó jelölt is (miként voltak kormánytámogató párton kívüli indulók is).

Az 1926-os választásokon természetesen elindult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is, és néhány választókerületben megkísérelte az indulást a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, így Szolnokon és Budapesten, ám az ajánlási procedúra megakadályozta részvételüket.

Az Egységes Párt és a Keresztény Gazdasági Párt még a nemzetgyűlés feloszlatása előtt, október végén paktumot kötött, amelyben megállapodtak a kerületek felosztásáról s arról, hogy lehetőleg nem indítanak egymás ellen jelölteket. Ilyesmire csakugyan ritkán, inkább az önállóság látszatának megőrzéséért került csak sor. Meglepő engedékenységet tanúsított a kormánypárt a fajvédőkkel szemben, noha a kampány során elhatárolódott a „jobboldali szélsőségektől". Gömbös Gyula ellenjelölt nélkül indulhatott, ezzel honorálták a Bethlen iránt tanúsított lojalitását a frankügyben.

A kormánypárt viszonya a többi ellenzéki erőhöz a következőképpen alakult. Az MSZDP-t a rendszer szempontjából „szükséges rossznak" tekintette. Az utókor szemében kifejezetten visszafogottnak tűnnek a pártot illető megnyilatkozások. Részben az MSZDP elszigetelését is szolgálták a liberális tábor meggyengítésére irányuló erőfeszítések. Szilágyi Lajos, a Rassay-táborból az utolsó pillanatban kiugrasztott miskolci nemzetgyűlési képviselő, Huska Vilmos és Ugron Gábor szereplései a liberális tábor bázisterületein azt kívánták bizonyítani, hogy a konstruktív liberálisok helye a valóságos konszolidáció politikáját folytató Bethlen István táborában van, míg az ellenzéki liberálisok tulajdonképpen polgári radikálisok, destruktívak. Ez a kampány nem volt eredménytelen.

A legitimisták iránt Bethlent személyes indulatok is fűtötték a Beniczky- és a frankügyben tanúsított magatartásuk miatt. A Horthyhoz intézett, már említett levelében Andrássyt és körét egyszerűen betyároknak minősítette. Ez az indulat kihatott az utóbbiak választási szereplésére is. A porondra lépő politikai erők az MSZDP kivételével választási pártok voltak, s még az MSZDP-nek is legfeljebb a titkosan választó kerületekben voltak területi alapon szervezett, ún. politikai pártszervezetei. A szociáldemokrácia számára a fő támaszt a szakszervezetekbe tömörült munkásság jelentette, noha ekkor már – elvben – nem volt akadálya a pártszervezetek kiépítésének és rendszeres működésének.

[14] MOL Kozma Miklós iratai. *Napló,* 1929. január 17.
[15] *Horthy Miklós titkos iratai.* Kossuth Könyvkiadó, 1972. 62.

A liberális pártok bázisát a választási időszakban megélénkülő, klubszerűen működő polgári körök jelentették. A kormánypártoknak nem volt szükségük szervezeti háttérre, ezt megfelelően pótolta – mint láttuk – a közigazgatás.

A választási hadjárat felszínén a kormánypárt és szövetségesei a pozitív kampányhoz ragaszkodtak. A megnyilatkozások a kormány kétségtelen eredményeit hangoztatták, az elmúlt évek politikai viharaira csak áttételesen és finoman utaltak, kifogásolva az ellenzék „szilajon kritizáló és személyeskedő" hangnemét. A frankügyről Ernszt Sándor például ilyen bájos eufemizmust engedett meg magának: „országos jelentőségű ügy",[16] vagyis a botránynak még a nevét sem ejtette ki a száján. Ehelyett, mint Bethlen mondotta Szécsényben: „...ennek a nemzetnek az újjáépítése csak szeretettel, békével és az összes társadalmi osztályok összefogásával lehetséges."[17]

Ennek jegyében a kortesúton járó kormányférfiak ígértek adóreformot, a földreform során létrejött kisgazdaságok támogatását, olcsó hiteleket, felekezeti békét, kilátásba helyezve a numerus clausus eltörlését (az utóbbit, igaz, óvatos formában, tekintettel az e tárgyban egy-két évvel előbb tett ellentétes nyilatkozatokra és a kormánytábor jelentékeny részének várható ellenvéleményére). Ha az utazó kortescsapat iparvidéket keresett fel, akkor az ország gazdasági talpra állításáról, iparvédelemről esett szó. Salgótarjánban Bethlen a nemzet és az ipari munkásság ellentétének feloldásáról beszélt. Kiemelte a paktumban is kifejeződött munkásbarátságát, amelynek helyességét megerősítette, bár hangsúlyozta: „Nem ismerem el a szociáldemokrata pártot a munkásság kizárólagos képviselőjének." Kifejtette: ő őszintén nyújtott kezet a munkásoknak, s amit akkor ígért, betartotta, még akkor is, ha ezért viszonzásul vádaskodásokat kapott (amelyeket, okkal, elmulasztott részletezni). Kilátásba helyezte a társadalombiztosítási juttatások bővítését, és kijelentette (ez volt az MSZDP-vel szembeni egyetlen keményebb hangütés), hogy „fel kell szabadítani a munkásságot a pártpolitikai terror alól". E megjegyzése a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek összefonódására vonatkozott.[18]

Debreceni látogatása alkalmával a kormányfő az ésszerű jogkiterjesztés bajnokának állította be magát, aki a konszolidációval mindent megtett, amit az adott helyzetben a normális jogrend érdekében megtehetett. Hangsúlyozta viszont: „A demokrácia nemcsak szabadság, hanem egyúttal népnevelés." Nem lehet, mint ez 1918 októberében történt, egyszerűen deklarálni a szabadságjogokat, így nem lehet „demokráciát csinálni". Előbb kellő szintre kell emelni a „népréteget", nehogy „csupán önző célokból gyakorolják a nékik adott jogokat".[19] Később, ha a népnevelés eredményes lesz, szó lehet az általános választójogról, lesz megyei reform, lesz törvény az egyesülési, a gyülekezési és a sajtószabadságról. Ehhez az érettséget – mint tudjuk – a Bethlen-rezsim idején azok a bizonyos néprétegek, sajnos, nem szerezték meg, s nyilván ezért az ígért törvények nem születtek meg. Nem maradtak ígérgetések nélkül az elszegényedett középrétegek, az állami alkalmazottak sem. Kilátásba helyezte Bethlen a tisztviselői bérek emelését, a nyugellátás javítását, a vasutasok járandóságainak rendezését és – távlatban, a költségvetés helyzetétől függően – a hadikölcsönök valorizációját. Budapestnek új hidakat ígért, valamint a pályaudvarok kitelepítését a városközpontból. Ugyancsak Budapesten, tekintettel arra, hogy a főváros lakosságának mintegy 20%-a volt zsidó vallású, nyomatékosan állást foglalt a felekezeti béke mellett, kijelentve, hogy a numerus clausus csak „átmeneti intézkedés" volt. A hangsúlyozott felelős centrumpolitika, a fontolva haladás, a nemzeti egység és megbékélés képezte az egységes párti propaganda fő motívumát. A megbékélés azonban, mint Bethlen nyomatékkal kijelentette, nem jelenthette az 1918–1919-es forradalmi emigrációnak adandó általános amnesztiát.[20]

A legfőbb szövetséges, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, az 1926-os fúzió alkalmával fogadott el egy program jellegű kiáltványt. Jellegzetessége, hogy abból szinte minden konkrét óhaj hiányzik, viszont megfogalmazódik benne a konstruktív parlamenti politizálás igénye. Mint mondja, a jelen szociális és gazdasági problémáival kell foglalkozni – ám ezek részletezésétől eltekint –, minden egyéb törvényhozási tevékenység irreális politika. A nyilatkozat szerint „hiányzunk onnan, ahol meddő kritika, terméketlen hatalmi vita és bajainkon mit sem javító rekrimináció folyik". A deklaráció természetesen független erőnek nyilvánította a különböző keresztény pártok fúziójából létrejött új egységet, s hangoztatta: „Nem vagyunk dogmatikusan ellenzékiek vagy kormánypártiak", ám mint láttuk, ebben az esetben inkább a pragmatikus kormánypártiság jellemezte 1926-ban és a továbbiakban is a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot, s a nagyobb partnernek is megfelelt a konstruktív, az úgymond meddő vitákat kerülő politika deklarálása.[21]

Bethlen és Klebelsberg azt hangoztatta, hogy az ellenzéknek nincs igazán pozitív programja. Bethlen Szécsényben erről így szólt: „Ellenfeleim nem tudnak egy programot adni, képtelenek arra, hogy komoly ellenzéki politikát folytassanak ebben az országban,"[22] noha ő érdekelt lenne egy ilyen konstruktív ellenzék létezésében.

Ezek a kijelentések, bár meglehetősen őszintétlennek és demagógnak hatottak, nem nélkülöztek bizonyos realitást. A liberális, a legitimista és a szocialista ellenzék az 1922 és 1926 közötti parlamenti küzdelmekből megértette: nincs esélye az adott hatalom alkotmányos leváltására. Nemcsak viszonylagos gyengesége, nemcsak a külföldi támogatás hiánya miatt, de azért sem, mert nem tudott valóságos, a kormánypolitikával szembeszegezhető alternatívát adni. Az Egyesült Balpárt 1926 júliusában megfogalmazott programja, amelyet a választási kampány kezdetén megerősítette, első helyen az általános választójogot követelte, együtt a többi polgári szabadságjoggal. Állást foglalt a liberális gazdaságpolitika, az olcsóbb állam, az adórendszer reformja mellett. Szociális követelései általánosak és esetlegesek (a munkanélküliség, illetve a lakáskérdés „megoldása"). Az államforma kérdésében az volt a véleménye, hogy „csak az alkotmányos formák között megnyilvánuló nemzeti akarat dönthet", ami nyilván a népszavazást vagy

[16] *Pesti Hírlap*, 1926. december 5.
[17] *Pesti Hírlap*, 1926. november 25.
[18] Uo. Beszámoló Bethlen István gróf salgótarjáni beszédéről.
[19] *Bethlen István gróf beszédei és iratai*. II. Genius, Budapest, 1933. 160.

[20] Uo. 151.
[21] *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944*. Kossuth Könyvkiadó, 1991. 143–144.
[22] *Pesti Hírlap*, 1926. november 25.; Klebelsberg hasonló hangvételű, szegedi megnyilatkozása Uo. 1926. december 3.

az alkotmányozó nemzetgyűlést jelenthette. A külpolitikában pedig megbékélésre törekedett a szomszéd államokkal.[23]

Az MSZDP választási kiáltványa szociális vonatkozásban fogalmazott meg rendszerkritikát, s főként a szanálási válság okozta munkanélküliségről, a középrétegek elszegényedéséről szólt. A követelések között első helyen itt is az általános, titkos választójog állt. A szintén követelt többi polgári szabadságjog közül a kiáltvány kiemelte a szervezkedési szabadság teljessé tételét azon rétegek számára is, amelyek a paktum értelmében nem voltak szervezhetők (vasutasok, közalkalmazottak, mezőgazdasági munkások stb.). A kiáltvány népszavazást akart az államformáról, és biztosítani kívánta a köztársasági propaganda szabadságát. Állást foglalt az önkormányzatok demokratikus reformja mellett. Tanszabadságot, korlátlan vallásszabadságot, ingyenes népoktatást követelt. A munkaügyi viszályok rendezésére intézményes egyeztetést és a sztrájkjog elismerését kívánta. Új földreformot, a kisipar és a kiskereskedelem kedvezményes hitelekkel történő talpra állítását, progresszív adórendszer bevezetését szorgalmazta a párt. Biztosítás bevezetését követelte munkanélküliség esetére, továbbá a mezőgazdasági munkásokra is kiterjedő betegség- és rokkantbiztosítást, a munkásbiztosítás autonómiájának visszaállítását. A kiáltvány állást foglalt egy új gyári törvény megalkotása, a női, a gyermek- és a hadirokkantmunka hatásosabb védelme mellett. Ragaszkodott a lakások kötött forgalmának fenntartásához (amíg jelentősebb lakásépítkezések nem kezdődnek), s szintén síkraszállt a hadikölcsönök valorizációja mellett. Az MSZDP is kívánatosnak tartotta a Duna–Tisza-csatorna megépítését. Külpolitikai koncepciójának lényege ugyancsak a szomszédokkal való megbékélés volt. A kiáltványt mintegy kiegészítette a választásokra kiadott előadói anyaggyűjtemény, amely leginkább a kormányzati sikerpropaganda ellensúlyozását szolgálta.[24]

A jogos követelések megfogalmazása mellett hiányzott egy olyan jellegű rendszerkritika, amely kifejtette volna, hogy a bethleni konzervatív konszolidáció betetőzése elvágta az útját a demokratikus erők választási programjaiban szereplő követelések megvalósításának, s illúzió bármilyen reform megvalósításában reménykedni.

Szinte minden ellenzéki kampánymegnyilvánulás kerüli azoknak a kérdéseknek az újbóli kritikai elemzését, amelyek 1924 és 1926 között alaposan megrázták az ország közvéleményét. Sem a liberális, sem a szociáldemokrata szónokok nem tesznek említést a rendszer botrányairól, legfeljebb azon ironizálnak, hogy mennyire igyekeznek a kormánypárt képviselőjelöltjei biztosítani a maguk számára a zsidó polgárság szavazatait. A kormánypárt és az ellenzék szinte egymás mellett elbeszélő dialógusa mögött azonban kemény, gátlástalan harc folyik (a hatalom birtokosai részéről) a mandátumokért, a kormánynak kellemetlen ellenzéki erők kiszorításáért a jövendő országgyűlésből. Nincs olyan újság, amely ne adna hírt a legbrutálisabb választási visszaélésekről, a közigazgatás terrorjáról.

[23] *Újság,* 1926. július 27. *A megerősítés.* Uo. 1926. november 16.

[24] *Népszava,* 1926. november 17., illetve *Előadói anyaggyűjtemény I–III. az 1926. évi országgyűlési választásokra.* Kézirat gyanánt. Budapest.

Ha megkíséreljük felvázolni ezt a mechanizmust, a folyamatot az ajánlások gyűjtésével, a képviselőjelöltek agitációs lehetőségeivel kell kezdenünk.

Az ellenzéki jelöltek később, vagy egyáltalán nem kapták meg a hivatalos ajánlási íveket. A kormánypárti indulók mellett korteskedők zavartalanul gyűjthették a támogató aláírásokat. Gyakori eljárás volt, hogy a választópolgár és a kormánypárti megbízott között függő viszony ált fenn. (Debrecenben például a henteseket a hatósági húsvizsgálók keresték fel.)[25] A Derecskén fajvédő jelöltként induló Bajcsy-Zsilinszky Endrét különösen az háborította fel, hogy ellene – akit alig egy esztendeje avattak vitézzé – a vitézeket mozgósították;[26] de gyűjtöttek aláírásokat postások, adótisztviselők stb. is.

Ezzel szemben az ellenzéki megbízottakat – ha egyáltalán volt ajánlási ívük – akadályozták a munkájukban, zaklatták őket, s amennyiben a nem helybeli jelölt kíséretéhez tartoztak, gyakran kiutasították őket a választókerületből. Az ellenzéki legitimista gróf Andrássy Gyula megbízottait például azon a címen nem engedték tevékenykedni Vácott, hogy állítólag közismert kommunisták.[27]

Monoron, ahol az ellenzék jelöltjeként az egyesült balpárti Pakots József indult, eredeti ötlettel kívánták megregulázni azokat, akik rá akartak szavazni. A választás előtti este, sötétedés után, csoportok járták be a falut, és rá-rákószöntek a járókelőkre azzal, hogy „Éljen Pakots!". Ha pedig valaki szintén éljennel válaszolt, azt az „ismeretlen tettesek" jól helybenhagyták.[28]

Ha mégis sikerült valamelyik ellenzéki pártnak megindítania az ajánlások gyűjtését, megeshetett – mint ez Rassay Károllyal történt Kaposvárott –, hogy a megtelt ívek rejtélyes körülmények közt eltűntek. Hasonló eset történt Békéscsabán. Ott „ismeretlen tettesek" betörtek az MSZDP választási irodájába. Az ajánlási íveket nem találták ugyan, de más iratokat elvittek. Itt Szeder Ferenc volt a párt jelöltje Bud János pénzügyminiszterrel szemben.[29]

Amennyiben mégis összejött a törvényben előírt számú ajánlás, következett a választási bizottságok szerepe. Igen gyakori eset volt, hogy lehetőleg a jogszabályokban rögzített határidő előtt röviddel fedezték fel, hogy az aláírások egy része nem fogadható el, s a szükséges pótlásokra 24 vagy 36 órát szabtak (óvatosabb politikusok, eleve számolva ezzel a trükkel, nem minden ívet terjesztettek a választási bizottság elé, tartalékoltak néhányat, hogy könnyebb legyen a kiegészítés). Számos ellenzéki jelölt vérzett el így, még a megmérettetés előtt, főként a nyílt szavazásos kerületekben, s kénytelen volt visszalépni. Ez az eljárás ütötte el az MSZMP-t a budapesti II. lajstromos kerületben az indulástól, ez tette lehetővé, hogy az elvben titkosan szavazó Kecskeméten ne indulhasson egyetlen ellenzéki jelölt sem, s így – az utóbbiak visszalépése miatt – két „egyhangú" mandátumhoz jutott a kormánypárt.

[25] *Magyar Hírlap,* 1926. november 21.

[26] *Iratok...* III. 634.

[27] *Magyar Hírlap,* 1926. december 8.

[28] *Pesti Hírlap,* 1926. december 8.

[29] *Magyar Hírlap,* 1926. december 2. és 3. Az esetről valamennyi lap beszámolt.

A közigazgatási hatóságok az ellenzéki képviselőjelöltek szabad mozgását is korlátozták. Megesett, hogy be sem engedték őket a kerületekbe, másokat a kampány során tiltottak ki, s megesett, hogy Kiss Menyhért volt nemzetgyűlési képviselőt kerületében előbb bántalmazták, majd letartóztatták.[30]

Az ellenzék választási gyűléseinek betiltásánál igen bő választéka volt az indokoknak. Ha szabad ég alatt kívánták tartani, a rend nem volt megfelelően biztosítható, a zárt helyiség éppen foglalt volt vagy alkalmatlan; ha a gyűlést az esti órákra tervezték, az zavarta a polgárok nyugalmát stb. Olyan nagyvárosban, mint Debrecen, ugyanazon a napon (természetesen más és más helyen) nem tarthatott gyűlést a kormánypárt és az ellenzék, nyilván hogy az utóbbi ne vonhassa el a figyelmet az előbbitől. Ugyancsak Debrecenben a köztisztaság érdekeire hivatkozva nem engedélyezték az MSZDP választási röplapjainak terjesztését, betiltották a Dénes-párt hetilapját (azon a címen, hogy olyan sajtótermék, amely „a választási agitáció kapcsán a földbirtokreform kérdését" újból szőnyegre akarja hozni).[31]

A kampány idején a vesztegetési kísérletek kombinálódtak a zaklatás különféle formáival (ami a nem hivatalos kormánypárti, vagy fajvédő ellenzékiek esetében finomabb volt, bár a villányi kerületben Bleyer Jakab professzor volt minisztert – aki nem hivatalos kormánypárti jelöltként indult – szintén őrizetbe vették). A dorogi és a tatabányai szociáldemokrata választási irodában például házkutatást tartottak azon a címen, hogy ott hamis bankjegyek vannak; másutt balpárti kortesek zártkörű megbeszélését minősítették be nem jelentett gyűlésnek, s eljárást indítottak a résztvevők ellen csakúgy, mint az MSZDP egyik aktivistája ellen, aki a párt rendezvényén választási bélyeget árult, s ezzel a tiltott gyűjtés vétségét követte el.[32]

A közelmúltban megjelent Bethlen-monográfia szerzője kétségét fejezte ki, hogy a csalás és az erőszak lényeges szerepet játszott volna az 1926-os választásokon („mindezek – mint írja – ezúttal is játszottak valamelyes szerepet").[33] Érdekes ezzel szembeállítani Kozma György vásárosnaményi főszolgabíró (Kozma Miklós testvére) feljegyzését: „Felsőbb instrukcióm az volt, hogy a hivatalos jelölteknek természetesen győzniük kell, de szigorúan tartózkodjam minden erőszakos és törvénytelen beavatkozástól; kivételt képeznek az októbrista pártok, az ilyen képviselőjelölteket szükség esetén a legkeményebb eszközökkel is el kell nyomni." Kozma nem hagy kétséget a tekintetben, hogy ez nemcsak Bereg megyére érvényes utasítás volt. Érzékelteti, hogy a direktíva az Egységes Párt országos kampányát irányító Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkártól származott, „ki híres volt kemény kezéről".[34]

[30] *Pesti Napló*, 1926. november 25.; *Magyar Hírlap*, 1926. december 7.
[31] *Iratok*... III. 630.; *Magyar Hírlap*, 1926. december 2.
[32] *Pesti Napló*, 1926. december 2. és 4.
[33] Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, 1991. 173.
[34] *Iratok*... III. 639.

A választási eredmények

Ennek a kemény politikának volt a következménye, hogy az Egységes Párt 77, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 13, a párton kívüli kormánytámogatók 2, a kormányhoz közeledő fajvédők ugyancsak 2 egyhangú mandátumhoz jutottak. Ezt azt jelentette, hogy a választókerületek közel 40%-ában egyáltalán nem került sor választásra, a közigazgatási hatóságok „elintézték", hogy csak egyetlen jelölt induljon. Az „egyhangú" kerületek közül mindössze háromban, az alsó-dabasiban, a gyömrőiben és a kunszentmiklósiban alakult ki a végeredmény a formális választási eljárás után, visszalépések következtében.

Figyelemre méltó a fenti, erőpróba nélkül szerzett mandátumok területi megoszlása. Nógrád-Hont megyében ténylegesen nem került sor választásra, hiszen minden kerületben „egyhangú" eredmény született. Borsod-Gömör-Kishontban és Szabolcs-Ung megyében csak egy-egy választókerületben szavaztak, a többi 8, illetve 7 mandátumot „ajándékba" kapták az egységes párti jelöltek. Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Veszprém megyében is többségben voltak az egyhangú mandátumok 4:2, 8:3 illetve 5:2 arányban. Pest-Pilis-Solt-Kiskun, illetve Somogy megyében is magas volt az egyhangú mandátumok aránya (27-ből 12, illetve 11-ből 5). Abaújban, Borsodban, Szabolcs-Ung és Szatmár-Bereg megyében azokban a körzetekben, ahol egyáltalán sor került választásra, a polgárok csak hivatalos és nem hivatalos egységes párti jelöltek közt választhattak. A fentiekből világos: az ország szegényebb, kurucos hagyományú vidékein és néhány veszélyes ipari zónában már eleve „lefutott" volt a választás. Figyelemmel Kozma György idézett szavaira, nehéz lenne ezt a szabad választói akarat megnyilvánulásának tekinteni.

A mandátumok megoszlása az 1926. évi országgyűlési választások után:

Párt	Mandátum	Egyhangú
Egységes Párt	172	77
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt	35	13
kormánytámogató pártonkívüliek	3	–
Kispolgárok Országos Pártja	1	1
Agrárpárt	3	1
Párton kívüli ellenzékiek	4	2
Fajvédők	3	2
Demokraták (Egyesült Balpárt)	8	–
Kossuth-párt	2	–
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	14	–

A különféle árnyalatú liberális, illetve a szociáldemokrata ellenzék együttesen mintegy száz jelöltet szándékozott indítani a nyílt szavazásos kerületekben. Ebből 37 jelöltnek – jó néhány közülük nem pártszínekben, hanem párton kívüli ellenzékiként rajtolt – sikerült elindulnia. A 35, a nyílt megmérettetésre vállalkozó szociáldemokrata jelöltből mindössze 12-t engedtek a választók elé állni, a többiek a durva presszió hatására kénytelenek voltak visszalépni.

A fajvédők 17 jelölttel álltak csatasorba. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt az Egységes Párttal kötött megállapodás alapján általában kerülte az ütközést az utóbbival, mindössze 11 kerületben állított ellenjelöltet Bethlenékkel szemben. Az ellenzéki legitimisták öt kerületben próbálkoztak.

Tekintettel arra, hogy a nyílt szavazásos kerületek száma 199 volt, még optimális esetben, a legteljesebb ellenzéki összefogás esetén (ami természetesen kizárt dolog) is eleve esélytelenek voltak az ellenzéki pártok.

A választási procedúra, amelyre 1926. december 8. és 15. között került sor, szintén nem nélkülözte a hatósági és egyéb beavatkozásokat. A választójogi törvényben (ellentétben az eredeti kormányjavaslattal) nyílttá nyilvánított bányászkerületekben elbocsátással, a kolóniáról való kilakoltatással fenyegették meg a szociáldemokrata párt potenciális szavazóit. Vácrátóton – abban a kerületben, ahol Andrássy Gyula gróf volt az ellenzéki jelölt – csendőrsortűz is eldördült. Az „eredmény" két halott és három sebesült.[35]

A nyílt kerületekben az Egységes Párt 161 mandátumot szerzett (ezek közül 86-ot választottak csak meg ténylegesen). A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 25 képviselői helyet kapott a paktum eredményeként a nem lajstromos kerületekben, főként a Dunántúl nyugati részén (egy-egy kisebb „szigettel" Bács-Bodrog, Heves, Nógrád és Szolnok megyében). Tényleges választással azonban a nyílt kerületekben csak 12-t választottak meg (közülük egyet-egyet Győr, Somogy, Vas és Zala megyében kormánypárti jelölttel szemben, míg a Sopron megyei Lövőn két keresztény jelölt mérkőzött egymással a mandátumért).

A fajvédők fő bázisa az egykori Duna–Tisza közi ellenforradalom területe volt, de próbálkoztak (sikertelenül) Bihar, Hajdú, Heves, Somogy és Zala megyében is. Biharban, a derecskei kerületben Bajcsy-Zsilinszky Endre kísérelte meg megőrizni korábbi mandátumát, de meglehetősen botrányos körülmények között maradt alul (12 szavazattal) Pekár Gyulával szemben.

Az abádszalóki kerületet (egyhangúlag) Gömbös Gyula mintegy ajándékba kapta. Kunszentmiklóson a hatalom által tűrt erőszakosságok és visszaélések nyomán (a választási bizottság elnöke le is mondott ezért) a fajvédő Héjjas Iván szerzett mandátumot a kormánypárti jelöltekkel szemben úgy, hogy az első fordulóban a hivatalos kormánypárti jelölt kiesett a küzdelemből, s a nemkívánatos egységes párti Kelemen Kornél, illetve Héjjas Iván között pótválasztásra került volna sor, ám az előbbi kényszerű visszalépése miatt Héjjast végül „egyhangúlag" megválasztottnak nyilvánították.

A legitimisták elleni indulatokra már utaltunk. Különösen a dombóvári kerületben induló Pallavicini György őrgróf, valamint gróf Andrássy Gyula váci jelölt volt kellemetlen a hatalom számára, még a Beniczky-, és a frankügyben tanúsított magatartásuk miatt. Érdekes ezzel kapcsolatban a *Pesti Napló* egyik híradása. A lap munkatársainak értesülése szerint: „a kormány választást intéző tényezői minden körülmények közt azt akarják elérni, hogy Andrássy Gyula és Pallavicini György ne kerüljenek be az új ország-

[35] *Pesti Hírlap*, 1926. december 7.

gyűlésbe. A váci és a dombóvári választókerületben a kormánypárt kortesei nyíltan hangoztatják, hogy Pallavicini és Andrássy nem lehetnek és nem lesznek tagjai az új parlamentnek."[36]

Vereséget is szenvedtek mindketten az egységes párti jelöltekkel szemben. Aligha véletlen egyébként, hogy Andrássy kerületében került sor a csendőri erőszakra. Egyhangú mandátumot kapott viszont a mérsékelt, ám legitimista Apponyi Albert gróf Jászberényben, örökös kerületében, illetve Sigray Antal gróf Körmenden. Őket a belügyminisztérium 1926. december 30-i összefoglalója párton kívüli ellenzékinek minősíti.

A Somogy és Zala megyében elindult négy agrárpárti jelölt közül Gaál Gaszton ellenjelölt nélkül győzött, míg Zalában két jelöltjük a kormánypárttal szemben ért el sikert, s egy pedig ugyancsak az Egységes Párt ellenében maradt alul.

Ami a sokszínű liberális ellenzéket illeti, a nyílt kerületekben egy olyan mandátum volt, amelyet – bár formálisan pártonkívüliként – ilyen szimpátiájú jelölt szerzett meg (Őriszentpéteren Beck Lajos). A párton kívüli ellenzékiként megválasztott Strausz István (Marcali) nem tartozott egyetlen párthoz sem, míg az említett belügyi kimutatásban szereplő Wachtler István (Nezsider) valójában kormánytámogató pártonkívüli volt.

Az egyéni nyílt kerületekben induló többi liberális jelölt mind elvérzett, viszont mandátumot nyertek a liberális pártok disszidensei: Szilágyi Lajost ellenjelölt nélkül választották meg Berettyóújfalun, és Kaposvárott Ugron Gábor győzött Rassay Károly ellenében.

Hasonló sorsra jutottak az MSZDP képviselőjelöltjei a nyílt szavazásos választókerületekben. Tatabányán, Dorogon, Soroksárott Peyer Károly, Kabók Lajos és Malasits Géza maradt alul jelentéktelen keresztény párti politikusokkal szemben. Mindhárom kerületnek korábban szociáldemokrata képviselője volt. Sopronban szintén kudarcot vallott az 1922-ben győztes Hébelt Ede, s míg az 1922-es választások során csak a második fordulóban szenvedett kisarányú vereséget az MSZDP jelöltje Székesfehérvárott, 1926-ban Blaskó Artúr kevesebb szavazatot kapott (835), mint a törvényben előírt és benyújtott ajánlások száma. Ez a kampány és a választás közötti „nyomásra" enged következtetni.

Igazolódni látszott a Kozma György által megfogalmazott kormányzati direktíva az ún. októbrista pártok szereplési esélyeiről.

Ami a titkosan szavazó, lajstromos kerületek eredményeit illeti, itt reálisabb kép rajzolódott ki az erőviszonyokról, noha a választójog törvényi szabályozása csökkentette a jogosultak számát, s bár a titkos kerületekben a szavazás kötelező volt, csak Budapesten mintegy 85 000 választó maradt távol az urnáktól.

Budapest három lajstromos kerületében a Wolff-párt indult az 1926-ban fuzionált kereszténypártok színében, s 61 951 szavazattal 9 mandátumot szerzett. Második helyen végzett az MSZDP (59 492 szavazat, 7 mandátum), utána következett az Egyesült Balpárt (48 375 szavazat, 6 mandátum), majd az Egységes Párt (37 731 szavazat, 4 mandátum).

[36] *Pesti Napló*, 1926. december 3.

A Budapest környéki kerületben az MSZDP szerezte a legtöbb voksot (22 125 – két mandátum), majd egy-egy mandátumot nyert az Egységes Párt (15 947), az Egyesült Balpárt (10 233) és s Wolff-párt (7860 szavazat).

Debrecenben az Egységes Párt, az Egyesült Balpárt és az MSZDP egy-egy mandátumot szerzett 11 488, 51 181 és 4690 szavazattal.

Hódmezővásárhelyen az Egységes Párt egy, a párton kívüli, a Kossuth-párthoz közel álló ellenzéki jelölt szintén egy mandátumot nyert 3212, illetve 3716 szavazattal.

Győrött a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, valamint az MSZDP jutott egy-egy mandátumhoz 4871, illetve 4298 szavazattal. Az Egységes Párt (3382 szavazó) nem jutott képviselethez.

Kecskeméten, mint említettük, egyhangú szavazás volt (két egységes párti mandátumot eredményezett).

Pécsett egy-egy mandátumot nyert az Egységes Párt és az MSZDP 6753, illetve 5216 szavazattal.

Szegeden egy-egy képviselői helyet szerzett az Egységes Párt, a Balpárt és az MSZDP. A szavazatok száma 11 507, 5906 és 5913 volt a pártok fenti sorrendjében.

Miskolcon egy-egy mandátumhoz jutottak a szocialisták (4142) és a fajvédők (6741), és viszonylag sok szavazatot nyertek a disszidens liberálisok (2625). Itt a fajvédők mögött sorakozott fel a kormánytámogató szavazótábor is.

Ha meg akarjuk vonni az 1926-os választások mérlegét, úgy megállapíthatjuk: Bethlen szinte „túlgyőzte" magát. Az ellenzék összezsugorodása már csaknem az egypártrendszer állapotát eredményezte, hiszen a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt integrálódott a hatalomba, s a fajvédők is „megtérőben" voltak az Egységes Pártba. Ez a tömb, a kormánytámogató pártonkívüliekkel és a hasonló orientációjú Agrárpárttal kiegészülve, körülbelül 90%-os bázist jelentett a kormányprogramban meghirdetett nyugodt, konstruktív légkörű építőmunkához.

Az ellenzék vereségét még teljesebbé tette, hogy a választás után tovább folytatódott a liberális tábor eróziója. A törvényhatósági frakció számos tekintélyes tagja, valamint az ellenzék főpolgármester-jelöltje (s egyben a budapesti listán megválasztott országgyűlési képviselő), Bárczy István, átlépett az Egységes Pártba.

Az ellenzék kudarca kapcsán a fentiekben bőven szóltunk a hatósági terrorról, ám túlzás lenne, ha csak ezzel magyaráznánk a lesújtó eredményt. Része volt ebben az 1924 és 1926 között sorozatban elszenvedett vereségeknek, amelyek kétségtelenül bénítóan hatottak az ellenzékre. Ez kifejeződött – mint már utaltunk rá – a liberális és a szocialista erők alternatívát nem kínáló kampányában, hiszen maguk sem hittek, hihettek abban, hogy akár együtt, akár külön-külön alternatívát ígérhetnek Bethlennel szemben. Az ellenzéknek kénytelen-kelletlen el kellett fogadnia a rendszer „játékszabályait", amelyek kizárták a végrehajtó hatalomból. Arra is rá kellett eszmélnie, hogy politikája más idősíkokban mozgott, mint a kormányé. Az ellenzékiek lélekben még bizonyos mértékig a dualizmus viszonyai közt éltek, politikai kultúrájuk nem illeszkedett a húszas évek Magyarországának viszonyaihoz. 1924 és 1926 között keserűen kellett megtapasztalniuk, hogy tévedtek, s az utolsó lecke maga az 1926. decemberi választás volt.

Hasonló iskolát jártak ki az ellenzéki pártok választói is. A pártok 1922-ben még kissé a régi Magyarországon érezték magukat, szavazótáborukra viszont hatottak az 1918–1919-es forradalmak emlékei. Az 1922-es választásokon korántsem csak a szavazati joggal rendelkező szervezett munkások szavaztak az MSZDP-re, hanem – a titkosan szavazó városokban – a szegényebb kispolgári tömegek jelentős része is. A liberális pártok mögé pedig felsorakoztak azok a rétegek – főleg a vidéki kisvárosokban –, amelyek a megindult konszolidációban egy demokratikus kibontakozás reményteljes kezdetét szerették volna látni. A kormány hatalmának megingathatatlansága, a bethleni politika vitathatatlan sikerei, az a látszat, hogy Bethlen a lehetséges józan „közepet" képviseli az eredménytelenül izgágáskodó baloldali ellenzék, illetve a még mindig fenyegető jobboldal között, megtette a hatását a választókra. Ebben a hangulatváltozásban nagy szerepe volt Bethlen 1926 őszi megnyilatkozásainak, az Egységes Párt ún. szabadelvű, Kállay Tibor vezette szárnya aktivitásának és a disszidens liberálisok kampányszereplésének.

A kormányfő, különösen a fővárosban, őszintén törekedett a konzervatív jobboldalt képviselő, s a választásokon a fajvédőkkel összefogó Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt visszaszorítására. A helyzet pikantériája volt, hogy ez a párt az 1926-os fúzió révén részét képezte az Egységes Párttal paktumot kötő Keresztény Gazdasági és Szociális Pártnak. A fővárosban és környékén az Egységes Párt a mérsékelt, józan liberalizmus zászlaja alatt indult, s első nekifutásra, mint említettük, öt mandátumot szerzett, valószínűleg nemcsak a konzervatív, hanem a liberális ellenzék korábbi támogatóinak szavazataival.

A választás átrendezte a magyar pártstruktúrát. A korszerűtlenné vált „közjogi ellenzék", a legitimisták gyakorlatilag kiszorultak a parlamentből. 1926-tól az MSZDP lényegében nem lehetett más, mint a titkos kerületekben élő szervezett munkások pártja. A liberális tábor marginalizálódása egyelőre értelmetlenné tette a szocialisták részéről a velük való szorosabb kapcsolatot, együttműködést. Az MSZDP így elszigetelt helyzetbe került, s maradt körülbelül másfél évtizedig. Funkciótlanná vált tehát a paktum koalíciós tilalma, amellyel Bethlen 1924-ben még revolverezte az MSZDP-t.

A választójogi rendszer korlátozásai egyrészt, másrészt a földreformnovella még érvényesülő hatása a parasztság tömegeit passzívvá tette. A falut az Egységes Párt néhány „díszparasztja" – például Mayer János és Sokorópátkai Szabó István – képviselte az országgyűlésben.

Az 1926-os választás a bethleni rendszer sikertörténetének tetőpontja volt. A diadal után alig egy-két évvel oldódni kezd a falvak dermedtsége, színre lép a kritikusan gondolkodó, a konszolidációs politikát keményen bíráló értelmiség új nemzedéke. Talán elég a Bartha Miklós Társaságra és más hasonló alakulatokra, Bajcsy-Zsilinszky új lapja, az *Előőrs* munkatársi gárdájára utalni. Mindez, az MSZDP falura való „kitörésével", a Kisgazdapárt előtörténetével együtt jelezte, hogy a „túlnyert" 1926-os választás sem volt képes „bebetonozni" a konzervatív rendszer bethleni változatát Magyarországon.

Borsányi György

VÁLSÁG ÉS VÁLASZTÁS – 1931

Az 1926 és 1931 közötti időszak – ha a mérleget az évszázad perspektívájából vonjuk meg – a magyar történelem „aránylag szerencsés korszaka" volt. Az országban – legalábbis 1930-ig – nyugalom uralkodott. A termelés mind az iparban, mind a mezőgazdaságban ha szerény mértékben is, de nőtt. Az életszínvonal (amely mint tudjuk, mindig globális mutató, és sosem fejezi ki az egyes ember tényleges helyzetét) emelkedett, elérte, sőt – a statisztikusok szerint – valamelyest meghaladta a háború előtti, 1913-as szintet.

Az ország pénzügyei nagyjában-egészében egyensúlyban voltak; a külföldi tartozások nem haladták meg a régióban szokásos mértéket, a költségvetési hiány nem volt számottevő.

Jelentős eredmények születtek a szociálpolitikában, amelyek közvetlenül befolyásolták nagy tömegek életszínvonalát. Az 1927: XXI. tc. kiszélesítette a kötelező betegségi és baleseti biztosításba bevontak körét. Bár a törvényt a szociáldemokraták élesen támadták, mivel növelte az állam szerepét abban az intézményben, amely korábban a munkásmozgalom hitbizománya volt, hatására a kötelező jelleggel biztosítottak száma mégiscsak elérte az egymilliót. A táppénzre jogosultság időtartama 20 hétről egy évre nőtt, és emelkedett a táppénz összege is. 1928 júniusában elfogadták azt a törvényt, amely a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítást kiterjesztette az ipari, kereskedelmi és közlekedési dolgozókra. A biztosítás költségeit a munkaadók és a munkavállalók fedezték, az állam mindössze egykilenced részt vállalt. Mégis, a törvény – nagymértékben kiterjesztve a nyugdíjra jogosultak körét – növelte a szociális biztonságot. A két törvénnyel egy időben új szervezet jött létre, az Országos Társadalombiztosító Intézet, a fogalommá vált OTI. Ezzel a munkás-betegbiztosításnak az a rendszere, amelyet a múlt század végén teremtett meg magának a munkásmozgalom, történelemmé vált. Helyébe egy viszonylag széles körű, korszerű, európai normákkal is mérhető intézmény lépett. (A kortársak sokat szidták, ám mai ismereteink birtokában hibái elhalványulnak.) Továbbra is megoldatlan maradt a munkanélküliség esetére szóló biztosítás, valamint a mezőgazdasági munkások orvosi ellátása és nyugdíja.

Nem lebecsülhető eredmények születtek az iskoláztatás és a kultúra terén. A Klebelsberg Kunó nevéhez kapcsolódó népiskolai reform keretében 1920 és 1930

között 3500 új tanterem épült, és ennek megfelelően nőtt a tanerők száma. 1930-ra az analfabéták aránya az 1920-as 15%-ról 10%-ra csökkent. Jelentős összegeket fordítottak az egyetemek fejlesztésére, külföldi ösztöndíjakra, a magyar kultúra külföldi propagandájára.

A magyar társadalom összetétele az ötéves időszak alatt nem változott számottevően. A piramis, amelynek alján a föld nélküli agrárnépesség és a városi proletariátus, csúcsán pedig az agrár-, illetve az ipari és pénzügyi elit állott, 1930-ig nem vékonyodott, nem is vastagodott.

Az ország külpolitikai helyzetében sem következett be nagy horderejű fordulat. Európa a húszas évek elején elfogadta a trianoni határok közé szorított Magyarországot. Határait nem kívánta megváltoztatni, de azt nem bánta, ha az ország közvéleménye reménykedik a határok megváltoztatásában, és időnként heves propagandakampányokat folytat ennek érdekében. (A tárgyalt időszakra esik Lord Rothermere nagy reményeket keltő, majd igen gyorsan kialvó propagandakampánya.) A külpolitikát eszmei-ideologikus szempontok nem befolyásolták. Az 1927-es olasz–magyar közeledést éppúgy hiba lenne a fasizmus magyarországi expanziójának tekinteni, amiként a MacDonald-kormány gesztusértékű kölcsönét sem tekinthetjük valamiféle balratolódásnak. Bár mind Romániában, mind Jugoszláviában jelentős belpolitikai változások következtek be, Magyarországhoz való viszonyuk nem változott. A kisantant éberen vigyázott a trianoni határok sérthetetlenségére. Azok a magyar demokraták, akik abban bíztak, hogy az európai nagyhatalmak demokratikus kormányai Magyarország belső rendszerét a demokrácia irányába terelik, lépten-nyomon csalódtak. Az európai status quónak nem demokratikus, hanem stabil és kiszámítható Magyarországra volt szüksége. A Bethlen István által kiépített politikai rendszer megfelelt ennek a követelménynek.

Ebben a helyzetben robbant 1929 őszén a világgazdasági válság. Az 1929–1933-as válság kitörését a köztudat szívesen köti dátumhoz: rendszerint október 29-ét, a New York-i tőzsde „fekete péntekét" teszik a válság kezdetének. Ez csupán akkor lenne indokolt, ha a válságot egyszeri aktusnak tekintenénk. A válság azonban nem esemény, hanem folyamat, kezdete is, vége is sok, egymással csak lazán összefüggő eseménysorozat eredményeiből ítélhető meg helyesen. Ezek az események a föld különböző országaiban egymástól látszólag függetlenül, időben és térben elhúzódva jelentkeztek. A történetírás az emberiség sorsát meghatározó nagyhatalmak (mindenekelőtt az USA és Németország) eseményeire koncentrál. A kis államoknak a nagyoktól eltérő sajátosságait csak ritkán méltatják figyelemre.

Magyarországon a gazdasági válság nem 1929-ben kezdődött. Egyáltalán: nehéz a magyar nemzetgazdaságot egységes egészként kezelni. Sokkal pontosabb képet kapunk, ha külön vizsgáljuk a mezőgazdaságot, külön az ipart és a kereskedelmet, és külön a pénzügyeket. E három szférában más-más dátumokat kapunk. A mezőgazdaságban már az 1928-as év válságosnak tekinthető; az iparban és a kereskedelemben 1930 közepétől érződik a válság, míg a pénzügyek 1931 nyarán kényszerítik drákói rendszabályokra a kormányt.

A kortársak a történteket katarzisként érzékelték, a kapitalizmus története legsúlyosabb válságaként emlegették, és hatását tekintve szinte a világháború drámaiságához

mérték. Ennek helyenként volt is létjogosultsága. Amerikában milliók váltak földönfutóvá, Németországban a reménytelenség hullámai maguk alá temették a weimari köztársaságot. De a helyzet nem mindenütt volt ilyen tragikus. Nagy-Britanniában, Franciaországban a termelés visszaesése 20% alatt maradt. Japán ipara (elsősorban az ekkor kezdődő mandzsúriai háború miatt) felfelé ívelt. Sok ország esetében a ma divatos „recesszió" kifejezés indokoltabb lett volna a „válság" terminusánál.

A méretek tekintetében is számolnunk kell bizonyos optikai csalódásokkal. A „válság" mindenütt a „munkanélküliség" fogalmával cseng össze. A kortársak azt tekintették válságnak, hogy a korábbinál nagyságrenddel nagyobb munkanélküliséggel kellett szembenézniük. Ez a probléma ismét csak a legfejlettebb országokra vonatkozott. A ma „harmadik világ"-nak nevezett országokban nem mérték a munkanélküliek számát; nem tudhatjuk, hogy Indiában vagy Kínában a létminimum alatt tengődő százmilliók észlelték-e egyáltalán helyzetük rosszabbodását. Mint azt napjaink hazai tapasztalata széles körben érzékelteti, a munkanélküliség még a fejlett országokban is nehezen mérhető, és megközelítő pontossággal nem is számszerűsíthető. (A valóságos munkanélküliség néha több, néha kevesebb a regisztrált létszámnál, de sohasem azonos vele.)

A mai olvasó számára nem lényegtelen az sem, hogy ez – a kapitalizmus története legnagyobb válságaként számon tartott – visszaesés mindössze négy-öt évig tartott; 1934–1935 táján a mutatók általában már elérték, néhol túlszárnyalták az 1919 előtti színvonalat.

Mindezt előrebocsátva meg kell jegyeznünk, hogy a válság, mint a napi politika nyelvére lefordítandó probléma, Magyarországon 1930 nyarán jelentkezett. A magyar politikai közvélemény akkor döbbent rá a helyzet komolyságára, amikor 1930. szeptember 1-jén hatalmas tömegtüntetés rázta meg Budapestet és a vidéki városokat. A tüntetést a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kezdeményezte, és csak a katonaság bevetésével tudták szétzavarni. A tüntetés hatására megkezdődött a meglévő politika taktikai átértékelése. Többféle irányzatot figyelhetünk meg. Bethlen és csoportja igyekezett a fennálló status quót megőrizni, a problémákat elbagatellizálni, azokat részben szociális, részben rendészeti síkra terelni. A radikális jobboldal (Gömbös és hívei) a rendszer keményítésére, a diktatórikus elemek fokozására vágyott, és ebben partnerre talált Horthyban is, akiben mindig is volt hajlam az egyszerű, közérthető megoldások iránt. A liberálisok úgy vélték, a demokratikus reformok a belső elégedetlenséget enyhíthetik, kezelhetővé teszik, a szociáldemokraták pedig a nyugati demokráciák támogatásának illúziójától vezérelve vívták reménytelen harcukat egy demokratikus Magyarországért.

1930 utolsó hónapjaiban a politikai erjedés vidéken pártalakulásokat eredményezett. Októberben Szijj Bálint csizmás kisgazda, a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt egyik korifeusa, Gaál Gaszton földbirtokossal együtt újjáalakította a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Agrárpártot. A zászlóbontás Békés községben történt meg. A párt programja meglehetősen mérsékelt volt, de bizonyos ellenzékiség ígérete sejlett fel mögötte, ami az agrárválságtól sújtott kisgazdákra vonzerőt tudott gyakorolni. Dénes István ügyvéd, aki 1921-ben egy kormánytámogató munkáspártot hozott létre, s annak egyetlen képviselőjeként 1922–1926 között a parlamentben is helyet foglalt, ismét pártalakítással kísérletezett, ezúttal a szegény- és kisparasztságot célozva meg agitációjával. Pártjának neve Magyarországi Földműves- és Munkáspárt volt.

1930 végén az érdeklődés középpontjába a budapesti törvényhatósági választások kerültek. Nagy horderejű kérdés volt az, mennyire sikerül az MSZDP-nek a budapesti városházán meglehetősen erős pozícióit tovább erősítenie. A politikai elemzők izgatottan várták választ arra a kérdésre, mennyire tükröződik a leadott szavazatokban a romló életszínvonal okozta keserűség, az MSZDP szeptember 1-jei akciójának sikere.

A választási hadjárat nem nélkülözte a magyar választási küzdelmek hírhedt attribútumait. Az MSZDP elsősorban a szociális kérdéseket igyekezett a középpontba állítani. Ellenfelei erre nem tudtak mit mondani, produkáltak hát egy hamisítványt. A *Magyarország* című kormánylap a választások előestéjén fakszimilében közölt „leveleket", amelyek a magyar és a csehszlovák szociáldemokrata párt kapcsolatát voltak hivatva „leleplezni". Mint az ilyen esetekben szinte kötelező, természetesen pénzről volt szó, amelyet a „csehek" fizettek magyar elvtársaiknak azért, hogy azok elárulják a magyar nemzeti ügyet. És természetesen, még mielőtt bárki egyáltalán felvethette volna a közölt „dokumentumok" hitelességének kérdését, máris kórusban zengte az egész jobboldal: a szociáldemokraták hazaárulók – mi más is lehetne Magyarországon a politikai ellenfél... A levelekről ugyan a bíróság is kimondta, hogy hamisítványok (méghozzá meglehetősen primitívek), ám választási kampánynak – jobb híján – megfeleltek.

Az 1930. december 21–22-én tartott választások a Magyarországi Szociáldemokrata Párt erősödését bizonyították, de korántsem olyan mértékben, mint azt a politikai elemzők várták. Az MSZDP 73 422 szavazatot kapott, a leadott szavazatok 27,5%-át. Ez 14 134 szavazattal volt több az 1926-ban kapottnál, de közben a szavazók száma is nőtt, így a százalékos növekedés jelentéktelen, egy százaléknál is kevesebb. Az egyes budapesti pártok közötti arányok nem változtak jelentősen, lényegében egybeestek az 1926-os arányokkal. Tudomásul kellett venni: az emberek életszínvonala és választási magatartása között nincs automatikus, egyenes összefüggés.

A válság természetszerűleg kiélezte a kormánykoalíción, illetve az Egységes Párton belüli ellentéteket. Megmutatkozott ez az 1931 januárjában benyújtott kartelltörvény (1931: XX. tc.) vitájában is. A finánctőke képviselői sokallták, az agráriusok kevesellték az állam beavatkozását a gazdasági életbe. Mint válságos helyzetekben mindig, ismét napirendre került az állami élet felső szintjén dúló korrupció. Csík József keresztény párti képviselő egy interpelláció során előadta, hogy a képviselőháznak mindössze 47 olyan tagja van, aki nincs érdekelve valamely részvénytársaságban, bankban vagy vállalatban mint igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tag; olyan miniszterekről is beszélt, akik tucatnál több vállalattól kapnak „fizetéskiegészítést".[1]

1931 februárjában Horthy koronatanácsot hívott össze. Ennek napirendjére 10 pontot tűzött – véletlenszerűen, szinte vasvillával összedobálva nagy horderejű és teljesen jelentéktelen kérdéseket. A koronatanács jegyzőkönyve csak annyiban érdemel figyelmet, hogy félreérthetetlenül jelzi a Bethlen és Horthy közötti viszony megromlását,

[1] *Az 1927. évi jan. hó 25-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója.* XXXIII. 15.

Horthy közeledését a Gömbös-féle radikális vonalhoz. Egyébként a napirend valamennyi kérdésében Bethlen keresztülvitte akaratát.

A kormányzati rendszeren belüli hasadást elsőként a Kisgazdapárt érzékelte. Gaál Gaszton már 1931 februárjában kijelentette: az Egységes Párt válságba jutott, a pártban különböző áramlatok alakultak. „A jelenlegi kormányzat elvesztette a bizalmat."[2]

A bizalom elvesztésének kicsi, de szimptomatikus tünete volt, hogy Bud János kereskedelemügyi minisztert egy illetékkiszabási kérdésben leszavazták; nemcsak az ellenzék szavazott ellene, de az Egységes Párt liberális csoportja (Kozma Jenő, Dési Géza, Ugron Gábor) is.[3]

A hatalmon belüli ellentétek – elsősorban Bethlen és Gömbös között – 1931 tavaszára nyilvánvalókká váltak. Az agráriusok egyre elégedetlenebbül vették tudomásul, hogy a válságból a mezőgazdaság számára nem látszik kiút; a kormányzati agráriusok az ellenzéki Gaál Gasztonhoz közeledtek. A nagytőkét képviselő csoport is elégedetlen volt, hol kevesellte, hol sokallta az állami beavatkozást. Ilyen körülmények között döntött Bethlen a képviselőház idő előtti feloszlatásáról és új választás kiírásáról.

Formailag ezt az 1931. május 22-i minisztertanácson határozták el, és egy május 29-i, Horthyhoz intézett levél alapozta meg. „Az 1927. évi január hó 25. napjára egybehívott országgyűlés megbízatása 5 évre szólván, működése 1932. évi január hó 25. napján szűnne meg. A kormány azonban, mérlegelvén az általános belpolitikai és külpolitikai helyzetet, arra a meggyőződésre jutott, hogy alkalmasabb volna, ha az országgyűlés már f. év június 6-án feloszlattatnék."[4] A kérésnek megfelelően Horthy 1931. június 6-án feloszlatta az országgyűlést. Az új választást június 28. és július 7. közötti időpontra írták ki.

Az induló pártok és programjaik

Az Egységes Párt (Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt) hatalmas gyűjtőpárt volt, amelyet a hatalom megszerzésének és megtartásának célja hozott létre és tartott össze, az ideológia itt csak lazán, a retorika szintjén szerepelt. A „keresztény-nemzeti gondolat" definiálásának szükségessége még Bethlen Istvánban sem merült fel. A rendszer ideológusai – Szekfű Gyula, Bangha Béla, Prohászka Ottokár – nem kötődtek közvetlenül a párthoz. Az ideológia iránti közömbösséget mutatja, hogy a pártban békésen megfért egymással Reich Koppel ortodox főrabbi és Héjjas Iván orgoványi terrorista.[5] Nem volt tömegpárt: nem voltak helyi szervezetei, nem szedett

[2] *Pesti Hírlap*, 1931. február 17.
[3] *Pesti Hírlap*, 1931. április 23.
[4] MOL Miniszterelnök iratai 1931. 1373. Idézi Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája*. Akadémiai Kiadó, 1968. 71.
[5] Propper Sándor: Kapuzárás után. *Szocializmus*, 1928. augusztus.

tagdíjakat, nem volt sem jelvénye, sem függetlenített apparátusa. Nem tartott sem kongresszust, sem taggyűlést, legfontosabb politikai rendezvényei a pártvacsorák voltak, amelyeken – a terem befogadóképességétől függően – néhány tucat ember vett részt.

Mint minden gyűjtőpárt, az Egységes Párt is több, markánsan elkülöníthető csoportot fogott össze.

Az egyiket Gömbös Gyula fajvédői alkották, az egykori „szegediek". Gömbös 1928-ban időlegesen félretette korábbi radikalizmusát, és Bethlen nyomásának engedve visszalépett a pártba. (1923-tól a Fajvédő Párt vezetője volt.) E csoportba tartozott a majdani, 1931-es képviselőházban Görgey József, Horthy volt szárnysegéde, Marton Béla, a MOVE egyik alapítója, Meskó Zoltán, a későbbi nyilasvezér, Lukács Béla, a siófoki fővezérség volt tisztje, Láng Boldizsár katonatiszt és még néhányan.

A Bethlenhez közel álló centrum legfontosabb személyiségei: Gratz Gusztáv neves történész (a hazai német nemzetiség egyik, mindvégig antináci vezetője), Károlyi Gyula gróf, az aradi kormány egykori miniszterelnöke, Darányi Kálmán, Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc – nevek, amelyek bekerültek a magyar történelembe.

A többséget „mamelukok" képezték – vidéki földbirtokosok és ügyvédek –, akik Bethlentől kapták mandátumunkat, és nem gondoltak arra, hogy tőle valaha is függetlenednek.

Rajtuk kívül sajátos csoportot alkottak a nagytőke emberei – Bíró Pál, Fellner Pál, Dési Géza –, akik úgy vélték, szükségük van a parlamenti részvételre, bár egzisztenciálisan függetlenek voltak, és zsidó létükre nem érezhették magukat különösebben jól az antiszemiták társaságában.

Az Egységes Párt programjában erőteljes hangsúlyt kapott a Trianon előtti határok visszaállításának és a nemzeti királyságnak a követelése. Céljai között szerepelt az idegen honosok, a bankok eltiltása a földvásárlástól, valamint a háború alatt meggazdagodott hadimilliomosok földjének kisajátítása. A keresztény ipar megerősítését, a tőzsde megrendszabályozását, erős nemzeti hadsereget követeltek.

A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (KGSZP) ezen a néven 1926 februárjában alakult meg. Bár az elnöki tisztet gróf Zichy János töltötte be, a meghatározó egyéniség (a párt önálló vonalat vivő fővárosi vezetője) Wolff Károly volt, a pártot a köznyelv egyszerűen Wolff-pártnak nevezte.

A Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot a parlament legreakciósabb, az Egységes Párttól jobbra álló erejének szokták feltüntetni. Ennek annyiban volt alapja, hogy ebben a pártban voltak azok az emberek, akik a húszas évek elején nagy szerepet játszó titkos szervezetek, az Etelközi Szövetség és a Kettőskereszt Vérszövetség élén álltak. A köztudat a pártot elsősorban budapesti pártnak tartotta, mivel a budapesti városházán az átlagosnál jóval nagyobb erőt képviselt. Ez azonban nem tükrözte a párt tényleges helyzetét. Múltjából következett, hogy képviselői között olyanok is akadtak, akik részt vettek a húszas évek elejének keresztényszocialista szakszervezeti mozgalmában, és bizonyos szociális érzékenységgel bírtak (Frühwirth Mátyás, Müller Antal, Tobler János). Az arisztokraták közül Apponyi Albert fia, Apponyi György, valamint gróf Esterházy Móric és gróf Zichy Nándor választotta magának ezt a pártot. Nem találjuk meg köztük a jobboldali extremizmus képviselőit. (Talán jellemző, hogy a párt képviselői közül a harmin-

cas évek második felében senki sem csatlakozott a nyilasokhoz.) Ebben az időben ez a párt a konszolidált, a hatalomban biztosan ülő úri jobboldal pártja volt. A titkos szervezetek jelentősége a húszas évek elejéhez képest jelentősen csökkent. Nem kellett titokban csinálni azt, amit a hatalom birtoklásának szokásos formális és informális csatornáin keresztül is el lehetett érni.

A KGSZP programjában elítélt minden olyan irányzatot, amely az embert a tőke rabszolgájává teszi. Hangsúlyozta a keresztény házasság intézményének erősítését, a közélet tisztaságát, az államtól több címen húzott jövedelmek beszüntetését, fokozottabb szociális gondoskodást.

E két párt alkotta a kormánykoalíciót – igaz, a KGSZP-nek mindössze egy minisztere volt.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt volt az egyetlen olyan párt, amely a rendszer egész legitimitását megkérdőjelezte. A polgári demokratikus Magyarországért harcolt, az 1918-as forradalom örökösének tekintette magát. Az MSZDP gyakorlatilag maga mögött tudta az ipari munkásságot (a szakszervezetek automatikusan a párt részei voltak), és jelentős kispolgári tömegek is támogatták. Erős volt a városokban és az ipari körzetekben, a falvakban viszont nem volt lehetősége szervezkedésre, szimpatizánsait a csendőrség üldözte. A pártnak „vezére" nem volt, de legjelentősebb alakja ebben az időben kétségtelenül Peyer Károly. Ismertebb vezetői: Farkas István, Buchinger Manó, Kéthly Anna, Kabók Lajos.

A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Agrárpárt (FKGP, amely Nagyatádi nevével fémjelezve már a dualizmus végén is bekerült a parlamentbe) 1930. október 12-én alakult újjá Szijj Bálint és Gaál Gaszton vezetésével. Vezetői közt szerepel Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Vass Sándor.

A Független Kisgazdapárt régi-új pártként jelent meg a közéletben. A valamikori Nagyatádi-párt hatalmas erő volt; Bethlen belépésével az Egységes Párt lényegében elnyelte. Mostani újrakezdése csak részben volt újrakezdés. Vezetőinek és majdani képviselőinek zöme a bethleni korszak politikai elitjéből került ki, azokból, akik aktív szerepet vállaltak a húszas évek parlamentjében, illetve államapparátusában. Vonatkozik ez elsősorban Eckhardt Tiborra, aki Gömbös legszűkebb baráti köréhez tartozott, és szoros szálak fűzték a kormányzóhoz is. A húszas évek közepén a Fajvédő Párt vezetőjeként a parlament legjobboldalibb képviselőinek egyike. A Revíziós Liga ügyvezető elnökeként a hivatalos Magyarország propagandistája. Gaál Gaszton korábban főispán volt, egy időben a nemzetgyűlés elnöke.

A FKGP ellenzékisége főleg a paraszti-agrárius követelésekre korlátozódott, bár követelései között szerepelt a titkos választás általánossá tétele is. Az államforma kérdésében a magyar nemzeti királyság platformján állt.

A liberális eszmék jegyében több párt állt starthoz, és mint az a kis pártok esetében szinte törvényszerű, egymással éles és nehezen áttekinthető konfliktusokba keveredve. A liberális pártok legtöbbje az 1894-ben Vázsonyi Vilmos által alapított Nemzeti Demokrata Pártból vált ki, különböző időkben. Szavazóbázisuk elsősorban Budapest és néhány polgárosodott vidéki város – Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc – értelmiségi, iparos- és kereskedőköreiből került ki. Különös jelentőségű volt számukra a budapesti

városháza, ahol 1925-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal együtt megszerezték a leadott szavazatok többségét. Később elváltak útjaik, s bizonyos kérdésekben – például a munkanélküliek segélyezésének kérdésében – a szociáldemokraták legkeményebb ellenfeleinek bizonyultak.

Az 1930. decemberi budapesti választások előestéjén, november 13-án Bethlen István pártközi értekezletet hívott össze egy „antimarxista polgári blokk" létrehozására. Javasolta, hogy a liberális pártok induljanak közös listán a kormánypártokkal a várható szocialista előretörés visszaszorítására. Javaslatát azonban a résztvevők nem fogadták el.

Valamennyi liberális párt egyetértett a rendszer demokratizálásának, elsősorban az általános és titkos választójog bevezetésének szükségességével. Ezen az alapon gyakran együttműködtek a szociáldemokratákkal, szociális kérdésekben azonban az MSZDP nem számíthatott a liberálisok támogatására.

Az 1931-es országgyűlési választásokon induló liberális pártok közül leginkább a Nemzeti Demokrata Párt őrizte meg a kontinuitást Vázsonyi Vilmos terézvárosi pártjával. Kezdetben kifejezetten budapesti községi párt volt, amely elsősorban a városi polgári-kispolgári rétegek megnyerését tűzte ki céljául. Programjában nagy hangsúlyt kapott az általános, titkos választójog, az egyesülési és sajtószabadság, az állam és az egyház szétválasztása – tehát a polgári demokrácia követelései.

Vázsonyi Vilmos 1926-ban bekövetkezett halála a pártot nagymértékben visszavetette. Az 1930-as budapesti községi választásokon a felét sem kapta az 1926-ban elért szavazatoknak. A párt új elnöke, Vázsonyi Vilmos fia, Vázsonyi János ambiciózus és tehetséges fiatalember volt ugyan, de nem volt apjához mérhető egyéniség. Bár kísérletet tett arra, hogy vidéki városokban is befolyást szerezzen, a párt valójában a budapesti zsidó polgárság pártja maradt. Szavazatait elsősorban a főváros V., VI., VII. és VIII. kerületében szerezte. Vidéken (elsősorban Pest környékén) néhány önkormányzati képviseletre futotta szavazóiból.

A Nemzeti Szabadelvű Párt ezen a néven 1930 tavaszán alakult meg mint a liberalizmus és a demokrácia pártja. Alapítójáról és vezéréről általában Rassay-pártnak nevezték. Alapvető kérdésekben egyetértett a Nemzeti Demokrata Párttal, de sok lényeges vonásban különbözött tőle. A pártvezér, Rassay Károly a jobboldalról érkezett. Egy Magyarországra telepedett római katolikus német család sarja, aki jogot végzett, és a forradalmak előtt az igazságügy-minisztériumban dolgozott. A forradalmak alatt Bethlent támogatta, és Bethlenhez még évekig szoros kapcsolat fűzte. A Huszár-kormányban államtitkár, a Keresztény Nemzeti Párt egyik alapítója. 1921-ben szakított Bethlennel.

Rassayt kezdettől fogva országos ambíciók fűtötték; ő nem budapesti pártra vágyott, neki vidéken is voltak gyökerei. Mandátumát Szegeden szerezte, tekintélyes csoportja volt Debrecenben. Az ő pártja szintén a kispolgári és polgári rétegek, illetve a szabadfoglalkozásúak között találta meg bázisát. A kiskereskedő, kisiparos elem itt is fontos szerepet játszik, de nagyobbrészt keresztény rétegekből jön, akárcsak az orvosok, ügyvédek, újságírók. Pártjában találhatók bankigazgatók, pénzemberek, magas rangú közalkalmazottak, nyugalmazott állami tisztviselők. Vidéken módosabb paraszti rétegek is támogatták.

A Független Nemzeti Demokrata Párt – a Nemzeti Demokrata Pártból és a Nemzeti Szabadelvű Pártból kivált néhány politikus csoportosulása, élükön Fábián Bélával – a Pest környéki liberálisok külön pártja volt.

A Keresztény Ellenzék kimondottan budapesti politikai tömörülés volt. Létrejötte elsősorban Friedrich István egyéni ambícióinak és a Wolff-fal való konfliktusának köszönhető. Friedrichen kívül nem találunk a vezetésben számottevő politikai súlyú személyiséget. A Keresztény Ellenzék létrejöttét az uralkodó eliten belüli személyi villongásoknak köszönhette. Friedrich István nem az az ember volt, aki eltűrt volna maga fölött akár egy Bethlent, akár magát Horthyt. Határtalan ambíciók fűtötték, és volt egy pillanat (1919-ben), amikor azt remélte, hogy diktátori hatalmat szerezhet. Amikor a nála erősebb Horthy-csoport ezt megakadályozta, megsértődött.

A Nemzeti Radikális Pártot 1930 őszén alakította Bajcsy-Zsilinszky Endre. „Egyszemélyes" párt volt, erősen szociális színezetű programmal: az állam sújtson le a nagytőke embertelenségeire, vezessenek be földreformot, munka- és munkásvédelmet. Külpolitikai orientációjában egyértelműen Mussolini Olaszországától várta a trianoni sérelmek orvoslását.

Hat-nyolc választókerületben tudott még indulni az októbrista Kossuth-párt és a fajvédők Frontharcos Szövetsége. Még ennél is kevesebb helyen gyűjtött össze megfelelő számú ajánlást az örökösen pártszervezéssel próbálkozó Dénes István, ekkor éppen Magyarországi Földműves- és Munkáspárt néven. Mandátumot azonban egyik párt sem szerez majd.

A felsorolt pártokon kívül találunk néhány helyi, egy-egy városra jellemző tömörülést, amelyek rendszerint egy-egy személyhez kötődtek.

A választási kampány

Meglepően rövid idő – mindössze három hét – állt rendelkezésre a választás előkészítéséhez. Ennyi idő alatt kellett megszervezni a technikai lebonyolítást (választási jegyzékek összeállítása, ajánlások benyújtása és ellenőrzése, szavazócédulák kinyomtatása és eljuttatása a szavazókörzetekbe, a szavazatszedő bizottságok összeállítása stb.). Ugyanennyi idő maradt a választók megnyerésére – már ahol erre egyáltalán szükség volt.

Ez utóbbi szempontnak ugyanis távolról sem volt akkora jelentősége, mint azt a mai olvasó gondolná. A 245 parlamenti helyből 199 sorsa eleve eldőlt: ennyi volt a nyílt szavazásos választókerületek száma. A kormány nyugodt lehetett: ha a titkos választókerületekben egyetlen képviselői mandátumot sem szerez, akkor is megvan a szilárd többsége.

A választásokat nagymértékben befolyásolta a választókerületek beosztása és az egy mandátumra jutó szavazók, illetve szavazásra jogosultak száma. Érdekes összevetni ezt a számot a titkosan és nyíltan szavazó kerületekben. Míg Budapesten egy képviselőt átlagosan 11 349 választópolgár, Pest környékén pedig 19 786 választott meg, a nyílt kerületekben általában ennél kevesebb választó küldött egy képviselőt. Voltak olyan kerületek is, ahol 2500 választásra jogosult sem kellett egy képviselő megválasztásához. Ilyen volt például: Abaújvár 2413, Felsőgagy 2312, Dárda 2267, Tompa 1432, Szalárd 2315, (Pozsony)Somorja 2573, Drégelypalánk 2451, Nagykapos (Szabolcs m.) 1457, Nagykároly 2573.[6]

A választási előkészületek során gyűjtötték össze a megfelelő számú ajánlást. Az 1925. évi XXVI. törvény szerint egy képviselőjelölt állításához legalább a szavazásra jogosultak 10%-ának megfelelő számú ajánlás kellett, a nagyobb kerületekben legalább 1000. Mivel számolni kellett azzal, hogy a szavazóbizottság az ajánlások egy részét érvénytelennek fogja nyilvánítani, az ellenzéki pártoknak a szükségesnél jóval több ajánlást kellett összegyűjteniük és azok egy részét tartalékolniuk a másodszori benyújtásra. Az ajánlás nyílt kiállás volt, elköteleződés egy adott párt vagy képviselő mellett; nyoma maradt, ellenőrizhető volt, következményeivel számolni kellett. Ezért az ajánlások összegyűjtése az ellenzéki pártok számára komoly feladatot jelentett, amelyet a választási harcban (különösen vidéken) nehéz körülmények között kellett megoldani. Ezzel szemben a kormánypártok számára a közigazgatási apparátus készséggel szállította az ajánlásokat, akár a szükségesnél nagyobb mennyiségben is. Az ajánlók száma a nyílt szavazásos kerületekben nem annyira a választók véleményét, mint inkább a helyi közigazgatás embereinek túlbuzgóságát fejezte ki. Ezzel magyarázható, hogy számos kerületben a kormánypárti jelöltre több ajánlást nyújtottak be, mint amennyi szavazatot a képviselő kapott.

Jellemző erre a szegedi eset. Szegeden Klebelsberg Kunó indult, akinek megválasztását Bethlen mindenképp szorgalmazta. Itt – miként számos más körzetben – az Egységes Párt által beadott listán például szerepelt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egész vezérkarának névsora. „Június 24-én a választási bizottság hitelesítette az Egységes Párt 8043 aláírását, a szociáldemokratákat 195, Rassayékat 584 aláírás pótlására utasították. Másnap, amikor ezt produkálták, a választási bizottság közölte, hogy tévedett, és a szociáldemokratáktól további 697, Rassayéktól 743 újabb aláírást kértek, amit 24 óra alatt kellett megszerezniük."[7]

A háromhetes választási kampánynak tehát valójában nem volt igazi tétje. Rendszerváltozástól nem kellett tartani, ilyen igénnyel mindössze egyetlen párt, az MSZDP lépett fel. A kérdés csupán az volt, Bethlen megőrzi-e addigi nyomasztó fölényét, vagy esetleg – nagyobb létszámú ellenzék esetén – fontos manőverezésre kényszerül. (Arról, hogy a lemondást fontolgatja, senki nem tudott.) A fontos politikai kérdések nem a választáson dőltek el. Nem lehetett tudni, hogy az ország hajóját a válság viharai merre sodorják, de az biztos volt, hogy nem a választók döntik el a menetirányt.

1931 áprilisában ünnepelték Bethlen István kormányzásának tizedik évfordulóját. Ebből az alkalomból a Bástya sétányt átkeresztelték a nehezen kimondható Gróf Bethlen István sétány névre, Horthy tartalékos ezredessé nevezte ki, és Gömbös is lerótta előtte a

[6] *Országgyűlési Almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről.* Szerkesztette Haefler István. Kiadja a Magyar Távirati Iroda. 14–37.

[7] Márkus László: i. m. 78.

maga tiszteletkörét. A jobb- és baloldali lapok ugyan különbözőképp ítélték meg tevékenységét, abban azonban egyetértettek, hogy hosszú kormányzást jósoltak Bethlennek.

Ő azonban tisztában volt az ország előtt tornyosuló gondokkal. Tudta, hogy a Nemzeti Bank devizatartalékai kimerülőben vannak, a megígért angol kölcsön folyósítása bizonytalan. Tudta, hogy a szociális problémák fokozódni fognak, és olyan intézkedések meghozatalát kényszeríthetik ki, amelyekhez nem volt sem kedve, sem gusztusa.

Fontos volt tehát, hogy legalább a parlamentben ne legyenek különösebb problémái. Erről Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkárnak kellett gondoskodnia. Az ő kezében futottak össze a választási előkészületek. Hogy helyzetét erősítsék, Horthy a választási kampány kezdetén „kormányzói elismerésben" részesítette. Az alispánok és a főszolgabírák pontosan megkapták, melyik kerületben kinek kell győznie. Ez nem jelentett minden esetben egységes párti képviselőt. A képlet ennél bonyolultabb volt. Személyi összefonódások, rokoni kapcsolatok, a pártvezérek közti alkudozások vagy a mágnások politikusi ambíciói mandátumhoz juttattak néhány párton kívüli vagy ellenzéki politikust is.

A választásokat – akárcsak az előzőt, az 1926-ost – az 1925. évi, az országgyűlési képviselők választásáról szóló XXVI. törvény alapján tartották. A választásra ugyanazok voltak jogosultak, akik 1926-ban. A ténylegesen részt vevők száma felülmúlta az 1926. évit.

Maga a választási kampány a korábbiaknál csendesebb, halkabb és jelentéktelenebb volt. Ezt maga a szokatlanul rövid idő – mindössze három hét – is garantálta. „Íme képviselőválasztás Magyarországon, országutak nélkül, amelyeken szekerek és pántlikás paripák végtelen sora veri a porfelhőt, repülő zászlók, tulipános tollak, cigány, lacikonyhák és csődületek nélkül, melyek helyenkint nomád honfoglalók táborozására emlékeztetnek. Mindezeket a hősi rekvizitumokat tudvalevően szolgálaton és hatályon kívül helyezte a mostani választójogi törvény, amely a választásoknak oly szűkös és puritán kereteit állapította meg, hogy azoknál némely vidéken egy hegyközségi választás is nagyobb parádéval megy végbe" – írta a *Budapesti Hírlap*.[8]

A pártok már június 8-án nyilvánosságra hozták listáikat, és megindult a harc az ajánlásokért, az ilyenkor elmaradhatatlan visszaélésekkel. Ez utóbbiak fő szereplői a kormánypárt frontemberei – a falusi jegyzők és tanítók voltak. Ők hamisították – ha kellett – az ajánlási íveket, ők másolták az 1926-os ívekről a neveket, és az ő neveik kerültek az ellenzéki lapok hasábjaira.

A szociáldemokrata párt 50 nyílt szavazásos kerületben gyűjtötte össze a szükséges mennyiségű ajánlást. A hatóságok a következő taktikát alkalmazták. Előzőleg az ezzel megbízott ember (rendszerint a jegyző vagy a tanító) lemásolta a falu választóinak listáját és azt, mint kormánypárti ajánlást, benyújtotta a választási bizottsághoz. A bizottság a listát minden további nélkül hitelesnek minősítette. Az ezután beérkező ellenzéki listákon szükségszerűen ugyanazok a nevek is szerepeltek, amelyek a már korábban benyújtott listán voltak. Mivel egy név csak egy listán szerepelhetett, a választási bizottság az ellenzéki pártok listáján benyújtott ajánlásokat érvénytelennek nyilvánította. Ezzel a módszerrel csökkent az MSZDP nyílt szavazásos jelöltjeinek száma 50-ről 14-re.

[8] *Budapesti Hírlap*, 1931. június 9.

A jelöltek a június 14-i vasárnapon szóltak választóikhoz. A legnagyobb érdeklődés természetesen Bethlen István beszédét kísérte, aki Debrecenben fejtette ki véleményét az ország és a világ dolgairól. Elsősorban gazdasági kérdésekkel foglalkozott. Megismételte, amit oly sokszor hangoztatott: a válság világjelenség, a mi helyzetünk jobb, mint például Romániáé.

A válságból való kivezető úttal kapcsolatban elsősorban a nemzetközi eszközök igénybevételét sürgette. Egy világkartell létrehozásáról beszélt, amely a gabonaexportáló országok között kontingenst állapítana meg, megszabván az egyes országok által exportálható gabona mennyiségét és árát. Ugyanakkor vámengedményt követelt a magyar mezőgazdasági áruk számára. Bejelentette, hogy Olaszországgal és Ausztriával már kötöttünk ilyen egyezményt, és ennek hatásaként remélhető, hogy a magyar búzát a világpiaci ár felett tudjuk majd eladni ezekben az országokban.

A belső eszközök között mindenekelőtt hitelt ígért a mezőgazdaságnak a búza és a bor minőségének javítására. Kilátásba helyezte az Alföld fásítási programját; erre a célra 144 millió pengőt tud biztosítani a kormány. Beszélt az Alföld öntözési tervéről, amelyet hosszú távú programként vázolt fel.

Az iparról – néhány általános frázison kívül – nem volt mondanivalója. Mindössze annyit ígért, hogy a kisipar szerepet fog kapni a közszállításoknál. Évi több száz kilométer út megépítését is kilátásba helyezte, és homályos ígéretet tett az energiahelyzet megjavítására.[9]

Mint látjuk, a beszéd leginkább azt fejezte ki, hogy a kormánynak nincs koncepciója a válságból kivezető út mikéntjéről. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha a kormány többi tagjának kortesbeszédeit végigolvassuk. Wekerle Sándor pénzügyminiszter a takarékosságról beszélt, és cáfolta, hogy a kormány további adóemelésekre készülne. Mayer János földművelésügyi miniszter csupán annyit tudott mondani, hogy „néhány év alatt mindenütt jó búzánk lesz, amelyet a külföld jó áron vásárol meg".[10]

Ernszt Sándor keresztény párti népjóléti miniszter a lakásépítések gyorsítását sürgette – nem mondotta meg, hogy konkrétan mire gondol, kinek a pénzéből, milyen lakások épüljenek. A többiek még ennyit sem mondtak. Gömbös Gyula csupán a magyar összefogásról és a nemzeti egységről, Klebelsberg Kunó a magyar kultúrfölényről, Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter a hitbizományok reformjáról beszélt.

A választási kampány egyértelműen bizonyította: a kormány tehetetlenül áll szemben a gazdasági válság kihívásával. Egyedül abban reménykedik, hogy valami nagyobb külföldi kölcsön elhárítja az ország gazdasági összeomlását.

Az Egységes Párt a tüzet elsősorban a Kisgazdapártra irányította; ez volt számára a fő rivális, hiszen vezetői az ő soraiból kerültek ki, és – Bethlen vádja szerint – programjukat is „tőlük lopták". Mint kiderült, nem alaptalanul mondta ezt Bethlen. A választások eredményeként a Kisgazdapárt elsősorban az Egységes Párt rovására szerzett mandátumokat.

[9] *Budapesti Hírlap*, 1931. június 16.
[10] Uo.

A kampányt június 23-án zárták, ekkor hozták nyilvánosságra a választásokon induló képviselőjelöltek listáját. Az 1926-os választásokhoz képest az induló képviselőjelöltek száma nőtt, a szükséges ajánlást több képviselőnek sikerült megszereznie.

A nyílt szavazásos körzetekben a választás menete nagyjából a következő volt. A szavazóhelyiség előtt vagy annak környékén – csendőrök, helyenként katonaság segítségével – külön állították a kormánypárti, illetve az ellenzéki szavazókat. (Nyár lévén, az ellenzéki csoportot árnyék nélküli, erősen napos helyre.) Először a kormánypártiakat engedték szavazni, majd eltelt 2-3 óra, ami alatt senki sem ment be a szavazóhelyiségbe. Ezután kiszóltak, hogy az ellenzéki csoportból bemehet 20 szavazó. Ezeket gondosan ellenőrizték, és ha kiderült valakiről, hogy például munkanélküli-segélyben részesült vagy közmunka-lehetőséghez jutott, megtagadták tőle a szavazást. Ezután ismét várakoztatás következett, végül eljött a szavazóhelyiség lezárásának az ideje; az ellenzéki szavazók az utcán rekedtek. Így folyt le a szavazás többek között Békéscsabán, Szarvason, Gyomán, Szalántán, Székesfehérváron. Soroksáron lovas csendőrök zavarták szét az ellenzéki szavazókat. Mosonmagyaróváron az MSZDP bizalmi embereit a választás előestéjén tartóztatták le, és csak annak végeztével engedték szabadon; közben bántalmazták is őket. Esztergomban az ellenzéki választókat kardlapozták, többen megsebesültek, 12 embert előállítottak. Hajdúnánáson a szociáldemokrata szónokot megakadályozták a választási gyűlés megtartásában. Balmazújvároson 170 paraszt ellen indítottak eljárást tiltott gyűlés tartása címén.

A választási eredmények

A választások első fordulója június 28–29-én zajlott le, július 5-én ott választottak, ahol az első forduló nem hozott eredményt. A választásokon másfél millió szavazatot adtak le, ebből egymilliót nyílt, közel ötszázezret titkosan szavazó kerületekben. A megválasztott képviselők pártállás szerinti összetétele a következő:

Párt	Összes mandátum	Ebből titkos szavazattal szerzett
Egységes Párt	155	11
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt	31	8
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	14	14
Független Kisgazdapárt	14	3
Nemzeti Szabadelvű Párt	5	4
Keresztény Ellenzék	2	2
Nemzeti Demokrata Párt	2	2
Független Nemzeti Demokrata Párt	1	1
Nemzeti Radikális Párt	1	–
Pártonkívüliek	20	–

A 199 nyílt szavazásos kerületből 9 ellenzéki került a parlamentbe – köztük néhány kisgazdapárti, két fajvédő, egy demokrata párti (Pakots József) és a Nemzeti Radikális Párt színeiben fellépő Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Ellenjelölt nélkül választottak meg 68 képviselőt, amire a választási törvény módot adott. Azokban a választókörzetekben, ahol csak egy jelöltnek sikerült összegyűjtenie a szükséges ajánlásokat, a választás mintegy előképe volt az ötvenes–hetvenes évek „népfrontos" választásainak. Clement Attle volt angol miniszterelnök hasonlatával élve olyan lóverseny volt ez, amelyen egy ló indult; a nézők fogadhattak, melyik lesz a győztes.

A 68 „egyhangúan" megválasztott képviselő túlnyomó többsége természetesen az Egységes Pártból, illetve koalíciós partneréből, a Wolff-pártból került ki. Így jutott mandátumhoz – többek közt – Bíró Pál, a Rimamurányi Vasművek igazgatója (természetesen saját háza táján, Ózdon), Gömbös Gyula, Scitovszky Béla államtitkár, Ernszt Sándor miniszter, Sztranyavszky Sándor államtitkár, gróf Ráday Gedeon, Almásy László, a képviselőház elnöke, Váry Albert főügyész, Kállay Miklós, a majdani miniszterelnök, Gratz Gusztáv, Bethlen bizalmasa, Pesthy Pál, az Egységes Párt elnöke. A párton kívüli prominensek közül megkímélte magát a korteshadjárat fáradalmaitól az aggastyán gróf Apponyi Albert, valamint gróf Teleki Sándor, báró Inkey Pál, gróf Sommsich Antal. A finánctőke két reprezentánsa, Éber Antal és Fenyő Miksa szintén ellenjelölt nélkül lett képviselő.

Az ellenjelölt nélkül, az elképzelhető leginkább antidemokratikus módon „megválasztott" képviselők száma lényegesen meghaladta azokét, akik demokratikus úton, titkos szavazással kerültek a parlamentbe (46 fő). Ez utóbbiak közé tartozott az egész szociáldemokrata és liberális frakció, Friedrich pártja, valamint néhány kormánypárti képviselő.

A mandátumok megoszlása 1926-hoz képest a kormánykoalíció visszaeséséről tanúskodik: a koalíció körülbelül annyi mandátumot vesztett, amennyit a Kisgazdapárt nyert – ez azonban nem okozott lényeges eltolódást a hatalmi viszonyokban. Az ország hangulatát a mandátumok megoszlása a legkevésbé sem tükrözi.

Erről pontosabb képet kapunk, ha a leadott szavazatok közül kizárólag a titkos szavazatokat vesszük szemügyre. Budapest, Pest környéke, Pécs, Szeged, Hódmezővásárhely, Miskolc, Debrecen, Győr és Kecskemét szavazatainak összegezése a következő képet adja:

Titkos szavazásra volt jogosult 568 260 választópolgár, szavazott 429 227 fő, ami 75,5%-ot jelent.

Párt	Szavazat	%
Egységes Párt	119 997	27,9
MSZDP	131 613	30,6
Demokrata Párt	23 510	5,4
Keresztény Gazdasági Párt	72 642	16,9
Keresztény Szociális és Szociális Párt	2 521	0,6
Keresztény Ellenzék	16 230	3,8
Szabadelvű Párt	51 042	11,9
Független Kisgazdapárt	10 370	2,4
Frontharcos Szövetség	3 528	0,8

Ha tehát a titkosan szavazó kerületeket vesszük figyelembe, arra a következtetésre jutunk, hogy az ország legnagyobb pártja a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely a szavazatok 30,6%-ával alaposan megelőzi az Egységes Pártot (27,9%) és a kormánykoalíció másik tagját, a Wolff-pártot (16,9%). Negyedik helyen Rassay pártját találjuk, a liberális pártok támogatásához képest imponáló 11,9%-kal, és még a Demokrata Párt is jelentős tényező a maga 5,4%-ával. Összességében a kormánykoalíció 44,8%-ával az ellenzék 55,2%-a áll szemben (ebből 50,9 a kormánytól balra, 4,6 – Friedrich pártja és a Frontharcos Szövetség – attól jobbra állónak tekinthető).

Természetesen lehetetlen a titkosan szavazó kerületek eredményét mechanikusan kivetíteni az országos átlagra. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy országosan a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 30%-ot kapott volna, és a baloldal legyőzte volna a jobboldalt. A vidéki erőviszonyokat meghatározta a szavazásra jogosult parasztság hagyományos konzervativizmusa, vallásossága, idegenkedése a „városi" liberalizmustól. A baloldal alapvető erejének számító szociáldemokrata párt – bár korábbi pozícióihoz képest éppen 1930–1931-ben jelentős sikereket ért el – hagyományosan gyenge volt falun. Amennyiben egyáltalán voltak falusi szervezetei, azok elsősorban a szavazati joggal nem rendelkező agrárproletárokra (kubikosokra, napszámosokra), valamint a minden faluban jelen lévő kisiparosokra, kiskereskedőkre támaszkodtak. Mindenesetre tény, hogy 54 nyíltan szavazó körzetben jelöltet tudott állítani, össze tudta gyűjteni a szükséges ajánlásokat, és ebből 14-en el is indultak, összegyűjtve 34 818 szavazatot. (A többi körzetben a választási bizottság – a szokásos eszközök igénybevételével – nem fogadta el az ajánlásokat.)

Az Egységes Párt 155 képviselői helyéből mindössze 11-et szerzett titkos kerületben (a lehetséges 46-ból). A fővárosban és környékén a lehetséges 30-ból a kormánypártnak csak 6 jutott. Érdekes képet mutat az 1931-ben az egységes párti listán megválasztott képviselők foglalkozás szerinti összetétele. A 155 képviselő a következő foglalkozási csoportokban oszlik meg:

földbirtokos	56
állami (megyei, városi) tisztviselő	33
ügyvéd, bíró, jogász	31
katonatiszt	7
üzletember, bankár	5
újságíró, író	4
egyetemi, ill. középiskolai tanár	7
mérnök	6
orvos, gyógyszerész	4
pap	2

A földbirtokosok többségét a (100–1000 hold közötti) középbirtokosok teszik ki; 100 holdon aluli kisgazda alig van már a képviselők között. A „csizmás" parasztokat, akiket annak idején Nagyatádi, majd Mayer János képviselt, a konszolidáció kiszorította az országházból. Ezt bizonyítja az egységes párti képviselők iskolai végzettségének statisztikája is. A 155 képviselőből 125 végzett egyetemet (többsége természetesen a jogi fakultást), heten a Ludovika Akadémiát, 15-en fejezték be tanulmányaikat gimnáziumi érettségivel, és nyolcan álltak meg a hat eleminél.

A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 31 képviselője közül csupán hat nyerte mandátumát Budapesten, egy pedig Pest környékén. A többiek – az egy győri mandátum kivételével – nyílt szavazásos körzetekben „győztek", közülük négyen ellenfél nélküli küzdelemben. A 31 képviselő között 7 földbirtokos és 5 pap foglalt helyet. Valamennyien az uralkodó osztály keresztény-konzervatív szárnyát képviselték. (A volt fehérterrorista különítményeseket nem ebben a pártban találjuk.)

Az MSZDP 54 nyíltan szavazó kerületben, 7 vidéki titkosan szavazó városban, valamint Budapesten és Pest környékén kívánt jelölteket állítani. A hatóságok már az első fordulóban 40-re csökkentették a nyílt szavazásos körzetekben indítható jelöltek számát. A továbbiakban ez a szám 14-re csökkent.

A 14 nyíltan választó kerületben a szociáldemokrata párt összesen 34 818 szavazatot kapott (1926-ban a nyílt kerületekben 18 932 szavazatot sikerült összegyűjteni). A legnagyobb eredményt a párt éppen ebben látta – hogy tudniillik a falvakban megkétszereződött azok száma, akik a nyílt szavazásos terror ellenére ki mertek állni a „megbélyegzett" párt mellett.

Összességében az MSZDP az országban 166 431 szavazatot kapott, az 1926. évi 126 854-gyel szemben, vagyis csaknem 40 000-rel növelte szavazóinak számát, ami 23,8%-os gyarapodást jelent. Az azért nem volt csekélység, hogy Győrött az MSZDP megkapta a szavazatok 37,3, Miskolcon 41,8, Pécsett pedig 46,6%-át. Mégis, a választás eredménye elmaradt attól, amit a válság okozta megpróbáltatástól várni lehetett volna. A városi középrétegek még nem döbbentek rá helyzetük súlyosságára, és akik rádöbbentek, azok sem a szociáldemokratáktól várták a megoldást.

A 14 szociáldemokrata képviselő zömének már voltak parlamenti tapasztalatai; sokan másodszor vagy harmadszor kerültek be az országházba. A frakció összetétele – iskolai végzettség szempontjából – igencsak elmaradt a polgári pártok színvonalától. A 14 képviselőből mindössze háromnak volt középiskolai vagy annál magasabb végzettsége; a többiekre a négy elemi és az azt követő tanonciskola volt a jellemző. Más kérdés, hogy néhányan közülük autodidakta módon olyan műveltséget szereztek, amely egyenrangúvá tette őket a polgári képviselőkkel.

A Független Kisgazdapárt teljes körű titkos szavazás esetén kétségtelenül lényegesen több szavazatot kapott volna. Ezt igazolja az is, hogy Kecskeméten és Hódmezővásárhelyen az egyik mandátumot az FKGP nyerte el, és ide csatlakozott Debrecen egyik mandátumával Hegymegi Kiss Pál is. A párt vezető embereiről már szóltunk. A 14 képviselőből öt földbirtokos, öt jogász (valamennyien jelentős közigazgatási karrierrel). Mindössze két képviselő (Lang Lénárd és Neuberger Mihály) tekinthetők olyannak, akiknek tényleges közük volt a paraszti életformához. A párt a választásokon 10 mandátumot nyert (ebből egyet, a kiskunhalasit ellenjelölt nélkül.) Musa István ügyvéd ellenfele Gömbös Gyula lett volna, ő azonban, mivel másutt is megválasztották, lemondott erről a mandátumról. Négy képviselő – Eckhardt Tibor, Dinich Ödön, Szakács Andor és Hegymegi Kiss Pál – a választások után lépett be a Kisgazdapártba. A párt elnöke, Szijj Bálint, nem volt parlamenti képviselő, ő a felsőházban képviselte a kisgazdák érdekeit.

A Nemzeti Szabadelvű Párt öt mandátumot szerzett, Rassay ismét a szegedi mandátumot tartotta meg. További három mandátumot Pesten sikerült beszerezni. A párt vidéki bázisát is figyelembe véve nem véletlen, hogy egyik képviselőjük, Pakots József, nyílt szavazásos kerületben, Monoron nyert mandátumot.

A Nemzeti Demokrata Párt élén a politikában újonc Vázsonyi János állt, mindössze egyéves közéleti múlttal a háta mögött. Így is megszerezte a pártra jutó két mandátum egyikét. A másik Gál Jenő lipótvárosi ügyvédnek, a Pesti Izraelita Hitközség funkcionáriusának jutott.

A Független Nemzeti Demokrata Párt azért alakult, hogy Fábián Bélát bejuttassa a képviselőházba. Ezt a célt el is érte.

A liberálisok közt említést érdemel Szilágyi Lajos, aki szinte valamennyi budapesti pártot megjárta, és az 1930. decemberi községi választásokon „Kispolgárok Pártja" néven külön listán indult. Az 1931-es választásokon nem jutott mandátumhoz. Ugyanez történt Nagy Vincének, az 1918-as forradalom belügyminiszterének Kossuth-pártjával. A debreceni liberálisok Független Polgári Párt néven indultak a választásokon és győztek. Megválasztott képviselőjük, Hegymegi Kiss Pál azonban nem sokkal a választás után belépett a Kisgazdapártba.

A Keresztény Ellenzék a fővárosban szerzett két mandátumot. Az egyiket természetesen Friedrich kapta; képviselőtársa, Tauffer Sándor gyógyszerész szintén a „hálátlan utókor" sértettjei közé tartozott.

A Nemzeti Radikális Párt a beregszászi választókerületben, nyílt szavazásos körzetben kapott mandátumot. (Az elnevezés ne tévessze meg az olvasót. Beregszász városa a trianoni határ csehszlovák oldalán feküdt. A város vonzáskörzetét nyilvánították egy kis létszámú, mindössze 3142 választójogosultat tartalmazó kerületté. A legnagyobb település Tarpa volt, 1171 választóval, ezért Bajcsy-Zsilinszky leggyakrabban ezt a falut emlegette.

A pártonkívüliek tarka csoportot alkottak. Köztük voltak a legitimista mágnások (Apponyi Albert, Pallavicini György, Sigray Antal, Sommsich Antal, Teleki Sándor), valamint az ipari és pénzügyi körök néhány prominens képviselője (Éber Antal, Fenyő Miksa, Turchányi Egon). Valamennyiüket nyílt szavazásos kerületekben választották meg.

A választás utóélete: Bethlen lemondása

Az új képviselőház első ülését 1931. július 20-án gróf Apponyi Albert korelnök nyitotta meg. A Ház megújítását ékesítette a két óceánrepülő, Endresz György és Magyar Sándor megjelenése. Ezután megválasztották a bizottságokat, majd a T. Ház megkezdte munkáját.

Elsőként természetesen a közösen kiadott szükségrendeletekre terelődött a szó. Mint ismeretes, a kormány 1931. július 13-án háromnapos bankzárlatot rendelt el, majd bevezette a kötött devizagazdálkodást. Az intézkedésekről Eckhardt Tibor, majd Peyer Károly kérdezte a kormányt. Bethlen válasza a szokásos volt: a válság világjelenség, mi sem maradhatunk ki belőle.

A Creditanstalt bukása nyomán rövid lejáratú külföldi tőkéket mondtak fel Magyarországon. Ezek a műveletek megtámadták a Nemzeti Bank devizaállományát. A magyar kormány kénytelen volt a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjához, az Angol Bankházhoz és a Francia Nemzeti Bankhoz fordulni, melyek Budapestre küldték megbízottjukat a helyzet megvizsgálására. Vizsgálatuk eredményeként születtek a rendkívüli intézkedések. Súlyosan hatott a magyar gazdaságra a német Danatbank bukása és a félelem, hogy ez a bukás nem áll meg egy banknál. A német segélykiáltás megállította azt a segítséget, amelyet nekünk már határozottan kilátásba helyeztek. A kormány csak két rossz közül választhatott – mondotta Bethlen.

A nagy meleg ellenére nem volt szünet, július–augusztusban szinte minden munkanapon ülésezett a tisztelt Ház. Augusztus 4-én létrehozták a 33-as bizottságot azzal a céllal, hogy a gazdasági élet normalizálásához szükséges rendeleteket gyorsabban, operatívan, a parlament kikapcsolásával hozzák meg. Az MSZDP és a Kisgazdapárt nem vett részt a bizottság munkájában.

Augusztus 6-án nyári szabadságra ment a ház. A szünet alatt zajlott le az év legfontosabb belpolitikai eseménye: Bethlen István tíz év kormányzás után benyújtotta lemondását. A lemondás nem volt közvetlen összefüggésben a választással, azt Bethlen még a választások előtt elhatározta. Utolsó aktusként még tető alá hozta a létfontosságú ötmillió fontos angol kölcsönt, majd visszavonult inkepusztai birtokára.

Sipos Péter

ŐRSÉGVÁLTÁS SZAVAZÓCÉDULÁKKAL – 1935

1935-ben a „leg"-ek választását írták be a két világháború közötti magyar parlamentarizmus történetébe. Amikor a képviselőházat feloszlatták, ötéves ciklusából a leghosszabb időtartam maradt kitöltetlenül, a legrövidebb ideig tartott a választási kampány, ennek során történt leggyakrabban törvénysértés és atrocitás, így ezután nyújtottak be legtöbbször petíciót és semmisítettek meg erőszakkal, csalással kicsikart mandátumot.

A különleges események hátterét az adta, hogy a kormányban és a kormánypártban 1932 októberétől, Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezésétől eleinte lappangó, majd 1934 második felében egyszeriben felszínre bukkanó hatalmi harcok dúltak. A felső politikai vezetés viaskodásának szokatlanul dühödt indulatait és páratlanul perfid módszereit a rendkívüli tét magyarázza. Nem kevesebbről volt ugyanis szó, mint az ellenforradalmi rendszer jövőjéről és további fejlődésének irányáról. Gömbös arra kapott megbízatást, hogy szilárdítsa meg a gazdasági világválságba belerokkant rezsimet. Felhatalmazásába belefértek a krízis fokozatos oldásához elengedhetetlen apró-cseprő reformok. Nem kapott viszont jogosítványt arra, hogy teljesen megváltoztassa a rendszer arculatát, átalakítsa politikai intézményeit, és megvalósítsa az „őrségváltást" a gazdasági pozíciók újrafelosztásával az úri középosztály javára, a fináncburzsoázia és a nagybirtokos arisztokrácia visszaszorításával. Holott a fajvédő program, amelynek artikulálására Gömbös 1924-ben külön pártot alakított, éppen ezt célozta. Nem is mondott le erről soha. Sem 1928-ban, amikor látszólag behódolt Bethlen Istvánnak, és a kormánypártba visszatérve államtitkárságot, majd miniszteri tárcát vállalt. Sem pedig 1932-ben, amikor a hatalomra jutás érdekében váratlan és meglepő kompromisszumkészséget tanúsított. Legközelebbi bizalmasait kivéve (akiket beavatott rövid lejáratú terveibe, az ún. sofortprogramba, valamint távlati elképzeléseibe) miniszterelnöksége első éveiben valójában mindenkit megtévesztett.

Gömbös bejelentette, hogy „felülvizsgálta az álláspontját" a zsidókérdésben. Elfogadta kormánya tagjának Kállay Miklóst és Keresztes-Fischer Ferencet, bár tudta róluk, hogy Bethlen István beépített emberei, akik vigyázzák és jelentik minden lépését. A miniszterelnök 1932-ben belenyugodott Horthy azon döntésébe, hogy nem oszlathatja fel az országgyűlést, nem írhat ki új választásokat. Tehát – legalábbis egyelőre – nem szabadulhatott meg az 1931-ben megválasztott kormánypárti képviselőktől. Pedig közülük

63 (40%) Bethlen személyes hívének számított, és „István gazdát" támogatta még a 44 tagú (27,8%) agrárblokk is. Gömbössel mindössze 18 képviselő (10,7%) rokonszenvezett, közülük csak heten tartoztak szűkebb, bizalmas környezetéhez.[1] Ulain Ferenc kisgazdapárti képviselő találóan jellemezte az 1932–1934 közötti helyzetet: „Ez alatt a két esztendő alatt Gömbös Gyula bérlője volt a hatalom birtokosának, Bethlen Istvánnak."[2] A beszédmodor módosításának szükségességét így magyarázta Antal Istvánnak, sajtófőnökének és beszédírójának, aki a korábbi erőteljes, merész hangvételt kívánta: „Már mondtam neked egyszer, hogy a régi Gömbös Gyula nincsen már többé, most új Gömbös Gyula van, Gömbös Gyula, a miniszterelnök. Ennek a hangja más kell hogy legyen, mint az ellenzéki vezér stílusa volt."[3]

A kormányfő a taktikai visszavonulás éveit azonban nem töltötte tétlenül. Pozíciói erősítésével, új hadállások kiépítésével készült a bethleni „gyámság" lerázására és a teljhatalomra. Óvatosan kellett eljárnia, hogy nehogy konfliktus robbanjon ki idő előtt, amikor még készületlen a leszámolásra. Olyan területen kezdeményezte az előrenyomulást, amely nem állt közvetlenül a kormányzó látókörében, Bethlen pedig fölényének tudatában nem érzékelte a veszélyt. Gömbös első lépésben a kormánypárt országos szervezeti hálózatának a kiépítésével kívánt magának önálló politikai bázist létrehozni.

A dualizmus közéletében iskolázott államférfiak nem tulajdonítottak jelentőséget a pártnak mint szervezett erőnek, számukra a párt csupán mint parlamenti képviselői csoport létezett. Önálló hierarchiára és mozgalomra nem volt szükség, már csak az igen korlátozott és nyílt választójog okán sem. Választások idején az ellenzéki pártok korteshadjáratait a különböző egyletek, körök, klubok szervezték, a kormánypártnak pedig rendelkezésére állt a közigazgatási gépezet. Gömbös számára ez a szisztéma kedvezőtlen volt, mert mind az államapparátus, mind a törvényhatóságok kulcspozícióit a bethleni rendszer kiválasztottjai foglalták el. A pártszervezetek létrehozásával viszont Gömbös egy párhuzamos, csak neki engedelmeskedő gépezetet birtokolhatott, amely előbb-utóbb maga alá gyűri és irányítja az államot és a társadalmat. A mozgalom megindításától több tízezer hűséges új ember kiemelkedését is remélte, akik majd átveszik a fontos tisztségeket a „régi" rend maradi híveitől.

A párt irányítására Gömbös formailag oly módon szerezte meg a jogosultságot, hogy ismét egyesítette a miniszterelnöki és a pártvezéri funkciót. A két tisztség 1931 augusztusában vált ketté, amikor Bethlen lemondott a miniszterelnökségről, de a pártvezérséget nem engedte át utódának, Károlyi Gyulának.

Gömbös 1932 októberében a kormánypárt értekezletén bejelentette, hogy a jövőben ismét a miniszterelnök a pártvezér. Az operatív ügyeket bizalmi embereire, Sztranyavszky Sándor pártelnökre és Marton Béla főtitkárra bízta. Ez utóbbi tisztséget

[1] Sipos Péter–Steir Miklós–Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931–1939. *Századok,* 1967. 3–4. sz. 608.

[2] *Képviselőházi Napló* (továbbiakban *KN) 1935–1940.* XVII. 455.

[3] Történettudományi Intézet Irattára. Antal István emlékiratai. 89.

újonnan és személyre szólóan kreálta, kifejezetten a szervezés irányítására. A változást jelképezte a Nemzeti Egység Pártja[a] (NEP) név felvétele a hivatalosan Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt, közkeletűen Egységes Párt helyett. Első ízben kapott a kormánypárt jelvényt: piros-fehér-zöld színű zománcalapon fogaskerék, középen aranyló búzakalásszal áthúzva.

Marton vezetésével kiépültek a megyei pártközpontok, a főispánok mellé párttitkárokat neveztek ki. Ők alakították meg a választókerületi és azon belül a helyi pártszervezeteket, amelyeknek „kerékbe tört búzakalászos" cégtáblájú párthelyiségeik is voltak. Először is minden egyes választópolgárról külön kartotékot készítettek, amely a személyi adatokon kívül az illető politikai meggyőződésére és pártállására vonatkozó információkat is tartalmazta. A pártközpont előírta a rendszeres jelentéstételnek és az értekezletek tartásának a kötelezettségét. „Két-három termet töltöttek meg a dossziék, a kartotékok, a különböző színű nyilvántartások, s a kéttucatnyi íróasztal előtt húsz-huszonöt új párttisztviselő görnyedt, gépelt, számolt, körmölt és telefonált" – jellemezte a budapesti Esterházy utcai pártközpont miliőjét Antal István.[4]

A lázas tevékenységtől nyilván majd a következő választásokon vártak busás eredményeket. Gömbös azonban már addig is erősítette helyzetét a kormánypártban. A lemondás, haláleset miatt megüresedett képviselői helyeket jobbára személyes híveivel töltötte be. Így került be a parlamentbe Antal István, Mecsér András, Hóman Bálint, Baross Gábor, Tabódy Tibor, Bárczay János és Krudy Ferenc, valamennyien prominens jobb- és szélsőjobboldali politikusok. A módszereket érzékelteti egy bizalmas információ: „Az összes időszaki választásokon csak törvénytelen eszközökkel lehetett mandátumot szerezni."[5]

Az 1932–1934-es esztendőkhöz hozzátartozott a miniszterelnök politikáját támogató napisajtó megteremtése. A miniszterelnökség, a külügyminisztérium és a főváros sajtóalapjaira támaszkodva, valamint bankok és iparvállalatok anyagi támogatásával 1933. február 15-én megjelent a *Függetlenség* című reggeli politikai bulvárlap: új jelenség ez a magyar sajtóvilágban, ugyanis a lapot négyfilléres ára mindenki számára hozzáférhetővé tette. Ugyanezen források biztosították 1934. augusztus 30-tól az *Új Magyarország* című reggeli politikai napilap kiadását; ez kifejezetten az úri középosztály újságja volt.

A NEP-ben a parlamenti frakció mellett a bethleni befolyás legfontosabb támaszát a fővárosi kormánypárt jelentette. Az 1925-ben alakult Egységes Községi Polgári Párt Kozma Jenő ügyvéd irányításával nem csupán uralta a Városházát a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párttal karöltve, hanem az országos választások alkalmából lebonyolította a kormánypárt fővárosi kampányát is. A budai, észak- és dél-pesti lajstromos kerületekben 25 mandátum sorsa dőlt el, így korántsem volt közömbös, kinek a kezében van a jelölés a listán esélyes helyekre.

[4] Uo. 90.
[5] MOL Bethlen István iratai (továbbiakban: B. I.) 18. cs. c/4. b. dosszié.

Gömbös már 1933 tavaszán kísérletet tett arra, hogy az Egységes Községi Polgári Pártot összevonja a NEP-pel. Heves ellenállásba ütközött, mert a mértékadó személyiségek Bethlen hívei voltak, továbbá kifejezetten várospolitikai szempontból is ragaszkodtak az önállósághoz. 1933 októberében végül megegyezés született: a párt formailag a NEP fővárosi szervezeteként működik, ténylegesen viszont megőrzi az önállóságát. Függetlenségét jelképezte, hogy Kozma Jenő szervezete továbbra is fenntartotta saját központját az Akadémia u. 5. alatti épületben.

A miniszterelnök azonban nem tágított. A parlamenti képviselőcsoporthoz – legalábbis egyelőre – nem nyúlhatott, de Budapest politikai életében fel akarta számolni a bethleni enklávét. Terve megvalósítását több hónapon át késleltették az új fővárosi törvény körül zajló viharok. Az ellenzék erőteljes tiltakozása ellenére elfogadott 1934: XII. tc. korlátozta az önkormányzat hatáskörét, és erősítette a kormány hatalmát, bővítette beleszólási lehetőségeit a főváros ügyeibe. Az új jogszabály következtében amúgy is meggyengült Községi Párt 1934 végén behódolt Gömbösnek. A kapitulációban jelentős szerepet töltött be Zsitvay Tibor volt igazságügy-miniszter és képviselőházi elnök, aki Bethlen hívének számított ugyan, de a miniszterelnök is megbízott benne, ezért rábízta a likvidációt. 1934. december elején Zsitvay átvette Kozma Jenőtől a Községi Párt elnökségét. Néhány nap múlva, december 13-án az Egységes Községi Polgári Párt deklarálta, hogy beszünteti a működését, tagjai belépnek a NEP-be, és átköltöznek az Esterházy utcai központba. Megalakult a Nemzeti Egység Fővárosi Pártja, amelynek főtitkára Terbócz Imre, Sztranyavszky Sándor pártelnök első számú fővárosi hadsegéde lett.

Gömbös 1934 végén együttműködési megállapodást kötött Wolff Károllyal is a „keresztény Budapest" megteremtésére. Az írásbeli paktumot a kormányfő „a legszebb karácsonyi ajándéknak" nevezte, mert biztosította számára a legnagyobb fővárosi politikai erő szövetségét mind a bethlenistákkal, mind a liberális–demokrata–szociáldemokrata ellenzékkel szemben.

A NEP szervezeti kiépítése, néhány mandátum juttatása bizalmi embereinek, saját napilapok, fordulat a fővárosi pártviszonyokban – megannyi fontos, de mégis csak részleges sikert jelentett Gömbösnek, ám a Bethlen feletti döntő győzelem váratott magára. A miniszterelnök 1934 őszén több ízben elégedetlenkedett a „lassú tempóval, lehetőségei korlátaival".[6] Zsitvay Tibor tanúsága szerint már 1934 őszén azt tervezte, hogy feloszlatja az országgyűlést.[7] Bethlen közölte Gömbössel, hogy ez esetben kilép a pártból. A miniszterelnök a nyílt konfliktust még korainak tartotta, mert tisztában volt azzal, hogy „legfelső helyen... csak Bethlen csinálta e nehézségeket" neki.[8]

Gömbös fegyvertárs után nézett. Úgy vélte, hogy utánozhatja azt a taktikát, amellyel Bethlen 1922 elején döntő csapást mért Andrássy Gyulára és a legitimistákra. Akkor Bethlen és hívei Nagyatádi Szabó István kisgazdapártjával fuzionáltak, így jött létre az Egységes Párt. Most Gömbös készült arra, hogy Eckhardt Tibor kisgazdapártjával szö-

[6] MOL Kozma-iratok 4. cs. Adatgyűjtemény 1934. II.
[7] Ráday Levéltár. Zsitvay Tibor emlékiratai. 1317.
[8] MOL Kozma-iratok 4. cs. Adatgyűjtemény 1934. II.

vetkezve felszámolja Bethlen frakcióját, és megteremti a saját új kormánypártját. Eckhardtról sokan tudták, „hogy minden józanságról elfeledkezik, ha kimondják előtte, hogy Bethlen".[9] A személyes aspektusnál még fontosabb volt, hogy 1924-ban Gömbös mellé szegődött mint a fajvédő párt egyik alapító tagja, és osztotta nézeteit, politikáját. Útjaik az 1920-as évek végén elváltak, amikor Gömbös visszatért a kormánypártba, Eckhardt pedig az 1930-ban, Gaál Gaszton vezetésével újjáalakult Független Kisgazdapárthoz csatlakozott. Együttműködésük ezután sem szakadt meg.

Eckhardt országos politikai hírnevét 1932 augusztusában alapozta meg, amikor a nevezetes mezőcsáti időszaki választáson elnyerte a mandátumot Purgly Emil földművelésügyi miniszterrel, a kormányzó sógorával szemben. A sikerben minden valószínűség szerint szerepe volt Gömbösnek is. Ő, mint a kormány tagja, látszólag minisztertársa oldalán vett részt a kampányban, de suttyomban tudomására hozta a helyi hatóságoknak: nem bánná Eckhardt győzelmét. Persze ez nem lett volna elegendő, ha a Kisgazdapárt vezetője nem népszerű a magyar faluban. „1930 körül Eckhardtnál szenvedélyesebben, nagyobb meggyőző erővel senki sem tudta kifejezésre juttatni a magyar parasztság sérelmeit, fájdalmait és politikai vágyait, ami egy ilyen jellegzetesen városi úrforma szájából sokak számára meglepően hangzott. Emlegették őt »lakkcipős kisgazdának«, de az kétségtelen, hogy eszével, értelmével át tudta venni és politikusan ki tudta fejezni a kisgazdák, a parasztok, de az agrárproletárok gondolatait is."[10] – jellemezte őt Z. Nagy Ferenc, pártjának egyik vezetője. Gömbösnek, aki szélesíteni kívánta politikájának társadalmi bázisát a vidéki Magyarországon, ilyen partnerre volt szüksége.

Kozma Miklós 1932 novemberében még úgy vélekedett, hogy Gömbös és Eckhardt közeledése csak Gömbös és Bethlen szakítása után lehetséges, mert amíg Bethlen politikai tényező, addig a Kisgazdapárt vezetője nem hajlandó együttműködni a miniszterelnökkel. Gömbös azonban, éppen ellenkezőleg, Eckhardt közreműködésével kívánt leszámolni Bethlennel. Bethlen később így ábrázolta ellenfelei taktikáját: „Én egy harapófogóba kerültem be, amelynek egyik szárát a Kisgazdapárt vezére, a másik szárát a miniszterelnök tartotta... a kormány az ellenzék segítségével... intézett rohamot a kormány mögött ülő képviselők egyik csoportja ellen, hogy azokat kilője a pártból, és saját magát ültesse a helyére... azt hittem, hogy egy kártyapartiba mentem bele, amelyben velem szemben a Független Kisgazdapárt vezére áll, ... nem kettős partit játszottam, hanem egy hármas partit, mert a miniszterelnök diktálta a Független Kisgazdapárt vezérének, hogy milyen tromfot hívjon ki."[11]

1934 áprilisában Gömbös és Eckhardt egy titkos tanácskozáson – Sztranyavszky Sándor és Ulain Ferenc, korábban fajvédő, majd kisgazda képviselő társaságában – megegyeztek abban, hogy „egy nagy nemzeti gondolat jegyében" közös harcot indítanak a bethleni rendszer felszámolására.[12] Egy külföldi megfigyelő úgy látta, hogy szán-

[9] Uo.
[10] Z. Nagy Ferenc: *Ahogy én láttam.* Gondolat, 1965. 95.
[11] *8 Órai Újság,* 1935. március 19.
[12] KN 1935–1940. XVII. 455.

dékukban áll „együtt vezetni az országot a következő 15 évben".[13] A miniszterelnök és a kisgazdavezető közeledését nyilvánvalóvá tette, hogy Eckhardtot 1934 májusában kinevezték Magyarország népszövetségi főmegbízottjává. Példátlan dolog volt, hogy egy ellenzéki politikus nyerjen el egy fontos állami megbízatást külföldön, és a korszak legfontosabb nemzetközi szervezetében képviselje Magyarországot.

Az együttműködés Gömbössel nem pusztán Eckhardt személyes ügye volt, nemcsak a párt városi, értelmiségi tagjai támogatták. Rokonszenveztek a gondolattal a parasztság szószólói is. Nagy Ferenc, a párt főtitkára szerint „Gömbös reformpolitikájával fel akarja számolni mindazt a sok rosszat, amit Bethlen csinált", és ez a parasztságnak hasznos lesz, azután pedig úgy alakul majd a politika, hogy abban a Kisgazdapárt befolyása is érvényesül, Gömbös „kétségtelenül jót akar a népnek... Bethlen nem akar reformokat. A Kisgazdapárt most hozzásegít, hogy Bethlent eltakarítsák a porondról."[14]

Az egykori fajvédők mozgósításakor Gömbös Bajcsy-Zsilinszky Endrét is számításba vette. Felajánlotta neki a félhivatalos kormánylap,a *Budapesti Hírlap* főszerkesztői tisztét, ám ő ezt nem fogadta el. A szintén szóba került, bár közelebbről meg nem nevezett miniszteri tárca sem érdekelte. A tárgyalások az együttműködésről ennek ellenére folytatódtak. „Antal Pista széltében beszélte, hogy még Eckhardt Tibor és én kellenék a rendszerbe, hogy egész más »hadihelyzetet« lehessen csinálni"[15] – írta Bajcsy-Zsilinszky egy levelében.

Választójogi reformtervek

A Kisgazdapárt a szövetség fejében az 1925: XXVI. tc. helyett egy olyan új választási törvényt kívánt, amely lehetővé tette volna parlamenti erejének megsokszorozását, és így számításba jöhetett volna a NEP koalíciós partnereként. A párt – eredetileg bizalmasan kezelt – elképzelései több fogalmazásban is nyilvánosságra kerültek. A legfontosabb újítás a titkos szavazási mód általános bevezetése az egész országban.

1934 második felében többen készítettek választójogi tervezetet, és mindegyik magában foglalta a titkosságot. Készítői azonban valamennyien osztották a belügyminisztérium törvény-előkészítő osztályának véleményét: „A választók túlnyomó többsége olyan réteghez tartozik, amely a titkos szavazás szempontjából aggályos."[16] Politikusok, államhivatalnokok egyaránt „sötétbe ugrásnak" tekintették a nyílt szavazás teljes eltörlését, amelynek felmérhetetlen kockázatát több korrektívummal kívánták mérsékelni.

A Kisgazdapárt javasolta a választójog szűkítését, a jelölés megnehezítését és a nagyobb pártok prémiumhoz juttatását a mandátumokból. Az Eckhardt-féle koncepció a

[13] Public Record Office (PRO) FO. 371. 19520/1171/167/21
[14] Z. Nagy Ferenc: i. m. 99–106.
[15] Lackó Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. *Századok,* 1972. 4–5. sz. 958.
[16] MOL B. I. 18. cs. c4/a dosszié.

választójogot az 1925-ös törvényben megszabott két esztendő helyett hat év helyben lakáshoz kötötte; eleve kizárta mindazokat, akik a választási névjegyzék összeállítását megelőző egy esztendőn belül községélyben vagy ínségmunka-juttatás címén hatósági támogatásban részesültek. Azon pártok, amelyeknek a képviselőház mandátumának lejártakor 10 képviselőjük volt, ajánlás nélkül állíthatnának jelölteket, egyéb pártok pedig csak abban az esetben, ha legalább 10 törvényhatósági választókerületben összegyűjtöttek 1000-1000 ajánlást. Mandátumot eleve csak az a párt kaphat, amelyik legalább öt mandátumot nyert, a mandátumot nem érő töredék szavazatok minden törvényhatóságban hozzáadandók az ott legtöbb szavazatot elért párt eredményéhez. Huszonnégy mandátum eleve azt a pártot illeti, amelyik országosan megkapta a mandátumok többségét. Amennyiben egyik párt sem kap abszolút többséget, akkor a pártok vezetői a választásokat követő harminc napon belül listakapcsolást mondhatnak ki, így a „jutalommandátumok" a listáikat egyesítő pártoknak jutnak.

A Kisgazdapárt tervezetének fontos eleme volt az egyéni kerületek kiiktatása és a lajstromos rendszer teljes körű bevezetése. A pártvezetés „bizalmas elgondolásai" szerint „lajstromos választás esetén... azon parlamenti csoportok erősödnének meg, amelyek jó szemmel látják a Gömbös- és Eckhardt-féle egészséges és becsületes kooperációt... a párt központi vezetésének több súlya lesz a jelölések tekintetében... a kerületi választás esetén az Egységes Párt kartellcsoportja pénz útján, az Egységes Párt grófi csoportja uradalmai és cselédsége útján, az úgynevezett ortodox reakciós gárda a hozzá húzó közigazgatás útján sok kerületben tud olyan helyzetet teremteni, ...hogy szinte többségben tudja magát visszahozni a parlamentbe és az Egységes Pártba, és Gömbös híveit majorizálhatja".[17] Listás választás esetén a Kisgazdapárt is „értékeket tud az új parlamentbe hozni".

Bethlen István környezetében is készültek választójogi vázlatok. Ezek elfogadták a titkosságot és a választójog megszorítását. Elutasították viszont a lajstromos rendszert, amelyet a fenti érvekhez hasonlóan a konzervatív politika parlamenti képviselete szempontjából hátrányos megoldásnak ítéltek. Berki Gyula képviselőnek, 1922-ben a Bethlen–Nagyatádi „kézfogás" egyik értelmi szerzőjének a javaslata életkori és állampolgársági cenzusok alapján jelentősen szűkíti a választójogot. A mandátumok 75%-ának sorsa egyéni kerületben dőlne el nem abszolút, hanem egyszerű többséggel, a képviselők 25%-át a vármegyék követei adnák.

Egy szintén konzervatív szemléletű feljegyzés szerint a megyei követküldés az általános választások előtt 15 nappal történne, ily módon ellensúlyozná és befolyásolná a „megbízhatatlan kerületet". A relatív többség – az abszolút majoritás helyett – szintén javítaná a „jóravaló pártok esélyeit". A választók megszűrése érdekében külön névjegyzék készülne azokról a személyekről, akiknek nem szabad szavazati jogot adni, illetve akiknek „nem szabad szavazni". Indokolt a lajstrom elvetése, mert a listás szisztéma „az ajándék mandátumok és az utólagos listakapcsolások rendszerével egy diktatúra prológusa volna". A titkosság bevezetését a kerületek 25%-ában egyelőre elhalasztanák.

[17] *Esti Kurír*, 1934. augusztus 29.

A Bethlen-csoport kontrolljának fenntartása érdekében biztosítani kell, hogy a kormány ne nyújtsa be a választójogi törvényjavaslatot a parlamentben a pártvezetőség előzetes tudomása nélkül, a képviselőjelöltek kiválasztását pedig tíztagú bizottság végezze.[18]

Bethlen kijelentette, hogy nem fogad el olyan megoldást, amely „nem feltétlenül biztosítja a nemzethű, elsősorban falusi intelligencia vezető szerepét", és az országot kiszolgáltatná akár a „vidéki demagógoknak, akár a Budapesten élő pártbürokráciának, amelyek elszakadtak a vidéktől". Elutasítja a lajstromot, mert, „ezt is a pártbürokrácia állítja fel, és a párttitkárok uralmához vezet". Nyilvánvaló, hogy Bethlen Martonra és Sztranyavszkyra, valamint a megyei „élharcosokra" gondolt, akiket joggal tekintett Gömbös teremtményeinek. Szerinte a titkos szavazást nem lehet az általa „gyermekes szelekció"-nak minősített egy helyben lakási vagy a községélyben való részesedéssel összefüggő korlátozásokkal ellensúlyozni. Ő a választójog radikális szűkítését és az életkori cenzus emelését tekintette volna megnyugtató biztosítéknak.[19]

1934 decemberében elkészült a kormány választójogitörvény-tervezete. E szerint a 245 képviselőből 179 személyt országgyűlési választásokon, 66-ot pedig a vármegyei és városi törvényhatóságon külön e célra összehívott rendkívüli közgyűlésen választanának meg. A szavazás mindenütt titkos és kötelező. A választás közvetett: a választópolgárokból a helyi közigazgatási hatóságok és a kormánypárti szervek községekben 100, városokban 1000 tagú csoportot alakítanak, ezek megválasztják az elektorokat, ők pedig a képviselőket. Ily módon „a jó elemek majorizálják a többségben lévő rossz elemeket". Választójogot kapnak a 24. életévüket betöltött férfiak, feltéve hogy 24 év óta (!) magyar állampolgárok, két év óta egy helyben laknak, és elvégezték a négy elemit. A nők választójogának feltétele a 30. betöltött életév, a 24 éves állampolgárság és a hat elemi. A 24 éves állampolgárságot vélelmezni kell mindazokról, akik a „megcsonkítatlan Magyarország területén születtek". Ezt persze nyilván okmánnyal igazolni kellett volna. Nem kaphattak volna választójogot azok, akiket felségsértés, hűtlenség, lázadás, izgatás, az 1921: III. tc.-be ütköző deliktum címén a büntetés kiszabásától vétség esetén öt, bűntett esetén tíz éven belül elítéltek.[20]

A tervezet elkészültének híre és egyes mozzanatai kiszivárogtak ugyan, de teljes terjedelmében nem került nyilvánosságra, és még törvényjavaslat sem lett belőle soha. A képviselőház folyosóján Antal István karácsonyig nyugalomra intette a reklamáló honatyákat. Magyar Pál képviselő fogadást ajánlott neki, méghozzá háromszoros téttel, hogy még akkor sem történik semmi az ügyben. Antal elutasította az ajánlatot, nyilván tudta, hogy veszítene.

A Ház 1934. december 21-ei ülésén az elnök indítványozta, hogy a legközelebbi ülést január 29-re tűzzék ki, napirendjén a mentelmi bizottság jelentései szerepeljenek. Kun Béla és Meskó Zoltán ellenzéki képviselők számon kérték a miniszterelnöktől a választójogi javaslatot. Gömbös közölte, hogy nem tett határozott ígéretet, „csupán" anynyit mondott: „ha lehetséges". Bejelentette, hogy a tervezet elkészült, és a karácsonyi

[18] MOL B. I. 18. cs. c4/b dosszié.
[19] Uo. c. dosszié.
[20] Uo. g. dosszié.

szünet után már készen lesz a parlamenti tárgyalásra.[21] Január 29-én a képviselőház megtárgyalta a mentelmi ügyeket, majd az elnök bezárta az ülést anélkül, hogy mint rendesen, kitűzte volna a legközelebbi ülés időpontját és napirendjét. Ekkor még senki sem tudta bizonyosan, talán még maga Gömbös sem, hogy az országgyűlésnek csupán egyetlen ülése van hátra.

A választójogi javaslat körüli huzavonát elsődlegesen Bethlen ellenállása okozta. Úgy vélekedett, hogy Gömbös „ezzel a kiforratlan, kiszámíthatatlan tervezetével katasztrófába döntheti a nemzetet".[22] A magyarországi politikai rendszer megteremtője féltette a művét, amely, ezt jól tudta, nem felelt ugyan meg a nyugati demokráciák kritériumainak, de nézete szerint nem is volt diktatúrának tekinthető. A mozgásban lévő, de még ki nem kristályosodott nemzetközi viszonyok közepette Bethlen roppant kockázatos dolognak tartotta a titkossággal való kísérletezést, ami vagy diktatúrába, vagy forradalomba vezethet. Ezért indokoltnak látta, ha még legalább öt évre elodázzák a reformot.

A képviselőház feloszlatása

Az 1934–1935 fordulóján mind hevesebbé váló, de még nem a nyilvánosság előtt zajló Bethlen–Gömbös párharcnak korántsem csak a választójogi reform volt a tétje. Bethlen nehezményezte az Eckhardttal folytatott tárgyalásokat, a pártszervezést és a kormányzat sajtópolitikáját. Úgy vélte, hogy mindez a kormánypárt általa vezetett csoportjának a hátrányára történik. Az „illegálisnak" minősített politika beszüntetésére személyi garanciákat követelt. Bethlen azt próbálta érzékeltetni, hogy mindezért nem Gömböst, hanem bizalmi embereit, Sztranyavszkyt, Martont és Antalt tartja felelősnek. Követelte, hogy távolítsák el őket, amit a miniszterelnök, ahogyan ez várható volt, elutasított. Bethlen ennek ellenére bízott Gömbös lojalitásában, és 1934. október végén elvetette 70 kormánypárti képviselőnek, zömmel híveinek azon tervét, hogy külön klubot alakítsanak. Bethlennek még több keserű tapasztalatra volt szüksége ahhoz, hogy rádöbbenjen a miniszterelnök kettős játékára. Bethlen feltételezte, hogy Eckhardt nem Gömbös biztatására (vagy legalábbis nem a tudomásával) támadja egyre élesebb tónusban őt és a NEP képviselőcsoportját.

A kisgazdapárti vezető megnyilatkozásainak a vezérfonala 1935 első hónapjaiban az volt, hogy Gömbös nemzeti munkatervét valójában a kormánypárt buktatta meg. Nem oly módon, hogy nyíltan szembefordult volna az elképzeléseivel, netán leszavazta volna azokat, hanem „a puszta jelenlétével" akadályozta meg a 95 pont végrehajtását.

[21] KN 1931–1935. XXIV. k. 541.
[22] Zsitvay Tibor: i. m. 1317.

Gömbös nem bírálta nyíltan Bethlent, metaforikus célzásai azonban egyértelműek voltak. „Rozsdás csáklyájú öreg halászok zavarják az élet folyását... felvesszük őket is a csónakba, mert ott a helye mindenkinek, aki magyar. Csak egy feltételünk van: bízzák rá magukat az új hajósra, az új legénységre, akinek egyetlen célja van. Szolgálni a magyar életet... ócska fegyverekkel játszó politikai vadorzók játékától mit sem kell félnem, berozsdásodott az ő mordályuk" – mondotta a miniszterelnök január végi szolnoki beszédében.[23] Bethlen ezúttal valóban megdühödött, és egyik barátja előtt kifakadt: „Gyámság alá helyeztetem ezt az embert."[24] Bethlen köréből többen miniatűr csáklyával ékesítették zakójuk hajtókáját – éppen elfért a kerékbe tört búzakalász mellett.

A NEP január 29-i értekezletén úgy tűnt, kirobban a palotaforradalom. Már az is nagy feltűnést keltett, hogy Bethlen – a Gömbös-kormány megalakulása óta mindössze másodszor – megjelent a tanácskozáson. Sorra pattantak fel a hívei – Ráday Gedeon, Berki Gyula, Ugron Gábor – s követelték a miniszterelnöktől: határolja el magát Eckhardt támadásaitól, adjon felvilágosítást, igaz-e, hogy „paklizott" a kisgazdákkal, és nyilatkoztassa ki egyértelműen, a kormánypártra és csakis erre kíván támaszkodni, nem tervez semmiféle koalíciót.

Gömbös válaszában kijelentette ugyan, hogy a NEP-re kíván építeni a jövőben is, de fenyegető éllel mutatott rá „a hatalmas vidéki szervezetek" jelentőségére, és hangoztatta, hogy a parlamenti frakció csak egyik része a pártnak. Eckhardtról viszont egyetlen szót sem ejtett. Végül felvetette a bizalmi kérdést. Sztranyavszky pártelnök felszólítására elsőként Bethlen állt fel, szokás szerint így jelezve igenlő voksát. Őt nyomban követték a többiek, mindenki, kivétel nélkül, egyhangúlag megadva a kormánynak a bizalmat.

Csak kevesen tudták, hogy a bizalmi szavazás valójában Gömbös és Eckhardt január elején kimunkált közös elgondolásának kudarcát jelentette. Kozma Miklós közvetítésével megállapodtak abban, hogy Gömbös átalakítja a kormányát, megszerzi Horthytól a házfeloszlatási kéziratot, és a régi törvény alapján, beleértve természetesen a nyílt szavazást, lebonyolítja a választásokat. Ezeken a NEP és a Független Kisgazdapárt, a két „testvérpárt" szabad utat kap, míg az ellenfeleiket, beleértve a bethlenistákat is, kíméletlen eszközökkel kiszorítják a parlamentből.

A terv megvalósításának nyitányaként Imrédy Béla pénzügy- és Kállay Miklós földművelésügyi miniszter 1935. január elején távoztak a kormányból. Különösen Kállay kilépése fejezte ki a kabinet jobbratolódását. Ő már december közepén figyelmeztette Gömböst, hogy politikája túl fasiszta jellegű, sérti Magyarország ezeréves alkotmányát, ami „kommunizmushoz, káoszhoz vagy még rosszabbhoz vezet".[25] A kormányváltozás a politikai megfigyelők véleménye szerint előkészíthette a NEP szorosabb együttműködését, esetleg koalícióját a Kisgazdapárttal és a Keresztény Községi Párt szélsőjobboldali frakciójával. Hírek terjedtek Eckhardt belügyminiszteri és Wolff igazságügy-miniszteri kinevezéséről.

[23] *Pesti Napló,* 1935. január 25.
[24] C. A. Macartney: *October fifteenth.* Edinborough, 1957. 1. 125.
[25] National Archives (a továbbiakban NA) 864.00/818.

A következő lépést Gömbös a január 29-i pártértekezleten tette meg a bizalmi kérdés váratlan felvetésével. Számára, fölöttébb szokatlan módon, kedvező lett volna, ha leszavazzák. Ily módon ugyanis nyomban kérhette volna a kormányzótól a parlament feloszlatását és új választások kiírását, mégpedig, új törvény nem lévén, a régi jogszabály alapján. Bethlen, „aki mindenáron el akarta kerülni a nyílt szakítást",[26] és semmiféle ürügyet nem kívánt adni a Ház feloszlatására, a bizalom megszavaztatásával meghiúsította a miniszterelnök és szövetségese manőverét.[27]

A Kisgazdapárt vezetője indulatosan reagált a kudarcra. Az ominózus pártértekezletet követő napon Eckhardt megjelent Kozma Miklósnál, és egy szem- és fültanú szerint „úgy elkezdett ordítani, hogy zengett a ház. Kijelentette, hogy a Gyulával kötött megállapodást felbontottnak tekinti."[28] Ezt Eckhardt egy Gömböshöz intézett és a napisajtóban publikált levelében a nyilvánosság előtt is bejelentette. Közölte, hogy tárgytalannak tekinti a megegyezést a titkos választójog ügyében, és lemond népszövetségi megbízatásáról. Lépését azzal indokolta: nem akar ürügyet adni arra, hogy a vele és pártjával való kapcsolat miatt támadják a miniszterelnököt, akivel politikailag különben teljesen azonosul.[29]

A szakítás nyilvánvalóan csak formaság maradt. Az osztrák követ szerint Gömbös Eckhardtról továbbra is „nagyon barátilag" nyilatkozott, fenntartja vele az összeköttetést, s a lemondást kifejezetten „a barátság és a lojalitás megnyilvánulásaként" értékelte. A brit követ szerint „Gömbös és Eckhardt titokban kooperálnak, eltávolodva Bethlentől és az alkotmánytól a nemzetiszocializmus felé".[30]

Bethlen úgy vélte: a bizalmi szavazással kellően nyomatékosította, hogy nem kívánja megbuktatni a kormányt, és továbbra is támogatja Gömböst. Tehát valóban semmiféle ok nincsen a parlament feloszlatására, sem pedig arra, hogy a miniszterelnök ellenzéki erővel szövetkezzék saját pártja ellen. Az 1932 októberétől kialakult kvázi-kettőshatalom fenntartásához Bethlen azonban garanciákat követelt. Sőt miután Gömbösben már megingott a bizalma, szükségesnek tartotta, hogy a biztosítékokat Horthy is szavatolja. Február 5-én, a kihallgatása alkalmából, a következő kívánságát terjesztette a kormányzó elé: Gömbös nyíltan és határozottan szakítson Eckhardttal, vonja be minden fontos kormányzati döntés előkészítésébe a NEP-et, szüntesse be a párt átszervezését, távolítsa el tisztségéből Sztranyavszkyt, Martont és Antalt, továbbá biztosítsa a képviselőházi ciklus időtartamának teljes kitöltését. Ellentételezésül Bethlen kötelezettséget vállalt a reformok támogatására, beleértve egy „megfelelő" új választójogi törvényt és földbirtokpolitikai intézkedéseket.

Horthy február 7-én Gömböst fogadta, két nappal később pedig a két politikus és az államfő – tartalmában titkos és mindössze három példányban készült – írásbeli

[26] *Az Újság*, 1935. január 18.

[27] PRO FO. 371. 19520/R876/167/21 – Haus-Hof und Staatsarchiv. Neues Politisches Archiv (a továbbiakban NPA) 796. L.U. 213/1935. – NA 864.00/821.

[28] MOL Kozma György naplója 38.

[29] *Az Újság*, 1935. január 31.

[30] NPA 796. L.U. 213 1935. – FO. 371. 19520/R1548/167/21

egyezséget kötött. Ebben Gömbös, minden valószínűség szerint, ígéretet tett arra, hogy teljesíti Bethlen kívánságait, beleértve a személyi változásokat is.[31]

A megállapodás elsősorban Horthy békéltető szándékainak tulajdonítható. A kormányzó ódzkodott attól, hogy – amíg nem elkerülhetetlen – válasszon Bethlen és Gömbös között. Ő békítette ki őket 1928-ban, és mind bel-, mind külpolitikai okokból mindkettejükre szüksége volt. Gömbösi reformpolitika, bethleni ellenőrzéssel és fékezéssel – ezt tekintette ideális megoldásnak. Az államfő szemléletében ugyanis ötvöződött a konzervativizmus, a status quóhoz, a nyugalomhoz való ragaszkodás a nemzet törzsének tartott úri középosztály erősítéséről, hatalmi pozícióinak kiterjesztéséről vallott nézeteivel. Bethlen szócsöve hangoztatta a NEP kettős elkötelezettségét alapítója, gróf Bethlen István és mai vezére, Gömbös Gyula iránt. A megegyezés „bizonyára a legnagyobb megnyugvással tölti el... az emelkedett hazafiság szellemében gondolkodó magyar közönségét".[32]

A miniszterelnök február 14-én elmondott rádióbeszédében kiemelte, hogy ő konzervatív politikus, a reformok nem irányulnak sem a tőke, sem a földbirtok, sem a vagyonos osztályok ellen. Hitet tett a NEP kormányzati szerepe mellett, elutasította a koalíció gondolatát, s a Független Kisgazdapártot ellenzéki pártnak nevezte, amellyel felveszi a harcot, ha folytatja a támadásait.[33]

Eckhardt már néhány nap múlva módot adott Gömbösnek arra, hogy állja a szavát. A kisgazda pártvezér február 17-én Szentesen minden eddiginél élesebben támadta Bethlent, akit rövid úton felszólított arra, hogy temetkezzék a nemzeti pantheonba koalíciós partnere, Vass József, a keresztény párt néhai vezetője mellé. Eckhardt, akit nem kötött a Bethlen–Gömbös-egyezség, a reformok szabotálásával vádolta a kormánypártot. Egyidejűleg nem titkolta rokonszenvét Gömbös iránt, és bejelentette, hogy pártja „lábhoz tett fegyverrel" várakozik, és kész a megegyezésre a miniszterelnökkel.[34]

Gömbös – tőle szokatlan lagymatag tónusban – beérte azzal, hogy a reformpolitikához szükséges nyugalomra hívta fel a figyelmet, és „sajnálatosnak" minősített minden személyeskedést. A NEP viszont elégtételt és harcos visszavágást követelt „a szentesi ámokfutónak". A miniszterelnök nem volt hajlandó Eckhardt nevét bírálóan a szájára venni, s ez kétségtelenné tette, hogy lényegében egyetért az ellenzéki politikussal. Legfeljebb csiszolatlan modorát kifogásolja.

1935. február végére–március elejére nyilvánvalóvá vált, hogy – Antal István szavaival – „Gömbös szembekerülése pártja bethlenista többségével nem orvosolható többé a politika megszokott, kompromisszumos tárgyalási módszereivel, s a szakadék oly mély és széles a miniszterelnök és Bethlen, illetve a csáklyások között, hogy azt sem megegyezésekkel, sem engedményekkel, sem fegyverszünetekkel áthidalni többé nem lehet".[35] A kérdés nem az volt, hogy folytatódik-e a küzdelem, hanem az, hogy mely

[31] *Magyarország Évkönyve*, 1935. 5.

[32] *8 Órai Újság*, 1935. február 12.

[33] *Pesti Hírlap*, 1935. február 15.

[34] *8 Órai Újság*, 1935. február 19.; Pesti Hírlap, 1935. február 21.

[35] Antal István: i. m. 668.

színtéren és milyen eszközökkel tart tovább. Bethlen nyilván az általa majorizált kormánypártot és a képviselőházat tekintette az időt kedvező harcmezőnek. Nem így Gömbös, aki elérkezettnek látta az időt a parlament feloszlatására és az új választások kiírására. Fejlett politikai ösztönével most megérezte – amint Antalnak a február 9-i audencia után elmondotta –, hogy „Őfőméltósága már nem áll száz percentig István háta mögött, és számos jelét adta, hogy inkább felé húz". A brit követ február közepén szintén úgy vélekedett, hogy „az utóbbi időben erősödött Gömbös befolyása a kormányzónál".[36]

Gömbös, hogy az egyértelműen kedvezőre fordult hangulatot kihasználja, elszánta magát a sorsdöntő lépésre. Március 2-án, szombaton, felajánlotta Horthynak kormánya lemondását. Egyúttal kifejezte készségét, hogy amennyiben Horthy elfogadja azt és újra őt bízza meg a miniszterelnökséggel, akkor vállalja a kormányalakítást, és két cserét kivéve, a régi emberek visszakapják a tisztségeiket. Feltételül szabta, hogy az államfő nyomban adjon neki március 5-re, a képviselőház következő üléseinek napjára predatált és aláírt legfelsőbb házfeloszlatási kéziratot. Horthy mindenbe beleegyezett. Elfogadta az új minisztereket (Bornemisza Gézát a kereskedelemügyi és Kozma Miklóst a belügyi tárca vezetésére), és ami a legfontosabb – átadta Gömbösnek a kéziratot.

A miniszterelnök a becses okmányt Sztranyavszky és Antal őrizetére bízta, és hallgatást parancsolt nekik. Közölte két meghitt emberével, hogy két napra eltűnik királyszállási rejtekhelyén. Attól tartott, hogy Bethlen netán megneszeli, mi készül, és ráveszi az ingadozásra hajlamos kormányzót, vonja vissza a parlament feloszlatását kimondó döntését. Hetvenkét óra alatt még annyi minden történhet!

Gömbös nyilván sokkal nyugodtabban töltötte volna a hétvégét, ha tudja, hogy Bethlen sem maradt a fővárosban. Ő is elhagyta Budapestet, úti célja inkei birtoka volt, útitársa pedig a barátnője, gróf Széchenyi Andor Pálné, becenevén Minci, s nem szándékozott keddnél, március 5-nél előbb visszatérni. Mi teendője lett volna, hiszen Horthyval és Gömbössel már mindent elrendezett! Lehet, hogy az egész dolog már nem is igazán foglalkoztatta. Az amerikai követ szerint az utóbbi években „Bethlen személyes kedvteléseinek szentelte magát, ezért a politikai ügyekben való jártassága nem olyan jelentékeny, mint a múltban".[37]

A bethleni politikai környezethez tartozó Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1935. március 2-án lemondott tisztségéről. Távozása sejtette, hogy újabb kormányátalakítás várható. A politikai időjósok nem is csalódtak. Március 4-én a teljes kormány lemondott, majd újjáalakult, benne a már említett két új taggal. Kozma és Bornemisza személye egyértelműen Gömbös pozíciójának erősödését és a kormány további jobbratolódását jelentette. A kabinet átalakítása egyúttal kifejezte azt is, hogy Gömbös már formailag sem tartja magára nézve kötelezőnek az alig több mint egy hónapja kötött egyezményt. „Minden fejlemény teljesen nyilvánvalóan gróf Bethlen István és hívei ellen irányul, messzemenő engedményt jelent Eckhardt képviselőnek és a jobboldali radikális irányzatnak"[38] – kommentálta az eseményt a budapesti osztrák követ.

[36] Antal István: i. m. 662. – FO. 371. 19520/R1171/167/21

[37] NA 864.007835

[38] NPA 796. L. U. 213.

Bethlen március 5-én délelőtt 10 óra körül érkezett vissza Budapestre. Éppen akkortájt, amikor az új Gömbös-kormány letette az esküt az államfő előtt. Bethlen, lakására érve, kézhez kapta a miniszterelnök levelét, amelyben feltehetően tudatta vele, hogy megkapta a házfeloszlató kéziratot. Csakhogy más dolog egy okmány birtoklása és más kérdés a felhasználása. Ezt Bethlen még az utolsó pillanatban is igyekezett megakadályozni. Egy interjúban kijelentette, hogy változatlanul érvényesnek tartja a megállapodást Gömbössel, semmi okot nem lát a parlament feloszlatására, ezért „teljes nyugalommal" nézi a további fejleményeket.[39] Intézkedett, hogy a délelőtt 11 órára összehívott pártértekezleten egyhangúlag szavazzanak bizalmat a kormánynak. A NEP tízperces „röpgyűlésén" ez meg is történt. Bethlen és csoportja megismételte a január 29-én alkalmazott taktikát abban a reményben, „hogy a bizalmi vótum szükségtelenné tette a Ház feloszlatását. A pesszimisták csak arra gondoltak, hogy a miniszterelnök a kormányzó házfeloszlató kéziratát csak akkor terjeszti elő, ha a parlament munkája a pártellentétek kiterjedése esetén veszélyes állapotba kerülne."[40]

Bethlennek nem sok ideje maradt a legfontosabb lépésre. Fél egykor, alig néhány órával a délután 5 órára kitűzött képviselőházi ülés előtt, Horthynál járt kihallgatáson, hogy rávegye a kormányzót a házfeloszlatási kézirat visszavételére. A brit követ tudomása szerint Horthy ezt meg is ígérte Bethlennek, és valóban meg is próbálta. Csakhogy a miniszterelnök kijelentette: már túlságosan késő van a visszakozásra. Bethlen minden valószínűség szerint már nem szerzett tudomást a parlamenti ülés előtt arról, hogy a kormányzó kísérlete eredménytelen maradt.[41] Többek között ezzel is magyarázható a tőle teljesen szokatlan csüggedt, határozatlan és zavart viselkedés a nap drámai délutánján, az 1931-ben megválasztott képviselőház utolsó ülésén. Erről így írt egy szemtanú: „Ezt... amíg élek, nem tudom, nem lehet elfelejteni. Zsúfolt folyosók, roskadásig töltött karzatok, a levegőben van valami titokzatos, rejtelmes, nyomasztó feszültség, mintha érezni lehetne, hogy valami nagy dolog fog történni. A házfeloszlatás árnyéka minden titoktartás ellenére is lidércnyomásként üli meg a lelkeket."[42]

A gunyoros természetű Friedrich István – a miniszterelnök által a bethlenistákra ragasztott pejoratív kifejezésekre utalva – az ülés megkezdése után így ugratta kormánypárti képviselőtársait: „Na most, petárdások, meglátjuk, mi lesz! Csáklyások! Petárdások!" Felfigyelt arra is, hogy a látogatókarzatokon ismeretlen, jobbára fiatalabb férfiak zsúfolódtak, a bennfentesek szerint az „élharcosok". Őket így köszöntötte Friedrich: „Mennyi jelölt van ott hátul! Jó Isten! Öröm nézni! Van vagy háromszáz."[43] Szavait a honatyák hangos derültséggel jutalmazták, de elült a nevetés, amikor az elnök felszólítására a Ház jegyzője felolvasta az „országgyűlés feloszlatását bejelentő államfői" kéziratot.

[39] *8 Órai Újság*, 1935. március 6.

[40] *Az Újság*, 1935. március 6.

[41] C. A. Macartney: i. m. 128. 1. sz. jegyzet. – PRO FO. 371. 19520/R1420/167/21.

[42] Antal István: i. m. 671.

[43] KN 1931–1935. XXIV. 557–588.

A Kisgazdapárt, valamint a NEP és a keresztény párt egy része tapssal és éljenzéssel köszöntötte a kormányzói elhatározást. Csupán néhány szociáldemokrata képviselő, Weltner Jakab, Buchinger Manó és társaik viselkedtek ünneprontó módon. Hangos szóval kérték számon a titkos választójogot. „Ígéretet tettek, hogy lesz nyílt választás! Mi van a kormányígérettel?" – kiáltotta Peyer Károly.[44]

Az országgyűlés feloszlatását közvetlenül követő politikai események már a választási előkészületekhez tartoztak.

Horthy két és fél esztendő után végre lehetővé tette Gömbös számára az új választásokat, és ezzel felhatalmazta a bethleni kormánypárt felszámolására. Az ellenforradalmi rendszer története leírható egyfelől Bethlen, másfelől Gömbös és epigonjai, Imrédy és Bárdossy harcával Horthy kegyeiért. 1923-ban a kormányzó Bethlen mellett döntött Gömbös ellenében, míg 1935-ben Gömbös javára határozott. Mindkét állásfoglalást befolyásolták a nemzetközi körülmények Az 1920-as évek első felében a magyar államvezetés Angliára orientálódott, ami egyértelműen Bethlen mellett szólt. A következő évtized közepén már az számított, kit látnak szívesebben Berlinben és Rómában, és nem lehetett kétséges, hogy a tengelyállamok fővárosaiban Gömbös a kedvesebb vendég.

Horthy váltig törekedett kormányzói jogkörének kibővítésére. A bethleni évtizedben e téren semmi nem történt. Most viszont Gömbös napirendre tűzte az 1920: I. tc. lényegi módosítását, s éppen a Ház feloszlatásakor hivatkozott az 1933: XXIII. törvénycikkre.[45]

1933–1934-től erősödött Magyarországon a legitimista áramlat. Horthy ezzel az ősveszéllyel szemben Gömböstől erélyesebb, határozottabb állásfoglalást várhatott. A kormányzónak gondolnia kellett arra is, hogy milyen alternatívával számolhat abban az esetben, ha Gömbös az esetleg tovább működő parlamentben vereséget szenved a beterjesztés előtt álló választójogi törvény vitájában. Bethlen visszahozatalára nem gondolt. Az államfőhöz közel álló amerikai követ szerint „Horthy meggyőződött arról, hogy Gömbös tábornok reformjai szükségesek a belső egyensúly fenntartásához, amikor tárgyalásokról van szó a dunai térség rendezéséhez... a belső mozgalom pedig csak Bethlen kiiktatásával biztosítható."[46]

[44] Uo. 558.

[45] Az 1933: XXIII. tc. kimondta, hogy az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának királyi jogai a kormányzót is megilletik. A jogszabály hatályon kívül helyezte az 1920: XVII. tc. azon rendelkezését, amely szerint a kormányzó az országgyűlést legfeljebb 30 napi időtartamra napolhatja el.

[46] NA 864.00/829

A választási kampány

A jelöltek a választások előtt nyolc nappal benyújtandó ajánlásokkal szerezhettek jogosultságot az indulásra. A területileg illetékes bizottságok az ajánlásokat felülbírálták, és amennyiben annyit nyilvánítottak belőlük valamilyen okból érvénytelennek, hogy számuk a törvényben előírt minimum alá csökkent, akkor a jelölt 24 órán belül és egyetlen alkalommal pótajánlásokat adhatott be. A kampány első részében tehát a jelöltek célja az előírt mennyiségű ajánlás beszerzése volt.

Egy újságíró a következő „helyszíni közvetítést" adta az általános hangulat jellemzésére: „A választások kiírása óta anarchia dúl az országban... Zavarokat jelentenek a háztartások frontjáról, a tejes késik reggel a tejjel... a színigazgatók hápognak rémületükben, olyan üres a színház... A politika megbénította a normális forgalmat, egyenesen bámulatos, hogy a villamosok még járnak, és hogy a nap közömbösen kisütött... Az alvilág duzzog, a betörők tétlenül ülnek nyomortanyáikon, népszerűségüknek befellegzett, a labdasztárok könnyeket potyogtatnak szörnyű elhagyatottságukban... a csatazaj elől a zugba vonult minden valuta. Kitűnt, hogy védtelenek vagyunk a politikával szemben, hullámai egy pillanat alatt eldönthetik az élet minden területét."[47]

Az ország népességének 33,8%-a, 3 003 940 ember töprenghetett azon, kire is adja le a voksát, hiszen a jogszabály a szavazást kötelezővé tette. Ez a létszám és arány a legmagasabb volt, ha tekintetbe vesszük a 2200/1922. ME. rendelet és az 1925. évi XXVI. tc., az ún. Bethlen-féle választójog alapján megrendezett választásokat, illetve az 1938. évi XIX. tc. szerint szavazati jogot nyert állampolgárok számát is.

A választók 1935-ben is 245 képviselőt küldhettek a parlamentbe; 199 egyéni kerületben (81%) nyílt szavazást írt elő a törvény, míg 46 képviselőt választottak lajstromon titkos szavazással. Budapesten a budai kerületben hat, az északiban kilenc, a déliben tíz, Pest környékén öt, Debrecenben és Szegeden három-három, Győrött, Hódmezővásárhelyen, Kecskeméten, Miskolcon és Pécsett két-két mandátum sorsa dőlt el.

A kerületek beosztását kirívó aránytalanságok jellemezték. A visszás állapotok azonban teljes mértékben megfeleltek a kormány és pártja érdekeinek, ezért számottevő változtatás 1922 óta nem történt. A kiszombori kerületben 1067, míg Pest környékén 28 798 választópolgárra jutott egy képviselő, tehát egy kiszombori nyíltan leadott szavazat körülbelül huszonkétszeresét „érte" egy újpesti vagy sashalmi voksnak. Más szemszögből: tíz kerületben a választók száma nem érte el a háromezret, míg tíz olyan kerületet regisztráltak, ahol meghaladta a 19 000-et. A listás kerületek is egyenetlenek voltak: Szegeden 14 650 szavazóra jutott egy mandátum, míg Győrött, Kecskeméten és Hódmezővásárhelyen ugyanez a mutatószám a 10 000-et sem érte el.

Az amúgy is rövidre szabott választási kampány időtartamát korlátozta még az úgynevezett néma hét, a szavazás napját megelőző nyolc nap, amely alatt tilos volt gyűlést, összejövetelt rendezni. Az 1925-ös választási törvény még nem tartalmazta ezt a kötöttséget, első ízben 1931-ben vezették be. Jogszabály híján a helyi hatóságok önkényén

[47] *Új Magyarság*, 1935. március 13.

múlt, meddig engedélyezik a gyűléseket, és milyen rendezvényt tekintenek tiltottnak. A mércét rendszerint a helyi kormánypárti jelölt érdekeinek megfelelően állították be.

Igazi kampányvasárnapként csupán március 10-e és 17-e állt a jelöltek rendelkezésére. E két napon országosan 1000-1200 gyűlést rendeztek. Aligha akadt olyan nagyobb középület vagy udvar, térség, ahol ne szónokolt volna valaki. Hétköznapokon is számos agitációs rendezvényt tartottak vendéglőkben, kávéházakban, szállodai különtermekben, mozikban, egyesületekben és szakszervezetekben, természetesen mindig előzetes hatósági engedéllyel. A fővárosban különösen kedvelt volt, persze csak a nagyobb pártok számára alkalmatos, a Tattersall nevű fedett lóversenycsarnok, amelyben 18 000–20 000 ember is elfért.

Az utcán is megnyilvánult a heves alkotmányos küzdelem. Budapesten Rassay Károly pártja volt a legfürgébb. Már március 6-án olvashatták a járókelők a házfalakon, hogy „15 éve harcol Rassay Károly és a liberális ellenzék a polgári szabadságért, a rendért és a dolgozók érdekeiért. Hűséget hűségért – ezzel hívja a polgárságot zászlói alá a Nemzeti Liberális Párt!" A szociáldemokraták beérték egyetlen erőteljes felszólító mondattal: „Szavazzatok szociáldemokratára!" Annál terjedelmesebb Griger Miklós legitimista pártjának verses röpcédulája: „Koronát a királynak, / Országot a magyarnak, / Kenyeret a népnek, / Jogot a nemzetnek, / Földet a szegénynek, / Szabadságot az embernek." Egy prózai szórólap jóval tömörebb: „Éljen a király! Éljen a nép! Éljen Grieger Miklós, a néppárt jelöltje."[48] A NEP a kedvenc gömbösi szólamokat írta rá a falragaszaira: „Nemzeti egységben a jövő!", „Egyesült erővel a nemzeti egységért!"[49]

A kormány és pártja igénybe vehette a kor legmodernebb technikai eszközét is. A hivatalos választási hadjárat a miniszterelnök március 8-án elmondott rádióbeszédével indult. A monopóliummal való visszaélés miatt tiltakozó ellenzéket a kormány kioktatta, hogy a miniszterelnököt más mércével kell mérni, mint a többi pártvezért. Mennél nagyobb a pártja, annál inkább elveszti párt jellegét, „és azonosul a nemzettel, amelyet a miniszterelnök szolgál... a miniszterelnök politikája mégsem pártpolitika".[50]

A rádió persze nem volt Gömbös hitbizománya – más kormányférfiak is megszólalhattak benne. „Egészen példátlan ez az egyoldalú kisajátítása a rádiónak mindenütt a világon... más országokban is felhasználják a rádiót a választási küzdelemben... de hogy ilyen szembetűnően, az egyenlő elbánás elvétől ennyire nem feszélyezetten, kizárólag egyetlen párt: a kormánypárt számára foglalják le a rádiót és sajátítják ki azt az előnyt, amit az agitáció szempontjából a mikrofon nyújt – erre valóban még sehol sem merészkedtek. Ez is magyar specialitás" – minősítette a kialakult gyakorlatot a szociáldemokrata párt napilapja, a *Népszava*.[51]

A választási kampány mindig is tömérdek pénzbe került. Az anyagi fedezetet legkönnyebben a kormánypárt teremtette elő. „A miniszterelnökség politikai államtitkárá-

[48] *Pester Lloyd*, 1935. március 6.
[49] *Az Újság*, 1935. március 11.
[50] *Budapesti Hírlap*, 1935 március 8.
[51] *Budapesti Hírlap*, 1935 március 9.

nak előszobájában egyre-másra adták a kilincset a különböző gazdasági érdekeltségek reprezentánsai, a nagybankárok, az ipari kapitányok..., akik igen tömött, duzzadó aktatáskákkal fordultak be az államtitkári dolgozószoba vastag, zöld kárpitozású ajtaja mögé, és egész vékony, sovány aktatáskákkal jöttek ki onnan. Majd néhány nap múlva a főispánok jelentek meg ugyanott, akik, megfordítva, igen vékony és sovány aktatáskákkal érkeztek, és kövér, duzzadó aktatáskákkal távoztak" – írja le a választási pengő körforgását a folyamat egyik szemtanúja.[52] Shvoy Kálmán, a NEP egyik szegedi képviselőjelöltje 15 000 pengőt kapott a költségeire. A jelentős summát a főispán adta át neki, aki a fővárosból személyesen hozta a pénzt. Büszkén jegyezte be Shvoy a naplójába, hogy csak 2500 pengőt költött el belőle. Később kiderült, hogy nem volt érdemes takarékoskodnia, mert a maradék nagy részét a főispán elsikkasztotta.[53]

Az ellenzéki pártok szintén részesültek a gazdasági érdekképviseletek, a vállalatok, bankok, biztosítóintézetek adományaiból, legfeljebb az összeg nagysága változott. Számítottak még vagyonos szimpatizánsaik bőkezűségére is. A szociáldemokrata párt kiadásait elsősorban a szakszervezetek fedezték.

A jelöltek gondjait jól érzékelteti egy tréfás kedvű publicista választási szótára. Ízelítőként néhány tétel: akontó = ajánlatos a költségekre; deputáció = tíz ember, akit a jelölt utaztat fel Pestre, hogy kérjék fel a képviselőségre; pakkol = a főispán, ha kerületében megbukik a képviselőjelölt miniszter; reverzális = a jelölt kötelezi magát arra, hogy születendő fiai nemzeti egységpártiak, születendő leányai független kisgazdapártiak lesznek.[54]

1935-ben, az országgyűlés feloszlatásakor, a következőképpen csoportosultak a mandátumok a képviselőházban:[55]

Nemzeti Egység Pártja	149
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt	27
Független Kisgazdapárt	20
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	14
Nemzeti Szabadelvű Párt (Rassay Károly)	4
Nemzeti Demokrata Párt (Vázsonyi János)	2
Keresztény Ellenzék (Friedrich István)	2
Független Nemzeti Demokrata Párt (Fábián Béla)	1
Nemzeti Radikális Párt (Bajcsy-Zsilinszky Endre)	1
Nemzeti Néppárt (Grieger Miklós)	1
Keresztény Nemzeti Ellenzék (Milotay István)	1
Nemzeti Szocialista Párt (Meskó Zoltán)	1
Magyar Nemzeti Szocialista Párt (gróf Festetics S.)	1
Pártonkívüli	21
Összesen:	245

[52] *Népszava*, 1935. március 23.
[53] Antal István: i. m. 677.
[54] *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai 1918–1945*. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 137. és köv.
[55] *Pesti Hírlap*, 1935. március 10.

A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt az 1931-es és az 1935-ös választások között arra törekedett, hogy önálló mozgástere legyen a magyar politikai életben, és függetlenítse magát a kormánypárttól. A Bethlen-kormány bukása után a KGSZP fokozatosan felhagyott kormánytámogató szerepével és – a Wolff-frakció kivételével – szembeszállt Gömbös diktatórikus terveivel. A szuverén, markáns magatartás az ellenzékiség nyílt vállalásában és élénk programalkotásban nyilvánult meg. 1932 áprilisában jelent meg a párt agrárprogramja. Főbb pontjai: a mezőgazdaság külföldi értékesítési lehetőségeinek a javítása, a belső fogyasztópiac megszervezése és racionalizálása, az agrárolló összevonása, a mezőgazdasági hitelügy rendezése, folyamatos telepítések és földbérlő-szövetkezetek létesítése. A KGSZP 1932 októberében publikált általános programja a gömbösi nemzeti munkatervekhez képest nagy hangsúlyt adott a kereszténydemokráciának, az elvi legitimizmusnak, valamint a katolikus pozíciók védelmének. A párt szociális érzékenységét voltak hivatva bizonyítani a pápai enciklikák alapján megfogalmazott jóléti követelések.

A választási kampány folyamán a párt képviselőjelöltjei ismételten felhívták a közvélemény figyelmét a diktatúra veszélyére, amellyel szembeállították a legitimista koncepciót. Gróf Zichy János, a párt doyenje Kőszegen elmondott beszédében Bethlenhez hasonlóan vállalta: ha egyedül marad, akkor is őrt áll az alkotmány védelmében. „Nekünk nem kell Führer, hanem alkotmányos király, akinek a fejére a nemzet helyezi a koronát."[56] Még határozottabban hangsúlyozta a legitimizmus diktatúra- és náciellenes tartalmát Griger Miklós plébános 1932 júniusában alakult Nemzeti Néppártja. A pártalakulás nem választható el a hitleri Anschluss-tervekkel való szembefordulástól. Grieger arra törekedett, hogy kiszélesítse a legitimizmus társadalmi bázisát, ezért összekapcsolta az irányzatot a legitimizmussal, kimunkálta a szociális népkirályság programját.[57]

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt újra hagyományos követelését fogalmazta meg választási programadó kiáltványában. Új mozzanatot jelentett a fasiszta törekvések határozott és nyílt elvetése. A választási hadjárat során a képviselőjelöltek egyértelműen és kemény szavakkal utasították vissza Gömbös fenyegetését a likvidálásra és felszólítását a „csomagolásra". „A miniszterelnök már régen el fog tűnni a politikai élet területéről, amikor a szocializmus és a szociáldemokrata párt még mindig lesz, és diadalmasan előrenyomul" – jelentette ki Farkas István. „Nincs hatalom, amely minket likvidálni tudna. Nincs olyan fasiszta terror, amely megölné az Eszmét!" – mondotta Kéthly Anna a nők számára rendezett gyűlésen.[58]

Meskó Zoltán nyugalmazott katonatiszt 1932-ben alakította meg a Magyar Nemzeti Szocialista Munkáspártot, a kormányzat tudomásával és jóváhagyásával. A választásokon Nemzeti Szocialista Párt néven indult, s az első nyilas jelvényű mozgalom volt hazánkban. 1933-ban gróf Festetics Sándor, az enyingi latifundium ura megalakította a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. Ugyanebben az évben gróf Pálffy Fidél földbirtokos

[56] *Pesti Hírlap,* 1935. április 27.
[57] Vö. Gergely Jenő: *A kereszténymszocializmus Magyarországon 1924–1944*. Typovent Kiadó, 1993. 101.
[58] *Népszava,* 1935. április 19.

különböző, szintén dunántúli töredék alakulásokból létrehozta az Egyesült Nemzeti Szocialista Pártot. E pártok programjainak közös vonása, hogy elegyítik a hagyományos magyar agrárius követeléseket a nemzetiszocializmus fontosabb és nem kizárólag német jellegű jelszavainak a másolásával. A szociális demagógiával nagyon óvatosan bántak, ezért nem volt igazán nagy hatásuk az alsóbb társadalmi osztályokra. A változásokat kívánó középrétegek pedig inkább Gömböst támogatták. A választási hadjárat idején a nyilas pártok átmenetileg együttműködési megállapodást kötöttek. Meskó a fővárosban és Pest környékén, Pálffy Mosonban és Győrött, Festetics az enyingi kerületben listavezető. Az utóbbi pártjához csatlakozott egy debreceni nyilas csoport, így lajstromot állítottak a cívis városban is.

A felsoroltakon kívül a választásokon indult még a Reformnemzedék (Rajniss Ferenc), a Nemzeti Radikális és Független Párt (Kossuth-párt, Rupert Rezső), a Nemzeti Agrár Ellenzék (Kun Béla), a Népakarat Párt (Csoór Lajos) és a Reformprogram (Drobni Lajos). E régebbi pártok mellett ringbe léptek friss keletű alkalmi csoportosulások, sok párton kívüli jelölt, valamint Budapesten több ad hoc választási pártképződmény.

A NEP választási propagandájának gerincét a nemzeti egység és a konzervatív reform jelszavai alkották. Gömbös megnyilatkozásainak egyik vezérmotívuma „az egységes nemzet" és a „nagy magyar család" megteremtésének a gondolata. Elutasította minden elkülönült osztály- és felekezeti érdek létét, tagadta jogosultságukat bármiféle artikulációra. Csak a mitikus nemzetfogalmat ismerte el egyetlen szervező eszmének, amelynek kizárólag egyetlen párt a legitim hordozója és megtestesítője. „Minek a sok párt? Vajon a nemzet érdekeit szolgálja-e, ha kis különbségek miatt egymás ellen harcolunk?" – tette fel a kérdést szegedi beszédében Gömbös. Néhány nappal később még határozottabban deklarálta: „Vajmi kevés szükség van a különböző pártocskákra."[59]

A miniszterelnök több ízben is leszögezte, hogy az egységet hazai talajon, a magyarság jegyében kívánja megalkotni. Célja sajátos magyar totális eszmerendszer és párt létrehozása volt, amely önálló irányzatként jelenhet meg a nemzetiszocializmus és a fasizmus mellett. Ez megkívánta a vetélytársnak tekintett, más ideológiát valló és szervezetileg is elkülönült politikai-társadalmi erők felszámolását. A „gleichschaltolás" koncepciója egyaránt vonatkozott a keresztény és a szociáldemokrata szervezetekre. Gömbös szegedi beszédében kijelentette: „Világszemléleti szempontból is egységes erők alapján kívánok működni, mert nem tartom helyesnek az egyes »osztályuralmi célzatú« politikai pártokat, de a »felekezeti alapon való kormányzást« sem... A vallás az ember lelkébe és a templomba való... a vallás politikai fegyver nem lehet, mert veszélyezteti a nemzet egységét és olyan kulturális harc színterévé tehetné, amely ahelyett, hogy fokozná, elernyesztené a nemzeti erőket."[60] Ki is iktatta politikai szótárából a „keresztény" jelzőt, úgy vélte, elegendő a nemzeti, mint mindent magában foglaló, integráló erejű attribútum.

A szociáldemokráciával szemben még határozottabb, véglegesebb tónust használt. Meghirdette, „hogy a szocializmusnak mint pártnak... lejárt az ideje. Még nem likvidál-

[59] *Új Magyarság,* 1935. március 19.; *Pesti Hírlap,* 1935. március 27.
[60] *Új Magyarság,* 1935. márc. 19.

tuk, de likvidálni fogjuk, nem erőszakkal... A magyar munkásságnak éreznie kell, hogy sorsközösségben él velünk."[61]

Gömbös tudatában volt annak, hogy a fasisztoid rendszert csak jelentékeny szociális engedményekkel lehet elfogadtatni, ahogyan az Német- és Olaszországban is történt. Ezért a szociális intézkedések elsőbbségét vallotta az alkotmányjogi reformokhoz képest. Ígéretet tett a hitbizományok, a mamut nagybirtokok leépítésére, telepítési törvényre, a kis- és középgazdaságok szaporítására és hitelekkel való támogatására, valamint családpolitikára az egyke elleni küzdelem jegyében.

A munkásságot a korporációk révén kívánta beépíteni a nemzeti sorsközösségbe. Hangoztatta: „Kötelességünk a szocializmusból átvenni mindazt, ami abban emberbaráti, ami a lágyabb és több kenyér elvének felel meg, és ami megfelel a termelés követelményeinek is."[62]

Gömbös ígéretet tett arra, hogy a kormány négyéves munkatervet dolgoz ki, amit majd az új országgyűlés elé terjeszt megvitatásra. Ténylegesen ez volt az egyetlen, valamennyire is konkrét ígérete. Egyébként a nemzeti egység és a reformok lebegő fogalmain túl a kormánypárti manifesztációkban a gyakorlati program pontjai legfeljebb csak mint címszavak jelentek meg. Joggal kérte számon egy liberális politikus a pontosan kidolgozott, félreérthetetlen javaslatokat. „Látunk-e... olyan célkitűzéseket, amelyek értelmezésében az egyszerű, józan polgári gondolkozású rétegek megegyezhetnének? Nem látunk... Amilyen szegények az elhangzó »programok« konkrétumokban, olyan dúsak és túltömöttek vérmes fogadkozásokkal, ígéretekkel" – írta Rassay Károly.[63]

A kormánypárt gyakorlati választási előkészületeit, ezen belül a legfontosabb teendőt, a jelöltek kiválasztását Kozma, Sztranyavszky és Marton, a propagandát Antal irányította. A végső személyi döntéseket Gömbös magának tartotta fönn.

Már a jelölések során nyilvánvaló volt, hogy a kormánypárt leendő képviselőcsoportjának az összetétele lényegesen módosul. Az 1931–1935-ös parlament képviselői közül több mint 60 személy nem kapott hivatalos jelöltséget. Többek között Berki Gyula, gróf Bethlen István, Bíró Pál, Hermann Miksa, gróf Keglevich Gyula, Keresztes-Fischer Ferenc és Miklós, Kozma Jenő, Payr Hugó, Petri Pál, gróf Ráday Gedeon, Rakovszky Iván, Scheuer Róbert, Scitovszky Béla, Ugron Gábor és Walkó Lajos. Ők március első napjaiban kiléptek a pártból. Mások ezt nem tették, de a bethleni politika korábbi támogatói lévén, ugyanaz volt a jutalmuk, mint a kilépettek büntetése – kimaradtak a hivatalos jelöltséggel járó felmérhetetlen előnyökből.

Bethlen Istvánt március 5-én sokkszerűen érte a képviselőház feloszlatása. Egy világ omlott össze benne, tapasztalva nemcsak Gömbös, hanem Horthy perfidiáját, szószegését is. Személyes kapcsolata a kormányzóval jó időre meg is szakadt.

Híveit Bethlen már a parlament utolsó ülése után nyomban tanácskozásra hívta. Ekkor még majdnem negyvenen követték őt. A megbeszélésen bejelentette, hogy a történek miatt kilép a pártból. Döntését levélben közölte a pártelnökkel. Többen, így Berki Gyula és Payr Hugó, javasolták, hogy Bethlen vezérletével alakuljon egy „alkotmányvédő szövetség", amely önálló pártként indulna a választásokon.

[61] Uo.
[62] Uo.
[63] *Esti Kurír*, 1935. április 7.

Március 6-án este ismét összeült a csoport, amely időközben a felére olvadt. Bethlen (részben a nagy létészámcsökkentés hatására) közölte, hogy nem alakít új pártot, és nem is helyeselne egy tömeges exodust a NEP-ből, nem kívánja a kormánypártot szétbomlasztani. Ily módon csinált erényt a szükségből.

Bethlen nem szervezett másik pártot, mert igen hamar kiderült, hogy kevesen csatlakoznának hozzá. Kétségtelen, hogy csak politikai rögtönzésről lehetett volna szó, hiszen már mindenütt megkezdődtek a választási előkészületek, s aligha lehetett volna kiépíteni a választásokhoz szükséges elemi infrastruktúrát. Valószínűleg nem is lett volna miből, mert ekkorra már a nagytőke adományainak java része is a kormánypárt kasszájába folyt be.

Bethlen maga politikailag nem kívánt kifejezetten ellenzéki szerepkörben tevékenykedni, ehhez nem volt sem ideológiája, sem programja, mindenekelőtt hiányzott hozzá a habitusa. Ő a saját rendszerét védelmezte. Defenzív alapállásból viszont igencsak bajos dolog ellenzéki jelszavakat megfogalmazni és elfogadhatóan hirdetni.

Bethlen akkor jelentett volna valóban alternatívát Gömbössel szemben, ha már jóval előbb, 1934 őszén, de legkésőbb 1935 januárjában felkészül a konfrontációra. Ő azonban csak arra összpontosította energiáját és befolyását, hogy elejét vegye a parlament feloszlatásának. Csupán akkor szánta el magát a szakításra, amikor ezzel a taktikával kudarcot vallott. Tettének morális értéke nem kétséges. Mégis, ha korábban és határozottabban cselekszik, ha orientálódik a gömbösi tervekkel szemben álló más politikai irányzatokra – ahogyan ezt az 1930–1940-es évek fordulóján végül is megtette –, akkor esetleg a magyar belpolitika más irányt vehetett volna az 1930-as évek közepén.

Bethlen nem vállalta, hogy pártonkívüliként NEP-listát vezessen Debrecenben, amelynek egyik mandátumát birtokolta. A nagykanizsai egyéni nyílt szavazásos kerületben jelölték. Horthy személyes utasítására ellenfél nélkül, egyhangú választást biztosítottak számára. A kormányzó nyilván úgy vélte, ennyivel legalább tartozik István barátjának...

Választási beszédében Bethlen szintén csak általánosságokban szólt egy gazdasági és pénzügyi program kimunkálásának szükségességéről, javasolta a külföldi hitelezőkkel való „méltányos megegyezést", kifejezetten helyeselte a kormány, úgymond, tőle „kölcsönzött" hitbizományi és más birtokpolitikai terveit. A titkos választásokról szintén jóváhagyólag nyilatkozott, amennyiben „korrektívumok" járulnak hozzá.

A halovány programot viszont ellensúlyozta Bethlen beszédeiben a kormány által képviselt fasizáló tendenciák erőteljes bírálata. Tiltakozott a vezérelv meghonosítása és a diktatórikus módszerek ellen. Figyelmeztette az országot: „Félni kell attól, hogy ezeréves alkotmányos intézményeink, ennek az országnak politikai rendszere, gazdasági rendszere kiforratlan, bizarr, külföldről behozott és ki nem próbált eszmék kísérleti nyulaivá tétettek. Félni kell attól, hogy nagyobb mérvet fog ölteni a kacérkodás, amelyet a miniszterelnök és a vele egyesülni óhajtók folyama a nemzetiszocializmus eszméjével, a párttotalitás gondolatával, a politikai metódusok ilyen rendszerével, a segédcsapatok,

SA-, SS-alakulatok kiformálásával és hasonló jókkal, valamint mindennemű tervgazdálkodással, korporációs rendszerrel és hasonló ideállal folytat."[64]

Bethlen hevesen támadta Eckhardt Tibort és pártját, amely szerinte hűtlenül sáfárkodott Nagyatádi Szabó István és Gaál Gaszton örökségével. „Amikor kiírták a választásokat, a mondvacsinált Kisgazdapárt és Gömbös közt lévő szerelmi viszony nyilvánosságra jutott. A vadházasság, amit eddig titkoltak, nyilvánvaló lett. Az országúton fut a mandátum nyúlja. A jobboldali árokban a kormánypárti kopó, a baloldaliban a független kisgazdapárti hajszolja... Akármelyik fogja el a kettő közül, megosztoznak rajta. Ez is mutatja, hogy a Kisgazdapárt nem ellenzék, hanem a kormánynak a pártja, amely csak külszínképpen hirdeti az ellenzéki jelszavakat."[65]

Eckhardt január végén formailag felmondta a miniszterelnökkel a választójogi törvényről kötött egyezségét. A választások előtt a két politikus – a folyamatosan fenntartott együttműködésnek megfelelően – megállapodott abban, hogy a két párt „a legszorosabb fegyverbarátságban vesz részt a választásokon".[66] A kisgazdavezér hozzájárult ahhoz, hogy az érvényben lévő törvény alapján, tehát a nyílt szavazás országos dominanciája jegyében rendezzék meg a választásokat. Gömbös ennek fejében ígéretet tett arra, hogy – a hatóságok „korrekt viselkedésével" és a partner által kívánt kerületekben hivatalos NEP-jelölt állításának mellőzésével – lehetővé teszi 40-50 (más értesülések szerint akár 60) kisgazdapárti képviselő mandátumszerzését. A Kisgazdapárt is vállalta, hogy reprezentatív NEP-személyiségeket nem kényszerít választási harcra. Mayer Jánossal szemben a barcsi kerületben Ulain Ferenc visszalépett. Eckhardt pedig szintén ellenjelölt nélkül megkapta a kápolnai mandátumot.

A Kisgazdapárt nem is hirdetett meg önálló programot. Eckhardt több ízben hangoztatta, hogy fenntartás nélkül elfogadja Gömbös 95 pontját, ezzel szolgálja a parasztság és a polgárság érdekeit.

A miniszterelnöknek azonban már nem volt szüksége Eckhardt Tiborra mint „mumusra" a bethlenisták ijesztgetése céljából. Sőt kifejezetten veszélyesnek tartotta volna a Kisgazdapárt jelentős megerősödését. Bethlen Nagykanizsáról megüzente Gömbösnek, hogy „eben gubát cserél... Eckhardt és hívei nem lesznek olyan könnyen kezelhetők, mint Bethlen István és hívei... Csak azt mondhatom a miniszterelnök úrnak, amit Danton mondott... »Robespierre, követni fogsz!«"[67] Gömbös talán elgondolkodott a figyelmeztetésen, azonban nem számolt a továbbiakban a kisgazdákkal mint komoly politikai partnerekkel. Ezért figyelmen kívül hagyta a megállapodást, pontosabban azt úgy „értelmezte", hogy legfeljebb húsz-egynéhány mandátumra érvényes.

A választásokat követően, az új képviselőház negyedik ülésén, a Ház elnöke végre engedélyt adott Eckhardtnak arra, amit a kisgazda vezető már az első munkaülésen szeretett volna megtenni. Felolvashatta pártja deklarációját a választási kampány idején elkövetett erőszakosságokról, visszaélésekről. A Kisgazdapárt leszögezte: „Az ország számos része a választások tartamára törvényen kívüli állapotba helyeztetett...", az állam és a helyi közigazgatás, valamint a karhatalom „...a kormánypárt politikájának egyoldalú eszközévé alacsonyíttatott le, országunk a pártállam visszataszító állapotába süllyedt."[68]

Már az ajánlási fázisban kiderült ugyanis, hogy Gömbös – a paktummal mit sem törődve – a kisgazdákat nem „testvérpártnak", hanem elsősorban és minden eszközzel üldözendő konkurenciának tekinti. Ezután következtek az írtandók sorában a legitimisták, a párton kívül induló bethlenisták, a többi pártonkívüli, a nem hivatalos NEP-jelöltek és a nyilasok. A hagyományos ellenzéki pártok, a liberálisok, a demokraták és a szociáldemokraták hivatalosan csupán a lajstromos titkos választásos kerületekben indultak. Így nem érte őket több sérelem, mint amennyi már a bethleni választások alkalmából is rendre kijutott nekik...

1935. március 20-án a gyomai választókerülethez tartozó Endrőd községben a csendőrök belelőttek egy kisgazdapárti gyűlésre várakozó tömegbe. A sortűz következtében hatan a helyszínen nyomban meghaltak, ketten később kórházban hunytak el, sokan megsebesültek. Még a magyar választások történetében is párját ritkító vérengzés oka az volt, hogy Andaházy-Kasnya Béla kisgazdapárti képviselőjelölt késett a gyűlés meghirdetett időpontjához képest; a hatósági biztos utasítást adott a csendőröknek a várakozók szétoszlatására; időközben Andaházy-Kasnya megérkezett, szerette volna megtartani beszédét, de a főszolgabíró-hatósági biztos nem vonta vissza a parancsot, amelynek a tömeg nem engedelmeskedett, és végül eldördültek a fegyverek. Valószínűtlen, hogy előre megtervezett, tudatos erőszakosság történt. Kétségtelen azonban, hogy nem került volna sor fegyverhasználatra éppen egy kisgazdapárti gyülekezettel szemben, ha eleve nem uralkodott volna el általános és központilag sugalmazott kisgazdapárt-ellenes terrorhangulat. Nyilvánvaló, hogy egy kormánypárti jelöltet bármekkora késés esetén is megvárt volna a főszolgabíró és a csendőri karhatalom.[69]

Eckhardtot végül is a debreceni választási bizottság elnökének magatartása késztette a paktum felbontására. A szakférfiú ugyanis március 30-án nem fogadta el Hegymegi Kis Pál kisgazda jelölt pót-pót ajánlásait, arra hivatkozva, a törvény nem teszi lehetővé a pótajánlások megismétlését. Csakhogy az elnök már előzőleg jogszabályt sértett, ugyanis nem előírás szerint, a benyújtástól számított 2., hanem csak a 4. napon hirdette ki elutasító határozatát az első ajánlási névsorról, s nem értesítette írásban a pártot arról, mennyi pótlás szükséges. Eckhardt és Ulain hasztalanul interveniált Sztranyavszkynál. Végre megértették, hogy nem egyes helyi krakélerek és stréberek akadékoskodásáról, mondhatni „szabadon választott gyakorlatáról" van szó, hanem a kormánypárt legfelsőbb vezetése által szorgalmazott és megkövetelt eljárásról, „kötelező gyakorlatról". Eckhardt nyilatkozatában tagadta ugyan a paktumot, csupán azt ismerte el, hogy a kormány „korrekt választásokat" ígért. Most kénytelen volt megállapítani,

[64] *8 Órai Újság*, 1935. április 19.
[65] *Pesti Hírlap*, 1935. április 29.
[66] *Pesti Hírlap*, 1935. április 7.
[67] *8 Órai Újság*, 1935. április 19.

[68] KN 1935–1940. I. 15–16.
[69] *Endrődi csendőrsortűz 1935*. Budapest, 1985. 19.

hogy „az eleinte szórványos inkorrektségek az utóbbi napokban rendszeres jelleget öltöttek, és ezért a megtorlást kötelességszerűen szorgalmazni fogom".[70] Ezt persze hiába tette, az „együttműködést" most már a kisgazdák részéről is kénytelenek voltak felmondani. Bethlen szócsöve meg sem próbálta, hogy eltitkolja káröromét: „Közvetlenül a házfeloszlatás után a független kisgazdák szolgálataik fejében még több miniszteri tárcáról, államtitkárságokról... és minimum hatvan biztos mandátumról szőttek vérmes és biztos reményeket. Most örülhetnek, ha húszan bejöhetnek..."[71]

Gömbös bosszút állt Bajcsy-Zsilinszky Endrén, mert a Nemzeti Radikális Párt vezetője, korábban szintén fajvédő társa, határozottan visszautasította a felkínált háromnégy mandátumot az ellenzéki magatartás feladása fejében. A kormányfői ajánlatot közvetítő Szabó Lőrinc nem hallgatta el a mellékelt üzenetet sem: „Ha ellenállsz, Bandi, ki fogsz irtatni a parlamentből."[72] Bajcsy-Zsilinszkyvel és korteseivel a szabadjára engedett közegek „dúvadként bántak". Felháborodását és utálatát kifejezendő, Bajcsy-Zsilinszky kilépett a vitézi rendből. „Én ezennel leteszem vitézi rangomat, és csak vitézségemet tartom meg magamnak, amit tőlem ebben a rövid életben már senki nem vehet el" – nyilatkozta.[73]

Bethlen András, Bethlen István fia sem jutott el a választásig, mert a lengyeltóti kerületben nem fogadták el az ajánlásait. A nagyatádi mandátumért induló Berki Gyulát sem kímélték a hatóságok. „Ezer választómat terrorizálták, ezer választómat megfizették, és ezerötszáz választómat nem engedték az urnákhoz... elbuktam a nagyatádi síkon" – összegezte történetének lényegét.[74] Fenyő Miksa pedig rezignáltan így vonta le a tanulságot, miután 12 szavazattal maradt alul a NEP-vetélytárssal szemben: „Okos embernek, nyilvános szavazás mellett, hivatalos jelölt ellen fellépnie nem szabad. Kár, hogy erre a bölcsességre nem jöttem rá négy héttel ezelőtt."[75]

A kormányzat, a hatóságok és a választási bizottságok törvénytelen cselekedeteinek egyik alaptípusa tehát az ellenzéki jelöltek ajánlásainak jogtalan visszautasítása volt. Ez történt a debreceni eseten kívül a budapesti déli, a szentesi és a nyírbátori kerületben. Ha az ellenzéki jelölt végül minden akadályt leküzdve eljutott a választásig, akkor meghamisították a szavazás eredményét. Ilyen csalás történt a keszthelyi, a nagybaracskai, a cséffai, a pacsai és a csengeri kerületben.[76]

A közvéleményt megosztotta egy különös választási csalás. Volt, aki felháborodott, volt, aki csak kacagott, amikor kiderült, hogy a Nemzeti Egység Pártjának egyik képviselője, Kenyeres K. Miklós ágostai evangélikus hitvallású mérnök – akit Bajcsy-Zsilinszky tarpai kerületében erőszakkal megválasztattak – valójában nem is mérnök, nem is

[70] *Az Újság*, 1935. március 31.
[71] *8 Órai Újság*, 1935. április 30.
[72] Lackó Miklós: i. m. 959.
[73] *Pesti Hírlap*, 1935. április 7.
[74] *8 Órai Újság*, 1935. április 2.
[75] Uo.
[76] Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

evangélikus és nem is Kenyeres, hanem Kahan Mózes Jakab izraelita szélhámos, Bél község rabbijának a fia.[77]

Ilyen és hasonló előzmények után nem véletlen, hogy a választások után 38 mandátumot támadtak meg petícióval. A Közigazgatási Bíróság 17 esetben megsemmisítette a választást, négy esetben kiigazította a választás eredményét, és a mandátumot átítélte, a bírói eljárás során hét képviselő lemondott a mandátumról. A bíróság megsemmisítette a mandátumokat a budapesti déli, a debreceni, a nyírbátori, a tarpai, a mezőcsáti, a jászladányi, a keszthelyi, a pacsai és a regőcei kerületben, átítélte a mandátumot a jászladányi, a keszthelyi, a nagybaracskai és a kőszegi kerületben.[78]

A választások eredménye

Kozma Miklós belügyminiszter az 1935. március 29-től április 7-ig terjedő időszakra tűzte ki a választásokat. A vármegyei törvényhatóságok egyéni kerületeiben, Sopron, Vas és Zala kivételével március 31-én, e három vármegyében április 3-án szavaztak. Baja, Sopron és Székesfehérvár törvényhatósági városok szintén egyéni kerületeiben március 31-én, Győr és Pécs törvényhatósági városok lajstromos kerületeiben március 31-én és április 1-jén, Debrecen, Kecskemét, Miskolc és Szeged törvényhatósági városok lajstromos kerületeiben április 3-án és 4-én, Budapest székesfőváros és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város lajstromos kerületeiben április 6-án és 7-én bonyolították le a választásokat.

Bár a csalások befolyásolták a választások kimenetelét, korántsem állítható, hogy kizárólag ezen múlott a végső eredmény. Önmagában még az sem magyarázza meg a kormánypárt sikerét, hogy a legtöbb képviselőt adó egyéni kerületekben nyílt szavazást kellett tartani, és sok volt az egyhangú választás. Gömbös nemzeti retorikája és reformígéretei visszhangra találtak a parasztságban, a polgárságban, a hivatalnoki, értelmiségi rétegek között, de még az alkalmazotti, munkás népességben is. Igen sokan vártak, reméltek változásokat, sóvárogtak rá, hogy kedvezőbbre forduljon a sorsuk, könnyebb legyen az életük, és szívesen vették volna, ha mindezt egy erős, nemzeti irányzatú kormányzattól kaphatják meg.

1935 áprilisában az újonnan megválasztott képviselőházban a mandátumok a következőképpen oszlottak meg:

[77] KN 1935–1940. I. 358. és következő oldalak.
[78] *Mutató a magyar országgyűlés képviselőháza naplóköteteihez. 1935–1939*. 240–241.

Nemzeti Egység Párt	171
Független Kisgazdapárt	23
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt	14
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	11
Párton kívüli	10
Nemzeti Szabadelvű Párt (Rassay Károly)	5
Magyar Nemzeti Szocialista Párt (gr. Festetics Sándor)	2
Független Nemzeti Demokrata Párt (Fábián Béla)	1
Keresztény Ellenzék (Friedrich István)	1
Nemzeti Agrárellenzék (Kun Béla)	1
Nemzeti Demokrata Párt (Vázsonyi János)	1
Nemzeti Néppárt (Makray Lajos)	1
Nemzeti Radikális és Független Párt (Kossuth-párt, Rupert R.)	1
Népakarat Párt (Csoór Lajos)	1
Reformnemzedék (Rajniss Ferenc)	1
Reformprogram (Drobni Lajos)	1
Összesen:	245

A kormánypárt növelte képviselőinek számát mind az előző választások eredményéhez, mind az országgyűlés feloszlatásakor fennálló helyzethez képest. 1931 júniusában 155, 1935 márciusában 149 képviselője volt. A gyarapodás tehát 10,3, illetve 14,7%-os. A NEP viszonylagos ereje a Házon belül az 1931-es 63 és az 1935. márciusi 61%-ról pedig 69%-ra emelkedett.

Erősödött a Független Kisgazdapárt is. 1931-ben 11 mandátumot nyert, s ehhez a parlamenti ciklus idején átlépések, időközi győzelmek révén még 9 helyet szerzett. Az előző választásokhoz képest tehát több mint megkétszerezte az eredményét, de ténylegesen csak három új képviselőséghez jutott. Viszonylagos ereje 1931-ben 6%, az 1935 áprilisában megnyitott ciklusban 9%. A kisgazdák a parlament legnagyobb ellenzéki pártja.

A szociáldemokrata párt három mandátumot elvesztett, a választások igazi nagy kárvallottja azonban a keresztény párt volt. A kormánypárt egykori koalíciós partnere 1931-ben 31 képviselővel tért vissza a választási hadjáratból, 1935-ben csak 14-gyel. Az 1931-es eredmény 13%-ot, az 1935-ös torzó még 6%-ot sem jelentett.

A nemzetiszocialista pártok jelentéktelenek maradtak. Nem rendelkeztek sem karizmatikus vezetővel, sem pedig vonzó, a magyarországi viszonyokra adaptált és erőteljes szociális követeléseket megfogalmazó programmal, jelszavakkal. Az újonnan szerzett egyetlen mandátumot a Festetics-párt csupán azért volt képes megszerezni, mert Debrecenben a NEP korifeusai különböző manőverekkel mind Bethlen István, mind Hegymegi Kis Pál indulását lehetetlenné tették. Aki nem kívánt a szociáldemokrata jelöltre szavazni, az kénytelen-kelletlen a nemzetiszocialista listára voksolt. Gömbös nem is tartott a nyilaskeresztesek megerősödésétől. Az osztrák követnek kijelentette, hogy a nyilasok jelentéktelen senkik, és „valamennyiüket megöli". Nyilván arra gondolt, hogy politikailag lehetetlenné teszi őket, s nem is jósolt nekik két mandátumnál többet.

Szálasi Ferencnek, akire Gömbös már 1931-ben felfigyelt, egy NEP-mandátumot ajánlott 1935 januárjában, de ő a „nemzet megmentésére" mozgalmat kívánt szervezni, ezért nem fogadta el ezt a „lekenyerezési" javaslatot. Szálasi fontosnak tartotta volna, hogy éppen 1935. március elején megalakított önálló szervezetének, a Nemzeti Akarat Pártjának parlamenti képviseletet szerezzen. Megegyezett a szintén jobboldali radikális és hasonló nevű Népakarat Párt vezetőjével, Csoór Lajossal, hogy a turai kerületben támogatja kampányát. Viszonzásul Csoór vállalta, hogy képviseli a Szálasi-pártot a parlamentben, de a választási siker után felmondta a megállapodást. Nyilván nem értékelte olyan nagyra Szálasi szerepét a mandátum megszerzésében, hogy fizetség gyanánt elkötelezettséggel tartozna neki.

A NEP több mint kétharmados képviselőházi fölénye nem állt arányban a szavazatokban kifejezett befolyásával. A kormánypárt 47 mandátumot ún. egyhangú választással szerzett, vagyis a 199 egyéni, nyílt szavazásos kerület több mint egyötödében a NEP jelöltjének nem volt, pontosabban szólva nem lehetett ellenfele. Nem vállalta a választási küzdelmet a Gömbös-kormány nyolc tagja közül öt miniszter és maga a kormányfő sem. Ők, ahogyan a NEP vezetői, Sztranyavszky, Marton és Antal, „ingyen" jutottak egy helyhez az új képviselőházban. A NEP-tagokon kívül még hat pártonkívüli, közöttük Bethlen István és egy kisgazdapárti, Eckhardt Tibor élvezhette még az „egyhangú választás" előnyeit. 1935-ben az ilyen mandátumok 87%-át kormánypártiak kapták, 1931-ben ugyanezen arány „csak" 76% volt. A keresztény párt csökkenő politikai értékét az is mutatja, hogy 1931-ben a 69-ből még 9 jutott, 1935-ben pedig már egy sem!

A szavazatok számának és arányának mérlegelésében az „egyhangú" kerületeket nyilván figyelmen kívül kell hagyni, hiszen teljesen jogosulatlan lenne valamennyi voksot a mandátumot választás nélkül elnyert pártnak tulajdonítani. Továbbá indokolt külön számon tartani a nyílt és a titkos kerületekben leadott szavazatokat.

A nyílt szavazással lebonyolított választásokon leadott 1 424 764 szavazatból az egyes pártok az alábbi számban és arányban részesültek:

	fő	%
Nemzeti Egység Pártja	738 745	51,96
Független Kisgazdapárt	367 000	5,84
Keresztény Gazdasági és Szociális Párt	93 800	6,6
Nemzeti Néppárt	38 000	2,6
Nemzetiszocialista pártok	51 094	3,6
Reformnemzedék	9 200	0,6
Földmunkáspárt (Dénes István)	9 000	0,6
Nemzeti Radikális Párt (Bajcsy-Zsilinszky Endre)	9 000	0,6
Kossuth-párt	5 600	0,4
Német Nemzeti Kisebbségi Párt (Basch Ferenc)	5 200	0,3
Pártonkívüli	94 925	6,6

A nyílt kerületekben egy-egy mandátumra átlagosan 9942 szavazat esett. Ennek alapján a kormánypártnak körülbelül egyharmaddal kevesebb, a Kisgazdapártnak négyötöddel, a többi ellenzéki pártnak szintén számottevően több mandátum jutna. Figyelembe véve még a titkos kerületeket is, arányos elosztás esetén a kormánypártnak korántsem lenne meg a biztos többsége.

A nyílt kerületek eredményeit más szemszögből tekintve szintén nyilvánvaló, hogy a NEP nem uralta politikailag az országot. Mindössze öt vármegyében (Abaúj-Torna, Bihar, Csanád-Arad-Torontál, Szabolcs és Szatmár) szerezte meg a kormánypárt az abszolút többséget. Igen sok megyében csak a relatív majoritást érte el. Több helyütt (Baranya, Sopron, Zala) kisebbségben maradt.

Gömbös Gyula nem alaptalanul tartott a Kisgazdapárt befolyásának növekedésétől. 1935-ben a párt 52 olyan kerületben állított jelölteket, ahol 1931-ben egyáltalán nem indult. Ezekben több mint 180 000 szavazatot szerzett, összeredményének mintegy a felét itt könyvelhette el. 1935-ben 58, 1931-ben mindössze 26 olyan kerület volt, amelyekben csak a NEP és a Kisgazdapárt vetélkedett. A párharc aránya 1935-ben 47:11 (81%–19%), míg 1931 24:2 (92%–8%) a kormánypárt javára.

A kormánypárt a legtöbb lajstromos, titkos kerületben kisebbségben maradt, így Győrött, Miskolcon, Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Pest környékén, valamint a fővárosban, többséget ért el Pécsett és Szegeden. Az ellenzéki pártok 358 422 (68%), a NEP 169 062 (32%) szavazatot kaptak.

A titkos és a nyílt kerületekben az ellenzék együttesen 1 041 441 (53,43%) a kormánypárt 907 807 (46,57) voksot szerzett. A szociáldemokrata párt 132 030, a közös lajstromon induló Rassay- és Vázsonyi-párt 72 507 szavazatot kapott.

Budapesten 323 227 választót regisztráltak, és 257 789 szavazatot adtak le. Tehát a kötelező részvételt előíró jogszabály ellenére a polgárok körülbelül egyötöde nem kívánt jogával élni. A 249 155 érvényes szavazat a következőképpen oszlott meg a pártok között:

	fő	%
Nemzeti Egység Pártja	64 818	26,01
Keresztény Községi Párt	64 180	25,75
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	56 136	22,53
Szabadelvű és Demokratikus Ellenzék	47 050	18,88
Nemzeti Radikális Párt és Kossuth-párt Szövetsége	7 722	3,09
Keresztény Ellenzéki Legitimista Néppárt	4 223	1,69
Szabad Polgári Párt	2 527	1,01
Magyar Nemzetiszocialista Párt	1 584	0,63
Kispolgárok és Munkások Egységes Pártja	915	0,41
Összesen:	249 155	100,00

A választások legfontosabb politikai következménye a kormánypárti képviselőcsoport összetételének jelentékeny módosulása volt. Rassay Károly így összegezte a változások lényegét: „Sikerült felrobbantani a megelőző másfél évtized kormányzati politikájának kormányzati bázisát... és behozni olyan elemeket, amelyek készséges hirdetői és támogatói voltak minden szélsőséges és romboló irányzatnak."[79]

A legszembeötlőbb változás a bethleni gárda nagyarányú csökkenése körülbelül 40%-ról mintegy 16%-ra, és ezzel párhuzamosan Gömbös személyes híveinek előretörése 5%-nyiról körülbelül 29%-ra. Ezek az adatok már önmagukban is a kormánypárt határozott jobbratolódását jelzik, amely még inkább kidomborodik, ha megvizsgáljuk a fenti frakciókhoz szorosabban nem tartozó mintegy 70 képviselő politikai arculatát. Meg kell jegyeznünk, hogy e tekintetben az elhatárolás nehézségeket okozott egyrészt a források elégtelensége, másrészt e társaság rendkívül határozatlan körvonalai, cseppfolyós halmazállapota folytán. Annyi azonban több-kevesebb bizonyossággal mégis kimutatható, hogy a 25 régi képviselő közül 10-15 – politikai múlt, társadalmi kapcsolatok és közéleti szereplés alapján – még a Bethlen-féle konzervatív ellenforradalmiságnál is jobboldalibbnak tekinthető. A 45 új képviselő közül viszont az ide sorolhatók száma 25-30-ra ugrik, összesen tehát 40-45 képviselő számítható a fenti értelemben vett jobboldalhoz. Ez arra vall, hogy Gömbös, közvetlen hívein kívül, még egy szélesebb bázisra is támaszkodhatott a Nemzeti Egység Pártján belül.

Az 1935-ös választások eredményei Gömbös hatalmának tetőpontját jelentették, bár célját, a teljesen egységes kormánypártot nem sikerült megvalósítania. 1936 elejétől mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a párt jelentős része, a centrum, szembekerült a miniszterelnök politikájával, különösen pedig a Marton-féle NEP-szervezési akcióval. A szélsőjobboldal pedig egyre elégedetlenebb lett a kompromisszumokra kényszerülő Gömbössel. Ily módon az év őszére, különösen pedig Darányi Kálmán miniszterelnök időszakában, a párton belüli frakciók harca kiéleződött. Lényegében nem változott a helyzet Imrédy Béla miniszterelnöksége idején sem, sőt 1938 őszére – amikor Imrédy újabb kísérletet tett a fasiszta diktatúra bevezetésére – kulminált a párton belüli küzdelem, és ez a kormánypárt szakadását eredményezte.

[79] MOL Rassay Károly feljegyzései

Pintér István

A KÉNYSZERPÁLYÁRA SZAVAZÓ ORSZÁG – 1939

1939 februárjában az ellenforradalmi rendszer kilencedik miniszterelnöke, gróf Teleki Pál már másodszor került a kormányfői székbe. Amint a rendszer kezdetén, úgy annak alkonyán is mind rövidebb ideig töltötték be e fontos posztot: Bethlen István tíz, Gömbös Gyula négy, Darányi Kálmán másfél évig, Imrédy Béla pedig csupán nyolc hónapig birtokolta.

A felgyorsult kormányfői cserékben tükröződik a háború felé masírozó Európa politikai zaklatottsága, a fasiszta Németország agresszív szándékai miatt a nagyhatalmak ellentéteinek kiéleződése, Közép-Európa instabilitásának növekedése és mindezek hatása a magyar kül- és főleg belpolitikára. 1936 őszén Darányi Kálmán azért kapott kormányfői megbízatást, mert az uralkodó osztályok bethleni szárnya azt remélte tőle, hogy a külpolitikai fronton visszafogja Gömbös egyoldalú elkötelezettségét Németországgal, a belpolitikában pedig a totalitárius rendszer meghonosítására tett kísérleteit. Kezdetben igazolódtak a Darányihoz fűzött remények, a náci hatalmi aspirációk megnövekedésével azonban a kül- és a belpolitikában egyaránt a gömbösi törekvések kezdtek érvényesülni. Különösen azután, hogy 1938. március 13-án a német csapatok bevonultak Ausztriába.

A magyar kormány sietett elismerni az Anschlusst annak ellenére, hogy a magyar társadalom széles rétegeiben – köztük befolyásos politikai és gazdasági csoportokban is – aggodalmat keltett a náci nagyhatalom megjelenése az ország nyugati határainál. Hitler ugyanis azt a „barátot" nyelte el, akit a náci befolyás ellensúlyozására szerettek volna felhasználni a magyar uralkodó körök. Ausztria annexiója részben erős riadalmat keltett, másrészt tovább erősítette az országban a nácibarát elemeket a kormánypárt jobbszárnyától a vezérkaron át a nyilasokig. A német nyomás mellett ez is jelentősen hozzájárult a Darányi-kormány bel- és külpolitikájának gyors jobbratolódásához. Darányi helyzete megingott, leváltásával azonban addig vártak, amíg a legfontosabb intézkedések és törvények tető alá nem kerültek.

Így fogadták el 1938 márciusában a győri programot, amely egymilliárd pengőt szánt fegyverkezésre és hadseregfejlesztésre. Ezt követte a titkos választójogi, majd az első zsidótörvény, amelyekre – különösen a választójogra – részletesen visszatérünk. Végül is a Darányiban csalódott konzervatív erők elérték, hogy a kormányzó menessze őt és olyan kormányfőt nevezzen ki – Imrédy Béla személyében 1938. május 13-án –, akitől azt remélték, hogy határozottabban lép fel a külső (német) és a belső (szélsőjobboldali) nyomással szemben, a hagyományos nagybirtokos-nagytőkés érdekekért.

A szuggesztív egyéniségű és ambiciózus Imrédy Bélát mind Nyugaton, mind idehaza megelégedéssel fogadták a konzervatív körök, Berlinben viszont tartózkodó bizalmatlansággal. Első belpolitikai intézkedései részben a baloldal, főleg azonban a nyilasmozgalom letörésére irányultak. Az öttagú különbizottságok létrehozására, továbbá az egyesületek „kordában tartására" hozott, valamint a sajtórendészeti és a közszolgálati törvények és rendeletek további erőteljes korlátozást jelentettek mind a szélsőjobboldal, mind a baloldal irányában. A kormány a nyilaspártot feloszlatta, Szálasi Ferencet bebörtönözte.

Imrédy magatartása 1938 őszén azonban gyökeresen megváltozott. Horthy, miniszterelnöke és külügyminisztere társaságában, látogatást tett Hitlernél 1938 augusztusában, olyan időben, amikor a csehszlovák kérdés kiéleződött. Mindhármuk előtt világossá vált, hogy a náci vezér elégedetlen a magyar magatartással. A müncheni egyezmény után Imrédy a területi revízió reményében elkötelezte magát Hitler mellett. Az első bécsi döntés eredményeként (1938. november 2.) Magyarország visszakapta a Felvidéket: 12 400 km²-t, 1 100 000 – többségében magyar – lakossal. Ennek fejében a kormány súlyos engedményeket tett: csatlakozott az antikomintern paktumhoz, kilépett a Népszövetségből, és engedélyezte, hogy a németajkú lakosság létrehozza a náci mintájú Volksbund szervezeteket.

Imrédy a számára kedvezően alakuló külpolitikai helyzetben alkalmasnak látta, hogy előálljon „reformterveivel". Szociális elképzelései, földbirtok-politikai céljai, a második zsidótörvény terve és a parlament helyett a rendeletekkel való kormányzás, végül egy radikális szélsőjobboldali tömegmozgalom („Csodaszarvas") révén egyetlen fasiszta párt megszervezése nyilvánvalóvá tette, hogy nem kívánja folytatni a rendszer eddigi politikáját, hanem radikális strukturális változtatásokat kíván. Mindennek feltétele, hogy a kormány a tengelyhatalmakkal a megértés és együttműködés következetes politikáját alakítsa ki.

Imrédy törekvései a kormányban és a kormánypártban is heves ellenállást váltottak ki. A Bethlen köré csoportosult nagybirtokosok, a finánctőke, az egyház Imrédy menesztését sürgették. 1938 novemberében kettészakadt a NEP, és 60 képviselő, az úgynevezett disszidensek a parlament elnökének vezetésével kiléptek a pártból. Elégedetlenségüket fokozta, hogy az első bécsi döntés Kárpátalja „visszacsatolását" nem tartalmazta. Az elégedetlenek Horthyhoz eljuttatott követeléseikben, a sajtóban, a gyűléseken hangsúlyozták: Imrédy politikája veszélyezteti a rendszer meghonosodott konstrukcióját, antiszemita javaslatai, szociális demagógiája, „Csodaszarvas" mozgalma nem fékezi, hanem növeli a szélsőjobboldal és a német fasizmus térnyerését. Végül a második zsidótörvény és a honvédelmi törvény parlamenti vitája közepette, 1939. február 15-én Horthy felmentette Imrédyt – arra hivatkozva, hogy van egy zsidó nagyszülője. Utóda gróf Teleki Pál lett.

Teleki Imrédy kormányában kultuszminiszter volt. Nem értett egyet ugyan Imrédy totalitárius törekvéseivel és szociális demagógiájával, de 1938–1939 fordulóján, a kormányzati válság idején támogatta őt a megbuktatására törő erőkkel szemben. Teleki fel-

háborodottan ítélte el Bethlenék „baloldali puccsát", amely az országra nehezedő német nyomás és fokozódó nyilas tüntetések, megmozdulások, robbantások idején fosztotta meg a kormánypártot abszolút többségétől. Teleki attól tartott, hogy a Bethlen körül szerveződő ellenzék a „nemzeti koncentráció" jegyében kormányra kerülhet, ez beavatkozásra késztetheti Németországot, és segítségével nemzetiszocialista rezsim kerülhet hatalomra. Az aggodalom oka: a parlamentben a disszidensek, kisgazdák, szociáldemokraták és polgári radikálisok együttesen (103 képviselő) a NEP-pel (99 képviselő) szemben többséget alkottak, és novemberben – a korszak történetében egyetlenegyszer – leszavazták a kormányt (115:94 arányban).

Az Imrédy helyébe lépő Telekit, a rezsim egyik legképzettebb emberét, kül- és belföldön nagy tekintély övezte. Teleki tudatában volt annak, hogy rendkívüli feladatra vállalkozott. Úgy vélte, felkészültsége alkalmassá teszi a helyes kül- és belpolitika kialakítására, az elért revízió megszilárdítására és további területek szerzésére, az idegen politikai és ideológiai befolyás távol tartására és a húszas években kialakított rendszer alapjainak megőrzésére.

Teleki kinevezését megnyugvással fogadta az Imrédyvel elégedetlen közvélemény. A sajtó szerint „tántoríthatatlan a lényeg védelmében, rugalmas a nagy célok szolgálatára rendelt eszközök kiválasztásánál", fajvédő immár harminc esztendeje, és „nacionalista a legjavából".

Teleki nem változtatott a kormány összetételén, pedig tagjainak többsége az egyoldalú német orientáció híve volt. Elismerte az Imrédy által kreált Magyar Élet Mozgalmat (MÉM) és vezetőjeként a volt kormányfőt. Arra törekedett, hogy minél előbb elérje a parlament feloszlatását, új választások kiírását. Addig pedig a MÉM háttérbe szorításával létrehozza az új kormánypártot, amelyben nem vehetnek részt a pártszakadást provokáló „disszidensek". Vállalta, hogy az elődje által benyújtott törvényjavaslatokat támogatja.

Teleki készsége az Imrédyvel való együttműködésre, elhatárolódása a „korszerűtlen" bethleni politikától, az Imrédy-féle reformpolitika vállalása, s mindezzel összhangban a kormánypártból kilépettek visszavétele előli elzárkózás enyhítette a Telekivel szembeni imrédysták, szélsőjobboldaliak, sőt még a németek bizalmatlanságát is.

1939. január végén fogadta el a Ház a második honvédelmi törvényt, amely a hadseregfejlesztés gyorsítását, a kivételes állapot bevezetését, a gazdasági élet militarizálásának lehetőségét és a munkaszolgálat meghonosítását tartalmazta. Még Imrédy idején terjesztették be a második zsidótörvényt, amelyet a Teleki-kormány idején fogadtak el.

Amíg az első zsidótörvény 20%-ban határozta meg az értelmiségi és közalkalmazotti pályákon foglalkoztatható zsidók arányát, és kamarai tagsághoz kötötte az újságíró, színház, ügyvéd, mérnöki és orvosi pályákon való működésüket, a második zsidótörvény ezt 12, illetve 6%-ra szállította le. Megvonta ipari és kereskedelmi jogosítványaikat. A szellemi életben sehol sem tölthettek be vezető pozíciót. A törvény lényege: a gazdasági őrségváltás megindítása a gyáriparban, a bankoknál az újburzsoá és államhivatalnoki csoport, azaz a keresztény középrétegek érdekében. E törvény a zsidók politikai jogait is korlátozta: katonai szolgálat helyett munkaszolgálatra kötelezte őket, szavazati jogukat súlyos megkötések korlátozták (erről bővebben később). Ezzel másodrangú állampolgárokká degradálták őket. Jellemző, hogy amíg az első zsidótörvényt írók,

politikusok nyilvános tiltakozása kísérte, a másodiknál ez elmaradt. Teleki, akitől a törvény mérséklését remélték, magáénak vallotta a törvényt: egyes részletein lehet ugyan vitatkozni – mondotta –, de szükségességét elvitatni nem lehet. A törvény meghozatala Teleki személyében is politikai kérdés volt: mindenekelőtt a németek megnyugtatására és a szélsőjobboldal antiszemita propagandájának és akcióinak leszerelésére szolgált.

A zsidótörvény parlamenti vitáját felhasználva Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1939. február 24-én feloszlatta a Szálasiénál mérsékeltebb, néhány hónappal korábban alakult Magyar Nemzetiszocialista Pártot, majd a Rátz Kálmán vezette Hungarista Pártot is, a baloldalon, a szociáldemokratáknál pedig kilátásba helyezte mind a párt, mind a szakszervezetek megrendszabályozását.

A feszült belpolitikai helyzetet oldotta és Teleki presztízsét növelte, hogy 1939. március 15-én, Hitler prágai bevonulásának napján a magyar katonaság birtokba vette Kárpátalját. Teleki úgy vélte, bel- és külpolitikai helyzete megszilárdult, alkalmas az idő a parlament feloszlatására és az új választások kiírására, annál is inkább, mert az időközben szétzilálódott Nemzeti Egység Pártja helyébe március 7-én létrehozta a Magyar Élet Pártját.

Április 28-án, a második zsidótörvény elfogadásakor, Teleki úgy vélte, hogy az 1935-ben megválasztott parlament betöltötte „feladatát". A feloszlatás előtt azonban külügyminiszterével, gróf Csáky Istvánnal Berlinbe utazott bemutatkozó látogatásra. Poggyászában a második zsidótörvény és Magyarországnak a Népszövetségből történő kilépése volt. A küldöttséget, amely május 1-jén az Olympia Stadionban a Nemzetiszocialista Párt nagy ünnepségén is részt vett, nagy pompával fogadták. A tárgyalásokon teljes egyetértés alakult ki a felek között, ahogy ezt Teleki pohárköszöntője is tükrözte. „A magyar kormánynak szilárd elhatározása – mondotta a magyar miniszterelnök –, hogy a tengelyhatalmakkal való bizalomteljes együvétartozás politikáját továbbra is folytassa, és készséggel hajlandó együttműködni mindazokkal, akiket ugyanez a békés és barátságos szellem tölt el. Különösen köszönöm a kifejezésre juttatott rendíthetetlen bizalmat, amelyet ugyanilyen sziklaszilárd bizalommal viszonzunk."[1]

A küldöttség hazaérkezésének időpontjára időzítették az országgyűlés feloszlatását és a választások kiírását. Teleki úgy vélte: országgyarapító, a nácik támogatását élvező politikája, az új kormánypárt és a zsidótörvény, a szélsőjobb megfékezése biztos alap a választási sikerhez. 1939. május 28–29-ére, a pünkösdi ünnepekre írta ki az új, 1938-as választójogi törvény alapján először megtartandó titkos választásokat.

Az 1938-as választójogi törvény

Már Gömbös Gyula 95 pontos programjában szerepelt a választójogi reform is, bár nyitva hagyta, hogy általános választójogra, vagy csupán a titkosság bevezetésére gondol. Miközben politikai ellenfeleit e reformmal próbálta maga mellé állítani vagy éppen egy-

[1] *Pesti Hírlap*, 1939. május 2.

mással szembefordítani, 1935 tavaszán a régi választójog alapján bonyolították le az országgyűlési választásokat. Darányi kormányra kerülésekor elodázhatatlanná vált a reform. A Gömbös-éra utolsó hónapjaiban kiéleződött belső ellentétek mérséklésére 1936 végén pártközi értekezleten vitatták meg a problémákat, köztük a választójog napirendre tűzését is. A baloldali pártok: kisgazdák, szociáldemokraták, sőt a Polgári Szabadságpárt is tudomásul vette Darányi javaslatát, e törvények napirendre tűzéséig hallgatólagosan elfogadták a pártok közötti parlamenti békekötelezettséget.

A programba vett alkotmányjogi törvények közül elsőként a kormányzói jogkör kiterjesztéséről, majd a felsőház reformjáról szóló törvényjavaslatot fogadták el a parlamentben. Mindkettő az új, megszületendő választójog alapján életre hívott országgyűlés hatáskörét kívánta korlátozni.

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló XIX. törvénycikk-javaslatot 1937. december 30-án nyújtotta be közösen a miniszterelnök és a belügyminiszter. A képviselőház közjogi bizottsága 1938. március 4-én adta áldását a tervezetre, a parlament pedig 1938. március 23-a és április 8-a között tárgyalta.

A törvénytervezet sajtó- és pártvitáját Bethlen István indította el, amikor a *Pesti Napló*ban nagy cikkben méltatta, illetve erősen kritizálta a tervezetet. A titkosságot csak úgy látta elfogadhatónak, ha azt olyan helyesbítésekkel bástyázzák körül, amelyek lehetetlenné teszik minden baloldali vagy szélsőjobboldali radikalizmus érvényesülését. A kisgazdák, szabadságpártiak, keresztény pártiak, de a szélsőjobboldal is éppen azt tartotta a javaslat legnagyobb fogyatékosságának, amit Bethlen István kevesellt, mert szerintük a titkosság fejében a tömegek nagy részét zárják ki a választójogból.

A törvénytervezet ellen a legélesebb és legkövetkezetesebb harcot az MSZDP folytatta, amely az általános, titkos választójog bevezetésében reménykedett. A pártvezetőség, a pártszervezetek gyűléseken, memorandumokban, határozatokban tiltakoztak a törvénytervezet ellen. A titkosság miatt a dolgozók tekintélyes részét kizárják a szavazók közül. A választói korhatár, az iskolai végzettség, a helyben lakás, a faji megkülönböztetés önmagában is százezreket foszt meg a választójogtól – fogalmazták meg 1938. február 6-án a párt e célból összehívott rendkívüli kongresszusán. A nyílt és burkolt választási szisztéma, a választók egy részének – többségében polgári, kispolgári szavazóknak – két választójoga (az egyéni és a listás választójogosultság eltérése), a magas óvadék, a választókerületek rendeleti úton való kijelölése, a politikailag büntetett előéletűek kizárása olyan jogfosztást jelentene, amely semmissé teszi a titkosság eredményét, és a nemzetet „történelmi öngyilkosságba" kergeti. Végül a kongresszus mégis úgy értékelt, hogy a tervezet némi előrelépést jelenthet a választójog további demokratizálásához, és az ország politikai fejlődésében egy „új korszak kezdete" lehet.[2]

A törvényjavaslatot a parlamentben Lányi Márton terjesztette be. Bevezetőjében hangsúlyozta: évszázados a vita, milyen mértékben szabad élni a széles népjogokkal, hogy azok következményei ne veszélyeztessék az egész nemzetet. Elismerte, hogy a titkosság bevezetése elsősorban arra szolgál, hogy a sok értéket, de veszélyt is hordozó középréteget beemeljék a hatalom sáncaiba. Bár a titkos választójog bevezetése komoly

[2] *Népszava,* 1938. február 7.

problémákat vet fel – hangoztatta –, mégis nagy jelentőségű, mert „politikai iskolázottság nélküli tömegeket" tehet „immunissá" a minden irányból jövő és érvényesülni akaró politikai terror számára. A kormány nevében Antal István államtitkár méltatta a tervezetet, mondván: a titkosság olyan jelentős vívmány, amely mögött az ellenzék által felvetett összes probléma eltörpül és jelentéktelenné lesz.

A szociáldemokraták kivételével – közülük a vitában négyen szólaltak fel – az ellenzéki képviselők a titkosság bevezetését a parlamentarizmus melletti kiállásként méltatták. A kisgazdák évtizedes küzdelmük sikereként értékelték a törvényjavaslatot, amelyben másodrendűek a joggal kifogásolt korlátozó intézkedések. Rassay a Szabadságpárt, míg gróf Apponyi a legitimisták nevében hangsúlyozta a törvény fontosságát, de magát a tervezetet még „tárgyalási alapul" egyikük sem tudta elfogadni. Tiltakoztak az ellen, hogy a választójogból kizártak „széles rétegeket", valamint az egyéni és többes választójog bevezetése, a kvalifikált többség elve helyett a relatív többség (három, illetve több jelölt vagy lista esetében már 40%-kal a parlamentbe lehetne jutni) javaslata, a kisebb pártokat sújtó anyagi terhek miatt. „Ebben a küzdelemben egyenlő eszközökkel csak azok a pártok tudnak indulni – hangsúlyozta Rassay Károly –, mindenekelőtt a kormánypárt és azok a pártok, amelyek a maguk függetlenségét az anyagi erők ellenében eleve eladják akár külső, akár belső plutokratikus tényezőknek."[3]

Bethlen István a sajtóban már hónapokkal korábban kifejtett álláspontját ismételte meg. A választójoggal a Nyugat felé akarunk fordulni – mondotta –, holott ott éppen a parlamentarizmus e formája mondott csődöt, vezetett egyes országokban a diktatúrához. „Számunkra" e forma „járhatatlan" – hangsúlyozta. Elfogadja a magyar alkotmányosság jogfolytonosságaként a titkosságot, bár szerinte a kormány által épített gátak a szélsőséges radikalizmus ellen nem védőgátak, hanem csak „nyúlgátak". Véleménye szerint a javasolt „titkosság rendjén" létrejövő parlament arra a lejtőre kerülhet, amely a diktatúrához vezet. Márpedig „vége van a nemzetnek, bármely szélsőség jön". Egyetlen megoldás a „polgári összefogás a jobb- és baloldali radikalizmus ellen", megakadályozni a parlament szétforgácsolódását.[4] Peyer Károly visszautasította Bethlen vádjait. A háború előestéjén ismét válaszfalakat emelnek, mint 1913-ban, „kizárnak a nemzet testéből társadalmi rétegeket".

Hevesen támadták a tervezetet a szélsőjobb képviselői is. A Kisgazdapártból kilépett és a nyilasokhoz csatlakozott Matolcsy Mátyás „rendszerváltást" sürgetett. Kifogásolta, hogy a tervezet ismét a fiatalságot, a parasztságot és a munkásságot zárja ki. „Olyan választókerületek mellett, amilyeneket terveznek, és olyan választási módszerrel, ahogyan azt tervezik, ide a gazdatársadalom, a munkásság bekerülni nem fog."[5] Csilléri András sürgette a rendszerváltást és a zsidók megfosztását a választójogtól. Rajniss Ferenc azt kifogásolta, hogy a parlament olyasmivel foglalkozik, ami senkit sem érdekel, a külföldi és a belföldi problémák „valahogy elviharzanak a Ház felett". Szerinte is rossz a törvényjavaslat, mert egymillió polgárt kizár. Tiltakozott a belügyminisztérium „jogtalanul és ha-

[3] *Képviselőházi Napló* (a továbbiakban: *KN*). 1938. március 25.
[4] *KN* 1934. március 24.
[5] Uo. 1938. március 31.

tártalanul széles" jogköre ellen, és az ellen is, hogy amíg képviselők újraválasztásánál elegendő 150 ajánlás, addig az újonnan indulóknál 500, lajstromosnál pedig még további 250 kell. Ugyancsak bírálta a választási visszaélések orvoslására tett indítványt. Eddig 1160 pengőt kellett letenni, most pedig 3000 pengőt. Ez kisebb pártok részéről szinte lehetetlenné teszi a választás tisztaságának megkérdőjelezését.

A választójogi törvény részletes vitáját szinte annullálta a zsidótörvény időközbeni beterjesztése. Így azután a törvényt apróbb módosítással a képviselőházban, majd a felsőházban (május 5-én) elfogadták. A *Magyar Törvénytárban* 1938. június 3-án hirdették ki.

A törvény nyolc részből, tizenhat fejezetből és 228 szakaszból állt. A törvény a képviselők számát 245-ről 260-ra emelte azon oknál fogva, hogy 1938-ra a felsőház tagjainak száma 260-ra nőtt. A törvénytár megjegyzi, hogy eredetileg a Ház létszámát, főleg „takarékoskodásból", csökkenteni akarták. (Persze akkor még nem tudták, hogy a területi visszacsatolásokkal a Ház létszáma jelentősen nőni fog.)

A törvény egyéni és lajstromos választókerületekre osztotta az országot, 135 egyéni és 125 lajstromos kerületet alakított ki. Budapest és környéke, valamint a törvényhatósági városok (Debrecen, Győr, Pécs, Hódmezővásárhely, Szeged, Miskolc, Kecskemét) kivételével mindenütt lajstromos és egyéni választókerületek működtek. Azaz az említettek kivételével a választópolgárok többsége két szavazólapon szavazhatott: az egyiken az egyéni jelöltre, a másikon a területi listára. A fővárosban és az említett törvényhatósági jogú városokban a választók pedig csak lajstromos listára voksolhattak. Éles vita alakult ki arról, ami a kormánypártnak nagy előnyt jelentett, hogy a választókerületek határait a törvény nem véglegesítette, hanem a belügyminiszter hatáskörébe utalta, aki 60 nappal a választások előtt volt köteles közzétenni a választókerületek határait. Egyéni választókerületekben a korábbi abszolút többség, azaz 50% +1 szavazat helyett most (három vagy több jelölt esetén) relatív többség, azaz 40% elegendő volt egy képviselő megválasztásához. Lajstromosnál a korábbitól eltérő, bonyolult számításon alapult a jelöltek megválasztása. Lényege: az új módszer a nagy pártoknak, mindenekelőtt a kormánypártnak kedvezett. (Korábban csak 46 képviselőt választottak listán, a töredék szavazatok a képviselethez nem jutott pártokat illették meg, most épp fordítva.) A törvény I. fejezet 9. szakasza kimondja – s ezen alapult az egész új választójog –, hogy „a választás titkos és kötelező", továbbá pótképviselőket kell választani, és a választás öt évre szól.

A második rész III. fejezete a választójogosultságról rendelkezik, külön a lajstromos és az egyéni választójogról, külön a férfiak és a nők esetében. A titkosság miatti veszély csökkentésére szigorodtak a vagyoni, műveltségi és helyben lakási cenzusok.

Lajstromos választókerületben annak a férfinak van szavazati joga, aki a 26. életévét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, hat éve ugyanabban a községben vagy városban lakik, a hat elemit vagy ennek megfelelő tanintézeti osztályt sikeresen elvégezte. Utóbbi alól felmentést kaphat az, aki négy elemit végzett, de 1912 előtt született, vagy családfenntartó. További engedmény: ha nincs meg a kívánt iskolai végzettsége, de írni, olvasni tud; ha családfenntartó; ha háborús vitézségi érme van; ha önálló kisiparos vagy kereskedő; ha 40 aranykoronás birtokkal rendelkező földmíves vagy 100 aranykoronás birtokkal rendelkező bérlő, végül ha gazdasági cseléd, de négy éve ugyanannál a munkaadónál dolgozik. Aki egyetemet vagy főiskolát végzett, annak életkorára való tekintet nélkül van választójoga. (Bethlen István élesen bírálta a törvény e szakaszát, mondván, félművelt és műveletlen állampolgárok kívánják meghatározni az ország sorsát.)

Nők esetében választójoga annak van, aki 30. életévét betöltötte, tíz éve magyar állampolgár, hat éve ugyanabban a helységben lakik, ha hat elemit végzett. Ez utóbbi alól mentesül, ha írni-olvasni tud, de legalább három élő törvényes gyermeke van, és férje is rendelkezik választójoggal. Aki középiskolát végzett, az 26. évétől szavazhatott, aki egyetemet vagy főiskolát, az pedig életkorra való tekintet nélkül, ha tíz éve magyar állampolgár és hat éve egy helyben lakik, illetve lakóhelyét csak egyszer (esetleg házasságkötésnél) hagyta el.

Az egyéni választókerületben szűkíti a szavazati jogot a férfiaknál az életkor 30 évre emelése és az, hogy a hat elemivel nem rendelkezőknek, így például földművesnek, 40 helyett 60 aranykorona tiszta jövedelme kell legyen, vagy a család négy év helyett hat évig dolgozzon egy gazdálkodónál. Nőknél a választójog azonos a lajstromossal, tehát változatlanul 30 év. A törvény pontosan körvonalazza a választójog igazolásához szükséges „kellék" bizonyításának módját.

A törvény a választójogból kizárta a honvédség, a határőrség, a csendőrség tényleges állományának és a rendőrség legénységének tagjait. Kizárta továbbá az elmebetegeket, a gondnokság, csődeljárás, erkölcsrendészeti eljárás alatt állókat, akiket a katonai vagy polgári bíróság jogerősen elítélt, illetve szavazati vagy politikai jogait felfüggesztette.

A harmadik rész fejezetei a választhatóságot és a jelölés módját szabályozzák. Választhatóak mindazok a magyar állampolgárok, akiknek választójoguk van, és 30. életévüket betöltötték. Választható az az országgyűlési képviselő vagy a törvényhatósági bizottsági tag, illetve aki 10 éven belül az volt. Élethivatásszerű foglalkozása van, öt éve vagyonából tartja el magát; valamilyen egyházi rend tagja. Nem választható viszont, aki a Tanácsköztársaság idején vezető funkciót töltött be. Nem választható azonkívül, aki a választás idején fő- vagy alispán, főpolgármester, kormánybiztos, ügyész, bíró, választó- vagy szavazatszedő bizottság elnöke.

A következő fejezet a jelölés módjáról, kritériumairól szól. Mindenekelőtt megállapítja: egyetlen jelölt sem indulhat olyan programmal vagy politikai célkitűzéssel, amely a nemzeti állami és társadalmi rendjének felforgatására vagy megsemmisítésére irányul.

Lajstromos kerületben kétszer annyi jelöltet kell ajánlani, mint amennyi képviselőt végül is megválasztanak. Minden jelölt indulásához megfelelő számú ajánlóra van szükség. Az ajánlási ívek hitelesítéséhez biztosítékot, kauciót kell letenni, ami jelentős, és sok esetben kockázatos befektetés. Egyéni választókerületben 2000 pengőt, ha két képviselő indul, akkor 3000 pengőt. Lajstromos kerületben képviselőnként 4500 pengőt. Érvényes ajánláshoz egyéni választókerületben legalább 500, lajstromosban pedig legalább 1500 választó saját kezű aláírása kell. Nagy vihart kavart, hogy a törvény az ajánlásoknál különbséget tett országos és nem országos pártok között. Ugyanis országos pártoknál egyéniben 150, lajstromos választókerületben jelöltenként elég volt a 750 ajánló. Országos pártként a törvény azokat ismerte el, amelyeknek a választás előtti parlamentben legalább négy képviselője volt. Ez a cikkely kimondottan a szélsőjobboldali pártokat sújtotta, tiltakoztak is ellene.

A törvény pontosan meghatározza az ajánlók körét is. Fele részben olyan választókból kell állnia, akik már a 30. életévüket betöltötték, s csak saját kezű aláírás fogadható el. Kimondja azt is, hogy egy-egy faluban nem lehet az összes ajánlást összegyűjteni, a helység nagyságától függően csupán negyedét vagy felét. Az ajánlásokat a falu vagy a város arra kijelölt tisztviselőivel kell hitelesíttetni. Az ajánlások elfogadásáról vagy visszautasításáról a választási biztos dönt.

A törvény külön fejezetben és 22 szakaszban foglalja össze a választással kapcsolatos teendőket. Egyéni választókerületben az a győztes, aki a leadott és érvényes szavazatok 40%-át megszerezte. Ha ilyen nincs, akkor 10 napon belül pótválasztást kell tartani. A listák győzteseinek kiszámítása bonyolult, a legtöbb szavazatot szerzettnek – általában a kormánypártnak – kedvezett.[6]

A törvény rendelkezik a biztosítékok visszafizetéséről is. Ha a jelöltet megválasztották, visszakapta a kaucióként befizetett összeget, ha nem választották meg, de megszerezte az érvényes szavazatok 25%-kát, akkor is visszakapta pénzét. Lajstromos kerületben, ha a jelölt megszerezte az osztószám (a listák nyerteseinek kiszámításánál felhasznált számadat) felét, vagy a lajstromon az adott választókerületben pártja mandátumhoz jutott, akkor is visszakapta pénzét. Ha a fentiek nem igazolhatók, akkor a biztosítékok összege az államkasszát illeti.

Az 1938-as választójogi törvény még nem érintette a zsidókérdést, ugyanis az első zsidótörvény a választójog után került a parlament elé, és ebben a zsidók politikai jogainak korlátozásáról nem volt szó. Annál inkább a második zsidótörvényben, amely jelentősen korlátozta a zsidó származásúak politikai, elsősorban szavazati jogát. A baloldali és polgári ellenzék már a törvény országgyűlési vitájában élesen támadta a tervezetet, mondván, hogy a zsidókat „szégyenpadra ültetjük", másodrendű állampolgárokká „degradáljuk".

A második zsidótörvényt közvetlenül feloszlatása előtt fogadta el a parlament (1939. április 28-án), és még aznap a felsőház is. Ez a törvény zsidónak minősítette azokat is, akik maguk ugyan nem voltak zsidó vallásúak, de egyik szülőjük vagy a két nagyszülő az volt. A 4. cikkely kimondta, hogy zsidó nem lehet a jövőben felsőházi tag, hacsak nem az izraelita hitfelekezetet képviseli. A törvény kimondja továbbá, hogy zsidót országgyűlési képviselőnek és egyéb választott funkcióra csak akkor lehet megválasztani, ha ő és szülei 1867. december 31-e után Magyarországon születtek, és azóta is állandóan itt élnek. Az országgyűlési képviselő-választók névjegyzékébe felvetteknek, ha zsidónak „tekintendők", ezt be kell jelenteniük, és választójogukat csak akkor gyakorolhatják, ha ez a jog megilleti őket.

A törvény nem részletezte a zsidók választójogát, azt miniszterelnöki rendelet szabályozta. A törvény hatálybalépése után, a parlament feloszlatásakor jelent meg a „zsidók országgyűlési választójogi rendelkezésének végrehajtásáról" szóló, Teleki Pál által aláírt miniszterelnöki rendelet, amely csak az 1939-es választásra volt érvényes. A rendelet megismételte a törvény szövegét, hangsúlyozva, hogy az érintettek nyolc napon belül kötelesek szóban vagy írásban az elöljáróságokon bejelenteni, hogy zsidónak minősülnek-e. (A törvény erre négy hónapot biztosított, de mivel a parlamentet közben feloszlatták, a négy hónapot nyolc napra redukálták.)

[6] A listás szavazatszámítás lényege: a leadott szavazatok számát el kell osztani a jelöltekével: akik az így kapott eredménynél több szavazatot kaptak, azoké a mandátum. Ha ennél több mandátum kerül elosztásra, akkor azokét, akik az osztás utáni eredménynél kevesebbet kaptak, tovább kell osztani, mégpedig úgy, hogy a kisebbségben maradt jelöltek számához, mondjuk kettőhöz hozzá kell adni a mandátumot szerzettek számát, mandátumonként egyet-egyet (például 2+2+1+1); az így kapott számmal, tehát esetünkben hattal kell osztani a maradék szavazatok számát, s a legjobb eredményt elérteké lesz a következő mandátum és így tovább.

A rendelkezés felsorolja a választójogosultsághoz szükséges kellékeket: születési bizonyítvány, a szülők, nagyszülők házasságlevele „hitelt érdemlően" arról, hogy a felmenők 1867 óta Magyarországon laknak, és állandóan itt tartózkodtak. A születési évet és helyet csak anyakönyvi kivonattal – mellékelve a szülők házassági levelét is – lehet igazolni. A Magyarországon lakást olyan „lakásbizonylattal", amelyből egyértelműen megállapítható a „megkívánt állandó ittlakás ténye". Az igazolásokat el kell juttatni – lehetőleg személyesen – az elöljárósághoz, amely azt továbbítja a központi választmányhoz, amely végső soron dönt a választójogról. Elutasítás esetén a sérelmezett panaszt tehet a közigazgatási bíróságnál. Annyi engedményt tett a rendelet, hogy az igazolást a polgármester és a községi elöljáró is kiadhatja. A központi választmányhoz csak akkor kell fordulni, ha az igazolást a helyszín megtagadta. Zsidó tehát csak akkor szavazhat, ha az elöljáróságok által „kiállított tanúsítványt felmutatja".

A törvény és a rendelet rendkívül súlyos helyzetet teremtett a zsidó állampolgárok számára a választási kampány időszakában, mert növelte az antiszemita hecckampányt. Ez a törvény mintegy 80 000-100 000 zsidót, míg az 1938-as választójogi törvény – főleg a magas (24 és 30 év) életkor, a hatévi egy helyben lakás és az iskolai végzettség miatt – 300 000 embert fosztott meg szavazati jogától, és változatlanul Európa legreakciósabb törvényei közé tartozott. Joggal írta a törvényről a *Népszava:* „Belehelyezték a titkosság csecsemőjét a választójogi törvényjavaslat bölcsőjébe, de mint valami öreg angyalcsinálók, addig kötözgették 220 jogfosztó paragrafus madzagjával, hogy a lélek már csak hálni jár bele. Ez a csecsemő nem nő meg akkorára, hogy történelmet csinálhasson a magyarság életében."[7]

Pártok a választás előestéjén

A választások előtt, a harmincas évek második felében élénk mozgás indult meg a pártok körében. Míg az elmúlt másfél évtizedben alig történt lényeges változás, az 1935-ös választás után a Kisgazdapárt és a Polgári Szabadságpárt kivételével egyetlen párt sem maradt érintetlen. Elsősorban a szélsőjobboldalon sorra-rendre alakultak vagy átalakultak pártok, de a centrumban a kormánypárt és az őt kiszolgáló kereszténypárt is változott.

[7] 1938. március 23. A két törvényt lásd *Törvénytár 1938 és 1939.* A rendeletet: *Rendeletek Tára, 1939.*

1939 elejére az Imrédy „közreműködésével" Bethlen István által alapított Egységes Párt, majd a Gömbös idején átalakított Nemzeti Egység Pártja lényegében szétesett. A disszidensek kilépésével (62 képviselő) a 99 fős kormánypárt, miután elvesztette az Egyesült Kereszténypárt támogatását is, 1922 óta először kisebbségbe került a parlamentben. Imrédy ezért is kísérletezett a Magyar Élet Mozgalom létrehozásával, hogy egyesítse az új jobboldali középosztályt a szélsőjobb felé orientálódó tömegekkel. Távozása után Teleki, a hagyományokhoz híven, ismét a parlamentet uraló erős kormánypárt létrehozásán fáradozott. Ennek érdekében hajlandó volt Imrédyvel messzemenő kompromisszumra is, például ő is elutasította a disszidensek visszalépését a pártba. Rövid vajúdás után, 1939. március 7-én újjáalakult a kormánypárt, Magyar Élet Pártja néven. Csatlakozott a MÉP-hez a keresztény párt fővárosi frakciója, s ezzel a kormánypárt képviselőinek száma 120-ra emelkedett. A csatlakozás és a disszidensek kizárása továbbra is Imrédy befolyását eredményezte az új párt vezetésében, Teleki a választások szorgalmazásával kívánt a kialakult helyzeten változtatni.

1939 márciusában jelent meg *A MÉP célkitűzései* címen a párt rövid programja, amely már a választási kampány céljait szolgálta. A programban első helyen a „baráti államokhoz fűződő jó kapcsolatok ápolását" emelte ki. Belpolitikában a párt legfontosabbnak a „gyors és egészséges földreformot", a mezőgazdaságban dolgozók helyzetének gyökeres javítását, továbbá az iparban, kisiparban, közigazgatásban a bérből élők szociális és családi helyzetének javítását tartotta. Döntő helyet kapott a zsidók gazdasági és szellemi befolyásának teljes felszámolása. Minden területen – gazdasági és szellemi vonatkozásban egyaránt – reformot, megújulást, szociális igazságosságot és biztonságot ígért. A párt célkitűzései konkrétumot egyáltalán nem tartalmaztak, általánosságban mozogtak, és alig különböztek a szélsőjobboldal programjaitól, talán a megfogalmazásban voltak kevésbé demagógok.

A disszidensek egy részéből, miután elutasították kérésüket, hogy vegyék vissza őket a MÉP-be, 1939. május elején, a parlament feloszlatása után, két párt alakult. A Kornis Gyula és Zsitvai Tibor vezette Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt és a Bornemissza Géza vezette Nemzeti Reformpárt–Magyar Munkafront. A Függetlenségi Párt, nem tagadva jobboldaliságát, a gömbösi hagyományokon alapuló, az ország függetlenségét megőrző, de mindenfajta diktatúrát elutasító programot hirdetett. Minden területen a reformok és szociális intézkedések híve volt, de földreform helyett önálló földtulajdon és földbérlet szerzését támogatta. Külpolitikában a „szövetségeseinkkel" való korrekt együttműködést támogatta, de visszautasította az ideológia mindenfajta importálását. A reformpárt valamivel szélsőségesebb álláspontot képviselt: a gömbösi reformnemzedék követeléseinek megvalósítását, igazi magyar fajvédelmet, munkaállamot, egészséges földreformot, az 500 holdon felüli birtokok felosztását, olyan magyar munkaprogram kidolgozását és megvalósítását, hogy a „nemzet munkaereje... magas értékű munkává alakuljon át".

A kormánypárthoz közel álló Egyesült Kereszténypárt, amelynek elnöke gróf Zichy János volt, még 1937 februárjában alakult, egyesítve a különböző keresztény politikai csoportokat és pártokat. 1938-ban a szélsőjobb felé orientálódó szárnya kilépett a pártból, és Keresztény Nemzetiszocialista Front néven pártot alapított. Zichy az 1938-ban

újrafogalmazott programban a nagyhatalmak befolyásától mentes magyar külpolitikát, a Szent István-i birodalmi eszmén berendezkedő fajpolitikát, a társadalmi igazságosságon alapuló szociálpolitikát, a különböző nemzetmegváltó és felforgató eszmék elleni kíméletlen harcot hirdette. A párt egy része 1939-ben fuzionált a MÉP-pel.

A keresztény pártok „családjához" tartozott a választások előtt újból jelentkező és inkább személyi, mint programbeli eltérésű, 1928-ban alakult Keresztény Ellenzék, amelynek Friedrich István volt a vezetője. A régi Keresztény Gazdasági és Szociális Párt felújítását szolgálta a Czettler Jenő vezette szervezet. Lényegében a keresztény pártból szakadt ki a Wágner Károly vezette Független Néppárt, amely ugyancsak indult a választásokon.

A szélsőjobboldali pártok között a legnagyobb, a legtöbb átalakuláson, névváltoztatáson átment párt az 1939. március 8-án megalakult Nyilaskeresztes Párt, amely a választáson a kormánypárt után a legtöbb szavazatot és mandátumot szerezte. Korai elődjét még Szálasi Ferenc alakította 1935 márciusában. 1937 áprilisában betiltották, de néhány hónappal később, egyéb nyilas pártokkal kibővülve, Magyar Nemzetiszocialista Párt néven újjáalakult. 1938 februárjában azonban újra betiltották, Szálasit pedig három év börtönre ítélték. 1938 áprilisában Hubay Kálmán Nemzetiszocialista Magyar Párt néven alakított pártot, amelyhez csatlakoztak Szálasi hívei, és ettől kezdve a párt Nemzetiszocialista Párt–Hungarista Mozgalom néven szerepelt. 1939. február 16-án a pártot Teleki feloszlatta, 30 vezetőjét letartóztatták. A mentelmi joggal rendelkező, szabadlábon maradt Hubay Kálmán március 8-án megalakította a Nyilaskeresztes Pártot, amely programját március 15-én tette közzé.

„Országépítő programja", bár az államrenddel szemben mérsékeltebb volt, mint az elődpártoké, antiszemita és antikapitalista jellegén semmit sem változtatott. A programban első helyen szerepelt a trianoni bilincs teljes széttörése, az együttműködés az itt élő népekkel a magyarság vezető szerepének biztosítása mellett. „Osztálymentes" magyar munkaállamot követelt, amely felszámolja a munkanélküliséget, letöri az árakat, és növeli a béreket. Végrehajtja a földreformot, felszámolja a zsidó vagyonokat és mamutbirtokokat, államosítja a hadiipart, és jövedelemarányos adórendszert valósít meg. Zsidómentes államot követel. Tiltakozik a zsidókérdés álmegoldása ellen, mert a „fajzsidók helyébe zsidó szellemű keresztényeket ültetnek".

A szélsőjobboldal prominens pártjai közé tartozott Salló János és Rajniss Ferenc 1936-ban alakított Nemzeti Frontja (Magyar Szocialista Néppárt), amely 1919-es fajvédő alapon állt. 1939 elején a párt tagjainak egy része csatlakozott a Magyar Nemzetiszocialista Párthoz, a maradék pedig a Keresztény Nemzetiszocialista Fronthoz. Az 1939-es választásokon mint Keresztény Nemzetiszocialista Front–Nemzeti Front, illetve Magyar Nemzetiszocialista Párt–Keresztény-Szocialista Nemzeti Front néven indult. Előbbit változatlanul Salló János, utóbbit Meskó Zoltán és gróf Pálffy Fidél vezette. E tömörülés is, hasonlóan a Nyilaskeresztes Párthoz, teljes revízió, az 500 holdon felüli birtokok kártalanítással való felosztását, a bérleti jogviszony rendezését követelte, a nagyipar, nagybankok állami kisajátítását, a zsidó vagyonok elkobzását, a kis egzisztenciák adóhátralékának elengedését, szociális biztonságot sürgetett.

Ugyancsak a szélsőjobboldalhoz tartozott a Gömbös-féle ún. Reformnemzedékből kinőtt, 1937-ben alakult Magyar Földmíves- és Munkáspárt. A „magyar" jelző az össznemzeti célokat kívánta hangsúlyozni. Programja: „A magyar faj és magyar nép életfelfogásához legközelebb álló magyar szocializmus." Az 1938 nyarán alakult Nemzeti Földmíves- és Munkáspárt ugyancsak a Gömbös szélsőjobboldalához tartozókból állt. Később közülük egyeseket a Kisgazdapártban találunk. A pártot megalakulásakor Rakovszky Tibor és Matolcsy Mátyás vezette. Programjukban a komoly építő, jobboldali mozgalom kristályosodási pontjává szeretnének válni. Őszinte hívei a Berlin–Róma tengelynek, a Lengyelországgal és a „délszláv királysággal" való jószomszédi kapcsolatoknak. A földkérdés gyökeres megoldását, a bankok, a nagyipar államosítását, a közteherviselés reformját, gyülekezési és sajtószabadságot, közéleti tisztaságot, szociális biztonságot, emberhez méltó megélhetést, családvédelmet követelnek.

A Szálasi-féle – s időközben többször is feloszlatott – Nemzet Akaratának Pártja utódaként szerveződött 1939 elején a Népakarat Pártja. Programot nem adott ki, elődei nyomdokán kívánt járni. A fajvédők, akik 1939 végén párttá szerveződtek Szörtsey József és Papp Zoltán vezetése alatt, eredetileg pártonkívüliként szerveződtek, de a szélsőjobboldal meghatározó egyéniségei voltak. Gömbös politikájának maradéktalan megvalósítását hirdették. A választáson jól szerepelt ellenzéki frontharcosok Független Néppárt néven indultak.

A szélsőjobboldali pártok programjánál feltűnő, hogy alig szerepel a külpolitikai cél, a nácikkal való szoros szövetség vagy az ideológiai azonosság kérdése. Ezzel egyrészt csökkenteni kívánták a legfőbb támadási lehetőséget velük szemben, másrészt deklarálni kívánták, hogy nem külső hatalmaktól függő bábpártok, hanem önálló, független szervezetek.

A kormánypárttól balra helyezkedett el a Polgári Szabadságpárt, a Nemzeti Demokrata Párt, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kossuth-párt, utóbbi azonban nem tudott indulni az 1939-es választásokon.

A Polgári Szabadságpártot Rassay Károly vezette, aki a húszas évek elejétől – különböző nevek alatt – a legtekintélyesebb mérsékelten ellenzéki polgári liberális erőket tömörítette. A harmincas évek közepétől a párt határozott náci- és szélsőjobbellenes nézeteket vallott, elutasított mindenfajta antiszemita intézkedést.

Még 1920-ban alakult meg Vázsonyi Vilmos vezetésével a Nemzeti Demokrata Párt. A következetesen liberális polgári párt bázisa a harmincas években jelentősen viszszaszorult, de antifasizmusa megerősödött. Az 1918-as polgári demokrácia megteremtésének következetes szószólója.

A Független Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt Eckhardt Tibor vezetésével élen járt az új választójogi törvény megalkotásának és a földreformnak a követelésében. Náci- és nyilasellenes megnyilatkozásai, a zsidókérdésben tanúsított felemás felfogása miatt a kormánypárt, és főleg a szélsőjobb támadásainak kereszttüzébe került. Komoly politikai sikerként könyvelhette el, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre 1936-ban belépett a pártba.

A kormány legkövetkezetesebb baloldali ellenzéke a Magyarországi Szociáldemokrata Párt volt. A harmincas évek második felében szélsőjobbról mind élesebb támadások érték, a kormány is többször betiltással fenyegette. A külső és belső körülmények az 1939. januári kongresszuson arra késztették a pártot, hogy fennmaradása érdekében mérsékelje nemzetközi jellegét, és nevét Szociáldemokrata Pártra (SZDP) változtassa. A választások előestéjén a magyar dolgozó néphez intézett felhívásában az ország függetlenségének és önállóságának megőrzéséért és demokratikus átalakulásáért szállt síkra. A szakszervezetek több mint százezres tagságára támaszkodva, a dolgozók egyben a baloldal legszervezettebb parlamenti pártja volt, s a legkövetkezetesebben küzdött a demokratikus átalakulásért.

A választási kampány

A kampány időszakában a pártoknak négy fontos feladata volt: jelöltek állítása, az ajánlási ívek megszerzése és elfogadtatása, a propagandakampány, végül a választói névjegyzékben szereplők meggyőzése a részvételre, holott ezt a törvény kötelezően írta elő. A kormány minden területen visszaélt hatalmi helyzetével.

A kampány kezdetén csupán három hét állt a pártok rendelkezésére ahhoz, hogy kiválasszák, indítsák jelöltjeiket, megszervezzék propagandamunkát, miközben a kormánypárt a választókörzetek ismeretében még a parlament feloszlatása előtt kijelölhette az indulókat, vagy legalább a választókerületek ismeretében gondolkodhatott a személyükről. Hogy ez mennyire így volt, azt bizonyítja Imrédynek Telekihez intézett levele is. Imrédy április 30-i levelében hangsúlyozta, hogy a lajstromok összeállításánál helytelen szempontok érvényesülnek, és „nyomatékosan" sürgette olyan fiatalok jelölését, akik a politikai irányzatnak megfelelnek. Ha nem, fontolóra veszi visszavonulását. Teleki, mint korábban is, Imrédy kívánságait jórészt teljesítette.[8]

Nyilvánvaló tehát, hogy a kormánypárt kihasználta előnyös helyzetét. A pártok éles hangú kifogásaira a belügyminiszter azzal vágott vissza, hogy a törvény csak a parlament teljes idejének kitöltésére írja elő a 60 napos bejelentési kötelezettséget és a négyhetes kampányt, most pedig a parlamentet idő előtt feloszlatták.

A választókerületek kijelölése most is úgy történt, hogy az vidéki választókerületekben akár a városi szavazatok egytizede is elég lehetett egy mandátum megszerzéséhez. Még a városokban is igen nagy volt az aránytalanság a választókerületek között, attól függően, hogy az a kormánypártnak kedvező vagy kedvezőtlen volt-e. A kerületi beosztás általában a városokban él azzal a föltételezéssel – olvasható a *Népszava* 1939. május 4-i számában –, hogy a városok szavazóközönsége ellenzéki szellemű és demokratikus érzelmű. Példaként hozza, hogy Budán 100 000 választó nyolc, míg Pest környék 184 000 választója hat képviselőt választ.

[8] BM Imrédy-per anyaga. Idézi Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, 1970. 114.

Legkorábban – mint ez várható volt – a MÉP tette közzé jelöltjeinek névsorát. Hiányoztak belőle a disszidensek, a bethleni éra emberei, de eltűntek a finánctőke képviselői is. A régi parlamenti gárdából több mint 100 nem is jelöltette magát, köztük olyanok, mint Sztranyavszky, a parlament elnöke, Sigray Antal, a legitimisták vezére. Viszont ugrásszerűen megnőtt Imrédy híveinek és támogatóinak száma. Telekinek csak néhány tudóst, szakembert sikerült a jelöltek közé beerőszakolnia. Bethlen István, aki értelmetlennek tartotta, hogy ismét ringbe szálljon, választóihoz intézett nyílt búcsúlevelében „céltalannak, szélmalomharcnak érzi ma a közéleti szereplést". Kíméletlenül bírálja a kerületi beosztást és a vele való visszaélést: „Az a rendszer, amely a kerületek határait alig három héttel a választások előtt állapította meg, s addig gondosan titkolta, legfeljebb kormánypárti jelöltnek vagy nagy országos pártnak teszi lehetővé a küzdelem felvételét."

Bethlen szerint „ma falra hányt borsó a nemzet lelkiismeretére apellálni", amikor „évek óta felülről folyik a kormány bársonyszékeiből a tömegszenvedélyek felkeltése", és a „nagy nemzeti feladatok megoldására való felkészülés helyett... másodrendű kérdések fölött vívjuk a magunk róka-egér harcát".[9] Bethlen, hogy betetőzze véleményét a kormánypártokról, ajánlását feleségével együtt Zsitvay Tiborhoz juttatta el, aki viszont a fővárosban nem szerzett mandátumot.

Bethlen levele napokig az újságok címoldalán szerepelt. Herczeg Ferenc – a jeles író – szerint Bethlennek „kedvét szegte a gyűlölet, amely évek óta körülvonítja, mint a farkascsorda". Herczeg szerint a volt miniszterelnökkel együtt társai „csapatosan kelnek útra – elképesztően hosszú sorban – a feledés homálya felé".[10] A *Magyar Nemzet*ben Pető Sándor arról írt, hogy megérti Bethlent, de a passzivitásba menekülés nem megoldás. Hasonlóan vélekedett a *Népszava* is.

Teleki már május 12-én, a MÉP értekezletén válaszolt Bethlennek. Bírálta cikkéért. Szerinte a régi parlament elszakadt a realitásoktól, „nem ismerte, nem látta helyesen a közvélemény érzéseit, ennek következtében a vezetésre való képessége megszűnt". Most a „nemzet ítélni fog".[11]

Május közepére lényegében kialakult a pártok jelöltjeinek listája. Mintegy nyolcszázan szálltak ringbe a 260 mandátumért. Legtöbbjüket magától értetődően a Magyar Élet Pártja indította. Csak egyéni kerületben 134 hivatalos és több mint 10 nem hivatalos és 102 listás jelöltje volt. Utána a Független Kisgazdapárt „markolt sokat". Abban a reményben, hogy a titkos választójog és a meghirdetett földreform széles paraszti tömegek támogatásával találkozik, a párt igen sok jelöltet indított, 25 listás és 95 egyéni választókerületben, főleg a Tiszántúlon, a Felvidéken, a Duna–Tisza közén és Dél-Dunántúlon: mintegy 55 gazdálkodó, 20 köztisztviselő, 13 lelkész, 27 ügyvéd volt köztük. A nyilaspárt 52 egyéni kerületben és 16 listán indított, míg a szociáldemokraták 8 egyéniben és 13 listán. (Megjegyezzük: a listán indulók száma többszöröse a feltüntetettnek, hiszen egy-egy párt a listán 3-tól akár 20 jelöltig is szerepeltethetett neveket. Az SZDP például a főváros és környéke 4 választókerületében 66 jelöltet indított.) A kisebb pártok néhány egyéni kerületben, illetve többségük listán indult. Még a nyilasok körében is nagy ellenállást váltott ki, hogy a németekkel történt megegyezés alapján a Volksbund három jelöltjét kormánypárti listán indították. (Emiatt Bonyhádon a kerület összes MÉP-vezetője lemondott, és a kisgazda jelöltet támogatta. Természetesen sikertelenül.) Megemlítjük, hogy az új törvény a lajstromos választókerületekben lehetőséget adott a listakapcsolásra. Ebben az esetben a listakapcsolás a 2. mandátumot az e módszerrel élőknek biztosította. Ezzel a lehetőséggel egyedül a szélsőjobboldali pártok éltek, amelyek esetenként lemondtak az esélyesebb javára a jelöltindításról. Ahol egyáltalán nem állítottak jelöltet, elsősorban a Tiszántúlon, ott felszólították híveiket, hogy voksukkal a kormánypártot támogassák.

Konfliktusok voltak az ajánlási ívekkel is. A kormánypárt előnyt élvezett az ívek kiadásánál és hivatalos „láttamoztatásánál". Mire a többi párt megszerezte a papírokat – főleg vidéken –, a kormánypárt már begyűjtötte az aláírások többségét. (Gyakran az aláírók nem is voltak tisztában azzal, mit írnak alá.) Felhasználni az aláírásokat ugyan nem lehetett, mert a törvény kimondta, hogy községenként csak negyedük használható fel, de az aláírók más pártnak már nem adhatták támogatásukat. Ez ellen a pártok eredménytelenül tiltakoztak, mint az ellen is, hogy sok helyen – elsősorban vidéken – az elöljáróságok különféle szankciókkal (adóemelés, hátralék behajtása stb.) fenyegették meg azokat, akik más pártok, elsősorban a kisgazdák ajánlásait aláírják. Igen sok helyen a zsidók ajánlásait el sem fogadták.

A nem kormánypárti jelöltek tisztában voltak vele: legalább 20-40%-kal több aláíróra van szükségük, hogy a kívánt mennyiséget elfogadják. Néhol hiába volt a megszabottnál jóval több aláírás, nem érvényesítették őket. Így volt ez például Kaposvárott, ahol Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel szemben kisgazda szállt ringbe. Mivel a belügyminisztert abszolút győztesként, ellenjelölt nélkül akarták megválasztani, a kisgazda jelölt ajánlásait nem voltak hajlandók elfogadni. Hasonló dolog történt Debrecenben is, míg központi intézkedésre végül is Vasváry indulását elfogadták. A kormány baloldali ellenzékének mindenütt meg kellett küzdenie hasonló „anomáliákkal", a kisebb pártoknak pedig aránytalanul sok támogató aláírást kellett szerezniük.

A következő akadályt az anyagiak jelentették. Az induláshoz szükséges magas biztosítékot, a kampányhoz (sajtó, röpiratok, termek biztosítása, utazási költségek, választási kellékek stb.) szükséges anyagiakat jórészt csak a kormánypártok tudták előteremteni. A kisgazdák, keresztény pártok, Rassayék részben az indulók „zsebére", részben pedig a szponzorok (finánctőke) támogatására támaszkodhattak. A szociáldemokratáknál például a szervezett dolgozók heti egy óra bérüket adták össze és 10, 20, 50 pengős bonokat vásároltak a választások javára. (Az SZDP-nek 300 000 pengőt kellett letennie kaucióként a több mint 100 jelölt indításánál. Ebből több mint 50 000 pengő elveszett a gyenge választási eredmény miatt.)

Az anyagiak különösen nagy gondot okoztak a szélsőjobboldali pártoknál. A kaució, az agitációs kellékek, a röpiratok stb. mind temérdek pénzbe kerültek. A nyilasoknak egyetlen újságjuk sem volt, a *Magyarság*ot éppen áprilisban tiltották be. Segítségük-

[9] *Népszava*, 1939. május 10.
[10] *Pesti Hírlap*, 1939. május 13.
[11] *Pesti Napló*, 1939. május 13.

re siettek a német nemzetiszocialisták. A jelöléshez szükséges összegeket német bankok utalták át egyéni kölcsönök formájában; május elején Svájcban 500 000 pengőt vásároltak fel, és azt illegális úton eljuttatták Magyarországra. Németországban készültek a választási röpiratok és propagandaanyagok, és ezeket is illegális úton juttatván el Magyarországra. A nyilasok jelöltek minden ajánlkozót, aki pénzzel vagy társadalmi ranggal növelte esélyeiket.

A „guruló márka" a választási küzdelem finisében középpontba került. Az idegen pénzek miatti tiltakozás már olyan nagy volt, hogy Telekinek is foglalkoznia kellett vele. Nem nyúltunk a választáson „egy fillérhez sem, amely olyan helyről jön", hogy minden keresztényben és jó magyarban megütközést kelt – mondotta Debrecenben. „Tudom azt is, hogy gurul olyan pénz is az országba, amelyhez a nemzethez hű magyar embernek nem volna szabad nyúlnia."[12] A MÉP szegedi és Csongrád megyei vezetősége testületileg tiltakozott a guruló pénzek ellen. „Mi nem akarunk eszközei és útvonala lenni a keletre törő... külföldi eszméknek."

A választások következő nagy manipulációs lehetősége a választási névjegyzék, azaz a szavazásra jogosultak értesítése. Itt különösen „nagy tétek" forogtak kockán. Mint ismert, a választásra jogosultak névsorát a választás előtt évekkel összeállították. Az új törvény számos szigorító intézkedése miatt ezt felül kellett bírálni.

„Még az Imrédy-időkben történt – írta Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak, Gömbös volt belügyminiszterének –, hogy kiirtották szavazóink 50–60–70–80%-át, már ti. ennyivel csökkentették a régi szavazóink számát egy-egy vármegyében."[13] Ha talán ez túlzás is, a kisgazdák, a szociáldemokraták, de még a nyilasok is arra panaszkodtak, hogy igen sok szavazójukat „elfelejtették" értesíteni. Sok szavazóigazolványt nem kézbesítettek – írja a *Népszava* 1939. május 27-i számában. Felszólítja választóit, hogy menjenek el szavazni, és igazolványaikat keressék a szavazatszedő bizottságoknál, mert ott vannak halomba rakva.

A fő kérdés azonban a zsidók választójogának az érvényesítése volt. A már említett második zsidótörvény igen kemény feltételek és megalázó körülmények mellett kötelezte őket választójoguk igazolására. A rendelet előírta, hogy május 13-ig minden felnőtt zsidó köteles jelenteni, hogy szerepel-e a választási névjegyzékben. Ennek elmulasztása kihágás, komolyabb esetben vétség, ami két hónapig vagy egy évig terjedhető elzárással, illetve 8000 vagy 20 000 pengő pénzbüntetéssel sújtható.

A megkövetelt dokumentumok beszerzése is hihetetlen hercehurcával járt, főleg vidéken. Az Izraeliták Országos Irodája már május 4-én felhívással fordult a sorstársaikhoz. Felszólított minden zsidó állampolgárt, hogy a „magyar nemzethez való tartozandóságának és ragaszkodásának dokumentálására, egyben saját magánérdekeinek védelmében is teljesítse az új zsidótörvénynek a választójog gyakorlására előírt igazolási kötelezettségét".[14]

[12] *Pesti Hírlap,* 1939. május 20.
[13] MOL Kozma-iratok 27. cs. Vegyes politikai levelezés. Idézi: Sipos Péter: i. m. 114–115.
[14] *Pesti Napló,* 1939. május 5.

A dokumentumok beszerzése sem volt egyszerű dolog, az igazolás megszerzése még annál is nehezebb. A választási kampány végig az antiszemitizmus jegyében zajlott. Az igazolások megszerzésére az elöljáróságok nem készültek fel, megalázó körülmények között fogadták az érintetteket. A főváros belső kerületeiben kora hajnaltól késő estig százával álltak sorban a zsidók, mert „jogfosztottságukba nem akartak beletörődni". Az elöljáróságok adminisztrációja „teljes csődöt" mondott – állapítják meg a sajtóorgánumok. „Rengeteg zsidó származású nem jutott abba a helyzetbe, hogy igazolhassa választói jogosultságát..." – állapította meg Rassay Károly, a főváros pénzügyi bizottságának ülésén. Voltak korrekt tisztviselők, de voltak olyanok is, akik a „legdurvább" hangnemben foglalkoztak a hosszú sorállás közben „az utcagyerekek" és felnőttek „gúnykacajának" kitett zsidókkal. A rendőrök is gyakran nem a „piszkálódókat", hanem a szerencsétlen „állampolgári jogukat teljesíteni" akarókat zaklatták. Elmondta Rassay azt is, hogy csak a belügyminiszternél történt többszöri tiltakozás után helyezték át a Vigadóba az igazolások kiadását, mert a kerületekben kiadott sorszámok tekintélyes része már a választások utánra datálódott. Rassay szerint még azt a kötelet is zsidóknak kellett megvenniük, amellyel a Vigadó előtt és a Vigadó épületében a sorban állók elkülönítését biztosíthatták. Rassay bejelentette: elküldi a köteleket a főpolgármesternek, hogy „tegye múzeumba a választás történetének megörökítésére".[15]

A sajtó szerint a fővárosban a 90 000 választásra jogosult zsidónak alig több mint egyharmada tudta a szükséges igazolást beszerezni. Szendy Károly főpolgármester elismerte a „zavaró jelenségeket", és elnézést kért az adminisztráció nevében. Ugyanakkor túlzónak nevezte az erről közölt adatokat. Szerinte a fővárosban 75 000 zsidó választó közül 42 569-et igazoltak. „Elismerem, hogy igen nagy nehézségeink voltak, de bevallom, nem számítottunk arra, hogy ilyen sok zsidó választópolgár jelentkezik. Mindenesetre örvendetes ténynek látom, hogy ragaszkodnak szavazati jogukhoz."[16]

Vidéken sokkal súlyosabb volt a helyzet. Tízezrek maradtak ki, mert nem tudták okmányaikat beszerezni. Sokan különféle atrocitásoknak voltak kitéve. Pest megyében, ahol Endre László, a vad antiszemita érzelmű alispán volt az úr, sajtóközlések szerint a zsidók 10%-a sem kapott igazolást, pedig itt számuk elérte a 100 000-et. Pest környékén sem volt különb a helyzet. Újpesten 4100-ból 100, Pesterzsébeten 1500-ból 100, Cinkotán 100-ból 2 kapott igazolást. A hírügynökségek szerint a választásra jogosult zsidóságnak végül is csak mintegy 30%-a jutott el a szavazóurnákig. Rassay szerint több mint 200 000 zsidót fosztottak meg állampolgári jogától.

Antiszemita propagandacélokat is szolgált Teleki május 17-i bejelentése, illetve a belügyminiszter rendelete, amely felfüggesztette a szakszervezetek önkormányzati jogát, és 39 szakszervezet élére kormánybiztosokat nevezett ki. Zárolták pénzügyi alapjaikat, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy ne támogassák az SZDP-t. A rendeletnek azzal a felszólításával pedig, hogy a zsidó vezetők mondjanak le tisztségükről, az adminisztrációban részt vevők pedig állásukról, a zsidóellenes kampány a tetőpontjára há-

[15] *Pesti Napló,* 1939. május 31.
[16] *Pesti Napló,* 1939. május 31.

gott. A szélsőjobboldal, de még a kormánypárt szélsőségesei is minden „földi jóban" dúskáló, parazita munkásvezetőkről és terror alatt tartott munkásokról cikkeztek, szónokoltak.

Teleki miniszterelnök május 7-én Szegedre utazott, ahol a MÉP jelöltjeként indult, és elmondta programbeszédét. Ez tartalmilag jórészt megegyezett azzal, amit 10-én a budapesti Vigadóban mondott. Hangoztatta: nem véletlenül jött Szegedre, innen indult útjára az a politika, amely immár két évtizede a sikerek forrása. Kormánya és pártja azt tekinti elsődleges feladatának, hogy garantálja az ország biztonságát, gyarapodását, és fejlessze a hadsereget. A Szent István-i állam gondolatvilágába szervesen épül bele a keresztény-nemzeti eszme. Szokatlanul élesen támadta a 19. századnak azóta a történelem süllyesztőjébe került gondolatvilágát, a liberalizmust, amelyet „lelkiismeret-vizsgálattal önmagunkból is ki kell közösíteni". Földreformot ígért (később már csak bérletet), de nagyon megfontoltan. Síkraszállt a magyar ipar gyors fejlesztéséért, mert nélküle nincs hadsereg, nincs magyar önállóság. Újabb szociális törvényeket ígért. Kijelentette, hogy nem lesz harmadik zsidótörvény, és nem engedi, hogy a zsidókérdés uralja a választási hadjáratot. Gondoskodik arról, hogy a már meghozott zsidótörvények végrehajtása ne válhasson antiszemita heccek, üldözések részévé.

Külpolitikai vonatkozásban – Hitlernél tett látogatására hivatkozva – hangsúlyozta: „a Róma–Berlin-tengellyel a legszorosabb barátságot tartjuk fenn", de önállóságunkat nem adjuk fel. Üdvözölte a visszatért területek magyarságát, bár hozzátette: „A bécsi döntés a mi felfogásunkkal nem tökéletesen egyező elv alapján jött létre."[17]

Teleki a korábbi választásokkal összehasonlítva igen aktív kampányt folytatott. A már említetteken kívül választási gyűlést tartott Komáromban, majd Szombathelyen, Kőszegen, Zircen, s végül május 20-án Debrecenben fejezte be korteskörútját. Aktívan tevékenykedtek miniszterei is, mindenekelőtt gróf Csáky István külügyminiszter. A gróf Sopronban Magyarországnak a Duna-medencében meghatározó szerepével, történelmi küldetésével foglalkozott. A magyar–német politikai és gazdasági érdekek kölcsönösek, azonosak vagy hasonlóak – mondotta. Kecskeméten, a német–magyar szellemiség helyzetéről szólva, Telekivel ellentétben, már arról beszélt, hogy a külföldi eszmeáramlatokat nem kell elutasítani, hanem „figyelni, tanulmányozni" kell, és a nemzeti hagyomány sérelme nélkül magyar talajba átültetni. Szerinte a revíziót folytatni kell, és a szomszédok is vegyék tudomásul, hogy a „legkirívóbb igazságtalanságokat nem lehet hosszú időn keresztül fenntartani".[18]

Imrédy Béla, a MÉP vezéralakja, már lényegesen eltért a kormány tagjainak, mindenekelőtt Telekinek a szónoklataitól. Imrédy szerint – aki Pécsett beszélt – mindent meg kell tenni, hogy a zsidók túlzott befolyása minden területen visszaszoruljon. A „törvények csak késtek", következetes megvalósításuk ránk vár. A hatalom és a gazdaság várományosai csak keresztény-nemzeti rétegek lehetnek. A „magyar társadalom megújulásra érett, megújulásra vár, és megújulást kíván" – mondotta. A tettek mezejére kell lépni, „cselekvés a jövő, habozás a halál". Hasonló hangot ütött meg Pápán Antal István is. Lényegében az ő felfogásuk és a szociális demagógia uralta a MÉP imrédysta jelöltjeinek (márpedig ez volt a többség) a kortesbeszédeit.

[17] *Pesti Hírlap* és *Magyar Nemzet*, 1939. május 9.
[18] *Pesti Hírlap*, 1939. május 18.

A MÉP falragaszain, röpirataín, a gyűlések transzparenseinek központi jelszavai: „Magyar kézbe a földet, az ipart és a kereskedelmet!" – „Szociális igazságosságot, tiszta közéletet!" Ezek a központi jelszavak kedveztek a Teleki politikájánál szélsőségesebbeknek is. Nem véletlen, hogy a miniszterelnök még saját pártjától is több bizalmat, megértést kért. Zsitvay Tibor is hangsúlyozta: „Teleki Pál jó szándékát ugyan becsülöm, de kormányában és pártjában ott az a kocsonyás alakulat, amelytől féltem a nemzetet."[19]

A jobboldali szélsőségesek erősödése arra késztette a katolikus egyházat, hogy fölemelje szavát. A jelen idők megkívánják, hogy „kellő tudással, okossággal rendelkező, tárgyilagossággal ítélni tudó" képviselők jussanak a parlamentbe, akik Szent István szellemében, keresztényi elvek alapján tudnak törvényeket hozni – olvashatjuk Serédi Jusztinián hercegprímás pásztorlevelében. „A mostani idők különösen alkalmasak az idegek nyugtalanítására, elsietett cselekvések kiváltására. Ezért is fontos, hogy olyan parlament őrködjön az ország sorsán, amely teljes mértékben bírja a nemzet bizalmát, hogy nyugodtak lehessünk afelől, hogy sem kívülről, sem belülről nem érhetnek meglepetésszerű veszedelmek."[20]

A szélsőjobboldal még a vártnál is élesebb „ellenzéki" propagandát folytatott: „zsidómentes államot", a zsidó vagyon felosztását, földreformot, szociális biztonságot követelt, ami a béremelésektől az adóelengedésig mindent magában foglalt. Pártjai meghirdették a nemzeti munkaállamot. Ahol indultak, mindenütt agresszíven léptek fel. A kormánytól balra álló pártok gyűléseit megzavarták, jelöltjeiket provokálták, plakátjaikat letépték, röpiratterjesztőiket megverték. A nyilasoknak a helyi közigazgatással való jó kapcsolata, rokon politikai és eszmei felfogása, sok helyen a kormánypárt támogatása megóvta vagy minimálisra csökkentette a hatóságok fellépését. Minthogy e pártok választási szövetséget kötöttek, ez megóvta őket attól is, hogy egymás ellen küzdjenek vagy ugyanazon kerületben indítsanak jelöltet, és egymással rivalizáljanak. Kezdetben még a kormány is tudomásul vette a szélsőséges ellenzéki hangot és akciókat, csak miután a baloldaltól egyre több tiltakozás jött, próbált fellépni ellenük – nem sok eredménnyel.

Elsőként a belügyminiszter figyelmeztetett, hogy nem tűri a jobboldali jelszavakat, amelyek 1918-hoz hasonló felforgatást akarnak. Az utolsó héten valamivel mérséklődött is „aktivitásuk", de ez már a helyzeten alig változtatott. Sikeres kampányuk meghozta eredményét.

Sokkal nehezebb helyzetben voltak a kormánytól balra álló pártok. A közigazgatási gépezet minden területen akadályozta tevékenységüket. Joggal írták a szociáldemokraták – sorstársaikra is gondolva: „A megfélemlítés a szavazófülkéig vezető úton érvényesül. Érvényesül a jelölttel való érintkezésben, plakátjaink kiragasztásában, ajánlóíveink aláírásában, ajánlók felkeresésében, érvényesül a közegekkel való hivatalos érintke-

[19] *Pesti Hírlap*, uo.
[20] *Friss Újság* és *Népszava*, 1939. május 26.

zés folyamán, akik éreztetik, hogy tudják, hogy te most szociáldemokrata választási agitációban veszel részt."[21]

Hasonlóan vélekedett Pethő Sándor is. „Miközben a MÉP a hozzá tartozó csendestársakkal és politikai különítményekkel óriási hajtóvadászatot rendezett a mérsékelt ellenzéki és keresztény irányzatok ellen, hátában és nyomdokában mérföldes csizmákkal lépdelt előre a sokarcú társadalmi forradalom (a nyilasok) árnyéka."[22]

A Szabadságpárt csak a fővárosban és Szegeden indított jelölteket. Rassay Károly választási kampányának legfőbb mondanivalója az emberi tisztesség, a szabadságjogok védelme. Mindenütt élesen támadta a zsidótörvényt, amely több százezer embert foszt meg jogától. Aki ennyi embert kiközösít, az nem kevesebbet tesz, mint a „nemzet ellenálló erejét gyöngíti, óriási erkölcsi értékeket rombol le". Bár nincs ellenére a németekkel való szövetség, a tőlük kapott segítségért is hálás – mondotta Szegeden, de a „segítségnek nem lehet ellenértéke a nemzet függetlenségének feláldozása akár politikai, akár gazdasági téren".[23] Minden gyűlésen tiltakozott az ellen, hogy a kormánypárt és a szélsőjobboldal lelkiismeretlenül manipulál a jelszavakkal. A létükért küzdő, egymással is vitában álló keresztény pártok Teleki szélsőségek felé forduló politikáját, együttműködési készségük elutasítását és a szélsőjobb gátlástalanságát – fűt, fát ígérő demagógiáját – bírálták. Óvtak a túlzott „németimádattól". Szociális kérdésekben nagyon visszafogottak voltak.

A kormánypárt legfőbb ellenfelének a kisgazdák bizonyultak. Az ország nagy részében csak e két párt „vetélkedett" egymással. A hivatali adminisztráció minden támadása így rájuk zúdult. Gyűléseiket betiltották, jelöltjeiket a csendőrök lefogták, csak a meghirdetett gyűlések után engedték el őket. A kormányfőhöz és a belügyminiszterhez sorra-rendre érkeztek a kisgazdák panaszai – nem sok eredménnyel.

A Kisgazdapárt vezéregyénisége, Eckhardt Tibor, járta az Alföld városait, hogy személyesen lépjen fel a kormánypárt, valamint a Dunántúlon és a Felvidéken a nyilasok támadásai ellen, és pártja programja mellé sorakoztassa fel a parasztságot. Eckhardt és a többi pártvezető monológja eléggé ellentmondásos volt. A pártvezető mindenütt arról beszélt, hogy a szegedi gondolat jegyében harcol a liberalizmus ellen, és egyetért a zsidótörvényekkel, pártja mindkettőt megszavazta. Hangsúlyozta azt is, hogy pártja mind a külpolitika, mind a honvédelem kérdésében azonosul a kormánnyal. Eckhardt, túl azon, hogy meggyőződéses antiszemita volt, abban bízott, hogy a szegedi gondolat emlegetésével és a zsidózással kivédheti a kormánynak, és főleg a nyilasoknak azt a vádját, hogy „zsidóbérenc". Ez ütött súlyosan vissza a választásokon, és a remélt célt, az ellenfelek támadásait sem mérsékelte.

A „keresztény és nemzeti népi politika" magában foglalta a földreformot, s a parasztot, a polgár és a munkás egymásra találásának igényét is jelezte. Hárommillió hold felosztását ígérte 10-15 év alatt, s így képzelte el az országot, hogy majd közép-, törpe- és kisbirtokokból fog állni. A föld jelenti a nyugalmat, biztos alapot ad a belső felforgatás és a külső fenyegetés elleni fellépésre, mert akinek földje van, van mit elvesztenie, és van mit megvédelmeznie. Darányit és Imrédyt hibáztatta azért, hogy Gömbös szociálpolitikai elképzelései nem váltak valóra. Bár Tildy, Nagy Ferenc és mások józanabb hangot ütöttek meg, a kátyúba rekedt szekeret ők sem tudták kihúzni.

[21] *Népszava,* 1939. május 14.
[22] *Magyar Nemzet,* 1939. május 28.
[23] *Friss Újság* és *Pesti Napló,* 1939. május 16.

A legvadabb támadások mégis a szociáldemokratákat érték. A párt lapja a kampány finisében *Tombol a vihar* címmel vezércikkben leplezte le az igazi célt: a párttal együtt a szakszervezeteket is szétverni, de legalább a parlamenttől távol tartani.

A liberális kisgazda baloldali ellenzék kiszorítása, a rá gyakorolt nyomás a kampány végére túl jól sikerült. Erről maga Teleki is meggyőződhetett. Így azután a miniszterelnöki kampány zárónapján, május 20-án a kormányfő arról beszélt, hogy az „ellenzéki értékekre" a parlamentben szükség van, mert ellenzéki „okos emberek érvelése" révén a „saját gondolat is javul, finomul... növeli a tekintélytiszteletet, az értékek megbecsülését".[24]

A rövid, kéthetes választási kampányban több tízezer választási gyűlést tartottak. A május 22. és 28. közötti kampánycsendet egyedül a kormánypárt tudta kihasználni az adminisztráció segítségével. (Emiatt számos tiltakozásra is sor került.) S 1939. május 28–29-én, pünkösdvasárnap és -hétfőn bekövetkezett a „sötétbe ugrás", ahogy Pethő Sándor fogalmazott.

A választási eredmények

Az 1939 pünkösd ünnepén megtartott választás kétnapos volt a lajstromosan szavazó városokban, a fővárosban és környékén, továbbá a hét törvényhatósági jogú városban. Május 28-án szavaztak Békés, Borsod, Csanád, Fejér, Hajdú, Pest, Somogy, Sopron, Szatmár és Zala megyében; a többiben pedig május 29-én. A szavazólapok színe a lajstromos kerületekben szürkésfehér, hasonló a boríték is, az egyéni kerületekben pedig világoskék. A szavazólap csak akkor volt érvényes, ha előtte a szavazatszedő bizottság elnöke azt kézjegyével jegyezte.

Számításaim szerint az 1939-es választásban mintegy két és fél millió állampolgár vett részt, és körülbelül 3,8-4 millió szavazatot adott le. Ebből a 135 egyéni választókerületben mintegy 1 650 000-en szavaztak. Itt meg kell jegyezni, hogy 10 egyéni választókerületben (Pécsvárad, Csongrád, Szentes, Vál, Székesfehérvár, Hajdúszoboszló, Kaposvár, Csorna, Tapolca–Balatonfüred és Törökszentmiklós) nem volt ellenjelölt. E 10 helységben ezért mintegy 130 000–150 000 szavazattal kevesebbet adtak le.

A lajstromos kerületek közül 11 olyan volt, ahol egyénileg induló jelöltet nem választottak, tehát csak egyszer szavaztak. Ilyenek voltak: a főváros három – Buda, Észak, Dél – választókerülete, Pest környéke, továbbá a hét törvényhatósági jogú város. E lajstromos kerületekben több mint 550 000 szavazatot adtak le.

[24] *Pesti Hírlap,* 1939. május 21.

A vármegyei listás kerületekben mintegy 600 000-ren voksoltak. Itt is volt két megye: Fejér és Csongrád, ahol ugyancsak ellenjelölt nélkül győzött a kormánypárti lajstrom. A kormánypárt így 14 mandátumot szerzett 100%-os sikerrel, azaz ellenjelölt nélkül, a közigazgatási adminisztráció „támogató" közreműködésével. E képviselők néhány kivételtől eltekintve kormánytagok voltak. Megjegyezzük, hogy míg az előző választásokon 50 körül volt az ilyen sikeres jelöltek száma, ez most éppen a titkosság eredményeként jelentősen visszaesett. Ha a két megyében – Fejér és Csongrád – is szavaztak volna, ez mintegy 70 000-rel növelte volna a lajstromos voksok számát.

Fontos tehát ismételten hangsúlyozni, hogy a vármegyei listára, illetve egyéni jelöltre szavazók majdnem ugyanazok voltak, tehát kétszer szavaztak. Mivel ilyen esetben két szavazatról, de egy választópolgárról van szó, ezért vélem úgy, hogy a tényleges szavazók száma mintegy 1 600 000-rel kevesebb volt, mint a szavazatok száma. Ténylegesen tehát mintegy két és fél millió állampolgár vett részt a választáson. A megjelenést 90%-ra becsülték. Tehát kb. negyedmillióan nem éltek választójogukkal. Ha pedig az 1935-ben választásra jogosultak számát nézzük, ami 3 millióra tehető, akkor megvan – hozzávetőlegesen – az a negyedmillió „kiközösített", akit kisebb részben a választójogi törvény, nagyobb részben pedig a második zsidótörvény ütött el állampolgári jogától.

Érdekes adatokat kapunk, ha – hozzávetőlegesen – összehasonlítjuk, hol, hány szavazatra volt szükség egy képviselő megválasztásához. Ha az egyéni jelölteket nézzük, akiket elsősorban vidéken választottak meg, akkor a 125 mandátumhoz (figyelmen kívül hagytuk azt a 10 mandátumot, ahol nem voksoltak, továbbá a pótválasztást), 1 650 000 szavazatot véve alapul, egy mandátumra mintegy 13 000 voks esett. A vármegyei lajstromosnál pedig 1 mandátumhoz 22 000 szavazat kellett. Vármegyei lajstromon 76 képviselőt választottak meg, ebből négy ellenjelölt nélkül kapott zöld utat. Ha azonban az egyéni és a vármegyei listát összevonjuk, hiszen szavazóik azonosak voltak, akkor két mandátumhoz 35 000 szavazat kellett.

Lényegesen kedvezőbb a helyzet a hét törvényhatósági jogú városnál, ahol 16 képviselőt küldtek a parlamentbe. Ehhez itt elegendő volt átlagosan 9300 voks. A főváros és környéke 33 képviselőt küldött a Házba, s ehhez 13 és fél ezer szavazat kellett, tehát 4000-rel több, mint a törvényhatósági jogú városokban, és körülbelül annyi, mint az egyéni választókerületekben. Ha azonban ebből kiemeljük Pest környékét, a legnagyobb munkástelepüléseket, akkor itt 162 000 szavazóra csak hat mandátum jut, azaz egy képviselőt 27 000 szavazó juttatott a parlamentbe. A Szatmár megyei Csenger választókörzetében 2842 szavazat elég volt egy kormánypárti mandátumhoz, Győrben a szociáldemokraták 4810 szavazattal ugyancsak mandátum birtokosai lettek, míg Pest környéken Peyer Károly mandátumához több mint 26 000 voksra volt szükség. (Lásd a táblázatot a 183. oldalon.)

A mandátumot szerzett pártokra leadott összes szavazat: 3 605 835. Ebben nincs benne az a 14 mandátum (10 egyéni, 4 lajstromos), ahol ellenjelölt hiányában nem volt szavazás.

A várakozásoknak megfelelően, sőt Teleki reményeit túlszárnyalva nyerte meg a választásokat a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja. A június első napjaiban megtartott nyolc pótválasztáson is hétben győzött (egy helyen a nyilasok), így a 260 mandátumból

Az 1939-es képviselő-választások adatai

	MÉP	EKP	FKCP	SZDP	PSZP	SZÉLSŐJOBB					NAP	pártonkívüli
						nyilasok	NF	EMNSZP	KNSZP	fajvédők		
Egyéni választókerületek												
szavazatok száma (N)	619 983	7 585	248 657	28 770		247 670	35 900	12 773	15 291	14 716	7 544	27 567
aránya (%)	48,95	0,60	19,63	2,27		19,56	2,83	1,01	1,21	1,16	0,60	2,18
Listás választókerületek												
megyék	933 337	26 342	256 794	12 424		366 898	19 483	32 919	62 920	47 250		32 959
törvényhatósági városok	89 226		19 477	22 253	2 759	11 696	2 898					
főváros és környéke	137 756	10 596		60 279	54 892	127 974	17 211					
Összes listás szavazat												
száma (N)	1 160 319	36 938	276 271	94 956	57 651	506 568	39 592	32 919	62 920	47 250		32 959
aránya (%)	49,41	1,57	11,76	4,04	2,45	21,57	1,69	1,40	2,68	2,01		1,40
Mandátumok												
száma (N)	187	3	14	5	5	29	3	4	3	4	1	2
aránya (%)	71,92	1,15	5,38	1,92	1,92	11,15	1,15	1,54	1,15	1,54	0,38	0,77

187-et mondhatott magáénak. Ez az összes mandátum 72%-a, azaz a parlamentben több mint kétharmados biztos és kényelmes többséggel rendelkezett. Az már a választójogi törvény és főleg a választókerületek beosztásának eredménye, hogy ezt 49,3%-os szavazati aránnyal érte el. Mintegy 110 egyéni, 44 megyei, 12 törvényhatósági és 13 főváros és környéki választókerületben (Buda 5, Észak 2, Dél 5 és Pest-környék 2) szerzett mandátumot. A MÉP színeiben induló körülbelül 20 nem hivatalos jelöltből csupán egy jutott képviselethez. Talán meglepő az is, hogy a 187 mandátumból csupán 50-en győztek egyéni választókerületben. Ez pedig a 72%-os országos sikerhez képest csupán 37%-ot jelent. Tehát a személyes megmérettetésnél a MÉP még a voksok 50%-át sem tudta produkálni. Ha pedig itt abszolút többségre lett volna szükség, mint korábban, akkor 20 mandátum elúszott volna!

Ez a kormánypárt – győzelme ellenére is – alapvetően más összetételű, mint amilyen a feloszlatott parlamentben volt, vagy amilyet Teleki szeretett volna. Teljesen eltűntek Bethlennek és táborának a hívei, még a Gömbös-féle parlament mérsékelt honatyái is. Eltűnt belőle a finánctőke személyes képviselete, de eltűntek a nagybirtokosok is. Az 1935-ös kormánypárti képviselők közül mintegy 141 maradt ki. (Az előző parlamentben 170 kormánypárti képviselő volt.)

Jelentősen megnőtt viszont a középbirtokosok száma (58), nőtt a közhivatalnokok aránya, s általában az értelmiségi pályákon foglalkoztatottaké. Utóbbiak elsősorban Imrédyt erősítették. A pártban mintegy 100 képviselő alkotta a jobb- és szélsőjobboldalt, és csupán a fennmaradók tartoztak Teleki táborához. Bethlen István a választásokról adott értékelésében Teleki súlyos hibájaként rója fel, hogy belement a választásokba azelőtt, hogy egy szilárd polgári többséget akár pártjában, akár azon kívül összekovácsolt volna. „Súlyos politikai hibát követett el – írja –, amelynek gyümölcsei most érlelődnek meg, mert az új többségi pártban... megszaporodtak azok az elemek, amelyek a jobboldali radikálisokkal állandó flörtviszonyban vannak, és kétségtelen az is, hogy az új pártnak a szellemi nívója is az előző parlamentének lényegesen alatta marad."[25] Különösen nehezményezte, hogy 22 volt minisztert és államtitkárt buktattak ki, közülük csak három maradt meg mutatóban. A „közéleti értékek siralmas irtására került sor" – írta.

A kormánypárt nagyarányú győzelme a tőle balra álló pártok súlyos veresége is volt egyben. A keresztény párt, amely a választás előtt atomjaira esett szét, csak három mandátumot szerzett. Két párt, amely közvetlenül a választás előtt alakult és elindult a megmérettetésen, nem jutott mandátumhoz. Egyik a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt, amelyhez korábban 30 képviselő tartozott és Kornis Gyula vezette, a másik pedig a Nemzeti Reformpárt–Magyar Munkafront, és ebben is mintegy 30 volt képviselő vett részt. A választási kudarc után mindkét párt megszűnt.

A Rassay-féle Szabadságpárt megőrizte az 1935-ös választási eredményét. A főváros három választókerületében szerzett öt mandátumot (Buda 1, Észak 3, Dél 1). Szegeden 1935-ben volt képviselete, ezt most elvesztette, de pótolta a fővárosban. A zsidó választókért folytatott küzdelme meghozta gyümölcsét. A főváros főleg zsidó nagypolgársága rá szavazott.

[25] *Pesti Napló,* 1939. június 8.

A választás legnagyobb vesztese a Független Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt lett. Ahogy a *Magyar Nemzet* fogalmazott, az ellenzék, mindenekelőtt a Kisgazdapárt „kiterítve fekszik". Az 1935-ös 26 mandátumból most csak 11-et szerzett meg: elúszott 15 mandátum. Pedig, mint jeleztük, a párt végül is 89 egyéni kerületben és 25 lajstromon indított jelölteket. Több mint félmillió voksot, 14,5%-ot kapott, mandátumot pedig csak 14-et. Ha a kormánypárt szavazatát és az egy mandátumhoz szükséges voksok számát a Kisgazdapártra is kivetítjük, akkor 55 mandátum járt volna neki. Ha ezt a nyilasokra alkalmaznánk, akkor is legalább 20 képviselő illette volna meg a pártot. Az volt a hiba, hogy a párt túlságosan elaprózta erejét, és ez egyéni kerületben csupán egyetlen helyen (Békésben, ahol Tildy Zoltánt választották meg) volt elég a győzelemhez. Eckhardt Tibort, aki a Tisza–Maros választókerületben indult, csupán 54 szavazat ütötte el a mandátumtól. A kisgazdák sokáig vallották, hogy a MÉP javára csalás történt, végül mégsem peticionáltak. A kisgazdák legfőbb ellenfele mind az egyéni, mind a lajstromos kerületekben a kormánypárt volt a maga hatalmas állami adminisztrációjával: 42 egyéni, kilenc megyei és egy törvényhatósági kerületben, a Kisgazdapárt fellegváraiban, jórészt a Tiszántúlon csak e két párt vívott küzdelmeket, összesen 66 mandátumért. A MÉP „kiütéses" győzelmet aratott. A lajstromon 26 mandátumot szerzett, míg a kisgazdák nyolcat, egyéniben pedig a MÉP 31-et, míg utóbbi csupán egyet. A másik ellenfél a nyilasok: 31 egyéni választókerületben a MÉP, a kisgazdák és a nyilasok indultak, e helyeken egyetlen kisgazda sem jutott mandátumhoz, 10 lajstromon egy mandátumot kapott. A kisgazdák a 11 mandátum többségét ott szerezték, ahol a nyilaspártok nem indítottak jelöltet. A Kisgazdapárt vereségének másik fontos oka volt, hogy választási programja szinte azonos volt a kormánypártéval.

A Szociáldemokrata Párt a baloldal harmadik nagy vesztese. Az 1935-ös 14 mandátum helyett most csak ötöt szerzett, bár ugyanannyi szavazatot kapott, mint 1935-ben. Legnagyobb veszteség, hogy a vidéki városokban – Pécs, Szeged, Hódmezővásárhely, Debrecen, Miskolc – nem kapott mandátumot, csupán Győrben. A SZDP maga is elismerte a vereségét. „A pünkösdi választási eredmények lesújtóak, mert kétségtelen, hogy a párthoz és a mi eszméinkhez hűséges törzsgárdán kívüli munkásszavazók is beletörődtek és elhulltak – olvasható a *Népszava* 1939. május 31-i számában. – Vannak választókerületek és ezekben körzetek, ahol nem lett volna szabad ilyen eredményre jutni, ha ezt a gyenge ellenállású és demagógiának áldozatul esett, politikailag még egészen öntudatlan munkásrétegek nem idézik elő."

A választások igazi győztesei meglepetésszerűen a nyilaspártok voltak. „Ez a kép sok tekintetben ijesztő, és baljóslatú mivoltában felülmúlja még azokat a rossz sejtelmeket is – írja Bethlen –, amelyeket a Ház feloszlatása előtt politikai barátaimmal együtt tápláltunk, és amelyektől féltünk."

A szélsőjobboldali pártok – a nyilasok, a nemzetiszocialisták, a frontisták, a fajvédők és a pártonkívüliek –, felhasználva a számukra kedvező nemzetközi helyzetet, a német fasiszták sikereit és féktelen szociáldemagógiáját, mindenekelőtt földosztó terveiket, biztosra vették a választási győzelmüket. Eredményeik, sikerük fontos előfeltétele

volt, hogy koncentrálták erejüket, csak ott indítottak általában helyileg is ismert és elfogadott személyeket, ahol a győzelemre remény volt. Jelöltet 64 egyéni, 14 megyei, két törvényhatósági listán (Hódmezővásárhely, Szeged), valamint a főváros és környéke mindegyik választókerületében indítottak. (Megjegyezzük, Győrben és Debrecenben is indulni akartak, de ajánlásaikat nem találták rendben, így elutasították őket.) A fővárosban és környékén legfőbb riválisaik a szociáldemokraták és a MÉP volt, míg az egyéni és listás választókerületekben a kormánypárt. Ahol a Kisgazdapárt is indult vetélytársként, ott egymást „ütötték" ki a kormánypárt javára. Ahol csak a kormánypárt és a nyilasok indultak, ott 52:17 az arány a MÉP javára.

A nyilas szellemiségű pártok együttesen 1 074 415 szavazatot (30%) és 49 mandátumot (19%) szereztek. Tehát átlagban egy mandátumra 21 926 szavazat esett, míg a kormánypártnál csupán 9520, a kisgazdáknál pedig 37 497. A nyilaspártok a legnagyobb meglepetést a fővárosban és környékén okozták. A budai, polgárok lakta választókerületben – kiszorítva a szociáldemokratákat – a Nemzeti Front és a nyilaskeresztesek együtt 28 600 szavazatot kaptak, utóbbiak három mandátumhoz jutottak. Az északi kerületben 18 458 szavazattal, megelőzve a szociáldemokratákat, két mandátumot szereztek, a déli választókerületben, a MÉP-hez hasonlóan 37 000 vokssal, négy képviseletet kaptak (az SZDP egyet, pedig régebben itt volt az egyik fellegváruk). A legnagyobb meglepetést azonban Pest-környék okozta, ahol a nyilasok első helyre tornázták fel magukat; 65 000 szavazattal három mandátumot kaptak (MÉP 2, SZDP 1). Ez a részben munkások, főleg vidékről származók és németek lakta kerület tehát jórészt a nyilasokra szavazott. Kispest, Erzsébet, Lőrinc, Rákospalota, Újpest, Csepel, Pestújhely községekben a MÉP 23 814 (33%), a szociáldemokraták 17 525 (24%), míg a nyilasok 30 507 (43%) szavazatot kaptak. Pest megye ugyancsak erősen szélsőjobboldaliaktól „fertőzött" terület volt. Pest vármegyében egyéni kerületben a nyilasok győztek: Abonyban, Aszódon, Cegléden, Kalocsán, Monoron, Nagykátán, a Pilis-hegyvidéken. A megyei listán 12 mandátumból kettőt a nyilaskeresztesek, hármat a fajvédők kaptak.

A nyilasok Dunántúlon (Somogy és Tolna kivételével) mindenütt indultak egyéni megmérettetésre. Öt mandátum az eredmény, de a legtöbb helyen szavazótáboruk – számszerűen is – ott lohol a MÉP nyomában. A megyei lajstromon pedig nyolc képviselőjük lett. Olyan megyében, mint Zala (amelyet egyébként a nyilasok őshazájának tekintettek) egyéniben két és lajstromosban is két mandátumot szereztek. Itt érdemes a MÉP és a nyilasok szavazatát összehasonlítani: előbbi egyéniben 24 910, megyein 49 625-öt kapott. (Tapolcán a MÉP-nek nem volt ellenjelöltje.) A nyilasok egyéniben 36 848, míg lajstromon 47 629-et. A MÉP lényegesen kevesebb szavazattal 5 (plusz 1) mandátumhoz jutott. A Tiszántúlon Bihar, Csongrád, Hajdú, Szatmár megyében nem indítottak jelöltet sem egyéniben, sem listán. Szeged meglepetéssel szolgált, mert a listán nyilas képviselő is győzött. A többi megyében, bár indultak egyéniben, csak Nyíregyházán kaptak egy, lajstromon pedig Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs megyében nyertek két-két mandátumot.

Érdemes néhány vidéki bányász-, illetve munkáscentrumot is szemügyre venni. Így például a Tatai-medencében lajstromon 45, míg egyéniben 39%-ot értek el: Felsőgallán, Bánhidán, Nyergesújfalun, Oroszlányban legmagasabb szavazataránnyal.

Sopronban, ahova Brennbergbánya is tartozott, 34%-kal rendelkeztek. Salgótarjánban a MÉP 48%-ával szemben 31-et mondhattak magukénak. A nyilasok előretörésének talán egy másik érdekessége, és a földreformot ígérő szociális demagógiájuk eredménye, hogy a nagybirtokos Dunántúlon főleg a nagy latifundiumok hazájában, valamint a katolikus egyház által „ellenőrzött" területeken nőtt a befolyásuk. Talán meglepő, de ez a valóság, hogy a három érseki székhely közül Kalocsán győztek a nyilasok 42%-kal, Esztergomban 33%-ot, Egerben pedig 36%-ot kaptak. A püspöki székhelyek közül Veszprémben 41%-ot kapott a nyilaspárt. Pécsett Imrédy Béla „jött be", Szegeden Hubai Kálmán jutott képviselőséghez. Vácott ugyan nem lett mandátum, de a MÉP mellett (6300) alig maradt el a nyilas jelölt (4800); Szombathelyen és Győrött ugyan nem indult nyilas egyéniben, de a listán itt is bejutottak. Székesfehérváron pedig azért nincs nyilas, mert az úgyis szélsőjobboldali beállítottságú Hóman Bálinttal szemben nem „rúghattak labdába". Viszont Zircen nyilas képviselőt választottak, Pannonhalmán pedig a kormánypárt mögött ott találjuk a nyilasokat. Serédi hercegprímás intő szava, hogy a választók olyan pártokat juttassanak be a parlamentbe, amelyek biztosítják, hogy az országot „kívülről nem érhetik meglepetésszerű veszedelmek", úgy tűnik, pusztába kiáltott szó maradt.

Listákon a nyilasok 30%-nál többet kaptak: a fővárosban (30), Bács-Bodrog (30), Győr-Moson (47) Heves (36), Komárom-Esztergom (34), Nógrád megyében (41), Pest-közép (52) és -észak területén (43), Sopron (38), Szabolcs (40), Vas (37) Veszprém (40), Zala (44) megyében.

A nyilasok előretörése nemcsak a baloldalon, hanem a konzervatív erők táborában is megdöbbentő volt. A szélsőjobboldal viszont győzelmet ünnepelt.

A választások utóélete

A pártok, az országos napilapok heteken keresztül vizsgálták, hogy vajon mi a magyarázata annak, hogy a nyilasok és a MÉP szélsőséges erői ilyen sikereket értek el. A *Magyar Nemzet* több elemző cikkében úgy vélte, győzelmük egyik oka, hogy szociális demagógiával egyes helyeken széles tömegbázist teremtettek maguknak, és a választásokon ide koncentráltak. Dunántúlon a nagyszámú német lakosság, a nagy nyugati szomszéd példája, az egészségtelen földbirtokviszonyok, a földéhség, a kisparaszti fejlődés bénultsága magyarázza a sikert. Városokban a zsidóság erős térfoglalása, és főleg a „mindig elégedetlen köztisztviselők és kispolgári rétegek" magatartása adhat magyarázatot.[26]

Bethlen István – már említett cikkében, amelyet az összes országos napilap teljesen vagy bő kivonatokban átvett – megyéről megyére vizsgálja az eredményeket. Mondanivalójából szinte süt a kétségbeesés. A történtekért elsősorban a titkos választójogot hi-

[26] *Magyar Nemzet*, 1939. június 4., 6.

báztatja, teljesen megfeledkezve arról, hogy több mint egy évtizedes kormányzása mennyire volt előkészítője a történteknek. A titkosság „új atmoszférája... nem maradhatott mélyreható hatás nélkül a többségi pártra sem" – írta. – A baj csak az, hogy „új összetételében csökkent az állandó ereje" a szélsőséges radikalizmussal szemben.

A nyilasok sikerének fő okát abban látja, hogy a kampányban a MÉP- és a nyilaspropaganda között alig volt különbség a demagóg frázisokban. Ha a demagógiától megrettent kormányok azt hiszik – hangsúlyozza Bethlen –, hogy ezután „simogatással kivédhetik a szelet a forradalom vitorláiból, hogy elnézéssel, koncessziókkal a nyugalmat megvásárolhatják, tévednek. Ezzel csak olajat öntenek a tűzre, és a lejtőn megindult kő feltartóztathatatlanul gurul tovább."

A német *Frankfurter Zeitung* a választásról tudósítva ugyancsak azt húzza alá, hogy Teleki a kampány során igyekezett kifogni a szelet a szélsőséges radikálisok vitorláiból. Ezért sem adott a választás előtt kimerítő programot, mert akkor színt kellett volna vallania.[27]

Bethlen kifogásolta a parlamentben végzett túlzott vérátömlesztést is. „Az új Ház többsége nagyrészt ismeretlen új emberekből áll", ami önmagában is igen nagy veszély, főleg ilyen válságos időkben. Évek kellenek, amíg „művelt és fegyelmezett lelkű ember" is a „parlamenti élet légkörébe magát beleélni képes". Addig nem egyéb, „mint bégető bárány a parlament pusztájában, amely anyját keresi, és amelyet ide-oda terelgethetnek".

Még két dolgot érdemes kiemelni Bethlen igen tanulságos érveléséből. Az egyik a német fasizmus és a nyilasmozgalom közötti különbségtétel. A német fasizmus történelmi jogosultságát elismeri, míg a nyilasokét nem. A nyilasok „nemcsak politikai ellenfél, hanem komoly forradalmi irányzat. A náci Hitler-párt forradalmi párt, amint erre büszkén hivatkozik is." Németországban Hitler „forradalmat csinált", amelynek értelme és szükségessége is volt. „Letörte egyfelől a fellángoló bolsevizmust, másfelől a nemzetköziség járszalagján tehetetlenül vergődő német demokráciát és parlamentarizmust, és megteremtette az új, nacionalista Németországot." Van-e „hasonló értelme vagy jogcíme a forradalomnak nálunk?" – teszi fel a kérdést. Szerinte nincs: „a bolsevizmust régen letörtük." Hiszi-e valaki ebben az országban, hogy „Szálasi Ferenc... nagyobb nacionalista, mint Horthy vagy Teleki, vagy mindazok, akik 1919 óta a kormány élén állnak?"[28]

Bethlen is, mint minden jelentős politikus, újból és újból visszatért arra, hogy kik az első számú felelősök a szélsőjobb hallatlan előretöréséért. Kik állnak mögöttük, kiké a meghatározó szerep? Íme a válasz: Ma is, mint 1918-ban, „könnyelműen és felelőtlenül játszik a tűzzel a magyar intelligenciának tekintélyes része, nem látja, nem tudja és nem akarja meglátni, hogy milyen hazárdjátékba fogott, és mindennek csak akkor fog tudatára ébredni, amikor sajnos megint késő lesz, és újból egy tönkrement ország siratja majd könnyelműségét."[29]

[27] *Magyar Nemzet*, 1939. június 7.
[28] *Pesti Napló*, 1939. június 8.
[29] *Pesti Hírlap*, 1939. június 10.

Gratz Gusztáv, az egykori külügyminiszter ugyancsak arra figyelmeztetett, hogy felelőtlen elemek „olyan útra akarják vinni az országot, amelyből azután néhány év múlva keserű csalódással kellene felébrednünk".[30]

A választások után közvetlenül, de azóta is sokszor és sokan választ szerettek volna kapni arra a kérdésre: kikből is került ki a szélsőjobboldaliak több mint egymillió szavazata és mintegy 600 000 választópolgára? Hogyan, mi módon tudták őket maguk mellé állítani a nyilasok? Azok a vádak, amelyek csak „az alsó osztályokat", a munkásságot, szegényparasztságot próbálták felelőssé tenni, mint láttuk, már Bethlen érvelésén megtörtek. Tudományos elemzések is azt bizonyítják, hogy a nyilasmozgalom nem kimondottan az alsó vagy a középosztályok mozgalma, hanem e kettő „jellegzetes keveréke". S minek köszönhető látványos sikerük? Íme a tudományos érvelés: „A nyilaskeresztes pártok nemzeti jelszavakat és tradicionális értékeket hirdető ideológiája valójában nagyon vonzó volt az alsó- és középosztály szemében, amely sokat szenvedett jövedelme bizonytalansága, a válság után különösen élesen jelentkező gazdasági nehézségek miatt. Így a nyilasok erős szociáldemagógiája, s a szociális kérdéseknek az antiszemitizmussal való összekapcsolása is fogékony talajra találhatott. A nyilaspárt vezető rétegét a közép- és alsó középosztálybeli elemek alkották, de éppen azért, mert a nyilasok minden eddigit felülmúló radikális szociáldemagógiával léptek fel, a párt támogatásában a munkásosztály öntudattalan, zömmel frissen vidékről felkerülő rétege állandó létbizonytalansága miatt nemegyszer a lumpenproletariátusba süllyedő kategóriának majdnem azonos szerepe lehetett."[31] Falun, vidéki városokban pedig az említett középosztály mellett a sanyarú sorsú szegény- és kisbirtokos parasztság volt a nyilasok támasza. Megemlítendő még, hogy szociáldemagógia a kormánypárt szélsőségeseit is jellemezte, de korántsem olyan aktivitással és agresszív módon, mint a nyilasok propagandáját.

A kormányt, bár megnyugtatta pártja biztos kétharmados eredménye, a választások után mégiscsak nyugtalanította a szélsőjobboldal előretörése. Teleki már a választások másnapján elhatárolta magát a nyilasoktól. „Európa sok népéhez képest kisszámú nemzetünk ereje a magunk nemzeti sajátosságainak fenntartásában és féltékeny védelmében, idegen eszmeáramlatok meggondolatlan átvételétől óvakodó jog- és alkotmányfolytonosságában van."[32] Majd egy nappal később Szegeden, mandátuma átvételekor arról szólt, hogy nem változtat eddigi meggyőződésén, politikáján a választások tükrében sem. „Nincs szükségünk a főirányok kitalálására, mert megvan a magunk magyar útja, megvan a magunk alkotmánya."[33] Csáky külügyminiszter arra figyelmeztetett: ne higgye senki, hogy a németek igényt tartanak a magukat sikeresnek értékelő pártok kegyeire. Csak az országnak és maguknak ártanak vele.

[30] *Pesti Napló*, 1939. június 13.
[31] Ránki György: Az 1939-es budapesti választások. *Történelmi Szemle*, 1976. 4. sz.
[32] *Pesti Hírlap*, 1939. június 2.
[33] Uo. 1939. június 3.

A választások eredményeiről talán legrészletesebben Keresztes-Fischer Ferenc nyilatkozott Kaposvárott, ugyancsak mandátuma átvételekor. Mindenekelőtt leszögezte: „A kormány nagy és átütő győzelmet aratott, és ez a győzelem bizonysága annak, hogy az a program, amelyet hirdettünk és megvalósítani akarunk, a választóközönség lelkéből fakad." Kitért a negatívumokra is. „Olyan véleményeket is hallottam – mondotta a rend első őre –, amelyek szerint az országban bizonyos megdöbbenést keltett, hogy a kormánypárt mellett a szélsőjobboldali pártok törtek előre. Mit jelent ez? – tette fel a kérdést. – Ez egyoldalú értékelés, mert figyelmen kívül hagyja a liberálisok és a baloldal vereségét. Hisz az eredmény azt is jelenti, hogy a baloldali radikalizmus Magyarországon megsemmisült. Ez a pozitívum, amelyet elkönyvelhetünk. De vannak negatív eredmények is. Az egyik, hogy a baloldali radikalizmus átcsúszott a jobboldalra. A baloldal és a jobboldal között a szélsőség tekintetében nincs ellentét... A másik negatívum... a szélsőjobboldal egy része idegenből importált eszmékkel, jelszavakkal és metódusokkal akarja megoldani az ország problémáit. Itt még egyszer fel akarom emelni tiltakozó szavaimat – mondotta a belügyminiszter –, mert az ország léte, jövője és függetlensége függ attól, hogy a mi dolgainkat magyar módszerekkel, magyar utakon oldjuk meg."[34]

A parlament első ülése, eléggé viharos napok után, 1939. június 12-én nyílt meg. Stílusosan, s talán e parlament jövőjét is előlegezve, a Házat megnyitó korelnök, a nyilas Magyary-Kossa István, fasiszta karlendítéssel üdvözölte a meglepett honatyákat. A 260 képviselő mellé még a visszacsatolt területekről – Felvidékről és Kárpátaljáról – 38 képviselőt hívott be a kormány, így összesen 298 honatya láthatott munkához.

A Ház összetétele (csak 288 képviselőnek vannak meg az adatai) a következőképpen alakult: 59 (500 holdasnál nagyobb) földbirtokos, azaz 21%; kisbirtokos, gazdálkodó, földmíves 22, azaz 8%. Jórészt tehát a földből „élt" a képviselők majdnem egyharmada. Nagytőkés nem volt, csupán három vállalati vezérigazgató. Tisztviselő (volt állami, bank, önkormányzat, magán) 62, azaz 22%, egyetemi magántanár 20, középiskolai tanár 8, együttesen 10%; ügyvéd 40, azaz 14%; orvos, gyógyszerész 13 (5%), mérnök 8 (3%), újságíró 15 (5,5%), pap 20 (7%), ebből római katolikus 12, görög katolikus kettő, református öt és evangélikus egy.

Vallási megoszlás (295 honatya adata): 174 római katolikus (59%), 10 görög katolikus (3,4%), görögkeleti egy (0,3%), református 81 (27,5%), evangélikus 27 (9%), unitárius egy (0,3%) és izraelita egy (0,3%).[35]

Már a választások után hamar kiderült, hogy a Magyar Élet Pártja, azaz a kormánypárt nem egységes, Teleki és Imrédy között a rivalizálás tovább folyt. Utóbbi a párton belül külön frakció megalakításán fáradozott, és ehhez a szélsőjobb bizonyos erőit is

[34] *Pesti Hírlap*, 1939. július 1.

[35] Csak a választott 260 képviselő iskolai végzettsége: egyetem 159 (61%), gazdasági akadémia 28 (11%), gimnázium 20 (7,7%), kereskedelmi 24 (9,2%), polgári iskola 9 (3,5%). Csak elemi iskolai végzettsége 16-nak (6%) volt. Legalacsonyabb iskolai végzettsége a kisgazda Nagy Ferencnek és a szociáldemokrata Szeder Ferencnek volt. Tehát az 1939-es parlament a honatyák iskolai végzettségét tekintve kvalifikáltabb volt, mint az előző. Életkorukat tekintve 247 született még a 19. században, 1864 és 1900 között (83%), és 51 a századforduló után (17%).

szerette volna megnyerni. A második világháború kitörése átmenetileg mérsékelte a volt kormányfőt, de 1940-ben megérlelődött benne a pártalakítás és egy új párt létrehozásának elképzelése. 1940 őszén 19 képviselő, Imrédy Bélával az élen, kilépett a MÉP-ből, és megalakította a Magyar Megújulás Pártját. Ezt Imrédy 1940. október 21-én jelentette be a parlamentben. Többször történt kísérlet arra, hogy Imrédyék és a nyilaspártok valamiféle egységet vagy pártszövetséget hozzanak létre, rivalizálásuk azonban ezt mindig megakadályozta.

A történtek Teleki pozícióit nem gyengítették, mert Észak-Erdély visszacsatolása után – a korábbiakhoz hasonlóan – a behívott 51 képviselő nagy többsége kormánypárti volt. 1940. december 14-én létrehozták az Erdélyi Pártot, Ember Géza elnökletével és gróf Teleki Béla főtitkárságával. 1941 végén a még áprilisban visszakerült déli területekről 26 képviselő került a Házba. Így 1941 végétől a parlamenti képviselők száma 375 lett, azaz a visszakerült területeket 115 honatya képviselte.

Az ország legdrámaibb időszakában a parlament csak követte az eseményeket. Döntésén egyetlen alkalommal sem múlott az ország sorsa. A hadüzeneteket mindig utólag vette tudomásul és hagyta jóvá. Úgyszintén az ország megszállását vagy éppen az 1944. október 15-e után történteket.

A létszámban megnövelt parlament – a belső civódásokat, összetűzéseket most figyelmen kívül hagyva – mindvégig engedelmes eszköze volt a mindenkori kormánynak. Talán egyszer, 1943. május elején került a Kállay-kormány olyan helyzetbe, hogy nem kapott bizalmat a parlamenttől. Horthy, tanulva az 1938 őszén történtekből, hónapokra elnapolta a Ház ülését.

Az ország német megszállása után a kormány feloszlatta a baloldali pártokat: az SZDP-t, az FKGP-t, valamint a Szabadságpártot és a keresztény pártot. Képviselőik, illetve a kormánypárt náciellenes honatyái közül csaknem 50 embert letartóztattak.

1944 szeptemberében, Horthyék kiugrási előkészületeinek idején, a parlament egyharmadából megalakult a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, amely változatlanul a németek melletti kiállásért szállt síkra. Szálasi hatalomra kerülése után a parlamentnek ez a része, kibővülve még néhány tucat képviselővel, a nyilaskormány eszköze lett. A budapesti ostromgyűrű bezárulása előtt Sopronba tette át székhelyét. A front közeledtével innen is továbbmenekültek a honatyák, támogatóikhoz, Németországba. Sorsuk a nyilaskormánnyal együtt itt végleg megpecsételődött.

Összegezve: a titkosan megválasztott, majd létszámban megnövelt parlamentet történelmi felelősség terheli azért, hogy még csak kísérletet sem tett arra, hogy megakadályozza a nemzet végveszélybe sodrását, az ország pusztulását.

Balogh Sándor

SZABAD ÉS DEMOKRATIKUS VÁLASZTÁS – 1945

A szövetséges nagyhatalmak jaltai értekezletének nyilatkozata felszólította a tengelyhatalmak egykori csatlós országait arra, hogy az ideiglenes kormányzatok helyett a lehető legrövidebb időn belül szabad választásokkal olyan kormányokat alakítsanak, amelyek megfelelnek az illető nép akaratának.[1] Erre mintegy válaszul a minisztertanács 1945. március 18-i ülésén Vásáry István pénzügyminiszter sürgette a mielőbbi általános választásokat. Vásáry javaslatát azonban akkor még Gyöngyösi János külügyminiszter, a másik kisgazdapárti kormánytag sem támogatta.

Május elejétől viszont már a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetői – és mindenekelőtt Rákosi Mátyás – tették szóvá a választások ügyét.[2] Igaz, ők kifejezetten a budapesti törvényhatósági választásokra gondoltak. A Szociáldemokrata Párt vezetőségében megoszlottak a vélemények a választások időszerűségét illetően.[3] Erdődy János felhívta a figyelmet arra, hogy a nagyhatalmak – Bulgária és Románia mellett – valószínűleg Magyarországon is a parlamenti választások mielőbbi megtartását kívánják, és erre fel kell készülni. Miután a magyarországi harcok befejeződtek, a Kisgazdapárt vidéki szervezeteiben egyre többen sürgették a választások mielőbbi lebonyolítását.[4] Erre különösen a földosztás végrehajtásával és a rendőrség tevékenységével kapcsolatos elégedetlenségük indította őket. A párt vezetői pedig, a „sérelmek" orvoslásán túlmenően, a számukra hátrányos parlamenti erőviszonyok tisztázását kívánták.[5]

Érdekes módon a polgári politikusok egy része, köztük Miklós Béla miniszterelnök és Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés párton kívüli elnöke, félt a választások megrendezésétől, és erről a „veszélyről" igyekeztek a budapesti amerikai és brit misszió tagjait is meggyőzni. A szovjet katonai hatóságok és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

[1] Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Második, átdolgozott és bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, 1983. 604.
[2] PIL 174. f. 2/25. ő. e.
[3] PIL 283. f. 1/4. ő. e.
[4] G. Vass István: *A Szociáldemokrata Párt, a Parasztpárt, a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt tevékenysége 1944–45-ben és az 1945-ös választások Békés megyében. Békés megye 1944–1945-ben.* Békéscsaba, 1975. 292.
[5] MOL M. 265-1.

elnökének várható negatív magatartásával és tevékenységével riogatták őket, valamint az általuk különben gyengének és elszigeteltnek minősített Magyar Kommunista Párt hatalmi aspirációira hivatkoztak. Szerették volna halasztani a választásokat, s közben kieszközölni nemzetközi ellenőrzésüket a nyugati szövetségesek konkrét közreműködésével. Az amerikai és a brit politikai megbízott szemmel láthatóan hitelt adott szavaiknak, és ilyen értelemben tájékoztatta feletteseit.[6] Ezzel szemben J. F. Byrnesnek, az USA külügyminiszterének az volt a véleménye, hogy a nemzetközi ellenőrzést a magyar kormánynak kell hivatalosan kérnie.[7] Rövidesen kiderült azonban, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem készül ilyen lépésre. Ezután a nyugati szövetségesek budapesti képviselői a demokratikus választójogi törvény megalkotásától tették függővé, hogy milyen véleményt alakítanak ki a magyarországi parlamenti választásokról.

A potsdami döntések – és az azokat követő nemzetközi események – érezhetően befolyásolták a magyarországi pártok magatartását. Hiszen mindegyikük számára teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetgyűlési választások megtartása igen fontos állomás a békeszerződéshez és általa a szuverenitás visszaszerzéséhez vezető úton. Ehhez járult, hogy 1945 június–júliusától az MKP és a Kisgazdapárt mélyülő ellentétei folytán már mind nehezebben ment a koalíciós kormányzás. A gazdaság romlása, az infláció felgyorsulása, valamint a közellátási problémák várható súlyosbodása szintén arra intette a pártokat, hogy a parlamenti választásokkal ne várják meg a tél beköszöntét. Nem utolsósorban az is időszerűvé tette a választásokat, hogy a pártok már többé-kevésbé egyöntetűen kívánták az ideiglenesség megszüntetését mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalomban.

A választójogi törvény megalkotása

A pártok 1945. május végétől–június elejétől kezdtek konkrétabban foglalkozni a választójoggal. A Magyar Kommunista Párt vezetői a választójogi törvény alapelveiről a következőket mondták: készítsenek arányos választókerületi és országos listákat, a maradék szavazatokat közös megegyezéssel számítsák be, tegyék lehetővé pártközi blokk alakítását; a volt nyilasokat, imrédystákat, a fasisztának minősített egyesületek vezetőit, a csendőrség tagjait, a Vitézi Szék funkcionáriusait, a nem igazolt tisztviselőket, valamint azokat, akiktől a földigénylő bizottságok elkobozták a földet, zárják ki a választásokból.[8]

A Szociáldemokrata Pártban Kéthly Anna, Ries István és Szakasits Árpád külön-külön is körvonalazta a választójoggal kapcsolatos elképzeléseit.[9] Ries és Szakasits vélemé-

[6] *Foreign Relations of the United States.* 1945. IV. k. United States Government Printing Office, Washington, 1968. 828–829.; PIL 508. f. 1/17. ő. e.
[7] Uo. 851–852. és 854.
[8] PIL 274. f. 4/45. ő. e.
[9] PIL 283. f. 1/41. ő. e.

nye megegyezett abban, hogy az aktív választójog korhatára a nőknél is és a férfiaknál is 21 év legyen, a passzív pedig 24 év. Kéthly a 21 éves korhatárt alacsonynak tartotta, és azt javasolta, hogy mind az aktív, mind a passzív választójogot a 24. évüket betöltötteknek adják meg. A választás módját illetően mindegyikük a lajstromos választás mellett foglalt állást, de Ries kizárólag országos lajstromot javasolt. A listakapcsolás lehetőségét Szakasits elvileg minden fenntartás nélkül helyeselte, míg Kérhly csak feltételesen fogadta el, Ries pedig még említést se tett róla. Ries és Szakasits a nemzetgyűlési képviselők létszámát háromszázban kívánta megállapítani, Kéthly viszont azt javasolta, hogy a képviselők létszámát a szavazásra jogosultak számától tegyék függővé. A szociáldemokrata vezetők jelezték a választásból kizárandók körére vonatkozó véleményüket. Ries a fasisztákat kívánta kirekeszteni a választásokból. Szakasits lényegében osztotta Ries álláspontját, Kéthly pedig azt javasolta, hogy a nyilasokat, a jobboldali magatartás miatt elítélteket és a nem igazoltakat fosszák meg választójoguktól.

A kisgazdapárti vezetők, köztük Nagy Ferenc és Varga Béla, májusban még csak annyit mondtak a választójoggal kapcsolatosan, hogy az FKGP „titkos választójogot" és „titkos választást" akar, illetőleg „általános, egyenlő, közvetlen, nőkre is kiterjedő községenkénti választójogért" küzd.[10] Az átfogó, minden lényegesebb kérdést felölelő választójogi tervezet kidolgozása Gulácsy György nevéhez fűződött.[11] A Gulácsy-féle tervezet szerint minden törvényhatóság egy lajstromos választókerület alkotna, kivéve Nagy-Budapestet, amely háromra oszlana. Törvényhatósági lajstromot, listát azonban csak a függetlenségi frontba tömörült öt párt állíthatna. A tervezet két vagy több párt listájának kapcsolásával is számolt. A választójog korhatára egyöntetűen 21 év, a választhatóságé viszont 24 év lett volna. A szavazás nemcsak általános és titkos, hanem kötelező is. A választójogtól a gondnokság alatt állók és elmebetegek mellett a tervezet azokat is meg kívánta fosztani, „akik 1945. január 1. után a rendőrhatóság által jogerősen internálásra ítéltettek, akit a népbíróság, habár nem jogerősen, de elítélt, aki az igazoló eljárás során nem igazoltatott, aki bizonyíthatóan valamelyik nyilas (imrédysta) pártnak, volksbundnak, kulturbundnak tagja vagy magyar állampolgár létére német katona volt, aki a németekhez dezertált, aki a nevét visszanémetesítette, aki az 1935-ös úgynevezett Gömbös-féle választás óta a Nemzeti Egység Pártjának, illetve a Magyar Élet Pártjának országgyűlési képviselője, illetve vezetőségi tagja volt, kerületi titkárságig bezárólag, akit nyereségvágyból elkövetett bűncselekmény miatt elítéltek". Gulácsy György 180 tagú parlamentet javasolt. A választásokkal kapcsolatos panaszokkal a Közigazgatási Bíróság foglalkozott volna. A választás eredményét azonban csak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai támadhatták volna meg panasszal. A fentebbi választójogi tervezetről az első pillanatban kiderült, hogy az semmiképpen sem felelhetett meg a pártvezetőség vagy akár a többség álláspontjának. Nagy Ferenc *Mit kell tudni a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártról?* című füzetében – amelyet ebben az időben az FKGP hivatalos programjaként terjesztettek – ugyanis a következőket írta a választójoggal kapcsolatosan: „A Független Kisgazdapárt 15 éves küzdelmének sarkpontja volt az általános, titkos választójog. Most, midőn a megvalósítás akadályai megszűntek, azt kívánja a párt, hogy minden 21. évét betöltött férfinak és nőnek választói jogot kell adni. A választhatóság korhatárát 24 évben tartjuk megállapítandónak. A választásnak titkosnak kell lennie, s a választás titkosságának és tisztaságának megsértése a legszigorúbban büntetett bűncselekménynek számítson."[12]

A következő hetekben-hónapokban pártközi tanácskozásokon alakult és formálódott a választójogi tervezet. Így az is tisztázódott, hogy a választási bizottságok „olyan felépítettségűek lesznek, mint a földigénylő bizottságok". Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. augusztus 22-én terjesztette a minisztertanács elé választójogi javaslatát. Az előterjesztés azonban nem törvényjavaslat, hanem rendelettervezet volt, és csupán a budapesti törvényhatósági választásokra vonatkozott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, elsősorban a kisgazdapárti miniszterek tiltakozására, levette a választójogi előterjesztést azzal, hogy ezt előzetesen még pártközi értekezlet vitassa meg.

Az 1945. augusztus 25-re összehívott pártközi értekezleten a pártok képviselői végre megállapodtak a legfontosabb vitatott kérdésekben,[13] nevezetesen abban, hogy a választói korhatárt 20 évre szállítják le és szűkítik a választójogból kizárandók körét, valamint döntöttek arról is, hogy a megalakuló Országos Nemzeti Bizottság engedélyezheti további pártok indulását a nemzetgyűlési választásokon.

A módosított választójogi tervezetet augusztus 28-án és 31-én tárgyalta ismét a minisztertanács.[14] Az előterjesztést az Ideiglenes Nemzeti Kormány lényegtelen módosításokkal elfogadta. A kisgazdapárti miniszterek tudomásul vették, hogy a budapesti törvényhatósági választásokat rendelet szabályozza, viszont elérték, hogy a nemzetgyűlési választásokat új törvény alapján bonyolítsák le.

A választójogi törvény javaslatának pártközi tárgyalása 1945. szeptember 6-án volt.[15] A nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatosan természetesen néhány újabb probléma is felmerült. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a választókerületek meghatározása és hogy mennyi legyen a képviselők száma választókerületenként, továbbá a választójog gyakorlásának önkéntes vagy kötelező volta. Az értekezlet a választókerületek lehetséges beosztását a megyék és a törvényhatósági jogú városok lélekszáma alapján tárgyalta. Az országnak a fentiek alapján 27 választási „egységre" való bontása azonban a baloldali pártok számára sem volt elfogadható. Hiszen ilyen felosztás nagymértékben elaprózta volna a munkát, és a kisebb tapasztalattal, valamint helyi hagyományokkal kevésbé rendelkező pártokra nézve kifejezetten hátrányos lett volna. Nagyon aránytalanul alakult volna az egyes választókerületekben a választásra jogosultak létszáma is, hiszen Budapest és környéke 1 642 000 és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1 087 000 lakosával szemben Sopron megyében 164 000, Vas megyében 276 000, Somogy megyében 382 000 lakos jutott volna egy-egy választókerületre. Nem is beszélve Zemplén

[10] *Kis Újság*, 1945. május 23.

[11] *A Kisgazdapárt választójogi alapelvei.* Budapest, 1945. május 22. Kézirat Gulácsy György tulajdonában.

[12] Balogh Sándor–Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948).* Tankönyvkiadó, 1979. Második kiadás. 183.

[13] PIL 285. f. 1/10. ő. e.; *Kis Újság*, 1945. augusztus 28.; *Szabad Nép*, 1945. augusztus 28.

[14] Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947.* Akadémiai Kiadó, 1976. 80–81.

[15] PIL 274. f. 4/83. ő. e.

megye 155 000-es, Bács-Bodrog vármegye 123 000-es és Abaúj-Torna megye 93 000-es lélekszámáról.

Szeptember 9-én, a pártközi értekezlet legközelebbi ülésén az MKP 10 választókerület létrehozására tett javaslatot.[16] Nagy-Budapest – Budapest-Észak és Budapest-Dél néven – két választókerületet alkotott volna, egyenként 720 000 választóval. A legnagyobb választókerület a Tisza–Maros választókerület lett volna 800 000 választóval. Ide tartozott volna Békés, Szolnok, Csanád és Csongrád megye Szegeddel, valamint Hódmezővásárhellyel. A legkisebbnek, az észak-dunai választókerületnek is 300 000 választója lett volna. Ebbe a választókerületbe kívánta a javaslat besorolni Komárom, Esztergom, Győr-Moson és Sopron vármegyét Győr, valamint Sopron várossal együtt. A fenti javaslat abból indult ki, hogy a lajstromos szavazás előnyei csak akkor érvényesülhetnek, ha az országot „nagy" választókerületekre osztják fel. Hiszen a kis kerületekben választott képviselők általában a helyi „érdekszervezetek" nyomása alatt állnak, ezzel szemben a nagy választókerületek jelöltjei a pártok vezetőségének az ellenőrzése alatt. Továbbá nagy választókerületek esetén a szavazók inkább elvekre, mint jelöltekre szavaznak. A fentebbi álláspontból már szinte adódott annak a következtetésnek a levonása, hogy a mandátumokat nem választókerületenként, hanem a tényleges szavazatok száma alapján kell elosztani. A pártközi értekezleten végül is kompromisszumos megoldás született. Az országot nem 10, de nem is 27 vagy 22, hanem Budapestet is beleértve 16 választókerületre osztották.[17]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 12-én kezdte meg a választójogi törvényjavaslat tárgyalását. A javaslat előadója Jócsik Lajos, a Nemzeti Parasztpárt nemzetgyűlési képviselője volt. Jócsik előadói beszédében azt hangsúlyozta, hogy a választások a „demokratikus újjáépítés legfontosabb lépését jelentik, amelynek az a jelentősége, hogy bent az országban demonstrálja a hatalomnak a szabaddá vált demokratikus erők által történt végleges, minden eddigi ideiglenességtől mentes birtokbavételét, a külföld felé pedig bemutatja a magyar demokrácia szilárdságát és a magyar közvéleményben való megalapozottságát".[18]

Az előadói beszéd kiemelte a törvényjavaslat általános jellegét, amely abban is kifejezésre jut, hogy a választójogot megadja minden magyar állampolgárnak, aki életének 20. évét betöltötte vagy a választás évében betölti, és 1945. szeptember 1-jén Magyarország 1937. december 31-i határain belül lakott. Az általánosság elvéhez való ragaszkodás mellett azonban a törvényjavaslat kizárja a választójogból azokat, „akik népbírósági ítélet vagy eljárás hatálya alatt állnak, akik fasiszta magatartás miatt internálva vannak, akik a földreformrendelet értelmében hazaárulónak, háborús vagy népellenes bűnösnek minősülnek, akik a feloszlatott fasiszta egyesületek vezetői voltak, akikkel szemben valamelyik igazoló bizottság súlyos ítéletet hozott, valamint azt a csendőrt, aki igazolásnak nem vetette alá magát vagy nem igazolták".[19]

[16] PIL 274. f. 9/14. ő. e.

[17] A parlamenti tárgyalás kellős közepén is még egy újabb, rövid pártközi értekezleten kellett egyeztetni a pártok álláspontját a választójogi törvényjavaslatról.

[18] *Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója.* Hiteles kiadás. Athenaeum, 1946. 104.

[19] Uo. 105.

A törvényjavaslat fontos alapelvének minősítette Jócsik a választójog közvetlenségét, amelytől csak annyiban kívántak eltérni, hogy a nemzetgyűlést felruházzák azzal a joggal, hogy a lajstromos választás útján nyert mandátumok mellé még további 10 képviselőt válasszon az ország szellemi és közéleti vezető személyiségei közül. A választhatóságot csupán annyiban szorította meg a törvényjavaslat, hogy a fegyveres testületek, a honvédség és a rendőrség tényleges szolgálatot teljesítő hivatásos állományú tagjai nem választhatók. A törvényjavaslat az arányos választási rendszert követte, de számolt a veszéllyel, hogy ez a választást túlságosan személytelenné teszi, megszünteti a választók és a választottak közötti személyes kapcsolatot. Ezért nem országos lajstrom összeállítását javasolta, hanem az országot 16 választókerületre osztotta fel úgy, hogy a választókerületek ne aprózódjanak el, s meglegyen a választók és választottak között a személyes kapcsolat lehetősége. A kerületi lajstromokon kívül azonban országos lajstrom felállítását is előirányozta, ahol a pártok országos végeredményei alapján osztják el a mandátumokat. A választókerületek esetében a törvényjavaslat nem határozta meg előre a mandátumok számát, hanem minden 12 000 érvényes szavazat után egy mandátum elnyerését kívánta lehetővé tenni, az országos lajstromon választandó képviselők számát viszont 50-ben rögzítette. Így, abból kiindulva, hogy a választásra jogosult lakosság mintegy 80%-a valóban részt is vesz a választásokon, a mintegy 4-4,5 millió szavazó után valamivel több mint 400 nemzetgyűlési képviselővel számoltak a törvényjavaslat előkészítői.

Figyelemre méltó újítást tartalmazott a javaslat a választói névjegyzék összeállítására és a választások lebonyolítására is. Az összeírásra s annak felülbírálására – az igazolóbizottságok mintájára – helyi és központi összeíró bizottságot javasolt létrehozni, amelyek a választás időpontjának kitűzése után minden további nélkül választást ellenőrző és szavazatszedő bizottságokká alakulnak át. A törvényjavaslat a választás tisztaságának és zavartalanságának biztosítására azt a korlátozást javasolta életbe léptetni, hogy a pártok gyűléseit előzetesen be kell jelenteni a rendőrségnek, de az nem tilthatja be a gyűléseket. A közigazgatás, a honvédség és a rendőrség tagjai azonban semmilyen formában sem szervezhetnek pártgyűlést, és a pártok gyűléseit nem szabad összekötni egyházi szertartással. A törvényjavaslat egyértelműen elutasította a szavazás kötelezővé tételét, de a választójog gyakorlásának megkönnyítése céljából minden 400 szavazó után külön szavazókör felállításáról intézkedett. Végül a vitás kérdések eldöntésére a törvényjavaslat külön választási bíróság felállítását indítványozta oly módon, hogy egy-egy tagot a Magyar Kúria, a Közigazgatási Bíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsának bírái közül kellett választani, további tagokat pedig a választásban részt vevő pártok jelölhettek.

A törvényjavaslat általános vitájában nem voltak lényegesen új szempontok, de az világosan kitűnt, melyek azok a kérdések, amelyekben meglehetősen ingatagnak ígérkezett a pártközi megállapodás. Révai József a törvényjavaslat kizáró rendelkezéseit „szimbolikus" jelentőségűnek látta, míg a választások tisztaságával kapcsolatosan azt hangsúlyozta, hogy az MKP a tiszta választások érdekében a büntetőszankciók szigorú alkalmazását követeli. Tildy Zoltán felszólalásában kétségeinek adott hangot a választói összeíró bizottságok várható tevékenységével kapcsolatosan, majd szinte drámai han-

gon ecsetelte a választások bel- és külpolitikai következményeit, ha „a felelős vezetőikben most barátságban itt ülő pártok ellenségként jönnének vissza a választások után". Tildy ezután tért át arra, ami kétségtelenül a legfontosabb volt. „A magam részéről nagyon szükségesnek tartanám, ha mi, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártja, tudnánk egy komoly, becsületes tárgyi megegyezést kötni a jövendő politikánk legalább legfőbb tételei tekintetében. Ha ezt a választások előtt vagy a választások alatt meg tudjuk kötni, kevesebb értelme lesz a választási harc kiélezésének. Mindenesetre azonban jelentsük ki, mindnyájan, hogy a jövendő kormányzást is koalíciós kormányzásnak akarjuk, amelynek belső problémáit is nem az dönti el majd, hogy egyik vagy másik párt két, három vagy tíz mandátummal többet hoz a Nemzetgyűlésbe; ha tudatában vagyunk annak, hogy az országot csak együtt tudjuk felépíteni, akkor ebben a tudatban vigyük ezt a választási küzdelmet."[20] Buchinger Manó a választások nemzetközi jelentőségét hangoztatta, és azt fejtegette felszólalásában, hogy az USA és Nagy-Britannia parlamentjei, parlamenti szokásai, politikai módszerei azok, amelyekre a szociáldemokraták, vagyis „mi évtizedeken keresztül tekintettünk, amelyeket sokszor megirigyeltünk". Ezzel szemben Farkas Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt képviselője azt emelte ki felszólalásában, hogy a javasolt törvény alapján megválasztott nemzetgyűlés összehívásával megszűnik a „történelmi korszak" ideiglenes jellege, hogy „helyet adjon az alkotmányosság és a népakarat megnyilatkozása elvén felépülő demokráciának".

Az FKGP a „terrortól" és a vidéki „kiskirályoktól" féltette a választások tisztaságát. Az MKP pedig a demagógiában és a rágalmazásban jelölte meg a választások tisztaságát fenyegető legfőbb veszélyt. Rupert Rezső a Polgári Demokrata Párt nevében „fejlesztette tovább" a kisgazdapárti politikusok kétségeit és feltételeit, és a kisgazdapárti sajtó megállapításaira hivatkozva kifejezetten a pártfunkcionáriusok „terrorjától" és a „fanatizmustól" látta veszélyeztetve a választások tisztaságát. Rupert erősen hibáztatta azt is, hogy a törvényjavaslat nem teszi kötelezővé a választójog gyakorlását, és a kisgazdapárti képviselők hangos tetszésnyilvánítása mellett kijelentette: „Ha nincs kötelező szavazás, viszont van fanatizmus, van terror, sőt csak egy kis megfélemlítés is, akkor a megfélemlítés hatása alatt sok választópolgár csupán kényelemből, azért, hogy ne jusson osztályrészül valamilyen kellemetlenség vagy hátrány, nem mozdul el hazulról, legyint egyet: nem törődik a választással."[21] A PDP képviselőjének kritikai megjegyzéseire Vas-Witteg Miklós válaszolt. Élesen elutasította a munkáspártok esetleges terrorjáról keltett célzatos híreszteléseket, és szembesítette azokat az FKGP népgyűlési szónokainak rágalmaival. Rámutatott arra is, hogy amikor Varga Béla és mások arról szónokolnak, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság, akkor a demagógia olyan útjára térnek, amely ugyancsak veszélyezteti a választások tisztaságát.

A törvényjavaslat általánosságban történt elfogadása után a vita bizonyos fokig még élesedett is a részletek tárgyalásakor. A felszólalók azonban inkább ismételték, legfeljebb csak kiegészítették a korábban már elhangzottakat. A kisgazdapárti Gulácsy

[20] Uo. 112.
[21] Uo. 118.

György szintén azt kifogásolta, hogy csak minden 12 000 érvényes szavazat után juthatnak mandátumhoz a pártok az egyes választókerületekben. Úgy vélte, hogy ez az előírás kifejezetten a munkáspártoknak kedvez. A szociáldemokrata Erdei István és a parasztpárti Kovács Imre azzal utasította el Gulácsy észrevételeit, hogy csak annak lehet szava a választásokon, aki él a választójogával. Ezután a parasztpárti képviselő felszólalásában kitért a „kisnyilasok" ügyére is. „Itt valamennyien megállapodtunk abban, s megállapítottuk – mutatott rá Kovács Imre –, hogy a demokrácia bűnösöket meg akarja büntetni, de a megtévesztetteket ne büntessük. Ezekkel szemben nem büntetéssel, hanem neveléssel kell a lehetőséget megadni, hogy a demokráciába visszatérjenek. Pártom nevében tehát visszautasítom azt az állandó gyanúsítgatást, amit éppen a Kisgazdapárt részéről tapasztaltunk, hogy folyton a kisnyilasokkal jönnek és velük hozakodnak elő. Mi nem akarunk semmiféle bűnöst, népellenes bűnöst, demokráciaellenes bűnöst védeni, azonban az a véleményünk, hogy a megtévesztettek számára adassék mód arra, hogy megtérjenek és a demokrácia hívei lehessenek."[22]

Leitner Jenő a PDP nevében már elhangzott észrevételt ismételte meg, amikor a szavazás kötelezővé tételét szorgalmazta. Kéthly Anna a kötelező szavazást egyenesen fasiszta ízű rendszabálynak minősítette, hangsúlyozta: nem fél attól, hogy „egyetlenegy olyan szavazó is távol marad, aki valamelyik demokratikus párt szavazattömegét növelné... aki pedig távol marad, ...azután én nem sírnék, és nem volnék neki hajlandó azt az előnyt biztosítani a többiek rovására, hogy kötelezzem a szavazásra".[23] A kisgazdapárti Auer Pál különösen az úgynevezett kisnyilasoknak a választásból való kirekesztését tartotta volna indokoltnak. Ezenkívül azt javasolta, hogy a törvénytervezetben felsorolt jobboldali, fasiszta egyesületek sorába vegyék fel a Társadalmi Egyesületek Szövetségét, a Keresztény Nemzeti Ligát és a Magyar–Német Társaságot is.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a választójogi törvényjavaslatot, néhány kisebb, stiláris jelentőségű módosítással, elfogadta. Ezzel megszületett az 1945: VIII. törvénycikk a nemzetgyűlési választásokról.

A választójogi törvény alapelveiben és szellemében lényegében megegyezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány által alig több mint két héttel azelőtt kiadott választási rendelettel. A szóban forgó törvény és rendelet, a funkciójukból adódó különbségek mellett, még néhány ponton egyéb vonatkozásban is eltért egymástól. Ezek közül említésre méltó az, hogy a rendelet előre meghatározta a törvényhatósági bizottságok, valamint a községi képviselő-testületek tagjainak számát. Ezzel szemben a törvény csupán azt írta elő, hogy egy mandátumhoz hány érvényes szavazatra van szükség. A rendelet a választójogosultságot akkor ismerte el, ha az érintettek 1945. június 1-jén Magyarországon laktak. Ezt az időpontot a törvény a nemzetgyűlési választásokra vonatkozólag szeptember 1-jére módosította. Míg a választási rendelet a 600/1945. ME. sz. rendelet 5. szakasza alá esőket kizárta a választójogból, a törvény csak azoknak nem adott szavazati jogot, akiknél az elkobzási eljárás már megindult. Szigorítást jelentett viszont a

[22] Uo. 124.
[23] Uo. 127.

rendelettel szemben az, hogy a törvény nem 22, hanem 25 jobboldali, fasiszta egyesület vezetőit zárta ki a választójogból. Hasonló sors várt továbbá azokra is, akiket az igazolási eljárás során foglalkozásuk gyakorlásától egy évnél hosszabb időre tiltottak el. A törvény új pontként, illetőleg fejezetként iktatta be a honvédség és a rendőrség tényleges szolgálatot teljesítő hivatásos állományú tagjainak a választhatók köréből való kizárását, valamint a választások tisztaságának törvényes biztosítását, a választók büntetőjogi védelmét. A törvény tulajdonképpen csak a kollektív felelősség elve alapján megítélt német nemzetiségű lakosságot sújtotta, rekesztette ki méltánytalanul a választójogból. Ettől eltekintve ez a választójogi törvény, szelleme és betűje szerint, kétségtelenül nemzetközi összehasonlításban is igen demokratikus volt.

A pártok választási előkészületei és a kampány kibontakozása

Az Országos Nemzeti Bizottság 1945. szeptember 17-i ülésén bírálta el a választásokon részt venni kívánó „új" pártok kérelmét.[24] Az ONB minden különösebb vita nélkül engedélyezte a Magyar Radikális Párt indulását. Korántsem volt azonban ilyen egyszerű a döntés a Demokrata Néppárt ügyében, hiszen ezzel az elnevezéssel két kérelem is érkezett az Országos Nemzeti Bizottsághoz. Az egyiket Barankovics István, a másikat gróf Pálffy József nyújtotta be. Az ONB Barankovics kérelmét fogadta el, nyilván azzal a meggondolással, hogy a Barankovics-féle Demokrata Néppárt várhatóan baloldalibb színezetű lesz, és valamelyest lazábbak a katolikus klérussal fenntartott kapcsolatai, mint Pálffy gróf pártjának. Az ONB a Pálffy-féle Demokrata Néppárton kívül elutasította a Nemzeti Demokrata Párt és az Értelmiségi Osztály Ősi Demokrata Pártja nevű csoport jelentkezését is.

Az ONB döntése után a Pálffy-csoport a Polgári Demokrata Párt irányában tájékozódott, és képviselőjelöltjei annak a listáján indultak. A Barankovics-féle Demokrata Néppárt az 1945. szeptember 25-i értekezletén hozta nyilvánosságra programját. De a választásokon való sikeres szereplésének feltételeit – főleg a katolikus klérus bizalmatlansága miatt – nem tudta megteremteni, ezért egyelőre a Kisgazdapárttal való szorosabb együttműködést választotta.

Az Országos Nemzeti Bizottság döntése alapján az 1945. október 7-i budapesti törvényhatósági bizottsági, illetőleg az ezt követő nemzetgyűlési választásokon tehát hét párt vehetett részt: a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Radikális Párt, a Polgári Demokrata Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Demokrata Néppárt és a Szociáldemokrata Párt.[25] Az Országos Nemzeti Bizottságnak

[24] PIL 274. f. 15/20. ő. e.
[25] *Magyar Közlöny*, 1945. 159. sz.

a választásokon induló pártok részvételével kapcsolatos állásfoglalása után egy héttel a belügyminiszter 1945. november 4-re tűzte ki a nemzetgyűlési választásokat.

A pártok közül elsőként, 1945. szeptember 23-án, az MKP hozta nyilvánosságra választási programját *Magyarország újjáépítésének hároméves terve* címmel.[26] A kommunista párt tehát változatlanul az ország újjáépítését tekintette a legfontosabb és egyúttal a legvonzóbb feladatnak. Az inflációt, a pénzromlást jelölte meg a legnagyobb veszélynek. A választási program konkrét követelései (az alapanyagok, a közszolgáltatások, a kenyér árának hatósági rögzítése és e téren a szabad forgalomról a szigorúbb kötött gazdálkodásra való áttérés, valamint a progresszív adózás bevezetése, a spekulációs nyereségek elkobzása, a vagyonosokra kiterjedő egyszeri kényszerkölcsön és a bankok hitelpolitikájának állami ellenőrzése stb.) többségükben elsősorban – és legközvetlenebbül – a munkástömegek érdekeit kívánták szolgálni. A földek telekkönyvezésének követelése az új birtokosok legfőbb kívánságával volt összhangban, a mezőgazdaság termelési színvonalának emelését célzó egyéb javaslatok a szélesebb paraszti rétegekre is kedvezően hatottak. A szövetkezeti gondolat fölvetése és a német nemzetiségű lakosság kitelepítésének követelése viszont feltétlenül rontotta a párt esélyeit.

A Szociáldemokrata Párt – ellentétben a Magyar Kommunista Párttal – nem dolgozott ki külön választási programot, hanem az 1945. augusztus 18–20-i XXXIV. kongresszusán elfogadott munkatervét népszerűsítette.[27] Nem volt kétséges, hogy az SZDP is az ország újjáépítését tekinti a legfontosabb belpolitikai kérdésnek. Ennek ellenére csak vázlatosan körvonalazta az újjáépítéssel kapcsolatos elgondolásait. A földreform teljes és végleges végrehajtása érdekében állást foglalt a telepítések és a földbirtokrendezés mellett, ugyanakkor nem tett említést a kiosztott földek telekkönyvezéséről. Mind a két munkáspárt kívánatosnak tartotta a magánkezdeményezés hasznosítását az újjáépítés érdekében. Az SZDP munkaterve a gyáripart a „jóhiszemű és aktív magántőke" támogatásával kívánta helyreállítani, az MKP ezzel szemben hangsúlyozta, hogy a magánvállalkozás érdekeit a nemzetgazdasági érdekeknek kell alárendelni. A szociáldemokraták nem tartották szükségesnek, hogy részletezzék a vallással és a különböző egyházakkal szemben elfoglalt álláspontjukat. Ugyanakkor – az MKP választási programjával összehasonlítva – sokkal alaposabban és részletesebben foglalkoztak a társadalombiztosítással, a lakásprobléma enyhítésével, az anya- és gyermekvédelemmel, a közoktatás, a közművelődés és a szellemi élet demokratizálásának kérdéseivel. Ez utóbbiak tekintetében szembetűnően érvényesült a Szociáldemokrata Párt nagyobb tapasztalata és gazdagabb hagyománya. Az SZDP a munkásság befolyásolása és megnyerése érdekében az MKP-val igyekezett versenyre kelni. A városi lakosság egyéb rétegeinél azonban elsősorban a Kisgazdapártot tekintette igazi versenytársának. Éppen ezért politikai propagandájában és agitációjában e téren egy másfajta versengéssel számolt. Szociális és gazdasági jellegű követelései ilyen vonatkozásban kétségtelenül vonzóak voltak. „Nemzeti" programját azonban az SZDP e téren nem akarta és nem is tudta „versenyképessé" tenni.

[26] *Szabad Nép*, 1945. szeptember 23.
[27] *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Szerkesztette: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 99–118.

A Nemzeti Parasztpárt választási programjának középpontjába a földreformmal kapcsolatos kérdéseket állította.[28] A párt az új birtokosoknak vetőmagellátást, állatállomány juttatását és mezőgazdasági felszerelések biztosítását követelte. Síkraszállt továbbá a paraszti beruházásokhoz szükséges hosszú lejáratú és kamatmentes kölcsönért, valamint azért, hogy a mezőgazdasági gépgyártás alkalmazkodjon a paraszti kisbirtok igényeihez. A dolgozó parasztság gazdasági felemelkedését elősegítő „igazi" termelő- és fogyasztási szövetkezetek létrehozását sürgette. De ezzel egyidejűleg visszautasította a kolhozpropaganda vádját, és a belterjes gazdálkodást folytató, egyéni művelésen alapuló, a parasztság magántulajdonára épülő kisbirtokrendszer fenntartása mellett foglalt állást. A középparasztságnak valójában az NPP sem tudott túlságosan sokat mondani. Így a konkrét választási követelések és a parasztegység jelszava között eléggé szembetűnő volt a diszharmónia. A párt az értelmiség iránt a választási előkészületek során is megkülönböztetett érdeklődést tanúsított. A nemzeti jellegre való hivatkozás és a nacionalizmusnak tett engedmények kétségtelenül olyan szociális környezetben is visszhangot keltettek, amelyek nemigen reagáltak a munkáspártok hívására. A svábkérdés állandó napirenden tartása viszont legalább annyit ártott a párt befolyásának egyes vidékeken, mint amennyit másutt esetleg használt.

A Független Kisgazdapárt választási programjának gerincét a polgári demokrácia és a polgári életforma „örök eszméi" alkották. Ennek megfelelően a párt nem annyira gyakorlati politikai követelések megvalósításáért szállt síkra, hanem mindenekelőtt az „életformá"-ért. Az életforma kérdését elsőként Nagy Ferenc vetette fel az 1945. szeptember 2-i budapesti nagygyűlésen. „Azt kell eldönteni a budapesti választáson – mondta –, milyen elgondolások és elvek alapján kívánjuk felépíteni ezt a romba dőlt magyar világot. A jövendő magyar életforma meghatározásáról van most itt szó."[29] Ezt a véleményét juttatta kifejezésre Nagy Ferenc egy másik budapesti gyűlésen elhangzott választási beszédében is, ahol ismételten hangsúlyozta, hogy „nem az dől el a választáson..., hogy az egyes pártoknak hány képviselő-testületi tagság jut a városházán, hány mandátum az országgyűlésben, nem is arról van itt szó, hogy marad vagy bukik a kormányzat, hanem a magyar életformáról, a magyarság életének végleges berendezkedéséről'.[30] Az FKGP 1945. szeptember 19-i felhívása, amelyet Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Varga Béla írt alá, mintegy ünnepélyesen megerősítette a fentebbi álláspontot, amikor leszögezte: „Ez a választás nemcsak a pártok erőpróbája, hanem az egész egyetemes magyarságnak is sorsdöntő küzdelme lesz a szabad magyar jövendőért. Félreérthetetlenül meg kell mutatnunk a világnak, hogy a magyar nép többsége milyen életformát kíván a nemzetnek, milyen rendszert az országvezetésnek."[31] A Kisgazdapárt életformaeszményét bővebben szintén csak Nagy Ferenc taglalta egyik vidéki beszédében, amikor arról szólt, hogy ő és pártja a „magántulajdonon alapuló, nemzeti és vallási hagyományokat tiszteletben tartó, igazi demokráciát akar". Az FKGP a magántulajdon védelme mellett

[28] Tóth István: *A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948.* Kossuth Könyvkiadó, 1972. 91–92.
[29] *Kis Újság,* 1945. szeptember 4.
[30] *Kis Újság,* 1945. szeptember 21.
[31] *Kis Újság,* 1945. szeptember 19.

a vállalkozás szabadságának hirdetésétől kezdve a politikától mentes közigazgatáson keresztül, a félelem nélküli életig minden olyan követelést felvett választási programjába, amellyel hathatott a „pesti polgár"-ra.

A vidéki lakosság és főleg a parasztság különböző rétegei közt kifejtett választási propaganda eredményessége érdekében az FKGP módosította a „budapesti" programot és a jelszavakat. Itt a magántulajdon védelmének jelszavát a paraszti tulajdon védelmére alkalmazta, és még a párt jobboldalához tartozó politikusok is állást foglaltak a földosztás mellett. „Kétségtelen, hogy a földreform nem ideális... A legnagyobb hibát abban látom, hogy minden meggondolás nélkül kiosztották a földeket... Mindazonáltal – állapította meg Sulyok Dezső – a földreform szükséges volt, és jó, hogy végrehajtották."[32] A földreform védelmének címén, sajátos módon, éppen Tildy Zoltán támadta – bár konkrét megjelölés nélkül – a munkáspártok választási programjának a szövetkezetekkel kapcsolatos elképzeléseit, amikor arról beszélt, hogy a Kisgazdapárt „ellene van minden olyan törekvésnek, amely a szétosztott kisparcellákat nagybirtokká szeretné összetömöríteni".[33] Nyilvánvaló volt tehát, hogy a párt a polgári egységet vidéken a paraszti egység létrehozására irányuló törekvéssel helyettesítette. Ennek megfelelően került előtérbe egy új jelszó is, amellyel a polgári egységet és a paraszti egységet ötvözni kívánták. Ez a „nemzeti egység" megteremtése volt. Az FKGP az általa meghirdetett nemzeti egység jelszavát azonban önmagában nem érezte elég hatékonynak, ezért a vallásgyakorlat szabadságának a védelmét is bevonta választási propagandájába. A nemzeti egység és a vallásszabadság követelésének összekapcsolása elsősorban a nők megnyerésében játszott nagy szerepet. „Magyar Nő! Aki hiszel Istenben, Hazában, aki cselekedni akarsz Magyarország feltámadásáért, szavazz a Kisgazdapártra! Tehozzád szólunk, aki elég okos vagy, hogy tudd, ki az, akinek a hitvallás, a piros-fehér-zöld szín nem a választás idejére való álarc... Tehozzád szólunk, aki ismersz felelősséget, és tudod: ma a nők döntik el a választást és vele a jövő sorsát. Rajtunk múlik, hogy az ország, amelyben majd gyermekeink élnek, magyar legyen és szabad."[34] A Kisgazdapárt tehát, lényegében az ipari munkásságot kivéve, minden társadalmi réteg megnyerésére kísérletet tett.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontból 1945 nyarára „kiközösített" Polgári Demokrata Párt úgy értékelte a soron levő választásokat, hogy azok kimenetelétől függ a polgárság jövője. „A polgárság most választás előtt áll. Mindenképpen választani fog, mert ha nem választ, vagy nem olyan mértékben választ, mint ahogy ezt megtehetné, akkor éppen ezáltal választ: a halált választja" – mondta Szent-Iványi Sándor elnök.[35] A PDP a polgári demokrácia osztályok felett álló pártjának vallotta magát, és valóban a polgári demokrácia eszméit népszerűsítette. Még a szavazatszerzés érdekében sem tett engedményeket – ellentétben a Kisgazdapárttal – a nacionalizmusnak, valamint más olyan ideológiáknak, amelyek a Horthy-rendszert jellemezték. A PDP programja azon-

[32] PIL 274. f. 7/212. ő. e.
[33] *Kis Újság,* 1945. szeptember 26.
[34] Országos Széchényi Könyvtár. Aprónyomtatványtár. Röpirat. 1945.
[35] *Világ,* 1945. szeptember 4.

ban konkrétan keveset mondott, így legfeljebb a Kisgazdapárt és a munkáspártok között ingadozó középrétegek kisebb-nagyobb csoportjaira számíthatott.

A Magyar Radikális Párt választási célkitűzéseit s programját a szélesebb közvélemény Csécsy Imre 1945. október 5-i rádióbeszédéből ismerhette meg. Csécsy a pártról mint a független, jó szándékú és tárgyilagos kritika pártjáról beszélt, amely a valódi és a teljes demokráciáért harcolt. Szerinte a társadalmi fejlődés útja a szocializmushoz vezet, és ezzel a polgárságnak is számolnia kell. Az MRP gyakorlati politikai és gazdasági követelései a munkáspártokéhoz álltak a legközelebb, elvi, politikai jellegű kérdésekben elfoglalt álláspontja viszont túlságosan is általános, konkrétságot és időszerűséget nélkülöző volt. A szocializmus kérdésének felvetésében tulajdonképpen még a munkáspártokon is túltett azzal, hogy világosan kifejezte a szocializmus iránti szimpátiáját. Az értelmiség és a fővárosi kispolgárság egy része érdeklődéssel figyelte az MRP tevékenységét, szívesen olvasta lapját, a *Haladást*. A párt választási célkitűzései azonban valójában csak nagyon szűk körben hatottak.

Szeptemberben és októberben valamennyi párt sajtója a fő helyen, igen részletesen tárgyalta a választási kampány eseményeit, népszerűsítette az illető párt választási célkitűzéseit. Felhívásaik, röplapjaik, plakátjaik úgyszólván elárasztották az egész országot.

Az MKP választási agitációs munkatervében több mint nyolcmillió röplap és plakát kiadása szerepelt. Ebből mintegy kétmillió általános jellegű felhívás volt a választókhoz és külön Budapest lakosságához. Sajátos módon azonban a parasztsághoz intézett felhívás csak 100 000 példányban készült, ugyanannyiban, mint a vasmunkásoké, a kisiparosoké, illetőleg a sportolóké. Az újgazdák részére 600 000, a parasztasszonyok részére pedig 500 000 röplapot adott ki a párt. Az MKP listavezetőiről választókerületenként 100 000 röplapot terjesztettek. Ezenkívül 300 000 cigarettazacskó-karikatúrával, 500 000 papír pártjelvénnyel, 200 000 vörös és nemzetiszínű papírzászlócskával próbálták megnyerni a választókat a párt számára.[36]

Az SZDP döntően a budapesti törvényhatósági választások után adott ki szöveges és képes plakátokat. A képes plakátok sorában Szakasits Árpád fényképével 100 000, Bán Antal, Kéthly Anna, Marosán György, Ries István és Szeder Ferenc fényképével pedig összesen 200 000 jelent meg. Ezenkívül a „kalapácsos emberrel" és a vörös zászlóval 600-700 ezer képes plakátot terjesztett a párt. A szöveges plakátok száma azonban még az említettnél is nagyobb volt. Így például a „Mit üzen Anglia?" 500 000, „A Te Pártod" 25 000, a „Hetes lista, szocialista" 65 000 példányban készült.[37]

Az FKGP a felhívások és különféle plakátok mellett elsősorban röplapokat használt fel választási céljainak népszerűsítésére. A városi és falusi lakossághoz intézett röplapjai mellett több tízezres példányszámban szólt a párt a kisiparosokhoz, kiskereskedőkhöz, orvosokhoz, pedagógusokhoz, egyetemi hallgatókhoz és mindenekelőtt a nőkhöz. Az FKGP szöveges és képes kiadványai számos esetben azonban a választási gyűléseken elmondottakon is túltettek: a piros-fehér-zöld szín mellett az imakönyv és a kereszt dominált a választási kiadványaikon. A többi párt együttesen vagy külön-külön többször tiltakozott az illetékes nemzeti bizottságoknál a kisgazdapárti plakátok miatt, mert azok olyan színben tüntették fel a többi pártot, mintha azok vallásellenesek volnának. Szinte mindennaposak voltak az olyan jelszavak, mint „Isten vagy nem Isten – válassz!" és a „Ha Istenben, fajtádban és hazádban hiszel, a Kisgazdapártra szavazol!".[38] Ha lehet, még ezeknél is népibb ihletésűek voltak az ilyen és hasonló röpcédulák: „Bort, búzát, békességet / Adjon isten eleséget! Egészséget minden jónak / józan észt a szavazónak! Mi kockánk az 5-ös / Ide tedd a keresztet!!! Független Kisgazdapárt", „Tudja ma már Julcsa, Pista / Kisgazda Párt 5-ös lista".

A plakát- és röplapháború során azonban a különböző pártok nemcsak egymást túllicitálva igyekeztek saját kiadványaikat minél nagyobb számban és minél szélesebb körben terjeszteni, hanem gyakran kölcsönösen akadályozták egymás propagandáját. napirenden volt a plakátok letépése és átragasztása.

A pártok választási küzdelmében az írásos propaganda mellett igen nagy szerepet játszottak a választási gyűlések és az egyes választókat is elérő személyes akciók, pl. az úgynevezett házi agitáció. A választási gyűlések legfőbb színhelye szeptemberben elsősorban a főváros és környéke volt, majd később a nagyobb városok és október első hetét követően szinte az egész ország. A többezres s helyenként több tízezres hallgatóságnak rendezett nagygyűlések mellett, amelyeken a pártok az erejüket kívánták demonstrálni, a legelterjedtebbek a kisebb, néhány száz hallgató előtt tartott gyűlések voltak. Persze az is előfordult, hogy ezeken – a gyenge előkészítés és a túlzsúfolt választási program következtében – csak egy-két tucatnyi vagy még annyi ember sem jelent meg. Rendkívül nehéz lenne a pártok között a gyűlések száma és az azokon részt vevő hallgatóság tekintetében valamiféle sorrendet felállítani, hiszen vidékenként elég nagy eltérések mutatkoztak. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a PDP és az MRP a fővároson kívül nem játszott említésre méltó szerepet. Az NPP pedig éppen a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban nem tudott lépést tartani a Kisgazdapárttal és a két munkáspárttal. A korabeli sajtó tudósításait és a gyűlésekről készült bizalmas tájékoztatók megállapításait alapul véve, országosan kétségtelenül leginkább két párt – az MKP és az FKGP – játszott vezető szerepet.

Az egyes pártok választási célkitűzéseinek „egyéni ízű" megvilágítására a választási gyűléseknél is nagyobb lehetőséget nyújtottak a csoportos beszélgetések és a házi agitáció. Az MKP mellett leginkább az FKGP alkalmazta ezeket a módszereket. Ez a forma egyébként nagyon kedvezett az utóbbi egyházi támogatóinak is, hiszen a papság a templomi szószéken kívül mindenekelőtt az egyéni beszélgetések alkalmával segíthette legjobban az FKGP választási kampányát. A politikai jellegű érvek mellett nem hiányoztak itt a vallásos állampolgárok befolyásolását jobban szolgáló „lelki" meggyőzés eszközei és érvei sem. A Szabolcs-Szatmár megyei Aporházán a katolikus pap azzal igyekezett hatni a választókra, hogy az MKP-ra szavazókat nem gyóntatja meg. A jékei pap pedig kijelentette, hogy az MKP-ra szavazókat ki fogja zárni a Rózsafüzér Társulatból.[39]

[36] PIL 274. f. 21/5. ő. e.

[37] PIL 283. f. 1/41. ő. e.

[38] Fehér István: *Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946 között*. Akadémiai Könyvkiadó, 1972. 247.

[39] Fülep János: *Az MKP szervezeteinek kialakulása és harca Szabolcsban 1944–1948*. Nyíregyháza, 1970. 67.

Az MKP és az SZDP 1945. szeptember 27-én közös választási kiáltvánnyal fordult Nagy-Budapest népéhez.[40] Ez a kiáltvány tartalmazta a két munkáspárt fővárosi választási programját, s abban jelölte meg a Dolgozók Egységlistájának célját, hogy végleg megsemmisíti a régi városháza reakciós, fasiszta, antiszociális és népellenes szellemét, illetőleg biztosítani fogja a budapesti törvényhatóságban és a főváros környéki önkormányzatokban a dolgozó nép érdekeinek érvényesülését. „Új Budapestet akarunk! Azt akarjuk, hogy Nagy-Budapest a magyar demokrácia fellegvára legyen! Ezért akarunk – hangsúlyozta a kiáltvány – munkástöbbséget Budapesten!" A közös lista nyíltan bevallott célja tehát a munkáspárti többség kivívása volt a törvényhatósági választásokon.

A budapesti törvényhatósági választásokat 1945. október 7-én, vasárnap tartották meg.[41] A fővárosban és környékén a felnőtt lakosság olyan számban járult az urnákhoz, mint még korábban sohasem. A választásra jogosultak száma a második világháború utáni első választáson csaknem kétszerese volt a régebbiekének: a két világháború közötti választások 350 000 szavazójával szemben 1945-ben Budapesten több mint 600 000 személyt vettek fel a választói névjegyzékre. A választásra jogosultak mintegy 90%-a élt is szavazati jogával. Az érvényesen leadott szavazatok alapján az FKGP szerezte meg a választásokon az abszolút többséget (50,54%). A Dolgozók Egységfrontja – amely a Kisgazdapárt egyetlen és tényleges riválisa volt – a szavazatok 42,76%-át kapta. A többi párt – az NPP, a PDP és az MRP – nem ért el számottevő eredményt.

A budapesti törvényhatósági választásokról szóló híradások nyomán a „polgári tábor" – a háború után először – Budapest utcáira vonult. Több száz főnyi csoport örömmámorban és igen harcias hangulatban „új" jelszavakat („Nem lesz vörös Budapest!" stb.) kiáltozott kórusban a főváros utcáin.[42] A kisgazdapárti tüntetésekre válaszul 1945. október 9-én több tízezres munkáspárti tömeg tiltakozott Budapesten, és jelszavuk – „Munkásököl vasököl, oda sújt, ahova köll!eérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy az utcát nem engedi át a jobboldalnak.[43]

A pártok közötti ellentéteket növelte a budapesti törvényhatósági választások vidéki visszhangja is. A Kisgazdapárt szervezeteinek és tagjainak túlnyomó része – érthető módon – országszerte megelégedéssel töltötte el a budapesti választások kimenetele, és ez az elégedetlenség több községben és városban baloldalellenes kampányba, illetőleg hajszába csapott át. Békés megyében több helyen verekedés tört ki az MKP és az FKGP tagjai között. Szegeden is kisebb-nagyobb összeütközések voltak, és kommunistaellenes röplapok jelentek meg „Ne vágjátok ki a fákat, mire aggatjuk a kommunistákat!" szöveggel.[44] Szegeden kívül Szabolcsban, Szatmárban, Beregben és másutt is jelszóként terjedt az előbb említett röplapok szövege.

Az FKGP a budapesti törvényhatósági választások eredményei nyomán a korábbinál is biztosabb győzelmet várt a nemzetgyűlési választásokon, mégpedig az egész pa-

[40] *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948.* 160.
[41] *Szabad Nép,* 1945. október 11.
[42] PIL 274. f. 2/32. ő. e.; *Népszava,* 1945. október 11.
[43] PIL 274. f. 2/32. ő. e.; *Népszava,* 1945. október 14.
[44] PIL 274. f. 16/88. ő. e.

rasztság megnyerésével. Ennek érdekében a pártvezetők ragaszkodtak ahhoz, hogy a képviselőjelölteknek legalább a fele parasztember legyen.[45] A nemzetgyűlési választások kisgazdapárti programjának és propagandájának alaphangját a továbbiakban a centrum vezetői, vagyis Nagy Ferenc, Kovács Béla és Varga Béla adták meg. Sőt a választási kampány irányítását és szervezését is ők vették kezükbe.

A Szociáldemokrata Párt választási politikáját az 1945. október 23-i pártválasztmányi ülés módosította.[46] Itt nemcsak azt döntötték el, hogy a két munkáspárt a nemzetgyűlési választásokon külön listán indul, hanem megfogalmazták az új célkitűzéseket is. Az ülésen Szakasits Árpád úgy jelölte meg pártjának a magyar politikai életben betöltött helyét, illetőleg szerepét, hogy „a két szélsőség között a Szociáldemokrata Párt a közép, amely körül kristályosodik ki a tiszta demokrácia". Bán Antal, a választmányi ülés másik előadója, ugyancsak a középpártiság mellett foglalt állást. Tőle vette át és használta szinte jelszóként a szociáldemokrata sajtó és a párttagság ezt a megállapítást: „Nélkülünk és ellenünk nem lehet politikát csinálni!" Majd az előbbieket Bán Antal azzal egészítette ki, hogy „a reakció első ájulásából magához térve politikai elhelyezkedést keresett, és ezt a Kisgazdapárt jobboldalán találta meg".

A budapesti törvényhatósági választások eredményei a Nemzeti Parasztpártban a pártszakadás veszélyével járó válságot robbantottak ki.[47] Kovács Imre a „baj" okát elsősorban abban kereste, hogy a párt képviselői túlhangsúlyozták az NPP baloldali jellegét. Ugyanakkor a választók szélesebb körének a megnyerése érdekében a „két pólus" – vagyis az MKP és az FKGP – harcaitól való tartózkodásra hívta fel a figyelmet. Farkas Ferenc pedig azt javasolta, tegyenek egy lépést az „egyház és az isten felé". Ezzel szemben Nánási László a „pesti polgárral" szemben a kisparasztság érdekeinek még következetesebb képviseletéért szállt síkra. Erdei Ferenc hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy a pártban a politikai vonulatot illetően két felfogás van: „Az egyik a történeti forradalmi hang, a másik a taktikai szempont", s ha az előbbit az utóbbinak bármilyen cél érdekében alá akarják rendelni, ő azt nem fogadja el. Veres Péter a vitában nemigen vett részt, de az a megjegyzése, hogy „nekünk meg kell mentenünk a parasztságot attól, hogy reakciós legyen, Budapestet már úgyis elvesztettük" – utalt arra, hogy a valóságban mi az álláspontja.

A kommunista párt a választások eredményéből azt a tanulságot vonta le, hogy általános támadást kell indítani a Kisgazdapárt ellen, és lépjenek föl erélyesebben a jobboldallal szemben.[48] Hibáztatta azt a korábbi taktikát, amelynek jegyében nem leplezték le idejében az FKGP választási manővereit. A közös listát illetően a Politikai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy azt a nemzetgyűlési választások idejére nem kell fenntartani. A választók körében végzendő felvilágosítótevékenység hatékonyabbá tételére érdekében az egyéni, üzemi és házi agitációt szorgalmazta, külön kiemelve a nők megnyerésének fontosságát.

[45] PIL 285. f. 2/9. ő. e.
[46] PIL 283. f. 1/4. ő. e.
[47] PIL 284. f. XIII. cs.
[48] PIL 274. f. 3/11. ő. e.

A választási blokk létrehozására irányuló kísérlet kudarca és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak közös kiáltványa

A belpolitikában és a pártok viszonyában létrejött „mindenki mindenki ellen" állapot arra indította a koalíciós pártok vezetőit, hogy a válságos helyzetből valamilyen kiutat találjanak. 1945. október 16-án – állítólag Tildy Zoltán kezdeményezésére és K. J. Vorosilovnak, a SZEB elnökének közreműködésével – tárgyalások kezdődtek a pártvezetők között a választási küzdelmek hevességének csökkentésére. A pártközi tárgyalásokon szóba került, hogy még a választások előtt átalakítják a kormányt, továbbá az a javaslat, hogy a koalíció pártjai közös listával vegyenek részt a nemzetgyűlési választásokon, illetőleg még a választások előtt állapítsák meg az egyes pártok részesedését az új nemzetgyűlésben. A közös listát és a mandátumok előzetes elosztásának gondolatát a résztvevők, bár nem utasították el kategorikusan, elég vegyes érzelmekkel fogadták. Már kezdettől meglehetősen nagyok voltak az ellentétek köztük a szóban forgó javaslat konkretizálásakor. Sőt a folytatólagos pártközi tárgyalásokon sem történt érdemleges előrehaladás.

A kommunista párt vezetői elvileg egyetértettek a fenti javaslatokkal.[49] Ezzel szemben viszont sem a Központi Vezetőség 1945. október 11-i, sem a Politikai Bizottság október 15-i ülésén nem született olyan konkrét állásfoglalás, amely a választási blokkra, illetőleg annak az MKP által történő kezdeményezésére utalt volna. A Szociáldemokrata Párt vezetői konstatálták a politikai életben jelentkező jobboldali veszélyt, de a polgári jobboldal háttérbe szorítását a külön listával elérhető jelentős választási sikerrel kívánták biztosítani.[50] A közös lista gondolata tehát semmilyen formában nem volt szimpatikus nekik, és komoly vitát váltott ki a Parasztpártban is.[51] Az intézőbizottság 1945. október 18-ai ülésén Kovács Imre a közös listát a vereség nyílt beismerésének tartotta. Kovács Imréhez hasonlóan Illyés Gyula is elsősorban a külön listától várta a párt választási esélyeinek növekedését, és csak abban az esetben lett volna hajlandó elfogadni a listakapcsolást, ha az NPP 15%-os arányban részesedik a mandátumokból. Farkas Ferenc felemás véleményt fejtett ki. Szerinte az országban a polgárháború réme fenyeget, és ennek elhárítására a választási szövetség az „egyetlen út". Ugyanakkor az NPP-nek a választásokon való külön indulását a baloldal szempontjából is előnyösnek vélte. Erdei Ferenc, ellentétben az előtte felszólalókkal, helyesnek ítélte az NPP-nek a választási szövetségben való részvételét, és nem helyeselte a „kiugrást" a koalícióból. Végül is, hosszú vita után, az intézőbizottságban az az álláspont alakult ki, hogy az NPP elfogadja a közös listát, de 10%-on alul nem hajlandó arról tárgyalni.[52] A fentiekből kiindulva

[49] PIL 274. f. 3/12. ő. e.
[50] PIL 283. f. 3/31. ő. e.; *Népszava*, 1945. október 14.
[51] PIL 284. f. XIII. cs.
[52] Uo.

a parasztpárti vezetők azzal számoltak, hogy az FKGP részesedése a nemzetgyűlési képviselői mandátumokból megközelítően 40%-os, az MKP és az SZDP részesedése pedig 20-20%-os lesz. Ami a 10%-os arányt illeti, ezt az NPP egyeztette az MKP-val. Tildy Zoltán, majd a nemzetgyűlési mandátumok elosztási arányának a Kisgazdapárt javára történt módosítása után Nagy Ferenc, Kovács Béla és Varga Béla is elfogadták a választási szövetséget. A megegyezés elősegítése érdekében ugyanis az FKGP részesedési arányát először 45%-ra, később pedig 47,5%-ra módosították a pártközi tárgyalásokon.[53] A kisgazdapárti vezetőket az a meggondolás vezette, hogy a munkáspártokkal a koalíción belül megvalósított együttműködést fenn kell tartani, mert csak így biztosítható – az ország kül- és belpolitikai helyzetét figyelembe véve – a válság nélküli kormányzás.

A választási szövetség gondolatát a Kisgazdapárt tagsága és úgyszólván az egész polgári oldal rendkívüli felháborodással és elégedetlenséggel fogadta. Budapestről és vidékről tömegével érkeztek a tiltakozó táviratok és levelek az FKGP központjába. A jobbszárny a tömeges tiltakozást felhasználva a párton belül is támadásba lendült, és az Országos Választmány azonnali összehívását követelte. Ez a fellépése természetesen nem maradt hatás nélkül a centrum magatartására sem. A párton belüli elszigetelődéstől tartó Tildy Zoltán is elbizonytalanodott, és ez többé-kevésbé el is döntötte belpolitikailag a választási szövetség sorsát.

A választási szövetség meghiúsulásának azonban nemcsak, sőt tulajdonképpen nem is elsősorban belpolitikai, hanem külpolitikai okai voltak. Tildy Zoltán 1945. október 17-én számolt be A. Schoenfeldnek, az USA budapesti követének arról, hogy az előző napon a SZEB elnökével tárgyalt, aki felvetette neki: „Nem volna-e helyes, ha Tildy Zoltán más pártok vezetőivel megbeszélné egy közös választási lista felállítását a nemzetgyűlési választásokra..."[54] Tildy ezután valóban tárgyalt Rákosi Mátyással és Szakasits Árpáddal, akikkel előzetes megállapodást kötött a közös listáról. A kisgazdapárti centrum vezetői szintén felkeresték Schoenfeldet, és az USA várható magatartásáról érdeklődtek a közös lista esetleges elfogadása esetére. A követnek úgy tűnt, hogy Nagy Ferenc és társai hajlanak a közös lista elfogadására, amiről ő Washingtont is tájékoztatta. Schoenfeld október 17-i jelentésére válaszul a State Department még csak azt közölte, hogy a közös lista megvalósítása feltehetően nem tenné lehetővé a magyarok számára, hogy saját választásuknak megfelelő demokratikus intézményeket hozzanak létre. Két nappal később W. J. Gallman, az USA londoni ügyvivője arról tájékoztatta Washingtont és Schoenfeldet, hogy Nagy-Britannia kormánya mindaddig függőben tartja Magyarország diplomáciai elismerését, amíg a magyar kormány nem biztosítja a „tényleges szabad választásokra tett ígéretét".[55] D. F. Gascoigne budapesti brit politikai megbízott 1945. október 19-én közölte Gyöngyösi János külügyminiszterrel, hogy közös választási lista esetén kormánya elhalasztaná a nem hivatalos magyar képviselő fogadását Londonban. Ezzel összhangban A. P. Edgcumbe tábornok, brit katonai megbízott a SZEB

[53] Nagy Ferenc: *The Struggle behind the Iron Curtain. The MacMillan Company.* New York, 1948. 149.
[54] *Foreign Relations of the United States.* 1945. IV. k. 891–892.
[55] Uo. 897–898.

október 20-i ülésén az Amerikai Egyesült Államok nevében is tiltakozott a közös lista ellen. Ezután a SZEB hivatalosan is elutasította a tervezett választási szövetséget.[56]

A pártközi tárgyalások azonban a közös lista ügyének zátonyra futása után is folytatódtak. A napirenden a kormány átalakítása, illetőleg egy közös választási kiáltvány megfogalmazása szerepelt, amelyet a pártok – az FKGP-t is beleértve – szinte kivétel nélkül kívánatosnak tartottak. A kormány átalakítása azért sem zavarta túlságosan a kisgazdapárti vezetőket, mert úgy vélték, hogy a választások után többségbe kerülnek a nemzetgyűlésben. Ezt közölték Schoenfelddel is. Nyilván ezt mérlegelték a nyugati szövetséges nagyhatalmak is akkor, amikor a kormánynak a választások előtti esetleges átalakítását nem kifogásolták, és a közös választási felhívást később minden különösebb észrevétel nélkül tudomásul vették.

Az MNFF pártjainak választási kiáltványa 1945. október 25-én jelent meg.[57] Ebben bejelentették: megegyeztek abban, hogy a választások kimenetelétől függetlenül a jövőben is múlhatatlanul szükség lesz a nemzeti egységre. A nemzet előtt álló feladatokat ugyanis egyetlen párt sem képes egyedül megoldani, hanem csak együttesen az összes demokratikus párt, a magyar nép túlnyomó többségének képviseletében. Ezekből a pártokból alakuló koalíciós kormány az „egyedüli biztosítéka az ország gazdasági talpra állításának és a magyar demokrácia további megerősödésének". A kiáltvány ennek a kormánynak a feladatául a következőket jelölte meg: a dolgozó nép élelmezésének és iparcikkekkel való ellátásának biztosítása; állami készletek gyűjtése és igazságos elosztása; az újgazdák földjének telekkönyvezése; a feketézés, az árdrágítás, a spekuláció erőteljes letörése; a pénzromlás megakadályozása; a föld méhe kincseinek és az erőműtelepeknek az államosítása; a reakció minden próbálkozásának elfojtása vaskézzel; az államgépezet megtisztítása; a kormány intézkedéseinek gyors és pontos végrehajtása, valamint a közbiztonság megszilárdítása. A kiáltvány azzal fejeződött be, hogy „e programot, amely a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front követelményeit alkalmazza, minden becsületes, demokratikus hazafi a magáénak vallhatja, s mert a program közös, felhívunk minden szavazót, minden választót, hogy tartózkodjék a pártviszályok kiélezésétől, a megfélemlítéstől, a rendzavarástól és minden olyan cselekménytől, amely megbontaná azt az egységet, amelyre az országnak ma oly nagy szüksége van. A nemzet érdeke ma fegyelmezett magatartást, szenvedélyektől mentes, tiszta, szabad választásokat követel."

Az FKGP a kiáltvány megjelenése után sajtójában magyarázatokat fűzött ahhoz, és újabb érvekkel indokolta a választások utáni koalíciós kormányzás szükségességét. Egyúttal azonban lényegében visszatért korábbi jelszavaihoz, persze most már a koalíciós partnerek konkrét, névre szóló bírálata nélkül. A kisgazdapárti taktika tehát kétségtelenül változott, de a program változatlan maradt. „Nem engedhető meg tehát a féktelen agitáció, a szavazatokért folyó versenyfutás – írta Dessewffy Gyula –, mert nem szabad olyan légkört teremteni, amely eleve lehetetlenné tenné a választások utáni közös kormányzást."[58] Majd a *Kis Újság* másnapi számában így fogalmazta meg a Kisgazdapárt „új" választási programját: „A hívő magyarok pártja vagyunk, nem osztálypárt, hanem zászlóink alá hívunk mindenkit, aki egy szabadságon felépülő demokráciának, egy korszerű magyar gondolatnak, független országnak töretlen híve, aki a magántulajdon elvének fenntartása mellett a szociális kiegyenlítődés harcosa, aki a magyarságot nem véralkatnak, hanem szellemi és lelki tartalomnak ítéli meg, és a magyarságért minden áldozatra kész."

A Kisgazdapárt egyházi támogatói, a pártvezetők hivatalos magatartásától függetlenül, lényegében változatlan tartalmú és jellegű agitációt folytattak. Ezzel biztosították – tekintet nélkül a közös választási kiáltványra – a kisgazdapárti választási propaganda folytonosságát és a „polgári tábor", a gazdag parasztság és általában a falusi módos lakosság, valamint a városi polgárság és ezen belül is mindenekelőtt az úri középosztály felsorakozását az FKGP mögött. Mindszenty József hercegprímás 1945. október 18-i pásztorlevele pedig csak betetőzte, véglegesítette a polgári egység létrejöttét, illetőleg megszilárdítását a nemzetgyűlési választásokon.[59]

Az 1945. október 17–18-i püspökkari konferencia a Kisgazdapárt támogatása mellett foglalt állást. A pásztorlevelet útmutatásnak szánták, kifejezetten a választók orientálása érdekében, és elsősorban a baloldali pártok választási agitációjának a semlegesítése céljából. A pásztorlevél utolsó bekezdésének sorai így szóltak: „Titeket pedig, Kedves Híveink felszólítunk, hogy fontoljátok meg szavainkat s a választás alkalmával adjátok szavazatotokat arra a jelöltre, aki az erkölcsi tisztaság, a jog, az igazság és a rend érdekében fog síkraszállni, s képes lesz küzdeni e jelenlegi szomorú állapotok visszaélései ellen. Ne rettenjetek meg a gonoszság fiainak fenyegetéseitől! Könnyebb egyszeri fenyegetést kiállni és elszenvedni, mint rálépni arra az útra, ahová meggondolatlan és lelkiismeretlen emberek csábítani akarják a magyarságot." A pásztorlevelet az ország legtöbb katolikus templomában már a választások előtti héten felolvasták, sőt olykor nem is egy alkalommal. A papok sok helyütt még november 4-én sem riadtak vissza ettől. Nem volt tehát meglepő, hogy a hívők – az ország számos helyén – egyenesen a templomból járultak a szavazóurnákhoz.

A hercegprímás támadása és a választások kimenetelébe való beavatkozása olyan elfogult és durva volt, hogy még a Kisgazdapárt vezetői is kénytelenek voltak hivatalosan tiltakozni. Az MKP, az SZDP, az NPP és az FKGP által aláírt tiltakozó nyilatkozathoz a Magyar Radikális Párt is csatlakozott. Sőt még egyes protestáns körök is helytelenítették a hercegprímás pásztorlevelét: „Ha az egyház megszólal, ne mondjon választási beszédet." Ugyanakkor gróf Pálffy József mély hódolatát és őszinte köszönetét fejezte ki Mindszentynek a „bátor és gerinces" kiállásért.

A pásztorlevél elítélése azonban már nemigen változtatott az általa kiváltott hatáson. Ez kétségkívül meglátszott a november 4-én leadott szavazatok számarányán is.

[56] Vida István: i. m. 110–111.

[57] *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948.* 619–620.

[58] *Kis Újság*, 1945. október 27.

[59] EPL M. 3. A körlevél kelte: Esztergom, 1945. október 18. A Magyar Püspöki Kar nevében: Mindszenty József s. k. hercegprímás, esztergomi érsek.

A választások eredménye

A nemzetgyűlési választások alkalmával 5 167 180 személyt vettek fel Magyarországon a választói névjegyzékre. Nem utolsósorban a háború következményeként a női választók száma 600 000-rel nagyobb volt a férfiakénál. November 4-én 4 774 653 szavazó (92,4%) járult az urnákhoz, és 4 730 409 érvényes szavazatot adott le.[60] Az érvényes szavazatok a következőképpen oszlottak meg a pártok között:

Párt neve	Szavazatok	
	száma	aránya (%)
Nemzeti Parasztpárt	225 284	6,87
Magyar Radikális Párt	5 762	0,12
Polgári Demokrata Párt	76 424	1,62
Magyar Kommunista Párt	802 122	16,85
Független Kisgazdapárt	2 697 503	57,03
Szociáldemokrata Párt	823 314	17,41

A szavazatok választókerületenkénti megoszlása azonban az országos, összesített eredménynél is világosabb és pontosabb képet nyújtott az egyes pártok erejéről, helyzetéről. A választókerületek tanulmányozásánál azonban a PDP és az MRP szavazatait mellőzni lehet, hiszen az utóbbi egyedül a győri választókerületben indult, s ott is igen kevesen szavaztak rá: a PDP pedig, Nagy-Budapestet kivéve, mindössze 6528 szavazatot kapott. A négy legnagyobb pártra adott szavazatok választókerületenként a következőképpen alakultak:

Választókerület	MKP	SZDP	NPP	FKGP
Baranya-Tolna	40 091	43 672	19 796	184 701
Somogy	12 174	21 879	13 188	155 598
Zala	13 028	21 583	9 011	138 846
Vas	13 576	19 292	7 511	106 686
Győr-Moson-Sopron	26 361	41 906	12 388	116 752
Veszprém	17 501	17 541	10 699	90 803
Fejér-Komárom-Esztergom	46 804	48 851	13 176	131 868
Nagy-Budapest	178 867	223 808	12 523	404 533
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	94 946	92 008	40 122	380 883
Csongrád-Csanád	57 666	56 042	15 804	140 140
Békés	50 458	41 195	21 680	76 801
Jász-Nagykun-Szolnok	51 909	30 886	23 811	115 498
Hajdú-Bihar	43 937	38 134	42 950	124 456
Szabolcs-Szatmár-Bereg	24 370	26 894	29 111	178 159
Borsod-Gömör-Abaúj-Zemplén	60 913	28 447	17 799	183 266
Heves-Nógrád-Hont	63 947	29 368	25 027	172 254

[60] PIL 283. f. – Faragó-féle választási statisztika. 1946–1947. A nemzetgyűlési választásokra vonatkozó adatokat a továbbiakban is ebből a forrásból merítem.

A fentiekből kitűnik, hogy a Kisgazdapárt minden választókerületben első helyre került a szavazatok számát tekintve. Ennek ellenére nem sikerült valamennyi választókerületben megszereznie az abszolút többséget. Így a békési, a nagy-budapesti és a hajdú-bihari kerületekben szavazatainak aránya nem érte el az 50%-ot. A csongrád-csanádi, a jász-nagykun-szolnoki, a fejér-komárom-esztergomi és a heves-nógrád-honti kerületben is az országos átlag alatt maradt. Ugyanakkor a baranya-tolnai, a somogyi, a zalai, a vasi, a győr-moson-soproni, a veszprémi, a pest-pilis-solt-kiskuni és a szabolcs-szatmár-beregi kerületben szavazatai magasan az országos átlag felett voltak. A Dunántúlon kapta a legtöbb szavazatot, és – a szabolcs-szatmári választókerületet kivéve, ahol igen jól szerepelt – itt alakultak ki számára a legkedvezőbb arányok. Az FKGP-re leadott szavazatok választókerületenkénti, illetőleg földrajzi megoszlásából az is kitűnt, hogy a pártra nemcsak az iparilag fejlettebb, hanem a forradalmi hagyományokban gazdagabb paraszti vidékeken is viszonylag kevesebben szavaztak.

A nemzetgyűlési választásokon – a szavazatok számát tekintve – a Szociáldemokrata Párt került a második helyre. A szociáldemokraták a nagy-budapesti, a győr-moson-soproni, a fejér-komárom-esztergomi, a csongrád-csanádi és a békési választókerületekben értek el jobb eredményt országos átlaguknál. A többi választókerületben az országos átlag alatt maradtak. Sőt a pest-pilis-solt-kiskuni, a csongrád-csanádi, a békési, a jász-nagykun-szolnoki, a hajdú-bihari, a borsod-gömör-zempléni és a heves-nógrád-honti kerületben az MKP, a szabolcs-szatmár-beregi és a hajdú-bihari választókerületben pedig az NPP mögé szorultak. Ez azt jelentette, hogy a kifejezetten mezőgazdasági jellegű vidékeken – a békési és a csongrád-csanádi választókerülettől eltekintve – meglehetősen csekély volt a befolyásuk.

Nem érdektelen azt is közelebbről szemügyre venni, hogy a szóban forgó pártok melyik megyében szerepeltek az országos átlaguknál jobban, illetőleg rosszabbul. A táblázatot az SZDP szereplését figyelembe véve állítottuk össze, mégpedig abból a megyéből kiindulva, ahol a párt a legalacsonyabb százalékos arányt érte el. Emellett bemutatjuk természetesen azt is, hogy ugyanezen megyékben a többi párt hogyan szerepelt:

Megye neve	SZDP	NPP	MKP	FKGP
Szatmár-Bereg	5,63	13,64	7,55	72,35
Bihar	8,06	16,71	20,90	53,35
Abaúj-Torna	8,97	4,05	8,77	77,24
Bács-Bodrog	9,37	8,79	19,14	60,15
Somogy	10,60	6,35	5,90	75,29
Sopron	10,84	6,21	11,38	70,16
Szabolcs	11,29	14,77	9,74	63,07
Zala	11,54	5,13	7,25	75,16
Tolna	12,19	10,27	10,55	65,54
Nógrád-Hont	12,33	6,19	27,20	53,30
Zemplén	12,46	6,75	12,88	66,90
Veszprém	13,05	7,52	12,76	65,57
Vas	13,12	5,11	9,23	72,54

Jász-Nagykun-Szolnok	13,66	10,54	22,95	51,23
Heves	14,01	10,13	17,63	56,14
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	14,68	6,17	14,87	62,07
Fejér	16,16	6,48	12,27	62,87
Baranya	17,30	3,87	16,43	61,55
Hajdú	19,36	17,11	15,45	47,21
Csanád	19,62	6,28	29,18	43,06
Csongrád	20,76	5,40	18,21	53,82
Békés	21,42	11,28	26,23	39,92
Borsod-Gömör	21,89	5,38	23,01	48,20
Komárom-Esztergom	25,27	3,79	28,79	40,78
Nagy-Budapest	26,30	1,47	21,02	47,53
Győr-Moson	29,70	6,19	14,77	48,51

A választókerületenként, illetőleg a megyénként összesített eredmények azonban önmagukban szintén csak hozzávetőleges választ adhatnak arra a kérdésre, hogy a lakosság különböző rétegei elsősorban melyik pártra adták a szavazatukat. Éppen ezért indokolt a szavazatok pártonkénti megoszlását a városokban és a falvakban külön-külön is megvizsgálni.

Magyarország nagyobb városaiban – a választókerületek sorrendjében – a pártokra esett szavazatok százalékos aránya a következő volt:

Város neve	SZDP	NPP	MKP	FKGP
Pécs	33,2	1,4	19,1	45,2
Mohács	9,4	6,4	10,0	73,4
Szekszárd	12,4	2,5	5,1	78,7
Kaposvár	26,3	3,1	7,1	57,7
Zalaegerszeg	20,1	7,4	5,3	63,6
Nagykanizsa	25,7	2,3	6,4	65,2
Szombathely	36,8	1,6	9,4	53,2
Győr	44,7	1,5	17,5	35,2
Mosonmagyaróvár	40,8	1,3	24,5	32,8
Sopron	20,4	1,5	11,9	66,1
Veszprém	24,1	2,7	9,2	62,6
Pápa	24,8	3,8	13,5	57,0
Székesfehérvár	30,3	4,9	7,0	56,1
Esztergom	23,4	3,5	11,9	59,1
Komárom	20,2	3,7	23,0	51,6
Kecskemét	13,1	2,3	9,9	72,7
Cegléd	17,6	10,4	7,0	64,8
Kalocsa	21,8	7,2	20,0	50,0
Kiskunfélegyháza	7,9	7,8	14,2	62,8
Kiskunhalas	19,9	1,8	13,6	64,0
Nagykőrös	10,3	8,3	17,1	62,7
Vác	21,5	5,5	8,6	61,4
Baja	13,1	3,4	16,4	63,6
Szeged	20,2	3,5	12,3	62,2
Hódmezővásárhely	27,4	4,4	21,5	45,6
Csongrád	25,8	3,5	12,7	53,0
Szentes	24,1	3,2	30,6	40,5
Makó	21,5	4,3	19,9	52,9
Gyula	20,0	9,9	21,1	47,5
Békéscsaba	29,7	9,1	25,4	34,9
Szolnok	22,6	2,0	34,9	39,3
Jászberény	16,9	6,3	8,4	69,7
Karcag	10,6	24,2	14,6	49,5
Kisújszállás	14,6	9,3	40,8	34,5
Mezőtúr	20,7	10,8	20,3	44,8
Debrecen	26,0	6,0	14,7	49,4
Hajdúböszörmény	20,8	20,8	9,9	42,8
Hajdúszoboszló	10,6	34,0	9,2	45,5
Nyíregyháza	17,5	4,4	7,0	69,7
Miskolc	29,0	1,1	17,2	48,7
Sátoraljaújhely	21,5	4,0	11,4	61,7
Eger	13,9	7,2	11,4	63,8
Gyöngyös	15,3	8,6	12,9	59,1
Hatvan	24,7	6,6	8,1	56,0
Balassagyarmat	7,9	4,0	4,4	83,3
Salgótarján	18,3	0,6	65,9	13,9

Az ország 46 legnagyobb városa közül a Kisgazdapárt 29-ben szerzett abszolút többséget, mindössze 23-ban érte el, illetőleg haladta meg az országos átlagát. Kiemelkedően sok szavazatot kapott a párt Mohácson, Szekszárdon, Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Sopronban, Veszprémben, Kecskeméten, Cegléden, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Nagykőrösön, Baján, Szegeden, Jászberényben, Nyíregyházán, Sátoraljaújhelyen, Egerben és Balassagyarmaton. Ugyanakkor lényegesen elmaradt az FKGP az országos átlagtól Pécsett, Győrött, Mosonmagyaróváron, Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Gyulán, Békéscsabán, Szolnokon, Kisújszálláson, Mezőtúron, Hajdúböszörményben, Hajdúszoboszlón, Miskolcon és Salgótarjánban. Az iparilag fejlett, nagyobb létszámú munkássággal rendelkező városokban az FKGP általában nem tudta a többséget megszerezni, Salgótarjánban pedig 13,9%-os arányával nem is tudott érdemleges eredményt elérni. Nagyjából ugyanez mondható el a Viharsarok parasztvárosainak többségéről is. Az FKGP azonban az ország minden számottevő, de kevéssé iparosodott városában az első helyen végzett.

Legnagyobb vetélytársa a városokban az SZDP volt. A Szociáldemokrata Párt városi jellege szavazatainak arányában is világosan kifejezésre jutott: 34 városban szerepelt

jobban az országos átlagnál. Igaz, csak Győrött, Mosonmagyaróváron és Salgótarjánban tudott a Kisgazdapárt elé kerülni, de egy sor helyen mégis meglehetősen magas szavazati arányt ért el, például Szombathelyen (36,8%) Pécsett (33,2%), Székesfehérváron (30,3%), Békéscsabán (29,7%), Miskolcon (29%), Hódmezővásárhelyen (27,4%), Kaposvárott (26,3%), Debrecenben (26%) és Csongrádon (25,8%). A párt városi szavazatai arról tanúskodnak, hogy a munkások mellett mindenekelőtt a városi kispolgárság és az alkalmazottak köréből megnyernie igen szép számú választót sikerült. Erre utalnak sajátos módon a kommunista párt városi választási eredményei is. A két munkáspárt együttes szavazóinak száma általában magasabb volt, mint a munkások és hozzátartozóik létszáma a szóban forgó helyeken.

Ennek köszönhetően együttesen Pécsett, Győrött, Mosonmagyaróváron, Szentesen, Békéscsabán, Szolnokon, Kisújszálláson és Salgótarjánban abszolút többséget szereztek.

Másként alakultak viszont a szavazatok – és ezzel együtt az erőviszonyok – a falusi lakosság körében. A pártokra leadott szavazatok aránya – a városi lakosságot leszámítva – az egyes megyékben a következő volt:

Megye neve	SZDP	NPP	MKP	FKGP
Baranya	12,0	4,6	15,9	66,8
Tolna	12,1	10,8	10,9	64,7
Somogy	9,1	6,7	5,7	77,0
Zala	10,2	5,0	7,2	76,8
Vas	9,3	5,7	9,3	75,7
Győr-Moson	22,8	8,7	12,6	55,1
Sopron	10,8	6,2	11,4	70,2
Veszprém	10,7	8,5	12,8	66,8
Fejér	13,9	6,8	13,4	63,6
Komárom-Esztergom	25,8	3,8	31,0	38,1
Pest	16,0	6,4	15,9	60,6
Bács-Bodrog	8,4	10,6	20,3	58,5
Csongrád	14,4	10,6	21,9	51,8
Csanád	19,0	7,3	29,7	42,2
Békés	20,0	11,9	27,1	39,8
Jász-Nagykun-Szolnok	11,3	11,4	32,2	52,8
Hajdú	13,8	23,5	18,6	43,7
Bihar	8,1	17,0	20.8	53.2
Szabolcs	10,3	16,4	10,1	62,2
Szatmár-Bereg	6,7	13,6	7,5	71,4
Borsod-Gömör	20,5	6,3	24,5	47,7
Abaúj-Torna	9,0	4,1	8,8	77,2
Zemplén	11,3	7,2	12,9	67,6
Heves	13,2	10,8	19,4	55,0
Nógrád-Hont	11,9	6,8	24.6	55,6

A Kisgazdapárt nyolc megye kivételével mindenütt messze megelőzte vetélytársait. Csupán Komárom-Esztergom, Csanád, Békés és Hajdú megyében, pontosabban az említett megyék falvaiban nem tudta megszerezni az abszolút többséget. Fölénye a falusi lakosság körében azonban így is vitathatatlan volt. Amíg városon általában az SZDP volt az FKGP vetélytársa, addig falun többnyire az MKP, bár ez utóbbi egyetlen megyében sem tudott elébe kerülni. A kommunisták a legjobb választási eredményeket Komárom-Esztergom (31%), Csanád (29,7%), Békés (27,1%), Nógrád-Hont (24,6%), Borsod-Gömör (24,5%), Szolnok (23,2%) és Csongrád megyében (21,9%) érték el a falusi lakosság körében. De a falusi lakosság nem mindenütt jelentette egyúttal a parasztságot, hanem gyakran – így elsősorban Nógrád-Hont, Borsod-Gömör és Komárom-Esztergom megyében – a falun élő munkásokat, s döntően a bányászságot. Hasonlóképpen a falun élő ipari munkásság szavazataival volt elsősorban magyarázható az SZDP Borsod-Gömör (20,5%), Győr-Moson (22,8%) és Komárom-Esztergom (25,8%) megyében kivívott választási sikere.

A pártok választási eredményeit a férfiak és a nők sok helyütt eltérő állásfoglalása is befolyásolta, amit könnyű volt számba venni, mivel a férfiak és a nők szavazatait akkor a szavazóköri jegyzőkönyvek külön-külön is feltüntették. Az 1000 érvényes férfiszavazatra eső női szavazatok száma választókerületenként – a pártok szempontjából – a következőképpen alakult:

Választókerület	SZDP	NPP	MKP	FKGP
Baranya-Tolna	1108	1107	952	1424
Somogy	1033	966	877	1365
Zala	974	918	788	1377
Vas	961	905	807	1348
Győr-Moson-Sopron	1115	962	888	1416
Veszprém	961	905	780	1394
Fejér-Komárom-Esztergom	1113	1069	962	1435
Nagy-Budapest	1254	1282	1218	1654
Pest-Pilis-Solt-Kiskun-Bács-Bodrog	1094	1060	964	1348
Csongrád-Csanád	1189	1103	1085	1393
Békés	1202	1141	1112	1373
Jász-Nagykun-Szolnok	1119	1171	1079	1359
Hajdú-Bihar	1177	1182	1054	1385
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1000	1133	976	1367
Borsod-Gömör-Abaúj-Zemplén	1120	1190	980	1485
Heves-Nógrád-Hont	1132	1167	987	1433
átlagban	1144	1104	1042	1426

Az 1000 férfiszavazatra eső női szavazatok kedvezőtlen aránya természetesen érzékenyen befolyásolta az egyes pártok országos választási eredményeit is. Kizárólag a női szavazatokat figyelembe véve az NPP 6,4%-os, az MKP 15,4%-os, az SZDP 16,58%-os és az FKGP 59,8%-os szavazati aránnyal büszkélkedhetett.

A nemzetgyűlési választásokon kiemelkedő szerepet játszott Nagy-Budapest, ahol az ország lakosságának mintegy 20%-a élt. Az FKGP-nek ebben a választókerületben is sikerült abszolút többséget szereznie (50,4%). Az SZDP a budapesti kerületekben 3,3%-kal előzte meg az MKP-t. Az előbbi fölénye ugyan többé-kevésbé minden kerületben kifejezésre jutott, de a legnagyobb különbségek általában a nem ipari jellegű kerületekben (I., II., IV., V., VII., XIV.) mutatkoztak a két párt között az SZDP javára. A két munkáspárt az ipari jellegű kerületeknek láthatóan nem munkások által lakott központi körzeteiben általában nem sok szavazatot kapott. De itt, az esetek többségében, az SZDP fölényben volt az MKP-val szemben. A munkás, kisiparos, kiskereskedő többségű körzetekben, utcákban viszont fej fej mellett haladtak. Ugyanazon utcában lévő szavazókör esetében pedig olykor felváltva vezettek. A kerület központjából kifelé, a „perifériák" felé haladva az MKP szavazatainak száma növekedett, gyakran meg is haladta az SZDP szavazatait. A VIII. kerületben – például – a József körút, Baross utca, Szentkirályi utca, Vas utca, Kölcsey utca, Kabók Lajos utca, Víg utca, Koszorú utca, Tavaszmező utca, Magdolna utca, Nap utca szavazókörei szociáldemokrata fölényt mutattak. Ugyanakkor a Dobozi utca, Teleki tér, Kálvin tér, Mátyás tér, Kőris utca, Sárkány utca, Jázmin utca, Farkas utca és a Dugonics utca szavazókörei a kommunisták választási sikereiről tanúskodtak. A IX. kerületben az Üllői út, Kinizsi utca, Gönczi utca, Knézits utca, Lónyai utca, Ráday utca, Ferenc körút szavazói az SZDP-t támogatták. Ezzel szemben a Hőgyes utca, Angol utca, Thaly utca, Szvetenay utca, Soroksári út (az 56. számtól), az Üllői út (a 129. számtól), a Gubacsi út, Illatos út szavazói inkább a kommunistákra adták szavazataikat. Hasonló volt a helyzet a XIII. kerületben is, ahol a Váci út mellett a Mohács utca, Béke út, Béke tér, Róbert Károly körút, Reitter Ferenc utca, Petneházy utca, Röppentyű utca, Meder utca hozta a legtöbb szavazatot az MKP-nak. Csepelen a szociáldemokrata fölényt jelző szavazókörök láncolatát a kommunisták csak néhány helyen tudták „megtörni". Ugyanez vonatkozik Pesterzsébetre is.[61]

A leadott érvényes szavazatok alapján a Független Kisgazdapárt 245, a Magyar Kommunista Párt 70, a Szociáldemokrata Párt 69, a Nemzeti Parasztpárt 23 és a Polgári Demokrata Párt 2 mandátumot kapott. Az 1945. november 4-i választások alapján tehát 409 képviselője lett a nemzetgyűlésnek. A nemzetgyűlés első ülése azonban az ország közéleti és szellemi kiválóságai közül még 12 képviselőt választott tagjai sorába.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások – a parlamentáris demokrácia szabályai szerint – lényegében tisztázták a szavazópolgároknak a pártok iránti szimpátiáját, a lakosság körében élvezett népszerűségét és befolyását. A pártok hatalmi pozícióit, a belpolitikai erőviszonyokat azonban maguk a választások egyelőre még nem tisztázták és nem is módosították.

[61] PIL 253. f. Vegyes iratok, 345–349. cs.

Izsák Lajos

A PARLAMENTARIZMUS VESZTETT CSATÁJA – 1947

1947 nyarán – a Független Kisgazdapárt szétzúzása, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatása után – a Dinnyés-kormány programja feletti vitában Sulyok Dezső találóan jellemezte a helyzetet, amikor a következőket mondta: „Dinnyés miniszterelnök úr... beszéljen arról a szintkülönbségről, amely az 1945. novemberi demokrácia és az 1947. júniusi demokrácia között Magyarországon van! Azt számítsa ki, és azt mondja meg, hogy e között hány méter a szintkülönbség. Ha ezt meg tudja mondani és ki tudja itt fejteni, akkor mély tisztelettel fogok meghajolni politikai és matematikai képességei előtt... A valóság az, amit elmondtam: ma már egy látszatdemokráciában élünk."[1] Erre az időre az FKGP elvesztette abszolút többségét a parlamentben (az 1945-ben szerzett 245 mandátumával szemben már csak 187 képviselője volt. – I. L.), sőt korábbi szavazótábora is meglehetősen elbizonytalanodott, ami kedvező helyzetet teremtett a baloldal, mindenekelőtt az MKP számára az új választások előtt.

A választójogi törvény módosítása

Az újabb választások kiírásának gondolatával szinte egyidejűleg megfogalmazódott a kommunista párt részéről a választójogi törvény módosításának az igénye is. Az MKP vezetői ugyanis a „szélesre tárt" választójogi törvénnyel magyarázták az FKGP győzelmét és saját, várakozásukon aluli eredményeiket az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokon. A törvény (1945: VIII. tc.) is lehetőséget adott a módosításra, mivel csak egy alkalomra, az 1945-ös választások lebonyolítására szólt. Ezt kihasználva az MKP jogi szakértői – Rajk László belügyminiszter vezetésével – már 1947 májusában hozzákezdtek a választójog szűkítésére vonatkozó javaslatok kidolgozásához.

Az MKP először a Szociáldemokrata Párt képviselőivel egyeztette – az 1947. július 7-i összekötő bizottsági ülésen – választójogi törvénytervezetét. Megállapodtak, hogy a

[1] *Nemzetgyűlés Naplója* (a továbbiakban: NN). Athenaeum, 1948. VII. k. 852–853.

kitelepítendők, a politikai okokból B-listázottak és a Magyar Közösség tisztségviselői elvesztik aktív választójogukat. Másfelől megfosztják passzív választójoguktól mindazokat, akik a régebbi törvényben felsorolt szervezetek, valamint a Magyar Közösség tagjai voltak. Egyetértettek abban is, hogy azoknak a pártoknak, amelyek 1945-ben „választásra jogosultak nem voltak", ajánlásokat kell benyújtaniuk, mégpedig minden választókerületben a jelöltek számának ötvenszeresét, de maximálisan 3000-et. Ezután került a javaslat pártközi értekezlet elé, mely tudomásul vette a szavazókörök 600-as létszámára vonatkozó kisgazdapárti javaslatot. Beleegyezett abba, hogy a választási bizottságok elnökei kizárólag az egyes képviselőjelöltekkel és nem az érintett párt jelöltlistájával szemben emelhetnek kifogást. Elfogadták azt is, hogy a minisztertanács – az érdekelt párt kérésére – a Magyar Élet Pártjának (MÉP) választmányi és törvényhatósági bizottsági tagjai közül néhányat mentesíthet a választójogi korlátozások alól, ugyanakkor e párt és a Nemzeti Egység Pártja (NEP) volt képviselőit és képviselőjelöltjeit kizárják a választásokból. Ez utóbbi miatt nevezték a kortársak az új választójogi javaslatot „Lex Sulyok"-nak, a Magyar Szabadság Párt vezére ugyanis az 1935-ös választásokon a NEP listáján került a parlamentbe, bár hamarosan átlépett a Kisgazdapártba – és 1946 tavaszáig ott küzdött a baloldal törekvéseivel szemben –, mégsem volt választható.

A mandátumokhoz szükséges szavazatok számát 12 000-ről 14 000-re emelték. Lehetővé tették a választási szövetségbe tömörülést, valamint a névjegyzékkivonattal – „kék cédulával" – történő szavazást. A választási bizottságokba pedig „laikus" tagok kerültek. A javaslat az országos lajstromon szétosztandó mandátumok tekintetében is előnyt biztosított a koalíciós pártoknak.

A nemzetgyűlés 1947. július 22–23-i ülésén vitatta meg és fogadta el az országgyűlési választásokról szóló törvényjavaslatot, amely kihirdetése után 1947: XXII. tc.-ként került a magyar törvénytárba. A beterjesztett javaslat – az 1945: VIII. tc.-hez képest – kétségtelenül számottevően szűkítette a választók és részben a választhatók körét is. Az erre vonatkozó intézkedések természetesen elsősorban az ellenzék képviselőit és várható szavazóit sújtották. Az előzetes pártközi megállapodások következtében így csak a párton kívüli képviselők – Reicher Endre, Futó Dezső, Pfeiffer Zoltán, Vándor Ferenc, Buzás Márton, Moór Gyula, Slachta Margit és Acsay László – tettek bíráló megjegyzéseket a javaslatra.

A kisebbségi vélemény előadója Reicher Endre volt, aki elemezte az előző választásokat, s azt hangoztatta, hogy az ott született eredmény óriási csalódás volt a munkáspártok számára. „A választások tisztasága – mondotta – sok tekintetben abban a koalíciós készségben nyeri magyarázatát, amely akkor még megvolt a pártokban, és amely fokról fokra romlott. Romlott azért, mert a munkáspártok, amelyek a választási urnák előtt nem tudták elérni azt az eredményt, amelyet elérni kívántak, később a választási eredményektől függetlenítve próbálták megszerezni a maguk hatalmi túlsúlyát." Majd utalt a Kisgazdapárt, illetve a polgári erők szétforgácsolásának körülményeire, a javaslatot pedig nem találta alkalmasnak arra, hogy a választások „demokratikus feltételeit" biztosítsa.[2] Az ellenzők, illetve az ellenzék véleménye leginkább talán Vándor Ferenc

[2] NN VIII. k. 455.

egyik megállapításával összegezhető: „Nekünk ellent kell mondanunk ennek a törvényjavaslatnak, mert mi ellene vagyunk minden korlátozásnak... tiltakozunk tömegek, magyar néptömegek kizárása ellen, mert ezeket nem lehet többé pótolni, ha egyszer elfordulnak a demokráciától és a demokratikus törekvésektől."[3]

A pártok választási programja

Az Országos Nemzeti Bizottság 1947. július 30-i ülésén döntött az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon indulni kívánó pártok ügyében. Az ONB 11 pártot, mégpedig a Magyar Kommunista Párt, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Keresztény Női Tábor, a Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt, a Független Magyar Demokrata Párt, a Polgári Demokrata Párt és a Katolikus Néppárt indulását engedélyezte. Egyúttal tudomásul vette, hogy a koalíció tagjai – MKP, SZDP, NPP, FKGP – választási szövetségre léptek. Ugyanakkor elutasította a Szegények Pártja, a Nemzeti Szövetkezeti Párt és a Nemzeti Munkáspárt jelentkezését. Varga Endre, a Katolikus Néppárt vezetője 1947. augusztus 1-jén jelentette be, hogy a választásokon nem indul külön, hanem híveivel együtt a Keresztény Női Tábort támogatja. Így csökkent tízre a választásokon induló pártok száma.

Tildy Zoltán köztársasági elnök 1947. július 25-én feloszlatta a nemzetgyűlést, ezután minden párt figyelme az országgyűlési választásokra összpontosult. A koalíciós pártok a választások szervezeti előkészítésében és a választási programok kidolgozásában is megelőzték az ellenzéki pártokat. Ennek döntően az volt az oka, hogy amíg a koalíciós pártok felkészülését elvileg semmi sem akadályozta, addig a többiek, s főleg az új pártok fellépése – eltekintve most a választójogi törvény egyéb előírásainak teljesítésétől – mindenekelőtt az ONB kedvező döntésétől függött. Így fordulhatott elő az a helyzet, hogy az ONB még el sem döntötte, hogy mely pártok részvételét engedélyezi, a koalíciós pártok már szinte valamennyien nyilvánosságra hozták választási programjaikat.

Az SZDP vezetősége már 1947. július 18-án megtárgyalta és „alapjaiban" jóváhagyta a párt választási programját. Ez a program azzal indokolta az új választások kiírását, hogy a nemzetgyűlés alkalmatlanná vált az „új és mélyreható feladatok" megoldására. A program állást foglalt a hároméves terv, a tervgazdálkodás, valamint a szövetkezeti mozgalom erősítése mellett. Ezzel egyidejűleg követelte a közigazgatás reformját, a törvényes rendet biztosító független bíróságot, a korrupció letörését, a közélet tisztaságát, az egységes alsófokú oktatás kiterjesztését, valamint a felsőoktatás „megkönnyítését" mindenki számára. Ezen túl külön is kiemelte a lelkiismereti szabadság biztosítását. Külpolitikai téren szorgalmazta a Szovjetunióhoz való viszony és őszinte barátság elmélyítését; a szomszédos, új kelet-európai demokráciákkal a jó kapcsolatok kiépítését, valamint a nyugat-európai munkáspártokkal a szoros kapcsolatok fenntartását.

[3] NN VIII. k. 504.

Az SZDP a demokratikus szocializmus megteremtésének programjával kívánta megnyerni a tömegeket, s ugyanakkor polgárháborúval, anarchiával riogatta a választókat, amennyiben más utat, illetve programot választanának.

Az MKP választási programja 1947. augusztus 3-án került nyilvánosságra. „Ne bántsd a magyart" – idézte Zrínyi Miklóstól a program, és ezzel együtt független hazát, félelemmentes életet, jólétet, békét hirdetett és magyar felemelkedést ígért. Igazságos, feddhetetlen, erős demokráciát akarunk – emelte ki továbbá –, valamint a nagybankok államosításának sürgős végrehajtását. Ezen túl azt is hangsúlyozta, hogy a hároméves terv első évében a bérek és fizetések 35%-os emelését kívánják elérni, letörik a drágaságot, és megadóztatják a gazdagokat. Jómódú, művelt parasztságot – virágzó mezőgazdaságot! Követelte továbbá a törvény szigorú alkalmazását a gazdasági kártevők és az „ország békéjét megrontó reakciósok ellen". A köztársaság törvényeinek hajthatatlan és pártatlan érvényesítését. Szükségesnek tartotta az állam és egyház kölcsönös együttműködését, a függő kérdések mielőbbi rendezését. Külpolitikai téren „... magyar függetlenséget!" követelt, és hangsúlyozta, hogy: „Az ezeréves, független Magyarország nem eladó! Belügyeinket magunk intézzük, senki más!"[4]

A Nemzeti Parasztpárt nem dolgozott ki külön választási programot, hanem az 1947. május 11-én a mezőtúri Dózsa-napon meghirdetett „programjavaslatot" népszerűsítette választási propagandájában. Az NPP lényegében „minden parasztot" magában foglaló érdekvédelem megteremtésével, a magántulajdon védelmével, a mezőgazdaságra épülő iparfejlesztéssel stb. kapcsolatos követelések mellett nagy figyelmet szentelt az újbirtokosoknak és a nincstelen falusi lakosságnak is. Így például az utóbbiak részére „legális" házat és kertet, valamint erdő- és legelőhasználatot követelt. Előjogoktól, kiváltságoktól mentes népi Magyarországot hirdetett nemcsak törvény és jog szerint, hanem a volt uralkodó osztályok társadalmi tekintélyének lerombolásával is. Ezzel együtt a „nép ellenségeit" ki kívánta rekeszteni a közigazgatásból. Gazdasági téren a paraszti munka egyenjogúsítását sürgette, az agrárolló megszüntetését, a nagytőke hatalmának megtörését, a bányák és kulcsiparok államosítását, a kartellek és trösztök feloszlatását és a bankok állami ellenőrzését követelte. Kiállt a magántulajdon mellett, és öntudatos, hazaszerető, hitvalló, népi műveltséggel felvértezett, szaktudást szerzett magyarságot akart. Mindehhez természetesen az ország politikai, gazdasági és szellemi függetlenségét.

Az FKGP, hasonlóan 1945-höz, most sem dolgozott ki külön választási programot, de lényegében annak tekintette azt a 14 „részes" programtervezetet, amelyet 1947 tavaszán hoztak nyilvánosságra. Ez a program hitet tett a demokrácia, a köztársaság és annak 1946-ban rögzített intézményei, alaptörvényei, az emberi és polgári alapjogok biztosítása mellett. A párt továbbra is részt kívánt venni a koalícióban és hozzájárult annak erősítéséhez. Szorgalmazta a rendeleti úton való kormányzás megszüntetését, a szabad önkormányzati választások mielőbbi megtartását, a magántulajdon sérthetetlenségét és azt, hogy az államosításokat az MNFF programjának mértékéig hajtsák végre. Javasolta a hároméves terv elfogadását. Pénzügyi téren az államháztartás egyensúlyának megőrzése szerepelt a programban. Hangsúlyt kapott az igazságos közteherviselés, a progresszív adóztatás, a létminimum adómentessége és a takarékosság követelése is.

[4] *Szabad Nép*, 1947. augusztus 3.

Külpolitikai téren az FKGP választási programja fontosnak tartotta leszögezni, hogy a Szovjetunió mellett az USA, Anglia és Franciaország jóindulatát és barátságát is el kell nyerje az ország. Ezzel együtt azt is hangsúlyozta, hogy az FKGP „a maga közéleti súlyával szolgálni kívánja a Duna-völgyi békét, és arra törekszik, hogy a politikai határok itt valóban mielőbb légiessé váljanak, s az egymás szomszédságában, egymással keveredve letelepedett Duna-völgyi népek érintkezését sem államigazgatási, sem érzelmi akadályok ne korlátozzák feleslegesen. A megbékélés érdekében reményét fejezi ki a párt, hogy a határon kívül rekedt magyarok sorsát kétoldali megegyezések segítségével sikerül megnyugtatóan rendezni."[5]

A Polgári Demokrata Párt már az 1947. március 23–25-én megtartott háromnapos nagyválasztmányi ülésén, vagy ahogyan akkor ők nevezték, „az öntudatos polgárság seregszemléjén" elfogadta új programját. A PDP azonban nem ezzel a programmal lépett fel a választásokon. Nyár elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Szent-Iványi Sándor pártelnök Nyugaton maradt, s az újjászervezett pártvezetőség módosított „program-összefoglalót" adott ki. Ennek általános elvi követelései – összhangban a PDP demokráciafelfogásával – az alábbiakat tartalmazták: harc az emberi és polgári szabadságjogok érvényesítéséért, tehát elsősorban az egyéniség jogaiért; harc a fasizmus minden maradványa és új próbálkozásai ellen, a kisember, a polgár védelme a mindjobban túltengő állami hatalommal szemben. A hét fejezetből álló program – jóllehet általánosságban „a" polgár érdekeinek védelmét hangoztatta – valójában a városi kispolgársághoz, a köz- és magánalkalmazottakhoz kívánt szólni, azok igényeit próbálta képviselni. Harcot hirdetett a „kereskedelemellenes irányzatok", főleg a „bizonyos" hatóságilag támogatott, egészségtelen szövetkezeti rendszer ellen. Követelte a kereskedők bevonását az adókivetésbe és a kereskedelmi bíráskodásba. Nem általában az ipari, hanem csupán a kisipari vállalkozások támogatását sürgette, mégpedig „törvényesen szabályozott" hitelek segítségével. Síkraszállt továbbá a közalkalmazottak szolgálati pragmatikájának megalkotásáért, valamint jogi, erkölcsi, anyasági és politikai védelmet követelt a magánalkalmazottaknak. A PDP egyúttal ismételten „lojális fegyvertársnak" ajánlotta fel magát a függetlenségi front eszméiért, s elsősorban a hároméves terv sikeréért folyó küzdelemben. Másfelől pedig ellenzéki mivoltát hangsúlyozta, és a jövőre vonatkozóan is azt ígérte, hogy „ténykedéseit (mármint a koalíció pártjaiét – I. L.) tárgyilagos, de komoly kritikával kíséri". Ezt a sajátos magatartást a program a következőkkel indokolta: „A PDP úgy, ahogy az sok évtizedes hagyományaihoz és elvi programjához tartozik: készséggel együtt dolgozik a munkáspártokkal minden, a nemzet jövőjét és az állam újjáépítését célzó feladatban, de polgári hivatását nem adja fel semmiféle paktum vagy koalíció előnyeiért."[6]

A Magyar Radikális Párt életében 1947. augusztus elején fontos változás történt. A párt lapja, a *Haladás* 1947. augusztus 6-i rendkívüli különkiadásában ugyanis a szélesebb közvélemény tudomására hozta: Peyer Károly és néhány szociáldemokrata elv-

[5] *A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt programtervezete.* Budapest, 1947. 5.
[6] *Világ*, 1947. július 6.

barátja csatlakozott az MRP-hez. Közölte Peyer indokait és csatlakozását bejelentő levelét, valamint Zsolt Béla aláírásával az MRP állásfoglalását is. Ez utóbbi dokumentum hét pontban rögzítette azokat a közös aktuális politikai célkitűzéseket, más szóval választási programpontokat is, amelyek megvalósításáért a két fél ezután együtt kíván harcolni. Ez a választási program a magyar külpolitika alapjául a Szovjetunióval és a szomszéd államokkal való szoros együttműködést jelölte meg. Ugyanekkor szükségesnek ítélte a nyugati szövetségesekkel és az ENSZ minden tagállamával kiépítendő együttműködést is.

A program leszögezte azt is, hogy az új Magyarország „egyik megingathatatlan pillérének" tekinti a földreformot. Helyeselte a szükséges államosításokat és a nagytőke antiszociális túlkapásainak korlátozását, de fontosnak tartotta azt is, hogy a gazdasági reformokat ne az ötletszerűség és ne egyes pártok programjai diktálják, hanem az ésszerűség, a szükségszerűség és a társadalom közérdeke. Az MRP, programja szerint, mindennél fontosabbnak tekintette a demokratikus kultúrpolitika megteremtését. Ezen túl azt is követelte, hogy „október" közéleti tisztességének törvényei uralkodjanak a politikában és az egész társadalomban. Ennek megfelelően kíméletlen harcot hirdetett a panama, a korrupció, a nepotizmus, valamint az állam és a pártok égisze alatt kötött gátlástalan üzletek rendszere ellen. Végül a választási program utolsó pontjaként így fogalmazták meg a párt vezetői az MRP – jellegére is utaló – alapvető célkitűzéseit: „A Radikális Párt antifasiszta párt, amelyben polgárok, értelmiségiek és munkások együtt küzdenek a fasizmus ellen, bármilyen álruhában jelentkezik és bárhol húzódik is meg – akár a demokratikus pártok soraiban, akár a közhivatalokban vagy az egyházak palástja alatt."

1947 nyarán az MKP vezetői nyíltan hangoztatták, hogy a Kisgazdapárt széthullásával a „reakció még nem szűnt meg Magyarországon", de a baloldal helyzete és választási kilátásai kétségtelenül kedvezőbbé váltak. „Nekünk semmi kifogásunk nem lenne, ha még több párt indulna a választásokon – állapította meg Révai József, a párt főideológusa, a nagy-budapesti pártbizottság 1947. július 23-i értekezletén –, ha sikerülne elérni azt, hogy a Kisgazdapárt ne csak háromfelé bomoljon, hanem még egy újabb csoport válna le a Kisgazdapártról."[7] E koncepció jegyében született tulajdonképpen a Balogh István vezette Független Magyar Demokrata Párt. Balogh ugyanis, még mielőtt lemondott volna a Kisgazdapárt főtitkári tisztségéről és kilépett volna a pártból, tájékoztatta céljairól Rákosi Mátyást. Az MKP főtitkára nem emelt kifogást Balogh pártalakítási akciója ellen, sőt támogatta azt.

„Hangsúlyoznom kell – állapította meg Balogh István első nyilatkozatában –, hogy az új párt nem tagja a koalíciónak, de ez nem jelenti azt, hogy harcot hirdet a koalíció ellen. Ellenkezőleg, az új párt a koalíciónak konstruktív ellenzéke kíván lenni, kritikát gyakorol. De nem az ellenségeskedés kedvéért, hanem az építés szolgálatában."[8] Az FMDP általános, és egyúttal választási programja is 1947. augusztus elején került nyilvánosságra. Ez a program a polgári szabadságok maradéktalan biztosításának igényét állította előtérbe. Harcot hirdetett a bürokrácia túlkapásai ellen, s a helyi önkormányzatok kiépítését szorgalmazta. Hangsúlyozta, hogy rendezni kell az állam és az egyház viszonyát. Ebből a szempontból – érthető módon – nagy jelentőséget tulajdonított a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok felvételének, a konkordátum megkötésének. Utólag is helytelenítette, hogy 1947 tavaszán felvetődött a fakultatív vallásoktatás bevezetése, mivel nem értett egyet a vallásszabadság bárminemű korlátozásával, ami az egyházi iskolák és más intézmények „kialakult státusát" érinti.

Az FMDP választási programja hangsúlyozottan követelte a magántulajdon védelmét. Elismerte ugyan az addig végrehajtott államosításokat, de a további tervek feladását kérte. A program gazdasági támogatást ígért a parasztságnak, s ezen belül is a földreform során földhöz jutott új gazdáknak, továbbá jólétet és társadalmi felemelkedést az értelmiségnek. Agrárpolitikai céljait illetően külön kiemelte azt is: „Mezőgazdaságunk minőségi termelésének emelését minden eszközzel, főleg mezőgazdasági iskoláink fejlesztésével, agrártudományos és kísérleti intézetek támogatásával, mintabirtokok létesítésével elő kell mozdítani."[9] Végül külpolitikai téren a program síkraszállt az ország függetlensége mellett mind a nyugati nagyhatalmak, mind a Szovjetunió viszonylatában.

Pfeiffer Zoltán 1947. augusztus 4-én tartott sajtókonferenciát külföldi és hazai tudósítók számára, ahol hivatalosan is bejelentette a Magyar Függetlenségi Párt megalakulását. „Az ellenzék, amely a kormányzatot bírálja, nem a demokráciát bírálja, hanem azt inkább fejleszteni akarja" – hangsúlyozta Pfeiffer. Leszögezte azt is, hogy „... a nehézségek ellenére nem tekintjük a választásokat valami hazardírozásnak, hanem komoly missziónak. Talán meg tudjuk magyarázni, hogy a demokráciának mindenben egyenlőséget kell teremtenie. Akárminő lesz az új parlament összetétele, első feladata bizonyára az lesz, hogy valóban demokratikus választójogot létesítsen... A polgári ellenzék eszméje továbbra is fennmarad, és a mi feladatunk az, hogy a polgári gondolat terén az 1945-ben kinyilvánított népakarat ne változzék. Ez a polgári többség bizonyára most is érvényesülni fog, akár a kormány, akár az ellenzéki pártok révén."[10] A pártelnök egyúttal a jelenlévők kezébe adta az MFP „kormányképes" programtervezetét. A választási program teljes terjedelmében csak augusztus végén jelent meg.

„Pártunknak csak a neve és kerete új – hangzottak a program bevezető sorai –, szelleme és eszményei ezerévesek... Végső célunk a tiszta demokrácia! A Magyar Függetlenségi Párt nemzeti és polgári alapon áll, az evangéliumon alapuló szocializmus s az egyéni szabadság elvét hirdeti."[11] A párt programjában nyíltan elutasította a marxi materializmust és a társadalom osztályokra való tagolását. Az osztályok szembeállításával ellentétben az önálló és független egzisztenciák gyarapodását tartotta kívánatosnak, szembeszegült az államosításokkal, az „álszövetkezetekkel", az adóterhek növelésével. Vallotta a magyar népnek a nagy európai kultúrközösséggel fennálló elszakíthatatlan kö-

[7] PIL 274. f. 16/132. ő. e.

[8] *Magyar Nemzet*, 1947. július 20.

[9] *Szegedi Napló*, 1947. augusztus 1.

[10] EPL M. 15.

[11] *Ellenzék*, 1947. augusztus 30.

zösségét, sőt felvetette a dunai államok konföderációjának kossuthi eszméjét is. Ígérte a proletárdiktatúra letörését.

Ez utóbbit a „proletariátus" fogalmának megszüntetésével próbálta elérni, vagyis az ország minden lakosságának a polgár lehetőségeit kívánta biztosítani. Sürgette a mielőbbi önkormányzati választásokat, a népszavazás (referendum) intézményének bevezetését, a választójogi törvény igazságos módosítását. Követelte a rendeleti kormányzás megszüntetését. Támogatta a hároméves tervet, de csak addig, amíg benne a jólét emelkedésének és az önálló egzisztenciák szaporodásának lehetőségét látja. Követelte a mezőgazdasági törvény megalkotását, a mezőgazdaság újjáépítésének meggyorsítását, a „kollektivista" megnyilvánulások kiküszöbölését, az agrárolló megszüntetését, mezőgazdasági hitel biztosítását, kisbirtokok gépesítését és a mezőgazdaságban is a „hazai adottságokkal" számoló árpolitikát. Követelte továbbá azt is, hogy az állam az anyagi alap biztosításával adja meg a lehetőséget az egyházak „politikamentes működéséhez". Végül a program a koalíciós kormányzat addigi külpolitikáját teljesen elhibázottnak minősítette, mégpedig azért, mert – az MFP szerint – egyetlen nagyhatalom részéről sem élvez bizalmat. „A magyar külpolitika útja csak a nagyhatalmak megbékélésének elvére épülhet fel – szögezte le –, mert tudatában vagyunk annak, hogy minden más irányzat csak a nemzet végső katasztrófáját eredményezi. A magyar külpolitikát csak nyílt és határozott eszközökkel és teljes őszinteséggel szabad irányítani. A Szovjetunió felé őszinte kívánságunk, hogy nagy szomszédunk bizalmát a magyar nép polgári elveket valló óriási többsége is kiérdemelje."[12]

A Demokrata Néppárt 1947. augusztus 10-én – a giessweini hagyományokra utalva – Győrben hozta nyilvánosságra programját. Ez a program a keresztény állameszme 20. századi követelményeinek képviseletét és érvényesítését jelölte meg a DNP céljául a magyar politikai életben. Ahogy Barankovics István, a párt vezetője mondta, kormányképes ellenzéki programmal indulnak a választási küzdelemben. A program egyébként a DNP-t nyíltan is világnézeti pártnak minősítette, ugyanakkor tagadta a párt egyházi vagy felekezeti jellegét, és „minden hívő" politikai képviseletére vállalkozott.

A DNP programja a klasszikus szabadságjogok mellett az embert természeténél fogva megillető természetjogként említi az anyanyelv használatához, a munka gyümölcséhez való jogot, a nemzetiség szabad nyelvhasználatához, a házához való jogot. A program ezen túl valóságos önkormányzatokat, a végrehajtó hatalom korlátozását, a személyi szabadságjogok törvénybe iktatását, alkotmánybíróság felállítását, a vallásszabadság biztosítását, a szakszervezetekkel egyenlő jogú paraszti érdekképviseletet, az evangélium szellemében tökéletesített szocializmust hirdette. „Elvileg nem ellenzői, hanem támogatói, sőt követelői vagyunk a tervszerű gazdálkodásnak" – szögezte le a továbbiakban a program, de ehhez a hároméves tervvel kapcsolatban azt is hozzátette, hogy annak csak „annyi lesz a sikere, amennyi realitás, szakszerűség és pártatlan igazságosság érvényesül a megtervezésben és a végrehajtásban. Mi minden erőnkkel rajta leszünk, hogy a nemzetben a sikerhez szükséges munkakedvet fokozzuk."[13]

[12] Uo.

[13] Dr. Barankovics István: *Keresztény demokrácia. Mit akar a Demokrata Néppárt?* Budapest, 1947. 31.

A program a legközelebbi külpolitikai célként a magyar függetlenség teljes helyreállítását jelölte meg. Ezzel párhuzamosan a nemzetközileg „szervezett" békére, pontosabban békeállapotra szándékozott a magyar külpolitikát építeni. Különösen fontosnak tartotta, hogy Magyarország minden nagyhatalommal egyaránt és egyformán jó viszonyban legyen. „Földrajzi helyzetünk parancsolóan arra utasít – állapítja meg ezzel kapcsolatban –, hogy állami és nemzeti függetlenségünk érdekében minden tőlünk telhetőt megtegyünk, hogy leghatalmasabb szomszédunkkal, a Szovjetunióval való viszonyunkat a kölcsönös bizalom és a kölcsönös érdekek szilárd alapjára helyezzük." Hasonlóan nyilatkozott a többi nagyhatalom tekintetében is, viszont elutasította a Kelet és Nyugat közötti „híd" szerepével kapcsolatos elképzeléseket. A legerőteljesebben azonban a nagyhatalmak vitáiba való beavatkozástól óvott. A szomszédos országokat illetően a „viszonosság elve alapján" a jószomszédi viszony kiépítését és fenntartását javasolta. Egyúttal leszögezte és a jövőre nézve is fontosnak tartotta: nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy „magyarok a határon túl is élnek, akiknek emberi jogai felett – a nemzetiség joga is ezek közé tartozik – őrködni nemcsak erkölcsi, hanem népi és nemzeti kötelességünk is, amelynek teljesítéséről soha le nem mondhatunk".[14]

Slachta Margit 1947. július 22-én nyújtotta be Rajk László belügyminiszternek kérelmét, hogy engedélyezze pártjának megalakítását, majd ezt másnap közölte a nemzetgyűlés elnökségével is. Az ONB döntése után a Keresztény Női Tábor Esztergomban kifejtett agitációja eredményeként igen rövid idő alatt megszerezte a szükséges ajánlásokat, s így lehetővé vált számára a szervezkedés, illetve a választási propaganda megindítása. A KNT a választásokra külön programot nem dolgozott ki, hanem a katolikus hívők, elsősorban a nők megnyerését szorgalmazta. A párt feladatait és céljait szervezeti szabályzata a következőkben összegezte: 1. A községi és megyei önkormányzatban és a parlamentben a nők számára megfelelő képviselet biztosítása. 2. A Tízparancsolatnak és a Szent István-i tradícióknak – keresztény államélet – érvényt szerezni a törvényhozásban és a politikai életben. 3. A párt képviselője a valóban keresztény politikus típusát testesítse meg. 4. A nőket keresztény, nemzeti és szociális alapon országos, megyei és községpolitikai tevékenységre szervezni és képezni. 5. A nő gazdasági és állampolgári elhelyezkedését és érvényesülését a gyermek és család érdekeinek biztosításával a köz javára, igazságos és méltányos alapon, lehetővé kell tenni. 6. Szilárd alapokon nyugvó politikai szerveivel a párt és az országgyűlés, az országgyűlés és a párt között organikus kapcsolat létesítése és olyan közmeggyőződés kialakítása, amely képesít az igazán keresztény politika hordozására. 7. Külföldi politikai szervezetekkel nemzetközi kapcsolatok kiépítése.

A KNT céljai, illetve programkövetelései választási röplapokon jelentek meg. „Üzen a Keresztény Női Tábor: 70 százalék hazánkban a katolikusok számaránya! 60 százalékban vannak a női választók! – olvasható az egyik röplapjukon. – A Keresztény Női Tábor programja: A gyermek, a nő és a család védelme a keresztény világnézet értelmében... Szavazzatok mindannyian a Keresztény Női Tábor listájára, melyet Slachta Margit vezet, aki meg nem alkuvó, bátor kiállásával és töretlen elvhűségével férfinak és

[14] Uo.

nőnek egyaránt példát mutat!"[15] Sajtó útján pedig a következő felhívást intézték várható szavazóikhoz: „Üzen a Keresztény Női Tábor: a Magyar Püspöki Kar a hívek lelkére köti, hogy választójogukat, amennyiben ezt a módosított törvény meghagyta, lelkiismereti felelősségük átérzésével gyakorolják. Bírálják meg a személyeket, mennyi biztosítékot nyújtanak, hogy megbízásukat hűen, befolyástól mentesen gyakorolják. Alkotmányos gondolkodásukat áthatja-e az emberi kötelességek legelemibbje: kötelességük az Istennel, Egyházzal, Hazával, hitükkel és az emberi szabadság jogaival szemben."[16] Augusztus második felében, a választási kampány kiéleződésekor azonban a KNT is alkalmazta az agitáció egyéb formáit is, mindenekelőtt az apácák közreműködésével szervezett házi agitációt.

A választási kampány: mindenki mindenki ellen

A kommunista párt javaslatára 1947. július 29-én az MKP, SZDP, NPP és FKGP részvételével megalakult a választási szövetség, amely nyilatkozatában harcot hirdetett a reakció mindenféle megnyilvánulása ellen, és ígéretet tett arra, hogy megvédi a földreformot és az üzemi bizottságok intézményét. Ezen túl követelte a nagybankok államosítását, a hároméves terv közös végrehajtását, a közigazgatás reformját, az önkormányzat biztosítását a „demokrácia elveinek és szellemének" megfelelően, valamint a parasztság mezőgazdasági érdekképviseletének kialakítását. Ígéretet tett arra, hogy biztosítják a vallás szabad gyakorlását, védik a magántulajdont, hitet tesznek az ország függetlenségének és önállóságának biztosítása és megőrzése mellett. A „külön pártálláspont" kifejtése közben egymást nem támadják, őrködnek a választások tisztasága felett, s végül kijelentették, hogy a koalíció pártjai a választások után is fenntartják a kormányzati koalíciót, együtt vállalják a „kormányzati felelősséget".

A választási szövetség céljait azonban nem igazolták a választási kampány eseményei. A baloldali pártok ugyanis valójában az FKGP választási kilátásait igyekeztek gyengíteni, ugyanakkor saját táborukban is éles ellentétek keletkeztek. Az MKP és SZDP főleg a választási bizottságok összetételével és a választási névjegyzékből való kihagyásokkal kapcsolatosan nem tudott közös nevezőre jutni. Miután Rákosi felvetette a két munkáspárt egyesülésének gondolatát, jóvátehetetlenül elmérgesedett köztük a viszony. Ezzel egyidejűleg az SZDP és az NPP is súlyos összetűzésbe keveredett a paraszti szavazatok megszerzéséért folytatott versengésben.

Nem voltak egyenlőek a pártok anyagi lehetőségei sem. A koalíciós pártok mögött ott voltak az úgynevezett pártvállalatok – kereskedelmi cégek, nyomdák, mozik stb. – valamint a több százezres, tagdíjat fizető párttagság. A koalíció tagjai – szinte kivétel nél-

[15] EPL M. 15

[16] EPL 5240/1947.

kül – gyűjtést is rendeztek a választási alap növelésére. Így például az MKP-nak csak ebből a forrásból 6 781 645 forintja gyűlt össze.[17] A kampányban a kommunista párt 86-féle plakátot terjesztett több mint 4 millió példányban, és csaknem 10 millió röplapot, brosúrát adott ki. Július–augusztusban az MKP 4718 nagygyűlést tartott szerte az országban. Az SZDP például csak a plakátok és röplapok nyomtatására 40 000 kilogramm papírt igényelt az Ár- és Anyaghivataltól. Az NPP minden megyében autót, minden járásban kerékpárt, futárszolgálatra tíz motorost rendszeresített a kampány idején. A pártprogramot százezer, Veres Péter pártelnök életrajzát félmillió, a képével ellátott levelezőlapot pedig négymillió példányban terjesztették. Az NPP másfél millió forintot költött a kampányra. Az FKGP 700 000 darab szöveges-képes plakátot nyomtatott és terjesztett, és igen aktív volt a gyűlések tartásában is. Ez a párt a választásokra 1947-ben 1 756 500 forintot költött.

A koalíciós pártok rivalizálása megnyilvánult a választási összeíró bizottságok, illetve ezek automatikus átalakulása után a választási bizottságok megalakításánál is. Itt arra törekedtek, hogy ki-ki minél több elnöki helyet szerezzen meg. E testületeket a helyi nemzeti bizottságok jelölték ki. S mivel Nagy-Budapest kivételével az országban nem tartottak helyhatósági választásokat, így gyakorlatilag fennmaradtak az 1945-ös viszonyok. Ezért a baloldal, s főként az MKP kedvező helyzetbe került. A választások „laikus" lebonyolításához több mint 200 000 pártaktivistára volt szükség, amelynek biztosításában az MKP szervezettsége és anyagi lehetőségei szintén előnyt jelentettek. A 150 000 házmegbízott és összeíró biztos, az 50 000 körzeti bizottsági tag, az 1350 központi választási bizottsági tag és a 22 000 segéderő kiállításkor az MKP eleve biztosította nagy befolyását.

Egy jó és eredményes választási kampányban – ha az anyagi lehetőségekkel messzemenően nem egyenértékűen is – kétségtelenül jelentősége van a jól megválasztott, találó és célratörő választási jelszavaknak. Az MKP ezen a területen bizonyos értelemben halványabbnak bizonyult, mint a koalíciós partnerek, illetve polgári a ellenfelek; sőt augusztus második feléig sajtójában meg sem jelentek jelszavak. A *Szabad Nép* csak 1947. augusztus 19-én kezdte népszerűsíteni a következőket: „1-es lista, első párt: Magyar Kommunista Párt", majd a választási kampány utolsó hetében a „Szavazz az 1-es listára: a Magyar Kommunista Pártra!", illetve a „Magyar vagy? 1 a sorsunk, 1 a jövőnk, 1 a listánk!" és a „Biztosítsd jövődet! Szavazz a Magyar Kommunista Pártra!" – jelszavakat.[18]

Az SZDP már a nemzetgyűlés feloszlatásának másnapján kiadta a jelszót: „Ne engedd, hogy rólad, nélküled döntsenek! Biztosítsd választójogodat!", majd július végétől–augusztus elejétől azt sulykolta választói tudatába, hogy „Elvtárs! Ügyelj választójogodra, jövődről van szó!"; „Ha bármilyen panaszod van, fordulj a szociáldemokrata pártszervezethez!"[19] Ezt követte augusztus közepétől a „3-as lista: szocialista!"; „3-as

[17] *Szabad Nép,* 1947. augusztus 31.

[18] *Szabad Nép,* 1947. augusztus 24., augusztus 29. és augusztus 31.

[19] *Népszava,* 1947. július 27., augusztus 2.

lista, 3-as program: béke, jólét, biztonság!"; „3 éves terv sikere: 3-as lista!"; „Sorsa felett dönt a dolgozó nép, 3-as listát követi a jólét!"; „3-as lista a Nép szava"! és a „Légy hű önmagadhoz: a 3-as listához" jelszavak szakadatlan népszerűsítése.[20]

Az NPP jelszavai elsősorban a vidéki, falusi lakosságnak szóltak, és a nemzeti érzést igyekeztek táplálni, elmélyíteni, s ha lehet fokozni. Augusztus elején még a „Parasztdemokráciáért, magyarságért, emberségért dolgozik a Nemzeti Parasztpárt!"; „Békét a parasztok között, békét a magyarok között, békét a népek között!" és az „Egy mázsa búzáért egy pár csizmát!" követelés volt a legfontosabb, majd a hónap közepétől ezeket felváltotta a „Szabad hazát, szabad és boldog életet akar a Nemzeti Parasztpárt!"; „A nemzeti érzés nem rakció! Parasztok, ha összefogunk, az lesz, amit mi akarunk!" jelszavak népszerűsítése és a hónap végén a „Parasztgyőzelmet akarunk, 4-es listára szavazunk! Veres Péter a mi vezérünk: 4-es listán győz most a népünk!"; „Magyarország a magyaroké, 4-es kocka a parasztoké!"; „Magyarok, ha összefogunk, az lesz, amit mi akarunk!"; „Négyes a mi kockánk, ha magyar vagy szavazz ránk!" és hasonló jelszavak népszerűsítése.[21]

Az FKGP július végétől – hasonlóan az SZDP-hez – a választójog biztosítását és gyakorlását helyezte előtérbe, amikor kiadta jelszavait: „Ne hagyd a választójogodat!"; „A szavazati jog – jog az élethez!"; „Amelyik nép nem él a választójogával, az életről marad le" és másokat. Népszerű volt a „2-esben szép az élet"! is. Vidéken, mintegy az NPP-vel versenyezve azt hangsúlyozták, illetve népszerűsítették, hogy „Ahány kereszt a 2-es kockába, Annyi áldás szálljon a hazára!"; „Azt akarjuk, hogy a magyar paraszt ne szolgája, hanem gazdája legyen a magyar földnek!"; „Leveszed válladról a keresztet, ha a 2-es kockába teszed!"; „Hallgass lelkiismereted szavára, szavazz a Független Kisgazdapártra!" stb. Az ellenzékkel szemben kijelentették: „Amit a Kisgazdapárt a koalícióban el tud és el akar érni, azt semmiféle ellenzéki párt el nem végezheti!" Ezen túl számos röplapon üzentek a magyar asszonyoknak is.[22]

A Polgári Demokrata Párt választási jelszavai: „A Polgári Demokrata Párt a becsületes, higgadt, józan ellenzék gerinces pártja"; „Törvény, erkölcs, szabadság a PDP programjának három pillére"; „A PDP a polgárság haladó, bírálattal építő, tiszta múltú, gerinces meggyőződésű ellenzéki pártja"; „Hogy javuljon életed, most fordul a kocka, reménységed álma, vágyaidnak kulcsa – PDP"; „Öntudatos polgár pártja a Polgári Demokrata Párt. Öntudatos polgár a PDP-re szavaz!"[23] a jelszavak döntően a párt választási programjait igyekeztek népszerűsíteni. Kevés pénzük, csekély számú hírközlési eszközük miatt, a többi párthoz viszonyítva, kevés gyűlést tartottak. Budapest mellett főleg a megyeszékhelyekre korlátozták választási tevékenységüket. A választási küzdelem során a pártok közül a PDP elsősorban az FMDP-vel és a DNP-vel került ellentétbe. Az utóbbival a nyugat-dunántúli gyűléseken, Balogh István pártjával pedig a fővárosi

[20] *Népszava,* 1947. augusztus 17., augusztus 19., augusztus 23., augusztus 26., augusztus 29. és augusztus 31.

[21] PIL RPGY. V/2/1945–1948.; *Szabad Szó,* 1947. augusztus 3., augusztus 9., augusztus 14., augusztus 19., augusztus 29.

[22] PIL RPGY. V/3/1945-1948.; *Kis Újság,* 1947. július 31., augusztus 10., augusztus 20., augusztus 28.

[23] PIL RPGY V/5/1947/8663.; *Világ,* 1947. augusztus 3., augusztus 9., augusztus 30.

agitáció közben történtek összeütközések, amelyek középpontjában a polgárság, pontosabban a polgári szavazatok megszerzése állt. „Százszor lett volna alkalmunk felszólalni a polgárság érdekében, de nem tettük – veti szemünkre Balogh István újdonsült ellenzékiségének és polgárvédelmének hevében" – olvasható a *Világ* vezércikkében az FMDP budapesti zászlóavatása után.[24] De rögtön hozzáteszi azt is, hogy „Balogh Istvánnak akkor kellett volna felfedeznie a polgári érdekek védelmének szükségességét (még államtitkár korában), amikor lehetett, és tudott volna segíteni. Amikor jelentős szerepe, kormányban és többségi pártban erre módot adott volna."

A Magyar Radikális Párt – szemben a PDP-vel – meglehetősen nagy és aktív választási propagandát fejtett ki. Budapesten a régi radikálisok (Csécsy Imre, Zsolt Béla, Kende Zsigmond és mások. – I. L.), vidéken pedig döntően Peyer Károly és társai irányították az MRP propagandáját. Peyer választási beszédeiben sohasem tagadta, hogy a radikálisokkal való kapcsolatot csak átmenetinek tekinti. „A választás után meg fogjuk találni a módját annak – szögezte le Devecserben –, hogy olyan pártot alakítsunk, ami a nép érdekeit képviseli... Én szociáldemokrata maradtam, én nem hagyom el az elvemet."[25] Az SZDP igyekezett jelentéktelennek feltüntetni Peyerék tevékenységét, a választási harc során mégis többször előfordult az a helyzet – mint például Debrecenben is –, hogy a választási gyűlésre érkező Peyert és Györkit a jelen lévő szociáldemokrata párttagok paradicsommal, tojással és kővel dobálták meg.

Az MRP választási jelszavainak a kialakítására természetesen nagymértékben hatott a Peyerékkel való választási fúzió. A „Szabadság, egyenlőség, testvériség!" – jelszót gyorsan felváltotta a „Te listád 8, Peyer, Zsolt!", majd a „Nyolcas lista Peyer-lista, ide szavazz Peyerista!" és a „Peyer, Győrki, Pozsgay, igazunkat vívja ki!" Az SZDP tagjaihoz pedig külön röpcédulákkal fordultak, amelyek közül például az egyiken a következő volt olvasható: „Polgár, a Szociáldemokrata Pártban, most már ismered a két munkáspárt szerződését: a fúzió csak idő kérdése! A Te pártod a Radikális Párt! Peyer, Zsolt!"[26]

Augusztus elején az FMDP vezetősége „szigorúan bizalmas" levélben fordult a vidéki kisgazdapárti és volt szabadságpárti szervezetek vezetőihez, amelyben „irányelveket" adott az FMDP-hez való csatlakozáshoz. Az útmutató ezzel együtt azt is leszögezte: „Mi tiszta frontot akarunk a választás után is. Csak tiszta karakterű emberekre akarjuk felépíteni pártunkat és mozgalmunkat... amely új, becsületesebb Magyarország felépítését tűzte ki célul, hogy a magyar tömegek lelkében begyökereztesse: Magyarnak akarjuk nevezni hazánkat, függetlennek és szabadnak."[27] Az FMDP is – hasonlóan a többi párthoz – számos választási felhívást, röpcédulát adott ki, a párt sajtója, a *Magyar Nemzet* is egy hónapig csaknem kizárólag a választási kortézia szolgálatában állt. A párt felhíváson, röpcédulán nagyrészt az FKGP-t, illetve az NPP-t támadta, a pártsajtó pedig különösen az SZDP-re összpontosította figyelmét. A Balogh-párt és a Nemzeti Parasztpárt ellentétei tulajdonképpen Kovács Imrének és társainak az FMDP-hez csatlakozásá-

[24] *Világ,* 1947. augusztus 9.

[25] *Haladás,* 1947. augusztus 20.

[26] PIL RPGY. V/4/1947/8629.; 274/7-232.; *Haladás,* 1947. augusztus 20., augusztus 23.

[27] PIL 274. f. 21/113. ő. e.

tól keletkeztek. A Balogh-párt különösen Szabolcs, Csongrád és Békés megyében a Parasztpárt szervezeteit is megpróbálta csatlakoztatni magához. A *Magyar Nemzet* 1947. augusztus 17-i száma például arról adott hírt, hogy Sz.-Szabó Pál népjóléti államtitkár, Molnár József, az NPP budapesti főtitkára, Bartha László, a Szabolcs megyei szervezet elnöke és a párt számos tagja belépett az FMDP-be, majd a lap augusztus 20-i számában nevezettek aláírásával megjelent egy nyílt levél, amely arra szólította fel a Parasztpárt tagságát, hogy: „Akik helyeslik paraszttestvéreink közül eljárásunkat, jöjjenek velünk, teremtsük meg a boldog Magyarországot." A *Szabad Szó* határozott hangnemben utasította el a pártbontó kísérletet és az FMDP törekvéseit. *A parasztság nem eladó!* című cikkében egyúttal azt is leszögezte: „Igaz, ahol Balogh István és alvezérei ma még a népvezér szerepében tetszeleghetnek, megfér még néhány jelentéktelen eszközemberke is. Méltók gazdáikhoz."[28]

Az FMDP és az SZDP között döntően a polgárság, pontosabban a középrétegek és a városi kispolgárság szavazataiért folyó versengés okozott ellentéteket. Az FMDP már a választási kampány kezdetén „polgárfogással" vádolta a szociáldemokratákat. Az SZDP szónokai viszont – s talán nem is alaptalanul – választási beszédükben sokat emlegették Balogh István különböző zavaros pénzügyeit. A *Népszava* pedig – egyebek mellett – a következőket írta az FMDP elnökéről: „Balogh, az élni vágyó tisztelendő... a politikában már nem vetette meg a hamiskártyás előnyeit sem. Kétségtelenül szereti a képeket, de nem annyira a műértő, mint inkább a képkereskedő szenvedélyével."[29] A Pfeiffer-párt viszont azzal igyekezett az FMDP-t a közvélemény előtt lejáratni, hogy Balogh pártja nem valóságos, hanem csupán „műellenzéki" párt. Az FMDP és a DNP között viszont elsősorban a katolikus hívők szavazatainak megszerzése miatt robbant ki ellentét. Balogh István, Parragi György, Balla Antal és az FMDP többi képviselőjelöltje, különösen az ország azon vidékein, például a Nyugat-Dunántúlon, ahol a DNP propagandája is erős volt, állandóan arra hivatkoztak, hogy az „összes kulisszatitkok" ismeretében ők határozottan kijelentik: „... nem igaz, hogy a Demokrata Néppárt a hercegprímás pártja. Ezt a harcot mindenki a maga programjával vívja meg, ne kortesfogásokkal."[30]

A választások előtt – ahogy ez már 1945-ben is megtörtént – a katolikus egyház vezetői újból mérlegelték egy világnézeti párt indulásának a lehetőségeit. A Magyar Szabadság Párt önfelosztása után a DNP programja mutatkozott számukra olyannak, hogy ha hivatalosan támogatják, megszerezheti a katolikus hívők szavazatait. Barankovics István, a DNP vezetője tárgyalt is Mindszenty megbízottjával, és állítólag meg is egyeztek, de később ezt egyik fél sem tartotta be. Barankovics azzal küldte szét az országban a megbízottait, hogy a DNP-t a hercegprímás támogatja, az 1947. július 25-i püspökkari konferencia viszont – Mindszenty javaslatára – olyan hivatalos nyilatkozatot adott ki, hogy „bármiféle pártnak kifejezett támogatásától" tartózkodik.[31] A katolikus egyház felső vezetése mégsem maradt „semleges" a választási harcban, hiszen még a fenti állás-

[28] *Szabad Szó,* 1947. augusztus 22.
[29] *Népszava,* 1947. augusztus 24.
[30] *Magyar Nemzet,* 1947. augusztus 17., augusztus 20., augusztus 27.
[31] EPL 5060/1947.

foglalással együtt bizalmas körlevél formájában arra utasította a vidéki papságot, hogy gyakorlatban híveik „a polgári pártok jelöltjei közül... arra adják szavazatukat, akiknek az adott helyen a legtöbb gyökere van. Ilyen pártnak látszanak eddig 1. Keresztény Női Tábor, 2. Pfeifferék, esetleg a Polgári Demokrata Párt keretében, 3. Barankovics Néppárt, 4. Kisgazdapárt."[32] A DNP tényleges és konkrét támogatására augusztus elején, pontosabban a DNP programjának meghirdetésével egy időben, az *Új Ember* hívta fel a választópolgárok figyelmét, amikor a szóban forgó püspökkari konferencia nyilatkozatát elemezve tulajdonképpen Barankovics programját népszerűsítette.

A Demokrata Néppárt augusztus 10-i zászlóbontó nagygyűlését követően sorra alakította meg szervezeteit, elsősorban a Dunántúlon. A választási kampány során a párt nem tartott különösebben sok gyűlést, ám ezek látogatottsága igen nagy volt. Azt is lehetne mondani, hogy ahol Barankovicséknak többezres vagy tízezres hallgatóságuk volt, ott a többi párt megelégedhetett azzal, ha rendezvényén néhány száz ember megjelent. A lakosság többsége – főleg vidéken – tapasztalhatta, hogy ahol az „Istennel a hazáért és szabadságért!"; a „Lendülj kereszt magasba – keresztet a hatosba!" és más néppárti jelszavak elhangzottak, az addig várakozók nagy tömegei megindultak a DNP felé. A valóságban jól szervezett és irányított választási agitációról volt szó. Egyúttal a DNP is meglehetősen sok írásos propagandaanyagot adott ki. A párt vallásos és nemzeti jelszavai nemcsak a röplapokon és a plakátokon szerepeltek, hanem a választási gyűléseken is. „Parasztok! Magyar Véreim! – üzente szóban és írásban Pécsi József választóinak – Ti tudjátok: nem én hagytam el a lobogót, hanem elvesztette színeit maga a zászló... Lelketek rajta: ha élni akartok, minden erőtökkel támogassátok a Néppártot! Isten engem úgy segéljen, és Titeket is!"[33]

A választási kampány idején – joggal – a DNP az MKP-t tekintette tényleges ellenfelének, és elsősorban „elvi síkon" harcolt ellene. „Senkinek sem lehet kifogása az ellen, hogy mi világnézeti párt vagyunk, és hogy világnézetünknek a kereszténységet valljuk" – szögezte le a DNP egyik szónoka, de ehhez nyomban hozzátette azt is: „Néppárt vagyunk, nem osztálypárt."[34] Belső Gyula is hangsúlyozta választási körútján: „A Demokrata Néppárt nyíltan meri hirdetni a keresztény világnézeten alapuló teljes szocialista tartalommal telített keresztény világnézetet ... az egyik miniszter (a kommunista Gerő – I. L.) állandóan azt hangoztatja: arccal a vasút felé. – Mi azt mondjuk: arccal az oltár felé!"[35] A párt lapja, a *Hazánk,* viszont elsősorban az FKGP és az FMDP esélyeit igyekezett gyengíteni.

A Keresztény Női Tábor a 16 közül csak 4 választókerületben állított képviselőjelölteket, de listáját mindenütt Slachta Margit vezette. A KNT a választási kampány idején különösen Esztergomban és környékén volt nagyon aktív. Jellemző, hogy szervezői például a Duna–Tisza közén csak augusztus második felében jelentek meg, Jász-Nagykun-Szolnok megyében viszont – ahol a DNP nem indult – a katolikus papok fejtettek ki ér-

[32] Uo.
[33] PIL 274. f. 7/229. ő. e.
[34] PIL 274. f. 16/96. ő. e.
[35] *Új Vasvármegye,* 1947. augusztus 17.

deükben nagy agitációt. A KNT is elég sok röplapot adott ki és terjesztett kortesei útján. Külön röplapot adtak ki például a Katolikus Néppárt tagjainak, amelyben azzal indokolták együttes szereplésüket, hogy ők nem kívánják s nem is akarják a keresztény egységet megbontani. A kereskedőkhöz és a vállalkozókhoz is külön felhívással fordult a Slachta-párt. Törvényben biztosított áruellátást, hitelt, érdekvédelmet, „félelemmentes munkalehetőséget" ígért minden téren, egyúttal elítélte az „álszövetkezeteket", és új szövetkezeti törvény megalkotását követelte. Ezzel együtt is a KNT választási propagandáját döntően a vallásos érzelmek ébren tartása és a kereszténység védelmének hangsúlyozása uralta. A párt vezetői így akarták biztosítani a katolikus érzelmű választók szavazatait. „Nem mindenki keresztény, aki most annak hirdeti magát – mondotta Gróh József a választóinak. – A Keresztény Női Tábor mindig Krisztus tanítását vallotta! Most sem ígér mást, mint Krisztus akaratának megvalósítását a magyar törvényhozásban!"[36] A KNT propagandája azonban sem a koalíció, sem az ellenzék pártjaiban nem váltott ki nagyobb visszhangot, választási gyűléseiken nem foglalkoztak Slachtáék tevékenységével, nem láttak benne versenyképes ellenfelet.

A DNP mellett a Magyar Függetlenségi Párt is kemény ellenzékként lépett fel. Propagandájának középpontjában kezdettől fogva a Magyar Kommunista Párt elleni harc állt. „Bátor és meg nem alkuvó ellenzéki és polgári politikát kell ma folytatni mindazoknak, akik a demokrácia nemes veretű értelmezésének a hívei, és eszméik érdekében vállalják a nehézségeket és az ellenzéki állásfoglalás minden hátrányát" – jelentette ki Pásztor Tamás budai választói előtt, de ehhez rögtön hozzátette azt is, hogy az MFP „egyedül veszi fel a küzdelmet a választási szövetségbe tömörül pártokkal, s a műellenzéki pártokkal szemben... támogatást és bizalmat, s ha kell gerinces helytállást kérünk pártunk nevében, de a nemzet és mindnyájunk érdekében Buda polgáraitól".[37] A választási kampány alatt az MFP viszonylag kevés gyűlést tartott, inkább a „suttogó" propagandát részesítette előnyben. Képviselőjelöltjei Budapesten kívül Abaúj, Borsod, Zemplén, Bihar, Bács-Bodrog, Pest, Szolnok, Hajdú, Somogy, Tolna, Baranya és Csanád megyében fejtettek ki nagyobb agitációt és propagandát, s itt is elsősorban a városokra összpontosították figyelmüket. Jelszavuk: „Falu, város összefog – 7-es kocka győzni fog!" – sikeresnek bizonyult, ennek ellenére a koalíció tagjai kevés figyelmet fordítottak az MFP bírálatára. Augusztus végén azonban az MKP nagy erővel lépett fel vele szemben. Az MFP augusztus 27-re meghirdetett Kossuth téri nagygyűlését Münnich Ferenc budapesti rendőrfőkapitány betiltotta. Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Csongrádon, Kiskunfélegyházán, Jánoshalmán és másutt pedig az MKP jól szervezett „hallgatóságának", pontosabban vehemens aktivistáinak közreműködésével verekedés tört ki a gyűléseken, ahonnan rendszerint a Pfeiffer-párt szónokai és választói voltak kénytelenek távozni.

Már javában folyt a választási kampány, amikorra elkészültek a választói névjegyzékek. A több mint 460 000 személy kihagyása megdöbbenést váltott ki a koalíció, de főleg az ellenzék táborában. A koalíció pártjai – jogosan – az MKP-t hibáztatták. A kommunista párt mindenekelőtt az SZDP-vel és részben az NPP-vel folytatott kétoldalú tárgyalásokat, hogy a súrlódásokat, nézeteltéréseket kiküszöbölje, de azt „véglegesen" nem tudta megszüntetni. Az augusztus 14-én tartott püspökkari konferencia óvást emelt a választójogból való kizárások ellen, követelte a kormánytól, hogy találjon módot a nagyszámú visszaélés orvoslására, s ne tegye ki az országot annak a veszélynek, hogy a választás tisztaságát és eredményét akár külföldön, akár belföldön esetleg kétségbe lehessen vonni. „Különösen kirívó a helyzet – mondotta Mindszenty –, mert demokratikus egyenlőség alapján kijáró jog csorbításáról van szó, és az új magyar alkotmányban lefektetett állampolgári jogok szabadságáról."[38]

[36] EPL M. 1.
[37] PIL 274. f. 7/237. ő. e.

Tiltakoztak az új ellenzéki pártok is. Eszterhás György a DNP, Vajda Endre az FMDP, Slachta Margit a KNT és Pfeiffer Zoltán az MFP nevében augusztus 30-án a „választások tisztasága felett érzett súlyos aggodalmaik alapján" közös beadványt intéztek Tildy Zoltán köztársasági elnökhöz. Ebben tiltakozásukat fejezték ki a névjegyzékből történt tömeges kihagyások miatt. Sőt azt is közölték, hogy a jövőre nézve is fenntartják maguknak a jogot, hogy tiltakozásuk „gyakorlati érvényesítése érdekében a továbbiakban is felléphessenek".[39] Ezzel az egy hónapja tartó választási küzdelem, a „mindenki mindenki ellen" időszaka lezárult, másnap, augusztus 31-én pedig a választások is lezajlottak.

Választási eredmények

A választások napján nagy vihart kavart az MKP által kezdeményezett és aktivistái által lebonyolított kék cédulás (névjegyzékkivonattal történő) szavazás. Alkalmazását a törvény tette lehetővé, amikor úgy rendelkezett, hogy a választási ellenőrök, a választások napján nem a lakóhelyükön tartózkodók stb. máshol is leadhatják szavazataikat. A névjegyzékkivonatokkal leadott szavazatok pontos számát ma már nem lehet megállapítani. Péter Gábornak, a BM Államvédelmi Osztálya vezetőjének korabeli jelentése szerint 62 981 szavazatot adtak le ilyen módon.[40] Mások, visszaemlékezők és egyes kutatók 100 000–200 000-re becsülik ennek számát, de tegyük hozzá, hogy ezek közül is lehetett olyan, amelyik „szabályos" volt. Ami viszont tény és való: ez a „művelet", illetve akció az MKP-nak és a korabeli magyar demokráciának felmérhetetlen károkat okozott.

A központi választási bizottság 1947. szeptember 5-én hirdette ki az országgyűlési választások hivatalos eredményét.[41] E szerint leadta szavazatát az országban 5 031 025 választó, ebből 4 998 338 érvényes, 32 687 érvénytelen szavazat volt. A választáson indult pártok választókerületenkénti eredményeit a következő oldalakon közölt táblázat mutatja.[42]

[38] Mindszenty József: *Emlékirataim.* Az Apostoli Szentszék Központi Kiadója, 1989. 183.
[39] PIL 285. f. 2/17. ő. e.
[40] PIL 274. f. 9/43. ő. e.
[41] *Népszava,* 1947. szeptember 6.
[42] *Hírlap,* 1947. szeptember 1.

Választókerület	MKP		FKGP		SZDP		NPP		KNT	
	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%
1. Baranya-Tolna	58 495	20,4	55 346	19,3	41 970	14,5	26 492	9,1	–	–
2. Somogy	29 221	13,4	36 638	16,1	21 721	10	18 994	8,6	–	–
3. Zala	25 373	13,5	16 655	8,5	19 323	10,2	10 978	5,9	–	–
4. Vas	20 148	13,8	11 811	7,6	15 132	9,9	7 630	4,9	–	–
5. Győr-Moson-Sopron	43 433	20,8	10 793	5,2	36 859	17,7	15 739	7,6	–	–
6. Veszprém	27 498	19,3	19 295	13,5	19 662	13,8	14 667	10,1	–	–
7. Fejér-Komárom-Esztergom	60 699	24,6	56 539	22,8	45 273	18,3	20 880	8,5	39 627	16,1
8. Nagy-Budapest	261 018	27,5	70 440	7,4	235 460	24,7	12 313	1,3	14 185	1,5
9. Pest-Pilis-Solt-Kiskun	123 992	18,9	135 369	20,6	89 329	13,6	44 745	6,8	7 480	1,1
10. Csongrád-Csanád	68 822	23,3	37 781	12,8	35 204	12	24 533	8,4	–	–
11. Békés	56 256	28,6	42 016	21,4	30 821	15,6	32 348	16,4	–	–
12. Jász-Nagykun-Szolnok	54 196	22,3	67 524	27	21 286	8,8	33 224	13,6	8 294	3,5
13. Hajdú-Bihar	65 358	23,1	62 358	22,1	26 621	9	53 662	18,9	–	–
14. Szabolcs-Szatmár-Bereg	44 544	15,3	59 592	20,1	18 588	6,3	50 470	17,3	–	–
15. Borsod-Abaúj-Zemplén	83 113	25,9	24 102	7,6	49 146	15,3	19 363	6,1	–	–
16. Heves-Nógrád-Hont	90 824	29,3	63 321	20,5	38 276	14,2	29 427	9,5	–	–
Összesen:	1 112 990	22,3	769 580	15,4	744 671	14,9	415 465	8,3	69 586	1,4

Választókerület	DNP		MFP		MRP		FMDP		PDP	
	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%
1. Baranya-Tolna	85 077	29,8	13 736	4,7	2 248	0,9	2 757	0,9	1 713	0,6
2. Somogy	74 728	33,9	20 390	9,3	3 035	1,5	10 936	5	3 633	1,7
3. Zala	106 731	5,9	–	–	6 729	3,5	1 944	1,1	824	0,4
4. Vas	86 418	56,3	8 824	5,7	1 173	0,7	956	0,6	790	0,5
5. Győr-Moson-Sopron	88 238	42,6	–	–	8 798	4,2	3 114	1,5	913	0,4
6. Veszprém	50 823	35,7	–	–	4 950	3,5	3 729	5,7	1 991	1,4
7. Fejér-Komárom-Esztergom	–	–	–	–	2 437	1	17 815	7,2	3 773	1,5
8. Nagy-Budapest	47 255	5	219 060	23,2	22 229	2,3	49 844	5,3	16 860	1,8
9. Pest-Pilis-Solt-Kiskun	62 196	9,5	120 925	18,4	3 323	0,5	67 727	10,1	3 548	0,5
10. Csongrád-Csanád	20 588	7	93 719	31,8	7 219	2,4	4 595	1,6	2 561	0,7
11. Békés	6 665	3,3	17 379	8,8	1 148	0,6	9 578	4,8	1 077	0,5
12. Jász-Nagykun-Szolnok	–	–	32 568	13,4	3 335	1,4	21 101	8,7	3 089	1,3
13. Hajdú-Bihar	14 264	5	27 342	9,6	4 187	1,5	28 378	10	2 406	0,8
14. Szabolcs-Szatmár-Bereg	64 939	22,1	23 816	8,2	7 785	0,9	25 860	8,8	2 854	1,0
15. Borsod-Abaúj-Zemplén	38 886	12,1	92 788	28,9	5 339	1,7	6 090	1,9	1 389	0,5
16. Heves-Nógrád-Hont	73 645	23,8	–	–	5 244	1,7	5 987	1,9	2 953	0,9
Összesen:	820 453	16,4	670 547	13,4	89 179	1,7	260 411	5,2	50 374	1,0

A szavazatok számának megfelelően oszlottak meg a mandátumok is, azzal a különbséggel, hogy a választási szövetség tagjai – a választási törvény értelmében – az országos lajstrom 60 mandátumának 80%-át (48 mandátumot) kapták meg a rájuk eső szavazatok alapján. Így a mandátumok megoszlása a következő volt: MKP 100, FKGP 68, SZDP 67, NPP 36, KNT 4, DNP 60, MFP 49, MRP 6, FMDP 18 és PDP 3. Az új országgyűlésbe tehát a koalíció 271, az ellenzék pedig 140 képviselőt küldhetett.

A választási szövetség négy pártja (MKP, SZDP, NPP, FKGP) megkapta a szavazatok 60,9%-át, így a 6 ellenzéki pártnak 39,1% jutott. S jóllehet a Magyar Kommunista Párt kapta a legtöbb szavazatot (22,3%), az eredmények azt is megmutatták, hogy 1947. augusztus végén a szavazók többsége továbbra is a „polgári életforma" mellett voksolt, illetve állt ki. Hiszen az ellenzéki pártok és a Kisgazdapárt szavazóinak száma együttesen csaknem 55%-ot ért el. Az ellenzéki pártok közül a DNP 820 453 „tiszta" szavazatával valamennyi párt közül a második helyet szerezte meg, az MFP pedig közvetlenül az FKGP és SZDP után következett. A két legnagyobb ellenzéki párt közül a DNP Zalában és Vasban (56,9 és 56,3%-kal) szerezte meg az abszolút többséget. Ezenkívül Baranya-Tolna, Somogy, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg választókerületben került az első helyre. A Pfeiffer-párt Csongrád-Csanád (31,8%), Borsod-Gömör-Abaúj-Zemplén (28,9%), Nagy-Budapest (23,2%) és Pest-Pilis-Solt-Kiskun (18,4%) területeken érte el legnagyobb sikerét.

Az MKP több mint 300 000 szavazattal kapott többet, mint 1945-ben, és az ország legnagyobb pártja lett. A párt legjobb eredményét Heves-Nógrád-Hont választókerületben érte el (29,3%), s első helyre került még Békésben (28,6%), Nagy-Budapesten (27,5%), Fejér-Komárom-Esztergomban (24,6%) és Hajdú-Biharban (23,1%), abszolút többséget viszont sehol sem szerzett. Az MKP a városok közül – ahogy ez már 1945-ben is megtörtént – a legtöbb szavazatot Salgótarjánban kapta (74,9%), ezt Kisújszállás (36,8%), Szolnok (34,2%), Pesterzsébet (30,9%), Szentes (28,9%), Miskolc (27,7%) követte. A városok közül Székesfehérvárott, Jászberényben, Kecskeméten és Szekszárdon viszont a szavazóknak csak a 9–11%-a támogatta a pártot.

Az SZDP csaknem 80 000 szavazattal maradt el az 1945. évi nemzetgyűlési választásokon elért eredményétől. A hagyományos és szilárd szavazóbázisán kívül nem tudott sem a Kisgazdapárttól, sem másik két szövetségesétől szavazatokat elhódítani. Az SZDP Nagy-Budapesten kívül (29,7%) Békésben (25,6%), Győr-Moson-Sopronban (17,7%) és Fejér-Komárom-Esztergomban (18,3%) szerepelt eredményesen. Vesztesége csaknem pontosan megegyezik az MRP szavazatnyereségével, ami egyértelműen Peyerék távozásával magyarázható.

Az NPP – korábbi eredményéhez képest – számottevően előretört, több mint 90 000 szavazattal kapott többet, mint 1945-ben. A legtöbb szavazatot Hajdú-Biharban (18,9%), Békésben (16,4%), Szabolcs-Szatmár-Beregben (17,3%) és Jász-Nagykun-Szolnokban (13,6%) kapta. Feltűnően gyenge volt nagy-budapesti eredménye (1,3%).

Az FKGP korábbi eredményéhez képest csaknem kétmillió szavazatot veszített, s ezzel a választási szövetségen belül is csak a második helyre került. A Kisgazdapárt Jász-Nagykun-Szolnok (27,0%), Hajdú-Bihar (22,1%) és Pest-Pilis-Solt-Kiskun (20,6%) megyében előzte meg a választásokon induló többi pártot, amellett Szabolcs-Szatmár-Beregben (20,1%) és Fejér-Komárom-Esztergomban (22,8%) mutatkozott „állóképesnek" a pártok versenyében. Volt néhány város is, amelynek szavazópolgárai kitartottak a Kisgazdapárt mellett, például Jászberény (51,1%), Hajdúböszörmény (37,3%), Kecskemét (38,2%), de a városi lakosság, a polgárság többsége elfordult az FKGP-től.

A régebbi ellenzéki pártok közül a Polgári Demokrata Párt korábbi eredményéhez képest 25 000 szavazatot veszített, és annak ellenére, hogy minden választókerületben indult, egyetlen helyen sem tudta megszerezni a szavazatoknak még a 2%-át sem. A legjobb eredményt Nagy-Budapesten érte el, s ezen belül is figyelemre méltó, hogy a három belvárosi kerületben (IV., VI. és VII.) csaknem annyi szavazatot (8219) szerzett, mint a választókerület többi helységében (8611) összesen.

Az MRP eredményeiben – ahogy ezt fentebb jeleztük – jól kimutatható Peyerék közreműködése. Jól szemléltetik ezt például a Magyar Radikális Párt Győr-Moson-Sopron (4,2%), Zala és Veszprém (3,5–3,5%) választókerületben elért eredményei, ahol Peyeréknek már korábban is sok híve volt. Ugyanakkor figyelemre méltó az is, hogy az MRP olyan választókerületben is kapott néhány ezer szavazatot (Csongrád-Csanád, Hajdú-Bihar, Heves-Nógrád-Hont), ahol képviselőjelöltjei a választási kampány alatt kevés gyűlést tartottak, vagy például Szabolcs-Szatmár-Beregben 7785 szavazatot, ahol viszont meg sem jelentek.

A Keresztény Női Tábor csak négy választókerületben indult, viszont legjobb eredményével (16,1%) Fejér-Komárom-Esztergomban a pártok rangsorában a negyedik helyre került. Igaz, ebben a választókerületben a két „igazi" ellenzéki párt, a DNP és az MFP, nem állított jelöltet.

A választási harc során az FMDP sem tudott komoly vetélytársává válni sem a koalíciós, sem a kemény ellenzéki pártoknak; eredményeit tekintve sem közéjük, hanem csak az említettek és a „kis" pártok közé került. Az FMDP valamivel több mint negyedmillió szavazatot kapott. Legjobb eredményeit Pest-Pilis-Solt-Kiskun (67 727), Hajdú-Bihar (28 378) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (25 860) választókerületekben érte el. Fejér-Komárom-Esztergomban elért eredményük (17 815) alakulásában pedig kétségtelenül közrejátszott az is, hogy az ellenzék táborán belül itt csak a KNT-vel kellett megküzdeniük.

A két legnagyobb ellenzéki párt választási eredményeit tekintve – az említetteken túl – az is nyilvánvalóvá vált, hogy a DNP Nyugat-Dunántúlon, az MFP pedig Északkelet-Magyarországon lépett a Kisgazdapárt örökébe. A DNP elsősorban „falusi", az MFP pedig „városi" pártként érte el legnagyobb sikerét. Vas és Zala megyében voltak például olyan községek, ahol a DNP 75-80%-ot ért el, az MFP viszont Baján 60%-kal, Szegeden 52,1%-kal, Budapesten 25,9%-kal, Miskolcon 32,6%-kal részesedett a szavazatokból.

A DNP vezetői nagy örömmel vették tudomásul az eredményeket. Barankovics István, a párt vezetője úgy értékelte a választásokat, hogy az nem betetőzése volt egy munkának, hanem „nyitánya egy sok gonddal, áldozattal és szorgalommal munkálkodó jövőnek, melynek nagynak kell lennie".[43] Pfeiffer Zoltán szeptember első napjaiban azt

[43] *Hazánk*, 1947. szeptember 5.

üzente választóinak, hogy: „A Magyar Függetlenségi Párt fegyelmezetten rendezi sorait a győzelem után, hidegvérrel szemléljük a politikai fordulatokat, megyünk a magunk útján, ellenzékiek maradunk."[44] Pedig már ismerték Rákosi Mátyás szeptember 2-i nyilatkozatát, aki pártja nevében leszögezte: az MFP „demokráciaellenes aknamunkáját meg kell és meg fogjuk hiúsítani". Rákosi a DNP-ről azt mondta, hogy csak e párt „jövőbeni magatartása alapján lehet majd véglegesen eldönteni, vajon a demokratikus építőmunka útján akar-e járni, vagy a reakcióval akar-e együtthaladni?"[45]

Rákosi kijelentései kétségtelenül hatást gyakoroltak a két párt további politikájára és sorsára, de legalább ilyen döntő volt az a tény, hogy a választások után néhány héttel (1947. szeptember végén) megalakult a Tájékoztató Iroda, amelynek az MKP is tagja lett. Az alakuló ülésen az MKP részéről jelen lévő Révai József még azt mondta: „Az a kérdés, hogy a magyar demokrácia népi demokrácia vagy polgári demokrácia lesz-e, még véglegesen nincs megoldva."[46] A választások és a Kominform megalakulása – nem is szólva a magyar békeszerződés életbelépéséről, ami a szovjet csapatok további ittmaradásához is hozzájárult – az MKP számára újabb kedvező feltételeket teremtettek. 1947 szeptemberében Magyarországon tovább folytatódott a polgári ellenzék és képviselői eltávolítása a politikai életből, s ezzel együtt a demokrácia, a parlamentarizmus és a többpártrendszer felszámolása.

A Magyar Függetlenségi Párt ellen közvetlenül a választások után politikai adminisztratív, majd október elejétől jogi síkon is megindította a harcot az MKP. A választási bíróság 1947. november 20-án határozatban mondta ki a párt listáján megválasztott 49 képviselő mandátumának megsemmisítését, Rajk László belügyminiszter pedig feloszlatta a pártot. Az MFP feloszlatása után a *Népszava* vezércikke találóan jellemezte a helyzetet: „...a Pfeiffer-párt feloszlatásával szintén lezárult egy periódus, és megkezdődött egy új, amit joggal nevezhetnénk Brankovicsék nehéz órájának."[47]

A választások után az ellenzék legnagyobb pártja, a Demokrata Néppárt ténylegesen is nehéz helyzetbe került. Mindszenty továbbra sem támogatta, sőt a pártban levő híveit is megpróbálta Brankovicsék ellen hangolni. A kommunisták nyomására 1947 végétől–1948 tavaszától adminisztratív intézkedéseket is foganatosítottak a párt képviselői ellen. A Budapesti Főügyészség több képviselő mentelmi jogának felfüggesztését kérte, amit az illetékes fórumok természetesen jóváhagytak, majd hamis vádak és rágalmak alapján az országgyűlés megfosztotta képviselői mandátumától – többek közt – Ugrin Józsefet, Berkes Jánost, Keresztes Sándort és Szabados Pált. Ezt az időszakot és a módszereket jellemezve találóan írta Rákosi Mátyás szovjet felettesének: „Most már vannak bizonyos tapasztalataink a parlamenti demokrácia lehetőségeinek kezelésében, s reméljük, hogy mint céltudatos és egységes párt, megálljuk helyünket ebben a helyzetben, amikor a többiek zavarodottak vagy bizonytalanok. Természetesen látjuk azt is, hogy adódhatnak helyzetek, amelyekben nem ragaszkodhatunk túlságosan a formális

[44] *Ellenzék,* 1947. szeptember 6.
[45] *Szabad Nép,* 1947. szeptember 2.
[46] *A tartós békéért, a népi demokráciáért.* Szikra, 1947. 185.
[47] *Népszava,* 1947. november 23.

demokrácia szabályaihoz. Bízzunk benne, hogy a választások után kialakult helyzetben tömegbázisunkat – a magyar demokrácia fejlődésének egyetlen garanciáját – tovább erősíthetjük és mélyíthetjük."[48]

A Pfeiffer-párt kiiktatása a politikai életből, valamint az 1947 őszén bekövetkezett egyéb események a Polgári Demokrata Párt vezetőiben azt az elhatározást érlelték meg, hogy tárgyaljanak a Magyar Radikális Párt vezetőivel a két párt szorosabb együttműködéséről. A Radikális Demokrata Pártszövetség megalakulását 1948. május 13-án hozták nyilvánosságra. A kormány az RDP-t jóindulatúlag fogadta, hasonló módon vélekedtek róla az „egyesülés" befejezése előtt álló munkáspártok.

A tényleges, kemény polgári ellenzéki pártokra (MFP, DNP) mért súlyos csapásokkal együtt 1947–1948 fordulójára a koalíció lényegében látszatkoalícióvá vált. Rákosi ekkor, pontosabban 1948 márciusában, napirendre tűzte a koalíció fokozatos felszámolását. Már e koncepció jegyében jöttek létre 1948 tavaszán az egységes ifjúsági és nőszervezetek. 1948 nyarán, a két munkáspárt „egyesülése" után – amely valójában az SZDP baloldalának beolvasztását jelentette a kommunista pártba – a Magyar Dolgozók Pártjának a vezetői már konkrét célként jelölték meg a többpártrendszer felszámolását. A pártok temetőjéül az újjáalakuló függetlenségi frontot jelölték ki.

1948 őszén az MDP vezetőinek elképzelésével összhangban Dobiék a Független Kisgazdapárt, Erdeiék pedig a Nemzeti Parasztpárt feloszlatási folyamatát gyorsították meg. 1948 végén–1949 elején, az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén elfogadott koncepciója – Rákosi meghatározásával: „Szövetségben vagyunk, és ugyanakkor a szövetségesek likvidálására is irányt kell venni..." – jegyében „önfeloszlatásra" kényszerítették a Demokrata Néppártot, a Keresztény Női Tábor képviselői ellen pedig különböző vélt, illetve kitalált vádak alapján a belügyi szervek eljárást indítottak, így 1949 tavaszára ez a párt is eltűnt a politikai életből.

1949. február 1-jén megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront, elnöke Rákosi Mátyás, alelnöke Dobi István és Erdei Ferenc, főtitkára Rajk László lett. A népfront helyi szervei csak a választások lebonyolításában játszottak szerepet, a képviselői helyekre való jelölés a népfront vezetőinek kezében volt. Rákosi és a szűkebb „vezérkar" azt is elhatározta, hogy a népfront listáján szereplő volt „ellenzéki" pártok (az MRP és az FMDP) jelöltjei feleannyi esélyes helyet kapnak, mint ahány képviselőjük az 1947. évi választások után volt. Így a Balogh-párt a korábbi 18 helyett 9, a Radikális Párt pedig 6 helyett csak 3 esélyes helyet kapott. Sőt még arról is döntés született, hogy Balogh páter és a radikális vezetők sehol sem lehetnek listavezetők. Így természetesen formális szerep jutott a volt szövetségesek jelöltjeinek a választási agitációban is. Jelenlétük tulajdonképpen csak az együttműködést, a látszatdemokrácia meglétét, létezését volt hivatva demonstrálni.

A köztársasági elnök 1949. április 12-én feloszlatta az erősen megcsonkult országgyűlést. A ciklus végére 1947 nyarához képest jelentősen megváltoztak a viszonyok; tíz párt helyett csak hat foglalt helyet a parlamentben. Az 1947. augusztus végén megvá-

[48] *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerkesztette és az előszót írta: Izsák Lajos és Kun Miklós. Századvég Kiadó, 1994. 233.

lasztott képviselők közül csak 249 (60,58%) maradt tagja az induláskor 411 fős országgyűlésnek. Az 1949. évi választások május 15-én voltak, s – a fentiekből következően – az MDP „átütő" sikerét hozták: a megválasztott képviselők 71%-a a párt tagja volt. A választások után megszűnt a népfrontbizottságok működése, s ezzel együtt a volt koalíciós és liberális polgári ellenzéki pártok már egyébként is formális tevékenysége, jóllehet nem született sem törvény, sem rendelet e pártok megszüntetéséről. A Magyar Dolgozók Pártja így ténylegesen is egyeduralkodóvá, valójában állampárttá vált. A demokrácia, a parlamentarizmus és a többpártrendszer hosszú időre eltűnt a hazai politikai életből.

Erényi Tibor

TÖBBPÁRTI VÁLASZTÁSOK ÉS PARLAMENTARIZMUS MAGYARORSZÁGON 1920–1947

Aligha vitatható, hogy parlamentáris országokban a többpárti választásoknak kimagasló jelentőségük van. Mi a „tét"? Az, hogy az adott országban milyen politika érvényesül a gazdaságra és társadalomra kisugárzóan. Ez természetesen függ a választói rendszertől, a parlament jogkörétől, és elképzelhetetlen politikai pártok nélkül.

Ismeretes, hogy az 1848: V. tc. a forradalmi évek nagy vívmánya volt. Ekkor a népesség 7,2%-ának volt választójoga, míg az utolsó dualizmus kori választásokon csak 6,4%-ának, ami európai viszonylatban anakronizmusnak számított.

1848-ban még csak politikai irányzatokról, személyiségekről beszélhetünk, politikai pártokról nem. Kialakulásuk csak az 1867-es kiegyezést követően történt meg. A parlamentarizmus alapelvei azonban már 1848-ban érvényesültek. Elválasztották egymástól – az ismert angol és francia gyakorlatnak megfelelően – a törvényhozói, az igazságszolgáltatói és a végrehajtó hatalmat, és lehetőség nyílt a politikai pluralizmus érvényesítésére is. Ebben az értelemben tekinthető a parlamentarizmus a népszuverenitás intézményesülésének.

A dualizmus kori pártokat (beleértve a szinte mindig kormányon levő Szabadelvű Pártot és a legnagyobb ellenzéki erőt, a Függetlenségi Pártot) nemcsak a kortársak, hanem a történészek is bírálattal illették. Egyrészt túlságosan sokat foglalkoztak közjogi kérdésekkel, másrészt nem is voltak „igazi" pártok, nem voltak szervezettek, és ismeretlen volt a párttagság fogalma is. (Az első típusú bírálat megtalálható pl. Szekfű Gyula műveiben, a második pedig a marxista történetírásban.) A bírálatok – szerintünk – bizonyos revízióra szorulnak. Egyrészt azért, mert a közjogi kérdések az élet szinte minden területére (a gazdaságra pedig kiváltképpen) kihatottak, hiszen nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy az ország milyen helyet tölt be az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ami a második bírálatot illeti, a korabeli politikai pártok zöme Európa-szerte sem volt jól elkülöníthető társadalmi bázison nyugvó, közvetlen érdekképviselő párt. (Kivéve a szociáldemokráciát.) Társadalmi bázisuk azonban érzékelhető, míg a „helyi szervezeteket" klubok, asztaltársaságok, esetleg egyletek vagy különböző baráti társaságok, „kompániák" pótolták. (Mindezekből a két világháború között már helyenként pártszervezet jellegű képződmények is létrejöttek.)

Ami a választójogot illeti, az szinte az egész korszakban igen szűk körű volt. A Horthy-korszakban általános és titkos választójogról csak a rendszer elején (1920-ban) és a korszak végén (1939-ben, akkor is erős megszorításokkal) beszélhetünk. A nyílt szavazás intézményének 1922-től 1939-ig fennálló gyakorlata a jogalkotás és a jogalkalmazás eszközeivel segítette a hatalmi stabilitást. Ennek folytán a kormánypártok úgyszólván megbuktathatatlanok voltak. Az ellenzék szerepe lényegében a parlamentben (és lapjaikban) valóban biztosított kritikára korlátozódott.

Ráadásul – némi megszakítással – 1867 és 1945 között kétkamarás parlament működött, amelynek a régi „felsőtáblából" kivált főrendiháza világi és egyházi méltóságokat nevezett ki és az uralkodó, majd az államfő bizalmi embereit tömörítette. Azt a körülményt, hogy a főrendiház (1918-ig), illetve a felsőház (1927 és 1944 között) nem valamiféle szenátus volt, jól mutatta az, hogy tagjai egyrészt nagy számban voltak arisztokraták „születési jogon", másrészt a nagypolgárok vagyonukból következően. Törvényjavaslatból csak akkor lehetett törvény, ha azt mindkét Ház jóváhagyta.

Mind a dualizmus korát, mind pedig a két világháború közötti periódust illetően már a kortársak és a történészek előtt is világos volt, hogy a törvényhozó, az igazságszolgáltató és a végrehajtó hatalomnak az angol és a francia forradalmak óta kodifikált hármasában Magyarországon az utóbbinak kimagasló szerepe volt. Mai szóhasználattal élve 1945-ig (más körülmények között, de a koalíciós időkben is) a végrehajtó hatalom túlsúlyos volt, ami szintén a parlamenti kompetencia rovására ment. Az 1867 utáni időszakról író Szekfű megállapítja, hogy „az igazi hatalom a császár környezetében lévő magas rangú katonák és a cseh arisztokraták kezében volt most is, mint az abszolutizmus alatt".[1] Persze attól függ, hogy mit értünk „igazi" hatalmon. 1867-et egyszerűen „felmondani", a dinasztiát detronizálni, a „közös ügyeket" megbolygatni, önálló külpolitikát kezdeményezni, a hadsereget átszervezni a magyar parlamentnek nem volt joga. Ha ilyesmit kezdeményezett volna, akkor egy új abszolutizmus árnyéka vetül Magyarországra. A hadsereggel ugyanis Ferenc József, a „legfőbb hadúr" rendelkezett. (E jogkörét az 1920-ban kormányzóvá választott Horthy Miklós is átvette, lehetővé téve a tisztikar bizonyos politikai szerepvállalását.)

Szekfű idézett álláspontja azért ellentmondásos, mert későbbi fejtegetéseiből kiderül, hogy a parlamentnek széles jogköre volt: a meglévő politikai rendszert jelentősen átalakíthatta, választójogi reformot valósíthatott volna meg, sőt még földreformot is. Az ország modernizálását illetően sok szempontból szabad keze volt. A bécsi és a budapesti parlament által választott delegációk beleszólhattak a közös ügyek intézésébe is.

A kormánynak, illetve a kormánypártnak egészen 1944-ig előnyös volt, hogy szinte mindig volt mind baloldali, mind jobboldali ellenzéke. Az előbbi a dualizmus korában a függetlenségi (liberális) balszárnyban, a paraszti és polgári demokratizmusban, az utóbbi a konzervativizmusban és a politikai katolicizmusban jelent meg. A szociáldemokrácia a választójog korlátozottsága miatt Magyarországon még a 20. század elején is parlamenten kívüli erő volt. Ez olyan veszedelmekkel fenyegetett, amelyek 1918–1919-ben nyilvánvalóvá is váltak.

[1] Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet.* V. k. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1936. 473.

A dualizmus korát illetően szólnunk kell a korabeli demokrácia egyik meghatározó jellemvonásáról: a kormányzati váltógazdaság hiányáról. Ennek nem kizárólag a választási rendszerben rejlő okai voltak. A társadalmi struktúra, a polgári erők viszonylagos gyengesége és önállótlansága önmagában is nehezítette a konzervatív–liberális váltógazdaság (máshol már működő gyakorlatának) kialakulását. Maradt a hivatalos kormánypárti liberalizmus. A gazdasági életben érvényesülő liberalizmus mindinkább politikai konzervativizmussal járt együtt. Ezt bizonyítja a 20. század elején már anakronisztikusan szűk körű választójog, a titkos választás hiánya stb.

Az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, valamint a trianoni békeszerződés a magyar politikai vezetőrétegre traumatikus hatással volt. Az ország területének drasztikus csökkenése, egy sok szempontból új, a korábbinál differenciáltabb társadalmi szerkezet kialakulása (a háborús ipari fejlődés, a menekülthullám, a korábbi struktúrák és tekintélyek megingása stb.) új helyzetet teremtett. A korábbi külső függést új, az antanthatalmaknak való kiszolgáltatottság váltotta fel. Az antant 1919. december 1-jén elismerte a követelésére létrehozott (Huszár Károly vezette) „demokratikus kormányt". Elérte, hogy az ország politikai rendszere közelítsen a Nyugathoz, elhatárolódjék mind a bal-, mind a jobboldali szélsőségektől. Ez nem volt könnyű, mert egyrészt 1919 szelleme nem múlt el (már ami jelentős társadalmi csoportok tudati állapotát illeti) nyomtalanul, másrészt a „nemzeti hadsereg" és a fővezér, Horthy sem lelkesedett a nyugati parlamentarizmus eszméiért. De nemcsak ő, hanem az ekkor még zömmel legitimista nagybirtokos arisztokrácia, sőt a finánctőke jelentős része sem.

Az antant nyomására a Huszár-kormány kénytelen-kelletlen elfogadta az antant által egyébként el nem ismert elődje, a Friedrich-kormány választójogi rendeletét. A rendelet az általános és titkos választójog alapján kívánta az új választásokat megtartani. Az antant e törekvése találkozott minden lényeges politikai erőcsoport (a kisgazda, a keresztény, a liberális és a szociáldemokrata pártok) akaratával. A jogrend hiánya azonban sok szempontból illuzórikussá tette rendelet érvényesítését. „A büntetés, a megtorlás volt a jelszó, a revanche mindenkivel szemben" – állapította meg később, 1921 őszén a kor reprezentatív politikusa, gróf Bethlen István.[2] A karhatalmi erők különböző atrocitásai ellenére (ezek miatt nem vettek részt a szociáldemokraták a szavazáson) az 1920. január végén megtartott választások a hagyományos politikai vezetőréteg számára meglepő eredményt hoztak.

A nemzetgyűlés 164 mandátumából a bizonyos értelemben polgári demokratikusnak minősíthető, már több mint egy évtizedes múltra visszatekintő Kisgazdapárt 78, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja pedig 76 mandátumot szerzett.[3] (Miután a románok kiürítették a Tiszántúlt, június–júliusban itt is megtartották választásokat, s a kisgazdamandátumok száma 91-re nőtt, míg a keresztény párt – a kilépések miatt – már

[2] MOL K 428. Az MTI 1921. október 2-i jelentése.

[3] A korabeli értékelések megegyeznek abban, hogy a Kisgazdapárt mandátumai meghaladják a KNEP-ét. A mérőszámok bizonytalanságáról lásd kötetünkben Gergely Jenő tanulmányának az 1920. januári választásról szóló részét.

csak 59 mandátummal rendelkezett.) A liberális Nemzeti Demokrata Párt 6 mandátumhoz jutott. A választási eredmények – ezért szólunk róluk kiemelten – azt bizonyították, hogy Magyarország népe – jóllehet csalódott az „őszirózsá"-ban és a tanácshatalom létrehozására irányuló kísérletben is – nem kért az 1918 előtti Magyarország restaurálásából sem. E tényezők együttes hatására a közvélemény álláspontja jelentékenyen megváltozott.

E változás érvényesülését az antant közbelépése kétségkívül megkönnyítette. A húszas évek elején a nyugati nagyhatalmak arra törekedtek, hogy az újonnan alakult államokban a korábbi antidemokratikus rendszer helyébe az övékéhez hasonló parlamentáris demokrácia alakuljon ki. Amikor azonban kiderült, hogy ennek (a Nyugathoz viszonyított elmaradottság és a konfliktusoktól terhelt külpolitikai helyzet miatt) nincsenek meg a feltételei, már nem ragaszkodtak eredeti céljaikhoz, és beérték a hatalom stabilitásának garantálásával. Így történt ez Magyarországgal is.

Az 1920-as választások során a korábbiaktól jelentősen eltérő pártstruktúra alakult ki. Ez természetesen összefüggött a háború, a háborúvesztés és az ezt követő forradalmak társadalmi hatásával, amely egyszerűen lehetetlenné tette, hogy a magyar politikai élet ott folytatódjék, ahol 1918 októbere előtt abbamaradt. Az új többpárti rendszer a középrétegek fontos politikai tényezővé válását mutatta, szemben az 1918 előtti időszakkal. Így van ez még akkor is, ha ezek a középrétegek erősen kapcsolódtak a dualizmus kori politikai vezető csoportokhoz. Ez a kapcsolódás viszont az új politikai struktúra kialakulásának folyamatába nemcsak a változás, hanem a politikai kontinuitás elemét is bevitte. Az utóbbi nélkül a Horthy-korszak „neobarokk" társadalmi-politikai szemlélete és magatartásformája aligha létezhetett volna úgy, mint ahogy szinte 1944. október 15-ig létezett.

Ami a konszolidációt illeti, három dátumot feltétlenül meg kell említeni: 1920. március 1-jén választották kormányzóvá Horthyt, június 4-én írta alá a kormány képviselője a trianoni békeszerződést és 1921. április 14-én alakult meg a Bethlen-kormány.

A kormányzói jogkör igen kiterjedt volt: bizonyos ellenőrzést jelentett a parlament felett, és hamarosan kiszélesedett. (Az 1920 augusztusában törvénybe iktatott 1920: XVII. tc. lehetővé tette a nemzetgyűlés korlátozott időtartamú elnapolását, feloszlatását, és jogot biztosított az államfőnek a hadsereg alkalmazására az ország határain kívül.) Később az 1937: XIX. tc. lényegében vétójogot biztosított Horthynak az országgyűlés határozatai felett. (Az országgyűlés által felterjesztett törvényjavaslatot immár kétszer is visszautasíthatta, nem tartozott felelősséggel a parlamentnek, és esetleges utódjára is javaslatot tehetett.)

Bethlen az 1920-as választásokkal elégedetlen volt. Nem fogadta szívesen a középrétegek előtérbe kerülését, de azt sem, hogy a szociáldemokraták bojkottálták a választásokat. Veszedelmesnek tartotta a jogrend hiányát. A konszolidáció végrehajtásához szükségesnek vélte erős kormánypárt létrehozását és új választások kiírását. Lényegében az 1920-as választásokon legjobb eredményt elért, már említett két pártból létrejött a valóban erős új kormánypárt: rövid nevén az Egységes Párt. Ennek 1920 tavaszán meghirdetett kiáltványa a dualizmus kori pártprogramokban állandóan szereplő „magyar állameszmén" kívül bizonyos – korlátozott – földosztást, igazságos adó- és szociálpolitikát követelt, továbbá az államigazgatás reformját, olcsóbbá tételét. Egyik jelentős része ennek a programnak: „Kívánatos, hogy az értékes középosztály kisgazdaelemekkel felfrissíttessék."[4]

Az általános, titkos választójog eszméje nem felelt meg Bethlen felfogásának. Úgy vélte – és joggal –, hogy az antanthatalmak (a „Nyugat") beéri szűkebb körű választójoggal, valamifajta autoriter rendszerrel is, amely nem iktatja ugyan ki a parlamentet, de lényegében a kormánypárt megbuktathatatlanságán alapszik. (Ebben a tekintetben hasonlít dualizmus kori elődjéhez.) A Nyugat valóban beérte ennyivel. Bethlen és kormánya egyértelműen angol támogatásra számíthatott. Javára írták a stabilizációt, a viszonylagos alkotmányosságot és azt, hogy háttérbe szorította a szélsőségeket: kellő eréllyel véget vetett a fehérterrornak. Érdeméül tudták be, hogy jó hatást gyakorolt a kormányzóra is, aki végül szembefordult hajdani szélsőséges fajvédő híveivel.

1922. február 16-án Horthy feloszlatta a nemzetgyűlést, az új választójogot pedig miniszterelnöki rendelet szabályozta. E helyütt most sem bocsátkozhatunk részletekbe; a választók száma jelentősen csökkent, a titkos választás pedig csak a fővárosban és a törvényhatósági joggal felruházott városokban maradt meg. Felvetődik: mitől tartott Bethlen és az általa reprezentált régi-új politikai vezetőréteg? (Az „elit" fogalmát ekkor még politikai értelemben nem használták.) A nemzetiségiektől már nem kellett félni, hiszen ezek zömmel Trianon következtében „elhagyták" az országot. A szociáldemokrata párt (amellyel Bethlen 1921 végén úgy-ahogy meg is egyezett) nem volt félelmetes. (A mögötte álló szakmunkásréteget már Tisza István is hajlandó lett volna választójogban részesíteni.) Az MSZDP – az akkori fogalmak szerint – nem volt demagóg ellenzék, a kommunista párt pedig illegalitásba szorult. (Bethlen egyébként attól sem riadt vissza, hogy a szociáldemokrata vezetést egy ideig annak baloldali ellenzékével riogassa. Lásd a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulásának engedélyezését 1925-ben.) A kisgazdák sem voltak ellenségesek az említett pártegyesülés, illetve az ennek folyományaként törvénybe iktatott – igen mérsékelt – Nagyatádi Szabó-féle földreform folytán. A polgári liberális pártok nem voltak sem jelentősek, sem radikálisan ellenzékiek.

Bethlen, amikor elvetette az általános, titkos választójogot, attól félt – nem teljesen alaptalanul –, amit ma a kiszámíthatóság hiányának, destabilizációnak nevezünk. Nemegyszer hangot adott annak a véleményének, hogy ha nincsenek meg a nyugati típusú parlamentarizmus feltételei, ha a tömegek életszínvonala alacsony, akkor az általános, titkos választójog bevezetése a szélsőségeknek kedvező káoszt válthat ki. A fontolva haladás hívének vallotta magát. Számításai a szerény gazdasági fellendülés légkörében beváltak. Hadd emlékeztessünk arra, hogy az Egységes Párt 245 mandátumból 143-at szerzett. Igaz, az MSZDP is 25 mandátum birtokába jutott, míg a polgári liberális ellenzék 14-hez. A többi képviselői helyet a kormány jobboldali ellenzéke (az „igazi keresztények") birtokolták, s néhány független képviselő is bejutott a parlamentbe. Az 1922. május 28. és június 1-je között megtartott választásokkal szinte minden jelentős politikai erő, de a Nyugat, sőt még a szomszédos országok vezető körei is elégedet-

[4] Lásd *Magyarországi pártprogramok*. Szerk.: Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, 1991. 65.

tek voltak. Így volt ez annak ellenére, hogy az új kormánypárt, az Egységes Párt 1922 tavaszán kiadott programja kimondotta: a párt „tántoríthatatlanul ragaszkodik az ezeréves határokhoz". A pártprogram ideológiai töltése, „a keresztény és nemzeti" elem erőteljes, a későbbiekben is rendszeres hangoztatása nem jelentett zavaró tényezőt. Bethlen személye mintegy garantálta a békés, kulturált politikát.[5] Íme, az új Magyarország, amely leszámolt a szélsőségekkel, politikailag stabilizálódott, jogállammá vált, kész a legsürgősebb reformokra, a kormánynak szalonképes parlamenti ellenzéke van, a politikai életben a vezető szerep kifogástalan úriembereké. Gróf Bethlen István triumfálhatott, és Horthy – aki ekkoriban, ellentétben közelmúltjával, már komoly, tekintélyes, idősödő, bizonyos értelemben Ferenc Józsefet utánzó államférfiként igyekezett viselkedni – is „jól járt" azzal, hogy a számtalan önjelölt közül egy valóban tehetséges politikust vett maga mellé.

Bethlen azonban sokkal nagyobb formátumú személyiség volt annál, semhogy önelégült lett volna. Veszélyt látott nemcsak a „következetesen keresztény" kurzus típusú ellenzékben, hanem a Gömbös-féle fajvédőkben is. Tartott a kisgazdák elégedetlenségétől. Nagyatádi hívei ugyanis nem kapták meg az új kormánypártban azt a helyet, amelyre számítottak. Közvetlen ok azonban nem volt az aggodalomra. Megtörtént a gazdasági stabilizáció, a függetlenné vált országban új, fontos intézmények alakultak. Eltekintve az 1925–1926-os frankhamisítási botrány kihatásaitól, az ország külpolitikája is a viszonyokhoz mérten szerencsésen alakult.

A választójog kérdésére azonban vissza kellett térni, mivel 1922-ben miniszterelnöki rendelet alapján választottak. 1925. július elején a nemzetgyűlés elfogadta az új választójogi törvényt. Ez lényegében a már említett, 1922-es miniszterelnöki rendeleten alapult, és az 1926. december 8–10-én megtartott választásokon alkalmazták először. Még előbb azonban 1926. november 11-én a nemzetgyűlés elfogadta a felsőházról szóló törvényt. A felsőház újbóli megszervezése (mint említettük: a régi főrendiház örökébe lépett) Bethlen restaurációs törekvéseit célozta. Az új, demokratikusnak aligha nevezhető választójogi törvény mellett is szükségesnek tartotta a parlament, pontosabban a nemzetgyűlés jogkörének korlátozását. Létesítésével Bethlen már nyilvánvalóan nem a „középrétegek"-re gondolt, hanem az 1918 előtti Magyarország „nagyurai"-ra, akiknek kiemelkedő politikai szerepük volt. A 242 tagú felsőház létesítése megalapozottan nevezhető restaurációs intézkedésnek. Az előkelő intézménybe zömmel nem választással lehetett bejutni, hanem kijelöléssel, illetve kinevezéssel a betöltött egyházi és világi funkció, valamint születési jog alapján. Ezek után nyilvánvaló, hogy a testület kifejezetten konzervatív jellegű volt. (Még inkább, mint az angol lordok háza, amelyre a felsőház megalakulásakor nálunk is többször hivatkoztak.)

A törvényhozás ilyenfajta második kamarájának léte – a már említett kiterjedt államfői jogkörrel együtt – a parlamenti választások kockázatát mindenesetre csökkentette. Bethlen a választások előestéjén is nyugodtan, azzal a jóleső érzéssel térhetett nyugovóra, hogy nagy baj nem történhet.

[5] Uo. 64.

Nem is történt. Az 1926. decemberi választásokon a választóknak a lakossághoz viszonyított aránya az 1922-es 29,5%-ról 26,6%-ra csökkent, és a 245 képviselőházi helyből 199-re nyílt szavazással választottak képviselőt. Európában anakronizmus volt ez a javából, még ha tudjuk is, hogy nem egy környező országban jóval demokratikusabban választottak ugyan, de gyakoriak voltak a puccsok, a hadseregek gyakran közvetlenül is beavatkoztak a politikába stb. Az Egységes Párt 170-re növelte képviselőinek számát, a tőle balra és jobbra álló pártok rendre teret vesztettek. (A kormánytól balra állóknak tekintjük a liberálisokat is, akiknek a szociáldemokratákkal való együttműködésében a miniszterelnök nagy veszélyt látott. Erre egy-két kísérlettől eltekintve nem is került sor, részben a liberálisok szociális problémák iránti közönye, részben a szociáldemokraták bizalmatlansága miatt.) Bethlen nem volt híve a nagy szavaknak és a frázisoknak. Sokat taktikázott, némelykor azonban drasztikus őszinteséggel beszélt. Nem sokkal a választások után a következőket mondotta: „Meggyőződésem, hogy ennek a nemzetnek erős vezetésre van szüksége. Ez a nemzet nagyot tudott mutatni a múltban, de mindig csak akkor, ha erős kezű vezetés alatt állott, de nem elég az erős kéz, ehhez bizalom is kell a nép soraiból. Én nem elégedhetem meg azzal a bizalommal, amelyet esetleges parlamenti, momentán kialakult többség adhat. Egy kormányzatnak feladata teljesítésére a nép széles rétegeinek bizalmára van szüksége... De ha megvan az a bizalom, akkor ne követelje senki tőlem, hogy rothadt kompromisszumokba menjek be oly kérdésekben és oly tényezőkkel, amelyeknek munkáját ártalmasnak tartom erre az országra."[6] Ha elvonatkoztatunk a múltra tekintő, hagyományos historizálástól és az idézet lényegét nézzük, akkor az erős állam és a szükséges (de ugyancsak korlátozott) parlamentarizmus programjával találkozunk, azaz autoriter felfogással.

Bethlen kiváltképpen büszke lehet miniszterelnöki évtizedének második felére. Bár az ország nem növekedett, és a hadikonjunktúra sem bontakozott még ki, de a viszonyok stabilak voltak: vélhetően joggal beszélhetünk a Horthy-korszak fénykoráról. (Az 1929-ben kezdődő és 1932-ben lezáruló gazdasági válság csak a bethleni korszak végén érte el Magyarországot, ámbár bizonyos válságjelenségek már korábban tapasztalhatók voltak.) A válság – sőt már annak előszele is – a magyar politikai életet is átstrukturálta. Mutatta ezt a Független Kisgazdapárt ismételt megalakítása 1930-ban, és néhány más pártalakulás is. A miniszterelnök nem gondolt előrehozott választásokra. Úgy vélte – és az 1930. decemberi fővárosi törvényhatósági választások eredménye is ezt jelezte –, hogy az ellenzék megerősödött ugyan, de nagyobb eltolódások nem várhatók.

Erről a korszakról a Bethlennel rokonszenvező Pethő Sándor találóan a következőket írta: „Annak ellenére, hogy a sokfelé töredezett ellenzéki frakciók teljes szervezetlenséggel indultak az alkotmányos küzdelembe, a kormányzati és közigazgatási gépezet nehezebben tudott megbirkózni az országszerte felélénkülő ellenzéki hangulattal, mint akár 1922-ben, akár 1926-ban."[7] Az 1931. júniusban megtartott s az érlelődő válság ál-

[6] *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* II. k. Genius Könyvkiadó, 1933. 185.
[7] Asztalos Miklós–Pethő Sándor: *A magyar nemzet története.* Második kiadás. Dante Könyvkiadó, 1934. 551.

tal beárnyékolt választásokat a már ismert keretek között, korrekt módon bonyolították le. A leadott másfél millió szavazatból (a trianoni országnál kétszer népesebb történelmi Magyarországon kb. egymillió volt a szavazásra jogosultak száma) egymilliót nyílt, félmilliót titkosan választó kerületekben adtak le. Az Egységes Párt visszaesett, de megőrizte abszolút többségét. Az új Kisgazdapárt 10, a szociáldemokraták ismét 14 mandátumot szereztek. Néhány mandátum jutott a kis liberális pártoknak és az intranzigensen keresztény ellenzéknek. Bajcsy-Zsilinszky „nemzeti radikálisai" egy mandátumhoz jutottak. Erősödött a kormánypárt a fővárosi törvényhatóságban, visszaszorította a keresztény pártot. Bethlenék egyébként a megyékben is tartották pozícióikat. A helyi önkormányzatok szerepe országos viszonylatban nem volt ugyan meghatározó, de a helyi politikában jelentős. A kormánypártok titkos kerületekben, így az akkor még a mainál „szűkebb" Budapesten is kisebbségben maradtak az ellenzékkel szemben. Feltehető, hogy ha általános, titkos választójogi törvény lett volna érvényben, a kormánypárt lényegesen kedvezőtlenebb helyzetbe kerül.

A kormány 1931. augusztusi bukásának részletezésébe, Bethlen gazdaságpolitikai erőfeszítéseinek taglalásába nem bocsátkozhatunk most. Az azonban a parlamenti választás utójátékához tartozik, hogy a kormányfő elfogadtatta azt a felhatalmazási törvényjavaslatot, amely – a magyar parlamentarizmus újabb nagy „dicsőségére" – lehetővé tette a rendeleti úton való kormányzást. Ennek jegyében egy pártközi, 33-as bizottság alakult – az ellenzék egy részének kikapcsolásával –, amely parlamentpótló szerepet töltött be. A kisgazdák és a szociáldemokraták nem képviseltették magukat e bizottságban, mert semmiképpen sem kívántak felelősséget vállalni a kormány politikájáért.

Liberális, szociáldemokrata körök (hasonlóképpen az illegálisan működő kommunisták is) Bethlen bukásától valamiféle balratolódást vártak. Ezt táplálta bizonyos mértékben a munkásmozgalom aktivizálódása is. Általában 1917–1918 óta nemzetközi viszonylatban erős volt az a vélemény, hogy „ha válság, akkor balratolódás". A jobboldali lapok is gyakran ilyesmivel riogatták a polgári közvéleményt. Nem ez következett be. Azoknak lett igazuk, akik jobbratolódástól tartva igyekeztek „kímélni" Bethlent. A mérsékeltnek tartott, de statáriumot hozó gróf Károlyi Gyula átmeneti kormánya nem tudott megbirkózni a mélyülő válsággal. A „nemzeti koncentráció" nem valósult meg, bár ennek javultak mind a belpolitikai (a liberálisok készültek a kormányba lépésre), mind a külpolitikai lehetőségei (a francia politika megélénkült a térségben, s elkészült a dunai országok gazdasági kooperációját célzó Tardieu-terv). Ám a Tardieu-tervből sem lett semmi. A Bethlen által nagy gonddal összekovácsolt Egységes Párt is válságba került. 1932. október 1-jén Gömbös Gyula, a kormánypárt jobbszárnyának vezéralakja alakított kormányt. Közelgett a németországi baljós fordulat. Ezzel a balratolódás végképp „lekerült a napirendről".

A történtek a liberálisokat, illetve amúgy sem erős pártjaikat sújtották leginkább. „Ha az egész ellenforradalmi rendszerre meghatározó módon hatottak a nemzetközi erőviszonyok, méginkább így volt ez a liberálisok esetében. A húszas évek első felében ezek a legkedvezőbbnek mutatkoztak, még ha el is túlozták várható befolyásukat. A húszas évek második felében azonban már semmiképpen sem számíthattak külső támogatásra, és a megszilárdult rendszer is korlátozta tevékenységüket. A harmincas évek nemzetközi változásai azután katasztrofális következményekkel jártak a polgári liberalizmus, a polgári demokrácia képviselőire."[8]

A korábbi, fajvédő nézeteit mérséklő Gömbös mindenkinek valamit ígérő, populista politikus volt. Reformprogramot hirdetett, és ezzel egyidejűleg – mintegy centrumpozícióba helyezkedve – kikelt a szélsőségek ellen. Nemzeti Munkatervében megfogalmazta a földhöz juttatást, a szociálpolitikát, a munkanélküliség elleni küzdelmet, a válság felszámolását és természetesen a békés revíziót. Kifejtette: „A választójog kérdésében a titkosság elvi alapján állok... A kormány tehát folyamatba tesz olyan tárgyalásokat, amelyeknek célja a titkosság alapján a választójogi reform megalkotása a nemzet érdekeinek fokozott képviselete mellett."[9] A mérsékelten jobboldali, modern reformpolitikának szinte a kiskátéját alkotta meg Gömbös, amely bizonyos mértékig napjainkig megőrizte időszerűségét. Témáiról vonzóbban és színvonalasabban szólt, mint politikai és elvi utódai. Érthető, hogy még kezdetben a baloldalon is méltányolták, sőt olyan megrögzött „urbánus", mint a polgári radikálisokhoz számítható Zsolt Béla is elismeréssel szólt róla.

A reformprogramból vajmi kevés valósult meg. Végrehajtása ugyanis a magyar politikai vezetés masszív ellenállásába ütközött volna, ha Gömbös egyáltalán elszánja magát a konfrontációra. De minthogy ezer szál kötötte a „neobarokk"-hoz, ez az elszántság hiányzott, ugyanakkor mindinkább a fasiszta minta követésére (bár nem szolgai lemásolására) törekedett. Ez a minta pedig ütközött a Nemzeti Munkatervvel. Gömbösnek az volt a szerencséje, hogy 1933–1934-től már sok területen tapasztalhatók voltak a válság enyhülésének jelei. Az 1935. április elején megtartott választások semmiféle reformelemet nem mutattak, sőt megjelent a Bethlen által száműzött hagyományos választási erőszak is. A Nemzeti Egység Pártja jócskán erősítette pozícióit a maga közel 70%-ával; valamelyest növekedett a Kisgazdapárt befolyása; a szociáldemokraták és a liberálisok – mint láthattuk – teret vesztettek; és megjelent a parlamentben a vitathatatlanul szélsőjobb képviselete is, bár még igencsak szórványosan. Bethlen hívei közül számosan már nem voltak a kormánypárt soraiban, Gömbös „fiataljai" viszont igen. Ez utóbbiak jelentős része rokonszenvezett a nemzetiszocialista, illetve a fasiszta megoldásokkal. A választások tehát jobbratolódást hoztak, amelynek velejárója volt a fasisztoid tömegpárt létrehozására irányuló törekvés. E folyamatot természetesen egyértelműen segítette, hogy 1933 januárjában Németországban Hitler került hatalomra. Liberálisok, szociáldemokraták, legitimisták, polgári radikálisok, sőt a hagyományos konzervatívok jelentős része meglepve tapasztalhatta az 1935-ös választások után, hogy újfajta radikális jobboldal és ezzel új politikai képlet alakult ki. Megjelent a „korszellem", amely egyértelműen jobboldali radikalizmust jelentett – bizonyos fokú társadalmi átstrukturálódás és modernizálódás közepette.

Gömbös 1936. október 6-án meghalt, és kevésbé markáns személyiségek kerültek a Sándor-palotába. Darányi Kálmán kormányának helyzetét már a kibontakozó – és a

[8] L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke*. Akadémiai Könyvkiadó, 1980. 228.
[9] Gömbös Gyula: *A nemzeti öncélúságért!* Stádium Sajtóvállalat, 1932. 43.

válságot „végleg" felszámoló – háborús konjunktúra könnyítette meg, melynek hatása erőteljesen megmutatkozott az ismert *Győri programban.* A külpolitikai helyzet – a belpolitika feszültségeivel együtt – arra ösztönözte a kormányt, hogy tovább erősítse az immár mindenhol (a gazdaságban is) jelen lévő államhatalmat. Az 1937: XIX. tc. tovább szélesítette a kormányzói jogkört. A felsőház reformja (az 1937: XX. tc.) szerint a képviselőház az általa elfogadott törvényjavaslatot a felsőház hozzájárulása nélkül már nem terjeszthette a kormányzó elé. Ha az alsó- és a felsőház között nézeteltérés alakult ki, akkor – az új törvény szerint – vita nélkül, titkos szavazással a két ház együttes ülése döntött. Ezt követően kerülhetett a törvényjavaslat az államfő elé, aki azt kétszer visszavethette, és az országgyűlést – ha indokoltnak látta – fel is oszlathatta. A kormány – ha nem is kellő határozottsággal – fellépett végre a szélsőjobboldal ellen is, amely, megosztottsága ellenére, mindinkább igyekezett felhasználni a társadalmi elégedetlenséget, és jelentős tömegbefolyásra tett szert. Pozícióit erősítette Ausztria bekebelezése a hitleri Németországba 1938 márciusában.

Témánk szempontjából a Darányi-kormány legjelentősebb műve az 1938: XIX. tc., amely általánossá tette a titkos szavazást. A törvényalkotás azonban már Darányi Kálmán miniszterelnökségének úgyszólván záróakkordja volt. A harmincas évek végére az országot a háborús konjunktúra, a növekvő etatizmus és militarizálódás jellemezte. 1938. május 14-én Imrédy Béla, majd 1939. február 19-én gróf Teleki Pál alakított kormányt. A közvélemény mindkét kormányfőt reménykedve fogadta. Imrédy azonban csakhamar feladta anglofil nézeteit, sőt szakterületétől, a gazdaságpolitikától is eltávolodott. Teleki pedig – úgy is mint földrajztudós –, bár globális áttekintésű államférfi volt, legfeljebb csak fékezni tudta azt a folyamatot, amelynek következtében az országot elnyelte a háborús örvény.

Az új választójog titkossága nagy vívmány volt, de a törvényhozók bőven gondoskodtak az ellentételezésről. Nemcsak a végrehajtó hatalom említett erősítésével, hanem a választók számának tetemes (mintegy 300 000-es) csökkentésével is, nem kis részben az Imrédy és Teleki nevéhez fűződő jogfosztó „zsidótörvények" révén.

Az 1939. május 28–29-én megtartott választások az immár Magyar Élet Pártja névre keresztelt kormánypártnak ismét meghozták a 70% körüli többséget. Mind a Kisgazdapárt, mind a Szociáldemokrata Párt, mind pedig a liberálisok súlyos vereséget szenvedtek – mandátumaiknak mintegy a felét elvesztették. A nyilas pártok viszont vagy félszáz parlamenti mandátumukkal a képviselőházban is jelentős erővé váltak, mellyel a kormánypárt padsoraiból is számosan rokonszenveztek. Az effajta rokonszenv és „nemzeti" szolidaritás – az említett erők kivételével – könnyen járhatóvá tette a parlamenti pártok közötti utakat. A diadalmaskodó „korszellem" nem sok jóval kecsegtetett. Az utóbbinál konkrétabb jelenség volt, hogy 1939-től megnövekedett a fegyveres erők hatóköre, mindinkább lehetővé vált számukra a politikába, a társadalmi és gazdasági életbe való – antiparlamentáris – beavatkozás.

Kötetünk tanulmányaiból kiderülnek a hazai parlamenti választások, illetve az ezekkel kapcsolatos törvények, rendelkezések sajátos vonásai. Óhatatlanul felvetődik a kérdés: mennyiben mutatják meg az 1920-tól 1939-ig megtartott választások a szavazók igazi véleményét, következtethetünk-e eredményeikből a valóságos „népakaratra"?

A kérdés jogos, de megválaszolhatatlan. Ugyanis meggyőződhettünk arról, hogy egyik választás sem volt egyenértékű a jelenlegi, tehát napjaink parlamentáris demokráciáiban megtartott választásokkal. Ámbár még ezekből sem következtethetünk biztonságosan a valódi népakaratra. (Például a szavazástól tartózkodók rendszerint nagy száma miatt.) Tisztában kell lennünk azzal, hogy a választók köre – a dualizmus korától eltérően – 1920 és 1939 között szélesebb volt, mint a ténylegesen politizálók, például a rendszeres újságolvasók száma. A politikát elsősorban a politikai közvélemény alakította. Korszakunkban a rádió sem volt olyan elterjedt, mint – a technika fejlődésének következményeként – ma, televízió pedig még nem létezett. Részben talán a filmhíradók szolgálták a „távolbalátást". A termelési technika akkori fejlettségi szintjén a fizikai munkát végzőket még inkább igénybe vette, elnyűtte a megélhetésért folytatott küzdelem, mint ma. Sokan közülük a „nemzet alatt", csak a partikularitás szférájában éltek, a politikusok közül úgyszólván senkit sem ismertek. Így volt ez a legtöbb környező országban is. „Mit akart a nép?" Tisztességes megélhetést a becsületesen dolgozó emberek-nek. Azt, hogy ki a „becsületesen" dolgozó, már a politika határozta meg. Mint ahogyan azt is, hogy a választások alkalmából mi megengedhető, s mi nem. Már pusztán a nyílt választások, tehát a titkosság hiánya számos visszaélés forrása volt. A különböző visszaélések kivizsgálását 1867 után a Kúria hatáskörébe utalták. Az 1925: XXVII. tc. a Közigazgatási Bíróságot bízta meg ezzel a feladattal, amelyet a 1945 utáni években a Legfelsőbb Bíróság látott el ugyanúgy, mint elődei – rendszerint formálisan.

1939 után hat évig nem tartottak Magyarországon választásokat. A történészek sok mindenben nem értenek egyet. Abban talán igen, hogy – legalábbis a harmincas évek végétől – a magyar politika kényszerpályán találta magát. Ez azonban nem mentheti fel teljesen a magyar politikai vezető réteget a felelősség alól. Ha felmenthetné, akkor a kényszerpályával való operálás merő determinizmussá, fatalizmussá válna: nincs alternatíva, nincs felelősség, mert „ennek így kellett lennie".

Végső fokon tárgyilagosnak ismerhetjük el Bibó István véleményét: „Magyarországra egy diktatórikus és nem egy demokratikus állam hadereje érkezett, és ez a körülmény behatárolta a felszabadulás adta lehetőségeket. A demokratikus erők mozgástérhez jutottak, és megvalósították történelmileg már régóta esedékes alapvető követeléseiket. A politikai lehetőségeket azonban a szovjet hadsereg jelenléte korlátozta, és nem adott módot a polgári fejlődést igenlő pártok kibontakozására, tényleges befolyásuk érvényesítésére."[10]

További megjegyzéseinket az 1945: VIII. tc. alapján megtartott 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások ismert eredményeihez fűzzük, amelyektől az október 7-i budapesti törvényhatósági választások eredménye sem tért el lényegesen. A Kisgazdapárt a maga 57%-ával abszolút többséget szerzett. Figyelembe kell venni, hogy gyűjtőpárt volt, amely kamatoztatta azt a tényt, hogy a régi kormánypárt és a tőle jobbra elhelyezkedő pártok a választásokon nem indulhattak. Hagyományos paraszti – és immár értel-

[10] L. *Történelem IV. 1914–1945.* Szerk.: Benkes Mihály, Borsányi György, Kende János. Cégér Kiadó, 1993. 133.

misségi – hívein kívül tehát a Kisgazdapártra szavaztak mindazok, akik a Horthy-rendszert számos aspektusból jónak tartották, és nem kívánták „a múltat végképp eltörölni". Lényeges, hogy a párt – bár meglehetősen heterogén volt – Tildy Zoltán, Kovács Béla, Nagy Ferenc irányításával polgári demokratikus alternatívát kínált.

Nem mondható el ugyanez a Szociáldemokrata Pártról. Hagyományos munkás és kispolgári bázisára támaszkodva reális eredményt, 17,4%-ot ért el, jóllehet több, a párt baloldalán elhelyezkedő értelmiségi mindenkit felül akart múlni radikalizmusával. Ezzel valószínűleg többet ártott a pártnak, mint használt. Ami a polgárosodást illeti, ennek nyugati mintáit a szociáldemokraták is értékelték, bár tisztában voltak azzal: sem tulajdon, sem műveltség alapján nem válhat mindenki polgárrá. A „nép" tehát nemcsak polgárokból, hanem elsősorban ipari és mezőgazdasági munkásokból, alkalmazott értelmiségiekből, bérből-fizetésből élőkből áll. A társadalom egésze még hosszú ideig nem polgárosodhat. Teljességében valószínűleg sohasem.

A Magyar Kommunista Párt a maga 17%-ával lényegében elérte a szociáldemokraták eredményét. Ez sem meglepő! A Szociáldemokrata Párt – esetenkénti verbális radikalizmusa ellenére – mérsékelt párt volt, amely nem elégítette ki a radikális igényeket, nem tagadott radikálisan mindent. Az MKP nem volt egyszerűen valamiféle „import" terméke, hiszen különböző kommunista frakciók – ha kis taglétszámmal is – a Horthy-korszak évtizedeiben is működtek, mély illegalitásban, s hatottak nemcsak a munkásmozgalomra, hanem az országos politikai életre is. Kommunista befolyás a szakszervezetekben is érvényesült a domináló szociáldemokrácia mellett. A kommunista párt és a szovjet csapatok jelenlétének kapcsolata bonyolult kérdés. E csapatok viselkedése – s ezt a „túlkapásokat" diszkréten értékelő kommunista vezetők is tudták, és ha lehetett, szóvá is tették – rontotta a párt pozícióit. Ugyanakkor nagyszámú helyezkedőt vonzott a pártba az a tény, hogy mindenki tudta, a kommunisták mögött ott állnak a szovjetek.

Ki kire szavazott? Ebben a vonatkozásban a kisgazdákról már volt szó. A szavazók megoszlására csak következtethetünk. A szociáldemokraták mögött – mint már említettük – hagyományos társadalmi bázisuk állt: a nagy iparvidékek szavazói nagy számban az SZDP-t részesítették előnyben. A kommunisták mögé álltak a radikális elégedetlenek, a tragikus sorsú zsidó túlélőktől az ipari és mezőgazdasági munkásságon, valamint az értelmiségen át a legkiszolgáltatottabbakig. Ami a Nemzeti Parasztpárt alig 7%-os eredményét illeti, ez arra mutat, hogy a parasztság zöme a mérsékelt, nem radikális, de a földreformért kiálló kisgazdákra szavazott. A népi írók által létrehozott és vezetett, intellektuálisabb és radikálisabb – több vezetőjét illetően a kommunistákhoz közel álló – parasztpártnak csak szerényebb támogatás jutott. A Polgári Demokrata Párt a maga alig 2%-ával csak a polgárság kis részére támaszkodhatott.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a választások után kialakult helyzet átmeneti volt. Hamarosan felemelték hangjukat a konzervatív tábor hívei (Mindszenty hercegprímás és mások), akiket a Kisgazdapárt polgári demokratizmusa nem elégített ki. A szociáldemokratákat és a kommunistákat viszont ez a polgári demokratizmus más okból késztette támadásra. Az 1945. november 15-én az ideiglenes kormány örökébe lépő Tildy-kabinet kisgazda, szociáldemokrata, kommunista és parasztpárti tagjai tudatában voltak annak – ha nem is egyenlő mértékben –, hogy Magyarországon nincsenek meg egy nyugati típusú polgári demokrácia kialakításának a feltételei, és nem is láttak benne „egy az egyben" követendő példát még a kisgazdák sem. A kommunista, a szociáldemokrata és a népi gondolkodásban már a harmincas–negyvenes évek fordulóján kialakult a „népi demokrácia" koncepciója; egy olyan demokráciáé, amely nem azonos a polgári demokrácia modelljével, de nem azonos a szovjet típusú proletárdiktatúrával sem.

A változó helyzet, a vele járó kormányválságok, politikai viharok, tömegmozgalmak, s ennek során az a körülmény, hogy 1946 márciusában a kommunistákból, a szociáldemokratákból, a parasztpártiakból megalakult a szakszervezetek által támogatott Baloldali Blokk, sürgetővé tette az új parlamenti választások – mint később kitűnt, hosszú időre az utolsó többpárti parlamenti választások – kiírását. A legnagyobb politikai párt, a Kisgazdapárt – a kommunisták által is „elősegített" – eróziója folytán új pártok is indulhattak az eddigiek mellett. A választók száma minden korábbi magyar parlamenti választáshoz viszonyítva most volt a legnagyobb: meghaladta a valamivel több mint kilencmilliós népességet számláló országban az ötmilliót. Szabad választásokról azonban az 1947: XXII. tc.-vel kapcsolatosan nem beszélhetünk. Korábbi jobboldali párttagság, politikai okokból történt elbocsátások, Nyugatra menekülés stb. miatt ugyanis nagyon sokakat kizártak a választásokból. Megkönnyítette ezt a korábbi pártstruktúra szétverése, amit viszont elősegítettek a kommunisták hatalmi pozíciói. Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondásra kényszerítették, Kovács Bélát, a Kisgazdapárt főtitkárát a szovjetek letartóztatták stb. De éppen az utóbbi ügy azt bizonyítja, hogy a „szalámitaktika" nem valami politikai zsenialitás. Azért volt kivitelezhető, mert építőmesterei a szovjet fegyveres erőkre támaszkodhattak.

A választásokon a gyakorlatilag már kommunisták által vezetett kormánykoalíció 60, az ellenzék 40%-ot kapott, s több mint egymillió szavazattal az MKP került az első helyre. Az elmondottak ellenére a választások nagyjából hű képet adtak a közhangulatról. A demoralizálódott és szétvert Kisgazdapárt még mindig majd 800 000 és az SZDP is csaknem ennyi szavazattal dicsekedhetett, míg a Nemzeti Parasztpárt is több mint 400 000-rel. Ez arra mutat, hogy számos szavazó nem tartotta bábpártoknak ezeket a szervezeteket, mert akkor nyilván nem rájuk, hanem a kommunistákra vagy az ellenzéki pártokra szavazott volna. A „bábpártiság" kérdése egyébként bonyolult téma. Kétségtelen, hogy Rákosiék az erőszaktól a korrumpálásig mindent elkövettek a különböző pártok vezetőinek megnyerése érdekében, s az akkori közvélemény jelentős része nem is láthatott tisztán ezekben az ügyekben. Voltak azonban más szempontok is. Jó szándékú szociáldemokrata és parasztpárti vagy éppen polgári radikális politikusok között is voltak olyanok, akik rokonszenveztek a kommunisták akkor még mérsékeltnek mutatkozó törekvéseivel, és azokban valódi szocialista tendenciákat, népi kollektivitást vagy eltökélt antifasizmust láttak. Persze voltak, akik a „trenddel" többé-kevésbé tisztában voltak: elég Peyer Károly vagy Kovács Imre nevét megemlíteni.

A Kisgazdapárt említett eróziója, szétverése más következményekkel is járt. A Barankovics István vezette Demokrata Néppárt lett a régi-új kormánykoalíció legnagyobb parlamenti ellenfele. A magyar parlamentarizmus történetében ritka, valóban keresztény értékeket képviselő, toleráns és nagyfokú szociális érzékenységgel tetézett pártról volt szó. Mindez már nem volt elmondható a „nagy" Kisgazdapártból korábban

kiszakadt más ellenzéki csoportosulásokra, bár ezek sem voltak antiparlamentárisak vagy szélsőjobboldaliak. A magyar parlamentarizmus szempontjából a legnagyobb veszély a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt elleni fellépés volt. A csaknem 700 000 szavazatot begyűjtő, kétségkívül antikommunista párt mandátumait választási visszaélésekre hivatkozva megsemmisítették, s ez jelezte, hogy a magyar parlamentarizmusnak egyelőre vége. Azért állíthatjuk ezt, mert a Rákosi Mátyás által vezérelt kormánykoalíció parlamenti többsége elegendő lett volna a stabil kormányzáshoz akkor is, ha meghagyják az ellenzéket. A kommunista államelmélet az akkori Kelet-Közép-Európában azonban nem számolt a parlamentarizmussal, és nem is volt hajlandó megtűrni azt. A választások után kezdődött „a fordulat éve".

Hadd emlékeztessünk arra, hogy a sztálinizált marxizmus–leninizmus, illetve a szovjet vezetés a politikai pluralizmussal, a többpártrendszerrel és a parlamentarizmussal szemben ellenséges álláspontra helyezkedett. A nyugati hatalmak által felszabadított országokban, miután ott polgári demokratikus rendszerek alakultak ki, „engedélyezte" a kommunista pártok parlamenti működését, de a szovjet övezetben „a fordulat évétől" – bizonyos formai változtatásokkal – lényegében szovjet mintát követő tanácsrendszer kialakítását kezdeményezte. A hangsúly az „élcsapat jellegű" párton volt, amely hamarosan annyira felduzzadt, hogy már ezért sem lehetett élcsapat. A súlypont egyértelműen a párt vezetésére és apparátusára, illetve ezek külső támaszaira helyeződött. Az állami és tanácsi szervek lényegében a pártutasítások végrehajtóivá váltak. A bolsevik elgondolástól éppen az élcsapattal kapcsolatos nézetek miatt távol állt a többségi elv elfogadása, az élcsapat belső szervezeti elve pedig a demokratikus centralizmus volt. Ez a felfogás eltorzította Marx és Engels még a 19. század második felében kialakított álláspontját. Ők ugyanis nem „pártállam"-ban gondolkodtak, nem utasították el a pluralizmust, és sok szempontból a munkásönkormányzat hívei voltak. Igaz, a parlamentarizmus felett kemény kritikát gyakoroltak (a bürokratizálódás, a korrupció, a választóktól való elidegenedés stb. miatt), de nem vetették el azt. Elutasították viszont a parlamentarizmustól csodákat váró felfogást; azt az álláspontot, hogy az általános, titkos választójog alapján létrejövő „népparlament" alkalmas minden probléma megoldására. (Ezt a nézetet nevezték „parlamenti kreténizmus"-nak.) Később, a századfordulón az európai szociáldemokrácia mindinkább a pluralisztikus rendszer, a többpártrendszerű választások, a parlamentarizmus mellett horgonyozott le – némi óvatossággal. Ugyanakkor fontosnak tartotta a parlamenten kívüli érdekvédelmet (szakszervezetek) és általában a civil társadalom kiépítését. A többségi elv alapján a demokratikus centralizmust természetesen tagadta.

Annak a tapasztalatnak a birtokában, hogy Kelet-Európában a kommunisták parlamentáris eszközökkel nem ragadhatják meg a hatalmat még a szovjet hadsereg jelenlétében sem, a sztálini vezetés – immár a hidegháború légkörében – új utakra tért. A „szocializmus" elérésére, úgymond, más eszközök alkalmazására van szükség. Polgárháborúra valóban nem gondoltak. Ennek sem nemzetközi, sem belső feltételei nem voltak meg. Amire gondoltak, azt meg is valósították, és létrehozták az államszocializmus diktatórikus rendszerét. Ennek a rendszernek további sorsára ezúttal nem térhetünk ki, néhány megjegyzés azonban véleményünk szerint indokolt.

A többségi elv elvetése nem jelentette azt, hogy az egyes kommunista pártok ne törekedtek volna arra, hogy minél nagyobb – esetenként választásokon lemérhető – társadalmi bázist alakítsanak ki. Ezt a célt szolgálta az úgynevezett szövetségi politika, a népfrontmozgalom, a szakszervezetek vonatkozásában a „transzmissziós elv", a női, ifjúsági és rétegmozgalmak stb. Politikájukban az egyes kommunista pártok – a Szovjetunió által támogatva – nem kerülhettek teljes függésbe a honi közvéleménytől, a társadalmi akarattól. Akár azzal ellentétben is, hatalmi helyzetben politizálhattak. Az persze más kérdés, hogy később, 1953-tól, Sztálin halála után már a moszkvai vezetés kérte számon az egyes országok kommunista pártjaitól a tömegtámogatottságot.

A parlamenti választásokról olvasva talán feltűnik az olvasónak, hogy a „közvetlen demokrácia" igénye Magyarországon nem vetődött fel. A politikai erők beérték a képviseleti demokráciával. (Néhány más országban – tudjuk – nem így volt.) Referendumokra valóban nem került sor, sőt még a szó is félelmet keltett – nem alaptalanul. A politikusok jól tudták, hogy a tömegek manipulálhatók, s a történelmi tapasztalat is azt mutatta, hogy a referendumokból általában a diktatórikus rendszerek húztak hasznot. (Érdemes megjegyezni, hogy a bonapartista példán okulva Marx és Engels sem volt híve a népszavazásoknak, de az élesen antiparlamentáris bolsevikok sem. Még akkor sem, amikor a parlamentek csak a szószék szerepét töltötték be.) Közvetlen demokráciáról csak a koalíciós időszak elején esett szó. Sőt 1946–1947-ben még a leginkább „akciós" kommunista párt is egyre jobban idegenkedett a különböző „népi szervek"-től, és azok felszámolásában a kisgazdákkal együttműködve – éppen a parlamentarizmusra hivatkozva – hatékonyan közreműködött.

Utólag könnyű okosnak lenni, de nézzük meg azt, hogy az 1945-ös és az 1947-es választásokkal összefüggő eseményekből mit érzékeltek a kortársak. A véleményeket természetesen a pártkötődések határozták meg. A legtárgyilagosabb tanú Bibó István, a független gondolkodó volt. Ő Huszár Tibor szerint „a magyar progresszió, a történelmi baloldal centrumához sorolható". Már 1945 októberében–decemberében, a választásokkal egyidejűleg, tehát igen korai periódusban közzétett tanulmányában a következőket írta: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem."[11] A megállapítás több szempontból is érdekes. Bibó szerint ugyanis a proletárdiktatúrától való félelem nem megalapozott, mert ennek sem külső, sem belső feltételei nincsenek meg. A nagyhatalmi kártyákba persze nem láthatott bele, mint ahogy a sztálini politikát sem ismerhette kellőképpen; állításaira hamarosan rácáfolt az idő, s az aggodalmak nem bizonyultak alaptalannak. A kommunista népfrontpolitikában, a mindenkori moszkvai irányelveknek megfelelően, sok volt a taktikai elem. Reakción Bibó az olyan törekvéseket értette, amelyek valamilyen formában a Horthy-rendszer restaurálására irányultak. E rendszert mindig is lesújtó kritikával illette. Bibó szerint a válság fő tényezője az alapvető kérdések – így a szocializmushoz való viszony, a forradalom fogalma stb. – tisztázatlansága. „Közvéleményünk politikai szemlélete ismét végletessé vált, s ez a végletesség nem hökken vissza attól sem, hogy az or-

[11] Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* II. k. Magvető, 1986. 15.

szág külpolitikai egységét, európai elhelyezkedését kockáztassa... válságban vannak a demokratikus koalíció összes pártjai, és válságban van az egész koalíciós kormányzás."

Bibó később úgy vélte, az ország túljutott a válságon, s megvannak a kibontakozás lehetőségei. Az 1947-es választások előtt – immár „lezajlott válság"-ról téve említést – írta: „A világpolitika helyzetei változhatnak, a hazai tennivalóknak azonban csupán a nehézségei változnak meg és tolódnak el velük, de nem változik a hazai feladat maga: *az ország társadalomszervezetének, életvitelének és szellemi kultúrájának elért fejlettségét őrizve és emelve folytatni radikális társadalmi reformpolitikát.*"[12] A radikális reformpolitika a választások után folytatódott: de egyáltalában nem a bibói elgondolásoknak megfelelően.

*

Végezetül, úgy vélem, hogy a kötetünkben tárgyalt választások közül csak kettő, az 1920-as és az 1945-ös tekinthető szabadnak: ezek is csak viszonylagosan. Az 1939-es választásokat az említett megszorítások, korlátozások miatt nem sorolnám ebbe a kategóriába. Ezek után felvetődik a kérdés: azokban az évtizedekben, amelyeket kötetünk felölel, a dualizmus időszakában, a két világháború között és az 1945 utáni években csődöt mondott-e a politikai pluralizmus és parlamentarizmus Magyarországon? Aligha. A választások – minden fogyatékosságuk ellenére is – bizonyos mértékben kifejezték a közvélemény akaratát. Tudjuk, „a népfelség abszolút kinyilvánítására" és az abból adódó politikai akarat érvényesítésére még napjaink jóval fejlettebb választási normáinak alkalmazásával sincs lehetőség. Lehet a szavazók kisebbségének szavazataival nagy parlamenti többséget elérni (példa erre Nagy-Britannia), egy-két mandátumot birtokló kis pártok betölthetik a „mérleg nyelve" szerepét (Izrael) – és még sorolhatnánk a példákat. De nem a jelenből, hanem a korabeli viszonyokból kell kiindulni. A Magyarországgal határos országok közül csak kettőben működött általános, titkos, demokratikus választójog és demokratikus parlamentarizmus. Ausztriában 1927-ig és Csehszlovákiában 1938-ig. A nem távoli Lengyelország a húszas években diktatórikus államot alakított ki. A szomszédok közül Jugoszlávia és Románia parlamentarizmusa is mindinkább a különböző autoriter törekvések leplezésére szolgált. Erre azért érdemes szót vesztegetni, mert vannak a „régi" magyar parlamentarizmus idealizálására irányuló törekvések is, de az ellenkező – a magyar parlamentarizmus létét egyszerűen tagadó – véglet (főleg talán a külföldi irodalomban) is gyakran megmutatkozik.

Szerintem nem tehetünk úgy, mintha nem ismernénk a már említett marxi szavakat a „parlamenti kretenizmusról". Persze nemcsak Marx óvott a parlament jelentőségének túlbecsülésétől, nemcsak ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a többség is tévedhet; megtették ezt konzervatív, sőt liberális részről is. Nemcsak azért, mert a választójogi törvények világszerte ritkán biztosítják az abszolút értelemben vett többségi vélemény érvényesülését, sőt egyes esetekben a szavazatok kisebb részével is kialakítható jelentős

[12] Bibó István: i. m. 549.

parlamenti erő vagy éppen elnöki hatalom (mint például az USA-ban). Általános gyakorlat szerint a választásokon való részvétel nem kötelező. Így előfordulhat az is, hogy a passzív többség hallgat, és csak az aktív kisebbség vesz részt a választásokon. Ilyen esetben a győztesek aligha hivatkozhatnak a „nép"-re, hiszen előfordulhat, hogy a választásra jogosultaknak csak tört része tisztelte meg őket bizalmával. Közismerten – kifejezett csalások nélkül is – el lehet ferdíteni az eredményeket (tisztességtelen propagandával, különböző manipulációkkal). Naivitásra vallana ilyen körülmények között valamiféle eufóriával beszélni a parlamentarizmusról.

A parlamentarizmus akkor töltheti be feladatát, ha részévé válik a civil társadalomnak, és kiegészítik annak különböző intézményei (önkormányzatok, érdekképviseletek, kulturális intézmények stb.). Mondanom sem kell, a tárgyalt korszak magyar társadalma – történelmi okokból – csak részlegesen felelt meg a civil társadalom követelményeinek. De részlegesen megfelelt.

Többször felvetődött Magyarországon is, másutt is a parlament kontrolljának szükségessége. Századunkban nemegyszer előfordult, hogy maguk a parlamentek nyújtottak segédkezet a parlamentarizmus megszüntetéséhez. Kétkamarás rendszer esetén a második kamara (szenátus, felsőház stb.) látott el bizonyos ellenőrzést, de voltak ilyen feladatai az államfőnek is. 1949 után több országban alkotmánybíróságot szerveztek, melynek működése a parlament törvényességi felügyeletére is kiterjed. Ily módon fosztják meg a parlamentet az „öngyilkos" akciók, az alkotmánysértés lehetőségétől. Az alkotmány a parlament felett áll, és nem fordítva.

Nem lényegtelen körülmény az sem, hogy a legalitás viszonyai között működő hazai pártok az általunk tárgyalt egész korszakban elismerték – noha a fogyatékosságokra rámutattak – a választások legitimitását, törvényességét. Ez a – mondhatnánk – „korlátozott parlamentarizmus" az ország fejlődésének, politikai stabilitásának fontos tényezője volt. Időszakonkénti kisiklatása súlyos következményekkel járt.

Feitl István

PÁRTVEZETÉS ÉS ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK 1949–1988

Az 1949 és 1985 közötti kilenc országgyűlési választás eredménye nem hasonlított a korábbiakhoz. A szocialista tömb országaihoz hasonlóan a részvételi arányok és az „igen" szavazatok száma csúcsokat döntött. Az 1949-es és az 1985-ös választást leszámítva a részvétel sohasem volt kevesebb 97%-nál, és ezen belül a Magyar Függetlenségi Népfront jelöltjeire leadott „igen" szavazatok aránya legtöbbször meghaladta a 99%-ot. Abban, hogy ezek a számok mit fejeznek ki, a szakirodalomban eltérő véleményeket találunk, de így van ez a korabeli politikai értékelésekkel is. Az bizonyos, hogy társadalom politikai differenciáltságát nemhogy nem fejezték ki, hanem éppen ellenkezőleg, eszközül szolgáltak a politikai pluralitás megjelenésének elfedésére és a hatalomnak a nemzeti egység látszatával való legitimálására. A választások közeledtével ugyanis újra és újra a nemzeti gondolat került előtérbe, az egység szükségessége a nagy, közös célban, a szocialista Magyarország megteremtésében. E gondolatot testesítette meg a választásokat látszólag teljes mértékben uraló hatalmas tömegszervezet, a Népfront, majd a választásokat követően a „törvényhozás háza", a Magyar Országgyűlés.

Ha az 1945-ös és az 1947-es nemzetgyűlési választások eredményeit összevetjük az 1949-es számadatokkal, joggal felvetődhet az a kérdés is: vajon kifejeznek-e ezek a választási eredmények egyáltalán valamit, vagy pusztán mesterséges számokkal állunk szemben, amelyeket a kontrollálhatatlan hatalom kénye-kedve szerint tálalt a társadalom elé. A kérdés annál indokoltabb, mert a választások tisztaságának és a választási eredmények megbízhatóságának ellenőrizhetősége az MDP hatalmi monopóliumának kiépülésével egy időben, már 1949-ben megszűnt.

A választójogi törvényt generálisan sem 1949-ben, sem az 1953-as országgyűlési választások előtt nem változtatták meg.[1] A Közigazgatási Bíróságot 1949 elején feloszlatták ugyan, de a Választási Bíróság jogintézménye még megmaradt, a közigazgatási bírák helyét a testületben a budapesti ítélőtábla bírái vették át. Ami igazán figyelemre méltó az 1949-es módosításban, egy apró névváltoztatás: ahol az Országos Nemzeti

[1] A választójogi törvény módosításáról tulajdonképpen az MDP KV Titkársága döntött két menetben. Először 1949. február 9-én, majd március 2-án foglalkozott a témával. Az új szabályozás lehetővé tette, hogy köztisztviselőket, hivatásos katonákat és rendőröket is képviselővé válasszanak. (MOL 276. f. 54/29. és 54/32. ő. e.)

Bizottság szerepelt, oda a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsa került a paragrafusokban.[2] Az új politikai tömörülés, a Függetlenségi Népfront 1949. február 1-jén alakult meg az MDP Politikai Bizottságának január 20-i elképzelése szerint, amelynek lényege az volt, hogy olyan politikai szervezetet kell létrehozni, amely egyfelől a kommunista párt célkitűzéseit hordozza, másfelől a pártversengés „idejétmúlt" rendszere helyébe az egység gondolatát állítja, és ennek megfelelően tagjai – feladva politikai szuverenitásukat – mindenben alávetik magukat az Országos Tanács döntéseinek.[3] A Népfrontnak nemcsak az Országos Tanácsa, hanem helyi szervezetei is az MDP irányítása alá kerültek. A választójogi törvény alapján az Országos Tanács döntött a választáson induló szervezetekről. A belügyminiszter a választási eljárás szabályozásában megerősítette a helyi népfrontszervezetek jogát a szavazatszedő és választási bizottságok tagjainak kijelöléséről. Miután a választásokon való részvételre csak a Függetlenségi Népfrontba tömörült pártok jelentkeztek és az Országos Tanács ezeknek adott lehetőséget az indulásra,[4] jelöltlistákat is csak a Népfront állíthatott, amelyeket az általa felállított választási bizottságok hagytak jóvá. A kör ezzel bezárult: mind a választási szervek, mind az azokat ellenőrző állami és társadalmi szervezetek ki voltak szolgáltatva a Magyar Dolgozók Pártjának.

1953-tól a helyzet annyiban változott, hogy az Országos Választási Bizottságot az Elnöki Tanács, a helyi bizottságokat az akkorra már megbízható vezetői apparátussal rendelkező tanácsok végrehajtó bizottsága nevezte ki.[5] Nem mintha a javaslattevő szervvé süllyedt Népfront bizottságai ugyanazokból a személyekből álltak volna, mint 1949-ben. Ellenkezőleg, teljesen újjászervezték őket. Az MDP akaratának biztosítása mellett egyfajta reprezentatív szerepet szántak a párttagok és a pártonkívüliek politikai blokkját szintetizáló testületeknek. Így volt ez 1958-ban, majd azt követően is, amikortól a választási eredmények tisztasága felett maga a megválasztott országgyűlés „őrködött"![6] A rendszer ezzel a szocialista országok általános gyakorlatához illeszkedett.

A választási csalás lehetősége nemcsak megvolt, hanem a fogaskerekek tökéletes illeszkedése következtében ki sem lehet igazán deríteni egy nagyszabású csalás jellegét

[2] Az 1949. évi IX. törvény az országgyűlési választásokra vonatkozó törvényes rendelkezések módosításáról. 8. (1) bekezdés. (*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949.* 31.)

[3] *Az MDP Politikai Bizottsága 1949. január 20-i ülésének jegyzőkönyve.* (MOL 276. f. 53/19. ő. e.) Részlet az MFN szervezeti szabályzatából: „A tanács, illetve az elnökség határozatai kötelezőek mind a Magyar Függetlenségi Népfrontban tömörült politikai és társadalmi szervek, mind pedig a Függetlenségi Népfront alsó szerveire." (*A magyar népfront története. Dokumentumok 1935–1976.* II. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 170.)

[4] A Barankovics István által vezetett – lojális – ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt vezetősége 1949. február 4-én feloszlatta magát. (Feloszlott a Demokrata Néppárt. *Szabad Nép,* 1949. február 5.) Ugyanebben az időszakban számolták fel adminisztratív eszközökkel az egyébként jelentéktelen politikai befolyással bíró Keresztény Női Tábort is.

[5] Lásd az 1953. évi II. törvényt az országgyűlési választásokról szóló jogszabályok módosításáról. (*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* 3.)

[6] „Az egyes országgyűlési választókerületekben lefolytatott választások érvényessége felett – panasz esetén – az Országgyűlés határoz." (*Rendelettár,* 1958. 20.) Az indoklás szerint: „Szocialista államrendszerünk felépítésének alapelveiből következik, hogy a választások érvényessége tekintetében kizárólag egyetlen szerv, maga az Országgyűlés határozhat." A szovjet, román és bolgár jogszabályok még ennyit sem rögzítettek a választások törvényességének kontrolljáról.

és tényét, miután a szavazócédulák nem állnak rendelkezésünkre. Azt szinte teljesen biztosan tudjuk, hogy az 1947-ben alkalmazott eszközök közül névjegyzék-manipulációra 1949-ben is sor került. 1947-ben a választások előtt néhány nappal a választói névjegyzékből 400 000 embert hagytak ki és fosztottak meg szavazati jogától. A névjegyzékek összeállítása 1949-ben eredetileg „nem volt harci kérdés". A párt vezetőinek intenciói alapján Tömpe István belügyminisztériumi osztályfőnök 1949. február 22-i utasításában a névjegyzékek pontosítását fontos közérdeknek minősítette, és előírta a közigazgatási vezetőknek, hogy a hanyag végrehajtást tekintsék az egyik legszigorúbb fegyelmi vétségnek.[7] A munka ezt követően annak érdekében folyt, hogy a listák hiánytalanul, valamennyi választásra jogosult magyar állampolgár nevét tartalmazzák. Az MDP Operatív Választási Bizottságának 1949. április 11-i ülésén Szirmai István azonban szóvá tette, hogy Sopron megyében 1947-ben 84 000, most viszont 108 000 szavazásra jogosult állampolgár szerepel a választójogi névjegyzékben. Ez azt mutatta, hogy olyanok is visszakerültek a listára, akik két éve nem szavazhattak. Válaszában Zöld Sándor – értve a megjegyzés élét – lényegében elismerte, hogy nem ment olyan utasítás a névjegyzékek összeállításával foglalkozó szerveknek, hogy az 1947-ben kihagyott személyeket ne vegyék fel a listákra. Ígéretet tett egy újabb revízióra, és kilátásba helyezte, hogy a hatmillióhoz közeledő szavazásra jogosult állampolgár létszámát „csökkenteni" fogják.[8] Miután a választójogot 5,7 millió ember kapta meg, a „kihagyási akció" kétszázezres nagyságrendű lehetett, azaz a választópolgárok csaknem 3,3%-át érintette. Tudjuk azt is, hogy az 1953-as választásokat megelőzően a Belügyminisztériumnak külön jelentést kellett készítenie a választói névjegyzékről, amelyből kiderül, hogy a választópolgárok létszáma csak az új korosztályok belépésével növekedett. A politikai szelekció tehát érvényben maradt, bár ezt megkönnyítette, hogy az internáltak és a rendőri felügyelet alatt állók eleve ki voltak zárva a szavazásból. Ugyanez volt a helyzet 1958-ban is, nem beszélve arról, hogy 1956–1957-ben több mint 200 000 állampolgár hagyta el az országot.

A kérdés az: vajon szüksége volt-e Rákosiéknak, majd 1956 után Kádáréknak ennél drasztikusabb eszközök alkalmazására? Erre már nem lehet minden választás esetén egyértelmű igennel felelni, hiszen a 95% fölötti részvételi arány nemcsak 1949-ben, hanem a későbbi választásokon is tény, mint ahogy az is, hogy a szavazásokon a résztvevők igen nagy hányada valóban a Népfront jelöltjeire szavazott. A hatvanas–hetvenes–nyolcvanas évek választásainál a részvételi motivációk között a politikai szociológia nemcsak a félelmet, hanem a formális normakövetés motívumát is számításba veszi. Ha az 1949-es és azt követő választásokat egyszerűen csalásnak, a számokkal való játéknak tekintenénk, nem lenne érdemes az egészre több szót pazarolni. Nem teljesen megalapozatlan azonban azt gondolni, hogy az 1949-es választási eredmények – kisebb horderejű szélhámosságok ellenére – többé-kevésbé megfelelnek a valóságnak, és ezt épp az ismereteink szerint eddigi legnagyobb választási csalás ténye is bizonyítani látszik.

[7] MOL 276. f. 106/9. ő. e

[8] Jegyzőkönyv az MDP Operatív Választási Bizottsága 1949. április 11-i üléséről. (MOL 276. f. 106/11. ő. e.)

Az MSZMP Központi Bizottsága 1967. február 15-én külön napirendi pontként foglalkozott a közelgő márciusi választások előkészületeivel.[9] Ahogy az egész korszak KB-üléseire jellemző volt, most is csak Kádár János szólt hozzá a napirend előadójának tájékoztatójához, és többek között a következőket mondta: „Szép eredményeink ígérkeznek. De talán nem értenek félre, ha azt is megemlítem – és kérem nehogy így győzzünk! –, hogy a legutóbbi választások eredményeit itt a központban egy kicsit meghamisítottuk. Amikor ugyanis befutottak az eredmények, kiderült, hogy 102%-ra győztünk. Ezt az eredményt egyszerűen meghamisítottuk, levágtunk belőle vagy 6%-ot – de kérem, hogy ez maradjon közöttünk. Hogy egy ilyen szám jött ki, ennek persze több oka is van. A választói névsort megcsináltuk. Az alapjában rendben is van, de száz százalékig soha nem szokott rendben lenni! Mindig van utazó, költöző ember, akik természetesen nem akarnak lemaradni a listáról, de mégis úgy adódik, hogy vannak, akik lemaradnak. Aztán mert ez a választás irányítóinál is ismert tény, így boldog-boldogtalannak adnak igazolást, sokszor olyannak is, akinek törvény szerint nem jár."

A részvételi számok és az eredmények tehát a legrosszabb esetben plusz-mínusz néhány százalékig pontosak voltak,[10] vagyis nem kerülhetjük meg, hogy szembe ne nézzünk azzal a – nem kis mértékben szociálpszichológiai – kérdéssel, hogyan tudták elérni a Magyar Dolgozók Pártja, majd az MSZMP vezetői, hogy az ország lakosainak nagy része az urnák elé járuljon és legitimálja a hatalmat? Ebből a szempontból el kell választanunk egymástól az 1949-es, az 1953-as, az 1958-as, valamint a későbbi választásokat. Az 1949-es választás egyfelől genezisét jelenti az államszocialista rendszer későbbi országgyűlési szavazásainak, másfelől markánsan önálló arculatú.

A Rákosi-szisztéma

Az 1949. május 15-i választások sajátos politikai körülmények között zajlottak le. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja hatalmi monopóliumot szerzett ugyan, a többpárti és parlamentáris intézmények azonban jórészt érintetlenek maradtak. 1948 elejétől Rákosi Mátyás és közvetlen munkatársai azzal a feladvánnyal bajlódtak, hogyan lehet ezt a rendszert demokratikusan felszámolni, és bevezetni a proletárdiktatúra szovjet változatát. Az 1948 közepére kikristályosodott válasz röviden a következőképp hangzott: 1. Minél előbb országgyűlési választásokat kell kiírni. 2. Biztosítani kell, hogy csak szövetséges pártok induljanak a választásokon. 3. E pártok olyan közös listát állítsanak, amelyen a jelöltek minimum 70%-a az MDP tagja, a fennmaradó 30% nagy része pe-

[9] MOL 288. f. 4/86. ő. e.

[10] Az 1985. június 26-i központi bizottsági ülésen a szokásostól eltérően vita alakult ki a választás eredményeinek értékelése körül. Az előadó, Horváth István zárszavában az eredmények jelentőségének alátámasztása érdekében kijelentette, hogy a 95%-os részvételi arány a lehető legminimálisabb zaklatással jött össze. (PIL 288. f. 4/212. ő. e.)

dig az MDP-hez közel álló, a párt irányvonalát végrehajtó személy. 4. Az így létrejövő, csaknem 340 tagúra tervezett új törvényhozás négyötöde a párt utasításait követi. 5. Ezzel a testülettel meg lehet alkotni a tanács- és egypártrendszert szentesítő új alkotmányt.

A végrehajtás érdekében 1948 második felében tízezreket zárattak ki a Kisgazdapártból és a Parasztpártból, átalakították a társadalmi szervezeteket. 1949 elején adminisztratív eszközökkel felszámolták a Keresztény Női Tábort, önfeloszlatásra kényszerítették Barankovics István emigrálása után a Demokrata Néppártot, majd létrehozták a Magyar Függetlenségi Népfrontot, amelyen belül kiszolgálóikká tették a még meglévő négy pártot.

Az 1949 áprilisában beindult választási kampány a Népfront és az MDP zászlaja alatt folyt, választási irodája csak a kommunista kézben lévő Népfrontnak lehetett. A kampányra fordítható 12,5 millió forintot az MDP KV Gazdasági Osztályának munkatársaiból álló „népfrontbizottság" kezelte.[11] Önálló arccal, saját gyűlésekkel, plakátokkal, akciókkal csak a Népfront és a MDP, illetve társadalmi szervezetei rendelkezhettek. Az MDP KV Titkárságának 1949. március 30-i döntése értelmében: „Az ellenőrzés könnyebb megszervezése érdekében a többi párt helyi kádereivel saját központjuk ne rendelkezzen, azokat megyei és községi viszonylatban a Népfront szervein keresztül vonják be a munkába."[12] Helyenként kivételesen engedélyezték a szövetséges pártok gyűlését, falvakban azonban csak a Népfront és az MDP tarthatott tömegrendezvényt. Ahol 1947-ben az ellenzék győzött, ott biztosították, hogy a munkáspárti szónok mellett szerepet kapjon kisgazda vagy parasztpárti személy is, de nagy gondot fordítottak arra, hogy a meghatározó az MDP képviselője legyen. Ugyanez vonatkozott a központi rendezvényekre. Május elsején és a választási kampány utolsó hetében azonban már a Népfront sem igen jutott szerephez, a Magyar Dolgozók Pártjának népszerűsítése mindent eluralt.

A jelöltek kiválasztásánál – bár meghallgatták a többi párt kívánságait, sőt többfordulós egyeztetés is volt – a döntő szó az MDP Titkárságának és Politikai Bizottságának jutott. Ezzel biztosítva volt az új törvényhozás „kívánatos" összetétele.[13] Most már csak azt kellett elérni, hogy a választópolgárok az urnák elé járuljanak és a Népfrontra adják voksukat. Rákosiék ehhez a szövetséges pártok támogatását elégtelennek ítélték. Mindenekelőtt az egyházak – különösen az ellenállást kifejtő katolikusok – megtörésére és

[11] Erről az MDP KV Titkárságának 1949. április 6-i ülésén született döntés. (MOL 276. f. 54/37. ő. e.)

[12] MOL 276. f. 54/36. ő. e.

[13] 1953-ban az MDP központi és megyei apparátusa vezetőinek, a tömegszervezetek, a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium, az ÁVH és az Egyházügyi Hivatal véleményének meghallgatása után a titkárság a képviselőjelöltek összetételéről a döntést egy öttagú bizottságra bízta, amelyet Rákosi Mátyás vezetett. Tagja Gerő Ernő, Ács Lajos, Házi Árpád és Földvári Rudolf volt. (MOL 276. f. 54/235. ő. e.) Ekkor vezették be a jelölőgyűlések intézményét, ezzel azonban rendkívül óvatosan bántak. Időtartamát maximálisan másfél órában szabták meg, a koreográfiája precízen ki volt dolgozva. Rákosit minden gyűlésen javasolni kellett, ezenkívül a protokolláris szempontokat figyelembe véve számára még négy külön jelölőgyűlést rendeztek 1500–2000 résztvevővel, a *Szabad Nép* címoldalán hozott híradással. Gerő, Farkas és Révai 1000 fős gyűlést kaptak belső *Szabad Nép*-oldallal, a listavezetők 500 fős gyűlést rövid hírrel, a többiek 100–200 főst helyi sajtótudósítással.

megnyerésére törekedtek. A döntő lépést ebben a Mindszenty-ellenes politikai kampány és a per, illetve az annak nyomán mind kiterjedtebbé váló politikai represszió jelentette. 1949 elejére nemcsak az egyházellenes retorziókkal szembeni nyílt tiltakozás szűnt meg, hanem a katolikus papság és a hívők elbizonytalanodása és megosztottsága is tovább fokozódott. A katolikus vezetésben és az alsópapságban is mind többen sürgették az állam és az egyház közötti megállapodás megkötését. A hatalom az általa gerjesztett és a tömegkommunikáció által támogatott, lényegében az ország valamennyi településére kiterjedő, hosszú hónapok óta tartó lélektani háborúval, az alsópapság és a katolikus hívő közösségek elérésével utat talált a társadalom alapközösségi szintű ellenállásának megtörése felé.

Rákosiék azonban azt is tudták, hogy a választások előtti nyílt rendőrterrorral nem lehet eredményt elérni. 1949 áprilisában tehát finomabb eszközökre tértek át. Igyekeztek minél több lelkészt, plébánost és egyházi vezetőt pozitív nyilatkozatra bírni a választási program egyes kérdéseiről, a választáson való részvételről, s akit lehetett, azt látványosan bevonták a kampányba. Az MDP Operatív Választási Bizottsága 1949. április 11-i döntése alapján e munkában részt kellett venniük a főispánoknak, az alispánoknak, a főjegyzőknek, a tiszti főorvosoknak és a pedagógusoknak is. Ahol a szép szó nem használt, ott a központi instrukciók szerint a kompromittálással való zsarolástól és az anyagi juttatás kilátásba helyezésétől sem volt szabad visszariadni. Akikre ezzel sem sikerült hatni, azokat semlegesíteni igyekeztek. Az eredmények nem voltak lebecsülendők. A püspöki kar 1949. május 5-i konferenciáján kiadott nyilatkozat a híveket a választójog gyakorlására és a lelkiismeretük szerinti szabad választásra buzdította. A hatalommal való megegyezésre törekvő főpásztorok ezt saját egyházmegyéjükben hasonló szellemű körlevelek kiadásával támogatták. Bár a püspöki kar bizalmas utasításban a politikai szerepléstől való tartózkodásra is felhívta a lelkipásztorok figyelmét, ez csak arra volt jó, hogy a papság nagy többsége – a hatalom céljának megfelelően – passzív magatartást tanúsítson. 1949. május 8-án 122 katolikus egyházi és világi közéleti személyiség felhívásban intette a hívőket a Népfront melletti szavazás keresztényi kötelességére.[14] Ezzel leomlott minden akadály az előtt, hogy a hívők a választáson tömegesen részt vegyenek.

1953-ban a Grősz-per, a szerzetesrendek és a papság elleni terrorhullám, az iskolai hitoktatás szinte teljesen lehetetlenné tétele után ilyen „problémákkal" már nem kellett számolni.

Kisebb, de hasonló hatást ért el az MDP 1948-ban megkezdett kulákellenes kampánya. A taktika itt is azonos volt. A középparasztság szavazatainak megnyerése érdekében Rákosi és a Titkárság 1949 áprilisában a megyei és a járási titkároknak, valamint az illetékes minisztériumok útján a közigazgatási apparátusnak menő bizalmas utasításban az addigi gyakorlattal ellentétben szigorúan megtiltotta a kulákellenes fellépéseket, sőt a KEB-en és a Belügyminisztériumon keresztül fegyelmit kezdeményezett a kirívó törvénysértések és önkényeskedések megtorlásáért. A kulákság nagyobb tömegei – en-

[14] Katolikus egyházi és világi közéleti személyiségek felhívása a Népfront-választás mellett. *Szabad Nép*, 1949. május 8.

nek hatására és a megtorlástól való indokolt félelmükben – eleve elzárkóztak az egyébként Schlachta Margittól származó passzív rezisztencia gondolatától, sőt sokuk abban reménykedett, hogy ha látványosan kifejezi lojalitását, talán felhagynak üldözésével. (1953-ban az MDP vezérkara ugyanezt a játékot az egyéni parasztsággal játszotta el.)

Rákosi Mátyás tökéletesen tisztában volt azzal, hogy 1949-ben nem többpárti választást, hanem népszavazást kell levezényelnie. Az 1949–1985 közötti választásokat illetően ez a kifejezés később mind a politológiai, mind a politikai frazeológiába átkerült annak ellenére, hogy az 1949-es választást leszámítva a „népszavazás" kifejezést illetően is csak a diktatórikus és demokratikus viszonyok közötti formai azonosságokról beszélhetünk. Vajon 1949-ben nem ugyanúgy formai hasonlóságról volt szó, mint később? Véleményem az, hogy ebből a szempontból az 1949-es eset átmenetnek tekinthető. Az MDP vezetői először is igen szerencsésen választották ki a „három igenes népszavazás" kérdéseit. Úgy gondolták, hogy az emberek az elmúlt évek eredményeire, az ötéves terv grandiózus célkitűzéseire és a békére mondanak legszívesebben igent. Nem tévedtek. A korabeli tömegkommunikáció, a népnevelők százezrei olyan érvrendszert sugároztak az emberek felé, amely igen nagy többségük mindennapi tapasztalataival alátámasztható volt. Ebből a szempontból döntő különbség van az 1949-es és az 1953-as, és bizonyos mértékig az 1958-as választások között. Miről is volt szó? A földreform, az újjáépítés, a stabilizáció, a normalizálódó közlekedési viszonyok, a megszűnő éhezés, a születésszám javulása, a munkanélküliség fokozatos felszámolása, a hároméves terv két és fél év alatti befejezése mind vitathatatlan tény volt. Mint ahogy a szocialista tábor erősödése is, gondoljunk csak Kínára. A hatalom pedig ügyesen játszott rá az emberek békevágyára, a háborútól, az új fenyegetésként beállított NATO-tól, a jugoszláv–magyar fegyveres konfliktustól, az atombombától való – helyenként pánikba átcsapó – félelmére. Fel sem tűnt igazán, hogy a békeprogramban megjelenő, a pacifizmussal szembehelyezkedő harcias szónoklatok már a gazdaság eldöntött militarizálását készítették elő, mint ahogy arról sem lehetett tudni, hogy a kolhozagitáció, a kulákok elleni uszítás leállítása, a közérzetet kedvezőtlenül befolyásoló intézkedések csak átmenetiek, hogy a húsból, a zsírból és más élelmiszerekből az ellátás váratlan megjavulása csak néhány hétig tart. Mint ahogy azt az utasítást sem verték nagydobra, hogy a minisztériumoknak minden lehetséges közhangulat-javító intézkedést a választási kampány utolsó két hetére kell összpontosítaniuk. Az agitátor szavából mindez az ötéves terv által nyújtott határtalan perspektíva részévé vált, amelynek nyomán az ország gazdasága, az emberek élete csodálatos változáson megy majd keresztül. A fejlődést ráadásul nemcsak úgy általánosságban vázolták fel. Ez a terv – mai szemmel kissé furcsán – faluról falura, kerületről kerületre, vállalatokra lebontva pontosan megmondta, mi épül, „mit kapnak", mivel lesznek gazdagabbak az emberek néhány év múlva. Azt csak Gerő Ernő, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály tudta, hogy az MDP Központi Vezetősége által 1949 áprilisában elfogadott és választási programnak szánt ötéves terv célkitűzései nem érvényesek.[15]

[15] Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története.* I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. 152.

Nem kétséges, hogy a választási kampányban a Népfront tömegbázisa a normarendezés ellenére is növekedett. 1947 után ezrével kerültek kétkezi dolgozók gyárak élére, az államigazgatás magas posztjaira, egyetemekre, főiskolákba. Munkába állhattak a nők, eltűntek a két világháború közötti társadalmi egyenlőtlenségek a tekintetes, nagyságos és kegyelmes urakkal együtt. Az úri világ külsőségei szemétdombra kerültek. Máshogy köszöntek, másként szólították egymást az emberek, a politikusok. Az egyenlőség ethosza járt át mindent. Az ország vezetője a gyerekeknek egyszerűen csak „pajtás" volt.

Az ezt követő négy év azonban józanítóan hatott. 1953-ban a mindenhonnan áradó sikerpropaganda már nem volt több jól átlátható hazugságnál. Nem véletlen, hogy a kampányban sok szó esett az ellenség aknamunkája által okozott károkról és természetesen az éberség fokozásának elengedhetetlen szükségességéről. Még az 1949-es „kampányfőnök" is megbízhatatlannak bizonyult. Az MDP 1953. február 26-i központi vezetőségi ülésén Kovács Istvánt a testület egyhangú szavazással visszahívta a Politikai Bizottságból és más tisztségeiből. A háttérben intenzív munkával készültek a magyarországi cionista perre. Az MDP KV Titkársága áprilisban elrendelte az ország vezető káderrétegének újabb, teljes felülvizsgálatát.

Rákosi Mátyás és vezetőtársai semmit sem akartak a véletlenre bízni. A szavazás sikere érdekében mind 1949-ben, mind 1953-ban a társadalom totális mozgósítását tűzték célul maguk elé, és ennek érdekében minden eszközt igénybe vettek. A „szokásos" módszereket, a tömegkommunikációs monopóliumot, a nagygyűléseket, a röplapokat, plakátokat stb. elégtelennek tartották. Arra volt szükség, hogy minden ember érezze: figyelik, tudnak róla, számon tartják, hogy elment-e szavazni vagy sem, és nem közömbös a jövőjét illetően, hogy a listán, melyen a neve szerepel, milyen bejegyzés van. Ennek érdekében az MDP a tömegszervezetek aktív részvételével már 1949-ben több mint 200 000 agitátort szervezett be és képzett ki egyéni választási munkára. Ez a létszám 1953-ban a duplájára növekedett: minden 10-15 dolgozóra jutott egy „népnevelő". Nemcsak az MDP és 1949-ben szövetséges pártjai, hanem a tömegszervezetek teljes apparátusa is a választási győzelem szolgálatába állt.

Rákosiéknak azonban még ez sem volt elég. Határozatot hoztak arról, hogy önálló választási munkatervet kell készítenie a Népjóléti, a Földművelésügyi, a Honvédelmi és a Vallás- és Közoktatásügyi, az Építésügyi, a Pénzügyminisztériumnak, az Országos Sporthivatalnak, a Vöröskeresztnek és a Szabadművelődési Tanácsnak. A szövetkezeti taggyűléseket is a választások szolgálatába állították. Nem beszélve a Belügyminisztériumról, amely az egész közigazgatási apparátust és a rendőrséget bevonta a tömegagitációba. Nincs rá lehetőségünk, hogy a részletekbe belemenjünk. Csak néhány rövid példa. A hadsereg 1949-ben tízezer körüli tiszttel, honvéddel, akadémistával állt a kampány szolgálatába, nem beszélve művészeti csoportjairól. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a tanügyi apparátus mellett a teljes pedagógus- és népművelő társadalmat mozgósította. Az iskolákban valamennyi pedagógus választási munkájáról külön káderlapot kellett kitölteni és a minisztériumba küldeni. Eszerint a tanárok 20%-a jól, 55%-a közepesen, 20%-a passzívan, 5%-a ellenségesen vette ki részét a szülők meggyőzéséből. 1953-ban ezt az úttörőcsapatok és ezen keresztül a gyerekek mozgósítása egészí-

tette ki. A kampány utolsó két hetében a központi előírások napról napra rögzítették a pajtások feladatait: a plakátok őrzését, készítését, a levélírást üzemeknek, téeszeknek, saját szüleiknek választói kötelezettségük teljesítéséről. A választás napján részt kellett venniük a zenés ébresztőkben („csoportos játék, zakatolás a főbb útvonalakon, a választóhelyiségek előtt"), a választók köszöntésében, a szavazásban való részvételre buzdításban.[16] Az 1953-as kampányban a két világháború közötti módszereket feleleveníttve megjelentek a gyűlések szónokait köszöntő diadalkapuk, bandériumok, ajándékokkal a vendégek elé járuló fogadóbizottságok és a gyűlés után a jelölt tiszteletére rendezett nagy díszebédek.

A színházak, a filmforgalmazó vállalatok, a művészeti szakszervezetek és az állami irányító szervek gondoskodtak arról, hogy a választás előtti hetekben addig soha nem látott kultúrkampány bontakozzon ki az országban. 1953-ban ezt „választási békeversenynek" elnevezett munkaverseny egészítette ki, elvégre akkor már nem lehetett megélni ígérgetésekből, tehát kitalálták a feladatcentrikus kampányt, amelynek egyszerre kellett fokoznia a lelkesedést, a fegyelmet, a harckészséget és mindenekelőtt az éberséget. Rákosiék mindenáron eufórikus hangulatot akartak teremteni az országban. Egymást érték az ünnepségek. A csúcspont a választás napja volt, a zenés ébresztőkkel, a zászlós, éneklő, csoportos szavazásra vonulásokkal, a három napon át tartó utcabálokkal. 1949-ben ennek volt is hatása. 1953-ban azonban már a mindent elárasztó sikerpropaganda sem hozhatott eredményt, különösen a tömegterrortól, a gazdasági kizsákmányolástól szenvedő falvakban. De ekkor már mindenki tudta, amit a kampányfőnök így fogalmazott meg: „Meg kell mondani, be kell vinni a tömegekbe, hogy mi tudjuk, hogy kik nem szavaztak le, és pontosan tudjuk, kik a mi ellenségeink, és magára vessen, ha majd ezt viszonozni fogjuk."[17] A szándékos, suttogó propagandának is hitelt adtak, amely szerint a szavazócédulák meg vannak jelölve, el vannak látva egy titkos számmal. 1953-ban ezen túl utasították a választási bizottságokat, hogy minden olyan voksot igennek minősítsenek, amely nem kifejezetten ellenszavazat. Megszervezték a betegek leszavaztatását és azt, hogy az agitátorok kétóránként friss listához jussanak arról, ki nem jelent még meg a szavazóhelyiségben. Őket reggel kilenc órától folyamatosan keresték fel lakásukon és beszélték rá a szavazásra. A Titkárság határozata szerint a „kulákok és egyéb osztályidegen elemek leszavazását a tanácsszervek" biztosították.[18]

1953-ra kiépült az utolsó biztosíték is a szavazás „sikerességének" garantálására. Bár a választási bizottságok mind „kipróbált kommunistákból" álltak, a belügyminiszter a megyei választási bizottságok mellé apparátust rendelt egy úgynevezett számlálóbiztossal az élen. (Őt valójában az MDP-központ delegálta.) A járási eredményeket neki kellett összesítenie, majd azonnal továbbította az adatokat az MDP Párt- és Tömegszervezetek Osztályán Ács Lajosnak, aki arról azon nyomban jelentést tett Rákosi Mátyásnak. Ha minden rendben találtatott, Ács engedélyt adott a választási biztosnak arra, hogy az adatokat közölheti a választási bizottság elnökével, akit köteleztek, hogy először a megyebizottság vezetőjét tájékoztassa. „A szavazatok végső megszámlálása tehát a Központi Vezetőség Párt- és Tömegszervezetek Osztályán, külön részlegen történik" – olvashatjuk a párt főtitkárának készült korabeli feljegyzésben.[19] Nem kétséges, az 1953-as nagyszerű választási eredmények elérésében Rákosi Mátyásnak kiemelkedő „érdemei" voltak.

[16] *Úttörőcsapatok választási feladatai.* A DISZ KV Úttörő Osztályának kiadása, 1953.
[17] MOL 276. f. 106/11. ő. e.
[18] MOL 276. f. 54/241. ő. e.

Reform, forradalom – kudarc

Az 1953-as választások után mindössze egyetlen kérdés maradt tisztázatlan: mit kezdjen a párt vezetése az országgyűléssel? A létszám ugyan 402-ről 300 alá csökkent, de valahogy mégiscsak foglalkoztatni kellett ezt a sok embert, elvégre a kiválasztás káderpolitikai elveinek megfelelően valamennyien megbízható képviselői voltak a Rákosi-diktatúrának. Évente néhány rövid és formális parlamenti üléssel ezt nem lehetett megoldani. Meglehetősen nagy volt a fluktuáció. Az új törvényhozásból nemcsak az 1949-es választás kisgazdapárti, parasztpárti, volt szociáldemokrata tagjainak döntő többsége maradt ki, hanem igen sok MDP-tag is, vagy mert időközben elérte őket a törvénysértések valamely válfaja, vagy mert nem bizonyultak elég „fejlődőképesnek".

A probléma megoldására Révai József kapott megbízást, aki egyébként az MDP Politikai Bizottságának 1953. július 15-i ülésén távozott a politikai élvonalból. A javaslat nem váratott sokáig magára, a testület 1953. szeptember 30-án már határozatot is hozott a képviselők parlamenten kívüli foglalkoztatásáról.[20] Az elképzelés tökéletesen illeszkedett a kor antiparlamentáris gondolkodásához. Eszerint a képviselőknek nem a törvényhozással kell foglalkozniuk, hanem a párt és a kormány politikájának elfogadtatásával és a végrehajtásra való mozgósítással. A képviselőknek nem a parlamentben, hanem a választók között a helye, hallgassák meg azok egyéni panaszait, legyenek szószólók „anélkül, hogy kijáróvá válnának". A határozatban pusztán annyi volt az újdonság, hogy szigorú előírásokkal kívánta e tevékenységet rendszeressé tenni. Valamennyi képviselő megkapta területi beosztását, háromhavonta beszámolót kellett írnia munkájáról, s mind a parlament vezetésének, mind a megyei pártbizottságoknak ellenőrizniük és irányítaniuk kellett működésüket.

A rendszer fél év alatt csődöt mondott. 1954. március közepéig 92 jelentés helyett 39 futott be annak ellenére, hogy valamennyi honatya reverzálist tett. A képviselőkkel sem a megyei tanácsok, sem a pártbizottságok, sem a helyi lapok nem foglalkoztak, a panaszáradat így is minden képzeletet felülmúlt, de azzal a helyi illetékesek legtöbbször ugyanúgy nem tudtak mit kezdeni, mint a képviselők. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Nagy Imre 1954-ben az országgyűlés helyének és szerepének újragondolását mind fontosabbnak érezte, és azt a politikai intézményrendszer átfogó reformjának

[19] MOL 276. f. 65/178. ő. e.
[20] MOL 276. f. 53/139. ő. e.

keretébe elhelyezve kívánta megoldani. Javaslat született a tanácsirányításnak az országgyűléshez, illetőleg az Elnöki Tanácshoz rendelésére, és tervbe vették a Népfront újjászervezését is. Az országgyűlés reformjának kidolgozása azonban túl későn indult meg.[21] Rákosi Mátyás 1954 végi politikai ellentámadása, Nagy Imre eltávolítása a kormány éléről zátonyra futtatott minden újító törekvést.

A kérdés csak 1956. február végén, közvetlenül az SZKP XX. kongresszusa után került újra a legfelsőbb politikai vezetés elé, amikor az akkori miniszterelnöknek ismételten konstatálnia kellett, hogy az 1953-as Révai-féle „foglalkoztatási koncepció" tökéletesen kudarcot vallott, az országgyűlési képviselőkkel az eltelt egy esztendő alatt nemcsak a helyi szervek, hanem az országgyűlés vezetői sem igen foglalkoztak. Most már Hegedüs András sürgette a parlamenti munka, sőt a választójog átalakítását, érdemi lépésekre azonban az MDP KV 1956. július 18–21-i üléséig várni kellett. Ezt követően az országgyűlés az 1956. július 30.–augusztus 3-i ülésszakán új ügyrendet fogadott el, és határozatot hozott képviselőinek munkájáról. Ez egyet jelentett az 1954-es elgondolások megvalósításával. Az 1956. 1. számú országgyűlési határozat előírta a törvényi szintű jogi szabályozás kiszélesítését, az országos jelentőségű kérdések parlamenti megvitatását, az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a Legfelsőbb Bíróság elnökének, a legfőbb ügyésznek a rendszeres beszámoltatását, az ülésszakok számának szaporítását és az ülések időtartamának növelését, a megyei képviselőcsoportok létrehozását és a parlamenti bizottságok újjászervezését, az interpellációk és a témákhoz való felkészülési lehetőség biztosítását. A határozat a képviselők választók közötti munkájának segítését az állami és a pártszervek helyett a képviselőt jelölő politikai szervre, a Népfrontra bízta.[22]

Az országgyűlés munkája ezután 1956 augusztusa és októbere között, a korábbiakhoz képest figyelemre méltó átalakuláson ment keresztül. Ezzel párhuzamosan az Igazságügy-minisztérium Államjogi és Államigazgatási Jogi Kormánybizottsága kidolgozta a választójogi törvény módosításának irányelveit. 1957 májusa ugyanis a választás havának ígérkezett. A tervezet az MDP Központi Vezetősége 1956. júliusi döntéséből indult ki, amely szerint a tiszta listás rendszerről át kell térni az egyéni választókerületi rendszerre. Erről már az 1953. évi választás előtt is vita volt a párt vezető testületeinek ülésén. 1952. december 24-én született is ilyen értelmű titkársági döntés, ezt azonban a Politikai Bizottság 1953. január 22-én felülvizsgálta.[23] Most az egyéni választókerületi rendszerből kiindulva a kormánybizottság a jelölés szisztémájának átalakítását javasolta. A jelölteket eszerint nem az országos, hanem a helyi választási bizottság fogadja el, a jelölés joga a Népfront helyett illesse meg mind a dolgozók szervezeteit, mind a szavazókörzetenként és munkahelyenként összehívott gyűléseit. A javaslat ugyanakkor fenn kívánta tartani a lehetőséget, hogy a hatalom beavatkozhasson a szavazatszámlálás mechanizmusába. Bár mindenütt létre kellett hozni a szavazókörzetenkénti választási bizottságot, az előterjesztők meg kívánták tartani a megyei bizottságokat is a megyei

[21] Lásd erre Apró Antal levelét Rónai Sándorhoz 1954. november 30-án, amelyben Apró Antal Rónai véleményét kéri az országgyűlés tervezett reformjáról. (MOL XVIII-6-b 11. d.)

[22] Lásd még Pálmany Béla: A Parlament 1956-ban. *Valóság,* 1994. 10. sz.

[23] MOL 276. f. 53/113. ő. e. és 54/225. ő. e.

pártkontroll megőrzése érdekében. A választási bizottság tagjainak kijelölése a Népfront joga maradt. A javaslat szerint a választási bizottságok a két választás között a Népfront helyi szerveiként a képviselők foglalkoztatásában, az időközi választások lebonyolításában és a visszahívási jog gyakorlásában játszhattak volna szerepet. A visszahívást vagy a Népfront helyi szervezete, vagy a választók egynegyede kezdeményezhette, majd titkos szavazással dönthetett a körzet választóközönsége. A tervezet ezenkívül még egy újdonságot tartalmazott, nevezetesen a törvénytervezet társadalmi vitára bocsátását. A javaslatot a Minisztertanács Tanácsi VB Osztálya véleményezte, és sem a Népfront jelöltállítási jogának megvonásával, sem a törvénytervezet nyilvános vitára bocsátásával nem értett egyet. Utóbbival azért nem, mert az a többpártiságra, a jelölés és a szavazás módjának kérdéseire terelné a figyelmet, ami „az érdemi elhatározást nem segítené, sőt bizonyos zavart keltene".[24] Mindkét dokumentum az MDP Politikai Bizottsága elé került 1956. október 19-én, a rendelkezésünkre álló levéltári anyagból azonban nem derül ki egyértelműen, hogy a testület hozott-e döntést.[25]

Valójában azonban ennek már nem is volt jelentősége. 1956. október 22-én este, a Budapesti Műszaki Egyetemen tartott MEFESZ-gyűlésen már egész másról volt szó. A határozat egyik pontja általános, egyenlő, titkos nemzetgyűlési választásokat követelt több párt részvételével. Az országgyűlés vezérkarának egyetlen lépése az október 29-i plenáris ülés elhalasztása volt. Még csak saját legitimitását sem kívánta megvédeni. Különben is, mire komolyan támadták volna, a Nagy Imre vezette nemzeti kormány október 30-án a többpártrendszer visszaállításának és a választások kiírásának és megtartásának platformjára helyezkedett. Ez utóbbit Tildy Zoltán jelentette be közvetlenül Nagy Imre szózata után 30-án délután a rádióban.[26] Minden párt egyetértett abban, hogy az 1953-ban választott országgyűlés semmi esetre sem lehet az a szerv, amely a választásokig tartó átmeneti időszakban az országot irányítja. Bibó István ezt azzal indokolta, hogy az országgyűlésnek „semmi tekintélye és erkölcsi hitele nincs, mert alapja egy olyan alkotmány, mely a magyar nép szemében s a történelem színe előtt is örökre összekapcsolódott az egypártrendszerrel, az üres választási komédiákkal, Rákosi személyével, az általa indított hóhérperekkel s a közutálatnak örvendő szalma címerrel".[27] A közjogi kontinuitás tehát legfeljebb az 1947-es, mások szerint az 1945-ös választásoktól, illetve az 1946-os köztársaságtól volt lehetséges. Ehhez járult 1956 forradalmi legitimitása. Az 1949-es választás és alkotmány azonban a demokratikus Magyarország megteremtésének semmilyen programjába sem fért bele. A parasztpártok ehhez 1956. november 4-e után is ragaszkodtak, mint ahogy így volt ezzel az emigrációba kényszerített több más politikai erő is.[28] Ugyanakkor voltak olyan pártok és csoportosulások, amelyek már október végén részben vagy egészében megkérdőjelezték a magyar közjogi kontinuitás 1945-ös dátumát.

[24] MOL XIX-A-2-gg 32.d.

[25] MOL 276. f. 53/308. ő. e

[26] *A forradalom hangja.* Századvég Füzetek 3. Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989. 227.

[27] Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935–1979.* IV. Magvető Könyvkiadó, 1990. 161.

[28] Lásd erre Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. *Múltunk,* 1992. 2–3. sz.

Amíg az 1956. november 4-e után még bizonyos legalitással rendelkező politikai tényezők közül a parasztpárti politikusok fenntartották elképzelésüket egy új, a polgári demokratikus elvek alapján működő parlament megválasztását illetően, addig a Nagy-budapesti Központi Munkástanács és a szakszervezeti vezetés a munkás-önigazgatási rendszer létrehozásának irányába lépett. A Gáspár Sándor vezette szakszervezeti központ olyan kétkamarás rendszer bevezetését javasolta, amelynek egyik háza lényegében a hagyományos területi elv szerint jön létre, a másikat, a Termelők Tanácsát viszont a gazdasági közösségek, a munkavállalók titkosan választják. A Nagy-budapesti Központi Munkástanácsban formálódó elképzelés szerint egy az önigazgató vállalatokra és agrárüzemekre épülő átfogó gazdasági képviseleti rendszert építenének be a szabadon választott többpárti parlamentbe.[29] A Kádár-kormány 1956 decemberében azonban először a független önigazgatási, majd a többpárti berendezkedéssel is szembefordult. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. január 6-i nyilatkozata leszögezte: „Első és legfontosabb feladatunk volt és lesz a jövőben is, hogy minden erővel védelmezzük és erősítsük szocialista típusú, népi demokratikus munkás-paraszt államunk intézményeit és szervezeteit, mert csak ez az állam testesíti meg a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmát, a proletárdiktatúrát...".[30] A közjogi diszkontinuitás kérdése tehát lekerült a napirendről. A kormányprogram pusztán az országgyűlés munkájának újraindításáról beszélt, az 1957 májusában esedékes választások előkészítéséről nem. Január végétől egyelőre parlamenti keretekben megindult az országgyűlési képviselők magatartásának felülvizsgálata, majd ezt követően a bizottsági munka óvatos újraindítása. Kende Zsigmond javaslata, hogy a megüresedő helyekre időközi választásokat írjanak ki, nem talált visszhangra.[31] Jól mutatja azonban, hogy párton kívüli körök is majdnem biztosra vették, hogy az 1957 májusára esedékes választások elmaradnak. Így is történt. Kádár János a parlament mandátumának két évvel való meghosszabbítását javasolta, amit az országgyűlés az 1957. május 9-én kezdődő ülésszakán elfogadott. Nagyarányú tisztogatások nem voltak, az MSZMP Politikai Bizottsága összesen 28 képviselőt mondatott le, köztük a Nagy Imre-csoport és az úgynevezett rákosisták legexponáltabb személyiségeit (Nagy Imre, Vas Zoltán, Lukács György, Kopácsi Sándor, Márton András, Szigethy Attila, Földvári Rudolf, illetve Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Bata István, Hegedüs András, Kovács István, Ács Lajos, Hidas István, Szalai Béla stb.).

Kádár János számára 1957-ben az országgyűlés elsősorban a kormányt és annak legfontosabb intézkedéseit törvényesítő szervezetként jött számításba. Munkája az ötvenes évek eleji helyzethez képest némileg élénkebb lett, reformjára azonban senki sem gondolt. 1957 őszére a részletkérdésekben is lezárultak a politikai intézmények szerepéről zajló viták. A személyi tisztogatások is a befejezés felé közeledtek. A legtöbb pozícióból távozniuk kellett a mérsékelt reform híveinek. A Politikai Bizottság 1957. szeptember 17-i ülésén vereséget szenvedett az az elképzelés, hogy a Népfront olyan

[29] Lásd erre Feitl István: A magyar munkástanácsok és az önigazgatás 1956-ban. *Eszmélet,* 2. sz.

[30] A Forradalmi Munkás-Paraszt kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról. *Népszabadság,* 1957. január 6.

[31] MOL XIX-A-2-gg 48. d.

egyéni tagságra épülő politikai tömegszervezet legyen, amely nem pusztán kiszolgál és végrehajt, hanem legfelsőbb szinten politikai tanácskozási joggal rendelkezik. Ez előrevetítette a választójoggal kapcsolatos döntések irányát. Az igazságügyi és a pártapparátus egy része az 1956. júliusi MDP KV határozatnak megfelelően 1957 végén az egyéni választókerületi rendszerre való áttérésről készített javaslatot a Politikai Bizottságnak. A testület 1958. február 11-i ülésén[32] azonban még ezt is túlzásnak tartották. Kádár semmilyen bonyodalmat nem kívánt a választások alatt. Világosan leszögezte: népszavazásra van szükség, amely jóváhagyja az addig folytatott politikát. A helyi szervezetek erejében egyébként sem volt biztos. Az egyéni választókerületekben az „ellenség" jobb mozgási lehetőséghez juthat – vélte –, a változtatásokat tehát minimálisra kell csökkenteni. Egyedül Friss István emlékeztetett a vitában az 1956. júliusi ígéretre, az egyéni körzeti rendszer demokratikus jellegére, a listás képviselet és az alkotmányban rögzített visszahívhatósági elv ellentmondására – mindhiába. Az 1958. februári döntéssel az MSZMP vezetői az SZKP XX. kongresszusa utáni próbálkozások folytatásától is elzárkóztak. A politikai intézményrendszer visszazökkent a régi kerékvágásába.

A Kádár-korszak

A hatvanas–hetvenes–nyolcvanas évek összesen hat választása mégis bizonyos értelemben különbözött a Rákosi Mátyás által koreografált komédiáktól. Mindenekelőtt az a megszállott messianizmus tűnt el a belőlük, amely a választást a társadalom rövid időn belül gyökeresen átformáló forradalmi folyamat emeltyűjének tekintette, amelynek ünnepélyei, kellékei, ceremóniái pusztán eszközök voltak a tömegek elkötelezettségének és tettrekészségének fokozására. Változtak a módszerek is. Csökkent a represszió, eltűntek a monstre kultúrkampányok és a népnevelők kellemetlen siserahada, egyre rövidültek, visszafogottabbak lettek az agitációs időszakok, mintha csak a kádári puritanizmust akarták volna ezzel is kifejezésre juttatni. Persze a helyzet is más lett, a tömegkommunikáció, a televízió kora már nem követelt annyi közvetlen, személyes kontaktust. A politika egyébként is mindinkább beköltözött a lakóhelyről a munkahelyekre, iskolákba, elégséges keretet biztosítva az állampolgárok kellően nagy részének befolyásolására.

A több mint egymillió embert érintő 1957-es tanácsi pótválasztások és az 1958-as országgyűlési választás tapasztalatai is fontosnak bizonyultak a stílusváltás szempontjából. Kádár János és vezetőtársai rájöttek, hogy a kockázat nem különösebben nagy. A köznyugalmat, a belpolitikai stabilitást nem fenyegeti semmi, az eredmények jönnek, vagy végső esetben „hozhatók", erőlködni tehát nem kell. A választások politikai súlya – az 1985-öst leszámítva – a korszakban fokozatosan csökkent, elvégre az országban nemcsak mindenki tudta, hanem hozzá is szokott, hogy a dolgok nem a parlamentben,

[32] MOL 288. f. 5/66. ő. e.

hanem a pártközpontban dőlnek el. Ehhez illeszkedett a választási évek ütemterve is, amely már 1962-ben kialakult. Kezdődött az esedékes pártkongresszussal, amely értékelte az elmúlt négy, 1975-től öt esztendő munkáját, és elkészítette a következő évek terveit. Ezt fogalmazta a Népfront választási programmá, amelyet a választók a kampány időszakában részletesen megismertek és a szavazáson „jóváhagytak". 1975-től, amikor a választási ciklus négyről öt évre nőtt, a választópolgárok a hatalom szerint az ötéves tervekről mondtak véleményt. Kádár János úgy gondolta, hogy a párt elképzelései e folyamat eredményeként váltak népi akarattá, így forrt nemzeti egységgé a legfontosabb célkitűzéseket illetően a kommunisták és a pártonkívüliek széles tábora. A választásokkal kapcsolatos politikai kérdések döntési mechanizmusa szintén 1962-től vált rutinszerűvé. A legfontosabb színtér – szemben Rákosi gyakorlatával – nem a Titkárság, hanem a Politikai Bizottság volt, de emellett Kádár János gondosan ügyelt arra, hogy sem az előkészítés folyamatában, sem az értékeléssel ne legyen megkerülhető a Központi Bizottság. A KB-ülések azonban a téma súlyának megfelelően meglehetősen formálisak voltak. Leginkább Kádár János szólt hozzá Biszku Béla, majd Korom Mihály expozéihoz, legfőképpen talán azért, mert bosszantotta a Központi Bizottság és az apparátus érdektelensége.

A közöny okát nem kell különösebben magyarázni. Bár a korszakban mindvégig, több mint huszonöt éven át napirenden volt a választási rendszer korszerűsítése, érdemi előrelépésre nem volt esély, a politikai alternatívák közötti választás lehetőségét, néhány 1985-ös perifériális kísérlettől eltekintve, a hatalom szigorúan tiltotta. A hatalommegosztás, úgymond, polgári elvét a hatalom egységének „szocialista" elve váltotta fel, és ez meghatározó erővel nehezedett rá a gyakorlatra. A Központi Bizottság előtt ezt a kikezdhetetlen alapállást először Nyers Rezső merte megkérdőjelezni a testület 1980. február 28-i ülésén, amikor az egyes vagy többes jelölés két évtizede húzódó vitája során végre kimondta, hogy a választási reformnak a politikai alternatívák megjelenésének irányába kell elmozdulnia, és az az út, amin az MSZMP járt, a szocialista demokrácia fejlesztése szempontjából zsákutca.[33] Hogy a pártvezetők fülének milyen idegenül hatott mindez, azt jól mutatja, hogy a téma előadója, Korom Mihály, zárszavában már a Kubában rég bevett gyakorlattá vált kötelező többes jelölés gondolatát is elutasítással felérő szkepszissel emlegette.

Nem történt tehát semmi említésre méltó 1958 és 1985 között a tucatnyi központi bizottsági és a vagy négyszer annyi politikai bizottsági ülésen? Ez így természetesen túlzás. A választások és mindenekelőtt az azokat megelőző politikai viták és döntések egy sajátos vetületben pontos lenyomatai a korszak irányítóinak gondolkodásában és a politikai gyakorlatban végbement változásoknak. A legdöntőbb elmozdulást a korabeli államjogi, majd politológiai irodalom is érzékelte. Ez az 1966–1970-es reformidőszakhoz kötődik, amikor a politikai vezetés rászánta magát az egyéni választókörzeti rendszerre való áttérésre, és emellett nemcsak kitartott, hanem azt a jelölési módszerekben következetessé is tette, majd 1983-ban bevezette a kötelező többes jelölést. A háttérben a monolit, az össztársadalmi érdekre építő hierarchikus érdekfelfogással való szakí-

[33] MOL 288. f. 4/168. ő. e.

tás húzódott meg, illetve az egyéni, a csoport- és az össztársadalmi érdek összehangolása elvének előtérbe kerülése, tehát a hatvanas évek reformpolitikájának egyik alapgondolata. Az 1967. és 1971. évi választási előkészületek során volt érzékelhető leginkább Kádár Jánosnál is a változtatás, a versengés motívuma felé való elmozdulás szándéka. Kádár ekkor mint a reform képviselője a maga óvatossága ellenére is a Központi Bizottság előtt járt egy lépéssel, szemben a hetvenes évek vége és a nyolcvanas évek időszakával, amelynek jegyzőkönyveit olvasva a csalódottság, majd a továbblépéssel szembeni fenntartások megnyilvánulásai válnak mindinkább szembeötlővé nála. Az ellenzéki jelöltek 1985-ös próbálkozásait már nem tudta igazán feldolgozni, a Központi Bizottság előtt újra és újra visszatért az 1957-ben lerögzített alapkövetelményhez: ellenzéki képviselő nem juthat be a parlamentbe. De ha ez lehetséges, akkor hiba van a rendszerben. „Végül is kit támogatnak (a választópolgárok – *F. I.*), ha több jelölt van? – tette fel a kérdést. – Mondjuk van négy jelölt, mi van akkor? Ez a vizek sodrására van bízva? Ez az a bizonyos egyenlő esély? Azt választanak, akit akarnak? Ez valahogy nem volt egészen végiggondolva."[34]

Végül is az az elképzelés, hogy a hatvanas évek reformja a parlament képén is változást hozzon, nem volt egyértelműen a „támogatott" kategóriába sorolható. A képviselői követelmények között sosem a helyi, mindig az össznépi, a nemzeti érdek szem előtt tartása maradt az első. 1956-tól azonban területi képviselőcsoportok alakultak és működtek, 1967-től pedig, miután egyéni választókerületből jöttek, ahhoz is kezdtek kötődni a honatyák. Elvileg visszahívhatók voltak, de ami még fontosabb: a jelölés lassan, fokozatosan átcsúszott a megyei hatalom kezébe. (A választókerületnek ebből a szempontból nem volt említésre méltó szerepe.) A központi jelöltek, az „ejtőernyősök" száma sosem volt túl nagy, és idővel nemcsak csökkent, hanem alku tárgyát is képezte. A statisztikai előírások (a munkások, nők, fiatalok stb. aránya) nem jelentettek áthághatatlan korlátozást. Jellegzetes módon a fluktuáció mindig jóval nagyobb volt a központi elvárásnál, és ezen semmilyen parancsszóval nem lehetett változtatni. Fordulatot az 1985-ös választás hozott, amely előtt Kádár János – kis túlzással – szinte büszkén mondta: a PB csak ránézett, és tudomásul vette a megyék és Budapest javaslatait. Vita, harc, mint korábban, ezúttal is mindenekelőtt az úgynevezett központi jelöltek miatt folyt a megyék között, illetve a pártközponttal. (A 714 népfrontjelölt között számuk nem érte el a negyvenet.) Újra csak Kádár Jánost idézve: „A Tervhivatal elnökét a megyék fele szokta kérni, a vasútügyi minisztert a negyede, a honvédelmi minisztert legalább a harmada, mert onnan sok kiskatona munkaerőt lehet várni, a pénzügyminisztert és így tovább, nem akarom folytatni."[35] A kijárás, a helyi érdekek képviselete, ezek csoporttá szerveződése és lobbizása, az ilyen ügyekben való interpellációk a Rákosi-szisztémával szemben a „tűrt" kategóriába kerültek, és ez elegendő volt arra, hogy – az államigazgatás döntés-előkészítő szerepének növekedésével párhuzamosan – a területi, a helyi közösségek egyik – ha nem is a legfontosabb – képviseleti színterévé válhasson az országgyűlés, és tétje legyen a jelöltkiválasztásnak. Épp ez a helyzet táplálta – különösen az

[34] MOL 288. f. 4/207. ő. e.
[35] MOL 288. f. 4/207. ő. e.

1983-as választójogi reform után – azokat a reményeket, amelyek szerint az állami, ezen belül a parlamenti képviseleti rendszer továbbfejlesztésével, a párt és az állam szétválasztásával fokozatosan oldani lehet a hatalmi berendezkedés pártcentrikusságát, érdekbeszámításos jellegét.[36]

Az előzmények részben az 1956 októbere előtti reformokhoz nyúlnak vissza, részben az 1958-as és az azt követő évek negatív tapasztalataihoz. Az 1958-as visszafordulást egy mindinkább megerősödő legitimitásigény is motiválta. A Nagy Imre-per a kurzus nemzetközi elfogadtatásával kapcsolatos reményeket romba döntötte, ugyanakkor, csaknem két évvel a hatalomátvétel után, még mindig „Rákosi parlamentjével" kellett kormányozni. Kádár „saját", de legalább annyi szavazatból összeálló törvényhozást akart, mint az 1953-as. Olyat, amely szilárdan áll mögötte nehéz helyzetben is, nem úgy, mint a régi 1956 októberében. Olyat, amely ugyanakkor kifejez bizonyos politikai kontinuitást, de egyben rehabilitálja azokat, akik öt éve még börtönben ülve vagy félreállítva nem kerülhettek be a törvényhozásba. Másrészt működő parlamentet képzelt el, amelynek politikai kisugárzása van, amelyben ha beszédet mond, arra odafigyelnek az emberek. A választás a tervek szerint alakult, a siker mégsem volt teljes. A parlamenti munka a szilárd kommunista összetétel ellenére visszazökkent a megszokott formalitások közé. Akárcsak 1953-ban, most is megindult a toldozás-foldozás. Sűríteni kell az ülésszakokat, felkészülési időt kell engedni a képviselőknek, abba kell hagyni a hozzászólók előzetes kijelölését, vitalehetőséget kell teremteni; ne a parlament adott bizottságai, hanem a kormány terjessze be törvényjavaslatait, azt komolyan indokolja meg és a kérdésekre érdemben válaszoljon, biztosítani kell az interpellációs szabadságot stb. A parlamenti munka, különösen a plenáris ülések kézi vezérléséről – mindenekelőtt azok kitüntetett bel- és külpolitikai propagandisztikus hatása miatt – az MSZMP vezetői nem voltak képesek lemondani, ugyanakkor legitimitásuk valóságosabbá tétele is tovább munkált bennük.

Ahogy a politikai intézményrendszer korszerűsítését illetően az elvi döntésre, úgy a választások és a parlamenti reform beindítására is kilenc évet kellett várni 1956 után. Az 1963. február 24-i választások sajátos politikai koreográfiába illeszkedtek. Az 1962. novemberi VIII. pártkongresszus új korszakot kívánt meghirdetni: megtörtént, úgymond, a szocializmus alapjainak lerakása, és a proletárdiktatúrából az egyetemes össznépi állam felépítése felé mutat a fejlődés. Kádár János ennek első fontos konkrét lépéseit az új parlament nyitó ülésére szánta. A választás a régi, „bevált" rendszerben zajlott le, bár az egyéni agitációról kifejezetten Kádár instrukciói alapján áttevődött a hangsúly a csoportos agitációra, ami az állampolgárok közvetlen presszionálásának feladását jelentette. A kampány újra csak egy hónapos volt, a külsőségek tovább szegényedtek, a pártonkívüliek aránya 20-ról 30%-ra emelkedhetett a törvényhozásban. A több mint hétmillió szavazópolgár közül ilyen körülmények között is csak kétszázezren maradtak távol az urnáktól, és csak 75 000-en szavaztak a Népfront ellen. Kádár János a választási sikerről most az egyszer nem a Központi Bizottságnak, hanem a Politikai Bizottság

[36] Bihari Mihály: *Politikai rendszer és szocialista demokrácia*. ELTE ÁJTK kiadás, 1985. 216–226.; Szoboszlai György: *Államiság és politikai rendszer*. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 186–191.

ülése után közvetlenül az országgyűlésnek számolt be. Fiatalított a kormány összetételén, és két nagy horderejű politikai lépést jelentett be: a kormány széles körű közkegyelmi rendelet kibocsátására tesz javaslatot az Elnöki Tanácsnak, és „bátrabban kell és lehet alkalmazni és általánosítani választójogi rendszerünk fejlesztésénél, a képviselőválasztásoknál is azokat a jó tapasztalatokat, amelyeket a tanácsi választásoknál az egyéni választói körzet és az egy helyre több személy jelöléséből nyertünk".[37] Vagyis kilátásba helyezte a választójogi rendszer reformját. Érdemes azonban még egy passzust felidézni a beszédből, amely mintegy előlegezve a hatvanas évek bizonyos mértékig toleránsabb szellemi légkörét, az 1965-ös úgynevezett ideológiai KB-határozat egyik alapgondolatának is tekinthető: „Teljesen világosnak kell lenni, hogy a szocialista eszmét képviselő emberek ideológiai harca az eszme győzelméért, a hibás nézetek ellen, és nem emberek ellen, hanem az emberekért folyik."

Az 1965-ös ideológiai határozat nem egyszerűen a reform, hanem az elméleti útkeresés előtt is kaput nyitott. „A társadalomtudományok művelőitől azt várja a párt, hogy alkotóan dolgozzák ki a továbbfejlődés útját, szem előtt tartva, hogy a szocialista állami és társadalmi fejlődés elmélete nincs befejezve, nincs lezárva."[38] Ezzel új kör, jogászok, szociológusok kapcsolódtak be a döntés-előkészítésbe, egyben megkezdődött a politikai intézményrendszer tudományos kutatása. A hetvenes években az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának döntése nyomán a demokráciakutatás kibővült, főiránnyá vált, mind több tanulmány, konferencia témája lett. Az 1980-ra elkészült összegzés[39] a hivatalos tudományosság rangjára emelte, hogy a politikai rendszerben a képviseletnek mindinkább az érdekmegjelenítő szerepet kell betöltenie. Bár a merészebb reformgondolat a hivatalos tudományosságon kívül fogalmazódott meg, vagy a szellemi műhelyekben maradt, megállapításai közrejátszottak a döntéshozók szemléletének megváltozásában és a fiatalabb generáció reformok iránti elkötelezettségének kialakulásában. Egy ideig úgy tűnt, ez befolyásolhatja a hatalom csúcsának közelébe jutott fiatalabb politikusok magatartását is. Az 1983-as választójogi reform kimunkálásakor már a pártion belül is markánsan jelen volt a politikai intézményrendszer határozottabb reformját szorgalmazók csapata. Nemcsak a kötelező kettős jelölést és a visszahívhatóság liberalizálását sikerült elérni, hanem a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak (KNEB) a kormány alóli kivonását, a járások megszüntetését és az Alkotmányjogi Tanács létrehozását is. A Számvevőszék felállításának javaslata viszont áttörhetetlen falakba ütközött. A Központi Bizottság 1982. október 11-i ülésén Nyers Rezső újra hangot adott a reformokat keveslő tábor véleményének. Ezúttal a testület két fordulóban tárgyalta az előterjesztést. 1983. július 6-án a Hazafias Népfront Országos Tanácsa vita után hozta csak meg végleges határozatát.[40] A választási rendszer reformjának terve nem változott, ugyanakkor napirendre kellett venni az országgyűlés munkájának korszerűsítését.

[37] *Népszabadság*, 1963. március 22.

[38] *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 137.

[39] Szocialista demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1980. 7. sz.

[40] MOL 288. f. 4/188. és 194. ő. e.

Ez nemcsak a HNF Országos Tanácsán vetődött fel, hanem Veres Péter külkereskedelmi miniszter, a KB tagja írásban is javasolta, mondván, hogy jó lenne, ha az országgyűlés túllépne egy nagyméretű termelési tanácskozás színvonalán.[41] A továbblépés lehetősége tehát megmaradt.

Az országgyűlés tevékenységének korszerűsítéséről a Központi Bizottság több mint egy év múlva, 1984. október 9-én tárgyalt. Az előkészítő munka vezetője és a téma előadója újra Korom Mihály volt. Bevezetője másból sem állt, mint az előremutató javaslatok elutasításából. Sem az Elnöki Tanács jogköre nem csökkenhetett a parlament javára, sem az ülések száma nem növekedhetett. A politikai vezetés visszautasította a törvények részletező jellegének növelését, a parlamenti bizottságok munkájának olyan minimális korszerűsítését is, hogy a rendszeres ülésezésre az ügyrend kötelezze őket, vagy hogy szakértő albizottságokat hozhassanak létre. Szó sem lehetett arról, hogy az interpellációra adott, el nem fogadott válasz a bizalmi kérdéssel bármilyen formában összefüggésbe kerüljön. A főállású képviselői státus bevezetésére vonatkozó javaslatot Korom Mihály azzal utasította vissza, hogy az megnehezítené a választópolgárokkal a kapcsolattartást. Az MSZMP vezetői mereven visszautasították a Minisztertanács alkotmányos jogállásának módosítását is. Pedig még Apró Antal, az országgyűlés elnöke is panaszra fakadt, amiért a PB feleslegesen erőlteti a kétnapos ülésszakokat, miközben a gazdasági minisztériumok Ipari Minisztériummá történő összevonását még a parlament illetékes bizottsága sem vitathatta meg, a költségvetéseken pedig még a pontot és a vesszőt sem szabad elmozdítani. Csak ezreléknyi tartalékot kért a törvényhozás mozgásterének bővítése érdekében. Nyers Rezső is csak annyit ért el, hogy az országgyűlés elnökségét felkérték konkrét javaslatok megfogalmazására. De hát a semmire nehéz volt ajánlásokat készíteni.

Az 1985-ös választások az MSZMP szempontjából sikerrel zárultak. A választókerületek mintegy 66%-ában a népfront kettős jelölését változtatás nélkül fogadták el, az előterjesztett javaslatok 97%-át elfogadták (714-ből 19-en nem kaptak bizalmat). A 174 állampolgári javaslatból 74 fő lett jelölt (39%). Egyetlen ellenzéki képviselő sem került a törvényhozásba. A Központi Bizottság június 26-i ülésén a napirend előadója már nem Korom Mihály, hanem Horváth István volt. Miután a választások valóban várakozáson felüli eredményeket hoztak, a kötelező többes jelöléssel szembeni fenntartások ugyan enyhültek, de nem szűntek meg. Ez elég volt a reform megvédéséhez, a további teendőket illetően azonban már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Több régi káder és gyakorló középszintű vezető veresége jelezte a lakosság körében a hatalom képviselőivel szemben mindinkább erősödő bizalmatlanságot. A vita után a választási rendszer továbbfejlesztéséről, a tapasztalatok hasznosításáról hozott határozat nem tette világossá, hogy a változtatások milyen irányban haladnak tovább. A párt által megbízott és a független tudományos műhelyek mindenesetre nem maradtak tétlenek. A többes jelölést az állampolgári jelöléssel kombináló 1985-ös választásban a vizsgálatok gyökeresen új politikai elemeket „fedeztek fel", amelyek a hatalomkorlátozó jelleg erősödése, a versengő, a politikai értékválasztó országgyűlési választási rendszer felé való elmozdulás irányába mutattak.[42] A szakmai javaslatok ennek megfelelően a pártirányítás felszámolását, a jelöltállítás demokratizálását (a munkahelyi jelölőgyűlések megszüntetését, az ajánlócédulák bevezetését stb.) célozták. 1987-ben újabb elvi központi bizottsági döntés született a politikai intézményrendszer korszerűsítésének folytatásáról. A *Társadalmi Szemle* hasábjain vita bontakozott ki a témáról, amelyben már merészebb, akkor szélsőségesnek minősített – valójában mérsékelt, de egyértelmű irányú – vélemények is napvilágot láthattak. 1988-ban azonban már a politika valóságos porondján is új szereplők jelentek meg. Túl voltunk a *Társadalmi szerződés* közzétételén, az 1987-es lakiteleki találkozón, megszerveződött a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), újabb és újabb politikai vagy politikai jellegű szervezetek vártak működésük legális lehetőségének megteremtésére. Az MSZMP Országos Pártértekezlete után ilyen körülmények között ült össze a Központi Bizottság 1988. június 23-án, hogy újra megvitassa a választási rendszerrel kapcsolatos kérdéseket. Az előadó Fejti György volt. Az 1990-es választások politikai körülményeit és az abból adódó konzekvenciákat illetően a következőket mondta: „Számolnunk kell azzal is, hogy a jelentős társadalmi csoportokra háruló növekvő terhek feszültségeket, elégedetlenséget szülnek... Nem engedhetjük, hogy a szocializmussal, alkotmányos rendünkkel szemben álló csoportok a választásokat politikai térnyerésre, bázisnövelésre használják fel."[43] Fejti szavai jelezték, hogy a Politikai Bizottságban a vita milyen irányban dőlt el. A javaslatokat és a határozatot már nem a reform, hanem a hatalom megőrzésének szempontja motiválta, politikusi, nemzedéki hovatartozástól függetlenül. Előrelépés helyett a hatalmi garanciák megerősítésére történt kísérlet. A határozat a jelölés szabadságát ennek megfelelően meg akarta szüntetni. Ajánlást bárki tehet ugyan, de a jelölőgyűlés csak az úgynevezett jelölést előkészítő bizottság javaslatairól dönthet. Az elfogadott terv szerint megmaradt volna az országos lista zártsága, amelyre csak a Hazafias Népfront Országos Tanácsa vehet fel személyeket. Nem született döntés a tanácsi és országgyűlési választások időbeni szétválasztásáról sem. „Konkrétabb, alapvető politikai követelményeket is rögzítő, számon kérhető népfrontprogram kidolgozásával erősíteni kell a képviselő-, illetve tanácstagjelöltség elfogadásának garanciális jellegét" – olvasható az állásfoglalásban. „A jelölttől elvárható magatartás alapvető normáit indokolt a törvényben rögzíteni." Az egyetlen, amelyben haladás volt tapasztalható a Központi Bizottság döntésében, az a választási bíráskodás visszaállításának szándéka.

Az 1988. júniusi központi bizottsági döntés mintegy keretet vonva mutatta meg a rendszer országgyűlési képviseleti intézménye reformjának határait, amelyek közé nem

[41] MOL 288. f. 4/194. ő. e.

[42] Az 1985-ös választások politikai tapasztalatait összegző kötetében Schmidt Péter az állampolgári és a többes jelölést kihívásként értékelte az adminisztratív előkészítési módszerrel szemben és kiemelte a társadalmi ellenőrző funkció erősödését. Szoboszlai György is úgy látta, hogy az új szisztéma nagymértékben befolyásolta mind az előkészítő politikai intézmények, mind a választók egyes rétegeinek magatartását. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy a felélénkülés „nem jelenti feltétlenül a politikai tartalom megváltozását és nem tekinthető általánosnak sem". *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai (politikai szociológiai elemzés).* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1988. 242.

[43] *Pártélet,* 1988. 12. sz.

fért politikai alternatívák közötti szabad választás lehetősége.[44] A javaslatból természetesen nem lett választást befolyásoló törvény. Mire az 1990-es esztendő elérkezett, a Központi Bizottság elgondolásai elvesztették politikai jelentőségüket. A döntés után néhány hónappal Schmidt Péter már mint történelemre tekintve állapította meg, hogy „tulajdonképpen rendszeridegenné vált az 1983-ban végrehajtott választójogi reform is. Ennek lényege, hogy a politikailag egységes képviselet fenntartásával a kiválasztásban megnövelje az állampolgár szerepét. A választó szerepének növekedése azonban több esetben ellentétbe került a politikailag egységes képviselet (egypártrendszerű képviselet) logikájával. Ezt az ellentmondást akarja feloldani az állampolgárok szerepének csökkentésével az 1988 őszén vitatott tervezet."[45] Ha azonban arra gondolunk, hogy ez az ellentmondás a hatvanas évek választójogi reformjától eredeztetheti önmagát, talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a feszültség a korszak egyik sajátossága volt. A Rákosi- és a korai Kádár-időszakban működő parlament és a hetvenes évektől mindinkább regionális érdekképviseleti kamaraként működő törvényhozó testület nem azonosítható egymással. Ugyanakkor egyikben sincsenek meg a törvényhozáshoz elengedhetetlen plurális, de mégis össztársadalmi szemléletű képviselői mentalitás kialakulásához szükséges intézményi és csoportkötődések és érdekeltségi viszonyok. Ebből a szempontból a késő Kádár-korszak testületei is ugyanabban a zsákutcában haladtak, mint elődeik. Kiválasztásuk, működési lehetőségeik végső soron nem függetlenedtek a politika alapkérdéseiben egységes álláspontot valló pártapparátus döntéseitől. Valódi, vagyis a választások által korlátozott szuverenitása az 1985-ben létrehozott országgyűlésnek sem teremtődhetett meg. Hogy sorsa nem a feloszlatás, hanem a rendszerváltó törvények meghozatala lett, annak magyarázata a parlament testületén kívül keresendő.

[44] Ezzel együtt a változás felgyorsulását már az országgyűlés falai közül sem lehetett kirekeszteni. Kukorelli István egy visszatekintő elemzésében épp az 1988. júniusi központi bizottsági ülést követő időszakot jelöli meg a parlamenti politizálás fordulatának kezdeteként. Az 1988-as esztendő parlamentjének működésében végbement változások irányát a következőképp összegzi:

„1. A politikai nyilvánosság kiteljesedése jóvoltából a parlament szerepe felértékelődött, *a parlament szerves részévé vált a nyilvánosságnak.* (A nyilvánosságnak a parlamentre nézve olyan hozadéka is volt, hogy erős kritikák érték az időnkénti parlamenti „cirkuszt".)

2. A civil társadalom létrejötte élénkítő hatással volt a parlamentre, több képviselő eredeti hivatásának megfelelően közvetítette a társadalom mozgásait, *megjelent a politikum, a politikai tagoltság az országgyűlésben, jóllehet ez a parlament még nem politikai képviselet.*

3. Jelentős *előrelépés történt a fő parlamenti funkciókörökben,* mindenekelőtt a törvényhozásban és a parlamenti ellenőrzésben. A parlamenti gyakorlat zavarai, rendellenességei kimutatták a fehér foltokat, ahol mielőbbi előrelépésre, konkrét intézményekre lenne szükség. (Pl. gépi szavazásra, parlamenti apparátusra, a képviselőkhöz kötődő független szakértőkre vagy olyan intézményekre, mint az Állami Számvevőszék stb.)

4. Megnőtt a parlamenti döntéshozók felelőssége. 1988 felvetette a professzionista képviselet bevezetésének szükségességét.

1988 az országgyűlési reform kezdetének az éve. Reformirányok fogalmazódtak meg, szervezeti változások kezdődtek el. A következő évek az új választások, az alkotmányozás évei Magyarországon."

Kukorelli István: Parlament az egypártrendszer utolsó (?) évében. *Magyarország politikai évkönyve 1988.* Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. R-Forma Kiadó Kft. 1989. 252.

[45] Schmidt Péter: A politikai rendszer és az államszervezet reformja. *Társadalmi Szemle,* 1989. 4. sz.

Wiener György

VÁLASZTÁS ÉS RENDSZERVÁLTÁS – 1990

A nyolcvanas évek elején hazánkban kibontakozó súlyos gazdasági válságot alapvetően az ország eladósodása idézett elő. Az adósságszolgálati terhek fokozódása kizárta a korábbi életszínvonal-politika folytatását, sőt a nemzetközi pénzügyi szervezetektől való függőség olyan lépéseket követelt, melyek hosszabb távon is akadályozták a gazdasági növekedést. A megváltozott körülmények között a hatalom és a társadalom kapcsolatában is döntő fordulat következett be: a fogyasztás visszaesése és a társadalmi mobilitás lelassulása miatt fokozatosan azok a rétegek is szembekerültek az államszocializmussal, amelyek sokáig a bázisát alkották. A romló életkörülmények és a perspektíva hiánya egyre nyilvánvalóbbá tették a berendezkedés egyik fő gyengeségét, az egypártrendszerű struktúrát, amely gátolta a politikai szervezkedést, és a parlament funkcióját jórészt a területi érdekképviseletre korlátozta. A társadalom mind nagyobb része a válságért a politikai rendszert is okolta, s azt igényelte, hogy a reform a politikai intézményekre is terjedjen ki.

A válság a politikai szférát közvetlenül is érintette, ami egyfelől az MSZMP-n belüli küzdelmek kiéleződésében, másfelől az ellenzéki mozgalmak egyre fokozódó aktivitásában fejeződött ki. A már csaknem egy évtizede működő „demokratikus ellenzék" 1987 tavaszán nyíltan politikai reformprogramot fogalmazott meg: a *Társadalmi szerződésben* – az alkotmányos egypártrendszer meghirdetésével – az államszocialista berendezkedés gyökeres átalakítását követelte. Az ellenzék „népies" szárnya részben e kihívásra is válaszolt, amikor 1987. szeptember 27-én – Pozsgay Imre népfront-főtitkár aktív támogatásával – Lakiteleken megalakította a Magyar Demokrata Fórumot, mely eleinte csak mozgalomként működött, s hivatalos álláspontja szerint mind a kormánypártiság, mind az ellenzékiség kényszerét elvetette.

Az egyre mélyülő válság hatására az MSZMP-n belül a változtatást sürgető erők kerekedtek felül; az apparátus és a tagság nyomására összehívott 1988. május 20–22-i pártértekezleten Kádár János helyett Grósz Károlyt választották főtitkárrá, s a politikai bizottság összetétele is alapjában módosult. A pártértekezlet meghirdette a szocialista piacgazdaság bevezetését és a szocialista politikai rendszer reformját, ami azonban az ellenzéki erőket ekkor már nem elégítette ki. 1988 őszétől megkezdődött a többpártrendszerű politikai struktúra kifejlődése. Először, szeptember 3-án, az MDF vált mozgalomból szervezetté, s ezzel megtette a döntő lépést a párttá alakulás útján. Novem-

ber 13-án a (május elsején létrejött) Szabad Kezdeményezések Hálózata megalapította a Szabad Demokraták Szövetségét, amely a „demokratikus ellenzék" meghatározó személyiségeit tömörítette. A másik liberális politikai erő, az 1988. március 30-án életre hívott Fidesz is ebben az időben vált jelentős szervezetté; novemberben már megtartotta első kongresszusát, melyen politikai programnyilatkozatot fogadott el. E folyamat hatására az egykori „történelmi" pártok is újjáéledtek; november 18-án, több mint három hónapos előkészítés eredményeként, ismét megalakult a Független Kisgazdapárt, 1989. január 9-én pedig az MSZDP is felújította tevékenységét. Ez utóbbi párt újjászervezéséhez az MSZMP is segítséget nyújtott, feltételezve hogy egy többpártrendszerű struktúrában az új szervezetekkel szemben a „történelmi" pártokra támaszkodhat, sőt velük esetleg koalíciós kormányt is alakíthat.

Az MSZMP KB 1989. február 10–11-i ülésén elismerte a többpártrendszert, hangsúlyozva, hogy hazánkban a politikai pluralizmus csak ilyen intézményes keretben valósulhat meg. Ugyanakkor az új politikai struktúra létrehozását folyamatként értelmezte, melyben az átalakulás kiszámítható módon megy végbe. A kormányzó párt egyben társadalmi modellváltást is meghirdetett; a megújulás alapfeltételének ugyanis a közösségi tulajdon meghatározó szerepén nyugvó vegyes gazdaság kialakítását tekintette, mely a demokratikus szocializmus új hazai modelljének bázisát képezi. Az MSZMP vezetése a többpártrendszer elfogadását is eleinte a demokratikus szocializmus keretei között képzelte el; az ülést követő nyilatkozatában Grósz Károly még úgy fogalmazott, hogy az új pártoknak el kell ismerniük a szocialista berendezkedést, az ország szövetségi kapcsolatait és az átmenet békés jellegét. Az ellenzéki politikai erők azonban csak a harmadik feltételt fogadták el, s rövidesen attól is elzárkóztak, hogy a változás menetrendjéről a kormányzó párttal kétoldalú tárgyalásokat folytassanak. Március 22-én – a Független Jogászfórum közvetítésével – megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, mely a már működő pártokat és politikai szervezeteket, valamint a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligáját tömörítette. (A májusban létrejött Kereszténydemokrata Néppárt nyáron csatlakozott a kerekasztalhoz.) E lépés hatására az MSZMP arra kényszerült, hogy a továbbiakban az Ellenzéki Kerekasztallal tárgyaljon; többhetes előkészítés eredményeként a két fél megállapodást kötött, hogy június 13-án – a legjelentősebb társadalmi szervezeteket összefogó harmadik oldallal kiegészülve – megkezdik a politikai egyeztető tárgyalásokat a békés átmenetről.

1988 végén és 1989 elején a legjelentősebb ellenzéki szervezetek az átalakulás módjáról már különféle elképzeléseket fogalmaztak meg. Az SZDSZ szakértői kormány létrehozását indítványozta, az MDF pedig március 12-i országos gyűlésén úgy foglalt állást, hogy a demokratikus politikai rendszer megteremtése érdekében alkotmányozó nemzetgyűlést hívjanak össze. Ugyanakkor a politikai reform keretében a kormányzat is kidolgozta alkotmánymódosítási tervezetét, melynek alapelveit az országgyűlés március 6-án fogadta el. Az előkészítő tárgyalások során az átmenet állami-jogi kérdéseiben is kompromisszum született; az MDF már nem igényelte, hogy alkotmányozó nemzetgyűlést hívjanak össze, az MSZMP pedig ígéretet tett arra, hogy az alkotmánymódosítás (és más alkotmányos jelentőségű törvények) országgyűlési vitáját csak a háromoldalú egyeztető tárgyalások befejezése után kezdik meg.

Az új választási törvény megalkotása

A többpártrendszer bevezetése és a békés átmenet koncepciójának elfogadása a választási szisztéma gyökeres átalakítását is megkövetelte. Egyfelől az 1983. évi III. törvény a választási rendszer és az eljárás szabályait nem a politikai, hanem a területi érdekképviselet követelményei alapján határozta meg, másfelől mind az MSZMP, mind az újonnan alakult ellenzéki pártok olyan választási törvényt igényeltek, mely pillanatnyi érdekeiknek leginkább megfelelt. E közös érdekeltség következtében – az alkotmányhoz, a párttörvényhez és néhány más alapvető jelentőségű jogszabályhoz hasonlóan – az országgyűlés az új választási törvény hagyományos módon történő elfogadására sem vállalkozhatott; a választási rendszer kidolgozása a politikai egyeztető tárgyalások egyik témakörévé vált, mellyel külön szakértői munkabizottság foglalkozott.

A politikai szervezetek egy része már a tárgyalások megkezdése előtt, az 1989 tavaszán megjelent *Alkotmányjogi Füzetek* választási számában körvonalazta álláspontját. E kiadványban két markáns nézet fogalmazódott meg, melyek, sajátos módon, még nem a kormányzó párt és az ellenzéki erők politikai érdekellentéteit tükrözték. Az igazságügy-minisztérium és az SZDSZ egyaránt országos pártlistával korrigált egyéni választókerületi rendszert támogatott, álláspontjuk csupán a parlament létszámában különbözött egymástól; a minisztérium 280, a szabaddemokrata szakértő pedig 350 tagú törvényhozást javasolt, melybe országos listáról csupán 80, illetőleg 50–100 képviselőt választanak. Az MSZMP és a Fidesz viszont azt indítványozta, hogy a választásokat – az 1945–1947-es időszakhoz hasonlóan – az arányos képviseleten nyugvó listás módszerrel bonyolítsák le, s így egyértelműen a pártelvű szavazást preferálta. Az MDF és a „történelmi" pártok (FKGP, MSZDP, MNP) a kiadványban nem fejtették ki elképzeléseiket, feltehetően azért, mert még nem alakult ki határozott koncepciójuk a választási rendszerről.

Az ellenzéki erők közötti véleménykülönbségek jelentős szerepet játszottak abban, hogy a politikai egyeztető tárgyalásokon eleinte csak az MSZMP képviselt határozott álláspontot. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kormányzó párt kitartott korábbi felfogása mellett; a munkacsoportban ugyanis szakértői – a belügyminisztérium törvénytervezetéhez igazodva – olyan parlament létrehozását javasolták, melybe a képviselők túlnyomó többségét egyéni körzetekből választják, és az országos lista csupán korrekciós funkciót tölt be. A koncepcióváltás hátterében feltehetően az húzódott meg, hogy a választási küzdelemben az MSZMP a személyiségek meghatározó szerepével számolt, és e téren az uralmon levő politikai szervezetnek ekkor még jelentős előnye volt. A szervezettségből, valamint a pénzügyi és infrastrukturális háttérből fakadó előnyök is az egyéni választókerületi megoldás preferálására ösztönözték, hiszen a többi párt 1989 nyarán még nem építette ki országos méretekben alapszervezeti és körzeti hálózatát. A kormánypárt álláspontjának átalakulásában feltehetően az is közrejátszott, hogy a közvélemény-kutatások adatai szerint az MSZMP a társadalom relatív többségének támogatását élvezte, ami azonban – egységes ellenzéki fellépés esetén – az arányos választási rendszer keretében nem biztosította a kormányzati hatalom megtartását. Az egyéni választókerületekre épülő többségi formulát viszont éppen az jellemzi, hogy

a relatív fölényt általában abszolút többséggé változtatja át, és ezáltal egyértelműen a legerősebb pártnak kedvez. E hatás azonban tiszta formában csak az egyfordulós angolszász szisztémában érvényesül; a hazai kétfordulós többségi rendszerben a relatív győztes úgyszintén vereséget szenvedhet, sőt az a veszély is fennáll, hogy a második fordulós összefogás következtében csaknem teljesen kimarad a törvényhozásból. Az MSZMP szakértői e tényt csak az elvesztett időközi választások után ismerték fel, és ekkor erőfeszítéseik – mint ezt később részletesebben is tárgyaljuk – főként arra irányultak, hogy a második fordulóba kettőnél több jelölt kerüljön be.

A politikai egyeztető tárgyalások kezdetén az ellenzéki erők álláspontja még jelentősen különbözött egymástól. A legerősebb törésvonal a „történelmi" pártok és az új politikai szervezetek között húzódott, de az utóbbiak sem alakítottak ki egységes álláspontot. A „történelmi" pártok, feltételezve hogy pusztán nevük alapján is számottevő mennyiségű szavazatot szereznek, az arányos listás rendszert támogatták. Az új politikai erők viszont nem kívánták a történelmiek túlsúlyát, és már csak ezért is más megoldásokat indítványoztak. Az SZDSZ – korábbi álláspontjának megfelelően – a jórészt egyéni körzetekre épülő szisztéma mellett érvelt (300 egyéni választókerület és 50-es országos lista), ami lényegében megegyezett az MSZMP-nek a tárgyalásokon kifejtett álláspontjával. A szabaddemokraták abban bíztak, hogy felkészültségük s ellenzéki múltjuk miatt egyre népszerűbbé váló jelöltjeik a személyiségek közvetlen versenyében jelentős előnnyel indulhatnak. A Fidesz viszont úgy vélte, hogy radikalizmusa és generációs szerveződése miatt a jelöltek küzdelmében csekély sikerre számíthat, míg listán, politikai irányvonaluk és a pártprogramok harcában, jelentős számú képviselői helyet nyerhet el. Korábbi álláspontját módosítva azonban elfogadta az SZDSZ érvelését a „történelmi" pártok győzelmének veszélyéről (mely szervezetekről ekkor még az SZDSZ-szel együtt azt feltételezte, hogy esetleg az MSZMP-vel lépnek szövetségre), és ezért olyan vegyes szisztémát javasolt, melyben a mandátumok egyik felét egyéni körzetekben, másik felét pedig listán szerzik meg. Az MDF továbbra sem alakított ki határozott elképzelést a választási rendszerről, s így eleve nyitottnak mutatkozott a kompromisszumos megoldásra. A Fórum feltehetően úgy vélekedett, hogy szervezettsége és tömegbázisa folytán egyéni körzetekben is képes felvenni a küzdelmet az MSZMP jelöltjeivel, és mint a legnépszerűbb ellenzéki párt, listán is jó eredményre számíthat. Helyzete tehát arra ösztönözte, hogy belső egyeztetés után elfogadja a vegyes választási rendszert támogató Fidesz-javaslatot, amely végül is az Ellenzéki Kerekasztal hivatalos álláspontjává vált. A megegyezéshez jelentős mértékben hozzájárult, hogy a „történelmi" politikai erők egyike, az MSZDP, felfüggesztette részvételét a kerekasztal munkájában, s így a hagyományos pártok pozíciója meggyengült.

Az Ellenzéki Kerekasztalon belüli kompromisszum kialakítása után az MSZMP álláspontjában kisebb módosulás történt: a kormányzó párt szakértői azt ajánlották, hogy a mandátumok 80%-át egyéni kerületekben, 20%-át pedig listán szerezzék meg. A két álláspont között feltűnt egy harmadik is, azt indítványozva, hogy a képviselői helyek egyharmadát töltsék be listákról. A vegyes szisztéma tehát mindhárom felfogásban megjelent, s ez megfelelő alapot teremtett a későbbi megegyezéshez. Az álláspontok közeledését az is jelezte, hogy éles viták már nem a választási rendszer alapkérdéséről, hanem

a jelöltállításról, az alsó küszöbhatárról és a második fordulóba való bejutásról bontakoztak ki. Az MSZMP az egyes jelöltek indulását 1000 ajánlás megszerzéséhez kötötte, szemben az ellenzéki kerekasztallal, mely körzetenként csak 500 választópolgár támogatását tartotta szükségesnek. Még inkább eltértek a vélemények a pártok listaállításának feltételeiről; a kormányzó párt azt javasolta, hogy a Belügyminisztérium törvénytervezetében szereplő 10 000 aláírást emeljék fel 100 000-re, melyet az egyes politikai szervezeteknek 100 egyéni körzetben, illetőleg a fővárosban és négy megyében kell elérniük. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalócsoportja a javaslatot egyértelműen elutasította arra hivatkozva, hogy e megoldás esetén a szükséges számú aláírást csak a legnagyobb pártok szerezhetik meg. A tárgyalófelek álláspontja az alsó küszöbhatár kérdésében is különbözött; az MSZMP 5, az Ellenzéki Kerekasztal pedig először 3, majd 4%-os kizárási klauzulát indítványozott. A második fordulóba jutás szabályairól sem született megegyezés, mivel az Ellenzéki Kerekasztal a két legtöbb szavazatot elért jelölt továbblépését támogatta, szemben az MSZMP-vel, mely a bekerülést a szavazatok 15%-ának elnyeréséhez kötötte. (Ennek hiányában pedig az első három helyezett bejutását támogatta.) A kormányzó párt azért ragaszkodott e szabályozáshoz, mert indokoltan feltételezte, hogy két jelölt továbblépése esetén az ellenzéki politikai erők összefognak, és a körzetek többségében megakadályozhatják az MSZMP győzelmét. Amennyiben azonban a második fordulóba három vagy még több jelölt bekerülhet, az ellenzéki szavazatok megoszlanak, és így a kormányzó párt esélyei jelentősen javulhatnak.

A kiéleződött ellentétek miatt a tárgyalások középszinten folytatódtak, melyen valamennyi vitatott témakörben viszonylag gyorsan megegyezés született. A választási rendszer alapkérdésében az MSZMP elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal javaslatát az egyéni és listás mandátumok arányáról, ezt követően pedig az ellenzék beleegyezett abba, hogy a második fordulóba kettőnél több jelölt juthasson be. A kormányzó párt két másik tárgykörben is engedményre kényszerült; egyfelől hozzájárult a 4%-os alsó küszöbhatárhoz, másfelől pedig jóváhagyta a töredék szavazatok számítására vonatkozó ellenzéki elképzeléseket. Az ajánlószelvények kérdésében mindkét fél engedett eredeti álláspontjából; a megállapodás értelmében a jelöltállítást 750 választópolgár támogatásának megszerzéséhez kötötték.

A kétszavazatos vegyes választási rendszer egyébként a középszintű tárgyalások eredményeként egy harmadik elemmel egészült ki. Az MSZMP ugyanis az egyéni körzetek és a területi listák mellett országos kompenzációs lista intézményesítését javasolta, arra hivatkozva, hogy a viszonylag alacsony mandátumszámú területi listák nem biztosítják az arányosság elvének tényleges érvényesülését. Az elképzelés hátterében az is meghúzódott ugyan, hogy az országos lista élére kerülő MSZMP-vezetők – személyes népszerűségükkel – jelentősen növelhetik a párt szavazatainak számát, a szükséges kompenzáció miatt azonban az Ellenzéki Kerekasztal nem zárkózhatott el a kormányzó párt indítványának elfogadásától.

A választási rendszer részletkérdéseiben a szakértői tárgyalásokon született végleges megegyezés. A kisebb pártok érdekeit szem előtt tartva a területi listáról történő mandátumkiosztásnál a Hare-módszer helyett a Hagenbach–Bischoff-formulát fogadták el (vagyis a természetes hányados kiszámításakor az érvényes szavazatokat nem a mandá-

tumok számával, hanem mandátumszám plusz eggyel osztották el, és így valamelyest mérséklődött az egy képviselői hely megszerzéséhez szükséges szavazatok mennyisége), az üresen maradt helyek esetében pedig a legnagyobb maradvány elvét a kétharmados határral korrigálták. Ily módon az országos listát rugalmassá tették, mivel a határ alatti, be nem töltött mandátumok „felcsúsznak" az országos listára, melynek induló mandátumszámát egyébként 70-ben határozták meg.

Az egyeztető tárgyalások igazi vesztese a harmadik oldal volt; az MSZMP ugyanis elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal azon követelését, hogy a választásokon csak azok a politikai erők indulhatnak, melyek alávetik magukat a párttörvény előírásainak. A kormányzó párt döntését – megegyezési szándékának jelzésén túl – főként az motiválta, hogy a harmadik oldalon lévő szervezetek feltehetően nem az ellenzéktől, hanem az MSZMP-től vonnak el szavazatokat, és ezáltal – közvetett módon – az új politikai erők pozícióit erősítik. A megállapodás ugyanakkor lehetővé tette, hogy e szervezetek – választási párt létrehozása esetén – mégis induljanak az országgyűlési választásokon, ezáltal megkerüljék a korporativizmus elvével szembeni korlátozást.

A kormány a politikai egyeztető tárgyaláson kidolgozott szöveget változtatás nélkül terjesztette a parlament elé. Az MSZMP októberi kongresszusa után lebonyolított országgyűlési vitán azonban a képviselőket már semmilyen pártfegyelem nem kötötte, és így egyéni érdekeikből kiindulva erőteljesen támadták az egyéni körzetek számának csökkentését. A képviselők ugyanis – az MSZMP és az SZDSZ tárgyaló delegációihoz hasonlóan – az ismert személyiségek sikeres választási szereplését feltételezték, és ezért azt követelték, hogy növeljék az egyéni választókerületek számát. A képviselők és a kormány között végül is kompromisszum született; az egyéni körzetek számát 24-gyel emelték, az országos listáról megszerezhető helyeket pedig 12-vel csökkentették. Az 1989. október 20-án elfogadott választási törvény a tervezett 374-ről 386-ra növelte a parlamenti képviselők számát, akik közül 176-an egyéni választókerületben, 152-en területi listán, 58-an pedig országos listán nyerik el megbízatásukat.

Az új törvény tehát a kerekasztalon született megállapodásnak megfelelően a vegyes választási rendszert intézményesítette, melyben a mandátumok 45,6%-át egyéni választókerületben, 39,4%-át területi listán, 15%-át pedig országos listán szerzik meg. (A területi helyek egy részének „felcsúszása" miatt azonban az utóbbi arányok csupán elméleti értékűek.) E szisztéma – az abszolút többségi formula torzító hatása miatt – egyértelműen a legerősebb pártnak kedvez, de valamelyest előnyhöz juttatja a második legnagyobb politikai erőt is. Az egyeztető tárgyalások időszakában még az MSZMP élvezte a legszélesebb körű támogatottságot, az októberi kongresszus és különösen a „négy igenes" népszavazás után azonban az állampártot felváltó MSZP helyzete rohamosan gyengült, ezzel párhuzamosan az MDF és az SZDSZ vált „nagy" párttá. Ily módon a választási rendszerből fakadó előnyöket – a politikai erőviszonyok radikális átalakulása következtében – ez utóbbi két párt élvezte, s a szisztéma aránytalansága a többi kisebb szervezethez hasonlóan az MSZP-t is sújtotta.

A kisebb pártok hátrányos helyzetét azonban nemcsak a vegyes szisztéma idézte elő, hanem a jelölés módja és a 4%-os alsó küszöbhatár is. Mint korábban már említettük, az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal kompromisszuma következtében az

egyéni jelölteknek 750 ajánlást kell megszerezniük ahhoz, hogy választókerületükben indulhassanak. A politikai szervezetek listaállítási joga lényegében e szabályra épül; egy-egy megyében, illetőleg a fővárosban területi listát az a párt indíthat, amely az egyéni körzetek egynegyedében, de legalább kettőben egyéni jelölttel rendelkezik. E szűrők még a választást megelőzően működnek, és az a funkciójuk, hogy a viszonylag csekély támogatottságú politikai erőket eleve kizárják a versengésből. A 4%-os alsó küszöbhatár viszont már közvetlenül a szavazás eredményéhez kapcsolódik; e klauzula azon szervezetek listáról történő mandátumszerzését akadályozza meg, amelyek az adott párt területi listáin a területi listákra leadott összes érvényes szavazat legalább 4%-át nem szerzik meg. (A kizárási klauzula az egyéni körzetekben szerzett mandátumokat nem érinti.)

A választási rendszer aránytalanságát a kompenzációs lista intézménye valamelyest csökkenti. Az országos listára a választók közvetlenül nem szavaznak, hanem azon az alsó küszöbhatárt túllépő pártok egyéni, illetőleg területi választókerületekből származó töredék szavazatait gyűjtik össze. A töredék szavazatok egyik részét az egyéni körzetekben a választás első érvényes fordulójában az olyan pártjelöltekre leadott érvényes szavazatok alkotják, amelyekkel a választás egyik fordulójában sem szereztek mandátumot. Másfelől töredék szavazatoknak minősülnek azok a területi listákra leadott szavazatok is, amelyek mandátum elnyeréséhez nem elegendőek, illetőleg a képviselői hely megszerzéséhez felhasznált szavazatszámot meghaladták. A töredék szavazatok figyelembevétele tehát azt a célt szolgálja, hogy az egyéni választókerületekben a vesztesekre leadott szavazatok ne vesszenek el teljes mértékben, illetőleg a területi listákon – legalábbis megyei szinten – minden képviselői hely mögött azonos számú szavazat húzódjon meg. (Ez utóbbi szándék magyarázza azt a megoldást, hogy a maradékokkal történő mandátumszerzés esetén az egy képviselői hely elnyeréséhez szükséges szavazatszám és a maradvány különbözetét az érintett párt töredék szavazataiból levonják.)

A választási rendszer arányosságát bizonyos fokig az a matematikai módszer is befolyásolhatja, amellyel a listán szerzett szavazatokat mandátumokká alakítják át. A területi listák esetében – mint erre korábban már utaltunk – a képviselői helyeket a Hagenbach–Bischoff-módszer alapján osztják ki, melynek lényege az, hogy az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatok számát az összes érvényes szavazat és a mandátumszám plusz egy hányadosával határozzák meg. Az országos lista mandátumait a d'Hondt-formula útján állapítják meg, mely a legnagyobb pártnak kedvez. A kompenzációs jelleg miatt azonban e formula éppen az arányosság követelményét szolgálja, hiszen a töredék szavazatok többségével értelemszerűen az egyéni körzetekben alulmaradt pártok rendelkeznek.

A választási törvény a képviselők legitimációjának mértékét is alapkövetelményként kezeli. Ezért az első forduló csak akkor minősül érvényesnek, ha a szavazáson az egyéni, illetőleg a területi választókerület választójogosultjainak több mint fele részt vesz, és a 25%-osnál nagyobb arányú megjelenést a törvény a második fordulóban is előírja. Az abszolút többségi formula alkalmazása úgyszintén a képviselők legitimációjának megerősítését szolgálja, bár e téren a hagyományok is jelentős szerepet játszanak, hiszen hazánkban az egyéni körzetekben lebonyolított szavazásokon – 1939 kivé-

telével – az első fordulós győzelemhez a szavazatok több mint felének elnyerését mindig megkövetelték.

A választások tisztaságát speciális, az államigazgatástól függetlenül működő választási szervezetrendszer garantálja. A törvény értelmében az egyéni és a területi választókerületekben választási bizottságok alakulnak, melyek részben a megyei önkormányzatok által megválasztott független személyekből, részben a pártok és a független jelöltek delegáltjaiból állnak. A szervezetrendszert az Országos Választási Bizottság fogja össze, amely hasonló elvek alapján épül fel. A különböző szinteken működő választási szervek között hierarchikus kapcsolatok nem alakulhatnak ki; az Országos Választási Bizottság kizárólag jogorvoslati eljárás keretében semmisítheti, illetőleg változtathatja meg az egyéni és a területi választókerületi választási bizottságok döntéseit. Az eljárás végső soron bírói kontroll alá tartozik, mivel a választási szervek „másodfokú" határozataival szemben az érintettek az illetékes bírósághoz fordulhatnak. E megoldás egyébként szintén politikai kompromisszum eredményeként született meg, mivel a politikai egyeztető tárgyalásokon az Ellenzéki Kerekasztal eredetileg választási bíróságok létrehozását igényelte, melyben választott és delegált tagok helyett hivatásos bírák biztosították volna a törvényességet.

A választási törvény elfogadását követően a parlament megválasztotta az Országos Választási Bizottság titkárát és négy független tagját. A politikai paritás ekkor érvényesülő elvének megfelelően a tagok közül ketten a kormányzó pártot, ketten az ellenzéket képviselték, a titkári funkciót pedig a Belügyminisztérium főosztályvezetője töltötte be. (Az ellenzéki politikai erők Balsai Istvánt és Torgyán Józsefet delegálták a bizottságba.) A november 26-i népszavazást már az újonnan létrehozott Országos Választási Bizottság bonyolította le, mely ekkor egészült ki először az egyes pártok megbízottaival.

A választások kitűzése

Az 1985-ben választott országgyűlés megbízatása 1990. június 8-án járt le. A háromoldalú kerekasztal-tárgyalások megkezdését követően azonban a kormányzó pártban is egyre gyakrabban került szóba az az elképzelés, hogy a parlamentet oszlassák fel mandátumának lejárta előtt, és még 1989-ben írják ki az általános választásokat. Az MSZMP egyes vezetői azért törekedtek az előrehozott választásokra, mert úgy vélték, az ellenzéki politikai erők országos méretekben még nem szerveződtek meg, így a kormányzó párt 1989 őszén jobban szerepelhet, mint egy későbbi időszakban. A korai szavazási időpont viszont azzal a kockázattal járt, hogy az ellenzék egységesen lép fel, s így az MSZMP – relatív többsége ellenére – súlyos vereséget szenved a választásokon. A parlament minél előbbi feloszlása ráadásul a békés átmenet menetrendjét is veszélyeztette; a politikai egyeztető tárgyalásokon készülő megállapodások ugyanis állami-jogi szentesítést igényeltek, s e formális feladat elvégzése a még működő országgyűlésre várt. A háromoldalú tárgyalások ugyanakkor a parlament legitimitását mindinkább megkérdőjelezték. Egyfelől az Ellenzéki Kerekasztal folyamatosan kétségbe vonta az egypártrendszer keretében választott országgyűlés népképviseleti jellegét, másfelől a képviselők, az egyeztető tárgyalások meghatározó szerepét felismerve, mozgásterüket még korlátozottabbnak vélték, mint az állampárti uralom idején, így alig látták értelmét további működésüknek. Az MSZMP-n kívül tehát az országgyűlés helyzete is megrendült, s ez is érvként szólt az előrehozott választások mellett.

Az egyes ellenzéki pártok érdekei a választás időpontjának kérdésében is jelentősen eltértek egymástól. A minél korábbi szavazás tulajdonképpen csak az MDF számára tűnt előnyösnek, mivel a kerekasztalba tömörült szervezetek közül ekkor még egyedül rendelkezett viszonylag számottevő tagsággal, és társadalmi támogatottságát – a közvélemény-kutatási adatokon túl – három nyári választási győzelem is igazolta. E sikereket tükrözte a párt első közismert plakátja is, amely szerint „Ma az MDF a holnap". Mindezek ellenére a Fórum sem igényelte igazán a parlament mielőbbi feloszlatását, mivel feltételezte, hogy esélyei az idő múlásával tovább javulhatnak. (Az MDF, mint erre előbb már utaltunk, a parlament idő előtti feloszlására vonatkozó elképzelését eredetileg egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásával kötötte össze.) A többi ellenzéki szervezet – mindenekelőtt az SZDSZ és a Fidesz – még nem látta elérkezettnek az időt a politikai megmérettetésre; e pártok, az MSZMP folyamatos gyengülésével és saját megerősödésükkel számolva, ekkor még abban voltak érdekeltek, hogy a parlament kitöltse megbízatását. E törekvésük ellentételezéseként állandóan felhívták a figyelmet a „visszarendeződés" veszélyére, a fennálló állapotokat változatlanul „diktatúraként, pártállami uralomként" jellemezték.

A szavazás időpontját azonban végül is nem e szándékok, hanem az elnökválasztás módjával kapcsolatos politikai küzdelmek határozták meg. Az MSZMP egyik vezető reformpolitikusa, Pozsgay Imre államminiszter, egy lengyel lapnak adott interjújában már 1989 februárjában megfogalmazta azt az igényt, hogy a kormányzó párt őt indítsa jelöltként az elnökválasztáson. A reformerők állandó erősödése következtében az MSZMP KB június 23–24-i ülése úgy döntött, hogy Pozsgayt tekinti hivatalos államfőjelöltjének, s még ezt megelőzően a közvetlen elnökválasztásról szóló törvényjavaslat is elkészült, melyet június elején a *Népszabadságban* is közzétettek. A kormányzó párt hatalmának legalább részleges megőrzését várta az ekkor még népszerű politikus jelölésétől, s talán arra is törekedett, hogy Pozsgay hatalmi ambícióinak elismerésével megteremtse a modell-, illetőleg rendszerváltásban érdekelt reformerők egységét. A közvetlen elnökválasztás aztán a politikai egyeztető tárgyalások egyik központi kérdésévé vált. Az SZDSZ és a Fidesz a leghatározottabban ellenezte, feltételezve hogy az a „kommunista hatalomátmentést", illetőleg egy MDF–MSZMP szövetség megalapozását szolgálja. Az MDF és más nemzeti erők viszont nem zárkóztak el a hozzájuk közel álló reformpolitikus igényétől, ami tovább erősítette a liberális pártok gyanakvását. A viták során nemcsak az elnökválasztás módja, hanem időpontja is éles ellentéteket váltott ki; az MSZMP és az MDF tárgyalódelegációja azt javasolta, hogy a nép az államfőt még a parlament feloszlatása előtt válassza meg, a liberálisok viszont azt követelték, hogy az elnök az új országgyűléstől kapja megbízatását. A szeptember 18-án elfogadott háromoldalú megállapodás az előbbi felfogást érvényesítette, kimondva hogy az elnökválasztást

még 1989-ben bonyolítsák le. Az SZDSZ és a Fidesz azonban – jórészt éppen e döntésre hivatkozva – megtagadta a záródokumentum aláírását, és a két liberális párt álláspontjához később az FKGP és az MSZDP is csatlakozott. (Valószínű, hogy az MDF és a többi nemzeti erő azért járult hozzá a közvetlen elnökválasztáshoz, mert Pozsgay Imre a háttértárgyalásokon ígéretet tett az MSZMP átalakítására, a pártszervezeteknek a munkahelyekről történő kivonulására és a munkásőrség megszüntetésére.) A négy párt, az ún. kiskoalíció nemcsak a megegyezést utasította el, hanem népszavazást kezdeményezett az elnökválasztás időpontjáról, a munkahelyi pártszervezetek megszüntetéséről, a munkásőrség feloszlatásáról, valamint az MSZMP vagyonelszámoltatásáról is. E lépést feltehetően az amerikai kormányhoz közel álló érdekcsoportok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek is támogatták, melyek a túlzottan nemzeti irányzatúnak tartott Pozsgay elnökké választását nem tudták elfogadni. A kiskoalíció október közepéig csaknem 200 000 aláírást gyűjtött össze. Ezek közül több mint 85 000 érvénytelennek bizonyult ugyan, az érvényesek száma azonban még így is jóval meghaladta a 100 000-et, s ezért az országgyűlés október 31-én a népszavazás kiírására kényszerült. E döntés egyben kizárta, hogy 1989-ben parlamenti választásokat tartsanak, mivel a népszavazásról szóló törvény értelmében az országgyűlési képviselők választásának időpontját megelőző, illetőleg azt követő három hónapon belül népszavazást nem lehet kitűzni.

A népszavazási kezdeményezés sikerében feltehetően az is közrejátszott, hogy az október 6–9. között ülésező kongresszus felszámolta az MSZMP-t, ami a politikai struktúra teljes átalakulásához vezetett. Az új körülmények között a szeptember 18-i megállapodás legitimációs ereje igencsak csökkent, hiszen az egyik aláíró lényegében megszüntette tevékenységét. Az új politikai szervezet létrehozása egyben a kormányzat jellegét is megváltoztatta; az állampárt kiiktatásával a hagyományos pártirányítás teljes mértékben eltűnt, s végérvényesen a parlament és a kormány vált a politikai hatalom formális centrumává. Ugyanakkor a parlamenti képviselők több mint fele és néhány miniszter nem lépett át az új pártba, amely így törvényhozási többségét is elvesztette, s a kormány tevékenységét is egyre kevésbé befolyásolhatta. E változások hatására az ellenzéki politikai erők az átalakulást a párt teljes széteséseként értékelték, s a továbbiakban meghatározó tárgyalópartnerüknek nem az MSZP-t, hanem a kormányt tekintették.

Az új politikai erőviszonyok nemcsak az aláírások összegyűjtését könnyítették meg, hanem az MDF magatartását is lényegesen módosították. A legnagyobb ellenzéki párt ugyanis, a szeptember 18-i megállapodással ellentétben, híveit nem a közvetlen elnökválasztás támogatására, hanem a népszavazás bojkottjára szólította fel, valószínűleg azért, mert az állampárt megszüntetése után már nem igényelte Pozsgay pártfogását. Az MDF és az MSZP kapcsolatát ráadásul a környező országokban végbemenő események is megrendítették; az NDK-beli változások, a bolgár vezetés bukása és a csehszlovák „bársonyos forradalom" lényegében megszüntették Magyarország államszocialista környezetét, s ennek hatására a Fórum politikájából fokozatosan eltűnt az az óvatosság, mely korábban az MSZMP-vel, illetőleg az MSZP-vel való esetenkénti együttműködésre késztette.

Az MDF – bojkottfelhívása ellenére – a kiskoalíció népszavazási kudarcával számolt, és ez politikai lépéseiben is kifejeződött. Egyfelől Für Lajos személyében saját elnökjelöltet állított, másfelől november 21-én országgyűlési képviselői útján azt indítványozta, hogy a parlamentet még decemberben oszlassák fel, s az országgyűlési, illetőleg az elnökválasztást ugyanazon a napon, 1990. március 11-én bonyolítsák le. E dátum az MDF népszavazási kampányában különös hangsúlyt kapott; a kiskoalíció „négy igenes" jelszavával szemben a Fórum által elképzelt rendszerváltás szimbólumává vált, melynek során a döntő fordulatot valóban maga a nemzet hajtja végre. („Március 11-én valamennyien ott leszünk" – hirdette az MDF népszavazási plakátja.) A parlamenti választások időpontjának megjelölése egyben azt is jelezte, hogy az MDF – az SZDSZ október 29-i második küldöttgyűlésének állásfoglalásához csatlakozva – már felesleges intézménynek tekinti az egyeztető tárgyalások megállapodásait szentesítő országgyűlést, s felkészült a kormányzati hatalom megragadására. A parlament legitimációjának további gyengülése egyébként abban is kifejeződött, hogy Fodor István, az országgyűlés megbízott elnöke a népszavazás napján adott nyilatkozatában úgyszintén a decemberi feloszlatást támogatta, amennyiben a választópolgárok többsége elveti a közvetlen elnökválasztásra vonatkozó háromoldalú megállapodást.

Az 1989. november 26-i népszavazás a „négy igen" győzelmével végződött, s így a kiskoalíció elérte célját, az 1990. január 7-re tervezett közvetlen elnökválasztás megakadályozását. A részvétel ugyan meglehetősen alacsony, csupán 58%-os volt, s az elnökválasztás kérdésében az „igen" mindössze 6100 szavazattal győzött, az eredmény mégis döntő fordulatot jelentett a rendszerváltás folyamatában. Végérvényesen lezárult a konszenzusos átmenet lehetősége, a társadalom egésze előtt nyilvánvaló lett, hogy az újonnan létrehozott kormányzó párt, az MSZP, teljes mértékben elvesztette kontrollját a politikai változások felett. A „négy igenes" győzelem hatására – a közvélemény-kutatások adatai szerint – az MSZP támogatottsága az október 18–23. közötti 31%-ról 12%-ra zuhant, míg az SZDSZ, kitörve elszigeteltségéből, rövid időn belül „nagy" párttá fejlődött. A népszavazási eredmény egyben a parlamenti választások időpontját is megszabta; az országgyűlés december 11-i ülésén kimondta idő előtti feloszlását, s az ideiglenes köztársasági elnök, bizonyos fokig az MDF novemberi indítványát is figyelembe véve, 1990. március 25-re tűzte ki a választások első fordulóját. E lépéssel hivatalosan is megkezdődött a választási kampány, mely a konszenzusos átmenet kudarca után tulajdonképpen már nem annyira az átalakulás megvalósítására, mint inkább az ellenzéki szervezetek közötti politikai erőviszonyok tisztázására irányult.

A pártok választási felkészülése és a programok

A kampány már jóval az országgyűlési választások kitűzése előtt megkezdődött. A többpártrendszer 1989. február 11-i elismerését követően az MSZMP már március 11-én nyilvánosságra hozta rövid távú programját, mely az államszocializmus demokratikus szocializmussá történő átalakítását ígérte a magyar társadalomnak. A dokumentum egyfelől a többpártrendszeren nyugvó parlamenti demokrácia, másfelől a piacgazdaság be-

vezetését tűzte ki célul, hangsúlyozva, hogy a párt békés úton, a társadalmi feszültségek élezése nélkül kívánja az átmenetet a széles körű demokráciára. A program a tulajdonreform megvalósítását is fontos feladatnak ítélte, a tulajdonformák egyenrangúságát azonban a jól működő közösségi tulajdon meghatározó szerepével kötötte össze. A demokratikus szocializmust tehát olyan társadalmi berendezkedésként írta le, melyet a társadalmi tulajdon túlsúlya és az egyéni vállalkozás szabadsága egyaránt jellemez, az alkotmányos többpártrendszer és a koalíciós kormányzás pedig a hatalmi ágak megosztásának rendszerében érvényesül. Az MSZMP e programot a választásokra való felkészülés indulási alapjának tekintette, a közvélemény előtt néppárti jellegét hangsúlyozta.

A választási kampány a másik oldalon is megkezdődött. Az 1987–1988-ban megszerveződött ellenzéki pártok és mozgalmak a többpártrendszer elismerését követően nyíltan szembefordultak az államszocialista berendezkedéssel, és már nem az „új kiegyezést", hanem a rendszer felszámolását követelték. Az egyes pártok céljai azonban ebben az időszakban is számottevően eltértek egymástól. Az MDF még egy „harmadikutas" felfogást követett, mely a társadalom átalakítását a köztulajdon új formáira alapozta, az SZDSZ viszont már kidolgozta a következetes rendszerváltás koncepcióját, mely egy nyugat-európai típusú kapitalizmus megteremtésének programját vázolta fel. A Fidesz nem fogalmazott meg új elképzeléseket, valószínű azonban, hogy 1988-as programtervezetét már idejétmúltnak tekintette, hiszen az a vegyes tulajdonú piacgazdaság koncepciójára épült, s a közvetlen demokrácia intézményeitől sem zárkózott el. A „történelmi" pártok 1989 első negyedében még adósok maradtak a programalkotással. Az FKGP legfontosabb követelését, az 1947-es földtulajdonviszonyok helyreállítását csupán májusban tárta a közvélemény elé, az MSZDP tevékenysége pedig jórészt a szervezeti élet újjáélesztésére korlátozódott. A Magyar Néppárt már jóval határozottabban foglalt állást, amikor hagyományainak megfelelően a „harmadikutas" fejlődés koncepcióját körvonalazta, ez azonban ekkor még különbözött az MDF népi szárnyának törekvéseitől.

Az MDF „harmadikutas" programját a párt 1989. március 12-i első országos gyűlése fogadta el. A dokumentum szerint a Fórum a demokratikus politikai berendezkedés és a piacgazdaság megteremtését tűzi ki célul, a társadalomról vallott szocialista felfogást teljes mértékben elveti. Az MDF által körvonalazott rendszerváltási koncepció azonban mégsem a kapitalizmus visszaállítását jelentette; a program gazdaságpolitikai fejezete olyan tulajdonreformot követelt, melyben az oszthatatlan állami tulajdon nagyobb hányadát nem magán-, hanem valóban társadalmi tulajdonná változtatják át. E modell reális tulajdonosokként elsősorban a városokat, a községeket, az alapítványokat és az egyesületeket jelölte meg, a felsorolásban csak utolsó helyen említette az állampolgárokat. A programban a magántőke semmilyen szerepet nem játszott, s a részvényforma kifejlődése a dolgozói részvényekre korlátozódott. A népi kapitalizmus és a piaci részvényszocializmus e keveréke a szociális piacgazdaság kritériumainak felvázolásakor is megjelent. Az MDF ekkor még egy olyan szociális piacgazdaság létrehozására törekedett, mely elsődlegesen a belső piac élénkítésére épül, és állami beavatkozás nélkül is mentesül a gazdasági monopóliumoktól. A „harmadikutas" felfogás jellemezte

a párt adó- és beruházáspolitikáját is; az eladósodás, a nemzetközi pénzügyi szervezetektől való függőség kérdése viszont ekkor még fel sem merült, jelezve, hogy ebben az időszakban a népnemzeti irányzat sem volt érdekelt a rendszerváltást kikényszerítő adósságválság radikális megoldásában.

Az SZDSZ már 1989 tavaszán, a rendszerváltás programjában egyértelműen a tőkés társadalom helyreállítása mellett foglalt állást. A párt a nyugati társadalmi modellt vette alapul, hangsúlyozva hogy a hatékony gazdaság a piac kizárólagos szabályozó szerepét feltételezi, ami azonban csak a magántulajdon abszolút túlsúlya mellett érvényesülhet. A tulajdonreform alapformájának ezért eleve a privatizációt tekintette, vagyis nemcsak az állami, hanem az intézményi és az önigazgatási tulajdont is elutasította. A piaci törvényszerűségekre hivatkozva egy széles tulajdonosi réteg létrehozásának koncepcióját is elvetette, noha rövid távon, főként a magántulajdonosi beállítódás társadalmi méretű elterjedése érdekében, kiindulópontként elfogadta a személyes, illetőleg a családi magántulajdon preferálását. A párt gazdaságfilozófiája tehát nyilvánvalóan a nagytőkét támogatta, s külön kiemelte a külföldi tőke korlátozások nélküli beáramlásának jelentőségét. Ugyanakkor, a tőkés piacgazdaság negatív társadalmi következményeit elismerve, az SZDSZ szociálpolitikai elképzeléseket is megfogalmazott, a gazdasági és a szociális szféra intézményrendszerét azonban élesen elhatárolta egymástól. Ennek hátterében az húzódott meg, hogy a gazdaságban a piaci racionalitás szigorú követelményéből indult ki, melyet szociális szempontok sem veszélyeztethetnek. Ily módon egy utólagos, korrekciós szociálpolitikai felfogást körvonalazott, mely egyértelműen különbözött az MDF programnyilatkozatában vázolt szociális piacgazdaságtól.

1989 májusától az FKGP is nyíltan a magántulajdon elvére alapozta politikáját, amit a keresztény erkölcsi törvényekre és a nemzeti hagyományokra való hivatkozás egészített ki. A párt arculatának kialakításában döntő szerepet játszott az 1947-es földtulajdonviszonyok visszaállításának igénye, mely eredetileg csak a jogcímek rendezésére irányult, később azonban a szövetkezeti gazdálkodás felszámolásának jelszava lett. A kisgazdák a reprivatizáció követelését rövidesen a tulajdon valamennyi formájára kiterjesztették, hangoztatva hogy a társadalom „normális működésének" megteremtése a szocialista korszak intézményeinek teljes felszámolását feltételezi. A párt reprivatizációs koncepciója a leendő magántulajdonosok körét is kijelölte; a vállalati menedzsmenttel és az új vállalkozókkal szemben egyértelműen a régi tulajdonosok mellett foglalt állást, ellentétben az SZDSZ-szel, mely mindhárom kategória tőkéssé válását támogatta.

A pártok programjaiban tehát a társadalmi átalakulás mindhárom változata megjelent; az MSZMP a demokratikus szocializmust ajánlotta, az MDF „harmadikutas" elképzeléseit fejtette ki, az SZDSZ és az FKGP pedig a magántulajdon túlsúlyán nyugvó berendezkedés helyreállítását követelte. Ez az egyensúlyi állapot azonban a háromoldalú tárgyalások befejezése s különösen az októberi kongresszus után felbomlott; az MSZMP-t felváltó Magyar Szocialista Párt ugyanis már nem igényelte a társadalmi tulajdon meghatározó szerepének fenntartását, az MDF pedig látványosan szakított a „harmadik utas" elképzelésekkel. A Fórum október 21-i, második országos gyűlésén a népi szárny befolyása egyértelműen visszaszorult, s a felülkerekedett kereszténydemokrata, illetőleg nemzeti liberális irányvonal a tőkés társadalom visszaállítását támogatta. A gyű-

lésen elfogadott program ugyan továbbra is a szociális piacgazdaság koncepciójára épült, e kategóriát azonban már nem „harmadikutas", hanem nyugat-európai kereszténydemokrata értelemben használta. Az MDF új vezetése, élén a Bíró Zoltánt felváltó Antall József – itt megválasztott – pártelnökkel, főként a nyugatnémet CDU–CSU gazdaságfilozófiáját kívánta követni, melyben a nagytőke gazdasági hatalmának elismerése és a munkaügyi konfliktusokban tanúsított „semlegesség" a kis- és középvállalkozások támogatásával, illetőleg széles körű szociális védőháló kiépítésével társul. E fordulat következtében egyébként a Fórum – mozgalmi jellegét némiképp háttérbe szorítva – önmagát modern jobbközép pártként definiálta, amely együtt vállalja a nemzeti és a demokratikus értékek képviseletét.

E döntő jelentőségű változás ellenére, az MDF politikáját 1989 októberében is bizonyos fokú óvatosság jellemezte. Antall József, a párt új elnöke nyilatkozatában még olyan álláspontot fejtett ki, hogy a demokratikus Magyarország megteremtése erős szocialista mozgalmat igényel, ezáltal továbbra is elhatárolódott azoktól az ellenzéki szervezetektől, melyek már korábban a nyílt konfrontációt választották. A párt, politikai beállítottságuktól függetlenül, a szakemberek megnyerésére is törekedett, hangsúlyozva, hogy mindazok szakértelmére számít, akik tudásukkal a demokratikus Magyarországot kívánják megteremteni. Az óvatosság hátterében feltehetően az húzódott meg, hogy az MDF vezető politikusai az októberi kongresszus után sem zárták ki az MSZP gyors megerősödését, és ezért kerülték a kormányzó párttal való összecsapást. Az átlépési határidő lejártát (október 31.) követően azonban nyilvánvaló lett, hogy az MSZMP tagságának túlnyomó része nem „igazolt át" az új pártba, s ennek hatására az MDF fokozatosan feladta óvatosságát. A Fórum megváltozott irányvonala – mint erre korábban már utaltunk – először a november 26-ai népszavazás bojkottjára való felhívásban fejeződött ki. E lépés még felemás jellegű volt, mivel egyfelől a két liberális párt, másfelől az MSZP ellen irányult, jelezte azonban, hogy az új körülmények között már az MDF sem ragaszkodik a konszenzusos átmenet politikájához.

1989 októberében, az MSZMP kongresszusa után kialakult új helyzetben, nemcsak az MDF, hanem az SZDSZ is politikai arculatának szabatosabb meghatározására törekedett. A párt országos tanácsában három, egymástól markánsan eltérő vélemény jelent meg; az egyik felfogás az SZDSZ-t jobbközép, míg a másik szociálliberális pártként definiálta, a harmadik álláspont pedig azt hangoztatta, hogy a politikai struktúrát még nem a jobb- és a baloldal közötti tagozódás, hanem az uralmi elit (a fenn levő MSZP) és az ellenzék (a lentiek) szembenállása jellemzi. Az utóbbi felfogás továbbra is az „állampárt" elleni harcot állította előtérbe, és a közös ellenféllel szemben szükségesnek tartotta a kerekasztal (ekkor már nem létező) egységének megőrzését. E viták lezárásaként az SZDSZ október 29-i második küldöttgyűlése elsődlegesen a párt liberális jellegét húzta alá, visszaszorítva a szervezeten belül jelentkező szociáldemokrata áramlatokat. Ugyanakkor a küldöttek bizonyos fokig a doktriner liberalizmustól is elhatárolódtak, jelezve hogy a szabaddemokraták érzékenyek a szociális problémák iránt. A szociálliberális értékrendnek megfelelően a program rövid, közérthető megfogalmazása megerősítette, hogy az SZDSZ a szabadság és a szolidaritás pártjaként működik, amely az egyén szabadságának biztosítása érdekében védi a polgárt az állammal, a dolgozót a munkáltatóval és a vállalkozót a hatóságokkal szemben. Ily módon a neo- és a szociálliberális áramlat szövetsége továbbra is fennmaradt, s így a közöttük levő határvonal továbbra is elmosódott.

Az október 29-i küldöttgyűlés az SZDSZ választási kampányának fő politikai irányvonalát is megszabta. A küldöttek ugyanis elfogadták a politikai helyzet stabilizálásáról és a szabad választásokhoz vezető útról szóló állásfoglalást, amely helyzetértékelést és rövid távú politikai programot tartalmazott. A helyzetértékelés szerint az elmúlt hónapokban az ország hatalmas lépést tett az alkotmányos demokrácia felé, a konkrét politikai viszonyokat azonban zavar és bizonytalanság jellemzi. Ennek egyik okát az SZDSZ abban látta, hogy a háromoldalú tárgyalásokon nem született kielégítő, teljes körű megállapodás, s ezért a társadalmat nem sikerült meggyőzni arról, hogy a békés átmenet kartája valóban létrejött. A bizonytalanság másik okát az MSZP tagságának hirtelen összezsugorodásában jelölték meg, hangsúlyozva hogy az új párt nem képvisel reális politikai erőt, így a kormány körül hatalmi vákuum keletkezett. A határozat bizonytalansági tényezőként tüntette fel az ellenzék megosztottságát is, hallgatva arról, hogy az Ellenzéki Kerekasztalon belüli konszenzus létrejöttét jórészt az SZDSZ hiúsította meg.

A párt a válság megoldását elsődlegesen a népszavazás kiírásától tette függővé, s fontos politikai feladatként jelölte meg a pártok vagyoni helyzetének rendezését is. A határozat részletesen foglalkozott a tömegtájékoztatás pártatlanságának biztosításával is, jelezve hogy a két liberális szervezet nem fogadja el a tömegkommunikáció többpárti felügyeletét. Az SZDSZ ugyanakkor a kormánnyal való együttműködés jelentőségét is aláhúzta; felajánlotta, hogy támogat egy rövid távú, a pártokkal és az érdekszervezetekkel egyeztetett válságkezelési programot, amennyiben a miniszterek egyértelműen leszögezik, hogy nem az MSZP, hanem a demokratikus átmenet kormányaként működnek. A hatalmi vákuum feltételezésének megfelelően a határozat azt is sürgette, hogy a legrövidebb időn belül hozzák nyilvánosságra a parlamenti választások időpontját, s a választásokat a lehető leghamarabb tartsák meg. Ezzel összefüggésben ismételten hangsúlyozta, hogy a SZDSZ kormányzati hatalmat csupán egy, már megvalósult polgári demokráciában igényel, a szabad választások utáni első kormányban semmiképpen sem kíván koalíciós együttműködést a „kommunista utódpárttal". Végezetül felszólította korábbi partnereit, hogy az Ellenzéki Kerekasztal egységének helyreállítása érdekében újítsák fel tárgyalásaikat.

A küldöttgyűlés külön határozatot fogadott el a rendőrségről, illetőleg az állami tulajdon sorsáról. Az előbbi dokumentum szerint a rendőrség jelenlegi hatalmának fenntartása veszélyeztetheti a szabad választásokat, ezért a rendőrség jogállásának, szervezetének és irányításának átalakítását indítványozták. Azt is követelték, hogy az új parlament létrehozásáig az állambiztonsági szervezetet egy többpárti szakértői testület ellenőrizze, s ezzel párhuzamosan még a jelenlegi országgyűlés is alakítson egy olyan bizottságot, amely tömeges méretű erőszakos cselekmények esetén vagy erőszakkal fenyegető helyzetben tényfeltáró munkát végez, és kontrollálja a hatóságok tevékenységét. E határozattal az SZDSZ azt sugallta a társadalomnak, hogy rendőri erőszaktól, a választójog gyakorlásának akadályozásától és választási csalásoktól tart, sőt fegyveres hatalomátvétel veszélyét sem zárja ki. A rendőrséggel foglalkozó állásfoglalás egyben elvi alapot

nyújtott ahhoz, hogy 1990 januárjában a liberális pártok nyíltan konfrontálódjanak a belbiztonsági szolgálattal.

Az állami tulajdon sorsáról hozott határozat – más ellenzéki pártokhoz és az MSZP reformplatformjához hasonlóan – élesen bírálta a gazdasági hatalom átmentésére irányuló törekvéseket, a társasági és az átalakulási törvény alapján kialakuló „kereszttulajdonlást", valamint az állami vagyon elherdálását, kiárusítását. Az SZDSZ – a nyilvánosság szerepe mellett – szükségesnek tartotta, hogy hozzanak létre egy olyan kormányszervet, amely az állami vagyont felügyeli, és e címen bármely állami tulajdonban levő vállalatot elszámoltathat. A határozat egyik célja feltehetően az volt, hogy e párt is állást foglaljon az ellenőrizetlen privatizációval szemben, mellyel a nemzeti irányzatú ellenzéki erők többek között az SZDSZ-t is vádolták. Másrészt a párt vezetése azért is tartotta indokoltnak a fellépést, mert feltételezte, hogy a visszaélések miatti felháborodás szembeállíthatja a társadalmat a tőkés viszonyok restaurálásával.

A Fidesz is 1989 őszén döntött abban a kérdésben, hogy milyen társadalmi modellt preferál. A párt gazdasági programja, melyet az október 21-i kongresszus fogadott el, a liberális piacgazdaság bevezetése mellett foglalt állást arra hivatkozva, hogy hatékony válságkezelés kizárólag a piaci racionalitás elvére épülhet. E pragmatikus érvelés a Fidesz szociálliberális és szociáldemokrata áramlatainak meggyőzését is szolgálta, és elvileg magában rejtette azt a lehetőséget, hogy a válság leküzdése után a párt a szociális szempontokat is figyelembe veszi. A liberális piacgazdaság támogatásával a fiatal demokraták lényegében az SZDSZ rendszerváltási programját követték, és így a két párt – a taktikai egyeztetéseken túlmenően – a társadalmi változások irányának kérdésében is közel került egymáshoz. Ebben az időszakban a Fidesz – önálló arculatának megőrzése érdekében – csupán azt hangoztatta, hogy politikai irányvonala nem ideologikus értékeken, hanem pragmatikus megfontolásokon alapul, ennek megfelelően továbbra is távol kíván maradni a népies és az urbánus erők közötti vitáktól.

Az 1989. októberi pártkongresszusok és küldöttgyűlések tehát egyértelműen a társadalmi változások kapitalista irányát erősítették, ami azt bizonyítja, hogy a korábbi „harmadikutas", illetőleg vegyes gazdasági koncepciók mögött nemegyszer csak a hatalmi realitások figyelembevétele húzódott meg. E fordulat eredményeként a „harmadik út" lényegében teljesen eltűnt, így formálisan csak két alternatíva állt szemben egymással: a vegyes gazdaságra épülő demokratikus szocializmus és a magántulajdon túlsúlyán nyugvó tőkés társadalom. Az előbbit kizárólag az MSZP képviselte, de e politikai szervezeten belül is állandóan erősödtek azok a szociálliberális és szociáldemokrata áramlatok, melyek a rendszerváltás lényegét a polgári társadalom megteremtésében látták. E csoportok helyzetét erősítette a kormány magatartása is, mely – az MSZP alakuló kongresszusán elfogadott programnyilatkozattól eltérve – a nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatásával tőkés jellegű tulajdonreformot készített elő. Az őszi fordulat tehát már előre jelezte, hogy az 1990-es választások milyen jellegű társadalmi változásokat legitimálnak. Ez egyben azt is jelentette, hogy csak rövid ideig állhat fenn az az állapot, melyben – a kerekasztal kompromisszumos formulájának megfelelően – a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.

A választási kampány

A parlament idő előtti feloszlása és a választások kitűzése formálisan is lezárta a „pártállami" kormányzás történelmi időszakát. Ugyanakkor az októberi alkotmánymódosítás értelmében az országgyűlés az új törvényhozás összeüléséig folytathatta tevékenységét, így a kormány parlamenti háttere változatlanul fennmaradt. A népszavazási kudarc után azonban a kormány már nem találta kielégítőnek e névleges bázist, és kísérletet tett rá, hogy az ellenzéki erőket is bevonja a hatalom gyakorlásába. E lépésre az egyre romló gazdasági körülmények is ösztönözték; a nemzetközi pénzügyi szervezetek ugyanis radikális életszínvonal-csökkentő lépéseket követeltek, melyek végrehajtásáért a kiélezett politikai viszonyok között egyre kevésbé vállalhatott felelősséget. A december 8-i, első „nemzeti csúcson" a miniszterelnök tájékoztatta az ellenzéket az ország gazdasági helyzetéről, és ismertette az IMF elvárásait is, melyek mindenekelőtt egy „lakáscsomagterv" elfogadására és ezen belül is különösen a kamatadó bevezetésére irányultak. Németh Miklós egyben felajánlotta az ellenzéki pártoknak, hogy vegyenek részt a kormányban; azok azonban ettől egyértelműen elzárkóztak, csupán megértésükről biztosították a miniszterelnököt. Az MSZDP nemrég megválasztott új elnöke, Petrasovits Anna még e hallgatólagos megállapodást sem tartotta be; rövidesen akciókat szervezett a kamatadó ellen, melynek bevezetéséért a kormányzat népellenes politikáját tette felelőssé. A választási kampány első nagyobb akciója a politikai fejleményeket csupán mérsékelten befolyásolta, jogi szempontból azonban sikeresnek bizonyult, mert az Alkotmánybíróság 1990. március 14-i határozatával a kamatadóról szóló törvényt alkotmányellenesnek nyilvánította és megsemmisítette.

A „lakáscsomagterv" az MSZP és a kormány kapcsolatában is jelentős feszültségeket idézett elő. A párt elnöksége, miközben támogatásáról biztosította a gazdasági stabilizációra és az ország fizetőképességének fenntartására irányuló kormányzati törekvéseket, bírálta a kamatadó bevezetését, amely megítélése szerint egyoldalúan növeli a munkavállalók terheit. A párt és a kormány közötti vita következtében Németh Miklós december 21-én kilépett az elnökségből, így a kormányzat még inkább elszakadt a szocialistáktól. E lépés nyomán átmenetileg felmerült az az elképzelés is, hogy az MSZP is nyilvánítsa ki függetlenségét a kormánnyal szemben, a politikai stabilitás megőrzésére hivatkozva azonban a nyílt szakítás elmaradt.

A választások kitűzése körüli időszakban a baloldal helyzetében egyébként is jelentős változás történt. December 3-án az MSZMP egykori agrárreformkörei létrehozták az Agrárszövetséget, mely elsődlegesen a termelőszövetkezeti vezetőkre és az agrárértelmiségre támaszkodott, december 12-én pedig a Hazafias Népfront vezetésével megalakult a Hazafias Választási Koalíció, amely választási pártként számos társadalmi szervezetet tömörített. December 17-én a megújult MSZMP is megtartotta XIV. (valójában alapító) kongresszusát, melyen elítélték az októberi kongresszus döntéseit, és marxista eszmeiségű, a kommunista és a baloldali szociáldemokrata értékeket egyesítő politikai szervezetet hoztak létre. A megújult MSZMP programnyilatkozata továbbra is a közösségi tulajdon túlsúlyán nyugvó társadalom mellett foglalt állást, e felfogásával azonban egyedül maradt, mivel az MSZP ekkor már a társadalmi tulajdon és a magántőke egyen-

súlyára épülő vegyes gazdaságot preferálta. Ez az ellentét is jelezte, hogy az októberi kongresszus után kialakult helyzetben az új pártok megjelenése nem a baloldal megerősödéséhez, hanem szétforgácsolódásához vezetett. Az MSZP ugyanis egyértelműen elhatárolódott az újjáalakult MSZMP-től, a HVK és az Agrárszövetség pedig, utódpárti jellege tagadása érdekében, elkerülhetetlennek tartotta a szocialistáktól való távolságtartást.

A kampány első szakaszát a december 16-án kitört román felkelés is befolyásolta, amely átmenetileg enyhítette a belpolitikai feszültséget. A Ceausescu-rendszer bukását ugyanis valamennyi politikai erő pozitívan értékelte, a segítségnyújtás a Romániában élő népeknek is nemzeti összefogásra ösztönzött. A humanitárius akciókban nemcsak a keresztény nemzeti erők, hanem a liberális pártok és a szocialisták is részt vettek, a magyar kormány (és az MSZP elnöksége) pedig elsőként ismerte el az új román vezetést. A feszültség átmeneti mérséklődéséhez az is hozzájárult, hogy a felkelés felértékelte a békés átmenet politikáját, ami a katonai hatalomátvétel televíziós közvetítése után tényleges eredménynek tűnt a társadalom többsége számára.

A belpolitikai nyugalom azonban csak rövid ideig tartott. 1990. január 5-én ugyanis az SZDSZ és a Fidesz azzal vádolta meg a belbiztonsági szolgálatot, hogy 1989. október 23-a, a köztársaság kikiáltása után is folytatta a vezető ellenzéki személyiségek megfigyelését. Ezzel kezdetét vette a Dunagate-ügy, mely a választási kampány egyik központi akciójává vált. A két liberális párt, a nyilvánosság tájékoztatása mellett, a katonai főügyészségen is feljelentést tett, mely azonnal megkezdte a vizsgálatot. A nyomozás során rövidesen kiderült, hogy a belbiztonsági szolgálat – a korábbi belső utasítások alapján – valóban tovább folytatta tevékenységét, napi jelentéseit változatlanul megküldte az MSZP vezetőinek, illetőleg a kormánynak. A politikai botrány miatt először Horváth József, a III/III-as szolgálat csoportfőnöke mondott le tisztségéről, majd január 21-én a minisztertanács felmentette Pallagi Ferenc állambiztonsági ügyekkel megbízott belügyminiszter-helyettest. E kormányülésen egyben hatályon kívül helyezték az állambiztonsági szolgálatra vonatkozó régebbi utasításokat, a III/III-as csoportfőnökséget is megszüntették, melynek feladatait a kémelhárítás vette át. A személyi és a szervezeti változások azonban nem elégítették ki az ellenzéki pártokat, nyomásukra január 23-án lemondott Horváth István belügyminiszter is. A kormány a minisztérium vezetésével Gál Zoltán államtitkárt bízta meg.

A Dunagate-ügy a „négy igenes" népszavazáshoz hasonlóan, elsődlegesen az MSZP ellen irányult, a két liberális párt átfogó antikommunista-antiszocialista kampányának egyik legfontosabb mozzanatává vált. A botrány azt kívánta jelezni a magyar társadalom számára, hogy az átalakult, megújult baloldal sem szakított az állampárti módszerekkel, melyek végül is a választás tisztaságát, a szabad választásokat is fenyegetik. E szempontból a Dunagate-ügy szorosan kötődött az SZDSZ küldöttgyűlésének október 29-i határozatához, amely már ekkor felhívta a figyelmet az ellenőrizhetetlen rendőri hatalom veszélyeire. A botrány kirobbantása emellett az MDF-et is válaszút elé állította, jelezve a mérsékelt kampánytaktika hatástalanságát. Az SZDSZ népszerűsége ugyanis a Dunagate-ügyet követően rohamosan növekedett, a közvélemény-kutatások adatai szerint támogatottságának mértéke február elején megközelítette az első helyen álló

MDF-ét. A Fórum e kihívásra harcos antikommunista fellépéssel válaszolt: miközben a szabaddemokraták „Aki nincs velünk, az velük van" falragasza még az MDF és az MSZP titkos szövetségét sugallta, az utcákon már megjelent a „Tovariscsi konyec" feliratú plakát, mely egyszerre fejezte ki a szovjet befolyás megszűnését és a hazai baloldal történelmi vereségét. Január végétől az MDF állandóan arra törekedett, hogy a „nyugodt erő" jelszavának hangoztatásával párhuzamosan az antikommunista propagandában jobbról előzze a liberális pártokat, sőt bebizonyítsa róluk, hogy valójában nem állnak távol a baloldali szervezetektől. A váltás keretében a Fórum azt is nyilvánvalóvá tette, hogy legfontosabb feladatának a „kommunista diktatúra" maradványai elleni küzdelmet tekinti, ezért a választások utáni időszakra egyértelműen kizárja az utódpártokkal való koalíciós együttműködést. Ily módon végérvényesen megszűnt az a lehetőség, hogy az új kormányban – az MDF szövetségeseként – a szocialisták is részt vegyenek.

Ebben az időszakban nemcsak az MDF, hanem az SZDSZ is újrafogalmazta koalíciós elképzeléseit. Február 8-án Pető Iván úgy nyilatkozott, hogy az SZDSZ elvi alapon hajlandó koalíciót alkotni az MDF-fel, mivel a novemberi népszavazás előtt létrejött kiskoalíció a közvélemény-kutatási adatok szerint az új parlamentben csak csekély többségre támaszkodna. A szabaddemokrata politikus azzal indokolta nagykoalíciós elképzelését, hogy a rendszerváltás utáni időszak erős kormányt igényel, amelyet csak jelentős törvényhozási többség biztosíthat. Pető ugyanakkor kijelentette, hogy az SZDSZ továbbra is elzárkózik a szocialisták koalíciós részvétele elől, mert a rendszerváltás csak akkor mehet végbe, ha az MSZP teljesen kiszorul a hatalomból. Tölgyessy Péter február 23-án megerősítette a szabaddemokraták ajánlatát, hangsúlyozva, hogy nem párt-, hanem nemzeti érdekből javasolják a koalíciót, mert véleményük szerint csak e megoldás garantálhat szilárd kormánytöbbséget. Az MDF azonban e próbálkozásokat határozottan visszautasította, arra hivatkozva, hogy a parlamentáris demokrácia a kormánypárti és az ellenzéki szerepek világos elkülönítését feltételezi.

A kampányküzdelmekben a kisgazdák is meghatározó szerepet játszottak. Január 20-i programismertető beszédében Torgyán József nemcsak a közismert reprivatizációs elképzeléseket hirdette meg, hanem pártja győzelme esetén az élelmiszerárak azonnali és nagymérvű csökkentésére, ezáltal az életszínvonal látványos javulására is ígéretet tett. A kampány keretében Torgyán egy olyan földmagántulajdonon nyugvó agrár-Magyarország képét vázolta fel, melyben az egyre növekvő mezőgazdasági termelés felszívja a rendszerváltás nyomán keletkező munkanélküliséget, s egyben az állam devizatartalékait is biztosítja. Az egykori tulajdonosok földjeinek védelme érdekében tüntetést is szervezett; január végén több mint 20 000 ember vonult a Hősök teréről a Parlament elé, a földforgalom azonnali befagyasztását követelve. A Torgyán által vezetett választási kampányban a kisgazdák egyre szélsőségesebb hangnemet használtak. Antikommunista-antiszocialista propagandájukkal a két liberális pártot is leköröztték. Amikor a megbízott pártfőügyész egy választási beszédében az MSZMP-t és az MSZP-t egyaránt fasiszta jellegű pártnak minősítette, a szocialisták parlamenti frakciójának követelésére az országgyűlés visszahívta az Országos Választási Bizottságból, az MSZP pedig magánvádas eljárást indított ellene. A rendszerváltás kampányában azonban a földosztási követelések, a szélsőséges antikommunista propagandával társulva, átmenetileg meglehető-

sen hatékonynak bizonyultak; a kisgazdák ugyanis, az egyéni tulajdonosok konkrét érdekeire építve, egyedül ígértek kézzelfogható előnyöket a társadalom viszonylag széles rétegeinek, hangnemükkel pedig szándékaik komolyságát támasztották alá.

A választási kampány jogilag szabályozott folyamata január közepén kezdődött, miután a kormány meghatározta az egyéni választókerületi beosztást, a belügyminiszter pedig rendeletben rögzítette az eljárási határidőket és határnapokat. A szabályozás alapján a pártok és a függetlenek január 24.–február 23. között gyűjthettek ajánlószelvényeket, és az egyéni jelölteket, valamint a területi és az országos listákat a kijelölt időszak utolsó napjáig jelenthették be az illetékes választási szerveknek. E szakaszban mindegyik párt lehetőséget kapott arra, hogy egy rövid, ötperces összeállításban bemutatkozzon a televízióban, ami formálisan biztosította az induló politikai szervezetek esélyegyenlőségét. Az ajánlószelvényekért 65 párt versengett; az országos listaállítás jogának megszerzésében azonban csak azok bizakodhattak, amelyeknek jelentős szervezeti-pénzügyi hátterük volt, és eddig is meghatározó szerepet játszottak a rendszerváltás folyamatában.

A várakozásoknak megfelelően az ajánlószelvények gyűjtése jelentős szűrőfunkciót töltött be, amit a kisebb pártok azonnal érzékeltek, s egy részük kísérletet is tett a jelöltállítás útjában álló akadályok kiiktatására. A Centrumpártok Nemzeti Szövetsége (mely a Magyar Függetlenségi Párt, a Magyar Radikális Párt, a Független Magyar Demokrata Párt és a Takács Imre vezette Szociáldemokrata Párt választási szövetségének eredményeként jött létre) február 2-án nyílt levelet intézett az országgyűlés megbízott elnökéhez, melyben a választási törvény gyökeres módosítását kérte. A pártszövetség azzal indokolta igényét, hogy az ajánlószelvényekkel történő visszaélések veszélyeztetik a választások tisztaságát, és akadályozzák a kisebb pártok jelöltállítását. A levél egyfelől az ajánlási rendszer megszüntetését, másfelől tiszta listás módszer bevezetését javasolta, melyben – az 1945-ös választási törvénnyel egyezően – 12 000 szavazat eredményez egy mandátumot. Élesen bírálta a választási rendszert a szélsőjobboldali Keresztény Nemzeti Unió is, mely február 16-i tüntetésén az ajánlószelvények felvásárlására hívta fel a figyelmet. Erre hivatkozva a párt le is állította az ajánlások gyűjtését; a Krassó György vezette Magyar Október Pártja pedig – tiltakozásul – a „kopogtatócédulák" hamuját juttatta el az Országos Választási Bizottsághoz. Néhány politikai szervezet, majd az ideiglenes köztársasági elnök indítványára az Alkotmánybíróság is megvizsgálta az ajánlási rendszert, és megállapította, hogy a szelvényeken szereplő név, lakcím és személyi szám nem sérti a személyes adatok védelmének alkotmányos elvét. A kisebb pártok fellépése tehát kudarccal végződött; a választási szisztéma megváltoztatásához ugyanis jelentős politikai erő kellett volna, s a módosítást kezdeményező szervezetek pedig éppen ezzel nem dicsekedhettek.

Az első szűrés eredményeként a választásokon induló 65 párt közül csupán 28 tudott legalább egy egyéni választókerületben jelöltet állítani, s a területi lista indításának jogát mindössze 19 szervezet nyerte el. Az országos lista állítása még nehezebb feladatnak bizonyult: az MSZP-n és az Ellenzéki Kerekasztalba tömörült pártokon kívül csak négy politikai szervezet – az Agrárszövetség, a Hazafias Választási Koalíció, az MSZMP és a Vállalkozók Pártja – teljesítette a hét területi lista állításának követelményét. A három baloldali „utódpárt" az ajánlások összegyűjtésekor a termelőszövetkezeti vezetőkre, a Hazafias Népfront még meglevő apparátusára, illetőleg a megmaradt területi alapszervezetekre támaszkodott, míg a Vállalkozók Pártjának a kisiparosok és kiskereskedők szervezetei biztosítottak hátteret. A 12 országos listával rendelkező párt pozíciói is jelentősen különböztek egymástól. Hat politikai szervezet – az MDF, az SZDSZ, az FKGP, a Fidesz, az MSZP és a HVK – valamennyi területi választókerületben elnyerte a listaállítás jogát, közülük három, az MDF, az SZDSZ és az MSZP csaknem minden egyéni körzetben is tudott jelöltet indítani. A másik hat párt viszont az ajánlószelvények összegyűjtése során már nagyobb nehézségekbe ütközött. Az MSZMP egy, az MSZDP és az Agrárszövetség pedig két-két területi választókerületben bizonyult képtelennek arra, hogy megszerezze a listaállítás jogát, míg a KDNP-nek öt, jórészt protestáns népességű megyében nem volt listája. Az ajánlószelvényekért vívott küzdelemben a Vállalkozók Pártja és a Magyar Néppárt még gyengébben szerepelt: e két politikai szervezet csupán 13, illetve 12 megyében teljesítette a választási törvényben előírt feltételeket.

Az országos listák elfogadását követően a belpolitikai feszültség tovább növekedett. Az SZDSZ és a Fidesz március elején azzal vádolta a Belügyminisztériumot, hogy a választási eredmények meghamísítására készül, ezért követelte, hogy a számítógépes összesítést a korábbi szerződésnek megfelelően az Állami Népességnyilvántartó Hivatal végezze. A két liberális párt élesen támadta a televízió vezetésével január 6-án megbízott kuratóriumot is, melyet véleményük szerint a népszavazás során vereséget szenvedett pártok egyoldalúan kisajátítottak. Éles ellentétek keletkeztek a szovjet csapatok kivonásáról folytatott kormányközi tárgyalások miatt is. A Fidesz ugyanis azt indítványozta, hogy a még hatalmon lévő kormány már ne kössön a Szovjetunióval egyezményt a csapatok távozásáról, és követelte, hogy a szovjet katonák június 16-ig hagyják el az ország területét. A feszültség növekedéséhez az is hozzájárult, hogy Németh Miklós a parlament március 2-i ülésén „erőszakos visszarendeződési törekvésekkel" vádolta az egykori MSZMP egyes vezetőit. A miniszterelnök, aki a belbiztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló országgyűlési bizottság jelentésének megvitatásakor szólalt fel, röviden utalt arra, hogy 1989 novemberében egykori pártfunkcionáriusok nagyvállalati vezetőkkel tárgyaltak a kormány megdöntéséről, és román, illetőleg csehszlovák csapatok behívásáról. Az újjáalakult MSZMP parlamenti frakciójának vezetője azonnal tiltakozott e vád ellen, kifogásolva, hogy a kormányfő nem nevezte meg konkrétan az „összeesküvés" résztvevőit. Tamás Gáspár Miklós szabaddemokrata képviselő is bizonyítékokat igényelt a „puccskísérletről", s államellenes bűncselekmény alapos gyanúja esetén büntetőjogi felelősségre vonást követelt.

Az ismét kiéleződött belpolitikai helyzetben a kormány és az országos listát állító pártok szakértői újabb csúcstalálkozó szervezésében állapodtak meg. A második „nemzeti csúcsot" március 5-én rendezték, melyen a 12 párt delegációja mellett részt vett a kormányfő, a parlament megbízott elnöke, a belügyi államtitkár, a magyar honvédség parancsnoka, valamint a választásokért felelős szervezetek (az Országos Választási Bizottság és a Választási Iroda) több képviselője is. A politikai tanácskozáson, melyen Szűrös Mátyás ideiglenes államfő elnökölt, főként a hatalomátadás menetrendjéről, a szovjet csapatok kivonásáról és a választások tisztaságának biztosításáról tárgyaltak. Az ellen-

zéki pártok egyöntetűen igényelték, hogy a választásokig hátralévő időszakban a parlament csak a legszükségesebb törvényeket hozza meg, a rendszerváltás „technikájáról" azonban már éles vitákat folytattak egymással. Az SZDSZ tárgyaló delegációja előzetes megegyezést javasolt az új kormányfő személyéről és a házelnök megválasztásának módjáról, sejtetve, hogy a párt – a választási eredményektől függetlenül – igényt tart a miniszterelnöki tisztségre. E követelést a nemzeti centrumhoz tartozó politikai erők határozottan visszautasították, hangoztatva hogy a szabaddemokraták elképzelése szemben áll a parlamentáris demokrácia alapelvével. A szovjet csapatok kivonása kérdésében az ellenzéki álláspontok már jóval közelebb voltak egymáshoz, a Fidesz ideális követelését azonban csak az MDF támogatta egyértelműen. Hosszas viták után a pártok végül is elfogadták a miniszterelnök javaslatát, hogy megbízottaik március 7-én a Külügyminisztérium államtitkárával és a vezérkari főnökkel szakmai konzultációt folytassanak a kivonulás menetrendjéről. (Horn Gyula külügyminiszter, e megbeszélés eredményeit is figyelembe véve, március 10-én Moszkvában Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszterrel aláírta a csapatkivonási egyezményt.)

A kormányfő indítványára a választási eredmények számítógépes összesítéséről is kompromisszum született. Az SZDSZ először ugyan a belügyi államtitkár lemondását követelte, s a Fidesszel együtt ragaszkodott ahhoz, hogy a választási eredményeket a népesség-nyilvántartó hivatal dolgozza fel, megfelelő támogatás hiányában azonban végül is hozzájárult ahhoz, hogy a számítógépes összesítést a két rendszer párhuzamosan végezze. Kudarcot vallott a két liberális párt azon követelése is, hogy a választások előtt szüntessék meg a televízió vezetésével megbízott kuratóriumot, s szerepét a 12 párt képviselőiből álló kampányfelügyelő bizottság vegye át. A tanácskozás részletesen foglalkozott a „puccskísérlet" kérdésével is; a nemzetbiztonsági hivatal vezetőjének tájékoztatása szerint a visszarendeződési törekvés az előkészület szakaszában maradt, mivel a résztvevők a hadsereg vezetőivel nem vették fel a kapcsolatot. E tájékoztatás hatására az ellenzéki pártok többsége nem támogatta az „összeesküvők" felelősségre vonását, sőt a KDNP elnöke, Keresztes Sándor az egész kérdést felesleges hangulatkeltésnek minősítette.

A tanácskozás azt is jelezte, hogy az MDF – korábbi népszerűségének visszaszerzése érdekében – tovább radikalizálódott. Ez különösen abban a követelésben fejeződött ki, hogy három hónapon belül vonják ki Magyarországról a szovjet csapatokat. A vita az MDF és az SZDSZ közötti érdekellentéteket is pontosan érzékeltette: a Fórum elsődlegesen a választási eredményektől várta a kormányzati hatalom megszerzését, a szabaddemokraták viszont láthatóan arra törekedtek, hogy a miniszterelnöki tisztséget még a szavazás előtt maguknak biztosítsák. A kisgazdák és a szociáldemokraták korábbi kiskoalíciós szövetségeseiket lényegében egyáltalán nem támogatták, a Vállalkozók Pártja viszont több kérdésben is a liberálisok mellé állt.

Az SZDSZ offenzívája azonban a „nemzeti csúcs" után is folytatódott. A párt ragaszkodott ahhoz, hogy március 15-ét az egyes politikai erők külön ünnepeljék meg, hangsúlyozva, hogy a „pártállami diktatúra" fenntartása miatt nem ismeri el a Fidesztől a Demiszig húzódó „nemzeti egységet". A szabaddemokraták a televízió vezetését is élesen támadták, mivel a kuratórium elzárkózott attól, hogy politikai jellegű megemlékezéseket közvetítsen. E lépések azonban – a korábbi akciókkal ellentétben – gyengítették az SZDSZ társadalmi támogatottságát, mivel a közvélemény – a kiélezett politikai küzdelmek közepette – legalább a nemzeti ünnepen összefogást igényelt. Még inkább rontották a liberálisok pozícióit a március 20-i marosvásárhelyi események: a véres összecsapások ugyanis azt jelezték, hogy a romániai magyar kisebbség helyzete 1989 decembere után sem javult, ezért a választóknak elsősorban azokat az erőket kell támogatniuk, amelyek kiemelten foglalkoznak a magyarság sorskérdéseivel.

Az MDF esélyeinek javulásához az is hozzájárult, hogy egyre radikálisabb antikommunista kampányt folytatott. Márciusban jelent meg az utcákon a Fórum másik híres plakátja, a „Tavaszi nagytakarítás", mely nemcsak az elmúlt 40 évvel való gyökeres szakítást, hanem a gazdasági és politikai elit teljes cseréjét is ígérte. E követelés a radikális rendszerváltás híveinek egy részét is meggyőzte arról, hogy az MDF – az SZDSZ-hez hasonlóan – a korábbi berendezkedés gyökeres átalakítására készül, s így végérvényesen erejüket vesztették azok a liberális kísérletek, melyek a Fórum és a szocialisták törekvéseinek azonosítására irányultak. A „tavaszi nagytakarítás" ígéretére ugyan az SZDSZ azzal válaszolt, hogy „a pincétől a padlásig" eltávolítja a régi rendszer híveit, ez azonban ekkor már nem minősült újszerű elképzelésnek. A kampány utolsó napjainak hangulatát már csak a Fidesz tudta befolyásolni: a párt március 23-án a Sportcsarnokban „rendszerváltó házibulit" rendezett, melynek azt a funkciót szánta, hogy a társadalom „nevetve búcsúzzon tegnapjától".

Az egyes pártok választási esélyeinek alakulását a korábban már érintett közvélemény-kutatási adatok viszonylag megbízhatóan tükrözték, s ezáltal a „kampány ívét" is megrajzolták. Az MSZP közvélemény-kutató intézete, a Doxapol 1989 októbere és 1990 márciusa között hat alkalommal végzett országos szintű felmérést, s februártól tíz, véletlenszerűen kiválasztott egyéni körzetet is vizsgált. Az 1989. október 18–23-a közötti közvélemény-kutatás még az MSZP egyértelmű fölényét mutatta: az érdemi válaszadók 32%-a a szocialistákat preferálta, míg az MDF 20, a Fidesz 13, az SZDSZ pedig csupán 8%-os támogatottságot élvezett. (Az egykori MSZMP ennél szélesebb bázissal csupán 1989. július közepén, Kádár János temetése után rendelkezett, amikor a Gallup Közvélemény-kutató Intézet adatai szerint a szavazatok 37%-át szerezte volna meg.) A népszavazás után a pártok sorrendje gyökeresen módosult: az MSZP támogatottsága 12%-ra esett vissza, miközben az MDF – változatlan 20%-os teljesítménnyel – az élre került, a második helyet pedig az SZDSZ foglalta el. Az 1989. december 8–17. közötti felmérés a szocialisták helyzetének átmeneti javulását jelezte; 18%-os eredményükkel megközelítették az élen járó Fórumot, míg az SZDSZ a feljövő kisgazdák mögött a negyedik helyre szorult vissza. A Dunagate-ügy azután ismét a szabaddemokraták felemelkedéséhez és a szocialisták hanyatlásához vezetett. Az 1990. február 1–4. közötti adatfelvétel szerint a pártok erősorrendjében, 24%-os támogatottsággal, változatlanul az MDF állt az első helyen, a 19%-os SZDSZ és a 14%-os MSZP előtt. A radikális szabaddemokrata- és kisgazdakampány hatására februárban ismét jelentős változások történtek: a március 1–4. közötti felmérés adatai azt mutatták, hogy az SZDSZ 22%-os támogatottsággal megelőzte a Fórumot, a harmadik helyet pedig a kisgazdák szerezték meg, akik a pártot választók 18%-ának bizalmát élvezték. A liberális offenzí-

va kifulladásának következményeként azonban az SZDSZ nem tudta megtartani vezető pozícióját: a március 13–16-i szociológiai felvétel már ismét az MDF (csekély) fölényét jelezte; a Fórumot az érdemi válaszadók 21%-a preferálta, míg az SZDSZ 20, az FKGP 17, a Fidesz pedig 11%-os támogatottságot kapott. A folyamatosan gyengülő szocialisták 9%-os teljesítményükkel az ötödik helyre szorultak vissza, míg a KDNP és az MSZDP épphogy súrolta a 4%-os alsó határt.

A választás eredményei

Az 1990. március 25-i országgyűlési választások első fordulójában a választójogosultak 65,4%-a adta le szavazatát, így a részvétel foka alacsonyabb volt, mint a rendszerváltáson átesett többi kelet-közép-európai országban. A területi listákon, az érvényes szavazatok 24,73%-ával, az MDF győzött, míg a második helyen 21,39%-os teljesítménnyel az SZDSZ végzett. Messze lemaradva a két „nagy" párt mögött, a szavazatok 11,73%-ával, az FKGP került a harmadik helyre, a negyediket pedig, 10,89%-os eredménnyel az MSZP foglalta el.

A területi listákról bejutott a parlamentbe a Fidesz és a KDNP is; az előbbi párt szavazati részesedése 8,95%, az utóbbié pedig 6,46% volt. Ugyanakkor a másik hat párt teljesítménye nem haladta meg a 4%-os kizárási klauzulát, s így a rájuk leadott 777 777 szavazat – az érvényes voksok 15,84% – elveszett. E politikai szervezetek közül legjobban az MSZMP szerepelt, hiszen 3,68%-os eredményével alig több mint 15 000 szavazattal maradt el a kizárási klauzulától. A nyolcadik helyen végzett MSZDP a voksok 3,55%-át szerezte meg, s 3%-on felüli teljesítményt ért el az Agrárszövetség is. Az országos listát állító pártok közül a Vállalkozók Pártja és a Hazafias Választási Koalíció 2% alatt maradt, a Magyar Néppárt pedig mindössze a szavazatok 0,75%-át kapta meg. A területi listákkal rendelkező többi hét párt egyike sem lépte túl a 0,5%-ot; e szervezetek közül a legjobb eredményt a Magyarországi Zöld Párt érte el, amely négy megyei listáján a voksok 0,36%-át gyűjtötte össze.

A szavazatok politikai pólusok, „blokkok" szerinti tagozódása a szoros MDF–SZDSZ versenytől erőteljesen eltérő képet mutat. A keresztény nemzeti erők ugyanis együttesen a szavazatok 44,17%-át nyerték el (e blokkhoz az országos listát állító nagy nemzeti pártokon kívül a Nemzeti Kisgazda és Polgári Párt, a Somogyi Keresztény Koalíció, a Független Magyar Demokrata Párt, a Szabadság Párt és a Magyar Függetlenségi Párt tartozott), ami egyértelműen azt bizonyítja, hogy a konzervatív politikai pólus – a szocialista kísérlet több mint négy évtizede ellenére – a magyar politikai élet domináns ereje maradt. Ugyanakkor az elmúlt időszak modernizációs sikerei is közrejátszottak abban, hogy a három liberális politikai szervezet – az SZDSZ, a Fidesz és a Vállalkozók Pártja – együttesen 32,23%-os eredményt ért el. E politikai teljesítmény értékelésekor azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az SZDSZ és a Fidesz radikális antikommunizmusa nagy számban vonzott olyan szavazókat is, akik politikai beállítottságuk

alapján inkább a jobboldalhoz álltak közel. Az egykori MSZMP „utódpártjai" a választók 19,67%-ának bizalmát élvezték; a baloldal társadalmi bázisa azonban ennél valamelyest szélesebb volt, mivel a szociáldemokraták híveinek egy része feltehetően a pártnév, s nem Petrasovits Anna jobboldali politikája alapján szavazott.

Képviselők az 1990-es parlamentben

	Egyéni	Területi lista	Országos lista	Összesen	%
MDF	114	40	10	164	42,49
SZDSZ	37*	34	23	94	24,35
FKGP	11	16	17	44	11,40
MSZP	1	14	18	33	8,55
Fidesz	2**	8	12	22	5,70
KDNP	3	8	10	21	5,44
ASZ	2***	–	–	2	0,52
Függetlenek	6	–	–	6	1,55
Összesen	176	120	90	386	100,00

* közülük kettőt SZDSZ–Fidesz, illetőleg Fidesz–KDNP–SZDSZ közös jelöltként választottak meg
** egyikük Fidesz–SZDSZ közös jelöltként szerezte mandátumát
*** az egyik képviselő a Szövetség a Faluért, a Vidékért és az Agrárszövetség közös jelöltjeként indult

A listás szavazás eredménye azonban nem fedi pontosan a társadalom politikai tagozódását. A távolmaradók egy része ugyanis valószínűleg nem a „politikai névtelenek" táborához tartozott, hanem a rendszerváltás megrázkódtatásai miatt nem vett részt a választásokon. Egyes becslések szerint az egykori MSZMP tagjainak egyharmada, megközelítően 240 000 választójogosult fejezte ki ily módon csalódottságát vagy tiltakozását, ami elsődlegesen a baloldal helyzetét gyengítette. Az egyes választókerületek részvételi adataiból az is kitűnik, hogy a jórészt munkások által lakott településeken (és városnegyedekben), illetőleg az ország legelmaradottabb térségeiben a távolmaradók aránya jóval magasabb volt az átlagosnál. Mindez nem jelenti azt, hogy a választási eredményt a viszonylag alacsony részvétel határozta meg, nagyobb arányú megjelenés esetén azonban az egyes áramlatok támogatottságának mértéke kétségtelenül másként alakult volna.

A választási törvény alapján a területi listákról elvileg 152 képviselői helyet tölthettek be, 32 mandátum azonban „felcsúszott" az országos listára, így azokat a töredék szavazatoknak megfelelően osztották ki. A 120 hely közül 40-et az MDF, 34-et pedig az SZDSZ szerzett meg, míg az FKGP-nek és az MSZP-nek 16, illetőleg 14 mandátum jutott. A fennmaradt 16 helyen a Fidesz és a KDNP egyenlő arányban osztozott, jelezve hogy a viszonylag alacsony mandátumszámú területi listákon a két párt közötti 2,5%-os szavazatkülönbség egyáltalán nem érvényesült.

Az egyes politikai erők egyéni választókerületi eredménye csak csekély mértékben tért el listás teljesítményüktől, bizonyítva, hogy a kétszavazatos rendszerben a választók csak kivételesen nyilvánították ki másodlagos preferenciáikat. Jelentősebb különbségekkel csupán a Fidesz és a Hazafias Választási Koalíció esetében találkozhatunk; az előbbi párt az egyéni körzetek számottevő részében nem állított jelöltet, és így listán nyilvánvalóan jobban szerepelt, az utóbbi pedig a „méltóságteljes emberek" személyiségéből fakadó előnyöket kizárólag egyéni választókerületekben tudta érvényesíteni. A függetlenek és a Hazafias Választási Koalíció egyéni jelöltjei egyébként együttesen félmillió szavazatot szereztek, ami cáfolja azt a közkeletű vélekedést, hogy a választásokon csak a pártok élveztek széles körű támogatást. (A Hazafias Választási Koalíció ugyanis programja szerint nem pártként, hanem – eredetének megfelelően – népfront jellegű szervezetként lépett fel.) E voksok azonban számos jelölt között forgácsolódtak szét, s így e körből csupán hat független került be a törvényhozásba.

Az első fordulóban a győztes az abszolút többséget csupán öt egyéni körzetben érte el. A megválasztott képviselők közül hárman MDF-jelöltként indultak, ketten pedig függetlenként. Mindhárom MDF-es képviselő az előző törvényhozásnak is tagja volt; Debreczeni Józsefet és Raffay Ernőt az 1989-es nyári időközi választáson juttatták be a parlamentbe, míg Király Zoltán 1985-ben spontán jelöltként „futott be". (Király Zoltán népszerűsége egyébként jórészt abból fakadt, hogy az MSZMP-ből 1988. március 31-én kizárt „négyek" közé tartozott.) A két független győztesnek is speciális volt a státusa: egyikük ugyanis, Németh Miklós miniszterelnök, nem pártja színeiben, hanem függetlenként indult a választásokon, Deme Zoltán pedig a szarvasi MDF és SZDSZ közös támogatásának köszönhette sikerét.

Százhatvanhat egyéni választókerületben az első forduló érvényesnek, ám eredménytelennek bizonyult, így három (kivételesen négy) jelölt jutott tovább a második fordulóba, míg ötben a szavazás, a résztvevők alacsony aránya miatt, érvénytelen volt. Az előbbi csoportba tartozó körzetek közül 74-ben az MDF, 64-ben az SZDSZ, 10-ben pedig az FKGP jelöltje győzött, vagyis a három legerősebb párt túlsúlya az egyéni választókerületekben is érvényesült. A fennmaradt 18 körzetben általában szintén a parlamentbe már bejutott pártok jelöltjei, illetőleg a függetlenek végeztek az első helyen (a KDNP négy, az MSZP és a Fidesz három-három helyen nyerte el a relatív többséget, míg öt választókerületben független jelölt győzött), a mohácsi és a fehérgyarmati választókerületben azonban az Agrárszövetség, a tapolcaiban pedig a Hazafias Választási Koalíció szerepelt sikeresen. A második, illetőleg a harmadik helyről bekerültek túlnyomó többsége is a két legnagyobb párthoz tartozott, így a második forduló lényegében az MDF és az SZDSZ küzdelmére korlátozódott, melybe az ország déli és keleti megyéiben a kisgazdák, a nyugatiakban és az északiakban pedig a kereszténydemokraták is bekapcsolódtak. Az MSZP, bár 54 jelöltje versenyben maradt, az újabb fordulóban teljesen alárendelt szerepet játszott. Politikusainak döntő többsége a harmadik helyről jutott be, és a pártnak esélye sem volt arra, hogy a nagyobb politikai szervezetek bármelyikével választási szövetséget kössön.

Az első forduló ideiglenes eredményének közzététele után azonnal megkezdődtek a tárgyalások választási szövetségek létrehozására. Az MDF mindenekelőtt a KDNP-vel,

az SZDSZ pedig a Fidesz-szel folytatott egyeztető megbeszéléseket, s így egyre inkább kiformálódott egy keresztény nemzeti és egy liberális választási blokk. A politikai pólusok kialakulását azonban az FKGP egyes vezetőinek és területi szerveinek magatartása erőteljesen akadályozta. A kisgazdák ugyanis a megyék többségében nem a konzervatív, hanem a szabaddemokrata jelölteket támogatták, és néhány körzetben a Fidesszel is együttműködésre készültek. Az FKGP politikai bizottsága március 28-i ülésén a helyi egyezségeket állította előtérbe, ezáltal szabad utat engedett a liberálisok és a kisgazdák közötti megállapodásoknak. A kiskoalíció újjáélesztésére irányuló kísérletekkel szemben az MDF országos elnöksége, a kisgazdák vezetőinek egy része és a KDNP elnöksége március 30-án a három párt között országos szintű választási szövetséget hozott létre, ajánlva szavazóinak, hogy a továbbjutott jobbközép jelöltek közül általában az erősebb pozícióban levőket támogassák. A megegyezés ugyanakkor az egyes pártok külön érdekeit is figyelembe vette, mivel egyfelől nem követelte a második helyen állók visszalépését, másfelől pedig elfogadta a választási koalíciótól eltérő helyi megállapodásokat. Ily módon néhány választókerületben az MDF és a KDNP jelöltjei továbbra is versengtek egymással, a kisgazdák pedig az ország számos területén pl. Bács-Kiskun, Békés, Hajdú-Bihar és Borsod megyében a szabaddemokratákkal kötöttek egyezségeket. E koalíciós megállapodások nyomán az egyes megyékben az FKGP, illetve az SZDSZ politikusai kölcsönösen visszaléptek a kedvezőbb pozícióban levő jelölt javára, ami általában a Fórummal szembeni szövetséget jelentette. Kölcsönös visszalépések jellemezték az SZDSZ és a Fidesz kapcsolatát is, egyes körzetekben azonban a fiatal demokraták a tárgyalások kezdetén az MDF-fel való együttműködést sem zárták ki. A szocialisták a helyi szervezetekre bízták, hogy a második fordulóban melyik párt jelöltjeit támogassák, az országos központ azonban azt sugallta, hogy az élesen antikommunista liberálisokkal szemben az MDF helyzetét kell erősíteni. Ily módon a nemzeti centrum és a legerősebb baloldali párt között hallgatólagos megegyezés jött létre, melyhez egyes körzetekben az MSZMP is csatlakozott.

Az erősödő blokkosodás szorosan összefüggött azzal, hogy az első fordulót követően az MDF a korábbiaknál is határozottabban visszautasította a nagykoalíciós törekvéseket. Kulin Ferenc alelnök ugyan egy március 27-i interjújában nem zárkózott el teljesen attól, hogy a két legnagyobb párt koalíciós kormányt alakítson, Antall József pártelnök azonban már másnap kijelentette, hogy a Fórum kizárólag súlyos gazdasági válság, illetőleg nagy nemzeti katasztrófa idején vállalná a szabaddemokratákkal való kormányzati együttműködést. Ennek ellenére az SZDSZ még tett néhány kísérletet a nagykoalíció megteremtésére, kampányában azonban az MSZP mellett már az MDF-et is támadta. Ugyanakkor a Fórum éles antikommunista offenzíváját az SZDSZ-re is kiterjesztette, azt sugallva a társadalom számára, hogy a nagyobb liberális párt legjelentősebb vezetői kommunista családokból származnak, és maguk is rokonszenveznek a baloldali eszmékkel. E fellépés leginkább Grezsa Ferenc közismert *Apák és fiúk* című cikkében fejeződött ki, melytől az MDF vezetése igazából nem határolódott el.

Párt	I. forduló			II. forduló			területi lista	
	jelölt	szavazat	%	jelölt	szavazat	%	szavazat	%
Magyar Demokrata Fórum	174	1 186 677	23,93	155	1 416 642	41,54	1 214 359	24,73
Szabad Demokraták Szövetsége	169	1 077 418	21,73	136	1 057 074	31	1 050 799	21,39
Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt	163	529 347	10,67	70 355	112	10,41	576 315	11,73
Magyar Szocialista Párt	172	506 012	10,2	57	216 561	6,35	535 064	10,89
Fiatal Demokraták Szövetsége	85	267 878	5,4	13	88 957	2,61	439 649	8,95
Keresztény-demokrata Néppárt	105	287 578	5,8	23	117 742	3,45	317 278	6,46
Magyar Szocialista Munkáspárt	96	134 210	2,71	3	8 640	0,25	180 964	3,68
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	76	104 007	2,1	1	922	0,03	174 434	3,55
Agrárszövetség	89	153 432	3,09	7	21 923	0,64	154 004	3,13
Vállalkozók Pártja	63	82 477	1,66	4	5 292	0,16	92 689	1,89

Párt	I. forduló			II. forduló			területi lista	
	jelölt	szavazat	%	jelölt	szavazat	%	szavazat	%
Hazafias Választási Koalíció	119	156 542	3,16	7	27 789	0,82	91 922	1,87
Magyar Néppárt	45	38 647	0,78	2	1 157	0,03	37 047	0,75
Magyarországi Zöld Párt	14	19 434	0,39	–	–	–	17 951	0,36
Nemzeti Kisgazda- és Polgári Párt	13	12 366	0,25	1	734	0,02	9 944	0,2
Somogyi Keresztény Koalíció	3	4 019	0,08	–	–	–	5 966	0,12
Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt	5	5 882	0,12	–	–	–	4 945	0,1
Független Magyar Demokrata Párt	3	4 617	0,09	1	3 248	0,1	2 954	0,06
Szabadságpárt	5	4 342	0,09	–	–	–	2 814	0,06
Magyar Függetlenségi Párt	4	2 129	0,04	–	–	–	2 143	0,04
Szövetség a Faluért, a Vidékért	4	16 050	0,32	1	15 394	0,45	–	–
Független Szociáldemokrata Párt	5	7 564	0,15	1	3 947	0,12	–	–
TEDISZ–FÉDISZ	1	3 759	0,08	1	2 202	0,06	–	–
Természet- és Társadalomvédők Szövetsége	2	1 284	0,03	1	206	0,01	–	–

Párt	I. forduló			II. forduló			területi lista	
	jelölt	szavazat	%	jelölt	szavazat	%	szavazat	%
Szent Korona Társaság	2	1 906	0,04	–	–	–	–	–
Nemzedékek Pártja	1	1 762	0,04	–	–	–	–	–
Kereszténydemokraták Szövetsége	1	1 010	0,02	–	–	–	–	–
Magyar Dolgozók Demokratikus Centrum Pártja	1	973	0,02	–	–	–	–	–
Vidéki Magyarországért Párt	1	690	0,01	–	–	–	–	–
Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja	1	613	0,01	–	–	–	–	–
Kelet Népe (Kereszténydemokraták)	1	346	0,01	–	–	–	–	–
Független jelöltek	200	345 854	6,97	11	66 280	1,94	–	–
Összesen	1623	4 958 825	–	495	3 409 652	–	4 911 241	–

Forrás: *Magyarország politikai évkönyve,* 1991. 537.

Az április 8-i második fordulóban, az előzetes várakozásokkal ellentétben, a Fórum elsöprő győzelmet aratott. A 171 egyéni körzet közül ugyanis 111-ben a mandátumot az MDF nyerte el, az SZDSZ csupán 37 helyen ért el sikert. Az FKGP 11 választókerületben jutott képviselői helyhez, míg a KDNP három, a Fidesz és az Agrárszövetség kettő-kettő, az MSZP pedig egy körzetben végzett az első helyen. A függetlenek közül még négyen kerültek be a parlamentbe, a törvényhozásban tehát összesen hét párt és hat független képviselő foglalhatott helyet. Az MDF fölényes győzelmét elsődlegesen a keresztény nemzeti blokkon belüli kohézió magyarázza, ami különösen a Fórum és a KDNP kapcsolatában érvényesült. A második fordulóban ugyanis a kereszténydemokrata szavazóbázis csaknem teljes mértékben felsorakozott az MDF mögött, szemben a liberális pólussal, melyet az SZDSZ és a Fidesz közötti szolidaritás nagyfokú hiánya jellemzett. Ennek oka elsődlegesen az volt, hogy a fiatal demokraták hívei gyakran pártjuk ajánlásával ellentétesen szavaztak, feltehetően azért, mert e szervezetben erőteljesen keverednek a nemzeti és a doktriner liberalizmus elemei. A baloldali póluson gyakorlatilag semmilyen együttműködés nem alakult ki. A Hazafias Választási Koalíció és az Agrárszövetség vezetői továbbra is elzárkóztak az MSZP-től, s ugyanezt a magatartást tanúsították a szocialisták az MSZMP-vel szemben. (Ennek eredményeként a salgótarjáni és a tiszavasvári választókerületben nem az MSZMP, hanem az MDF jelöltje győzött a második fordulóban.)

A második fordulós eredmények figyelembevételével a mandátumokat az országos listáról is kiosztották. Számos második helyezése következtében a legtöbb töredék szavazatot az SZDSZ gyűjtötte össze, így 23 kompenzációs mandátumhoz jutott, míg az MSZP 18, az FKGP pedig 17 képviselői helyet szerzett. Az országos listáról a Fidesz 12, a MDF és a KDNP pedig 10-10 mandátumhoz kapott; a Fórum részesedése azért volt ilyen alacsony, mert az egyéni körzetekben elért elsöprő győzelme következtében viszonylag kevés töredék szavazata volt.

Végeredményben tehát az MDF 164, az SZDSZ 94, az FKGP pedig 44 helyhez jutott, míg az MSZP-nek 33, a Fidesznek 22, a KDNP-nek pedig 21 képviselővel kellett megelégednie. E mandátummegoszlás egyben azt is jelentette, hogy a keresztény nemzeti erők az új törvényhozásban abszolút többséghez jutottak; a kétfordulós szisztéma erőteljes torzító hatása következtében a leadott szavazatok 42,95%-ával a képviselői helyek több mint 59%-át nyerték el. E biztos többségre támaszkodva a május 2-án összeült új országgyűlés május 23-án elfogadta Antall József jobbközép irányzatú kormányzati programját, a két liberális párt és a szocialisták pedig ellenzéki pozícióba kerültek.

Irodalom

1. Tanulmányok

Áder János: Kinek az érdeke? In: *Magyarország politikai évkönyve 1991.* Ökonómia Alapítvány–Economix Rt., 1992. 68–74.

Csizmadia Ervin: Utak a pártosodáshoz. In: *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991.* Kossuth Kiadó, 1992. 5–39.

Fricz Tamás: Pártideológiák és tagoltság. In: *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991.* Kossuth Kiadó, 1992. 105–146.

Szoboszlai György: Választási rendszer és politikai tagoltság. In.: *Parlamenti választások 1990.* MTA Társadalomtudományi Intézet, 1990. 12–26.

2. Közvélemény-kutatási jelentések

Lendvay Judit–Nagy Lajos Géza: *A visszaszámlálás megkezdődött.* Doxapol, 1990. március

Rudas János: *Még három hét.* Doxapol, 1990. március

3. Újságcikkek

Fekete Gy. Attila–Kéri J. Tibor–Pogonyi Lajos: A pártok rendezett átmenetet akarnak. *Népszabadság,* 1990. március 6.

Sereg András: Az MDF ellenzi a nagykoalíciót. *Népszabadság,* 1990. március 29.

Van, aki szövetségre, van, aki vissza. *Népszabadság,* 1990. március 31.

4. Dokumentumok

Közlemény az MSZMP KB 1989. február 10–11-i üléséről. *Népszabadság,* 1989. február 13.

A jövőnkért: fellendülést, demokráciát, szocializmust (Mire törekszik az MSZMP?). *Népszabadság,* 1989. márc. 11.

Az MDF programja. MDF-kiadvány, 1989. március 12.

Az SZDSZ II. küldöttgyűlésének határozatai. 1989. október 29.

Az MSZP Országos Elnökségének állásfoglalása a november 26-ai népszavazásról. *MSZP Információk,* 1989. 6. sz.

A kormányhoz való viszonyról. *MSZP Információk,* 1989. 6. sz.

Az Országos Választási Bizottság közleménye az országgyűlési képviselők választásáról. *Magyar Közlöny,* 1990. 44. szám.

Tizenkét hónap krónikája. In: *Magyarország politikai évkönyve 1991.*

Szoboszlai György

HAGYOMÁNYTEREMTÉS. A KORMÁNY MEGBUKIK A VÁLASZTÁSOKON – 1994

Politikai helyzet a választások előtt

1999-ből visszatekinteni az öt évvel korábbi választásokra egyszerre könnyű és nehéz feladat.[1] Könnyűsége abból adódik, hogy a kormányváltás időszaka már a következő ciklus és az azt lezáró újabb, 1998. évi választások tapasztalatain keresztül is értékelhető, s így tágasabb a jelenkortörténeti rálátás horizontja. Ám ami előny, az egyúttal hátrány is, hiszen az eseménysor értékelésekor nem lehet elvonatkoztatni az 1994–1998-as kormányzati ciklus történéseitől, politológiai tapasztalataitól, s ez a körülmény mindenképpen bonyolítja a mérlegelést.

A rendszerváltás után megválasztott első parlament – a nagy parlamenti csatározások és koalíciós szakadások, valamint Antall József kormányfő 1993. decemberi halála ellenére – a teljes ciklusidőt kitöltötte, ami az államszocializmusból kilépő kezdetleges demokráciákban kivételes teljesítmény, a nagyfokú intézményi stabilitás jele. Az 1989-ben kialakult politikai szerkezet egyensúlyát, az alkotmányos mederben haladó társadalmi átalakulást és a rendszerváltás legitimitását jelezte az a körülmény, hogy a kormány négy éven keresztül talponmaradt. A rendszerváltás politikai igazoltságát csak a parlamenten kívüli erők némelyike kérdőjelezte meg.[2]

A kormányzati ciklus folyamán a sok-sok felhalmozódott probléma nyomán sűrűsödött az elégedetlenség – mindenekelőtt a jobboldal csalódott a békés átmenetben –, s a közhangulat fokozatosan szembefordult a kormányzattal. A jobboldali irányzatokkal konfrontálódó értelmiségiek különböző ideológiai táborai széles fronton közeledtek egymáshoz. E közeledésnek a Demokratikus Charta mozgalom adott kommunikációs

[1] Az itt következő elemzés nagymértékben épít arra a tanulmányra, amely a *Parlamenti választások 1994. Politikai szociológiai elemzés* c. kötetben jelent meg. (Szerk: Böhm Antal és Szoboszlai György. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1995.)

[2] A Munkáspárt is elfogadta a vegyes gazdaság eszméjét, bár nyilvánvalóan nem érthetett egyet a magántulajdon túlsúlyával, és a tőkés gazdaságot alapvetően a szűk politikai elit kisajátító berendezkedéseként értékelte. Választási programjában a kommunista párt célul tűzte ki a privatizálás leállítását és az állami szektor túlsúlyának visszaállítását.

kereteket, s ez a szerveződés alkalmasnak bizonyult ahhoz, hogy a politikai karanténban lévő, „liberálisnak" nevezett szocialisták a kormánnyal szemben csatlakozzanak a korábban erősen antiszocialista szabaddemokratákhoz. Dúlt az ún. médiaháború, miután a közszolgálati televízióban és rádióban – az elnökök kikényszerített lemondása után[3] – egyoldalú kormánypropaganda érvényesült, és ezeket a fórumokat a választások megnyerése érdekében monopolizálták. A kormányoldal és az ellenzék közötti éles konfliktusok permanenssé válása, a meg-megújuló alkotmányos összeütközések közepette a keresztény-konzervatív szellemiségű koalíció súlyponti kérdésként kezelte a politikai stabilitás eszméjét, és sikerült a gazdaságot is olyan keretek között tartania, hogy a sokasodó válságjelenségek, a nagyarányú munkanélküliség és széles társadalmi rétegek elszegényedése ellenére nem alakult ki a választási alternatívaként fellépő, mobilizáló erejű társadalmi elégedetlenség.

A kormány hivatalban maradását az alkotmányos szabályozás is segítette, legalábbis indirekt módon: a konstruktív bizalmatlanság intézménye megnehezítette a fennálló koalíció felváltását, a kormányfő pedig – bár súlyos kompromisszumok, a jobboldalnak tett engedmények árán – határozottan kézben tartotta a hatalmi centrumot. Az 1990. őszi taxis blokád után, amely néhány napra az egész országot megbénította, a kormányzat – noha nem adta fel a kormányfő által megszemélyesített ideológiai orientáltságát és militáns konzervativizmusát – igyekezett a merőben formálisan értelmezett jogállamiság sáncai között maradva olyan módon adminisztrálni, hogy a négyéves ciklus kitöltését ne veszélyeztessék gazdaságátalakító lépések. Ezért nem hajtott végre válságkezelést.

A hosszabb távú hatalmi berendezkedés célzatával olyan politikai eszközöket igyekeztek felhasználni, amelyek alkalmasak lehettek a széles kispolgári, polgárosodó középrétegek megnyerésére, miközben szétzilálták a kádári konszolidációnak az átmenetben egyébként is megroppant társadalmi bázisát. Alapvetően ezt a stratégiai célt szolgálta a kárpótlási folyamat, különösen a termőföldnek az árverések révén kivitelezett magánosítása, az igazságtételi törekvések, valamint a közszolgálatinak mondott tömegkommunikációs eszközök fokozatos birtokbavétele. E politika maradéktalan megvalósítását elősegítette, hogy a kormányzati többség ideológiailag egységes volt. Az első törést a kis- és középparaszti radikalizmus okozta, amely nem fogadta el a nagy nehezen kiküzdött piacosított „reprivatizációt", és teljes körű földvisszaadást követelt az eredeti tulajdonosoknak, illetőleg azok leszármazottainak. A Torgyán József által ellenőrzött kisgazdapárti vonal ezt a radikális, a termelőszövetkezeti modell és mozgalom romjain újjáéledő kis- és középparaszti bázist használta fel a koalíción belüli térnyerésre. Elkerülhetetlenné vált a konfrontáció és szakítás az antalli hagyományos keresztény-konzervatív többséggel. A kormányzat parlamenti többsége a ciklus előrehaladtával egyre csak olvadozott, de számszerűen mindvégig megmaradt, a radikális pártbázisról leváló kisgazda-képviselők, az ún. 36-os frakció támogatásának köszönhetően.

[3] Hankiss Elemér a televízió, Gombár Csaba pedig a rádió éléről távozott, miután a kormánypártok parlamenti bizottsági eljárás alá vonták őket.

Az MDF bízott abban, hogy a stabilitás érdekében tett erőfeszítései, markáns nemzeti ideológiája és a gyakorlati politikában is kifejeződő keresztény szellemisége elegendő lesz ahhoz, hogy a széttagolt politikai palettán megszerezze a relatív többségen alapuló irányítói pozíciót. Hamar kiderült azonban, hogy a saját érdekeivel szemben politizált. A kormányfői elképzelés lényegét abban lehet megragadni, hogy a Fidesz antiszocialista beállítódását kihasználva a liberális erőket megosztják, és így az össztüzet a szocialistákra irányíthatják. Az SZDSZ erre a taktikára elvben úgy is válaszolhatott volna, hogy igyekszik mindenáron fenntartani a liberális szövetséget, és jobbra tolódva csatlakozik a szocialisták teljes elszigeteléséhez. A két vezető párt, az MDF és az SZDSZ között azonban nagy volt a kommunikációs szakadék ahhoz, hogy akár időleges taktikai szövetséget kössenek. Ráadásul – s ez is része volt az elhibázott MDF-stratégiának – a konzervatív erők eleve kategorikusan kizárták az SZDSZ-szel való együttműködés lehetőségét, és ezáltal a liberális főerőt a balközép felé szorították.

A média körüli terméketlen csatározások elfedték a valóságos társadalmi értékeléseket a kormányzatról és az ellenzékről. Az MDF, bár kétségkívül voltak sikeres lépései a gazdaság, különösen az infrastruktúra terén, a ciklus vége felé elvesztette társadalmi realitásérzékét, túlköltekezésbe fogott, ellenőrizetlenül hagyta a privatizációs folyamatot, ami a fizetési mérleg és a költségvetési egyensúly megbomlásához vezetett. Megszerezte ugyan a médiumokat, ám ez hiábavalónak bizonyult. Nem mérlegelte azt a körülményt, hogy az államszocialista rendszer – utolsó, hanyatló korszakában, a nyolcvanas évek elejétől – a társadalom túlnyomó többségét, ha passzívan is, maga mellé állította, látványosan lemondott az ideológiai indoktrinációról, és gyakorlatában teljesen szakított a szovjet típusú szocializmussal. Az MDF ideológusai nem látták, vagy nem akarták nyíltan elismerni, hogy az uralkodó elit már régen szakított az államszocializmussal, az ún. keményvonalasok pedig sem presztízzsel, sem befolyással nem rendelkeztek. Nem akarták elismerni azt a tényt, hogy éppen a kései kádári korszakban berendezkedő gazdasági, tudományos és a második vonalbeli politikai elit vitte végbe a hazai átmenetet az államszocializmusból a korakapitalizmusba. Ehhez a nyolcvanas évek végén megszerveződő ellenzék szolgáltatta az antiszocialista ideológiát. Ilyen körülmények között az átmenet retorikájának folytatása és az az érv, hogy az MSZP győzelme a korábbi rezsim restaurációját jelentené, nyilvánvalóan ellentmondott a mérsékelt többség gyakorlati tapasztalatainak, és sértette a választók nagy részét, akik betagolódtak a késői Kádár-kor társadalmába. A szocialisták a parlamenti ciklus alatt igen viszszafogottan politizáltak, a médiumokban teljesen háttérbe szorultak, az ideológiai csatározások elől kitértek, és igyekeztek pragmatikus politikai programot kimunkálni. Az MSZP aktív bázisa erősen beszűkült. Ám a helyi társadalomban a korábban elnémított, társadalmi kommunikációt kívánó és a társadalmi igazságosság iránt érzékeny elsőgenerációs középrétegek, köztük igen sokan olyanok, akik a kádári konszolidációban nyerték el stabilnak hitt társadalmi pozíciójukat, igazolva látták a korábbi mérsékelt centrumhoz való tartozásukat, és egyre nyíltabban fordultak szembe a hatalmon levők által képviselt túlideologizált régi-új jelképrendszerrel s az azzal társuló hatalmi arroganciával. Ezekhez a rétegekhez a kormánypártok nem tudtak üzeneteket eljuttatni, ellenkezőleg, egyre inkább szembefordították magukkal ezt a társadalmi közeget. Ennek azért

is volt a választások során kiemelt jelentősége, mert csaknem teljesen bizonyos, hogy éppen ez a társadalmi réteg volt az, amelyik 1990-ben az MDF-et győzelemhez juttatta. Az MSZP politikailag aktív támogatói a párt lassú, de biztos erősödésében bíztak. Egy évvel a választások előtt az MSZP-n belül is kevesen hitték volna, hogy pártjuk akár a relatív többséget is megszerzi a választásokon. A többség reálisan a parlamenti befolyás növekedésével számolt, ami a mandátumok megduplázását már átütő sikernek tekintette volna. A kampányt utólag elemezve nyilvánvaló, hogy az elhibázott MDF-stratégia mintegy hangsúlyozottan felépítette ellenfele, az MSZP átütő sikerét.[4]

A kormánypártok a választási rendszer logikáját sem mérlegelték kellő gondossággal. Az 1993 végén kezdeményezett választási reform, bár nagyrészt technikai jellegű volt, az egyébként is magas küszöbérték felemelésével tovább növelte a rendszer aránytalansági hajlamát.[5] A bejutási küszöböt négyről öt százalékra emelték, ami hosszabb távon lényegesen kihat a pártrendszer alakulására. Az ötszázalékos küszöb alkalmazása ugyanis nemcsak a voksok leadása utáni számítási művelet alapját teremti meg, hanem befolyásolja a választási magatartást is. Márpedig az 1990. évi választások is azt mutatták, hogy a hazai választási viselkedés egyik markáns jellemzője az esélyesnek tekintett párt vagy pártok „túljutalmazása", a koncentráló szavazási gyakorlat. A polgár értéknek tekintette szavazatát, és nem szívesen adta olyan pártra, amelyet a közvélekedés eleve sikertelennek ítélt. Ilyen körülmények között az aránytalansági hajlam fokozása azokat erősíti, akik potenciálisan a relatív többségre esélyesek.

A kampányidőszak főbb jellemzői

A választások előtt már nyilvánvaló volt, hogy a társadalom alkotmányos úton leváltja a kormányzó koalíciót, és az ország történetében 1905 és 1990 után harmadszor is az ellenzék valamely politikai formációját juttatja kormányra. Ezt világosan jelezték a közvélemény-kutatások összesített trendjei.[6] Ennek ellenére a koalíció mértékadó erői bíztak abban: ha csak kis különbséggel is, de a keresztény-konzervatív blokknak sikerül relatív többséggel megnyernie a választásokat és fenntartania kormányzati szerepét. Úgy vélték, hogy a választási kampány koncentrálásával sikerül kimozdulni a kormányzati

[4] A történelem ismételni látszik magát: 1998 kora tavaszán az MSZP élén Horn Gyula ugyanezt a hibát követte el, amikor a Fidesz megkülönböztetett kezelésével mintegy bipolarizálta a választási versengést.

[5] 1994. évi III. törvény az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról és kiegészítéséről.

[6] Egy, az MTA Politikatudományi Intézetében lefolytatott 1993. decemberi felmérés szerint az MSZP 21,2, a Fidesz 16,3, az MDF 14, az SZDSZ 11,3, az FKGP pedig 6,0%-os támogatottsággal rendelkezett, ami arra utal, hogy a jobboldal a választások előtti hónapokban tovább vesztett az esélyeiből. (Bruszt László–Simon János: Az Antall-korszak után, a választások előtt – avagy demokráciánk és pártjaink az állampolgárok szemével. In: *Magyarország politikai évkönyve*. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Demokrácia Kutatások Alapítvány, Budapest, 1994. 793.)

pozícióból is következő kedvezőtlen, a politikai bénultság jeleit mutató védekező helyzetből. Ennek a számításnak az a fentebb vázolt, logikailag koherensen felépített feltételezés-sor állt a hátterében, hogy az MSZP továbbra is politikai gettóban tartható egy markáns antikommunista, baloldalellenes kampánnyal, a liberális tábor a Fidesz jobbközép irányváltásával megosztható, a kisgazdák radikális torgyánista szárnya pedig a koalíciópárti mérsékelt csoport aktív támogatásával párhuzamosan semlegesíthető, végleg kiszorítható a parlamenti keretekből. A miniszterelnök – akkor már Boross Péter – rosszul mérte fel a helyzetet: Csurka Istvánék táborát túl-, a torgyánisták kisgazdabefolyását pedig alábecsülte. Az MDF-en belüli extrém-populista jobboldal „cunctatori" kezelése fontos jellemzője az antalli politikai stratégiának. A kormányzat igyekezett ezt a programot a gyakorlatban megvalósítani, ám a koncepció visszájára fordult a lépések radikalizmusa és a politika stiláris környezete miatt. A kormány meg sem kísérelte, hogy a társadalommal sokcsatornás kommunikációt folytasson. Stratégái azt gondolhatták, hogy elegendő a hatalom ismert technikáinak működtetése a formális jog keretein belül, valamint a kurzust ellenzők ideológiai megbélyegzésével összekötött személyi politizálás. A stabilitás statikus egyensúlya mögött sokasodtak a válságjelek, s a társadalom pragmatikusan gondolkodó, egyik ideológiai táborhoz sem tartozó középmezőnye, a radikális eszközökről tudatosan lemondva, már eldöntötte magában, hogy a soron következő választásokon, az urnák erejét felhasználva, megvonja a bizalmat a kormányzó elittől. A konstruált ellenfél győzelmét az MDF szinte előkészítette.

A választást megelőző hetekben az MDF ideológiai támogatói – az előre megtervezett stratégiának megfelelően – igyekeztek a kampányt az MSZP-re koncentrálni, a szocialistákat elszigetelni és lejáratni. Elsősorban a Magyar Televíziót sikerült felhasználniuk erre a célra. A párt elnökének durva lejáratására irányuló műsorok a nézők többségében visszatetszést váltottak ki. Az alkalmazott módszereket azok is elutasították, akik egyébként nem kedvelték különösebben sem az MSZP-t, sem Horn Gyulát. A múlt célzatos visszaidézése olyan túlzásokba torkollott, hogy a kampány a szándékkal ellentétes hatást váltott ki, s azokra ütött vissza, akik profitálni szerettek volna belőle. Ugyanakkor a Fidesz grandiózus köztéri kampánya felerősítette a negatív hatást, a kettő együtt végképp mesterkéltté és hiteltelenné vált. Olyan helyzet alakult ki, amelyben a magát nemzetinek feltüntető centrum szinte sulykolta a közvéleménybe: ha le akarja váltani a kormányt, az egyedüli alternatíva az MSZP-re leadott szavazat.

Az SZDSZ nem volt könnyű helyzetben, mivel éppen az a célja sérült, hogy meggyőző alternatívaként fogadtassa el magát. Mégis, a pártnak sikerült olyan hatékony kampányt folytatnia, amely pozitív volt, nem alkalmazott lejárató, visszatetszést kiváltó, túlzó elemeket. Néhány hónap alatt felépítette Kuncze Gábor nyilvánosság-imázsát, és egy pragmatikus-liberális alternatíva vázolásával kívülkerült a minden más pártot a perifériára sodró örvényen.

A választásokat a köztársasági elnök azután tűzhette ki, hogy lezajlott egy rövid alkotmányjogi vita.[7] Miután május 2-án lejárt az országgyűlés mandátuma, az ezt követő

[7] A vita hátterében az a szabályozási hiányosság állott, hogy az alkotmány semmiféle normatív utalást nem tartalmazott arra: a köztársasági elnöknek milyen időpontra kell kitűznie a választásokat. A kormány ragasz-

– a korábbi évtizedek szokásainak megfelelő – vasárnapon meg lehetett tartani a választásokat. A második fordulóról a választási törvénynek megfelelően az Országos Választási Bizottság (OVB) döntött.[8]

Az OVB-n belül a jogértelmezés eszközeivel folyt a csatározás a kampány tisztaságáért. A testület igyekezett kívül maradni a kampány érdemi folyamatain, ám amikor a formális jog keretein belül a választásetikai normák nyilvánvalóan sérültek – elsősorban a TV-híradó műsorszerkesztési gyakorlatában –, az OVB többsége fellépett a választások tisztaságának megőrzése érdekében, arra hivatkozva, hogy a hatályos választási törvény ezt feladatává s egyben kötelességévé is teszi. Ezeket a döntéseket azonban a Legfelsőbb Bíróság, erősen vitatható jogértelmezéssel, a konzervatív jogszolgáltatás keretében sorra-rendre megsemmisítette, arra hivatkozva, hogy a törvény, a feladat definiálásán túl, nem biztosít konkrét hatáskört az OVB-nek. A közvéleményt azonban ezek a jogértelmezési viták egyáltalán nem befolyásolták, mivel a vélekedéseket a napi általános érdekeken túl nem a pozitív jog, hanem a politikai és a hétköznapi erkölcsi normák irányították.

Horn Gyulának a választás előestéjén, a kampánycsend idején bekövetkezett balesete elvette a kampány személyre koncentráltságának maradék erejét is, de nem változtatta meg lényegesen a választáspolitikai képletet. Annyi hatása e váratlan eseménynek feltehetően lehetett, hogy növelte a részvételi hajlandóságot. A választásokra jól szervezetten, mindenféle technikai anomáliától mentesen került sor, a polgárok a szavazóhelyiségekben kifejezhették valódi politikai akaratukat.

---

kodott ahhoz, hogy a választásokra az országgyűlés megalakulásától számított négy év lejárta után kerüljön sor. Voltak olyan vélekedések is, hogy a ciklusidő végére meg kell választani az új parlamentet, ami azt jelentette volna, hogy a választásokra a négy évvel korábbihoz hasonló időpontban, március–áprilisban sort kell keríteni. A köztársasági elnök a nem egységes szakmai érvek tanulmányozása alapján úgy döntött, hogy e kérdésben nincs értelme az ütközésnek, és részben engedett a konzervatív tábornak. Az elnöki döntést senki sem vitatta: az első forduló május 8-i dátuma minden fél számára elfogadhatónak bizonyult.

[8] A vitát csak többszöri szavazással lehetett lezárni, s végül az OVB elnökének, Németh Jánosnak a szavazata döntött. Ez azt jelentette, hogy a második fordulót május 29-én kellett megtartani. E döntést élénk vita előzte meg. A kormánykoalíció pártjai által delegált szakértők a háromhetes intervallum mellett érveltek, nyilvánvalóan azzal a megfontolással, hogy a két forduló között több idő marad a formálódó szocialista–szabaddemokrata oldal elleni kampányra. Az ellenzéki szakértők az ezzel ellentétes törekvést jelenítették meg, az MSZP és az SZDSZ még pünkösd vasárnap előtt, május 15-én szeretett volna új parlamentet választani. A Fidesz nem képviselt határozott álláspontot, de a rövidebb időköz felé hajlott, csakúgy, mint a kisebb parlamenten kívüli pártok zöme. Az OVB-n belül a parlament által választott tagok többsége a kormány álláspontját osztotta. Az Országos Választási Iroda szakmai érveket hangoztatva tette ugyanezt: azzal argumentáltak, hogy a választási eredményeket kétségbe vonók által kezdeményezett jogorvoslati eljárások technikailag nem tesznek elfogadhatóvá rövid időközt, a hétköznapra eső dátumot pedig a szokásokra hivatkozva opponálták.

A választási folyamat és az eredmények

A VÁLASZTÁSI RENDSZER SZELEKTIVITÁSA: A JELÖLÉSI FÁZIS

A magyar választási rendszer sajátos ötvözete a mérsékelten arányos területi listás (20 területi egységben maximum 152 mandátum) és a strukturálisan aránytalan egymandátumos egyéni kerületi rendszernek (176 választókerületben 176 mandátum). A választók az országos listákra nem szavaznak. Az országos listás helyek sorsát a területi listák körében és az egyéni kerületekben mandátumot nem eredményező ún. töredékszavazatok döntik el. Az e körben elosztott képviselői helyek (minimálisan 58) nyilvánvalóan az arányosítást szolgálják. A mennyiségi összefüggések jelölik ki az arányosítás mértékét és határait. Mivel a területi listák versengésében nagy valószínűséggel adódnak be nem tölthető mandátumok, ezek az országos keretbe kerülnek és kettős hatást takarnak: a területi szinten rontják az arányossági mutatókat, az országos szinten pedig növelik az ún. arányosítási kapacitást. (1990-ben 32 mandátum „csúszott fel" az országos keretbe, 1994-ben 27, 1998-ban pedig 24.) Az arányosítás korlátja az országosan összesített érvényes területi listás szavazatok öt százaléka. Azok a pártok, amelyek az összes szavazat öt százalékát nem érik el, sem területi, sem országos listás mandátumot nem szerezhetnek. A küszöb tehát nemcsak a kompenzációs keretből való részesedést zárja ki adott pártok esetében, hanem visszahat az egyébként sikeres területi listás mandátumszerzésre is, vagyis duplán büntet. A kis pártok tehát csak az egyéni kerületben reménykedhetnek, ámbár reményeik itt sem lehetnek vérmesek, miután csak a legerősebb pártok maradnak versenyben a második fordulóban. Azok a pártok, amelyek csak kevés körzetben állítanak fel területi listát, eleve kedvezőtlen helyzetből indulnak, mivel kisebb az esélyük a küszöb leküzdésére.

A rendszer egyes elemeit a jelölési feltételek szorosan egymáshoz kapcsolják. A szelektivitás azáltal érvényesül, hogy területi listát csak az a párt állíthat, amelyik az adott listás körzet egyéni kerületeinek legalább egy negyedében, de minimálisan két körzetben érvényesen jelöltet állított. Egy egyéni jelölt állításához 750, névre szóló állampolgári ajánlás szükséges, a listaállításhoz már nem kell közvetlen állampolgári támogatás. Így a listák összeállítása a pártok belügye, és nincs is rá példa, hogy egy párt a tagságán túl bárkinek beleszólást engedett volna listájának összetételébe. A lista pedig zárt, a választáson a polgár nem befolyásolhatja a listán szereplők sorrendjét a preferált párt tekintetében sem.[9]

Egy párt csakis akkor állíthat országos listát, ha legalább hét egységben területi listát állított. A feltételek nem túlságosan szigorúak, ám a proto-pártokat, ál-politikai szerveződéseket, családi és baráti társaskörökön túl nem mutató politikai magánvállalkozásokat mindenképpen kiszűrik a komoly versengésből. A megyék megfelelő kiválasztásával minimálisan 14 jelöltet kell érvényesen állítani ahhoz, hogy egy párt országos listát ál-

[9] A választás utáni listás mandátum pótlása esetén már nem érvényesül a sorrend-kényszer: a döntést hozó szervezet a listán szereplők közül bárkit delegálhat.

líthasson. A küszöb eléréséhez azonban ez igen kevés. Csak arra elég, hogy egy párt a bevett nagy pártokkal azonos mértékben juthasson hozzá a közszolgálatinak mondott televízió és rádió egyenlő feltételek mellett igénybe vehető kampányidejéhez.

A jelölési időszakban tehát már felszínre kerülnek a pártok erőviszonyai, hiszen a struktúra ugrópontja az egyéni jelölt állítása. A választási rendszernek ezt az elemét mindig is sok kritika érte. Kétségtelen, hogy némiképp sérül a tág értelemben vett választási eljárás tisztasága, mivel a jelölés során a polgár a nevét adja egy jelölt mellett – hangsúlyozni kell, hogy kizárólag egyetlen jelölt mellett. (Elvenné e kritika élét az a lehetőség, ha a polgár korlátozott számú jelöltet támogathatna.) 1994-ben országszerte azt lehetett tapasztalni, hogy a választók az előző választáshoz képest jóval tartózkodóbbak lettek, sok esetben megtagadták minden jelölttől a nyilvános támogatást. Ez a bizalmatlanság mindenképpen összefüggésbe hozható az elkülönülő szekértáborok erős jelenlétével, a hétköznapi viszonyok szokatlan átpolitizálódásával. Az esetleges hátrányoktól való félelem azt jelzi, hogy a polgárosodás folyamata lassú, nem egyirányú, hogy a politikai közélet az államon keresztül túlságosan is kézben tartja a civil szférát, hogy a jogállami modernizáció éppen csak megkezdődött, és a társadalom nem tartja visszafordíthatatlannak azt. Az elmúlt ciklus sokak számára azt jelezhette, hogy az ideológiai csapdák mezt cserélve ismétlődhetnek, s úgymond jobb, ha az ember nem árulja el nyíltan politikai vélekedéseinek vagy szimpátiáinak személyes vonatkozásait.

A jelölési eljárásban már megmutatkozott a pártok társadalmi támogatottságának mértéke. Az ajánlásgyűjtés tapasztalatait a pártok belső ügyként kezelték, ám ezeken keresztül viszonylag pontos, területileg tagolt képet kaphattak arról, hogy hol lesznek nagyobb nehézségeik. Mivel azonban a többi párt adatait általában nem ismerhették, ebben a fázisban az esélyeket sok körzetben még nem lehetett megbízhatóan felmérni, különösen azokban a körzetekben nem, ahol szoros eredményt lehetett prognosztizálni. Egyes pártok (mint például a Fidesz) megrendeltek választókerületenként tagolt közvélemény-kutatásokat, de ezek eredményeit nem hozták nyilvánosságra. A nagy költségigény miatt ezek a felmérések egyébként sem lehettek olyan megbízhatóak, mint az országos minták.

Az egyéni kerületekben a jelölés a nagyobb pártoknak nem okozott különösebb gondot, de kivétel nélkül mindegyik párt szembekerült olyan körzetekkel, ahol egyedi akciókat kellett indítania a jelöltállítás sikere érdekében. A legkisebb gondot ez az MSZP-nek jelentette. De mind az MDF-nek, mind az SZDSZ-nek azt kellett tapasztalnia, hogy nem elegendő a párt neve, nem garantált automatikusan a jelöltállítás sikere. Még inkább igaz ez a másik háromlistás parlamenti pártra: a négyéves parlamenti szereplés nem jelent még általános elfogadottságot. A kisgazdák számára az okozott nyilvánvaló akadályt, hogy kettészakadásuk mellett kisebb szakadár csoportok is beléptek a választási küzdelembe (Kiegyezés Független Kisgazdapárt és Történelmi Kisgazdapárt). Már a jelölési szakasz lezárulásakor látható volt, hogy a koalícióban megrekedt, a torgyáni vonallal szembekerült Egyesült Kisgazda Párt (EKGP) alulmarad a választásokon; csak az maradt a tét, hogy eléri-e a költségvetési támogatáshoz szükséges egy százalékot. Kiderült, hogy támogatottsága még ehhez sem volt elég. Az EKGP Budapesten egyetlen jelöltet sem tudott állítani, és sikertelen volt Fejér, Somogy és Vas megyében,

ahol nem állíthatott megyei listát. A megyék többségében csak a minimálisan szükséges két jelöltre futotta, s ez élesen megvilágította a pártként megszerveződő frakció valóságos bázisának hiányát. Ezzel szemben az FKGP Torgyán vezette vonala már a jelöltállításban legyőzte riválisait, amit jól jelzett a sikeres fővárosi listaállítás, 20 egyéni jelöltre alapozva. Vidéken pedig már a jelölési szakaszban csatát nyert azzal, hogy a jelöltállítás 95%-os hatékonyságú volt (mindössze hét egyéni körzetben maradt sikertelen: Borsod-Abaúj-Zemplénben négy, Baranyában egy, Tolnában egy és Szabolcs-Szatmár-Beregben egy körzetben nem lett egyéni kisgazda jelölt.

A parlamenten kívüli pártoknak, különösen az újonnan szerveződők többségének, szinte leküzdhetetlen akadályt jelentett az egyéni jelöltállítás. A Munkáspárt (MP) volt az egyetlen jól szervezett parlamenten kívüli politikai mozgalom, amely hatékony országos hálózatra támaszkodott. Jelöltállítási hetedik helyezése megegyezett listás helyezésével. Az Agrárszövetség (ASZ) követte az egyéni jelöltek számában. Az ASZ sikertelensége, tehát, úgy tűnt, nem a jelölési szakasszal függött össze, hanem sokkal inkább azzal a politikai vákuummal, amelybe azáltal jutott, hogy – elfogadva a Fidesz retorikáját – az MSZP-től mereven elhatárolódva, liberális zászló lengetésébe kezdett. Bár bázisának jó részétől idegen volt ez a fordulat, a vezetés keresztülvitte a liberális blokkhoz való csatlakozást. Ez a pólus azonban már eléggé foglalt volt, az agrártársadalom számára pedig a liberális jelszavak igencsak üresen és főképp hiteltelenül csengtek. A termelőszövetkezetek mögött állók inkább bíztak az MSZP meghirdetett, a kisparaszti termeléssel egyensúlyra törekvő politikájában, a magukat a kulákság örököseinek tekintő radikális földigénylők pedig bőséggel válogathattak a kisgazda-csoportosulások között.

Az újonnan szervezett pártok közül egyedül a Köztársaság Párt (KP) kezdett ígéretesen a jelölési szakaszban. Az előzetes közvélemény-kutatások szerint nem volt esélye az ötszázalékos küszöb leküzdésére, de a jelöltállítási sorrendben elért nyolcadik helyezése jelezte, hogy az indulást komoly szervezőmunka és politikai tőke befektetése előzte meg. A pártrendszer befagyási tendenciái azonban 1994-re visszafordíthatatlanokká váltak, s ezt a trendet már csak egy mély, nyílt társadalmi-gazdasági válság boríthatta volna fel. Ilyen körülmények között még egy mérsékelt, hangsúlyozottan ideológiamentes, pragmatikus mozgalom sem képes a közvéleményt befolyásolni, ha nem áll mögé az elit kritikus tömege és a mérvadó, véleményformáló tömegkommunikáció. Ezt a KP-nek nem sikerült elérnie, s így, bár jelöltállítása sikeresnek volt mondható, a nagy áttörésre már nem futotta erejéből.

Az új pártok közül a MIÉP már jóval kevésbé bizonyult sikeresnek a jelölési szakaszban. Nagy erőfeszítéseket kellett tennie, hogy a körzetek kétötödében egyéni jelöltet állíthasson. Ez az arány mindössze 11 területi listát takart, s a népszerűségi mutatók fényében ez eleve azt jelentette, hogy az ötszázalékos küszöb elérésének nem volt reális valószínűsége. Az eredmények megfeleltek ennek az objektív kalkulációnak: a félsikeres jelöltállítás, a költségvetési támogatáshoz szükséges egy százalék meghaladása a jobboldali pártnak megadta a túlélés lehetőségét.

A Pozsgay Imre vezette Nemzeti Demokrata Szövetség (NDSZ) sorsa szintén kódolva volt a választást megelőző szakaszban: a körzetek mintegy harmadában indított jelöltet, ám a MIÉP-pel szemben a fővárosban nem tudott annyi helyet betölteni, ameny-

nyire a területi listaállításhoz szükség lett volna. Ebből egyenesen következett, hogy a párt még az egyszázalékos küszöbtől is alaposan elmaradt.

Ehhez végsősoron nagyon hasonlóan alakult a Liberális Szövetség–Vállalkozók Pártja helyzete: azonos jelöltszám, fővárosi lista hiánya, közel azonosan alacsony társadalmi támogatás. Ez a párt csak annyival szerepelt jobban az NDSZ-nél, amennyivel jobban szervezett volt, eredménye azonban lényegesen elmaradt az 1990. évitől (1,89 versus 0,62%).

Végül meg kell említenünk az MSZDP listás eredményének és jelöltállításának összefüggését. A paradigma itt is érvényesült. Az a tény, hogy a párt a fővárosban csak három körzetben indult, s így budapesti listája nem lehetett, megpecsételte sorsát: éppen elmaradt az egyszázalékos szinttől. Ebben nyilvánvalóan része volt annak, hogy az MSZP sikeresen foglalta el a baloldali pólust, továbbá annak is, hogy az ötszázalékos küszöb automatikusan koncentrálta a szavazatok megoszlását, ám a jelöltállítás már jelezte, hogy a párt képtelen volt hatékonyan megszervezni magát.

A VÁLASZTÁSI EREDMÉNYEK A VÁLASZTÁSI RENDSZER STRUKTÚRÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Az 1994. május 8-án lebonyolított első forduló, 68,92%-os részvétel mellett, a kormányzó nemzeti-keresztény koalíció nagyarányú vereségét, s egyúttal a szocialisták fölényes győzelmét hozta. A területi és országos mandátumszerzést akadályozó ötszázalékos küszöböt csak hat párt lépte át, ugyanaz a hat, amelyik 1990-ben is listás mandátumokat szerzett az akkori négyszázalékos küszöb teljesítésével.

A területi listás eredmények országos összesítése alapján az MSZP az érvényes szavazatok 32,99%-át szerezte meg, s ez a biztos első helyet jelentette. A második helyezését megismétlő SZDSZ-t (19,74%) az 1990-ben győztes MDF (11,74) követte; az FKGP (8,82) a negyedik helyre esett vissza a korábbi harmadikról, a KDNP (7,03) mindössze 179 szavazattal előzte meg a Fidesz-t (7,02), s ezzel e két párt korábbi helyezése felcserélődött.

A bejutási küszöb alatt 13, területi listát állító párt maradt. A kívülrekedtek között a Munkáspárt (MP) szerepelt a legjobban: 3,19%-kal. A pártra szavazó 172 000 polgár támogatása listás arányos rendszer esetén nem elhanyagolható 12 mandátumot jelentett volna. A területi listás rendszer aránytalansága és a küszöb azonban együtt azt eredményezte, hogy az ilyen kis támogatottságú pártok költségvetési támogatást kaptak ugyan, ami lehetővé tette szervezeti túlélésüket, de a parlamenti pártharcokban nem vehettek részt. A kiesők közül további három párt haladta meg a költségvetési támogatást biztosító egy százalékot: a Köztársaság Párt (2,55%), az Agrárszövetség (2,10), valamint a Magyar Igazság és Élet Pártja (1,59). Utánuk az 1990-es választásokon még viszonylag jól szerepelt MSZDP (0,95%) került legközelebb az egy százalékhoz. Az FKGP-ról levált kisgazda koalíciós frakció, az ún. 36-okból párttá alakult Egyesült Kisgazdapárt nem tudta magához csalogatni a birtokos vagy egyéni parasztgazdálkodásra berendezkedő vidéki agrárnépesség meghatározó részét, s a rá leadott alig több mint 44 000 szavazat az

összes voksnak csak 0,82%-át jelentette. Az előző választáson sem sikeres (1,89%) Vállalkozók Pártjának helyzete kedvezőtlenebbre fordult (0,62). A vállalkozói réteg politikai érdekképviseletét szinte mindegyik párt megjelenítette programjában, s így a kifejezetten a társadalmi szerkezeti státusra szűkülő érdekképviselet nem kapott jelentős támogatást. Ez a körülmény felvetette az ilyen típusú rétegpártok jövőjének kérdését: milyen szerepet játszhatnak a koncentrálódó magyar parlamentarizmus kereteiben? A Pozsgay Imre és Bíró Zoltán nevével fémjelzett NDSZ gyenge választási szereplése azt mutatta, hogy még megalapozott szakértői háttérrel és ismert nevekkel sem lehet könnyen betörni a befagyni látszó pártrendszerbe. Pozsgayék sorsa részben a sértett s ezért a politikai vitákból kivonuló, a parlamentnek jószerével hátat fordító politikusi attitűd kudarcát jelezte, részben a valóságos bázis hiányának világos politikai következménye volt. Az NDSZ által megjeleníteni kívánt érdekeket már az MSZP és – paradox módon – az MDF képviselete. Egy népszerűségét növelő parlamenti párttal szemben szinte lehetetlen újként betörni a parlamentbe komoly szervezeti és anyagi háttér nélkül, különösen, ha a választási rendszer is kemény korlátokat állít a bejutás elé.

A kívülrekedtek harmadik csoportját az jellemezte, hogy a párttá alakulás igen korai, ad hoc szakaszában voltak. Országos jellegről itt nem lehetett szó, és voltaképpen már a jelölésben való részvételük is nagyon szerény volt. E pártok közül csak a Magyarországi Zöld Párt (MZP) tudott országos listát állítani, a feltételeket éppen teljesítve. Ez azt jelenti, hogy hét területi listát állított olyan megyékben, ahol a területi listaállítás feltételei is könnyebbek voltak, vagyis két egyéni kerületi jelölt állítása elegendőnek bizonyult. Mivel azonban a polgárok nem az országos listára szavaznak, a küszöbérték viszont az országos támogatottságot méri, a területi alulreprezentáltság magában rejti a kudarc lehetőségét. Az *1. táblázat* bemutatja a listás szavazatokkal mért változásokat az 1990. évi parlamenti választásokhoz képest.

A parlamentbe listás ágon bejutott pártok összesen 4 716 302 szavazatot kaptak, 14,1%-kal többet, mint 1990-ben. Ebből az aránynövekedésből csak 3,73%-ot magyaráz a magasabb részvétel, a fennmaradó 10,37% a nagyobb pártok nyeresége a kisebb, öt százalék alatti támogatottságú pártok rovására. 1990-ben a listás szavazás esetében 7 798 267 szavazásra jogosult közül 5 083 086 élt szavazati jogával, vagyis a részvétel 65,18%-os volt; az érvényes szavazatok száma 4 911 241 (62,9%). A szavazatszámláló bizottságok az összes szavazat 3,38 százalékát nyilvánították érvénytelennek. 1994-ben a választójogosultak száma 7 952 445, a szavazók száma 5 480 056 (68,91%); az érvényes szavazatok száma 5 400 194 (67,9%). 78 531 szavazat bizonyult érvénytelennek (az összes szavazat 1,43%-a) – ez az arány jóval kedvezőbb, mint az 1990. évi, bár még mindig meglehetősen magas. A részvétel 65,18%-ról 68,91%-ra nőtt – ez a 3,73%-os növekedés a részvételi hajlandóság kis mértékű emelkedését jelezte. Ezek a részvételi arányok jelentősen elmaradtak a fejlett európai demokráciákban tapasztalható 80% fölötti átlagtól. A formális demokrácia politikai kultúrájának viszonylagos elmaradottságát jelzi ez a körülmény, amely mögött többféle politikai attitűd is fellelhető. A részvétel átlagszámai nem jelentéktelen területi szóródást is jelezhetnek. A kevésbé fejlett, elsősorban agrártöbbségű körzetekben alacsonyabb a választói aktivitás, az urbanizáltabb és polgárosodottabb vidékeken viszont az átlagnál magasabb.

1. táblázat. A területi listákra leadott, országosan összesített szavazatok száma és százalékos megoszlása a területi listás mandátumot szerzett pártok esetében (összehasonlító adatok)

Pártok	1990		1994	
	Szavazat	Arány (%)	Szavazat	Arány (%)
Fidesz	439 649	8,95	379 344	7,02
FKGP	576 315	11,73	476 272	8,82
KDNP	317 278	6,46	379 523	7,02
MDF	1 214 359	24,73	633 770	11,74
MIÉP	–	–	85 737	1,59
MSZP	535 064	10,89	1 781 504	32,99
SZDSZ	1 050 799	21,39	1 065 889	19,74
MP (MSZMP)	180 964	3,68	172 109	3,19
MSZDP	174 434	3,55	–	–
ASZ	154 004	3,14	113 384	2,10
VP	92 689	1,89	–	–
HVK	91 922	1,87	–	–
KP	–	–	137 561	2,55
MDNP	–	–	–	–
1% alattiak	83 764	1,72	175 101	3,24
Összesen	4 911 241	100,00	5 400 194	100,00

A részvétel kisebb-nagyobb mértékű növekedése csaknem töretlen tendencia. Mindössze két megyében csökkent az aktivitás az első fordulóban: Győr-Sopron-Moson és Vas megyében. 1990-ben ezek voltak az ország legaktívabb körzetei, és Vas megye a csökkenés ellenére is megőrizte első helyét. A második fordulóban mindenütt növekedés regisztrálható.

Továbbra is érvényesült az a jelenség, hogy a Dunántúl, ideértve a főváros e körbe eső kerületeit, markánsan aktívabb volt, mint az alföldi megyék. A passzivitási rangsort Bács-Kiskun vezette, megelőzve Szabolcs-Szatmár-Bereget és Hajdú-Bihart. A két szélső érték között 12,7%-os különbség mutatkozott, ami azt jelenti, hogy országosan komoly kiegyenlítődés ment végbe, mivel 1990-ben ez az érték 23,1 volt.

A második fordulóban a részvétel látványosan növekedett 1990-hez képest. Míg az első fordulós többlet országosan csak 3,82%, a második fordulós nyereség már 9,57%. A második fordulóban a főváros bizonyult a legaktívabbnak, Vas és Veszprém megye mellett. A másik póluson Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar foglalt helyet e sorrendben. Ebben a tisztán egyéni versengéses fordulóban a körzetek többségében 50% fölötti volt a részvétel, míg négy évvel korábban ez csak négy megyében fordult elő.

Megállapítható tehát, hogy a részvétel kis mértékű növekedése mellett ennél nagyobb mértékben nőtt a nagyobb pártok támogatottsága. Ez a szavazatkoncentrálódás minden bizonnyal két körülménnyel hozható összefüggésbe. Egyfelől a pártok támogatottságának polarizációjával magyarázható (a parlamentbe bejutott pártok támogatottságának szélső értékei közötti különbség 18,27%-ról 25,97-ra nőtt); másfelől a küszöb felemelése indirekt módon hatott a választói magatartásra, és ennek következtében a tudatos szavazók egy része, a kis pártra eső elsődleges preferenciáját „félretéve", arra az ideológiailag közel álló nagyobb pártra szavazott, amelyikről biztosan gondolhatta, hogy bejut a parlamentbe. Ez utóbbi hatásnak tudható be, hogy az elveszett listás (töredék) szavazatok aránya 15,81-ról 12,66%-ra csökkent (nagyobb részvétel mellett 777 777-ről 683 892-re).

A kisebb társadalmi bázisú pártok tehát könnyen bekerülhettek egy ördögi körbe: az ötszázalékos küszöb miatt nem jutottak be a parlamentbe, s ezért potenciális szavazótáboruk tovább csökkent, olyannyira, hogy még a költségvetési támogatási küszöb alá is eshettek, ami jelöltállítási képességüket még tovább tépázta egészen addig, amíg teljesen fel nem számolódtak. Bár ez a folyamat több ciklusra is kiterjedhet, és nem zárhatjuk ki az esetleges nagy visszatérések lehetőségét – a politikában majdnem minden lehetséges, ami valószínű –, a trend iránya egyértelmű.

A kispártok növekedési esélyeit a választási rendszer objektíve visszafogja, s ezáltal strukturálisan hozzájárul a pártrendszer megmerevedéséhez, befagyásához. A kispártok közül is a kisebbség legfeljebb csak stagnálásra képes, mégpedig alacsony szinten. Négy év alatt az 1990-ben területi listát állító 19 párt közül 9 tűnt el az országos palettáról – természetesen ezek foltokban tovább élhettek, és a helyi hatalomban itt-ott megjelenhettek. 1994-ben újabb 9 párt jelentkezett, de közülük csak a Köztársaság Párt és a MIÉP tudta meghaladni az egy százalékot.

A parlamentbe be nem jutott pártok közül csak a Munkáspártnak volt viszonylag stabil társadalmi bázisa, ami rövid távon beláthatóan megmenthette a felmorzsolódástól. A második többpárti választás is igazolta azt a korábban már hangoztatott véleményt, hogy a pártrendszer demokratikus működését jobban szolgálná a bejutási küszöb leszállítása, a jelöltállítási kritériumok szigorítása mellett.

A LISTÁS MANDÁTUMOK ELOSZTÁSA

A területi listás eredményeket a választási rendszer többé-kevésbé arányosan fordítja le mandátumokra. A területi listás mandátumelosztás esetében az aránytalanság forrása részben a területi egységek eltéréseiben rejlik, részben pedig abban, hogy az egységek relatíve kicsik, s így a kiosztható mandátumok jelentős hányada, 17,7%-a (152-ből 27), felkerül az országos listás keretbe. Az aránytalanság puszta tényén túl ez azt jelenti, hogy szociológiailag felértékelődik az országos szint, mivel ide vándorolnak a töredékszavazatok.

A területek közötti egyenlőség kérdésénél először azt kell vizsgálnunk, hogy az egy kiosztható mandátumra eső választójogosultak száma mennyire van összhangban, milyen fokú az átlagtól való eltérés.

A területi mandátumelosztás áttekintésekor azt tapasztaljuk, hogy az egyes területi egységek között meglehetősen nagyok a különbségek. (A mandátumok kiosztásának alapja az ún. Hare-módszer, vagyis az egy területi mandátumra eső érvényes szavazatok száma.) A hatályos választójogi szabályozás szerint az a párt szerez területi mandátumot, amely az országosan összesített területi listás szavazatoknak legalább öt százalékát megszerezte, és szavazatainak száma eléri az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazathatárt. Ha az ilyen módon történő elosztás után még van mandátum, azt az a párt szerzi meg, amelyiknek a szavazata vagy szavazatmaradványa meghaladja az egy mandátum megszerzéséhez szükséges érvényes szavazatszám kétharmadát (kétharmados határ). Ily módon az adott körzetben kevésbé sikeres pártok is területi mandátumhoz jutnak, aminek az a szociológiai jelentősége, hogy a területi listán szereplők előnyhöz jutnak az országos listán hátrébb állókhoz képest. Az ilyen típusú kedvezmény tehát a pártok bázisbefolyását csekély fokban erősíti.

1994-ben is, csakúgy, mint 1990-ben, markáns területi különbségeket figyelhettünk meg, s azt is megállapíthattuk, hogy e területi különbségek stabil, hosszabb távra érvényes területi törésvonalakhoz kötődtek, amelyek nyilvánvalóan társadalmi-gazdasági és kulturális törésvonalakhoz kapcsolódtak. Az MSZP a legjobb eredményt Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Hajdú-Bihar megyében érte el. A leggyengébben Nyugat-Dunántúlon, Vas és Győr-Sopron-Moson, Zala és Veszprém megyében szerepelt, valamint az alföldi agrárvidékeken, Bács-Kiskunban és Csongrád megyében. Az SZDSZ 1990-ben ott volt a legerősebb, ahol az MSZP rosszul szerepelt, s ez a tendencia töretlenül folytatódik. Az SZDSZ sikermegyéi kivétel nélkül dunántúliak voltak: Vas, Baranya, Győr-Sopron-Moson, Komárom, de jól szerepelt a párt a fővárosban is. Elsősorban az SZDSZ-től vette el a levegőt az MSZP egyes megyékben, ahol a szocialisták kiugróan jól szerepeltek, mint például Somogyban, Borsodban. Húsz százalék alatt maradt az SZDSZ e két megyén kívül Szabolcsban és Nógrád megyében.

Az MDF általános visszaesése a korábbi területi különbségeket tompította, és át is rendezte. Ez azzal magyarázható, hogy 1990-ben igen sokan szituácionálisan szavaztak az MDF-re, s szavazatuk mögött nem volt meghatározó ideológiai elkötelezettség. Ebből az is következik, hogy az 1994-es szavazás sokkal inkább árulkodik a vezető jobboldali párt támogatottságának akkori valóságos területi különbségeiről. Eszerint az MDF a fővárosban rendelkezett a legtartósabb és legnagyobb bázissal, s Budapesten belül is markánsan a leggazdagabb zöldövezeti kerületekben. A fővárost Bács-Kiskun, Győr-Sopron-Moson és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye követte. A támogatottság területi különbségei nem jelentősek, a szélső értékek között 7,68%-os volt a különbség. Nem véletlen, hogy az MDF azokban a megyékben örvendett a legkisebb népszerűségnek, ahol az MSZP az átlagnál sikeresebb volt: Komárom-Esztergomban, Somogyban és Borsod-Abaúj-Zemplénben.

A kisgazdák esetében nem volt szó a globális szavazatarányok lényeges megváltozásáról. Az FKGP támogatottsága a pártszakadások miatt – azoknál jóval kisebb arányban – kismértékben csökkent, 11,73-ról 10,09%-ra. Nyilvánvaló, hogy az FKGP-nek az alföldi mezőgazdasági túlsúlyú megyékben volt tartós bázisa (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád), valamint Délnyugat-Dunántúlon (Somogy és Zala). Az iparilag fejlett vidékeken nem volt sok keresnivalója, így kézenfekvő, hogy Budapesten, az északi iparvidéken, valamint Komárom megyében és a nógrádi bányavidékeken csekély befolyást szerzett.

A KDNP tartósan erős területei történetileg stabilnak mutatkoztak, és összefüggtek a katolicizmus befolyásával. A kereszténydemokraták mindkét választáson sikeresen szerepeltek Nógrád, Heves, Vas, Zala és Tolna megyében. Ahol a szekularizált szegényparasztság politikailag is megszerveződött, illetőleg ahol a protestantizmus teret nyert, ott a KDNP vonzása karakterisztikusan kisebb: Békés, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Somogy megyében a korábbi választáson a párt még a jelöltállításban is sikertelen volt, és e térségekben 1994-ben is szerényebb eredményt ért el. Egyébként a KDNP Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest és Veszprém megye kivételével, a magasabb arányú részvétel ellenére, mindenütt vesztett támogatóinak abszolút számából, és a nagyobb visszaesést csak azzal kerülte el, hogy minden megyében tudott területi listát indítani.

Az itt vázolt jelenségek egyúttal arra is utalnak, hogy a pártokhoz nem vagy csak lazán kötődők átáramlása alapján adódó területi eltérések nem arra a kérdésre adnak választ, hogy a sikeres párt támogatottsága milyen földrajzi alakot mutat, hanem sokkal inkább arra, hogy mely területi egységekben miképpen alakul a szavazatváltók aránya.

AZ EGYÉNI KERÜLETI EREDMÉNYEK AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK FORDULÓBAN

A 176 egyéni választókerületben az első fordulóban érvényes volt a választás, ami azt jelenti, hogy mindegyik kerületben 50% fölötti volt a részvétel. Két kerületben már az első fordulóban érvényes eredmény született: a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 7. számú (Kazincbarcika) választókerületben Rádóné Gyárfás Ildikó (MSZP) 50,91%-kal, a Komárom-Esztergom megyei 3. számú kerületben pedig Keleti György (MSZP) 51,41%-kal bejutott, mivel megszerezték a szavazatok abszolút többségét. A többi 174 kerületben – mivel nem született ilyen arányú eredmény – második fordulóra került sor. (1990-ben öt egyéni jelölt jutott be az első menetben.)

Az MSZP területi listás sikere mellé hasonlóan eredményes egyéni kerületi szereplés társult: 160 kerületben MSZP-s jelölt végzett az első helyen. Ez a 90,34%-os eredményesség – mint láttuk – azzal magyarázható, hogy a relatív többség nem arányokban, hanem helyezésekben fejeződik ki, s így halmozódik.

A második fordulóban már csak tíz párt maradt versenyben; a hat parlamenti párton kívül a Munkáspárt, az Agrárszövetség, a Köztársaság Párt és a Vállalkozók Pártja. A függetlenek 1990-hez képest erősen visszaszorultak, a második fordulóba csak hárman jutottak be.[10] Az MSZP jellemzően az első, az SZDSZ a második, az MDF pedig a

[10] Fodor István, aki az előző ciklusban független képviselő volt; Kupa Mihály, volt pénzügyminiszter, aki időközi választáson jutott be a parlamentbe Németh Miklós miniszterelnök helyére; valamint Czoma László, aki először 1985-ben jutott be a parlamentbe a „hivatalos" jelölttel szemben.

harmadik helyet foglalta el; ez volt a leggyakoribb felállás a mandátumok végső elosztását eldöntő második voksoláskor. Ilyen körülmények között koalíciós megállapodások nem születhettek, a hárompólusú versengés azt jelentette, hogy a második fordulós szövetségkötésekhez nem maradt levegő. A blokkszavazás természetesen működhetett, ami alatt az értendő, hogy a konzervatív tábor szavazói megtalálhatták az eszméikhez közel álló jelöltet: a konzervatív tábor valamely pártjának, az MDF-nek, az FKGP-nek vagy a KDNP-nek a jelöltje 133 körzetben szerepelt harmadik helyen. Mivel az SZDSZ a két forduló között abban reménykedett – és kampánystratégiáját is ehhez igazította –, hogy meg tudja állítani, illetőleg vissza tudja szorítani az MSZP-t, a konzervatív blokk választási lehetősége ugyancsak felértékelődött. Az e pólust reprezentáló pártok ugyanis dönthettek volna úgy, hogy reménytelen helyzetben startoló jelöltjeik visszaléptetésével a választókra bízzák, hogy a baloldali vagy a liberális irányvonalat preferálják-e, ha már csak e két irányzat között lehet választani. Ez a lépés voltaképpen objektíve az MSZP visszaszorítását segítette volna, ám mindhárom jobboldali párt egységes volt abban, hogy az SZDSZ-t még indirekt módon sem erősíti az MSZP-vel szemben. Ez a nem cselekvésben megnyilvánuló döntés figyelemreméltó fejleménye az 1994. évi parlamenti választásoknak, különösen az FKGP részéről, mivel e párt 1990-ben sok helyütt nyíltan az SZDSZ mellé állt a másodlagos preferenciák kinyilvánításakor.

A második fordulóban a választók zöme kitartott az MSZP mellett, és nem talált visszhangra az SZDSZ figyelmeztetése a baloldali túlsúly veszélyeiről. Az alábbi táblázat bemutatja a második fordulós egyéni kerületi eredményeket, és érzékelteti a többségi elem jelentőségét az egész választási rendszeren belül.

2. táblázat A második fordulós egyéni kerületi eredmények

Pártok, független jelöltek	Helyezések száma				Visszalépett jelöltek száma
	I.	II.	III.	IV.	
MSZP	147	25	2	-	-
SZDSZ	16	118	24	-	2
MDF	5	14	78	-	2
FKGP	1	5	41	1	-
KDNP	3	5	10	-	-
Fidesz	-	1	4	-	7
MP	-	1	1	-	-
KP	-	2	-	-	-
ASZ	1	1	-	-	1
Független	-	1	2	-	-
Közös jelölt	1	1	-	-	-
Összesen	174	174	162	1	12

A szocialisták a 160 első helyezésből 147-et megszereztek, ami egyértelműen jelezte, hogy a választópolgárok fordulatot vártak e párttól, és nem kívánták a liberális kiegyensúlyozást. Bebizonyosodott, hogy a másodlagos preferenciák csak akkor juthatnak szerephez, ha a nagyarányú visszalépések eredményeként két, nagyjából azonos erejű tábor versenyez egymással. Az 1994-es választásokon nem erről volt szó: az egyéni kerületi rendszer aránytalansága töretlenül érvényesülhetett.

A választási rendszer strukturális összetevői és rejtett dimenziói: a rendszer aránytalansága

A hazai választási rendszer olyan rugalmas keret, amelyben szélsőséges aránytalansági tendenciák is érvényesülnek, de akár szuperarányos eredmények is származhatnak belőle. Az aránytalansági mutató mértéke jórészt azon múlik, hogy az egyes pártok között mennyire kiegyenlítettek a viszonyok, és főként annak függvénye, hogy miként alakulnak a pártközi képletek a 176 egyéni választókerületben. Döntőnek tűnik a visszalépések gyakorlati és politikai lehetősége, illetőleg hogy a visszalépési potenciállal rendelkező pártnak érdekében áll-e élni e döntő lehetőséggel, amire a választópolgárok így vagy úgy reagálhatnak. Ezekre az összetevőkre és a nagy variációs gazdagságra való tekintettel mondhatjuk, hogy a rendszer normál esetben mérsékelten arányos, ám aránytalansági hajlama számottevő, és sajátos politikai körülmények között nincs semmiféle strukturális akadálya az egészen aránytalan eredmények bekövetkeztének. Erre az 1994-es választások szolgáltattak bizonyítékot: először fordult elő, s mindjárt a második választáson, hogy a relatív többséget élvező párt az egyéni kerületi sikernek köszönhetően egyedül is kényelmes többséget szerzett a parlamentben, bár az alkotmányozó többséget meg sem közelítette.

Az egyéni kerületi potenciális aránytalanságon túl az arányosság objektív mérséklője a listás versengés széttagolt, területi (megyei és fővárosi) jellege, s az ehhez társuló ötszázalékos, a parlamenti bejutást akadályozó küszöb. A mandátumok 45,6%-át adó egyéni kerületi rendszer elvileg hathat mindkét irányba, attól függően, hogy milyen a politikai szituáció és a választói magatartás alap-meghatározottsága (középre húzó vagy diffúz).

A kétfordulós vegyes rendszer lehetővé teszi, hogy az első forduló után ki lehessen hirdetni a győztest, azt a pártot, amelyik a legtöbb listás szavazatot kapta. Ennek azonban nincs közvetlen alkotmányos jelentősége, mivel az első fordulóban csak a területi listás helyek sorsa dől el – feltéve, hogy mindenütt érvényes eredmény születik –, legfeljebb a mandátumok 39%-a. A listás eredmény politikai üzenete azonban jelentősen befolyásolhatja a választói magatartást. Ezért, bár elvben előfordulhat, hogy az ún. listás győztes a második fordulóban minden egyéni kerületben veszít, 1990-ben és 1994-ben az első helyezést a győztesek túlnyomó többsége biztosan megőrizte. A rendszernek az arányossági jelleget hordozó listás összetevője azzal a hatással is jár, hogy erősí-

ti a pártokra történő szavazást, amit jól jelez a listás és az egyéni jelöltekre leadott szavazatok erős korrelációja.

A rendszer a listás győztest az egyéni kerületi szisztéma aránytalanságaiból fakadóan akkor jutalmazza többletmandátumokkal, ha a második fordulóban a visszalépések következtében nem jelenik meg potenciális kihívó, olyan párt, amely képes a másodlagos preferenciákra támaszkodva ellensúlyozni a listás ágon vezető pozícióhoz jutott pártot. Ez az arányosságtól eltérítő hatás meglehetősen nagy, nemzetközi összehasonlításban is számottevő. Ez biztosítja – egyéb alkotmányjogi eszközökkel együtt – a hatékony parlamenti többséget, és áttételesen erősíti a kormányzati stabilitást.

A választási rendszer jellege döntően befolyásolja a pártok parlamenti erőviszonyait, attól függően, hogy a leadott szavazatok milyen rendszerben alakulnak át mandátumokká.[11] Nyilvánvaló, hogy a képviseleti elvet az a választási rendszer tükrözi a leghűebben, amelyik a pártra eső szavazatok arányában osztja el a mandátumokat, mindenféle utólagos szűrő vagy bejutási küszöb nélkül. Ez a tisztán listás választás, ahol nem régiónként, hanem közvetlenül az országos listákra szavaznak. Ha ugyanis a listás rendszer kisebb régiók, körzetek keretei között működik, már sérülhet az arányosság elve, mivel a kevésbé sikeres pártokra leadott szavazatok sorra-rendre elvesznek a tagoltság miatt.[12]

[11] Mivel a hazai vegyes választási rendszer a két alaptípus, a tisztán listás és tisztán egyéni ötvözete, a választási rendszernek a mandátumok megoszlására, illetőleg az arányosságra gyakorolt hatása pontosan mérhető, közvetlenül tanulmányozható. Az alábbi táblázat bemutatja a valóságos és a különböző választási rendszertípusok szerint szimulált mandátumeloszlásokat az 1994. évi választások eredményei alapján.

Párt	Valós mandátumok		Listás küszöb nélkül		Listás 5%-os küszöbbel		Egyéni egyfordulós		Egyéni kétfordulós	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
MSZP	209	54,1	128	33,2	146	37,8	349	90,4	327	84,7
SZDSZ	69	17,9	77	20,0	87	22,5	29	7,5	35	9,1
MDF	38	9,8	46	11,9	52	13,5	2	0,5	11	2,8
FKGP	26	6,7	34	8,8	39	10,1	-	-	2	0,5
KDNP	22	5,7	27	7,0	31	8,0	2	0,5	7	1,8
Fidesz	20	5,2	27	7,0	31	8,0	-	-	-	-
LPSZ VP	1	0,2	2	0,5	-	-	2	0,5	2	0,5
ASZ	1	0,2	2	0,5	-	-	2	0,5	2	0,5
MP	-	-	12	3,1	-	-	-	-	-	-
KP	-	-	10	2,6	-	-	-	-	-	-
MIÉP	-	-	6	1,5	-	-	-	-	-	-
MSZDP	-	-	4	1,0	-	-	-	-	-	-
EKGP	-	-	3	0,8	-	-	-	-	-	
NDSZ	-	-	2	0,5	-	-	-	-	-	-
Összesen	386	99,8	386	99,9	386	99,9	386	99,9	386	99,9

[12] Ezt a regionális széttagoltságból fakadó torzulást sok helyen országos kompenzációs kerettel korrigálják, s ezáltal a mandátumelosztás – a korrekció hatékonyságától függően – arányosabbá válik.

A hazai választási rendszerben jelen van a területi listás rendszerből fakadó torzítás, amit jól jelez az ún. országos listára felcsúszó mandátumok magas aránya. Ez azt jelenti, hogy ha az adott területi egység, megye vagy főváros esetében a kisebb támogatottságú pártok szavazatai nem érik el az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatmennyiség kétharmadát, nem nyernek mandátumot még akkor sem, ha van a keretben kiosztható mandátum. Ilyenkor az adott pártra leadott töredékszavazatok – feltéve, hogy a párt országosan összesített szavazatai elérik az ötszázalékos küszöböt – integrálódnak, és ez az országos listáról való részesedés keretében lehetővé teszi az arányosítás bizonyos mértékét.

A valóságos szavazatok alapulvételével szimulált mandátummegoszlás mutatja, hogy az arányos rendszerben valóságosan érvényesül a képviseleti elv. A torzítás mértéke elhanyagolható, azaz az ún. elveszett szavazatok száma csekély. E választási rendszerben csak azok a pártok nem jutnának be a parlamentbe, amelyek támogatottsága országosan 0,2% alatt marad. Ebbe a körbe mindössze egy országos listát állító párt, a Magyarországi Zöld Párt kerül (8809 szavazat, 0,16%). A többi, e modell szerint kieső párt nem érte el az országos szervezettséget, szavazótáboruk nem mutat túl a jelöltek családi és szűkebb érdekalapú támogatói körén, illetőleg az esetleges, véletlenszerűen szavazókon. Négy párt tartozott az MZP-n kívül ebbe a körbe: a Kiegyezés Független Kisgazdapárt (5918 szavazat, 0,11%), a Konzervatív Párt Gazdák és Polgárok Szövetsége (2046 szavazat, 0,04), a Zöld Alternatíva, a Magyarországi Zöldek Szövetsége (849 szavazat, 0,02) és a Magyar Piacpárt (635 szavazat, 0,01). E pártok kívülrekedésének egyetlen okát találjuk a modellben: sikertelen volt a jelöltállításuk és – ettől el nem választhatóan – igen alacsony a társadalmi támogatottságuk.

A tisztán listás rendszer, természetéből adódóan, tagolt parlamentet eredményezne, amelyben a képviseleti elv háttérbe szorítja a kormányozhatósági szempontot. Az MSZP így megőrizhette volna első helyét, de valóságos politikai támogatottságának megfelelően nem számíthatott volna abszolút többségre. A koalíciós kormányzás 1994-ben nem választás kérdése lett volna, hanem elkerülhetetlen szükségszerűség.[13] Egy tisztán listás rendszerben az MSZP-n kívül minden más párt jobban járt volna, ebben a modellben a ténylegesnél több mandátumhoz jut még az SZDSZ is. De nem ez a tisztán listás rendszer legfontosabb üzenete. Kiegyensúlyozottságát az adja, hogy tényleges társadalmi támogatottságuk arányában helyet kapnának a kis pártok is. A választások eredményeként nyolc párt nyert képviseletet a parlamentben. Az arányos modellben további hat párt jutott volna politikabefolyásoló szerephez. A döntések tényleges tartalmára mindazonáltal nem lett volna számottevő hatásuk, miután összesen is csak 37 helyet birtokoltak volna (9,6%). A koalíció által irányított alkotmányozáshoz ez a támoga-

[13] Szóba jöhetett ugyan a kisebbségi kormányzás, de elvileg az MSZP-t kizáró koalíció is létrejöhetett volna. Arányos rendszer esetében is MSZP-többségű MSZP–SZDSZ koalíció jött volna létre. Az, ami végül is megvalósult e két párt elitjeinek elhatározásából és a pártok mögött álló támogatók többségének akarata folytán, inkább kényszerpályán mozgott volna, és az SZDSZ befolyása a kormányzásra a ténylegesen megvalósultnál lényegesen nagyobb, gyakorlatilag vétó-erőt jelentően alakul.

tás sem lett volna elegendő, és az ún. kétharmados törvények elfogadásához is szükség lett volna az ellenzék nagy részének támogatására. E modell tehát magas szintű konszenzusigényt implikál.

A tisztán listás rendszer arányosságát nagymértékben mérsékelte volna az egyébként funkcionáló ötszázalékos küszöb. Csak hat párt jutott volna be a parlamentbe, és az összes érvényes szavazat 12,66%-a elveszett volna. A koalíciós keretek nem változtak volna meg lényegesen, de az MSZP–SZDSZ koalíciónak lett volna alkotmányozó ereje.

A tisztán listás rendszer inverze a tisztán többségi, vagyis egyéni kerületi rendszer. Ha egy angol típusú egyfordulós relatív többségi rendszerben került volna sor a választásokra, a valóságos szavazatok megoszlása alapján a parlament ugyancsak egyszínűre váltott volna. Az MSZP 84,7%-os fölénye nyomasztó többséget testesített volna meg, az ellenzék szimbolikus szerepével. Ha a választás kétfordulós keretben bonyolódik, az MSZP többsége is mérséklődik, de így is túlsúlyos lett volna a hatalma. Ez a mandátumelosztás nyilvánvalóan elszakadt volna a tényleges társadalmi támogatottságtól, ami persze nem legitimációs kérdés, mivel nem önmagában a többség, hanem a választás ténye és a győzelmek összegezése legitimál. A nagyfokú aránytalansági hajlam igazolja azokat, akik vegyes rendszerben gondolkodnak, és a kormányozhatósági elv megtartásával szükségesnek tartják az arányosítást. Ezeket a törekvéseket indokolják a valóságos választási eredmények. A mai vegyes rendszer ugyanis a modellek között csaknem középen helyezkedik el, közelebb az aránytalan többségi rendszerekhez. A területi listák versengése korlátozottan ugyan, de megjeleníti az arányossági elvet, az egyéni kerületi rendszer jutalmazza a listás verseny nyertesét vagy a második befutót, míg a kompenzációs országos listás keret mérsékli a többségi rendszer polarizáló hatását. Az egyéni kerületi versenyben a polgárok a második fordulóban két fő dologról dönthetnek. Egyfelől érvényre juttathatják másodlagos preferenciájukat, ha pártjuk nem jutott tovább. Ha koalíciós megállapodás nyomán visszalépésre kerül sor, lehetővé válik a blokkszavazás. A másik lehetőség az első forduló győztesének visszafogása, fölényének mérséklése, azaz az első forduló arányainak akár radikális módosítása.[14]

A vegyes rendszer 1994-ben, a bemutatott aránytalansági tendenciák ellenére, jól vizsgázott. Ugyanakkor az is megmutatkozott, hogy a választási rendszer reformja csak akkor lehet sikeres, ha bármely új megoldás a két fő választási módszert egyensúlyban tartja, biztosítva az arányossági elv érvényesülését. A képviseleti elvet a bejutási küszöb sérti leginkább, az a tény, hogy a mérhető támogatottságot felmutató pártok elesnek a töredékszavazatos kompenzációtól is. A kormányozhatóságot nem befolyásolná számottevően egy olyan szisztéma, amely a társadalom politikai tagoltságát leképezvén a kisebb, de valós támogatottságú pártokat tényleges befolyásuk arányában mandátumhoz juttatná. Választási rendszerünk demokratizmusát a küszöb eltörlése vagy legfeljebb egyszázalékosra mérséklése biztosítaná igazán. Önmagában az egy fordulóra való

[14] A rendszernek ez a potenciális adottsága az első két választáson nem mutatkozott meg, annál erőteljesebben tört azonban a felszínre 1998-ban.

áttérés nem hozna lényeges változást a jelenlegi struktúrához képest, sőt az aránytalanságot inkább növelné. Ez a képviseleti elv erősítésének szükségességére hívja fel a figyelmet. Végül is ez a választások igazi, elsődleges funkciója a képviseleti elvre korlátozódó formális demokráciában: biztosítani a polgárok politikai akaratának hű kifejezését a parlamentarizmus keretei között.

Irodalom

Áder János: Kinek az érdeke? A magyar választási rendszer jellemzése. In: *Magyarország politikai évkönyve.* Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt., 1991.

Bobbio, Norberto: *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game.* Polity Press, 1987.

Dezső Márta: *Választási rendszerek az európai gyakorlatban.* Info-Társadalomtudomány, 22. sz. (1992. október) 5–11.

Dezső Márta: Arányosság és a vegyes választási rendszerek. In: *Választási rendszer, választójog és választások Kelet-Közép-Európában.* MTA ÁJI-FES Budapest, 1996. 36–49.

Dezső Márta: *Képviselet és választás a parlamenti jogban.* MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Fábián Imre–Kovács László: Az arányosság újabb dimenziói. *Politikatudományi Szemle,* 1995. 2. sz. 67–86.

Grofman, Bernard–Arend Lijphart (eds.): *Electoral Laws and Their Political Consequences.* Agathon Press, New York, 1979.

Hibbing, John R.–Samuel C. Patterson: A Democratic legislature in the Making: the Historic Hungarian Elections of 1990. In: *Váltók és Utak. Évkönyv 1990.* Szerk.: Szoboszlai György. Magyar Politikatudományi Társaság, 1990. 128–152.

Kukorelli István: Kit képvisel a képviselő? *Kortárs,* 1989. 4. sz.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan.* 4. átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest, 1996.

Lijphart, Arend–B. Grofman (eds.): *Choosing an Electoral System.* Praeger, New York, 1984.

Lijphart, Arend: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries.* Yale University Press, 1984.

Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990.* Oxford University, Oxford, 1994

Narud, Hanne Marthe: *Voters, Parties and Governments. Electoral Competition, Policy Distances and Government Formation in Multi-party Systems.* Institute for Social Research, Oslo, 1996.

Reeve, Andrew–Alan Ware: *Electoral Systems. A Comparative and Theoretical Introduction.* Routledge, 1992.

Sartori, Giovanni: *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes.* Macmillan, 1994.

Schmidt Péter: Választottunk... Széljegyzetek a választáshoz. In: *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* MTA Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1990.

Smith, Gordon: *Politics in Western Europe.* A Comparative Analysis. Dartmouth, 1989.

Stumf István: Pártosodás és választások Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények,* 1990. 1–2. sz.

Stumpf István (szerk.): *Két választás között.* Századvég, Budapest, 1997.

Szoboszlai György: A választási rendszer és a választási eredmények összefüggése. *Info-Társadalomtudomány.* 22. sz. (1990. október) 24–33.

Szoboszlai György (szerk): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* MTA Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1990.

Szoboszlai György: *A parlamenti választási rendszer átalakításának kérdései.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996.
Szoboszlai György: A választási rendszer reform-irányai. In: *Két választás között.* Szerk.: Stumpf István. Századvég, Budapest, 1997. 28–40.
Taagapera, Rein: *Empirical Thresholds of Representation.* Electoral Studies, 8. 1989. 105–116.
Taagepera, Rein – Matthew Soberg Shugart: *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems.* Yale University Press, New Haven and London, 1989.
Tóka Gábor: A kakukk fészke. Pártrendszerek és törésvonalak Magyarországon. *Politikatudományi Szemle,* 1992. 2. sz.
Wiener György: *Arányos és többségi választási rendszerek.* Magyar Közigazgatási Intézet, Bp., 1992.
Wiener György: Demokratikus választások Magyarországon – 1990. In: *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990.* Szerk.: Földes György–Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány, 1994.
Wiener György: Választás és rendszerváltás – 1990. In: Wiener György: *Társadalom, történelem, politika.* Lukács György Alapítvány, Bp., 1996. 137–169.

Wéber Attila

AZ EGYESÜLT JOBBOLDAL GYŐZELME – 1998

Az 1994-ben leköszönő, MDF vezette kormány nehéz örökséget hagyott utódára. A szavazatok 72%-át megszerző új MSZP–SZDSZ koalíciónak súlyos külső és belső egyensúlyhiánnyal kellett szembenéznie. Amíg az 1994. évi kormányváltás – a demokrácia próbájaként – zökkenőmentes volt, a gazdasági-pénzügyi helyzet konszolidálása korántsem tűnt ilyen zavartalannak.

Az MSZP – a vezető kormánypárt –, amely parlamenti többségét nem utolsósorban a szociális biztonság reményében rá adott szavazatoknak köszönhette, a válságkezelés kérdésében megosztott volt. A miniszterelnök több mint féléves belső hatalmi küzdelem és bizonytalankodás után 1995 márciusában szánta rá magát, hogy a kritikus állapotba került fizetési mérleget drákói intézkedéssel rendbehozza. A döntés rövid távon a beruházások visszaesését, csökkenő életszínvonalat, stagnálást és a társadalom elégedetlenségét váltotta ki.

A stabilizációs csomag legfőbb „erénye" – a kétségkívül létező negatív hatások mellett – az volt, hogy több évtized után sikerült megállítani az ország külső eladósodottságának addig növekvő trendjét. A pénzügyi lépéssorozat eredményeként az infláció és a munkanélküliség, ha lassú ütemben is, de csökkeni kezdett. Végeredményben az 1995 tavaszán megkezdett radikális gazdasági válságkezelés eredményeként megteremtődtek az egészséges gazdasági fejlődés feltételei. Magyarország 1997-re áttérhetett a tartósnak látszó növekedési pályára. A parlamenti ciklus végére a gazdaság fejlődési üteme elérte az európai összehasonlításban is magas 4–4,5%-os szintet, amely elegendő az ország felzárkózásához.

A Bokros-csomagnak súlyos társadalmi ára volt. A reálkeresetek két év alatt 18%-kal estek vissza, csökkent a szociális juttatások reálértéke, az intézkedéssorozat keretében a kormány alanyi jogon járó juttatásokat törölt el. A hazai közvélemény – annak ellenére, hogy a csomag a nemzetközi pénzügyi szervezetek és a nyugati kormányok körében kedvező fogadtatásra talált – sokáig elutasította azt. Kétségtelen tény, hogy a sikeres stabilizáció ellenére is az 1997-es GDP még mindig mintegy 10%-kal elmaradt az 1989-es év teljesítményétől.

Az 1995. év a privatizációban is áttörést hozott. A kormány a korábbi gyakorlattól eltérően úgy döntött – meglehetősen éles belső viták után –, hogy a privatizációs bevé-

teleket elsősorban a külső adósság törlesztésére használja fel. Ugyanakkor a magánosítást – ellenzék éles kritikáját kiváltva – olyan területekre is kiterjesztette (a nagy elosztóhálózatokra, a bankrendszerre), amelyek ebben a vonatkozásban addig tabunak számítottak.

Az elmúlt ciklusban a piacgazdaság keretei megszilárdultak. A gazdasági szerkezetváltás legszembetűnőbb eredménye, hogy a foglalkoztatáson belül gyorsan és drámai módon megnövekedett a magánvállalatok szerepe, a gazdaság teljesítőképességét pedig a nemzetközi multinacionális vállalatok javítják.

A szociálliberális kormány a gazdaság rendbetétele, konszolidációja mellett kiemelt fontosságot tulajdonított az ország külpolitikai stabilitása helyreállításának, a nemzetközi kapcsolatok javításának. Komoly vita során került pont a szlovák és a román alapszerződés megkötésére. Ezek valójában csak részlegesen javították a határon túli magyarok helyzetét, mégis nagymértékben hozzájárultak a kormány biztonságpolitikai törekvéseinek elfogadásához.

Mindezeket az erőfeszítéseket a Nyugat az OECD-be – a legfejlettebb országok klubjába – való felvétellel és a NATO-tagsággal honorálta. Nem kisebb a jelentősége annak sem, hogy 1998 tavaszán Magyarország és az Európai Unió között megkezdődtek a tárgyalások a csatlakozásra.

Az MSZP vezette kormány 1995. tavaszi elhatározásával végérvényesen elkötelezte magát a gyors európai integráció és a következetes monetarista, neoliberális gazdaságpolitika mellett.

Ezzel szemben ellentmondásosan ugyan, de fokozatosan formálódott a nemzeti -konzervatív irányultságú ellenzék válasza. Amíg a szocialisták a nyugati elvárásoknak való megfelelést liberális gazdaságpolitikával ötvözték, addig az ellenzéki pártok a nemzeti identitásra és a szociális védelemre helyezték a hangsúlyt.[1] Az ellenzék a kormány által megfogalmazott prioritások egy részét nyíltan nem vitatta, ám az ún. össznemzeti kérdésekben sem tanúsított semmiféle együttműködési készséget.

A ciklus négy esztendeje alatt a jobb és jobbközép póluson lényeges átrendeződések történtek. A ciklus első két esztendeje az ellenzéki pártok közül elsősorban az FKGP-nek kedvezett. A kisgazdáknak sikerült leginkább „meglovagolniuk" a Bokros-csomag által kiváltott kormányellenes hangulatot. A FKGP elsősorban a rendszerváltás – és a stabilizációs intézkedések – kárvallottainak támogatására számíthatott, s népszerűsége ebben az időszakban jelentős mértékben megnövekedett. A párt gyengesége csak a kormány népszerűségének – 1996 derekán kezdődő – lassú növekedésével vált egyértelműen látványossá. Amikor enyhült a kormányzattal szembeni elutasítás, kiderült, hogy pusztán a társadalmi elégedetlenségre játszani hosszabb távon nem kifizetődő.[2]

[1] A szocialista-liberális kormány teljesítményét, s benne a Bokros-csomag hatását, következményeit elemzi közvetlenül a választási vereség után Földes György: *Rendszer – hatalom és a baloldal Magyarországon 1994 után.* Napvilág, 1998. Lásd erről még: G. Márkus György: Törésszerkezet és pártrendszer. Magyarország évtizedkönyve. *A rendszerváltás (1988–1998).* Demokráciakutatások Magyar Központja Alapítvány, 1999.

[2] Gazsó Ferenc–Stumpf István: Választók és pártok a demokratikus átmenetben. *Magyarország évtizedkönyve.*

A radikális-populista kisgazdák átmeneti térnyerésében a jobbközép pártok dezintegráltsága is szerepet játszott. Annak ellenére, hogy az átrendeződési folyamat már az 1994-es önkormányzati választások előtt megkezdődött, sokáig úgy tűnt, hogy a belső viszályok a jobbközép pólus teljes szétveréséhez is vezethetnek. Döntő fordulatot végül az ellenzék integrációjának folyamatában az MDF és a Fidesz közeledése hozott, felgyorsulásához pedig az MSZP fokozatos megerősödése is jelentős mértékben hozzájárult.[3]

A választások előtt egy évvel a parlamenti pártszerkezet végérvényesen kettészakadt. Az MSZP–SZDSZ koalíció kisebb pártja és az MDF egyaránt elveszítette esélyét arra, hogy beleszóljon az MSZP, a Fidesz és az FKGP között folyó rivalizálásba. A koalíciós kormánnyal ambivalens viszonyban levő SZDSZ-en nem segített, hogy a kormánypolitikát övező társadalmi klíma jelentősen változott, a KDNP teljesen marginalizálódott, az MDF pedig a parlamentbe történő bekerülésért küzdött.[4]

Az 1998-as országgyűlési választási kampányt megelőző időszak két legfontosabb eseménye a termőföld külföldi tulajdonba kerülésének megakadályozása érdekében kezdeményezett népszavazási aláírásgyűjtés és a NATO-tagságról szóló népszavazás volt.

A népszavazási akcióban végképp egyértelművé vált, hogy az ellenzéken belül a Fideszé a vezető szerep. A választások előtt fél évvel a legszélesebb közvélemény előtt sikerült megerősítenie nemzeti-konzervatív arculatát, s ez később, a választások második fordulójában kamatozott. A népszavazási procedúra másik fontos következménye volt, hogy jelentőssé vált a szakadék az ellenzék és a kormánypártok között. Az ellenzéki oldalon ugyanakkor megindult a közeledés, az MDF és a Fidesz közös jelöltek indításáról határozott, az FKGP és a fiatal demokraták kapcsolatát pedig, ellentétben a korábbiakkal, egyre inkább a békés egymás mellett élés jellemezte.

Az MSZP meghatározó vezetőinek nagy része – főként az eredményes NATO-népszavazás után – biztos volt abban, hogy megismétlődik az 1994-es választási győzelem, s abban is, hogy a társadalom többsége a változtatás nélküli politikát igényli.[5] Ezt fejezte ki a miniszterelnök később sokat idézett és támadott kijelentése, miszerint „az MSZP-nek nincs ésszerű alternatívája". A kormánypártok között nem volt nézetkülönbség abban, hogy a gazdaság konszolidációjának befejezése, a felzárkózás és az integrációs csatlakozás, a megkezdett kormányzati politika a „jó irány".

A Fidesz programja már a címében is felelt a kormánypártok „tartsd a jó irányt" szlogenjével, s vele szemben azt üzente, hogy van más alternatíva, van más választás. A fiatal demokraták lényegében a rendszerváltoztatás valódi kiteljesedését ígérték, azt, hogy az MSZP vezette kormány hatalma alatt elakadt polgárosodás újraindítható. A programja érzékenyen reflektált az egyes társadalmi rétegek problémáira, különösen a fiatalok, a családok gondjaira. A „Több, mint kormányváltás, kevesebb, mint rend-

[3] Wiener György: Az 1998-as választások. *Magyarország politikai évkönyve 1999.* Demokráciakutatások Magyar Központja Alapítvány, 1999.

[4] Gazsó Ferenc–Stumpf István: i. m.

[5] Szekeres Imre–Szeredi Péter: Látkép csata után. *Magyarország politikai évkönyve 1999.*

szerváltás" jelmondata a kormány leváltásán túl a polgári erők összefogását, stílus- és nemzedékváltást tűzte ki célul. Politikájuk szándékolt jobboldali fordulatát egyelőre kódolt, ideologikus formulákkal takargatták.

A választáson induló pártok programjaiban 1994-hez képest nagyobb figyelmet kapott az oktatás, a kultúra és az életminőség kérdésköre. A családok és a fiatalok felértékelődtek a pártok szemében. „Mind az ellenzéki, mind a kormánypártok reagáltak a politika elidegenedettségét panaszoló közvéleményre, és a választói beleszólást, „saját sorsuk irányítását" ismét mint az egyik központi értéket tematizálták".[6]

A társadalomban, a gazdaságban bekövetkezett változásokat és az elsősorban megcélzott rétegek érdekeit jelezték vissza a pártok programjai, amikor a szegénység és a megélhetési problémák mellett az életminőség javításának ügyét szerepeltették. A ciklus második felének közéleti témái – tisztesség, jövő, család, közösség – rendre visszaköszöntek a programokban, a rendszerváltás óta nem tapasztalt mértékben szorítva helyet az etikai és morális tartalmú kérdéseknek.[7]

Az 1998-as választások az előző választásokra megszabott keretek között zajlottak. Az országgyűlési képviselők választására vonatkozó szabályok az előző ciklusban lényegében nem módosultak. Az MSZP–SZDSZ kormány annak ellenére nem változtatott a törvényen, hogy megvolt az ehhez szükséges alkotmányozó többsége. A kormányprogram célul tűzte ugyan a választójogi rendszer arányosítását és az önkormányzati választási rendszerhez hasonlóan az egy forduló bevezetését, de amikor ez 1996-ban napirendre került, a koalíciónak nem volt meg a kellő politikai bátorsága a változtatásra.[8] Ezzel szemben régi adósságát törlesztette az országgyűlés, amikor – 1997 októberében – elfogadta a népszavazásokra, a helyi és a polgármester-választásra, valamint a parlamenti választásokra egyaránt érvényes egységes választási eljárási kódexet (1997. évi. C. törvény).

Szocialisták a csúcson

Az 1997 áprilisától – ami egyébként a szocialisták számára mélypont volt – 1998 februárjáig tartó időszak közvélemény-kutatási trendjei egyértelműsítették, hogy a két ellenzéki és a nagyobbik kormánypártból álló élbolyból a kisgazdák leszakadtak. A Fidesz az októberig tartó visszaesés után 1998 februárjában 16%-ra tornázta fel magát. A FKGP ugyanezen időszak alatt mintegy egy százalékot rontott pozícióján, de mindezzel együtt 1998 februárjában is csak 9%-on állt. Az SZDSZ pedig néhány hónappal a választások előtt soha nem tapasztalt ötszázalékos történelmi mélypontra zuhant. A többi parlamenti párt támogatottsága a parlamentbe kerüléshez kevésnek vagy éppen csak elegendőnek tűnt.

[6] Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Az 1998-as választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei. *Magyarország politikai évkönyve 1999.*

[7] Uo.

[8] Szoboszlai György: Pártrendszer és választások a rendszerváltás után. *Magyarország évtizedkönyve.*

Az 1997-es év végi közvélemény-kutatások még ellenzéki összefogás esetén is MSZP-győzelmet valószínűsítettek. Az eredményes NATO-népszavazás növelte az MSZP népszerűségét. A következő néhány hónap a pártnak a csúcsot jelentette. A mandátum-előrejelzések szerint közel ötvenszázalékos eredményben bízhatott. A szocialista párt 1997 januárjától – a Tocsik-ügy parlamenti vizsgálatának, a bírósági eljárásnak és az ún. nyírfaügynek a kezdete óta – egy év alatt több mint nyolc százalékkal növelte támogatottságát, míg az ellenzéki szavazótábor visszaesett. A kormánypárti térnyerés mögött egyértelműen a szocialisták szereplése állt, a szabaddemokraták népszerűségi mutatói továbbra is stagnáltak.

Az SZDSZ-en belül a választások közeledtével nőtt az aggodalom a népszerűségi mutatók alakulása miatt. A Szabaddemokraták Szövetsége az 1997-es év folyamán alig tudott új támogatókat szerezni, s korábbi szavazóinak is csak mintegy egyharmadát volt képes megtartani. Az SZDSZ 1997 decemberében megkezdett kampányának elején kétségbeesett, erőltetett kísérleteket tett saját önálló arculatának megteremtése érdekében. Részben erre vezethető vissza, hogy hirtelen feszültté vált a két kormányzópárt közötti viszony, újra megjelentek a korábban már ismert, nyilvánosság előtti viták. Ütközött a két párt a parlamentben és a parlamenten kívül, eltérő nézetek csaptak össze a vatikáni megállapodás, a KBI költségvetésének ügyében. De nem javította a légkört a székesfehérvári országos vihart kavart gettó üggyel kapcsolatos SZDSZ-nyilatkozat MSZP általi megtorpedózása sem. Februárban, a Fenyő-ügy kapcsán, „régi emlékekre", a kormányzás első fél évére emlékeztető durva kiszólások és minősítgetések tértek vissza újra.

A Fenyő-gyilkosság körüli viták és kommentárok gyöngítették a közvélemény jelentős részében a szocialistákról kialakult – erőt és magabiztosságot sugárzó képet, ráirányították a figyelmet a kormány tevékenységének egyik legneuralgikusabb pontjára, a közbiztonság helyzetére. Az átlagember számára a bűncselekmények üzenete az volt, hogy a legális és az alvilági szféra sajátosan összekeveredett – igazolódni látszott az ellenzék jó ideje hangoztatott vádja: senki sem érezheti biztonságban magát. (Erre a kampány idején a pártvezetők elleni bombamerényletek még csak ráerősítettek.)

Korántsem használt a kormánypártoknak, hogy az előkampány egyik alapkérdése koalíciós problémák kezelése lett. Nem közelítette a két pártot, amikor nyilvánossá vált, hogy a szocialista politikusok egyike-másika nagyon is elképzelhetőnek tartja az abszolút többség elérését és az egyedüli kormányzást. Részleges sikerrel újra aktivizálódott a Koalíciós Egyeztető Tanács. Ennek következtében az SZDSZ kezdeti vehemenciája visszafogottabbá vált. A főpolgármester egy idő után lemondott a nyílt antikommunista hangvételről, de azért a későbbiekben is tartotta magát – hol agresszívebb, hol csendesebb kiadásban – a nagyobbik kormánypártot gyengítő taktikához. Az SZDSZ számára fontos volt ugyan, hogy a koalíciós partner, az MSZP megnyerje a választást, de az is, hogy ne tegyen szert olyan fölényre – amely megkerülhetővé tenné a liberálisokat a következő kormány megalakításánál. (Ezt szolgálta egyebek mellett az egyensúly nélküli kormányzás veszélyének „imamalomszerű" hangoztatása.)

Az SZDSZ-nek, mivel sem az első, sem a második helyre nem volt esélye, nem kínálkozott más lehetőség, csak az, hogy tíz-tizenöt százalékot megcélozva a mérleg nyel-

ve legyen. „Ez az SZDSZ által kívánt szituáció akkor következhet be – írta elemzésében a *Századvég Politikai Barométer* –, ha a Fidesz támogatottsága sokkal inkább megközelíti a szocialistákét, következésképpen az SZDSZ által befolyásolható véleményformálókat arra kell ösztönözni, hogy a szocialisták erőpozíciójának gyarapodását mindenképpen fékezzék, ugyanakkor ne indítsanak olyan vehemens támadásokat, ami a Fidesz győzelmi esélyeinek egyértelmű gyarapodását eredményezhetné."[9] Úgy látszott, erre kiváló alkalmat kínál a szabaddemokraták számára a dunai vízerőmű körüli vita, amelyet közvetlenül a hágai döntés végrehajtásával kapcsolatos keretmegállapodás aláírásának a kormányfőtől származó terve váltott ki. Miután az MSZP szakított a sokpárti egyeztetésnek és a téma pacifikálásának szándékával, lehetőséget nyújtott a valamikori ún. rendszerváltó pártok (hívei) számára, hogy az utódpárttal szemben az elmúlt évtized politikai konfliktusait zárójelbe téve, egységfrontba tömörüljenek. Az erőműellenes nagyszabású tüntetés szervezői éppen ebben reménykedtek. Az SZDSZ holdudvarához tartozó értelmiségiek – élükön a valamikori demokratikus ellenzék olyan prominenseivel, mint Konrád, Eörsi István, vagy Kis János – a (részben a jobboldal által mozgósított) tüntetőkkel azt kívánták demonstrálni, hogy az MSZP magára maradt a Dunaszaurusszal.

A Bős–Nagymaros-ügyben kibontakozott megmozdulások azonban nemcsak az MSZP, hanem paradox módon az SZDSZ stratégiájának járhatatlanságát is mutatták: növelték a szocialisták elszigeteltségét, de a szabaddemokraták helyzetén sem változtattak; a pártot a közvélemény, függetlenül az általa képviselt állásponttól, a nagyobbik kormánypárthoz sorolta, s nem tekintette meghatározó erőnek. Az MSZP-n belül folyamatos vita dúlt az SZDSZ-hez való viszony tekintetében, és Horn csak az utolsó pillanatban engedett a „békés egymás mellett menetelés" formulájának.

A párt a március eleji kongresszuson konfrontációs irányvonalának tarthatatlanságát ismerte el, amikor megerősítette a hosszú távú együttműködés szándékát a liberálisokkal, és visszalépett a szerződéstervezet kormányszintű ratifikálásától. Kétségtelen, hogy a közvélemény megosztottságának a semmibevétele az ügyben sokat ártott az MSZP-nek.

A Bőssel kapcsolatos vitáknak azonban volt egy másik, a választást is befolyásoló következménye. Egyértelműen nyomon követhető, hogy a tüntetés közeledtével felerősödött a nyomtatott, valamint az elektronikus sajtóban a Duna-körnek és támogatóinak hangja. Ez volt a fordulópont – amit egyébként már akkor is és utólag is többen szóvá tettek –, amikor a média egy része váltott.[10] Ha nem is lett Fidesz-párti vagy ellenzéki,

[9] *Századvég Politikai Barométer*. 1998. február.

[10] „A zavarodottság sokféle jele között pillanatnyilag számomra a legérdekesebb jelenség a hazai média egyes irányító csoportjainak ... felemás viselkedése." (Kéri László: Kampánycsöndes kampány. *Népszabadság,* 1998. április 20.) „Ne kerteljünk, mondjuk ki nyíltan, az MSZP ezt a látványos kevesek által várt, még a két forduló között sem hihető fiaskót azoknak a liberális entellektüeleknek »köszönheti«, amelyek a médián keresztül az utolsó pillanatig félrevezették a szocialista vezetést." (Pelle János: Az eltüsszentett birodalom. *Magyar Nemzet,* 1998. június 5.) „Az agyafúrt média túljárt a politika eszén, mert szeretné visszaszerezni szabadságát. Rühelli Horn kíméletlen uralmát, de nem szeretné, ha a Horn-kurzust az Orbán-kurzus váltaná fel, ezért patthelyzetet teremtett." (Bencsik András: A második menet. *Demokrata,* 1998. május 17.) „A Fidesz sikerét elemezve rámutatott: már két éve megmondta: a sajtó szándékosan emelte fel a pártot azzal a hátsó szándékkal, hogy létrehozzanak egy második erős váltópártot." (Csurka István: *„Csoda a parlamentbe jutásunk".* Interjú Csurka Istvánnal. *Magyar Nemzet,* május 11.

de tüntetően semleges gátellenes lett. Erre a változásra különösen a szocialista kormánytagok reagáltak érzékenyen. Az előző fél év sikerpropagandája után, az MSZP vezetői cserbenhagyásnak érezték, hogy a kampányhoz közeledve a sajtó munkatársai a pártoktól való egyenlő távolság elvét rigorózusabban érvényesítették.

1998 februárjában az MSZP népszerűsége a csúcsokat „verdeste". Az akkor mért 39%-os eredménye a pártot választók körében abszolút értékben és arányaiban is növekedést jelentett, előnye azonban csökkent a Fideszhez képest. Az elemzők előtt azonban nem volt titok, hogy a szocialisták a győzelmet ígérő magas támogatottság ellenére „be vannak zárva", az előző hónapokhoz képest a másodlagos pártpreferenciákat tekintve mérhetően romlott – nem utolsósorban az SZDSZ szavazótáborán belül – az MSZP pozíciója.

A Fidesznek a szocialistákkal ellentétben jobbak voltak a lehetőségei a szavazatszerzésre, a közvélemény-kutatások szerint a válaszadók kétharmada a fiatal demokratákat a kormányrúdnál szerette volna látni. Az ellenzék kissé romlott pozíciói, ezen belül a Fidesz októbertől javuló helyzete, a másik oldalon az MSZP némileg kényszerű színvallása a kisebbik koalíciós partner mellett, a választások előestéjére leegyszerűsítette és végképp polarizálta a politikai mezőt.

A csendes kampány

A 98-as választásokat értékelők között egyöntetű vélemény alakult ki arról, hogy az első fordulót megelőző kampány a megszokottnál jóval csendesebb volt. A visszafogottabb korteskedésre több magyarázat is adódik. A legkézenfekvőbb az, hogy a közvéleményben – ellentétben a két korábbi választással – nem alakult ki a leváltási hangulat. A szociálliberális koalíció tevékenységét nem övezte olyan légkör, mint a négy évvel korábbi konzervatív kormányét: „Az 1994-es választások előtti közhangulatra az volt a jellemző, hogy több mint kétszer annyi »biztos szavazó« kívánt az akkori ellenzék pártjaira voksolni, mint a kormánypártokra".[11] A harmadik szabad választást kétségtelenül nem terhelte a „most, vagy soha" pátosza, ahogyan Kéri László találóan megfogalmazta.[12] A prognózisok azt jelezték, hogy a választók többsége ezúttal nem valami *ellen* fog szavazni: döntésükben nagyobb szerephez jutnak a racionális megfontolások, mint korábban.

Az általános közvélekedés az év első hónapjaiban – néhány borús vagy aggasztó jel és fejlemény ellenére – a szocialistáknak kedvezett. Felmérések szerint a várható gazdasági növekedés és a javuló kilátások miatt a lakosság egyre nagyobb hányada tekintett reménykedve a következő évekre. Az euroatlanti integráció küszöbéhez érve, a

[11] *Az élen a helyzet változatlan*. Világgazdaság, 1998. április 23. (Marketingcentrum közlése.)

[12] Kéri László: i. m.

gazdaság kedvező változásait észlelve, sokak fejében fordulhatott meg az, ami a *168 órában* látott napvilágot: „Úgy tetszik, az ország sorsa jó előre eldőlt. Ha az integráció nyertesei a közeljövőben számosabbak lesznek, mint a vesztesek, ha a folyamat sikeres lesz, nemcsak a következő négy év, az azt követő ciklus is a szocialisták ölébe hull."[13]

A szocialisták pozíciói kikezdhetetlennek látszottak. A koalíciópárti közírók nemegyszer fölényesen értékelték, az ellenzékhez közel állók aggodalommal figyelték az MSZP megerősödését jelző közvélemény-kutatási eredményeket. Némelyek meg is fogalmazták: domináns pártrendszerre kell berendezkedni, komoly a veszélye az egypólusú politikai rendszer befagyásának.

A kampány elejére ellentmondásosnak tűnő helyzet alakult ki. A kormánypártok a fenti helyzetértékelésből kiindulva a folyamatosságra, a megkezdett út folytatására helyezték a hangsúlyt, s főként az MSZP igyekezett ráülni az addig elért eredményre. A csendes kampányolás mellett döntött. A visszafogottságot indokolta, hogy sokáig úgy tűnt, nincs igazi kihívó. A felmérések szerint a megkérdezetteknek csak alig több mint ötven százaléka gondolta, hogy a választásoknak komoly tétje van. Ennek megfelelően várható volt, hogy 1998-ban jóval kevesebben jelennek majd meg az urnáknál, mint legutóbb. Ez pedig minden előrejelzés szerint a fegyelmezett szavazótáborra támaszkodó szocialisták számára lesz előnyös.

A kampánytalan kampánnyal az MSZP – a kampány főnökének bevallása szerint – az agresszív ellenzéki erőket összeterelő, hivalkodó korteskedést kívánta elkerülni.[14] A választási küzdelem tompítása egyben arra is szolgált, hogy az alternatívanélküliséget sugallja.

A fiatal demokraták látszólag csapdahelyzetbe kerültek. Hiszen létfontosságú lett volna számukra a mozgósító kampány, hogy minél többen vegyenek részt a választáson a kevésbé elszánt választópolgárok közül. Ehhez azonban szakítani kellett volna a szocialisták által rájuk kényszerített békés hangnemmel. Fennállt a veszélye annak, hogy ha ezt az utat követik, éppen azokat riasztják el maguktól, akiknek a voksai feltétlenül szükségesek lettek volna a második fordulós versenyben maradáshoz.

A Fidesz kampánytervezői tudták, hogy a társadalomban nincs „leváltós" hangulat, ezért nem a negatív kampányra helyezték a súlyt. Elismerve a kormány eredményeit, nemegyszer azokra építve, javaslatait esetenként „balról előzve", a kormánypárti ígéretekre látványosan rá is licitáltak.

Később, amikor a kampány előrehaladtával, már egyértelművé vált, hogy a koalícióval szemben csak széles ellenzéki összefogásnak van esélye – Torgyánt jobbról előzve –, kommunikációjában egyre bizonytalanabbá vált, hol húzódnak a mérsékelt jobboldalnak és a jobbra zárásnak a határai.[15]

A felmérések alapján látható volt, hogy a pártok közötti verseny elsősorban a megkérdezettek mintegy 11-12%-át kitevő, a pártválasztásban bizonytalan szavazók kegyeiért folyik majd. A bizonytalanokért folytatott küzdelemben a szocialisták pozíciói február–márciusban romlottak. A februári események után a pártkongresszust követő hat hét alatt – Gazsó Ferenc szerint –, mintegy 300 000 szavazó távozott a stratégiai szavazóbázisból. (Ők azok, akik majd távolmaradnak az első választási fordulótól is.)[16]

Még nem lehetett látni, hogy ezek a momentumok már a trend megfordulását jelentik-e. Úgy tűnt – s ebben az ekkortól már jelentősen különböző közvélemény-kutatási intézetek közléseinek hatása is belejátszott –, hogy az MSZP esélyei kedvezőek. Bár matematikailag egy Fidesz–Kisgazda koalíció lehetősége nem volt kizárható, de akkor még politikailag eléggé valószerűtlennek tűnt egy ilyen szövetség létrejötte.

Az MSZP-nek az első fordulóban elért győzelmét nem kérdőjelezte meg semmi, de erősödött a bírálat a szocialisták kampányával szemben. A párton belül és a szimpatizánsok körében szóvá tették, hogy a koalíció nem mond semmit, nem a saját programjáról beszél, hanem enged a Fidesz állandó nyomásának. A pártelnök-miniszterelnök márciusi kongresszusi beszédében valóban sokat tett azért, hogy az első számú ellenfél rangjára emelje fel Orbán Viktort és pártját. Az MSZP vezetése sem volt elégedett a kampánnyal. Az április közepi hivatalos kampánynyitót megelőzően az összehívott egyéni képviselőjelöltek előtt maga Horn Gyula is bírálta az addigi kampánymunkát.

A csendes kampány az ellenzéknek, ezen belül elsősorban a Fidesznek, jobban sikerült, mint az MSZP-nek. A fiatal demokraták kampányműsorait és plakátjait látták legtöbben, és ezek váltották ki a legnagyobb tetszést. A Fidesz, jól időzítve, azt üzente a választóknak: létrejött a polgári együttműködés lehető legszélesebb kerete, a Fidesz kész jobbközéppárt, s kizárólag a polgári alternatíva vagy a szocialista között lehet választani; egyúttal változást, javulást ígért.

Az 1998-as választási időszak hozott néhány olyan új elemet, amely a direkt pártkampányon túl a választás klímáját s természetesen az eredményt is befolyásolta. Ezek közül ki kell emelni az írott és az elektronikus sajtó szerepét. A média más helyzetben volt, mint négy évvel azelőtt: a magyar sajtó alapvetően új tulajdonosi, érdekeltségi, irányítási viszonyok közé került. A napilapstruktúra nagyjából leképezte az alapvető politikai orientációkat, a sajtó tevékenysége kiegyensúlyozott volt. A kezdetben csendesnek induló kampányidőszakban a médiumok kevéssé fordítottak figyelmet a versengő, egymással összemérhető politikai üzenetek, álláspontok kölcsönös bemutatására.

Az ORTT műsorfigyelő szolgálatának adatai szerint a pártok médiaszereplése a kampány zajos időszakában sem változott lényegesen. „Az eddigi kormánypárti–ellenzéki, nagyjából 70–30%-os arány május első hetében, az első fordulót megelőző napokban közel fele-fele arányra módosult."[17] A sajtófronton érzékelhető kiegyensúlyozottság 1994-hez viszonyítva mégis merőben új helyzetet teremtett, hiszen nem érvényesült, nem érvényesülhetett a liberális baloldali értékeket valló újságírók akkor tapasztalható fölénye.

[13] Bujáki Attila: *A kapitalizmus első 4 éves terve.* 168 óra, 1998. március 31.

[14] *„Szekeres Imre vállalja a felelősség rá eső részét."* Népszabadság, 1998. május 29.

[15] Mészáros Tamás: *Logikus kérdések.* Magyar Hírlap, 1998. május 24.

[16] Gazsó Ferenc: *A szocialista párt és a parlamenti választások. „Így láttak minket."* MSZP belső kiadvány, Bp., 1998.

[17] Stefan Krausz: A magyar média és a választási kampány. *Mozgó Világ,* 1998. 9. sz.; Kéri László: Kampányok és választások. *Társadalmi Szemle,* 1998. 8–9. sz.

Az elektronikus média területén is hasonló jelenség volt megfigyelhető. Az 1996-ban elfogadott médiatörvény elfogadása és a nyomában kialakult többpólusú médiarendszer egyenesen politikamentesítette a közszolgálati televíziót. Sajátos módon a nagyobb magántelevíziók is kiszálltak a versenyből. Úgy döntöttek – önkéntesen korlátozva ezzel részvételüket a kampányban –, hogy nem közvetítenek hirdetéseket a politikai pártoktól.

Érdekes, hogy amíg a televíziós csatornák között nem jött létre igazi vetélkedés a pártok szerint, s ezzel jelentős mértékben tompult a választási küzdelem élessége, a közvélemény-kutató intézetek között soha nem tapasztalt hevességű összecsapásoknak lehettünk tanúi. A politológus szakértők úgy látták, hogy a pártok küzdelme helyett a közvélemény-kutatók vitája töltötte ki az űrt,[18] s mivel a pártok között az alapkérdésekben nem látható drámai különbség, ehelyett a médiaelit vívja harcát, és kreál versenyfutást a Fidesz és az MSZP között.[19] Az előző évekből nem ismert, szokatlan állapot jött létre. Az egymással konkuráló nívósabb közvélemény-kutató cégek a választási hajrában elsősorban a két vezető, rivális párt pozíciójáról hoztak nyilvánosságra jelentős mértékben eltérő adatokat.[20]

A közvélemény-kutatók az egyre inkább kétpólusúvá váló küzdelemben – egymást némiképp hiteltelenítő tevékenységükkel – akarva-akaratlanul átpolitizálódtak, a közvéleményben létező pluralizáltságot erőteljesen generálták. Harcos kiállásukkal az első fordulóig tartó békés kampányban komoly befolyásoló szerepet játszottak. Egyre gyakrabban érte az intézeteket a tudatos manipuláció vádja, sokasodtak a leleplezések. A *Népszava* cikkírója a közvélemény-kutatás válságáról szólva plasztikusan jellemezte a cégekkel szemben növekvő bizalmatlanságot. „Fenntartás nélkül hiszek a közvélemény-kutatók tisztességében, de nem hiszem, hogy pártatlanok lennének, nem hiszem, hogy ne lennének reményeik és aggodalmaik, belső elkötelezettségük az egyes irányzatokkal, pártokkal kapcsolatban. Az elkötelezettség, irányultság feltételezése fokozottan jogosult a közvélemény-kutatási eredményeket rendszeresen közlő napilapokkal kapcsolatban. A Szonda Ipsos, a *Népszabadság* baloldali (MSZP) orientáltsága számomra éppen olyan nyilvánvalónak tűnik, mint a Magyar Gallup Intézet, *Magyar Nemzet* polgári konzervatív elkötelezettsége, és valószínűleg nem megalapozatlan a Tárki, Századvég Fideszhez közel állása vagy a Medián SZDSZ-szimpátiája feltételezése sem."[21]

A közvélemény-kutatók küzdelme még a kampánycsend alatt sem szűnt meg. A Gallup – a választási törvény fehér foltjait kihasználva – az Országos Választási Bizottság figyelmeztetése ellenére az Interneten nyilvánosságra hozta friss felméréseinek adatait. Nem tekinthető véletlennek, hogy a 98-as választás legkomolyabb kampánysértői éppen a közvélemény-kutató intézetek – a Gallup és a Századvég – lettek. Törvénysér-

[18] Idéz: Kéri László: Kampánytémák, avagy kezdődik a politikai karnevál. *Népszabadság,* 1998. március 2.

[19] A májusi vetélkedés nyílt vetélkedést ígér. Kampányoló kutatók. *Magyar Nemzet,* 1998. április 27.; *Kampány helyett bukmékerek lázadása.* Világgazdaság, 1998. április 27.

[20] Egy „köz", több vélemény. *Világgazdaság,* 1998. április 30.; Politikaformáló közvélemény-kutatók. *Világgazdaság,* 1998. május 27.

[21] Tükör által homályosan. *Népszava,* 1998. április 28.

tés miatt a Gallupot mind az első fordulóban, mind a másodikban „megintette" az Országos Választási Bizottság.

Váratlan színfoltja volt az 1998-as választásoknak az egyházak aktivizálódása a kampány időszakában. A Magyar Püspöki Kar a választásokhoz közeledve a KDNP-t, az FKGP-t, illetve a kormánypártokat érzékenyen érintő körlevelet bocsátott ki. Ebben az egyházi vezetők, szakítva a korábbi gyakorlattal, egyértelmű intenciókat fogalmaztak meg a híveiknek. Arra szólították fel őket, hogy ne szavazzanak az esélytelen – az 5%-ot valószínűleg el nem érő pártokra –, a második fordulóban pedig a legesélyesebb ellenzéki jelöltet támogassák. Mindezzel a jobboldali egység érdekében a kis pártok esélyeit csökkentették. (Az evangélikus egyház, hasonló célú, bár a katolikus egyházénál ködösebb üzenetet küldött a választókhoz.)

Az egyházak fellépése komoly presztízsveszteséget okozott a kormánypártoknak, elsősorban az MSZP-nek. (Ne feledjük, hogy a Szentszékkel aláírt megállapodáson még alig száradt meg a tinta.) Ha hihetünk a Gallup vizsgálatának, a körlevél minden bizonnyal komoly befolyást gyakorolhatott a legaktívabbnak számító, de pártpreferenciában igencsak elbizonytalanodott hívőkre, s valószínűleg meghatározó volt főként a kistelepüléseken élők választási magatartására. A Gallup szerint a választások előtt az egyházat követő katolikusok körében volt a legnagyobb bizonytalanság. Közel három héttel az első forduló előtt az egyház híveinek 29%-a még nem tudta, kire szavazzon. A *Demokrata* szerzője némileg indulatosan, de érzékletesen festette le a kialakult szituációt: „Azt hiszem, a jövő generációjának oktatni fogják ezt az abszurdumot, ami a több ezer éves magyar történelemben eddig soha nem fordult elő. Keresztények szólították fel a keresztényeket, hogy ne szavazzanak a keresztényekre, s a keresztények ezt a parancsot keresztényi alázattal végre is hajtották."[22]

A választási hadjárat jelentős állomása a jelöltállítás. A választási rendszer a nagypártoknak kedvez, ezért az ajánlószelvények gyűjtése ezúttal is elsősorban a kisebb, kevésbé ismert pártok dolgát nehezítette meg.

Az országos listát valamennyi parlamenti párt képes volt állítani. Az MDNP kivételével az országgyűlésben helyet foglaló pártok mindegyike az összes megyében és a fővárosban is területi listát tudott állítani. Ez sikerült a MIÉP-nek és a Munkáspártnak is. A Maczó Ágnes által alapított ÚJ Szövetség 14, a mintegy húsz szervezetet tömörítő, a vízlépcső ügyében aláírást kezdeményező Együtt Magyarországért Unió kilenc, a kisebbségek kezdeményezésére bejegyzett Nemzetiségi Fórum a minimális hét listával rendelkezett.

1994-ben 15 párt tett eleget az országos listaállítás feltételeinek, közülük az MSZDP, az Agrárszövetség, a Köztársaságpárt, az Egyesült Kisgazda Párt, a Pozsgay-féle Nemzeti Demokrata Szövetség, a Vállalkozók Pártja, a Magyarországi Zöld Párt vagy nem létezett 1998-ban, vagy nem tudott listát állítani.

Az ajánlószelvény-gyűjtés eredményéből már látható volt, hogy a listát állító pártok csaknem felének nem lehet reménye rá, hogy átlépje az 5%-os küszöböt. Mégis

[22] A felekezethez nem tartozók határozottabbak. *Magyar Nemzet,* 1998. április 29.; Bencsik Gábor: Érzelmi szigetek. *Demokrata,* 1998. május 14.

meglepő fordulat volt néhány kisebb párt jó szereplése. A MIÉP állítása szerint több mint 300 000 ajánlószelvényt sikerült gyűjtenie, s ez már felcsillantotta – elsősorban alacsony választási részvétel mellett – a parlamentbe kerülés esélyét. Ezzel szemben hideg zuhanyként érte az MNDP vezetését, hogy a választási végeredményt jelentősen meghatározó fővárosban nehezen gyűltek a kopogtatócédulák. Hasonló nehézségekkel kellett számolnia a KDNP-nek is. Az MDF helyzete speciális volt: a Fidesszel közösen indított jelöltjei igen gyorsan, önálló jelöltjei viszont jóval lassabban gyűjtötték össze az induláshoz szükséges 750 ajánlószelvényt.

Az 1998. április 17-én lezárult képviselőjelölt-állítás eredménye alapján május 10-én, a választások első fordulójában, 1604 egyéni jelöltet vettek nyilvántartásba. Az 1994-es választásokhoz képest megcsappant az egyéni képviselőjelöltek száma (1877-ről 1604-re), és ezen belül a független képviselőjelöltek száma is visszaesett 103-ról 54-re. Annak ellenére, hogy 1994-hez képest nőtt a bejegyzett pártok száma, nem változott azoké, amelyeknek országos listája versenghetett a polgárok szavazataiért.

A képviselőkkel való elégedettséget-elégedetlenséget és a párton belüli fluktuációt jelzi, hogy az MSZP az 1994-ben indított, akkor sikeresnek bizonyult egyéni jelöltjeinek 72%-át, az SZDSZ Budapesten 56, megyékben 44%-ot, a Fidesz 43%-át indította újra, míg az FKGP csak 24%-át.

A választás majdani befutói közül az FKGP és az MSZP mind a 176 választókerületben, az SZDSZ 175-ben, míg a Fidesz önállóan 95-ben, az MDF-fel közösen 173-ban, az MDF önállóan 94-ben, Fidesszel együtt pedig 172-ben állított jelöltet.

A MIÉP, alig lemaradva a nagy pártoktól 171 helyen, s figyelemre méltó, hogy 1994-hez képest kissé visszaesve a Munkáspárt 160 körzetben maradt versenyben a jelöltállítás után. A későbbi kudarcos szereplést vetítette előre, hogy a KDNP-nek mindez csak 136, az MDNP-Néppártnak pedig 106 helyen sikerült.

1. táblázat A választási részvétel adatai

Választási forduló	A választás módja	Választókerületek száma	Választójogosultak száma	Választáson részt vettek		Érvényes szavazatok		Érvénytelen szavazatok	
				száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
I.	egyéni	176	8 062 708	4 536 254	56,26	4 467 940	98,49	64 103	1,41
	listás	20	8 062 708	4 536 254	56,26	4 483 974	98,93	48 401	1,07
II.	egyéni	175	8 016 397	4 570 386	57,01	4 509 982	98,74	57 404	1,26
	listás	2	867 952	489 216	56,36	483 481	98,87	5 527	1,13

A két forduló között

Az 1998-as országgyűlési választások első fordulójának negatív szenzációja az alacsony állampolgári részvétel volt. A választást megelőző ciklus idején készült közvélemény-kutatások rendre tudósítottak a lehetséges távolmaradók magas arányáról, mégis némi meglepetést okozott a visszafogott választói aktivitás. Ha az előző választások hasonló adataival összevetjük az 1998-ban tapasztaltakat, az alábbiakat láthatjuk: az 1998-as országgyűlési választások első fordulójában a választópolgárok részvételi aktivitása (56,26%) mintegy 8,84%-kal maradt el az 1990-es (65,10) és 12,66%-kal az 1994-es (68,92) szinttől.

2. táblázat Választási eredmények pártok szerint

A párt megnev.	I. forduló				II. forduló			
	Egyéni		Listás		Egyéni		Listás	
	N	%	N	%	N	%	N	%
EMU	13 599	0,3	9 148	0,2	347	0,01	247	0,05
FIDESZ-MPP	574 422	12,86	1 263 522	28,18	1 085 538	24,07	187 609	38,8
FKGP	594 023	13,30	617 740	13,78	275 857	6,12	52 714	10,9
KDNP	129 787	2,90	116 065	2,59	122	0,00	1 479	0,31
MDF	137 621	3,08	139 934	3,12	22 714	0,50		
MDNP	87 971	1,97	62 568	1,4	247	0,01		
MIÉP	249 127	5,58	248 825	5,55	28 608	0,63	19 707	4,08
MP	165 454	3,70	183 064	4,08	17 703	0,39	10 861	2,25
MSZP	1 332 178	29,82	1 445 909	32,25	1 941 307	43,04	192 640	39,84
NF	11 928	0,27	5 895	0,13	473	0,01	-	
SZDSZ	456 009	10,21	353 186	7,88	139 504	3,09	14 763	3,05
ÚSZM	23 659	0,53	26 330	0,59	1 502	0,03	409	0,08
FIDESZ és MDF közös	587 054	13,14			954 794	21,17		
MSZDP	11 845	0,27	5 689	0,13	206	0,00	3 052	0,63
MSZZP	328	0,01	2 137	0,05	213	0,00		
VP	8 643	0,19	3 962	0,09	1 054	0,02		
Független jelöltek	75 965	1,70			39 154	0,87		

A szabadon választott parlamentek történetében először fordult elő, hogy két megyében (Szabolcs-Szatmár-Beregben és Hajdú-Biharban) érvénytelen szavazás miatt meg kellett ismételni a területi listás voksolást.

A két kelet-magyarországi megye már a korábbi országgyűlési választásokon is a sereghajtók közé tartozott, és akkor is az országos átlagnál alacsonyabb aktivitással hívta fel magára a figyelmet. 1990-ben a megyék közül, a leghátul kullogva, Szabolcs-Szatmárban a választásra jogosultak 53,71%-a, Hajdúban 56,31%-a vett részt az első fordulóban. Szabolcs-Szatmár utolsó volt 1994-ben is, őt követte Bács-Kiskun 61,45%-kal, míg Hajdú megye alulról a harmadik lett (63,3).

Az első forduló részvételi arányai leginkább az 1994-es választások második fordulójának eredményeihez hasonlíthatók, azzal a megjegyzéssel, hogy akkor is e három megye szerepelt ötven százalék alatt. A választói aktivitásban is fellelhető kontinuitást jelzi, hogy 1994-ben Budapesten kívül ugyanannak a három nyugat-dunántúli megyének sikerült átlépnie a 60%-ot, mint 98-ban. (Győr-Sopron 1994-ben 72,92, 1998-ban 60,73, Vas 74,35, illetve 62,30, míg Veszprém 72,63 , illetve 60,66.) Jellemző, hogy amíg 1994-ben a legaktívabb és legpasszívabb megye közötti távolság 12,56% volt az első fordulóban, 1998-ra ez 14,79-re növekedett. (1990-ben, Vas megye és Szabolcs-Szatmár között 23,10% volt a különbség.) A négy évvel azelőtti választáson ez az olló mintha bezárult volna, de az 1997-es népszavazáson és az 1998-as választáson ez az arány csökkent, újra szélesedett a regionális szakadék.

Az első forduló számos újdonsággal szolgált az előző két választáshoz képest.

Mint láthattuk, a soha nem tapasztalt lanyha választási kedv az első menetben előrevetítette a két legnagyobb párt közötti kiegyenlített küzdelmet, a volt nagy rendszerváltó pártok és a kisebb pártok többségének eljelentéktelenedését, a parlamentből való kiesésének rémét. Ha megkíséreljük röviden összefoglalni az első forduló végeredményét, nyugodtan mondhatjuk: „az MSZP nyert, a koalíció vesztett".[23] A két koalíciós párt ez alkalommal rosszabbul szerepelt, mint négy évvel korábban. Együttesen a területi listák 40%-át kapta, szemben a négy évvel azelőtti 53%-kal – ami akkor a mandátumok 72%-ának megszerzését jelentette.

1998. május 10-én a parlamenti választások nem hivatalos eredménye szerint a területi listás szavazás alapján a szocialisták nyertek. Bár az MSZP százalékos teljesítménye megközelítette a négy évvel azelőttit, de csupán az alacsony részvétellel magyarázható, hogy listán közel 300 000, egyéniben pedig mintegy 350 000 szavazatveszteséggel, nagyjából hasonló eredményt sikerült elérni. A Fidesz 1 257 000 szavazattal az új magyar demokratikus választások harmadik legjobb eredményét produkálva, megháromszorozta előző alkalommal szerzett voksait.

A forduló legnagyobb vesztese az SZDSZ, alig 8% szavazattal, ami egyben több mint 700 000 szavazó elpártolását jelentette 1994-hez képest. Hasonló sorsban volt kénytelen osztozni a Demokrata Fórum is, amelynek 350 000 egyéni jelöltre szavazó híve közül a pártlistára kevesebb mint 140 000 szavazott – megakadályozva ezzel az

[23] „Az MSZP győzött, a koalíció vesztett." *Demokrata*, 1998. május 14.

MSZP jóval nagyobb, esetleg behozhatatlannak tűnő győzelmét a Fidesszel szemben. Az MDNP és a KDNP sorsa megpecsételődött, s a területi listás eredmény után egyértelművé vált a marginalizálódásuk. A választás egyik igazi meglepetése a MIÉP 5%-ot meghaladó – nem utolsósorban az alacsony részvételre visszavezethető – teljesítménye.

Az egyéni választókerületek közül 113 helyen MSZP, 20 helyen Fideszes önálló, 21 helyen Fidesz–MDF, illetve 11 helyen MDF–Fidesz közös jelölt végzett az élen, míg a Kisgazdáknak hat, az SZDSZ-nek kettő, az MDF-nek egy jelöltje jutott az első helyről a második fordulóba. A második, harmadik helyezések eloszlása pedig a három vezető párt között (MSZP, Fidesz, FKGP) egyértelműsítette, hogy a második fordulóban a legtöbb körzetben MSZP–Fidesz párharc várható. Világossá vált az is, hogy az MSZP, de a fiatal demokraták sem lesznek képesek az MDF-fel közösen sem megszerezni az abszolút többséget.

A kormánykoalíció pártjai a megyék többségében megszerezték a Fidesz-MPP és az MDF-fel szemben az elsőséget, azonban jól látszott, hogy az FKGP szavazataival kiegészülő jobbközép táborral szemben a koalíció esélyei minimálisra csökkentek. Jól érzékelteti az FKGP-re leadott szavazatok tényleges súlyát, ha összesítjük az MSZP–SZDSZ-re és az MDF–Fideszre mint két tömbre leadott szavazatok számát. Kiderül, hogy 14,5 megyében az 1994–1998-as koalíció több voksot gyűjtött, mint a mérsékelt jobb szövetséges pártjai, az FKGP-re eső szavazatok hozzáadása után azonban 3,5 megyére apad le a baloldali fölény.

Az első fordulóban nem igazolódtak azok a várakozások, amelyek szerint az alacsony részvétel előnyös az MSZP-nek. A Fidesz nem azért vesztett, mert szimpatizánsai közül sokan távol maradtak. Az első forduló kiegyenlített eredményét éppen a szocialisták stratégiai szavazóinak távolmaradása befolyásolta. A két forduló közötti időszak legnagyobb talánya az volt, hogy a Fidesz képes-e integrálni az ellenzéki szavazatokat, ahol a versenyben maradó képes lesz megelőzni a szocialisták első fordulóban győztes jelöltjét.

A Fidesz második fordulós győzelméhez egyszerre volt szükség az addig szkeptikusan tartózkodó szavazók mozgósítására és arra, hogy az ellenzékre szavazók a párt jelöltjét támogatók mögött sorakozzanak fel. A Fidesz másodlagos szavazói tábora komoly esélyt jelentett mindehhez, a kérdés csupán az volt, miképpen lehet ezt valóra váltani.

A közvélemény-kutatók a választások előtt már egyértelműen regisztrálták, hogy az FKGP- és a Fidesz-szimpatizánsok táborának viszonya asszimetrikus. A kisgazdák potenciális szavazói jelentősen nagyobb arányban támogatnák a Fidesszel közös kormányzás gondolatát, mint megfordítva. A Fidesznek szembe kellett néznie azzal, hogy egy ilyen felállás nyilvánosságra hozatala, vagy akár lebegtetése komoly szavazatveszteséget jelenthet, eltávolítaná a szélsőséges erőktől rettegőket. De az is tisztázódott – amit már az első forduló előtt is sejteni lehetett –, hogy „A Fidesz színeiben induló egyéni jelöltek mandátumának sorsa végső soron az FKGP kezében van. Azokon a helyeken, ahonnan kiesik vagy visszalép az FKGP jelöltje, legalább 13-16% előny kell az MSZP jelöltjének ahhoz, hogy nyugodtan várhassa a második fordulót."[24]

[24] „Az ellenzék kampányolt jobban." *Világgazdaság*, 1998. április 30.

A fiatal demokraták számára ezért is vált központi kérdéssé a kisgazdákhoz fűződő viszony. Torgyán József – pártja szorult helyzetét érzékelve – még a választási év elején felajánlotta, hogy pártja kész a második fordulóban az esélyesebb ellenzéki jelölt javára visszalépni. A második fordulóra vonatkozó korlátozott együttműködéstől a Fidesz vezetői folyamatosan elzárkóztak, arra hivatkozva, hogy céljuk az abszolút többség elérése. A két párt között létrehozandó választási megállapodás az uóbbiak számára fontos centrumszavazók elvesztésével járt volna, de számolniuk kellett azzal is, hogy a legerősebb alternatív támogatottság épp az FKGP szavazótábora felől várható.

Az első forduló után, amikor egyértelművé vált, hogy az abszolút többség megszerzése illúzió, a fiatal demokratáknak mindenkit megelőzve lépniük kellett. Orbán Viktor a választás éjszakáján – ellenfeleit meglepve – egyoldalú bejelentést tett, megismételve a kisgazda pártelnök hónapokkal azelőtti javaslatát az esélyesebb ellenzéki jelöltek javára történő visszalépésről. A párt elnöke mintegy 21 Fidesz-jelölt visszalépését helyezte kilátásba. Ezzel a lépésével visszavonhatatlan jelét adta annak, hogy a minél teljesebb összefogásban érdekelt, de nem hajlandó a második forduló előtt a nyilvánosság előtt alkudozni. Egyúttal azonban félreérthetetlen üzenetet küldött a vele és pártjával szimpatizáló Torgyán-hívőknek, hogy támogassák jelöltjeit a második fordulóban.

A fiatal demokraták, miközben leszögezték, hogy az első fordulóban csak az MDF-fel és a MKDSZ-el hajlandók együttműködni, azt is tudtul adták, ahogy e pártokon kívül a második fordulóban csak az MDNP-vel terveznek összefogást. A kereszténydemokraták területi vezetői a helyi egyezkedésben szabad kezet kaptak a pártelnöküktől, így a Fidesz számíthatott a korábban a KDNP-re szavazók egy részére is.

Miközben minden fegyelmezett Fidesz-politikus az MDF–Fidesz polgári kormány megalakulása mellett érvelt, a tudósítások folyamatos egyezkedésekről és visszalépésekről adtak hírt. Míg a pártelnök egyértelműen elzárkózott a kisgazdákkal való tárgyalásoktól, alelnöke félreérthetetlenül kiállt az ellenzéki egység mellett.[25]

A Fidesznek láthatóan bevált a taktikája. Elérte, hogy a választás második fordulójában a harc a legesélyesebb ellenzéki (többnyire Fideszes) és kormánypárti jelölt közötti küzdelemre szűküljön le. Az MSZP csekély mértékű első fordulós győzelme, az SZDSZ vártnál is nagyobb fiaskója folytán egy csapásra kézzelfoghatóvá vált a kormányváltás esélye. A május 10-i első forduló a kormánykoalíció oldalán drámai erőátcsoportosítással járt. Hiába ért el az MSZP a 1994-es listás eredményéhez hasonlót, az SZDSZ szereplése miatt nemigen volt remény a koalíció fennmaradására. A két forduló között nem javította a szociálliberális összefogás lehetőségeit, hogy az SZDSZ-en belül megszaporodtak és nyilvánosságot kaptak azok a hangok, amelyek az ellenzékbe vonulást

[25] Interjú Kövér Lászlóval: Összefogás, de kivel? *Demokrata*, 1998. május 14. – „Egy dologra mindenki mérget vehet, nem lesz nagy koalíció semmi áron, /.../ első lépcsőben úgy kell megnyerni az ellenzéki erőknek a választást, hogy többségbe kerülhessenek az új országgyűlésbe, mindent ennek kell alárendelni." (Együttműködő ellenzéki pártok. *Világgazdaság*, 1998. április 29.) „több résztvevő megerősítette a megbeszélés tényét, egyet értettek azzal, hogy a kormányváltás érdekében szükség van az ellenzéki pártok együttműködésére. Ez azt jelenti, hogy a parlamenti választás második fordulójában az ellenzéki pártok visszaléptetnék jelöltjeiket a legerősebb javára."

tartották a párt számára az egyedüli üdvözítő megoldásnak, s a kudarc okát a nagyobb koalíciós partnerrel közös kormányzásban látták.

A majdnem döntetlennel végződött első forduló a kampány stratégiájának újragondolására késztette a szocialistákat. A revízió során többek között a szocialista kampányfőnököt is leváltották. Egyértelművé vált, hogy MSZP győzelme lényegében csak kiélezett küzdelemben és a teljes koalíciós szavazótábor integrálásával, a bizonytalanok egy részének megnyerésével és a jobboldali egység gyengítésével képzelhető el. A szocialisták számára ezért nem sok esélye volt a pozitív kampánynak. Szakítottak a csendes kampánnyal, és a második fordulóban a jobboldali veszély rémének felkeltésével igyekeztek mozgósítani tartalékaikat. Az MSZP-s kampány adott és korábbi szakaszának megnyilatkozásai ellentmondtak egymásnak, s ez önmagában is zavarodottságra utalt.

Míg korábban főleg a Fidesz gazdaságpolitikai programját támadták, most a szövetségi politikája került a célkeresztbe, kockáztatva ezzel a negatív kampány előre kalkulálható, az ellenfél táborát is aktivizáló hatását. Mindez be is következett. A választás második fordulójában felerősödött a civil szervezetek hangja, korteskedtek a cigányszervezetek, sorra jelentek meg a különböző felhívások – hol a Szegedi Professzorok, hol a Mezőgazdasági Érdekegyeztető Tanács, hol a Duna Charta szervezésében. Még a határon túli szervezetek is hallatták a hangjukat.[26]

A kiéleződött választási küzdelem, illetve a választás utáni várható helyzet kuszasága, kiszámíthatatlansága még a tőzsdei ármozgásokra is hatással volt, olyannyira, hogy egyébként sűrű kampányprogramját megszakítva, Orbán Viktor látogatást tett a tőzsdén.[27]

A két forduló között készült elemzések egyike-másika lehangolóan számolt be a május 10. és 24. közötti időszak kampányáról. Az utólagos értékelések azonban – szinte egyöntetűen – az előző két választáshoz nem mérhető drámai küzdelemről szóltak. Ezt minden bizonnyal a választás, sőt az eddigi választások legfőbb médiaeseményeként emlegetett Horn–Orbán televíziós vita megrendezése magyarázza.

A magyar választások történetében eddig ismeretlen volt a pártelnökök vitája. Most, ebben az ütközetben sűrűsödött a második fordulós kampány. A lapok nem fukarkodtak a szenzációt sejtető beharangozásokkal, de az utólagos értékelések is a választási kampány csúcspontjának minősítették az eseményt.

A pártelnökök – akik egyébként az utolsó pillanatig taktikusan elkerülték egymást – nagy figyelemmel kísért vitája kétségkívül szerepet játszott a választás végkimenetelében. A televízió történetében példátlan esemény, hogy közel ötmillió néző ült a készülék elé.

[26] „Vége a visszaléptetéseknek." *Népszava*, 1998. május 20. „Árthat, ha eldurvul a kampány". *Magyar Nemzet*, 1998. május 20.

[27] Nyomárkay Kázmér: „Politizál a tőzsde." *Világgazdaság*, 1998. május 20. „A tőzsdét egyébként értelemszerűen nem a Fidesz zavarja – bár némi fenntartások vannak azzal kapcsolatban, ha a kisgazdák lennének a partnerek –, sokkal inkább az, hogy egyelőre korántsem lehet biztosra venni: valamelyik oldalon meg lesz-e a többség /.../ csak az ázsiai válság idején tapasztalthoz hasonlítható zuhanásnak egyértelműen belpolitikai okai vannak." A tőzsdét nem izgatják a parlamenti választások. (*Világgazdaság*, 1998. április 24.) „Ma már annyira sem fontos a választás, mint 4 éve .../.../ Annyi hatása azonban ma is van a választásnak, hogy a hitelminősítő intézetek – biztos, ami biztos – csak a voksolás után adnak ki új tanulmányt az országról."

A számszerűsített eredmény a lapok többsége szerint 0:0-hoz közelített a két fél között, minimális különbséggel. Az elemzések többsége azonban rámutatott, hogy Orbán taktikája hasznosabb volt. A Fidesz elnöke elérte, hogy a vita pártja programjáról folyjék. Az amerikai elnökök vitáinak tapasztalatai alapján a sajtó egyik ismert Amerika-szakértője még ennél is tovább ment, amikor azt állította, hogy Horn már akkor hátrányba került, amikor elfogadta a kihívást.[28]

Arról, hogy milyen mértékben és irányban befolyásolta a nézőket az összecsapás, a tévévita után készült közvélemény-kutatási eredmények igazítanak el bennünket.[29] A Sofres Modus vizsgálata szerint a megkérdezettek 67%-a részben vagy egészben látta a televíziós vitát, a nézők fele a teljes műsoridőt nyomon követte. A látottak alapján a megkérdezettek 7,4%-a számolt be arról, hogy megváltozott a pártpreferenciája. A vita elsősorban a községben élőknél, a fiataloknál, a nyolc általános iskolánál nem magasabb végzettségűeknél hozott változást. Vagyis azoknál a társadalmi csoportoknál, amelyek egyébként is bizonytalanabbak pártválasztásukat, illetve részvételüket illetően. Leginkább – az átlag fölött – a legfiatalabb nézők pártpreferenciáját változtatta meg a vita, közülük 12,6% nyilatkozott így. A vélemény megváltozása, e körön belül is azoknál volt a gyakoribb, akik pártpreferenciájukban nem, de részvételükben bizonyosak voltak a vita előtt is.

A pártelnökök vitája végeredményben a választások szempontjából döntő jelentőségű volt: a Fidesz pozícióját javította. Míg a Fideszhez a megkérdezettek 7,4%-a pártolt át, addig a látottak alapján mindössze 5,8% módosította korábbi álláspontját a szocialisták javára.

„Mindent összevetve Horn Gyula szűken, de megtartotta azoknak a támogatását, akik korábban is az ő általa képviselt politikai stílussal rokonszenveztek. Orbán Viktor viszont a vita során nyújtott teljesítménye alapján a korábbiakhoz képest plusz pontokat szerzett... A korábbi bizonytalanok nagy részének bizalmát sikerült megszereznie."[30]

Az MSZP számára nem voltak biztatóak a másodlagos pártpreferenciákra vonatkozó felmérések sem. Ezek szerint ugyanis az SZDSZ szavazótáborából többen adnák voksukat – saját jelölt híján – a Fidesz, mint az MSZP jelöltjeire (42, illetve 38%). Bár a két párt között részleges megállapodás született, amelynek értelmében a fővárosban 15, vidéken 11 helyen visszalép a szabaddemokraták jelöltje az MSZP javára. Az első forduló történései alapján azonban – amikor is a szabaddemokraták egyéni jelöltjei 100 000-rel több szavazatot kaptak, mint a párt – nemigen lehetett a szabaddemokrata szimpatizánsok pártfegyelmére számítani.

Az 1998-as választások kimenetelét végül az döntötte el, hogy nyilvános egyeztetés nélküli paktum született a Fidesz és a kisgazdák között. Az előbbiek végül is 20, az utóbbiak 82 körzetben léptették vissza jelöltjeiket a másik javára.

[28] Avar János: Képernyős kegyelemdöfés. A Horn–Orbán-vita. *Mozgó Világ,* 1998. 9. sz.

[29] Sofres Modus: *„A Horn–Orbán tv-vita közvélemény-kutatási eredményei."* Sokszorosítás, 1998. május 21.

[30] Fordulatot hozott a pártelnökök vitája. *Magyar Nemzet,* 1998. május 2.

A Kisgazdapárt „történelmi tettet hajtott végre azzal, hogy a májusi országgyűlési helyekért folytatott küzdelem második fordulójában az utolsó pillanatban, sőt azon túl visszaléptette jelöltjeit.[31] Ez a puccs-szerű lépés átbillentette az egyensúlyt az MSZP oldaláról a Fidesz javára."[32] Mindez nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a választókörzetek túlnyomó többségében 145 helyen MSZP–Fidesz párviadal alakuljon ki.

Az élesedő küzdelem közvéleményre gyakorolt hatását mutatták a kampánycsend miatt nem publikálható felmérések, amelyek szinte már végletes polarizációt jeleztek. A Sofres Modus vizsgálata szerint a biztos szavazók és pártot választók körében a megkérdezettek 42,8%-a nyilatkozott az MSZP mellett, 45,6%-a a Fidesz jelöltjére szavazott volna, míg a többi párt jelöltje összesen 12,4%-ot remélhetett a második fordulóban.[33]

A jobboldal győzelme

Az első fordulóban negatív szenzációnak számító alacsony állampolgári részvétellel szemben a második menet újabb meglepetésekkel szolgált. Az előző két országgyűlési választás tapasztalatai alapján rögzülni látszó szabály dőlt meg azzal, hogy a második fordulóban az átlagos részvétel meghaladta az 1990-es és 1994-es adatokat (1990-ben: 45,44, 1994-ben 55,12, 1998-ban 57,01%).

A választás mérlegéhez hozzátartozik egyébként, hogy Budapesten volt a legmagasabb a részvétel, ahol a választói névjegyzékben szereplők 64,42%-a jelent meg a szavazóhelyiségekben. A legalacsonyabb aktivitást Jász-Nagykun-Szolnok megyében regisztrálták, ahol a választásra jogosultaknak alig több mint a fele, 50,39%-a ment el szavazni. Váratlan volt, hogy a második fordulós részvétel, ha csak kis mértékben is, de túllépte az első fordulóban mért értékeket. Rendhagyónak számított, hogy ez alkalommal az első fordulóban érvénytelenség miatt 31 választókörzetben és két megyében meg kellett ismételni a szavazást.

A versenyző pártoknak a két kelet-magyarországi megyére koncentrált kampánya elérte célját: Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár választópolgárai a szabad választások során meg nem tapasztalt magas részvételi arányt produkáltak (55,01 és 56,56%-ot). Ezzel az eredménnyel felzárkóztak a megyék utolsó egyharmadának élére. Az intenzív kampány hatását félreérthetetlenül jelzi, hogy amíg e két megye a 11 választókerületében megismételt választási eredménye mindössze két helyen maradt 50% alatt, addig a többi 20, ismétlésre kötelezett szavazókörzetben csak öt helyen sikerült az első forduló érvényességi küszöbét átlépni.

[31] A kisgazdák maradnak a szavazólapon. *Népszabadság,* 1998. május 23. „a 211 visszalépett jelölt közül 28-an, csak határidő után jelezték szándékukat". Az OVB a visszalépésekről. *Magyar Hírlap,* 1998. május 23. „A sorozatos visszalépések miatt a szavazólapok jelentős része vasárnap nem az aktuális állapotot fogja tükrözni, ezért a választókat tájékoztatni kell a tényleges helyzetről."

[32] Szoboszlai György: i. m.

[33] Sofres Modus: i. m.

Abban, hogy az első fordulóban olyan alacsony volt a részvétel, kétségkívül közrejátszott a csendes kampány, a médiák mesterségesen pártsemleges szereplése. A második fordulóban elért részvételi rekordot a két megyében megismételt választásokon megnövekedett aktivitás magyarázza. Csupán az említett két helyen, Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmárban, az első fordulóhoz viszonyítva mintegy 70 000-rel többen járultak az urnákhoz.

A növekvő részvételbe minden bizonnyal belejátszott e választókerületek esetében az „újrázás", a területi listára szavazás ismételt lehetősége, ami a kisebb, elsősorban az 5%-os küszöb elérésében reménykedő pártok szimpatizánsait motiválta. Növelte a választási kampány hevességét, s általában szinten tartotta a szavazási kedvet, hogy a második fordulóra egyértelművé vált: a szocialisták és a Fidesz között dől el majd a küzdelem a második fordulóban, így markáns alternatívák között lehet majd választani.

A május 24-i választás második fordulójában újabb dogma kérdőjeleződött meg. Az előző két választáson az első fordulóban győztes párt az egyéni választó kerületekben aratott. Most nem érvényesült az első forduló után a győzteshez húzás szabálya. Az 1998-as parlamenti választás listás versenyében kialakult sorrendet a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat A parlamenti mandátumok megoszlása pártok szerint

Pártok	Egyéni választókerületben	Területi listán	Országos listán	Összesen	Parlamenti mandátumok aránya (%)
Fidesz	55	48	10	113	29,27
Független Kisgazdapárt	12	22	14	48	12,44
Közös jelöltek: Fidesz–MDF	50	–	–	50	12,95
Magyar Igazság és Élet Pártja	–	3	11	14	3,63
Magyar Szocialista Párt	54	50	30	134	34,72
MDF	2	–	–	2	0,52
SZDSZ	2	5	17	24	6,22
Független	1	–	–	1	0,25
Összesen:	176	128	82	386	100,00

A második menetben azonban az MSZP nem volt képes megőrizni korábbi pozícióját, a Fidesz mögött csak második lett. A fiatal demokraták a 176 egyéni választókörzetben 55 helyen önállóan, 50 helyen az MDF-fel közösen nyertek, szemben az MSZP-vel, amely 112 körzetből csak 54 első helyet tudott megőrizni. Bár a listán az 5%-os határt elérő pártok száma 94-hez képest eggyel csökkent, az MDF-nek elsősorban a Fidesz támogatta jelöltjei révén, „vigaszágon" sikerült az új országgyűlésben frakciót létrehoznia.

Az egyéni és listás szavazatok alapján a Fidesz 148, az MSZP 134, az FKGP 48, az SZDSZ 24, az MDF 17, a MIÉP 14 mandátum fölött rendelkezik az új parlamentben. Olyan helyzet állt elő, amikor négy „teljes értékű" párt van a parlamentben, az MDF-nek csak egyéni, a MIÉP-nek csak listán bejutott képviselői vannak, és az előző parlament hagyományához hasonlóan most is egy független képviselő van.

Figyelemre méltó a mandátumok területi megoszlása. Csongrád, Győr-Sopron, Tolna, Vas és Veszprém megyében kizárólag ellenzéki, azaz Fidesz–MDF, illetve független kisgazdapárti képviselők nyertek mandátumot. Ugyanakkor Nógrád megyében – amely hagyományosan baloldali és keresztény demokrata színezetűnek számított – a két első párt a mandátumokon fele-fele arányban osztozott. A két megyében megismételt szavazás jól mutatja, hogy milyen mértékben polarizálódtak az erőviszonyok (Hajdú-Biharban pl. a Fidesz 40,9%-ot, az MSZP 39,35%-ot szerzett, azután, hogy az MDF és az Új Szövetség nem állított területi listát a második fordulóra.)

Az egyes pártok eredményei jelentős mértékben eltértek a négy évvel ezelőttitől, átrajzolták a politikai térképet. A jellegzetes politikai irányzatok – konzervatív, liberális és a baloldal – szerepléséről, éppen ellenkezőleg, az mondható el, hogy esetükben a történelmi tradíciók érvényesültek.[34] A fővárosban – hasonlóan más világvárosokhoz – a baloldali politikusok kerültek többségbe: az MSZP 18, a Fidesz 14 választókerületben győzött.

A Fidesz győzelme váratlanul hatott. „Nem volt világos előre – írta egy ismert, az események alakulásától meglepett politológus –, hogy egy párt akkor is elveszti a választásokat, ha csaknem negyedmillióval több szavazatot kap, mint riválisa; nem volt előre megjósolható, hogy a Fidesz két hét alatt 950 000-ről, 1 700 000-re lesz képes növelni szavazatainak számát."[35]

A szocialisták „pánik" kampánya pedig nem volt teljesen eredménytelen. A szembeállásra épített hangsúlyváltás következményeként a szocialista párt mobilizálni tudta teljes stratégiai szavazóbázisát. Az első forduló eredményének ismeretében az egyre karakterisztikusabb jobboldalellenes hadjárat hatására a második fordulóban megnőtt a baloldalra szavazók aránya, de ez sem volt elég a másik oldal győzelmének megakadályozására.[36] A Századvég két forduló között készült felvétele érzékletesen mutatja a pártok szavazótáborán belüli mozgásokat és átrendeződéseket.[37] Ezek szerint a két választás között alapvető változás történt. A Fidesznek sikerült olyan életkori, települési és foglalkozási kategóriákból szavazókat hódítania, ahol hagyományosan az MSZP volt előnyösebb helyzetben. A 60–69 közöttiek és a nyugdíjasok kivételével min-

[34] Wiener György: Régiók, települések, kulturális és szociológiai csoportok szerinti különbségek, választókörzeti sajátosságok. *„Így láttak minket."* – MSZP belső kiadvány, Budapest, 1998. augusztus.

[35] Kéri László: Az évtized mérlege. *Népszabadság,* 1998. május 30.

[36] Hubai László: Politikai regionalizáltság az 1998. évi országgyűlési képviselő-választásban. *Magyarország politikai évkönyve,* 1999.; Gazsó Ferenc: i. m.; Földes György: i. m. 86.

[37] *Századvég Politikai Barométer,* 1998. május.

denhol a Fidesz hódított. Különösen érzékeny veszteséget szenvedett az MSZP a 40–49 évesek között, ahol a Fidesz 16%-kal az MSZP pedig csak 6-tal volt képes ez időszak alatt növelni támogatottságát. A felmérés adatai szerint a két forduló között a Fidesz-MPP nagymértékben tudta mobilizálni a társadalom különböző rétegeit. Ebben komoly szerepe volt a kispártok felhívásainak és az FKGP visszalépésének. Az empirikus adatokból arra lehet következtetni, hogy az FKGP hívei igen tudatosak voltak a sorsdöntő választásnál. Az FKGP-szavazók egyharmada a vizsgálatok szerint akkor is az esélyesebb jelöltet támogatta volna, ha a kisgazda jelölt visszalépésére nem kerül sor. Az MDNP és az MDF támogatóinak fele ugyancsak a Fideszt segítette a második fordulóban.

Beigazolódott, hogy a választási rendszer kétfordulós jellege azoknak a pártoknak kedvez, amelyek nyitottak – vagyis koalícióképesek. A politikai fordulatot tehát nem utolsósorban az MSZP szavazótáborának zártsága, többletszavazat-szerzési képességének korlátozottsága, a másik oldalról pedig az okozta, hogy a FIDESZ, az MDF és az FKGP szimpatizánsai tudatosan támogatták egymás jelöltjeit.

1994-hez képest nem csekély változást jelentett, hogy a jobboldali támogatottság a Fidesz javára átcsoportosult. S ez korántsem volt véletlen. A blokkosodás és a blokkszavazás előfeltételeit az előző ciklus pártstruktúrájának fejlődéstörténete termelte ki. A jobboldal egységes fellépését nagymértékben ösztönözte a magyar politika kétpólusúvá válása, a szociálliberális koalíció létrejötte. A választási rendszer mechanikájában benne rejlő lehetőség enélkül nem érvényesülhetett volna.[38]

Hahn Endre szerint a választási eredmények mélyebb összefüggéseinek elemzése hozzásegít a társadalmi érzületben lezajló változások megítéléséhez.[39] Úgy véli, hogy az MSZP 1994-ben a Kádár-rendszer iránti nosztalgia hullámain emelkedett fel, 1998-ban viszont az új rendszert elfogadók kerültek többségbe. Mások – kissé ideologisztikusan – egyenesen a győztes polgári Magyarország szinonimájaként értékelték a Fidesz-sikert.[40]

Ennek ellentmondani látszott a szabaddemokraták végletesen rossz szereplése, de a választói motivációk vizsgálata is, amelyek azt mutatták, hogy a polgári fejlődést támogatók is nagyobb szociális biztonságot, növekvő állami szerepvállalást várnak a győztesektől.

A fiatal demokraták fél évvel korábban elképzelhetetlennek tűnő triumfálása nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy sikerült lelket önteniük azokba, akiknek nem igazán volt győzelmi tudatuk, akik nemigen bíztak a győzelemben. Az első fordulós szereplés hangulati áttörést hozott, amelynek hatására, a változás szelét megérezve, sokan szakítottak a korábban kisebb rossznak tartott MSZP-vel.[41]

A szocialisták politikája előző ciklusban – miután szakítottak a „visszakádárosítás" illúziójával – kétségtelenül egy modernizációs program végrehajtására irányult, s ebben el is értek számottevő sikereket. Konzisztens társadalompolitika híján azonban a koalíció képtelen volt a társadalmi-gazdasági folyamatok negatív következményeinek kezelésére. Ezen időszakban a társadalmi közép alatt komoly vérveszteségeket szenvedett. Az MSZP politikája és a kampány is arról tanúskodott, hogy a párt érzéketlen a rendkívül nehéz helyzetbe jutott új alsóbb társadalmi rétegek problémái iránt.[42] Az MSZP vezetői nem fogták fel, milyen nagy a társadalom igénye a változtatásra, és amennyiben érzékelték, nem találták meg a helyes válaszokat. A párton belül – a neoliberális gazdaságpolitikára válasz vadhajtásaival szemben – születtek „baloldali korrekciós javaslatok, ezek azonban hamvukba holtak. A Fideszt nem béklyózták kormányzati kényszerek, a társadalom megváltozott légkörét is jobban követték másoknál.[43] A kampányban azokat a veszélybe került alsó középosztályi csoportokat szólította meg, amelyek számarányukat tekintve a legdinamikusabban növekedtek. Az első forduló előtt bejelentett, s oly sok vitát kiváltott 40 pont e rétegek minden szegmenséhez szóló, azonnal beváltható, konkrét és egyben szimbolikus üzenetet tartalmazott. A választási ígéretek egyszerre jelentették egy-egy célcsoport számára az azonnali könnyítést és a visszamenőleges hadüzenetet a Bokros-csomagnak.

Talán még ennél is fontosabb, hogy a Fidesz képes volt a jövő pártjaként fellépni. „A Fidesz a parlamenti politika érett szereplőjeként az összes többi párttal szemben egy óriási előnnyel bírt: még nem méretődött meg, és nem kompromittálódott a hatalomban."[44] Kampányában a konszolidációs elemek mellett erőteljes hangsúlyt kapott a radikális generáció- és elitváltást sürgető hangütés. Fölényük e téren látványossá vált. A harmincasok politikai generációjának szájából a jövő ígéretei hitelesebben hangzottak, mint a pártjukban a nemzedéki váltást elszabotáló MSZP politikusokéból.

Három választás tapasztalatai azt mutatják – miközben alaposan átrendeződött a politikai paletta –, hogy a politikai rendszer stabilitása és működőképessége nem került veszélybe. A többpártrendszer legújabb kori történetére visszatekintve a diktatúrából a demokráciába való átmenet ismert képe tárul elénk. A nagy rendszerváltó pártok visszaszorulóban vagy felszámolás előtti állapotban vannak. A magyar pártrendszer – a liberális pólus összezsugorodása és a kéttengelyű ellenzék közötti határvonal elmosódása következtében – elmozdult a mérsékelt pluralista pártrendszer irányába. Magyarországon a politikai váltógazdaság egyik eleme sem forrott ki, a 98-as választások után, mégis a kétpólusú struktúra kialakulása tűnik a legvalószínűbbnek. Ebben a Fidesz váratlan diadalának „elévülhetetlen" érdeme van.

[38] A győzelem matematikája. Interjú Körössényi Andrással. *Magyar Nemzet,* 1998. május 30.

[39] Hahn Endre: Két választás Magyarországon. *Népszava,* 1998. május 30.

[40] Tölgyessy Péter: i. m.; N. Nagy Péter: „Győztesek és vesztesek választása". *Népszabadság,* 1998. május 30.

[41] Tölgyessy Péter: i. m.

[42] Gazsó Ferenc: i. m.

[43] *Szociáldemokrata Charta.* Elemzések és javaslatok a Magyar Szocialista Párt megújulásáért. Összeállította: Vitányi Iván. Szelén Kiadó, Budapest, 1998.

[44] Szoboszlai György: i. m.

RÖVIDÍTÉSEK

ASZ	Agrárszövetség
BM	Belügyminisztérium
BM. sz.	belügyminiszteri rendelet száma
br.	báró
CDU–CSU	Kereszténydemokrata Unió–Keresztényszociális Unió (német)
Demisz	Demokratikus Ifjúsági Szövetség
DNP	Demokratikus Néppárt
EKGP	Egyesült Kisgazda Párt
EMU	Együtt Magyarországért Unió
EP	Egységes Párt
ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
Fidesz	Fiatal Demokraták Szövetsége, utóbb: Fidesz-MPP – Fidesz-Magyar Polgári Párt
FKGP	Független Kisgazda-, Földműves- (később Földmunkás-) és Polgári Párt
FMDP	Független Magyar Demokrata Párt
gr.	gróf
HVK	Hazafias Választási Koalíció
IMP	Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Found)
KB	Központi Bizottság
KBI	Központi Bűnüldözési Igazgatóság

KDNP	Keresztény Demokrata Néppárt
KEB	Központi Ellenőrző Bizottság
KGSZP	Keresztény Gazdasági és Szociális Párt*
kh.	kataszteri hold
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KNEB	Központi Népi Ellenőrzési Bizottság
KNEP	Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja
KNP	Keresztény Nemzeti Párt
KNT	Keresztény Női Tábor
KP	Köztársaság Párt
KSZGP	Keresztény Szociális Gazdasági Párt
KV	Központi Vezetőség
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MDNP	Magyar Demokrata Néppárt
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
ME. sz.	miniszterelnöki rendelet száma
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolák Hallgatóinak Szövetsége
MÉP	Magyar Élet Pártja
MFP	Magyar Függetlenségi Párt
MIÉP	Magyar Igazság és Élet Pártja
MKDSZ	Magyar Kereszténydemokata Szövetség
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNFF	Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
MNP	Magyar Néppárt–Nemzeti Parasztpárt
MOVE	Magyar Országos Véderő Egylet
MP	Munkáspárt
MRP	Magyar Radikális Párt
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MSZZP	Magyar Szociális Zöld Párt
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTI	Magyar Távirati Iroda
MZP	Magyarországi Zöld Párt
NDP	Nemzeti Demokrata Párt
NDSZ	Nemzeti Demokrata Szövetség
NEP	Nemzeti Egység Pártja
NF	Nemzetiségi Fórum
NPP	Nemzeti Paraszt Párt
NSZP	Nemzeti Szabadelvű Párt

OMGE	Országos Magyar Gazdasági Egylet
ONB	Országos Nemzeti Bizottság
ORTT	Országos Rádió és Televízió Testület
OTI	Országos Társadalombiztosító Intézet
OVB	Országos Választási Bizottság
őrgr.	őrgróf
PB	Politikai Bizottság
PDP	Polgári Demokrata Párt
SA	Sturmabteilung (Rohamosztag)
SS	Schutz-Staffel (Véd-csapat)
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
tc.	törvénycikk
thj.	törvényhatósági jogú város
tv.	törvény
ÚSZM	Új Szövetség Magyarországért
vm.	vármegye
VP	Vállalkozók Pártja

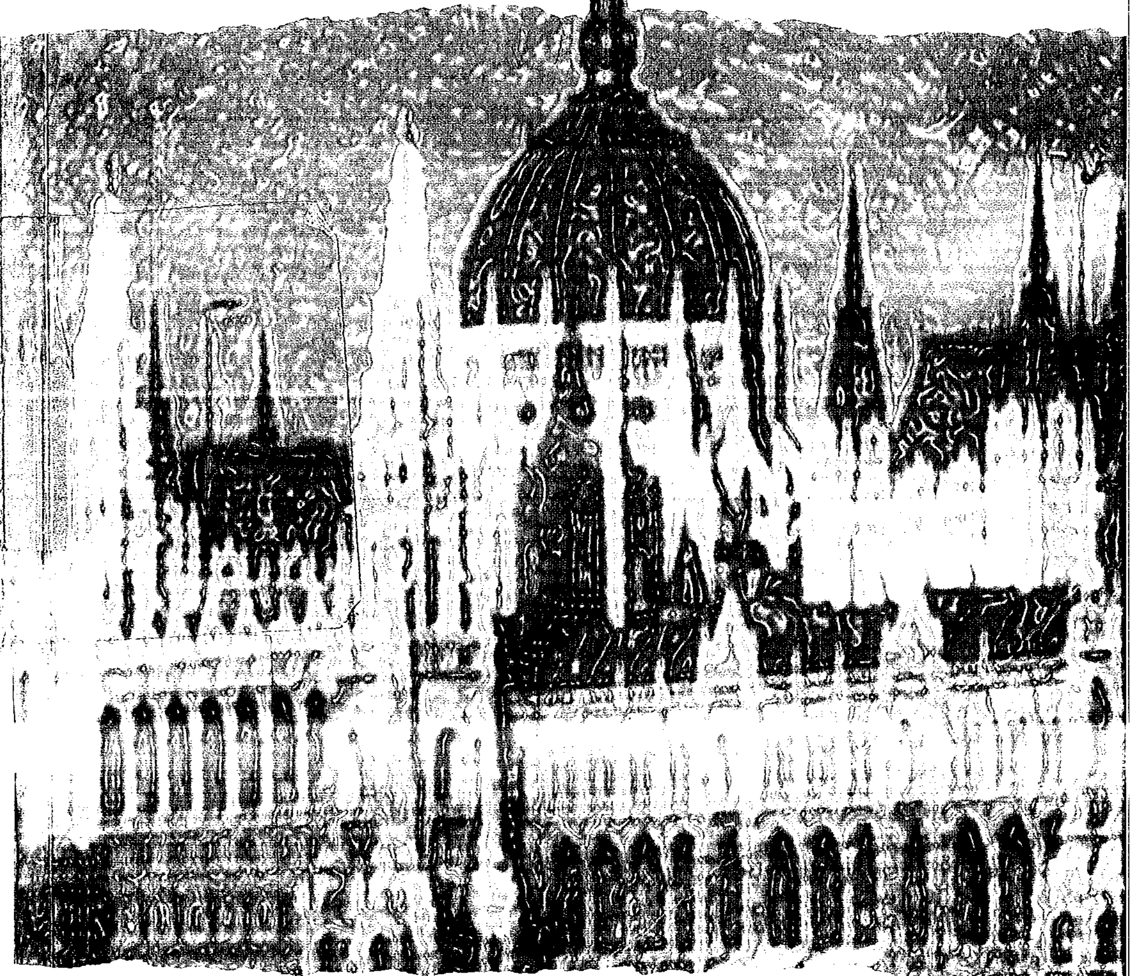
Immár három képviselő-választást tartottak Magyarországon 1990 óta általános, titkos, közvetlen választással, és az állampolgárok egymással versengő, a demokráciát zászlajukra tűző pártokra adhatták le voksukat. Ugyancsak még 1990-ben jelent meg és aratott sikert jelen kötet első kiadása a magyarországi képviselő-választások történetéről. A kötet bővített, átdolgozott változatban a magyarországi képviselőválasztások teljes történetét, most már a 20. század végéig. Benne ismert szaktörténészek dolgozták fel a magyarországi választások politikatörténetét napjainkig. A fejezetek egységes szerkezetében ismertetik az adott belpolitikai helyzetet, jellemzik az induló pártokat és erőviszonyaikat, a választási rendszert, azok esetleges változtatásait, a kampányt, a választások lebonyolítását, majd az eredményeket. A kötet a krónika és a kézikönyv szerencsés ötvözete, és számos kérdésre válaszol a politikai közélet történetével kapcsolatosan. A szerzők a legfontosabb belpolitikai fejlemények vázolása, a gazdag adatsorok és táblázatok közlése mellett kitapintják az okokat és a következményeket. Külön fejezetek szólnak egy-egy nagyobb korszak összefüggéseiről. A két utolsó fejezet, melyek az 1994-es és az 1998-as választásokkal foglalkoznak, mindezeken túl napjaink politikai eseményekben gazdag életébe is bepillantást nyújtanak.

2100 Ft

9 789639 082526

NAPVILÁG KIADÓ

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON

1920 – 1998